Polat S. Alpman

Fikret Başkaya

Kadir Cangızbay

Sait Çetinoğlu

Temel Demirer

Yücel Demirer

Yasin Durak

Cengiz Gündoğdu

Şaban İba

Serpil Köksal

Hakan Mertcan

Mustafa Bayram Mısır

Sungur Savran

Çakır Ceyhan Suvari

Alâeddin Şenel

Osman Tiftikçi

Ergin Yıldızoğlu

DİN

TEORİSİ/PRATİĞİ, DÜNÜ, BUGÜNÜ

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Editör:
Sibel Özbudun - Mahmut Konuk

ÜTOPYA
Siyasal Kültür

Türkiye ve Orta Doğu Forumu Vakfı

ÜTOPYA

Ütopya Yayınları: 237
Siyasal Kültür Dizisi

© 2012 Ütopya Yayınevi

1. Baskı
Ütopya Yayınevi,
Aralık 2013

Kapak Tasarım
İlknur Açıkdilli

Baskı ve Cilt
Sözkesen Matbaası
İvedik Org. San. Matbaacılar Sitesi
1518. Sok. No: 2 / 40 Yenimahalle - Ankara
Tel: (0 312) 395 21 10

ISBN 978-605-5580-53-7

Ütopya Yayınevi
Ataç I Sokak 33/15 Kızılay / Ankara
Tel-Fax: (0 312) 433 88 28

İnternet: www.utopyayayinevi.com.tr

E-Posta: utopya@utopyayayinevi.com.tr

DİN: TEORİSİ / PRATİĞİ, DÜNÜ, BUGÜNÜ

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

(6 ve 13 Nisan 2013, Ankara – İstanbul)

Editör:

Sibel Özbudun – Mahmut Konuk

İÇİNDEKİLER

ÖNDEYİŞ 7

Giriş Konuşması 15
MAHMUT KONUK

Açılış Konuşması 19
FİKRET BAŞKAYA

I. KISIM 25

Din Üzerine Bazı Notlar 27
MUSTAFA BAYRAM MISIR

Dinsel Kültür ve Dinsel İdeoloji: Neye Yarar? 37
ALÂEDDİN ŞENEL

"Cujus Regio, Ejus Religio!" 63
SİBEL ÖZBUDUN

Marksizm ve Din 95
SUNGUR SAVRAN

İnanmama Özgürlüğü ve Alternatif Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Uluslararası Hümanist Birlik 103
SAİT ÇETİNOĞLU

Sekülarizm Üzerine Kısa Not 109
KADİR CANGIZBAY

Postmodern Çağda Din (ve İslâm) 111
TEMEL DEMİRER

Dinler ve Heterodoksiler 196
ÇAKIR CEYHAN SUVARİ

Sınıfsal Anlaınlandırmalar ve Din 211
YASİN DURAK

İslaın Felsefesine Bir Bakış 220
CENGİZ GÜNDOĞDU

II. KISIM 229

1960'lardan Günümüze Türkiye'de Cemaatlerin Gelişimi 231
OSMAN TİFTİKÇİ

Tarihsel ve Kuramsal Bağlamda Laiklik 262
HAKAN MERTCAN

Milli Görüş'ten Adalet ve Kalkınma Partisi'ne 278
YÜCEL DEMİRER

Türk(iye) İslâmı'nda Kadın Olmak 283
SİBEL ÖZBUDUN

Fethullah Gülen (Hareketi) Hakkında 314
TEMEL DEMİRER

Türkiye'de İslamcılık Hareketi ve Said Nursi'nin Üç Dönemi 384
POLAT S. ALPMAN

Türk-İslam Sentezi Üzerine Notlar 402
ŞABAN İBA

"Geldiğimiz Yere Gideceğimiz Yerden Daha Fazla Aidiz!"
Alevilik ve Sol 429
SERPİL KÖKSAL

Zor Dönemin, Tatsız Bir Konusu 436
ERGİN YILDIZOĞLU

"Religion: Its Theory/Its Practice, Its Past, Its Present"
Symposium Papers 445

ÖNDEYİŞ

"Gökyüzünden söz etmeleri,
yeryüzünü sömürmek içindir."
Maximilien Robespierre

Bu, bir sempozyum kitabı; Türkiye Ortadoğu Forumu Vakfı (TOFV)/ Özgür Üniversite'nin, merkezi İstanbul'a taşınmadan önce, bir başka deyişle, Fikret (Başkaya) Hoca'nın Vakıf/Üniversite başkanlığı döneminin "son" etkinliği.

Sempozyumun tikel tarihsel ve simgesel öneminin bir kaynağı bu... 1990'lı yıllarda Ankara'da kurulan ve Ankaralı devrimci kuşakların biçimlenişinde kritik bir önem taşıyan bir kurumun sonunu belgeliyor. Bir bakıma, sempozyumu örgütleyen, katılan, teknik ve rutin görevleri üstlenen, destekleyen Özgür Üniversite dostlarının hayatlarının önemli bir boyutunu oluşturan, hem öğrendikleri hem de öğrettikleri, sıralarında, kürsülerinde sayısız mücadele arkadaşı kazandıkları bir yaşam alanına "veda" anını oluşturmakta...

Ancak sempozyumun önemi, bununla sınırlı değil.

Bu sempozyum, TOFV/Özgür Üniversite'nin kuruluşundan bu yana benimsediği duruşa uygun olarak, "akıntıya karşı" bir girişimdi... Bir başka deyişle, hiçbir taktik ya da pragmatik kaygıya teslim olmaksızın, eşyanın adını koyma çabası.

Din (ve özellikle Sünnî İslâm) bilindiği üzere, bir süredir Türkiye sosyalist hareketinin gündeminde. Devrimciler, sosyalistler yakın zaman öncesine dek ilgi alanlarının dışında tutmak için adeta ısrarlı bir çaba sarf ettikleri, zorunlu kaldıklarında çoğunlukla genel-geçer formüllerle geçiştirdikleri bir alanda, bugün ittifak potansiyelleri arayışına yöneldiler. Bu arayışların gerisinde, liberal sol teorisyenlerin Sünnî bir "Kurtuluş Teolojisi" ya da en azından İtalyanvarî bir "Tarihsel Uzlaşı" olasılığına dönük beklentilerinin

yattığı sır değil. Ama bunun da ötesinde, bir dizi sürecin kesişmesinden oluşan konjonktür de devrimcileri/sosyalistleri din/(Sünnî) İslâm üzerine düşünmeye yöneltti.

Bu süreçlerden ilki, hiç kuşku yok ki, 2000'li yılların başından bu yana süregiden AKP iktidarının biçimlendirdiği iklimdir. AKP, dini, Sünnî İslâm'a dayalı bir toplumsal yaşam özlem ve beklentisini Türkiye'de bugüne dek olmadığı ölçüde görünür hâle getirdi. İktidarın, "kimsenin inancına, yaşam tarzına karışmıyoruz", söylemlerinin ardında, etkisini en fazla eğitim olmak üzere yaşamın her alanında duyumsatan bir "İslâmîleşme" politikasını hayata geçirecek tarzda işlediğini bugün yalnızca kemikleşmiş Kemalist laikler değil, AKP apolojistliğine soyunmuş bir avuç liberalin dışında, tüm sekülerler kabul etmekte. Dine/(Sünnî) İslâm'a yönelen sol ilginin bir veçhesi bu.

Bununla bağlantılı olarak ikinci veçhe, genel olarak sol, özel olarak ise sosyalizmin, geniş kitleler nezdinde kabul görmeyişinin nedenleri arasında, sosyalist hareketin Sünnî İslâm karşısındaki basmakalıp redci tutumunun oynadığı role ilişkin kanıların sol saflarda hızla yaygınlaşmasıdır. Bu kanıya göre (Sünnî) İslâm, AKP iktidarıyla birlikte kazandığı siyasal mevziler bir yana, bu topraklarda hegemonik söylemi oluşturmaktadır; herhangi bir siyasetin halk kitleleri nezdinde kabul görmesi, ancak bu hegemonyayı dikkate alan bir noktadan mümkün olacaktır. Sosyalist/devrimci hareketler, böylelikle Sünni İslâm'la –pek de "eleştirel" sayılmayacak– bir ilişkilenme arayışına yönelmişlerdir.

AKP iktidarı ile birlikte siyasal-toplumsal yaşamın merkezine taşınan Sünnî cephe içerisinde duymaya başladığımız ("Antikapitalist Müslümanlar" gibi) aykırı sesler, Kürt sorunu karşısında duyarlı İslâmcılar ya da sol ile diyaloga gönüllü İslâmî "sivil toplum"cuların ortaya çıkışı, devrimci/sosyalist cenah içerisinde bu arayışı motive eden "olumlu" gelişmeler olarak not edilmiş, sol cenah içerisinde yer alan birçok eğilim, adı henüz konulmamış potansiyel bir ittifaka yönelik olarak ilişkileneceği bir "İslâmî muadil" arayışına girmiştir adeta.

Devrimci/sosyalist hareketin Sünnî İslâm'a yönelik arayışlarının bir veçhesini de, bugüne dek sosyalist hareketin neredeyse "*lebensraum*"u sa-

yılan Alevî hareketinde dinsel kimliğe daha fazla vurgu yapan tikelci yaklaşımların ön plana çıkmasının yanı sıra, AKP iktidarıyla birlikte anaakım Alevî siyasasının CHP'ye daha net bir teveccüh sergilemesi olmuştur. Vurguların "sınıf"tan "kimliğe" kaydığı postmodern iklimde, "Sünnî kimlik" de sosyalistler nezdinde giderek meşru ve kabul edilebilir görülmeye başlayacaktır.

Ancak tüm bu etkenler arasında belki de en önemlisi, Kürt hareketinin kendi içerisindeki İslâmî damarla barışma/uzlaşma girişimleri olmuştur. "Sivil Cuma"lar, Kürt hareketine destek veren mele'ler; Öcalan'ın "İslâm kardeşliği" söylemleri... Türkiye devrimci/sosyalist hareketi içerisinde de yankısını bulmuş, bu kesimde Sünnî İslâm'a karşı olumlu bir merak ve daha "hayırhah" bir tutumun kökleşmesinde etken olmuştur.

* * * * * * * * *

Bu kitabı oluşturan tebliğler, genelde böylesi bir "iklim"e teslim olmayı reddeden Marksist bir duruşu benimsiyor. Dinin ideolojik boyutunun sınıf mücadeleleri açısından öneminin bilincindeler, kuşkusuz; dahası, Marksist din tahlillerine yöneltilen eleştirilerin dile getirdiği kaba monolitizm içerisine düşmeyecek kadar, din-politika içiçeliğinin farkındalar. Marx'ın (kitap boyunca sık sık karşılaşacağımız) şu ünlü "*baskı altındaki yaratığın iç geçirmesi, taş yürekli bir dünyanın duygusu ve ruhsuz koşulların ruhu; halkın afyonu*" tanımının içerdiği ikircim, yani dinin hem madunların kendini ifade (ve bir bakıma özsavunu) aracı, hem de bir iktidar aygıtı olarak maduniyetlerinin sürdürücüsü olduğunu görmezden gelmiyorlar.

Dahası, bu tebliğler, Kemalist laik(çi) anlayışla hesaplaşmasını tamamlamış bir duruşun ifadeleri. "Başka bir dünya"nın, geleceğin eşitlik ve özgürlük dünyasının dine, dinsel inançlara değil, iktisadî ve siyasal iktidara, sömürü ve tahakküm sistemine karşı (sınıf) mücadele(si) içerisinde biçimleneceğinin bilinciyle kaleme alındılar. Din, bu tebliğlerin yazarlarını baskı ve sömürü düzeninin sürdürümünde egemenlerin elinde üstlendiği işlevler ölçüsünde ilgilendiriyor. Bireylerin inanç dünyalarını ve dinsel pratiklerini, genel "özgürlükler" alanı içerisine yerleştirmeyi, boyunlarına borç biliyorlar.

Ancak, vurgulamalı: sempozyum katılımcılarının Sünnî İslâm'dan bir "Kurtuluş Teolojisi" üretmek gibi bir dertleri yok. "Devrimci İslâm" arayışı içerisinde de değiller. Onlar, iktidarıyla muhalefetiyle tüm bir siyasal alanı ve giderek toplumsal yaşamı çeşitli varyantlarıyla İslâmîleştirme girişimi içerisindeki mevcut iktidar karşısında, "din-dışı", "din-karşıtı" bir varoluşun olanaklılığı, zorunluluğu ve meşruiyetini savunmayı hedefliyorlar. Kamusal yaşamda dinsel ideolojinin hâkimiyetine karşı duruşu, bir aydın sorumluluğu, ama bunun da ötesinde, seküler varoluşun güvencesi sayıyorlar. İktidar(lar)ın konumlarını dinsel buyrultularla takviye etmelerinin, dinsel söylemlerin meşrulaştırıcılığına sığınmalarının yol açtığı felaketli sonuçları, uzak ve yakın tarihten tanıyorlar çünkü... Sosyalizmin özgürlük kavrayışının, ilkin ve öncelikle, herhangi bir "ilahiyat"la uzlaşması mümkün olmayan, sınırsız ve dünyevî bir "eleştiri özgürlüğü"nden başladığı hususunda son derece netler... Bu "eleştirellik hakkı"nı sonuna dek kullanma konusunda da son derece kararlı...

Bu sempozyumun düzenlenişinin gerisindeki motif ve kaygılar, aşağı yukarı bunlardı. Oturumlarının devrimci/sosyalist izleyiciler nezdinde gördüğü ilgi, bu kaygıların karşılıksız olmadığını gösterdi... Sunulan tebliğleri kitaplaştırmak, sosyalist kamuoyu oluşturucuların büyük çoğunluğunun suskunluğuna rağmen organizasyondan haberdar olmayı başarıp oturumlara katılan, tartışmaları büyük bir ilgiyle izleyen, verimli, cesur sorularıyla konuşmacılar önünde yeni ufuklar açan devrimci, sosyalist gençlere karşı bir göreve dönüştü böylelikle... Elinizdeki kitap, bu "görev"in tamamlanmasıdır.

* * * * * * * * *

Özgür Üniversite dostları olarak "Din: Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü" Sempozyumunu iki bölüm olarak tasarlamıştık. Dinin kuramsal olarak tartışıldığı ilk bölüm, "Dini Eleştirel Olarak Anlayabilmek", 6 Nisan 2013 tarihinde, iki oturum hâlinde Ankara'da gerçekleştirildi. Günümüzde, özellikle AKP Türkiyesi'nde İslâm'ın konumunu, rolünü ve biçimlenişini tartışmayı hedefleyen ikinci bölüm, yani "Türkiye'de İslâm: Dünü Bugünü" ise yine iki oturum hâlinde 13 Nisan 2013 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirildi.

Kitabın düzenlenişinde, sempozyuma yapılan sunumların sıralamasını, sempozyumun iç mantığına bağlı kalmak üzere, korumayı tercih ettik. Biriki istisnayla. Sungur Savran, rahatsızlığı nedeniyle, duyurulan ilk (kuramsal) bölümde değil, ikinci hafta katılabilmişti. Ancak tebliğini ait olduğu bölümde, yani dinin kuramsal olarak ele alındığı birinci bölüme yerleştirmenin uygun olduğunu düşündük. Benzer şekilde, Cengiz Gündoğdu'nun tebliğini de kuramsal yönünün ağırlığı nedeniyle birinci bölüme dahil ettik.

Dikkatli gözlerden kaçmayacaktır: Ergin Yıldızoğlu, sempozyum katılımcısı değildi. Ancak bir yazısı, bu kitabın (haydi, moda deyişi kullanalım) "ruhu" ile öylesine uyumluydu ki, bir "sondeyiş" olarak dahil etmezlik edemedik. Yazısını bizlerle paylaştığı için kendisine teşekkür ediyoruz.

Ve yalnız Yıldızoğlu'na değil; "Din: Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü" Sempozyumunun tasarlanmasına, hayata geçirilmesine omuz veren, maddî-manevî katkılarını esirgemeyen, bu kitabın hazırlanışında emeği geçen tüm katılımcı ve Özgür Üniversite dostlarına teşekkürü borç biliyoruz.

Son not ise, TOFV/Özgür Üniversite'nin kurucusu, yıllarını ve emeğinin en verimli kesitini bu kuruma veren Fikret Başkaya Hoca için olsun:

Hocam, zorlu uğraşınızın yorgunluğuna değdi... Bu ülkeyi boydan boya saran Haziran 2013 kalkışmasında Özgür Üniversite sıralarından geçmiş binlerce öğrenciniz ön saflarda yer aldı. Bu ülkenin uçsuz bucaksız bir eşitlik-özgürlük-kardeşlik sofrasına dönüştürülmesi uğraşındaki kuramsal ve pratik katkınızın nişanesi onlar. Bu nedenle size teşekkür ediyoruz.

Sibel Özbudun – Mahmut Konuk
10 Eylül 2013, Ankara

"DİN: TEORİSİ/PRATİĞİ, DÜNÜ, BUGÜNÜ" SEMPOZYUMU

(6 ve 13 Nisan 2013)

I. GÜN – 6 Nisan 2013 (Ankara):

DİNİ –ELEŞTİREL OLARAK– ANLAYABİLMEK

Sunuş: Mahmut Konuk

9.30 Açılış Konuşması: Fikret Başkaya

10.00-13.00: 1. Oturum Moderatörü: Hüseyin Taka

* Din ve İdeoloji – Mustafa Bayram Mısır
* Din ve İktidar – Sibel Özbudun
* Din ve Kültür – Alaeddin Şenel
* Marksizm ve Din – Sungur Savran

13.00-14.00 Ara

14.00-17.00: 2. Oturum Moderatörü: Sait Çetinoğlu

* Postmodern Çağda Din – Temel Demirer
* Sekülarizm – Kadir Cangızbay
* Dinler ve Heterodoksiler – Çakır Ceyhan Suvari
* Dinler ve Toplumsal Eşitsizlik – Yasin Durak

Yer: Çağdaş Sanatlar Merkezi, Kennedy Caddesi No: 4, Kavaklıdere – Ankara

İSTANBUL'DA 2. GÜN – 13 Nisan 2013:

TÜRKİYE'DE İSLAM: DÜNÜ, BUGÜNÜ

Sunuş: Erkan Karabay

9.30 Açılış Konuşması: Fikret Başkaya

10.00-13.00: 1. Oturum Moderatörü: Kurtar Tanyılmaz

* İslam Felsefesine Bir Bakış – Cengiz Gündoğdu
* Türkiye'de İslamcılık – Osman Tiftikçi
* Türkiye'de Laiklik – Hakan Mertcan
* Milli Görüş'ten AKP'ye – Yücel Demirer
* Türkiye İslamı'nda Kadın Olmak – Sibel Özbudun

13.00-14.00 Ara

14.00-17: 2. Oturum – Moderatörü: Berrin Taş

* Fethullah Gülen Hareketi – Temel Demirer
* Said Nursi/Kürdi – Polat S. Alpman
* Türk-İslam Sentezi – Şaban İba
* Alevilik ve Sol – Serpil Köksal

Yer: Cezayir Toplantı Salonu, Hayriye Cad. No: 12

Galatasaray/Beyoğlu-İstanbul

Düzenleyen: Türkiye Ortadoğu Forumu Vakfı – TOFV/ Özgür Üniversite

Destekleyenler: Alınteri, Ankara Düşünceye Özgürlük Girişimi,
Devrimci Yolda Özgürlük, ÖSP, Özgür Gelecek, SDP, Söz Dergisi, TKP 1920.

GİRİŞ KONUŞMASI

MAHMUT KONUK

"Din bu dünyanın genel kuramı, onun ansiklopedik özeti, halkın düzeyine indirgenmiş mantığı, onun coşkusu, ahlaki yaptırımı, tesellinin ve haklılaşmasının evrensel temelidir. O, insani özün dinsel gerçekleşmesidir, çünkü insan özü doğru gerçekliğe sahip değildir. Bu nedenle dine karşı mücadele, ruhani aroması din olan öte dünyaya karşı dolaylı bir savaşımdır.

Din, ruhsuz bir durumun ruhu olduğu kadar ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın kalbidir. O, halkın afyonudur...

İnsanların yanılsamalı mutluluğu olarak dini ortadan kaldırmak onların gerçek mutluluğu için gereklidir. Durumu hakkında yanılsamalardan vazgeçmesini istemek onun yanılsamaları gerektiren bir durumdan vazgeçmesini istemektir. Bu nedenle dinin eleştirisi, başlangıç aşamasında dinin halesi olduğu keder vadisinin eleştirisidir... cennetin eleştirisi dünyanın eleştirisine dönüşür..." diyor Marx ve Engels

Marx'ın düşüncesinde din, ideolojinin yalnızca bir biçimidir. Esasen dinin yerine getirdiği işlevler, genelde ideolojinin yerine getirdiği işlevlerdir. Adını koymak gerekirse din ahlaki bir yapının, bir yanılsaması, adaletsiz koşullar için bir yatıştırıcı, asıl gerçekliği örten bir bulut ve eşitsizlikler için bir meşrulaştırıcı olarak hizmet etmektedir.

Ancak din, her ne kadar insanlara yanılsamalı bir mutluluk hissi veren bir afyonsa da onun ortadan kaldırılmasının Feuerbach'ın düşündüğü gibi yalnızca eleştirisinden değil. Fakat ancak böylesi yanılsamaları gerekli kılan sosyoekonomik düzenin (kalpsiz, insanlık dışı dünyanın –Marx için bu her zaman içinde yaşanılan bu kapitalist düzendir) değiştirilmesidir. Sorunun bam teli dini kaldırmak için akıldışı ve haksız bir toplumu (kapitalizmi) ortadan kaldırmak zorunludur.

Marx'ın Feuerbach'a yönelik ana eleştirisi; onun her ne kadar dinin bu dünyanın bir yanılsaması olduğunu göstermiş olmakla birlikte, hayati bir soruyu, insanların bu yanılsamaları nasıl olup da "kafalarının içine" aldıkları sorusunu yanıtlamadan bırakmış olmasınadır.

Marx, Feuerbach için; "...materyalist olduğu noktada tarihle ilgilenmez, tarihle ilgilendiği noktada da materyalist değildir" der. Marx için insan yaşamı ancak hem tarihsel hem de doğal bir bağlama yerleştirildiği zaman anlaşılabilir.

Marx, bireyin doğa ve toplumla diyalektik ilişkisini "yabancılaşma" ve "nesneleşme" kavramları içinde tartışır. Fakat Marx için piyasa sisteminin kendisi bir dinsel sistemdir.

"(Ü)retimin maddi süreci anlamında toplumun yaşam süreci üreticilerin kendi bilinçli ve amaçlı denetimleri altında özgür birliktelikleriyle yürütülen bir süreç haline gelmedikçe, esrarlı örtüsünü kaybetmeyecektir" der Marx.

Marx, görüntü-öz, altyapı-üstyapı kavramlarıyla fenomonolojik bir analiz yapar; olguların özü ekonomik bir temele, üretim ilişkilerine bağlanır.

Siyaset, hukuk, din Marx tarafından epifenomen (gölge olay) olarak, sömürücü yapıları "gizleyen" ideolojik yapıntılar olarak görülür. Marx'a göre, "maddi altyapı dikkate alınmazsa din tarihi de eleştirel olmaktan çıkacaktır. Dinin puslu yapıtlarının analizinden hareketle onların dünyevi özünü keşfetmek, tersinden giderek herhangi özgün bir zamandaki maddi koşulların incelemesinden hareketle bunların alabileceği kutsal biçimleri bulmaktan daha kolaydır. Tarihsel süreci dışta bırakan bir doğal bilimin soyut materyalizmi zafiyet içindedir..."

Tarih boyunca egemen sınıfların mistifikasyonu altında din, büyük savaşların, işgallerin, ilhakların, soykırımların meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. İpek Yolu ile Baharat Yolunun kesişme noktasındaki Ortadoğu'yu fethetmek için düzenlenen "Haçlı seferleri" "kutsal toprakları, Kudüs'ü kurtarma" adına yürütülmüştür.

Osmanlı'nın ya da Emeviler'in ve diğerlerinin "fetih" ve "ganimet" savaşları, "İslam bayrağını Kûffar topraklarına taşımak" adına yürütülmüştür.

Yaşadığımız topraklarda Ermenilerin, Nasturilerin, Süryanilerin, Keldanilerin, Rumların, Ezidilerin ve diğer halkların soykırıma uğramasını

örten asma yaprağı, kirli çamaşırları örten perde, kanlı elleri yıkayan "çamaşır makinesi" hep "din" olmuştur.

Aleviler "din" adına yakılmış, katliamlara uğratılmıştır.

1915'te "5 tane Ermeni (Hıristiyan –"fille") öldüren cennete gider..." fetvasıyla soykırımı meşrulaştıran zihniyet bugün Suriye'de "Vahabi" çetelerin elinde "kendisi ölmeden bir Hıristiyan'ı öldüren cennete gider..." fetvasıyla yeniden hortlamıştır.

Büyük kapitalist-emperyalist-sömürgeci saldırganlıklar da, zaman zaman yoksul ve mazlum halkların direnmesi de "din" şemsiyesi altında yürütülmektedir.

Ekonomik-sosyal ilişkilerden kadın sorununa, hayatımızın neredeyse bütün alanlarını şu ya da bu biçimde giderek daha fazla biçimlendiren "DİN" olgusunu bilimsel temelde ne zaman tartıştığımızı hatırlamıyorum.

Bu nedenle "DİN" temalı bir sempozyum önerisi geldiğinde katkımızı sunmakta tereddüt etmedik.

"Nereden çıktı bu din tartışması" diyenlerin olacağını, hatta gerici saldırılara uğrayacağımızı da tahmin ediyorduk. Ancak ilk "salvo"lar "sol"dan geldi. "Kemalist laikler" diye yafta asıldı bile...

Bu sempozyum hazırlandığında henüz "Olympos Adası"ndan "Türk ve Kürtlerin bin yıllık İslam Bayrağı altındaki kardeşliği..." mesajının geleceğini bilmiyorduk.

Müjdeli haber diye; "Misak-ı Milli çerçevesinde yürütülen Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın güncel, derinleşmiş ve karmaşık bir versiyonu ile karşı karşıya olduğumuzu..." da.

"Ermeniler, Asuriler, Ezidiler ve diğer halklar da bu parlayan ışıkları kendi ışıkları olarak alkışlasınlar..." mesajının da henüz farkında değildik.

Dini anlamak bu anlamda gerçekten önemlidir. Ve belki bir değil birçok sempozyum daha düzenlememiz gerekecektir.

Ben konuşmacıların hakkını gasp etmemek için fazla uzatmadan açılış konuşmasını yapmak üzere Fikret Hocamızı kürsüye davet ediyorum. Saygılarımla...

AÇILIŞ KONUŞMASI

FİKRET BAŞKAYA*

"Din: Teorisi/Pratiği, Dünü-Bugünü" temalı sempozyuma hoş geldiniz. Hepinizi Türkiye ve Orta Doğu Forumu Vakfı [Özgür Üniversite] adına saygıyla selamlıyorum.

Ayrıca sempozyuma kendi imkânlarıyla katılıp bildiri sunan değerli dostlarımıza da derin teşekkürlerimizi sunuyorum. Türkiye ve Orta Doğu Forumu Vakfı'nın kuruluş bildirgesinde "*parayla bilim ve sanat olmaz*" yazılıdır. Gerçekten de yakın faydaya/yarara, kâra/kazanca, özel çıkara endeksli bir bilim ve sanat mümkün değildir. Bu önemli soruna dair bir sempozyumu da bu yılın sonbaharı için planlamış bulunuyoruz. Zira özellikle sosyal bilimler alanında yaşanan durum vahim bir hâl almış bulunuyor.

Bu sempozyumun tasarlanmasından gerçekleştirilmesine kadarki tüm aşamalarda, asıl yükü omuzlayan değerli dostlarımız, Sibel Özbudun ve Temel Demirer'e teşekkür borcumuz büyüktür. Buradan kendilerini bir kere daha selamlıyorum.

Nihayet, bize bu sempozyum için bu salonu karşılıksız tahsis etme inceliğini ve cömertliğini gösteren, Çankaya Belediye Başkanı Sayın Bülent Tanık'a ve Çağdaş Sanatlar Merkezi yöneticileri ve çalışanları dostlarımıza da en samimi teşekkürlerimizi sunuyorum.

O halde sadede gelebiliriz. Neden böyle bir sempozyum düzenleme gereği duyduk? Son otuz-kırk yıldan beri genel bir gericilik çağı yaşanıyor. Biliyorsunuz buna küreselleşme diyorlar. Aslında söz konusu olan neoliberal saldırının küreselleşmesidir, kapitalist/emperyalist saldırının derinleşmesi ve yaygınlaşmasıdır. Bu gericilik çağında dinin ve esas itiba-

---

* Türkiye ve Orta Doğu Forumu Vakfı [Özgür Üniversite] Başkanı

riyle de İslam'ın yeni tür bir araçlaştırılması söz konusu. Gerici ideolojik saldırıya pre-modern eğilimler damgasını vurmakta. Başka türlü ifade edersek, dinin araçlaştırılmasında ve iktidarların hizmetine sunulmasında yeni bir dalga başlamış, yeni bir döneme girilmiş bulunuyor. Bilimsel ve entelektüel gelişme oldum olası idealist ve materyalist düşüncenin çatışma alanında yol alıyor, ama bu kavramların felsefi anlamları günlük dilde anlaşılandan çok farklıdır. Bilimsel düşüncenin asıl ortaya çıkığı tarihin başlangıcı, insanların, erkeklerin kadınların mitlerden yakayı kurtarmaya başladıkları zamana rastlıyor. Böylece insanlar kutsallıklara gönderme yapmadan, doğanın, toplumun ve insanın rasyonel bir kavranışına ulaşmayı başardılar. İşte o tarih, aynı zamanda insanlığın emansipasyonunun da başlangıcı oldu. İnsan düşüncesi, mitlerden, hurafelerden, idealist saplantılardan arındığı ölçüde gerçek rotasına girebildi. Marx ve Engels tarafından diyalektik materyalizmin formülasyonu, idealizm/materyalizm tartışmasında devasa bir kopuş ve sıçrama anlamına geliyordu. Oysa şimdilerde diyalektik materyalizme yönelik saldırının yeniden hortladığı bir durumla karşı karşıyayız. Elbette böyle bir açış konuşmasında son derecede önemli bu soruna dair kapsamlı açılımlar yapma imkanımız yok.

Dinler ilk ortaya çıktıkları anlar ve istisnai durumlar dışında, ekseri egemenliğin hizmetine koşuldular. İdeolojik köleliği dayatmanın en önemli araçlarından biri oldular. Başka türlü söylersek, ideolojik köleliğin ve egemenliğin hizmetine koşuldular. İslam bu bütünlük içinde bir istisna değildi. Esasen varlığını kutsallık referansına borçlu olan dinlerin bir emansipasyon işlevi görmeleri mümkün değildi.

Son dönemin yeniliği, İslam'ın geleneksel kullanım alanının dışına çıkarak, emperyalizm tarafından araçlaştırılmasıyla ilgili. İslam dünyasında Batı'dakinden farklı olarak, bir *aydınlanmanın* ve *modernite devriminin* yaşanmamış olması, dinin emperyalist amaçlar ve çıkarlar için kullanılmasını kolaylaştırdı. 20. yüzyılın ilk yarısında İslam, İngiliz kolonyalizminin çıkarları için araçlaştırıldı. Böylece, anti-kolonyalist/anti-emperyalist, modernist/seküler/laik, ulusal uyanış ve mücadele, sosyalist ve komünist hareketler etkisizleştirilmek istendi. Eğer Müslüman dünyası sosyal ve politik planda seküler, ilerici-modern rejimler kurmayı, kendi ayakları üstünde durmayı başarırsa, bu kolonyalizmin/emperyalizmin sonu olurdu. İşte bu amaçla

İngiliz oryantalistleri, İslam'ın laiklikle bağdaşmazlığına dair "teoriler" geliştirdiler. İslam dünyasında bu saçma teze teşne din alimleri de, kendi çıkarlarını ve iktidarlarını korumanın bir aracı olarak gördükleri bu teze dört elle sarıldılar. Söylenenin özeti şu idi: Müslümanlar ancak bir İslam devletinde yaşayabilirler, İslam laiklikle bağdaşmaz... Elbette bu tür safsataları bayrak edenlerin, nasıl olup da Hıristiyanlığın laiklikle bağdaşabildiğini açıklamaları mümkün değildir. 1928 yılında Hasan el Benna tarafından kurulan İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) örgütü, baştan itibaren ilerici/seküler bağımsızlıkçı, sosyalist ve komünist hareketlere karşı kullanıldı. Her zaman kolonyalistler ve emperyalistler tarafından araçlaştırıldı...

İkinci emperyalistler arası savaşın (1939-1945) ardından tartışmasız hegemonik güç haline gelen ABD, dini emperyalist amaçlar için araçlaştırma misyonunu İngilizlerden devraldı. Din ve dinci örgütler bağımsızlıkçı, ilerici, sosyalist/komünist hareketi etkisizleştirmek için seferber edildi. ABD, Sovyetler Birliğini kuşatma [çevreleme] stratejisinin de bir gereği olarak, dinci gericiliği tüm imkânları seferber edip-destekledi.

Elbette dinin kitlelerin gözünde bir çekim merkezi haline gelmesinin maddi-nesnel nedenleri de vardı. Zamanla Müslüman dünyadaki rejimler baskıcı komprador otokrasilere dönüştüler. Daha sonraki dönemde dayatılan neoliberal politikalar, tam bir yıkım tablosu ortaya çıkardı. Bu durum politik İslam denilen hareketlere ilgiyi artırdı. Sovyet sisteminin çökmesiyle alternatifin aşınması da, kitlelerin dinci söylemlere ve hareketlere meyletmesinin bir başka nedeniydi.

Türkiye'de din-devlet ilişkisi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumdan özde farklı değildi. Kaldı ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet-din ilişkisi de büyük ölçüde Bizans'tan iktibas edilmişti. Sadece devlet-din ilişkisi de değil, hukuk sistemi de Bizans'ın izlerini taşıyordu. Bir bakıma Bizans hukuk sistemi, İslamî bir görüntü kazanmıştı. Netice itibariyle ve retoriğe rağmen Türkiye'deki laiklik uygulaması oldum olası hep sorunlu olmaya devam etti. Elbette laikliğin sorunlu oluşu sadece devlet aygıtının göbeğinde Diyanet İşleri Başkanlığı diye bir kurumun varlığıyla açıklanamaz – ki doğrusu, Diyanet İşleri Başkanlığı değil, Din İşleri Bakanlığı olması gerekir. Türkiye'deki asıl sorun, Batı'da yaşandığı gibi bir *aydınlanmanın* gerçekleşmemiş olması, bir *modernite devriminin* yaşanmamış olmasıyla

ilgilidir. Geleneksel ideolojiyle ve bir bütün olarak geleneksel kültürle cepheden bir hesaplaşmanın yaşanmamış olması, geleneksel iktidar ve yönetim anlayışının devamlılığını sağladı. Netice itibariyle güdük bir laiklik pratiğinin yaşanması kaçınılmazdı. 2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçeden aldığı pay tam 4 milyar 604 milyon TL ve 11 bakanlığın aldığı paydan daha büyük... Bunun anlamı devletin dine karışmasıdır –ki devlet dine karışırsa, dinin de devlete karışması kaçınılmazdır. Durum böyleyken abartılı bir modernist söylemin varlığı, gerçek durumla çelişiyordu. Oysa modern bir rejimin varlığı için laiklik kaçınılmazdır. Zira laiklik evrensel bir emansipasyon idealidir. Ekseri sunulmaya çalışıldığı gibi din düşmanlığı veya dinî inançlarla mücadele değildir. Laik olmak demek, *dinin zorunlu referans mertebesine yükseltilmesine karşı olmak demektir.* Laikliğin olmadığı yerde özgürlükten, sosyal eşitlikten, sosyal adaletten ve demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Bu alandaki bir yanlış anlama da, laikliğin Batı'ya özgü bir şey olduğu saçma tezidir. Eğer laiklik evrensel bir emansipasyon idealiyse tüm toplumlar için gerekli ve geçerlidir. Selefi politik İslamcı akımların ve hareketlerin laiklik düşmanlığı, onların demokrasi, sosyal eşitlik ve adalet düşmanlığından bağımsız değildir.

Öte yandan politik İslam'ın sözde "ılımlısı"yla "radikali" arasındaki fark da önemsizdir. Ilımlı İslam denilen aslında kolektif emperyalizmin çıkarlarıyla *uyumlu* olan, piyasacı İslam demeye geliyor ve Batılıların bir uydurmasıdır. Bu ikisi arasındaki yegâne fark, iktidarın nasıl ele geçirileceği sorunuyla ilgilidir: Şiddet kullanarak mı yoksa verili biçimsel "demokrasi" dahilinde seçimle mi iktidarın ele geçirileceği ayrımı, sorunun esasını angaje eden bir şey değildir. Editörlüğünü yaptığım kitaba yazdığı bir yazıda Kadir Cangızbay: " Ilımlı İslam" ve "Radikal İslam" arasındaki fark "*bir fotoğrafın siyahıyla beyazı arasındaki fark kadardır*" derken, gerçek durumu ifade ediyor. Zira, ister radikal ister ılımlı olsun politik İslam'ın alternatif bir toplum projesi yok ve olması da mümkün değildir. Nitekim bu güne kadar iktidar olduğu yerlerde (Türkiye, Mısır, Tunus...) neoliberal politikaların fanatik uygulayıcıları olmaları, alternatif bir toplum projesine sahip olmadıklarının bir göstergesidir... Zira bugüne ait sorunları geride kalan yöntem ve araçlarla çözmek mümkün değildir. Her hangi bir sorunu 'nasıl çözeceksiniz' dendiğinde, "onun cevabı İslam'da

mevcuttur", "Kur'an'da vardır" oluyor. Böyle bir anlayış da toplumu içine sürüklendiği çıkmaza hapsetmekten başka bir şey değildir.

Türkiye'de yaklaşık on yıldır iktidar olan İslamcı AKP, giderek dini *zorunlu referans* kategorisi haline getirmek üzere sinsi bir rota izliyor. Elbette bu eğilim AKP ile başlamadı. 12 Eylül askeri cuntasının dayattığı "Türk İslam Sentezi", devlet aygıtı içine dinin daha çok sokulmasının başlangıcıydı. Geçmişi yüceltmeyi marifet sayan, neo-Osmanlıcı hezeyanlar taşıyan AKP yöneticileri, Diyanet İşleri Başkanlığını sürekli büyütüyor, kamusal alanlara dini daha çok sokuyor, Diyanet İşleri Başkanlığıyla devlet aygıtının diğer kurumları arasında yeni tip bir ilişki geliştiriyor. Helâl gıda türü uygulamaları dayatıyor, velhasıl adım adım dinci gericiliği olağanlaştırmak için sinsi yöntemlere başvuruyor. Kutsallık gerekçesinin arkasına saklanarak da tepkinin etkisizleştirilmesi amaçlanıyor...

İnsan metafizik bir hayvandır, ölümlü olduğunu bilerek yaşayan bir varlıktır, dolayısıyla yaşam, ölüm, varlık-yokluk ve yaşamın anlamına dair sorular sorması da normaldir. Bilindiği gibi başlarda her-şeyi doğaüstü güçlerin belirlediğine inanılırdı. Üretici güçlerin gelişmesine paralel olarak, insan bilincinde de bir sıçrama ortaya çıktı ve bilinçle varlık arasındaki *belirleyicilik ilişkisi* ters-yüz oldu veya yeniden tanımlandı. İdealist insan-toplum anlayışının yerini maddeci anlayışın almasıyla düşünsel-entelektüel planda önemli bir eşiğin aşılması mümkün hale geldi.

Diğer canlılardan farklı olarak insan hayata, birtakım verili özelliklerle (prédeterminé) başlamıyor. Oysa insan dışındaki tüm diğer canlılar [hayvanlar] hayata önceden *kodlanmış* olarak başlıyorlar. Bir kedi, bir kırlangıç vs. yaşama belirlenmişlikle başlıyor. Doğdukları andan itibaren izleyecekleri rota önceden belirlenmiş durumdadır. Bir hayvan olan insan için bu tür bir *önceden belirlenmişlik durumu* söz konusu değil. Başka türlü söylersek, insan belirli, verili özelliklerle hayata başlamıyor. Oysa insan genetiği Şempanze genetiğiyle %98 oranında benzerlik taşıyor. İnsanın diğer hayvanlardan farkı da işte bu %2'lik farkın sonucu olarak tezahür ediyor. İnsanın önceden belirlenmemişlik/kodlanmamışlık durumu bir dezavantaj gibi görünse de aslında onun önünü yeni ufuklara açık hale de getiriyor. Kendi özgür iradesiyle yaşamını biçimlendirmesini potansiyel bir olasılık haline getiriyor. İnsan soyunun ayırt edici özelliği, hayatiyet bilincine, öz-

gürlük bilincine sahip olması, bu alanda çaba göstermesi, dolayısıyla kendini gerçekleştirmesinin potansiyel bir imkân olarak varlığıdır. Böyle bir olasılık ve potansiyel, diğer hayvanlar için söz konusu değildir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Son tahlilde din de bir ideolojidir. Bu niteliğinden ötürü de yoruma açıktır. Dolayısıyla dinin de özgürlükçü bir yorumu imkânsız değildir. Başka türlü söylersek eşitlikçi, özgürlükçü bir yorum mümkün olduğu gibi, özgürlük, eşitlik düşmanı bir yorumu da mümkündür ve bugüne kadar baskın ve hakim yorum biçimi anti-özgürlükçü, anti-eşitlikçi yorum olagelmiştir. Yeni bir din olarak İslam'ın tarih sahnesine çıktığı dönemden bugüne kadar sayısız reform ve yenilenme girişimi olmuşsa da maalesef bugüne kadar kayda değer bir ilerleme sağlanabilmiş değil.

Geride kalan yüzyılın son çeyreğinde Latin Amerika'da Katolik Hıristiyanlıkta ortaya çıkan Özgürlük Teolojisi (Théologie de la Libération), Hıristiyanlığın, özgürlükçü, sosyal eşitlikçi, ilerici, halkçı bir yorumunun mümkün olduğunu ortaya koymuştur. İslam Dünyasında pratik yaşamda bu tür bir emansipasyon hareketi yok gibidir. Belki bu alanda yakın zamandaki tek istisna, Sudanlı Şeyh Mahmut Muhammed Taha'nın geliştirdiği öğretidir –ki Muhammed Taha'nın 1986'da Müslüman Kardeşler Örgütü'nün de dahliyle idam edilmesi, İslam'da bu tür girişimlerin ne kadar büyük tepkiye karşılandığını gösteriyor.

İnsanlık var oldukça gerçekle yalan, iyiyle kötü, güzelle çirkin, haklıyla haksız, ilericilikle gericilik... arasındaki mücadele de devam edecektir. İnsanlığın daha ileriye taşınması için binlerce yıldır verilen mücadele de kaldığı yerden devam edecektir. Fakat daha ileriye gitmenin önkoşulu, mevcut kazanımları korumayı varsayar. Zira, sahip olduğunu koruyamayanların yeni şeyler kazanması zorlaşır. O halde özgür, gerçekten emansipe olmuş bireylerden oluşan, eşitlikçi ve demokratik bir toplum ve yaşanabilir bir dünya için mücadeleyi sürdürmekten, bize dayatılan her türlü gericilikle mücadele etmekten başka bir seçenek yok. Haysiyetli insanlar olarak yaşamanın da başkaca bir yolu yok...

Sempozyumun verimli bir tartışmaya katkı yapması umudu ve dileğiyle hepinizi tekrar saygıyla selamlıyorum.

I. KISIM

DİN ÜZERİNE BAZI NOTLAR*

MUSTAFA BAYRAM MISIR

Din Sözcüğü ve Din Kurumu

Din, Arapça bir sözcük. İngilizcesi *religion*, Latince *religere* sözcüğünden geliyor; religere, bağlanmak diye çevrilebilir. Türkçede, halk ağzında, din, "bir şeyin en yüksek ve sivri noktası" anlamında da kullanılıyor; mecazi anlamı da, "inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç ya da ülkü". Yaygın kullanımda ise din, "diyanet" demek; "Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum".[1]

Burada "kurum" kavramı geniş anlamda kullanılmakta olup, toplumsal ilişkiler içinde kendisini yeniden üretebilen pratikler de, örneğin selamlaşma, bir kurumdur. Elbette dinsel kurum denildiğinde akla ilk gelecek olanlar arasında, başta kapitalist devletin ruhbanları istihdam ettiği dini örgütlenmeleri olmak üzere, mabetler, mabetleri kurmak ve yaşatmak için mabetler etrafında kurulan ve her biri gerçek bir piyasa aktörüne dönüşen hükümet dışı yardım ve dayanışma ağları, dinsel eğitim kurumları vb. vardır.

Din kurumunun tarihi, semavi dinlerin hepsinin anlatısında olduğu üzere, Adem ile Havva'ya kadar uzanmıyor, en azından ilkel topluluklarda, doğanın bir bütün olarak –insan varoluşu da içinde– kutsallaştırıldığını ve onun herhangi bir parçasının tapılmak üzere *putlaştırılmadığını* bi-

---

* Bu metin, Din Sempozyumu'nda yaptığım konuşmanın gözden geçirilmiş halidir. Bu konuşmada ileri sürülen kimi tezleri, özellikle dinin emek süreci üzerindeki denetimi ve resmi ideoloji işlevi konularını daha da geliştirerek bir makale bütünlüğünde sunmak istiyordum; sempozyum düzenleyicileri kâfi miktarda zaman da tanıdılar ancak buna vaktim olmadı. Bu metinde, konuşmayı gözden geçirmekle yetinebildim.

[1] Bkz. *Büyük Türkçe Sözlük* (Çevrimiçi Ağı), www.tdk.gov.tr, tarih: 01.04.2013.

liyoruz. Bu tür bir kutsallığın tabular ve totemler üzerine mi, insani ve doğal varoloşun tahakküm içermeyen bir kavranışı üzerine mi kurulduğu antropologlar arasında tartışma konusudur. Diyebiliriz ki, bugün anladığımız anlamda, ister çok tanrılı ister tek tanrılı olsun, dinin tarihi, sınıf ilişkilerinin açığa çıkması ile başlıyor. İnsanlar, birbirlerine karşı tahakküm ilişkisi kurduklarında, *din*leri de oluyor. İnsanların bir kısmı diğerlerine boyun eğdiklerinde, bu boyun eğiş dahil, kendilerini ve doğayı varsaydıkları bir ya da birkaç "doğaüstü güce" (bu bir heykel de olabiliyor, Antik Yunan'da olduğu gibi başka bir evrende, kendi katlarında yaşayan tanrılar da) inanarak anlamlandırmaya başlıyorlar. Gerçeklik, bu inanışın süzgecinden geçerek anlam kazanıyor:

"Dinsel fikirler, gerçekte diğer tüm fikirler gibi, hayatın maddi koşullarının toprağında ve hepsinden öte sınıfsal çelişkilerin toprağında doğarlar ve ancak yavaş yavaş kaybolurlar. Tutuculuğun gücüyle, onları doğuran ihtiyaçlardan daha uzun yaşarlar ve ancak ciddi sosyal şokların ve krizlerin etkisiyle tamamen yok olurlar".[2]

İnsanların yarattıkları tanrıların, bu Yahudiliğin, Hıristiyanlığın ya da Müslümanlığın tek tanrısı olduğunda bile, insana benzemesi son derece basit bu gerçeği ele veriyor: Tanrıları insan kendi tinselliği içinde yaratmıştır. Alan Woods'un belirttiği gibi; "Dinin dünyası mistik bir dünyadır, gerçeğin bozulmuş bir görüntüsüdür. Fakat tüm fikirler gibi bu fikirlerin de kaynağı gerçek dünyadadır. Üstelik bunlar sınıflı toplumun çelişkilerinin bir ifadesidir".[3]

Özetle, din kurumu, sınıflı toplumlarda devlete eklemlenen, toplumla ilişkileri bakımından da ondan doğması ama onun üzerinde yer almasıyla devlete benzeyen bir toplumsal biçimdir, denilebilir. Ancak aynı zamanda bir dil, bir ifade tarzı da olan bir toplumsal biçim. Kapitalizm öncesi toplumlarda başka bir ifade biçimi bulunmadığından, ezilenler, isyan edenler de dinin diliyle konuşup dinsel kisveler giyinmişlerdir. Engels, *Köylüler Savaşı*'nda, 16. ve 17. yüzyılda, dinsel savaşlar olarak bilinen savaşlarda,

---

[2] Trotsky, "Brailsford and Marxism", *On Britain*, cilt 2, s.167'den akt. Alan Woods, "Marksizm ve Din", http://www.marxist.com/marksizm-ve-din.htm, tarih: 01.04.2013.

[3] A.g.y.

Kilise'nin sapkın mezheplere karşı giriştiği Orta Çağ savaşlarında olduğu gibi, incelenmesi gereken gerçekliğin sınıf mücadelesi olduğunu açıkça belirtir. Bu yüzden tek başına, dinin bir üstyapı kurumu ya da ideoloji olduğunu belirlemek, tarihsel maddecilerin dini anlama çabaları bakımından tek başına pek az şey söyler. Şu halde, din toplumsal biçimini anlayabilmek için, onu tarihselleştirmek gerekir. Tarihselleştirildiğinde, sınıflı toplumlarda temel sınıf ilişkilerinin belirleyiciliği altında şekillenen fakat üretim tarzları boyunca dönüşerek varlığını sürdürebilen bir toplumsal biçimle karşı karşıya olunduğu ileri sürülebilir.

Kapitalizm ve Din

Özellikle İbrahimî dinler söz konusu olduğunda, din kurumunun devletle, iktidarla iç içe geçmesinin tarihi feodalitenin tarihidir. Bu nedenle, burjuva devrimleri, ilerici dönemlerinde feodal iktidarlarla iç içe geçmiş dini kurumlara karşı da isyan bayrağını yükselttiler. Burjuva devrimleri, iktidarı gökyüzünden yeryüzüne indirerek tarihte ilerici bir rol oynasalar da, iktidarı fethettikleri her aşamada, halk üzerindeki rıza üreten devasa gücünü kullanmak üzere dinle uzlaşmayı da ihmal etmediler. İngiliz Devrimi, bir Anglikan Kilisesi yarattı, Hollanda ve Amerikan Devrimi Protestan'dı. Kapitalist üretim tarzında hakim sınıf olan burjuvazi, o zamana dek feodal sınıf ayrıcalıklarının savunulması hizmetinde olan ve Hollanda, İngiliz ve Amerikan devrimlerinde bu konumunu sürdüren Katolik Hıristiyanlığı, ancak Fransız Devrimi sürecinde 1802 Koda Anlaşmasıyla kendi saflarına katmayı becerebildi, bu tarihten sonra da tüm kollarıyla Hıristiyanlık, kapitalist devlete bir ideolojik aygıt olarak eklemlendi.

Kapitalizm dünyasallaştıkça, dünyanın eski ve yeni sömürgecilik yoluyla kapitalistleşen coğrafyalarında geleneksel iktidarlar kapitalist devletlere dönüşürken, Müslümanlık ve Uzakdoğu dinleri gibi diğer kurumsal dinler de benzeri bir dönüşümü yaşadı.

Daha şematik olarak ifade etmek gerekirse, çağımızda din, dünyaya yayılan kapitalist devletlerde,

i) İdeolojik aygıt olarak,

ii) Resmi ideoloji/yönetenlerin ideolojisi olarak, iki özgül işlev edinmektedir.

Kapitalist modernliğin yaşadığı devasa kriz karşısında kurumsal dinler, daha da işlevlendi[4] ve günümüz kapitalizmi, kapitalist devletler olmaksızın işleyemeyeceği gibi kapitalist devletler de dinler olmadan rıza üretmekte zorlanır hale geldi. Böylece hâkimiyet sınırları kapitalist devlet tarafından belirlenen, bir ülkedeki kapitalist toplumsal ilişkiler içinde hakim din olarak tanınan dinsel kurumlar baskı ve ikna süreçlerine katılan ideolojik aygıtlar olarak işlev görme yanında, aynı zamanda bir piyasa aktörü ve özellikle de emek sürecinde biyo-politik bir denetim aracı olarak da işlev görmeye başladılar. Fakat çağımıza, 21. yüzyıla özgü olan dinin bir kapitalist devlet içinde "resmi ideoloji/yönetenlerin ideolojisi" olarak edindiği işlevdir.

Dinin İdeolojik Aygıt İşlevi

AKP tek parti iktidarı altında gün geçtikçe ikinci kategoriye daha fazla yaklaşmakla birlikte, Müslüman Batı sayabileceğimiz Türkiye'nin de içinde yeraldığı, Batı'da AB-ABD, Uzakbatı'da Güney Kore-Japonya gibi devletlerde devletin tanıdığı hakim kurumsal din daha çok bir ideolojik aygıt olarak işlev görür. Bu işlevi içinde dinin ikna/rıza üretimi yanında, emek süreci üzerindeki denetimi ve bu bağlamda da biyo-politik denetimi öne çıkar.

Elbette, bu işlevlerin Batı'daki, Uzakbatı'daki ya da Müslüman Batı'daki fiili gerçekleşmelerinin analizi, daha ampirik araştırmaları gereksinir. Ama örneğin, içinde yaşadığımız Müslüman Batı'da hükümet eden siyasal İslam'ın emek sürecinin denetiminde dini kullandığını net olarak biliyoruz. "Toplumsal hayatın dinsel normlara göre örgütlenmesi, modern iş hukukunun –ki bu modern sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür– yarattığı sınırlar hilafına emek sömürüsünün artmasını kolaylaştıracak, kadın emeğinin üretimden çekilişini sağlayacak; dişin nasıl fırçalanacağından, cinsel birleşmenin nasıl yapılacağına kadar gündelik hayatın her noktasını uhrevileştiren dinsel norm aracılığıyla tüketim denetlenecek (bu da emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesi demektir), sonuçta sömürü oranı arttırılarak birikim hızlandırılacaktır. Keza, paranoya yaratacak denli ayrıntılı (tavuk kesim usulünden, cenazede ne kadar ağlanabileceğine

[4] Bu konuda bkz. Georges Crom, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Dönmez, İletişim, İstanbul, 2008.

dair her şeyi içeren) ilmihallere göre sürdürülmesi gereken bir yaşamın, kitlelerdeki ideolojik bağlılığı yeniden üretmesi çok daha kolaydır".[5]

Siyasal İslam'ın bu yönelimleri, emek süreci üzerindeki biyo-politik denetimin somut tezahürleridir. Kadın emeğinin emek sürecinden dışlanarak tekrar ev emeği içine kapatılması, bu süreçte kadın bedeni üzerindeki patriarkal tahakkümün ruhbanlarca, kürtaj tartışmasında olduğu üzere pervasızca ileri sürülebilmesi, tüm bunlar, sermayenin sınırsız tahakkümü için din kurumunca esaslı bir mücadele alanına dönüştürülmüştür.

Dinin bu işlevinin, Batı'da ve Uzakbatı'da daha farklı görünümler edindiği açık olmakla birlikte, bir Fransız'ın bile, muhafazakâr, liberal, sosyalist ya da komünist olmaktan çok, dinsel kimlikleriyle tanınır hale geldiği çağımızda,[6] dinin Batı'da Müslüman Batı'dan daha farklı işlediğini ileri sürmek yöntemsel olarak bir değer taşımaz. Sadece ampirik farklılıklara gönderme yapmak bakımından bir anlam taşır.

Dinin Resmi İdeoloji/Yönetenlerin İdeolojisi İşlevi

İçinde yaşadığımız yüzyıl, daha çok feodal dönemin bir özelliğini, dinin/dinsel ilkenin yönetenlerin temel ideolojisi olmasını geri getirdi. Tipikleştirmemek ve çözümlemede her iki örneği de kendi bağlamında tarihselleştirmeyi unutmamak koşuluyla, sorunun basitliği içinde kavranabilmesi açısından iki örnek verilebilir. İlki, modern bir devrimle kurulan İran'dır. İkincisi ise, Afganistan'dır.

İran, sonuç olarak, modern türde bir kapitalist devlettir. Hakim üretim tarzı, emperyalizme eklemlenmiş kapitalizmdir. Ulema konumunu anayasadan alır ve siyasal rejim olarak da anayasal ve parlamenter nitelikler tümüyle ortadan kaldırılmış değildir. Kendine has bir tür parlamentarizm de yürürlüktedir.

Afganistan ise daha çok, emperyalistlerin doğrudan tahakkümü altındaki bir kabile devleti görünümündedir. Şu halde, bir sonuçtan çok bir

---

[5] Selim Evren, "Sol ve Siyasal İslam: Kol Mühimse Elini Verme", http://www.bianet.org/bianet/siyaset/18789-sol-ve-siyasi-islam-kol-muhimse-elini-verme, tarih: 01.04.2013.

[6] Corm, *A.g.e.*, s. 9.

öngörü olarak, dinin, İran örneğinde olduğu gibi, kapitalizme yeni bir eklemlenme tarzı ile bağlanan özgül bir kapitalist devlet ideolojisi olarak işlev de görebileceğini söyleyebiliriz. Afganistan örneği ise, dinin, artık tarihsel/metabolik sınırlarına ulaşmış olan kapitalizmin doğrudan emperyalist müdahalesi ile bir bölgenin kapitalizme tümüyle dışsallaştırılarak sömürge alanlarına çevrilmek üzere kurulacak kabile devletlerinin de resmi ideolojisi olarak işlevlendirilebileceğini gösterir. Bu ikinci vargı, daha fazla kanıt gerektirmekte ise de, kapitalizmin yeniden hızlı birikim amacıyla dışsallaştırdığı alanlarda, kaba dinsel tahakküme dayalı rejimler kurma eğiliminde olduğunu ima etmektedir. Bu nedenle, hem İran'ın hem de Afganistan'ın ekonomi politiği, çağımızda dinin yeni işlevi açısından birincil önemde bir çözümleme bölgesi olmayı sürdürür.

Ezilenler ve Din

Marx, din-dışı eleştirinin temelini, "insanı yapan din değil, dini yapanın insandır" savının oluşturduğunu yazar, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı yapıtının Giriş'inde. Buna göre, insan, insanın dünyası, devlet ve toplum anlamına gelir –bu metnin *Alman İdeolojisi* öncesi bir metin olduğunu hatırlayarak biz, "üretim ilişkileri/toplumsal ilişkiler"dir diye düzeltebiliriz. Bu ilişkiler, *dünyanın tersine çevrilmiş bilinci olan dini* üretir, çünkü kendileri –mevcut sınıflı toplumlar– *alt üst olmuş* bir dünya oluşturur. Devamla Marx, dinin, dünyanın genel teorisi, onun ansiklopedik hülasası, popüler bir biçime bürünmüş mantığı, *onun izzet-i nefis mevzusu*, şevk ve heyecanı, ahlaki müeyyidesi, kutsiyetinin tamamlayıcısı ve onun avuntusunun ve esbabı mucibesinin evrensel dayanağı olduğunu yazar.[7]

---

[7] Bu bir dizi tartışmaya ve kaba yoruma vesile olan meşhur pasajın referans alınabilecek Ertuğrul Kürkçü çevirisi şöyledir: "Lâdini eleştirinin temeli şudur: *Dini insan oluşturur*, insanı din oluşturmaz. Din aslında, ya henüz kendinin idrakine varmamış ya da artık kendinden vazgeçmiş insanın öz-bilinci ve öz-saygısıdır. Ama *insan* dünyanın dışında boşlukta dolaşan soyut bir varlık değildir. İnsan, *insanın dünyasıdır*-devlettir, toplumdur. Dünyanın *baş aşağı çevrilmiş bilinci* olan dini bu devlet ve bu toplum üretir, çünkü bunlar –din ve devlet– *baş aşağı çevrilmiş dünyadır*. Din bu dünyanın genel teorisi, onun ansiklopedik hülasası, popüler bir biçime bürünmüş mantığı, onun *izzet-i nefis mevzusu*, şevk ve heyecanı, ahlaki müeyyidesi, kutsiyetinin tamamlayıcısı, ve onun avuntusunun ve esbabı mucibesinin evrensel dayanağıdır. *İnsanın özü* hiçbir hakiki gerçekliğe sahip olmadığından din, onun

Marx, aynı yerde şu meşhur satırları yazar: "*Dinsel çile*, aynı anda gerçek çilenin de *dışavurumu* ve gerçek çileye karşı *bir protestodur*. Din ezilen mahlûkun âhı, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın *afyonudur*. Dinin, halkın hayali mutluluğu olarak ilgası halkın gerçek mutluluğunun talep edilişidir".

Bu satırlar, 1844'te, *Alman İdeolojisi*'nden sadece bir yıl önce yazıldı ve bu izlek, sonraki eserlerinde güçlü bir şekilde devam etmese de, Marx tarafından terk edilmedi. Marx, dinsel yanılsamanın işlevinin üretim ilişkilerinin akıl dışılıklarının üstünü örtmek olduğunu ve insanlar birbirleriyle gerçek insani ilişkileri yeniden kurduklarında ve toplumsal ilişkilerdeki sınıf eşitsizliklerini kaldırma yoluna girdiklerinde dinsel yanılsamaların da ortadan kalkabileceklerini *Kapital*'de de vurgulamıştır.

Şii İslam geleneğinden ve fikirleri İran'daki İhtilal'de etkili olduğu ileri sürülen Ali Şeriati, bu görüşleri tarihsel maddeci temelinden tamamen farklı bir ideolojik bağlamda –dinin nesnel olarak toplumsal ilişkilerin sonucu olduğunu görmeyerek– bir yorumcusunun açıkladığı üzere, şöyle destekler: "19. yüzyılda söylenmiş olan şu söz doğrudur: 'din, halk kitlelerinin afyo-

---

fantastik gerçekleşmesidir. Dine karşı mücadele, demek ki, dolaylı olarak manevi *aroması* din olan *bu dünyaya karşı* mücadeledir.

Dinsel çile, aynı anda gerçek çilenin de *dışavurumu* ve gerçek çileye karşı *bir protestodur*. Din ezilen mahlûkun âhı, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın *afyonudur*.

Dinin, halkın *hayali* mutluluğu olarak ilgası halkın *gerçek* mutluluğunun talep edilişidir. Halka [içinde yaşadıkları] koşullara dair hayalleri bir yana bırakmaları çağrısında bulunmak onları *hayallere dalmayı gerektiren koşullarda [yaşamaktan] kurtulmaya* çağırmaktır. Dolayısıyla *din eleştirisinin çekirdeğinde*, üzeri dinin halesiyle örtülen bu *çileli dünyanın* eleştirisi vardır.

Eleştiri, zinciri süsleyen hayali çiçekleri, insan bu zinciri fantezilerinden ve avuntularından yoksun olarak taşımaya devam etsin diye değil, zinciri kaldırıp atsın ve canlı çiçeği kendine alsın diye koparır. Dinin eleştirisi insanı, hayallerini bir yana bırakıp aklını geri kazanmış bir insan olarak kendi gerçekliği üzerinde düşünsün, eylemde bulunsun ve onu şekillendirsin ve böylece kendi kendisinin gerçek güneşi olarak kendi çevresinde dönsün diye hayallerinden uyandırır. Din, ancak, insan kendi çevresinde dönmediği sürece insanın çevresinde döne duran hayali güneştir.

Dolayısıyla, *tarihin görevi*, *hakikatin öteki-dünyası* yitip gidince, *bu dünyanın hakikatini* kurmaktır. Tarihin hizmetindeki *felsefenin dolaysız görevi,* insanın özyabancılaşmasının *kutsal biçimi* üzerindeki örtü bir kez kaldırılınca, kutsal dışı biçimlere bürünmüş özyabancılaşmanın peçesini çıkartmaktır".

nudur'. Böylece halk, ahiret ümidiyle dünyadaki mutsuzluk ve yoksulluğuna katlanır. Toplumda her ne olursa olsun ilahi iradeyle olduğuna ve statükoyu değiştirmek, halkın durumunu iyileştirmek için çalışmanın, Tanrı'nın iradesine karşı çıkmak demek olduğuna inanç, halkın afyonu demektir".[8]

Marksistler arasında, Marx'ın bu görüşlerini, dinin toplumsal varoluşunun gerçek maddi temelini görmezden geldiğini ileri sürerek eleştirenler bulunmaktadır. Ancak bu eleştiri, oldukça dayanaksızdır. Zira dinin toplumsal varoluşu, bu erken metinde bile, toplumsal ilişkilerin bir sonucu olarak gözlenmektedir.

Joel Kovel ise, Marx ardılı Marksistleri kaba maddecilikle suçladığı Marx ve Tinsellik adlı makalesinde,[9] bu meşhur pasajın, ardıllarının aksine Marx'ın fikirlerinin tinsel bir nitelik de taşıdığının göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu eleştiri ise, sınıf ilişki ve çelişkilerini gözlemek yerine, Marksizm'de tarihselliği gözetilmek koşuluyla var olmadığı zaten ileri sürülemeyecek insani bir töz kazandırma gayreti nedeniyle oldukça idealisttir. Troçki'nin şu anlatımı, bu meseleyi, *pratik olarak* çözüme bağlar: "*Her şeye yeniden başlasaydım, [...] şu ya da bu hatayı yapmaktan kaçınırdım, ama hayatımın ana istikameti değişmeden kalırdı. Bir proleter devrimci, bir Marksist, bir diyalektik materyalist ve bundan dolayı uzlaşmaz bir ateist olarak öleceğim. İnsanlığın komünist geleceğine inancım daha az ateşli değil, doğrusu bugün gençlik günlerimdekinden daha da sağlam. İnsana ve onun geleceğine inancım şimdi bile bana hiçbir din tarafından verilemeyecek bir direnme gücü veriyor*".[10]

Ancak, ezilenler ve din ilişkisi, tarihsel bir ilişkidir ve din kurumu, genel olarak sınıflı toplumlardaki hâkimiyet ilişkilerine katılmış ise de isyan eden ezilenler de ellerinde dinin bayrağını taşımışlardır. Bu bayrak çoklukla hakim dinin içine Batıni gelenekleri katarak oluşturulan dinin ezilenlere ait yorumunu simgelemiştir. Örneğin Sünniliğin hakim olduğu Osmanlı'da Alevilik, hakim din kurumu karşısında ezilenlerin dinsel ifade biçimi ol-

---

[8] Bkz. Ali Şeriati, *Dine Karşı Din*, çev. Hüseyin Hatemi, İşaret, İstanbul, 2005, s. 29.

[9] Bkz. Joel Kovel, "Marksizm ve Tinsellik", çev. Ergun Akça, *Birikim* Dergisi, sayı 79: http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=74&dyid=1858, indirilme tarihi: 01.04.2013.

[10] Akt. Woods, *A.g.e.*

muştur. Tersine Şiiliğin hakim olduğu İran'da ise Sünnilik ve Bahailik ezilenlerin dinsel ifade biçimi olmuştur. Benzeri şekilde, Batıni köklerle Hıristiyanlığı yeniden yorumlayan gelenekler olduğu gibi, örneğin Latin Amerika'da ezilenlerin safında yer alan rahipler, yerli geleneklerini içerdikleri Hıristiyanlıktan bir *Kurtuluş Teolojisi* yaratabilmiş, emekçilerin kapitalizme karşı modern kurtuluş mücadelesine katılmakta tereddüt etmemişlerdir. Son dönemlerde, kapitalizm kendisini siyasal İslam'la tahkim ettikçe, Türkiye'de de Anti-Kapitalist Müslümanlar gibi hareketler filizlenebilmektedir.

Şu halde, bir din kurumundan söz edebileceği gibi ezilenlerin dinsel ifadelerinden de söz edilebileceği, kuşkusuzdur. Özellikle yeni liberalizmin yarattığı büyük eşitsizlikler karşısında, eşitlikçi dinsel yorumların, dinin, gündelik hayata döndüğü yüzyılımızda kaçınılmaz bir gerçeklik gelecekleri, sadece bir öngörü değil, bir bedahet sayılmalıdır.

İşçi Sınıfı Partisi ve Din[11]

Paris Komünü'nde, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılığı" ilkesi açıkça ilan edildi. Yetinilmedi, Komün, Kilise mülklerine el konulması, din adamlarının (ruhban sınıfı), devletin mahalli yönetimlerinde çalışamayacakları, mahkemelerde İncil üzerine yemin edilemeyeceği, Kilise'nin nüfus sicili/kütüğü tutma ve bununla ilgili belge verme yetkisinin olamayacağı yönünde kararlar aldı. *Fransa'da İç Savaş*'ta Marx, bu önlemleri olumladı ve Engels, bu esere yazdığı Önsöz'de şöyle yazdı: "Devlete ilişkin olarak din, tümüyle kişisel bir sorundur".

Lenin, *Proletarya Partisinin Din Konusundaki Tutumu* adlı makalesinde, bu ilkeyi savundu. Gerek Engels gerekse de Lenin, "dini zor kullanarak ortadan kaldırmaya çalışmanın" doğru olmadığını yinelerler. Bu onların, Marx'ın din konusundaki tarihsel analizini izlediklerini gösterir. Engels, dini zor kullanarak ortadan kaldırma programıyla ortaya çıkan Blanquicileri sert bir şekilde eleştirdi, yaptıklarının dini ortadan kaldırmak değil dine savaş açmak yoluyla onun tarihsel sönümlenmesinin önüne geçmek olduğu-

---

[11] Bu bölümde atıf yapılan, Marx, Engels ve Lenin'in yapıtları klasik statüsünde olup, Türkçede farklı basımları olduğu gibi, genel ağda da yayınlanmaktadır. Alıntılar, konuşma hazırlığı çerçevesinde genel ağdaki versiyonlarından yapılmış olup, okur şüpheye düştüğü yerde, Marx-Engels Internet Archive (http://www.marxists.org/archive/marx/)'e başvurabilir.

nu yazdı. Keza, Alman Sosyal Demokrat Partisi içindeki tartışmalarda da, bu yöndeki görüşleri, Bismark'tan fazla Bismarkçı olmakla yerdi.

Demek ki, Marksistler kamu otoritesi karşısında "dinin bir kişisel sorun" olduğu ilkesini ileri sürmekte ancak kendileri ve işçi partisi bakımından ise, tarihsel konumlarını muhafaza etmektedirler. Lenin şöyle yazar: "Proletaryanın partisi devletin dini kişisel bir sorun olarak belirlemesini ister, ancak halkın afyonu niteliğindeki dini, dinsel batıl inançlara karşı savaşı 'kişisel sorun' olarak görmez".

Açığa çıkan ve kendisini dinsel biçimde ifade eden ezilenlerin hareketleri karşısında ise, o hareketin kendisini nasıl ifade ettiği değil, tarihsel bağlamda eyleminin nesnel içeriğinin neye tekabül ettiği önemlidir. Hareket, eyleminin tarihsel içeriği ile tahakküm ilişkilerinin ve kapitalizmin karşısında ise, onda artık ideolojik aygıt olarak dini görmek körlük olur; o, bütün Batını gelenekler gibi "dine karşı dini", kapitalist dine karşı özgürlük dinini, ilkel komünarların hayallerini terennüm eden devrimci bir nitelik taşır.

Ancak bu, bir dizi yanılsama doğurmamalıdır; elbette ezilenlerin geleneği, güçlü bir gelenektir ancak bu gelenek, modern kurtuluş ve özgürlük mücadeleleriyle bütünleşmedikçe, yüzünü geleceğe değil hep kayıp geçmişe döner. Hâlbuki özgürlük, kökleri bu dünyada olan bir değer ve ilke olarak, umut ilkesine bağlıdır: "Marksizm'in gücü ve doğruluğu onun düşlerimizin bulutlarını daha da dağıtmasındandır. Ancak bu düşlerdeki ateşi sürdürmekten daha fazlasını yapar, düşleri somutlayarak ateşi daha da güçlendirir".[12] O artık somutluğu içinde, sınıfsız toplum, komünizm düşüdür.

Alan Woods'un vurguladığı gibi, insanlığın kendisinden acımasızca koparılışının, insan soyunun bu dinsel yabancılaşmasının üstesinden, ancak sınıflı toplumun ortadan kaldırılması ve insanlar arasında gerçek insani ilişkilerin yeniden kurulması ile gelinebilir.[13] O güne dek din, sadece egemen din kurumu olarak değil, ezilenlerin bir mücadele alanı olarak da yaşamaya devam edecek görünmektedir.

---

[12] Ernst Bloch'tan akt. J. Kovel, *Tarih ve Tin*, çev. H. Pekinel, Ayrıntı, İstanbul, 1994, s. 122.
[13] Woods, *A.g.e.*

DİNSEL KÜLTÜR VE DİNSEL İDEOLOJİ: NEYE YARAR?*

ALÂEDDİN ŞENEL

Anadolu halklarının kültürleri, 1950'li yıllardan ("itibaren" değil) beri kültürel emperyalizmin ("hegemonyası" değil) düşünsel boyunduruğu altına sokulmuş bulunuyor. Söz konusu boyunduruk, burjuva kapitalist düzeninin ("temsili" değil) temsilli parlamenter çok partili "demokrasi"(?) biçimi içinde, siyasal erki tekeline geçiren sınıfın sağcı partilerinin yönetici kadrolarının eliyle geçirilmiştir. Emperyalist ülkelerle işbirliğine giren yerli (komprador) kapitalistlerin, ordunun (şimdi de polisin) desteğiyle yürütülmektedir.

Bunlar kimilerince "bildik mavallar" olarak nitelenebilir. Pek bilinmeyen, daha doğrusu pek dile getirilmeyen gerçek, bir değil iki kültürel emperyalizmin birden boyundurukları altında oluşumuzdur. Burada bu gerçek üzerinde durulacak.

Arap-İslam ve Amerikan-Kapitalist Kültür Emperyalizmleri

T.C. üniter devleti sınırları içinde yaşayan insanlar üzerinde Batı-kapitalist, özellikle de (İngilizce kanalıyla) Amerikan kültürel emperyalizminin ağır baskısı, tartışma gerektirmeyecek denli ortadadır. Onun kadar ağır olan, Arapça sözcükler ve din kültürü kanalıyla yürütülen "Arap/Osmanlı-İslam kültür emperyalizmi" olgusu görmezden gelinmektedir. Her iki kültürel emperyalizmin varlığını kanıtlamaya girişmek (Amerika'yı ve İslam dünyasını yeniden keşfe kalkmak) gerekmez. Her birinin ideolojik bombardımanının yoğunluk derecelerine bakmak yetebilir.

---

* Bu yazı, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nın 'Din: Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü' sempozyumunda Alaeddin Şenel'in 'Din ve Kültür' üzerine 6 Nisan 2013 tarihinde yaptığı konuşmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

Bunun için günlük (tapınma ve yakarma yolunda beş kez çağrılma) haftalık (temizlik, sağlık koşullarına özen gösterilmeksizin yayılıp yolları kapatan hasırlar üzerinde kılınan cuma namazları, dinlenen cuma vaazları) yıllık (Ramazan'da bir ay boyunca dinsel propaganda ve inanç aşılama çabaları, kurban, hac törenleri) etkinliklerine bakmak yetmez mi? Yetmez. Bunlara, tek bir gün içinde (anlık) söylenip yazılan "bismillahirrahmanirrahim", "selâmünaleyküm-aleykümselâm", "inşallah, maşallah" (bunlarda Allah niye küçük harflerle yazılıyor ki?) eklenmeli. Benim de anlamını bilmeden kullanmaktan kendimi kurtaramadığım "estağfurullah"[1] gibi sözcüklerin kişi başına kullanılış ortalamaları bulunup katılmalı.

"Her nefeste Allah adı di müdam
Allah adıyla olur her iş tamam"

deyişi gibi ezberler ve bu deyişte dile getirilip beklenen sıklıkta "iman ikrarı" (iman kararlılığı, iman tazeleme) durumları toplamaya "katsayılar" ile çarpılarak alınmalı. Böyle sayısal değerler elde edilebilmeli ki yoğunluğu bir Amerikalının bir günde uğradığı üç bin reklam bombardımanının[2] yoğunluğuyla karşılaştırılabilsin.

Gerçekten, Anadolu halklarına (olumsuz) etkisi bakımından canlandırılan Osmanlı kalıtı Arap-İslam kültür emperyalizmi boyunduruğunun yoğunluğuyla ve ağırlığıyla karşılaştırılabilecek tek ideolojik boyunduruk olarak 'Amerikan-kapitalist kültür emperyalizmi' gösterilebilir. Bu konuda onun, İslam kültürünün sabahtan akşama günde 'beş vakit' ezanla çağrısından daha yüksek sesli ve daha sık çağrılar, mahyalardaki görüntüsünden daha büyük (apartman boyu) ve çok daha sık görüntüler biçimiyle kamusal ve özel alanları ele geçirmiş bulunan reklamları da göz önüne alınmalı.

---

[1] "Estağfurullah" sözcüğü "Tanrıdan bağış ve yargılama dilerim" demekmiş (bkz. Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*) hiçbir kullanışımda bu anlamı amaçlamamıştım!

[2] Bkz. Tom Hipe, Advertising is Dead, *Long Live Advertising*, Londra, 2007, Thames and Hudson'dan, Adam Sendée, "Çağdaş Büyücü Reklamcılar-2", *Bilim ve Gelecek* (Haziran 2007)'de, s. 52.
Geçtiğimiz yüzyılın sonu için yapılan bu kestirimin günümüzde kaça katlandığını bilmiyoruz. Ama emperyalizmin "küreselleşme" ve "neoliberalizm" denen bugünkü evresinde; yalnızca Anadolu burjuvazisinin değil emekçilerinin de bu bombardımanın yarattığı tozun dumanın içinde görünmez olduklarını söyleyebiliriz.

O zaman İslam kültür emperyalizminden daha etkili olduğu bile söylenebilir. Çünkü biz de 'küresel' ideolojik saldırının, öteki biçimleri yanı sıra, reklam bombardımanının ortasında kalmış durumdayız. Binleri bulan uydulu, kablolu TV yayınlarında, gazetelerdeki ve öteki kültürel etkinlik alanlarındaki günün, gecenin her anında uğrayabildiğimiz saldırıları bir düşünün! Bunlara, teknolojide, bilişimde, uzmanlık alanlarının dillerinde, hatta günlük dilde sık karşılaşılan ('bay bay' gibi) yabancı sözcükleri ekleyin. Malların 'marka'larını, firmaların, işyerlerinin adlarını katın. "Elysium residence"[3] gibi toplu konut adları koyma modasını unutmayın.

Her iki emperyalizmin yaydığı tüm bu sözcüklerin (ister Arapça ister İngilizce olsunlar) anlamları bilinmeden ya da yarım yamalak bilinerek her kesimden kimselerce kullanılmasının yaratabileceği özürler sayılamayacak derecede çoktur. Bu olgudan gidilerek bile kültür emperyalizminin "bilinçlilik" üzerine olumsuz etkilerine eğilinebilir.

Nerde Emekçi Kesimlerin Bilinçlilikleri Ve Kültürleri?

Her iki kültür emperyalizminin varlığının yol açtığı bilinçsizliğin yeterince bilincinde değiliz. Bu ikisinin, on yılımızda olduğu gibi egemen sınıflarca ve yönetici kadrolarca bir araya getirilerek desteklendiğinin kaç kişi bilincinde? İkisinin birlikte yarattığı dayanılmaz baskıya, hava basıncının varlığına alışılıp duyarsızlaşılması gibi duyarsızlaşmamalıyız. Bu çifte kültür emperyalizmlerinin baskıları arasında sıkışıp kalmış, kavrulmuş durumlarıyla yerel kültürler, solmuş renkleri üzerine badana çekilmiş bir mozaiği andırmakta. Kültür emperyalizmiyle, çeşitli etnik kökenlerden gelen, çeşitli anadillere sahip topluluklardan çıkan emekçi kesimlerin ortak "sınıf bilinci" üzerine ağır bir gölge düşürülmekte, kendine özgü bir emekçi sınıf kültürünün gelişmesi engellenip saptırılmakta.

Örnek olarak emekçi sınıf üyelerinin ya da emekçi sınıfların davalarını benimsemiş öğrencilerin İslam kültürü kanalıyla benimsedikleri "eşitlik" ve "kul" anlayışlarını uzlaştırmaya çalışmaları gösterilebilir. Kendilerine "Anti-

---

[3] "Elysium", Yunan mitolojisinde, tanrılarca kayrılmış kişilerin ölünce ruhlarının gittiği "mutluluk bahçeleri" imiş (bkz. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary*) "residence" ise, bilindiği gibi, "mesken" sözcüğünü kültür düzeylerine yakıştıramayanların "konut" yerine seçtikleri sözcüktür.

kapitalist Müslümanlar" ya da "Sosyalist İslamcılar" adlarını yakıştıranların savları kabaca şöyle: "Allah indinde (yanında, karşısında) bütün insanlar kul olma konumuyla eşittir. *Kur'an*'da yalnızca Allah'a kulluk edilmesi buyurulduğuna göre, kula kulluk yasaklanmıştır. Öyleyse İslam köleliğe karşı, eşitlikten yanadır. İnanmazsanız Peygamberimizin Veda Hutbesine bakın".[4]

Olmaz be kardeşim, eşitlik kavramıyla kul kavramı uzlaştırılamaz. Bir araya getirilebilecek bağımsız kavramlar değildirler. Birbirine zıt değerler dizgilerinin kavramlarıdır. "Yaratılan kul" anlayışı "yaratan aşkınözne" inancına bağlıdır. Buna göre yaratan, yarattığının yazgısını da saptamıştır. Kul, yazgısının dışına çıkamaz. Yazgısına karşı çıkmamalı direnmemeli, boyun eğmelidir. Yazgısında yer sarsıntısında, toplum polisi kurşunuyla, maden göçüğünde ya da silikosis hastalığına yakalanarak ölmek olduğu için ölmüştür. "Takdir-i ilahi" denecektir. Böylece, başka neden aranması, suçun işverende, bozuk düzende bulunması engellenebilecektir. Yarattığı evrenin ve insanların düzenini de Allah'ın kurduğu söylenebilecektir. Allah'ın kelamını yeryüzünde uygulamakla görevli temsilcisi sayılan peygamberler kadar, onların ardıllarının (haleflerinin, halifelerin) ve kendilerini Allah'ın sözcüleri gören ve öyle görülen din adamlarının buyruklarına karşı çıkmanın Allah'a karşı çıkmak anlamına geleceği ileri sürülebilecektir.[5]

---

[4] Yıllar önce okumuştum, İnternet'ten Veda Hutbesi'ni (bkz. www.diyanet.gov.tr/turkish/hutbe...) çıkarttırıp baktım. Konumuzla ilgili bulduğum sözlerini aktarmakla yetineceğim: "...Muhammed O'nun kulu ve Resûlüdür... Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir... Bütün Müslümanlar kardeştir. Bir Müslüman'a kardeşinin kanı da malı da helal olmaz. Ey insanlar!... Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Adem ise topraktandır. Arapın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü yoktur... Kırmızı tenin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur... Azası kesik bir köle başınıza amir olarak tayin edilse, sizi Allah'ın kitabı ile idare ederse, onu dinleyiniz ve itaat ediniz..."

[5] *Kutsal Kitap* (*İncil bölümü*) "Pavlus'un Romalılara Mektubu" 13: "Herkes yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle yönetime karşı direnen Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır... yönetim senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir" yazılıdır. Benzeri bir inanç ve mantıkla Kur'an'da (Türkiye Diyanet Vakfı, 2001 yayını çevirisinde) Maide suresinin 33. ayetinde: karşılaşıyoruz. Burada: "Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde [ayraç içinde (hak) eklenmiş] düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya [(acımadan) eklenmiş] öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır.

Bu söylediklerime (ve yazdıklarıma) karşı, "Hıristiyanların kitabına Allah'ın sözü yanlış geçirilip, onların din bilginlerince öyle yorumlanmış olabilir" diyeceklerdir. "Ama *Kur'an*'da, birçok ayette Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi buyrulmuştur" deyip, Beled suresi 8.-16. ayetleri göstereceklerdir: "Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi? Fakat o, sarp yokuşu, aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azad etmek ve açlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır" sözlerini okuyabileceklerdir. İyi de aynı kitapta, Nahl suresi 75. ayetinde "Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı?" sözlerini ve Rum 28'deki benzeri sözleri bütün insanların eşitliği anlayışıyla nasıl uzlaştırabilirler ki?

Bu koşullarda, "inançlı" emekçilerin ("mütedeyyin" deniyor "dinli" ya da "dindar" denip dinli-dinsiz ayrımı yapıldığı suçlamasından kaçınmak için) ne söyleyeceklerini, ne düşüneceklerini, neye inanacaklarını, kime güveneceklerini bilemeyip kafaları karışmaz mı? (keşke karışsa!). Ya da artık akıl yürütmeye kalkmaksızın kitapta yazılanlara ve din adına söylenenlere daha bir inançla sarılmazlar mı?

Peki, genel olarak insanlar, özel olarak emekçiler, tarihte çalıştıranlardan, yönetenlerden yana yontan inançları nasıl benimseyebilmişlerdir? Bugün bile nasıl benimseyebilmektedirler? Bu soruların yanıtları ancak, insanlığın ilk maddesel araçlarının yontulup, ilk simgesel araçlarının kafada yaratılışıyla "kültürel evrim" olgusu, başlarından alınarak bulunabilir. Yanıt, sınıflı uygar eşitsizlikçi topluma geçilmesini izleyen "dinsel kültürün" oluşumuna bakılıp, onun "dinsel ideoloji" biçimini alışına getirilerek gereğince verilebilir.

Kültür Sözcüğünün Etimoloji ve Kavramın Kapsamı

Kültür, Latinceden çağdaş Batı dillerine, oradan Türkçeye geçirilmiş bir sözcüktür. Kaynağında hiç de bugünkü anlamı yoktu. "Agerkültür" (tarla tarımı) "hortikültür" (bahçe tarımı) türevlerinden anlaşılabileceği

---

Onlar için ahirette de büyük azap vardır" denmektedir. Bunu izleyen (34.) ayette karar tamamlanarak, "Ancak siz kendilerini yenip ele geçirmeden önce tevbe edenler müstesna; biliniz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir" sözleri bulunmaktadır.

gibi kültür, tarım, toprağı sürüp, ekip biçip ürün alma anlamına geliyordu.[6] Bu bakımdan kimilerince Türkçede "ekin" sözcüğüyle karşılanması[7] etimolojisine uygun görünüyor.

Sözcüğe zamanla, anlam genişletilmesi ve ona yeni anlamlar yüklenmesi yoluyla yabanıl bitki türlerini bilinçli üretme "kültüre alma" (yani evcilleştirme) anlamı da kazandırılmıştır. Daha sonra, bakterilerin, hatta çokhücrelilerin hücrelerinin laboratuar koşullarında çoğaltılması için de kullanılır olmuştur. "Hücre kültürü", "doku kültürü" kavramları bunu göstermektedir.

Böylece günlük dilden bilim diline, doğa bilimlerinden insan bilimlerine ve toplum bilimlerine geçirilen kültür kavramına, başlangıcındaki (maddesel üretim) anlamından oldukça farklı anlamlar kazandırılmıştır. Sorunda (maddesel üretimden çok) her türlü simgesel, duygusal, düşünsel üretim için kullanılmasıyla, çağdaş günlük dilde yerini almış bulunmaktadır.

Bilimsel dilde kültür ("kültürel evrim" kavramında görüleceği gibi), insanın yalnızca simgesel üretim etkinliklerini anlatmaz. Aynı zamanda maddesel üretim etkinlikleri için de kullanılır: "Taş Çağı kültürü" başlığı altında örneğin, yalnızca kaya, mağara resimleri değil, onları üreten insan topluluklarının maddesel "araç takımı" da incelenir. Her ikisine de bakılarak o çağın topluluklarının doğayla, birbirleriyle ilişkileri, duygu, düşünce ve davranış biçimleri ortaya çıkarılmaya çalışılır. Kısacası, bilimsel anlamıyla kültür kavramı, insan öznelerinin düşünce, istenç ve emeğinin ürünü olarak yapılıp yaratılan her türlü ürünü (noosfer)[8] için kullanılır.

Kültürel Evrim ve "Kültürel Hayvan"

Organik evrim (ya da "biyolojik evrim") denen süreç, "insansı" canlıları (*Hominid* türlerini), "araç kullanabilen" canlılardan "araç yapan"

---

[6] Bkz. Sina Kabaağaç ve Erdal Alova, *Latince Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, Sosyal Yayınları'nda *cultura* için "toprağı işleme", *ager* için "tarla", *hortus* için "bahçe" karşılıkları verilmiştir. Benzeri biçimde, *Websters*'de, İngilizcedeki *culture* sözcüğünün Latincedeki *cultura* sözcüğüne dayanıp, Latincede "tarlayı sürme" (İng. *tilling*) yanı sıra "tapınma" (İng. *worship*) anlamında kullanıldığı belirtilmektedir.

[7] Bkz. Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözlük*, Ankara, 1971, Bilgi Yayınevi.

[8] "Noosfer" kavramı için bkz. Alâeddin Şenel (ed.) *Bilim ve Bilimsel Yöntem*, İstanbul, 2012, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, s. 40.

canlı olarak "insan" (*Homo sapiens*) türüne geçmenin eşiğine getirip bırakmıştır.

Organik evrimde dikilmeyle kolların, ellerin bedenin hamallığından kurtulması sağlanmıştı. Gözlerin, insana üç boyutlu görüş yeteneği kazandıran bir gelişmeyle, yüzün yanlarından önüne kayması da kültürel evrimde işe yarayacak bir kazanımdı. Aynı derecede önemli bir organik evrim kazanımı, beynin, sınırsız denebilecek bir bellek ve anımsama gizilgücü sağlayacak bir gelişmeyle, nicel (ortalama 1.350 cm^3 sığaya) ve nitel (üçte ikisini neokorteksin oluşturduğu) evrimi olmuştu.

İnsansı canlının bu niteliklere yaklaşmasının, ona doğada hazır bulduğu sopa, taş, boynuz gibi nesneleri araç olarak kullanabilmesinin yolunu açmış olduğu sanılıyor. İnsan'ın ise (elleriyle) nesneleri kavrama ve onları üç boyutlu görme yetisinin, beyninin eşgüdümüyle kullandığı araçlarda sivriltme, keskinleştirme gibi eylemlerin gerçekleştirilebilmesini sağlayıp onun, "araç yapan" tek canlı olarak yeryüzü'nde görülmesine vardığı ileri sürülüyor.

Evrim yolunda bu adım, aynı zamanda insanın ana atalarını, organik evrim rayından "kültürel evrim" yoluna geçirecek bir devrim olarak nitelenebilir. Çünkü kültürel evrim, insan topluluklarının yaşamına getirdiği hızlı ve devrim sayılabilecek nitelikte gelişmelere yol açmıştır. Organik evrimin genlerde mutasyonlarla binyılları alabilen kazanımlarını, hesaba katılmaya değmeyecek oranlara düşürmüştür.[9] Bu gerçeği Marx yıllar önce (*Kapital* içinde bir dipnotta) arıların peteklerinin, karıncaların yuvalarının biçimlerinin bildik bileli değişmemiş olmasına karşılık, insanın araçlarını hızla değiştirip geliştirdiği gözlemiyle dile getirmişti. Öyleyse insanın bir "kültürel hayvan" olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun "düşünen hayvan" tanımından bir üstünlüğü vardır. İnsanın, yalnızca düşündüğünü değil, düşüncelerini, yaptığı araçların desteğiyle eyleme, üretmeye dönüştürerek, sayıları artıp giderek karmaşıklaşan araçlarının ve onların bilgisinin birikmesinin oluşturduğu bir kültür evreninde yaşadığını göstermesidir.

---

[9] William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 2013, İmge Kitabevi Yayınları, s. 26. Örneğin 30 binyıl öncesinin mağara resimlerinin çizicisi Fransa coğrafyasındaki Cro-magnon insanının iskeleti ile aynı bölge günümüz toplumu insanınkinde hemen hiçbir önemli fark bulunmamasına karşın, yaşayış biçimleri arasında kültürel kazanımların birikiminin ürünü olan uçurumlar (taş çağlarından endüstri devrimine uzanan çağlar) bulunmaktadır.

Maddesel Kültür Araçları ile Simgesel Kültür Araçları Ayrımı

İnsanın, onu hayvanlardan ayıran araçlarının, Benjamin Franklin'in (1706-90) önerdiği, *Homo faber* (araç kullanan hayvan) kavramının düşündürebileceği gibi yalnızca maddesel nitelikte olanlardan oluşmadığının artık bilincindeyiz. Bu bilinci sosyal bilimcilere, "bazı hayvanlar da araç kullanabilmektedir; ama bir araç türü vardır ki onu insandan başka hiçbir canlının kullandığını görmüyoruz" demeye varan düşünceleriyle Ernst Cassirer (1874-1945) kazandırmıştır. Söz konusu araç takımını, 'simgesel araçlar' olarak niteleyip, buna dayanarak insanı *Homo symbolicum* (simge kullanan hayvan) diye tanımlamıştır.[10] Denebilir ki insan ilk 'maddesel' aracını yontarken kafasında onun simgesini de yontup canlandırmıştır. Böylece ilk *simgesel* aracını da yaratmıştır. Ondan sonra, hem 'maddesel araçlar' hem 'simgesel araçlar' takımlarını değiştirip geliştirme yoluna girmiştir. Bunun etkisiyle hem cansız doğayla, hem öteki canlılarla, hem de öteki insanlarla ve topluluklarla ilgili anlayış, duygu, düşünce ve tutumunu değiştirip geliştirmeye başlamıştır. 'Kültürel evrim' olarak kavramlaştırılan olgu, iki araç takımının etkileşimi ve kuşaktan kuşağa geçirilerek birikiminden kaynaklanır.

İnsanlığın maddesel araçlarının evrimi, belki bir elbaltası ve bir sivriltilmiş sopayla başlamıştır. Maddesel araçlarının sayısıyla birlikte onların kafasındaki simgelerini artırmıştır. Standartlaştırılmış maddesel araçlarının günümüzde on milyonları bulduğu söylenir. Standartlaştırılmış simgesel araçlar takımının bir türü olan sözcükler (yalnızca İngilizce *Webster's* sözlüğünde beş yüz bini aşan sayılarıyla) benzeri bir artış ve karmaşıklaşma sürecinden geçirilmiştir.

Maddesel ve simgesel araç takımlarının zamanımızda ulaştığı bu niceliğe ve niteliğe örnek olarak, küresel çapta yayın yapan bir televizyon ka-

---

[10] Cassirer *Homo symbolicum* tanımlamasıyla yetinmemiştir. İnsansıyı insana dönüştüren simgesel araçların, hem semantik (rasyonel) hem majik dediği (irrasyonel, duygusal) niteliklerini çözümlemiştir. Buna dayanarak, yapıtaşı simgeler olan kültürün, semantik içeriğine ağırlık verilen rasyonel bir kültür geleneğiyle majik içeriğinin ağır bastığı simgelerden kurulan irrasyonel kültür geleneğinin varlığından (Nazilerin 'devlet efsanesi'ni örnek göstererek) söz etmiştir. Böylece kültürel evrimin iki farklı gelişim yolunun işletilişini aydınlatmıştır (bkz. Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat, İstanbul, 1984, Remzi Kitabevi; Cassirer, *Sembolik Formların Felsefesi-Mitik Düşünme*, çev. Milay Köktürk, Ankara, 2005, Hece Yayınları.

nalı gösterilebilir. Onun merkezinde ve dünyanın hemen her ülkesindeki şubelerinde bulunan yapılar; içlerindeki araçlar; verici, aracı, alıcı antenler; uydular, kablolar; odalardaki, açık alanlardaki TV alıcıları, aynı amaca (TV yayınına) yönelik karmaşık tek bir araç sayılabilir. Bu durumlarıyla insanlığın maddesel araçlarının evriminin derecesini gösterirler. Kanalın merkezindeki vericilerden gönderilip dünyanın hemen her yerine sokulan TV alıcılarından izlenen görüntüler, sesler, sözler, kavramlar, bilgiler, kuramlar, ideolojiler ise simgesel (manevi, tinsel) kültür kavramı içinde ele alınıp incelenebilir. Bunların belli bazı kültür emperyalizmlerinin kurulmasındaki ve sürdürülmesindeki etkilerini kim yadsıyabilir? Kapitalist Avrupa ve Amerika ülkelerinde bulunan TV kanallarının gücüne ve ülkemizde kurulan dinci TV kanallarının sayısına bakın.

Peki nasıl oluyor da buralardan yayılan duygular, düşünceler, inançlar, ideolojiler, onlardan (örneğin reklamlarda olduğu gibi) yararlanan kimseler yanı sıra zararını gören kimselerce pek eleştirilmiyor, hatta beğenilip benimsenebiliyor? Bu sorunun yanıtı ise "soruna katlanıcı kültürler" ile "sorun çözücü kültürler" ayrımı yapılıp bundan yararlanılarak verilebilir:

Soruna Katlanıcı Kültürler ile Sorun Çözücü Kültürler

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, toplumların, temel sorunlarına (farklı) çözüm yolları arayışları görülür. Arayışlarında iki farklı dönemin yaşandığı söylenebilir: "Soruna katlanıcı kültürler" evresi ile "sorun çözücü kültürler" aşaması. Kültürlerin, Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi* içinde değindikleri gerçeği (üretim araçlarını denetime geçirmiş egemen sınıfların kurulu düzenlerini destekleyici ve yeniden üretici üstyapı kurumlarını da denetimlerine alışlarını)[11] şimdilik bir yana koyalım. Üstyapı

---

[11] Bkz. Karl Marx ve Freidrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çeşitli çeviri ve baskıları; örneğin çev. Hüseyin Boz, İstanbul, 1976 Taban Yay., s.68'de, söz konusu işlevle ilgili olarak şunlar yazılı: "Her çağın egemen fikirleri, o çağın egemen sınıfının fikirleridir. Yani toplumun yönetici *maddi* kuvveti olan sınıf, aynı zamanda, onun yönetici *manevi* kuvvetidir. Ekonomik üretimin araçlarına sahip olan sınıf, aynı zamanda, zihni üretimin araçları üzerinde de kontrol sahibidir. Ve bundan ötürü, genel olarak, fikri üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri ve fikirleri, bu egemen sınıfın etkisi altındadır. Egemen fikirler, egemen olan ekonomik ilişkilerin fikri bir şekilde ifade edilmesinden başka şey değildir. Egemen fi-

içine sokulabilecek düşüncelerin, kurumların ve ilişkilerin sömürülen sınıflara da benimsetilebilişinin, onlarca içselleştirilip benimsenebilmesinin nedenlerine bakalım. Görünen şudur: Kültürel evrimin kazandırdığı maddesel ve simgesel araçların düzeyinin, insanlığın (yaşama, beslenme, üreme, barınma gibi) temel sorunlarının gereğince çözülmesine yeterli olmadığı zaman ve durumlar yaşanmıştır, yaşanmaktadır. Böyle zaman ve durumlarda başvurulan yolların (sorunlarını çözücü olmaktan çok) "soruna katlanma gücü" verici bir nitelik kazandığı görülecektir. Çünkü insanlar çözümsüz sorunlarının varlığını kabul etmek istemezler. Sorunlarının çözüleceği yolunda hiçbir umutları, hiçbir beklentileri kalmazsa, eyleyemez, hatta yaşayamazlar. Böyle zaman ve durumlarda, kendilerini, sorunlarını çözeceğini umdukları yollara yordamlamayla girmiş bulurlar.

Örneğin, üretim öncesi (asalak) geçim biçimi evresinde, av mevsimi dışındaki dönemlerde karşılaşılan açlık sorununa av sihiri törenleriyle bir biçimde katlanmaya çalışmış görünürler. Söz konusu törenler av eti sağlamaz. Av eti sağlayabilecekleri yolunda bir umut sağlar. Bu umutla (umutsuzluğa düşmeden) açlık sorunlarına katlanma gücü bulabilirler. Tarımsal üretim evresinde ise örneğin, tarım araçları, yöntemleri ve bilgileri yetersizse (kuraklık, sel, ekinleri vuran salgın hastalıklar gibi sorunlarının çözümüne yeterli düzeyde değilse) yaradana yalvarıp yağmur duasına çıkarlar. Bu tutum, ölüm (çözümsüz) sorunu karşısında bedenden bağımsız olabilen ve varlığını ölümden sonra sürdürebilecek bir ruh ve ötedünya yaşamı noktasına evrindirilebilir. Nesneler evreninde çözülemeyen sorunlar simgeler evreninde çözülmeye çalışılır. Bir başka örnek olarak, üretim öncesi (toplayıcı) toplumlarda geliştirilmiş olup, kültürel kalıtla üretim sonrası böyle tarımcı, göçebe çoban, hatta tarımsal üretici uygar toplumlara geçirilmiş olabilecek "kara büyü" verilebilir. Düşmanına diş geçirebilecek gücü ve olanağı bulunmayan kişi, topluluk, simgesine (kuklasına) şiş geçirerek onu yok edebileceğine inanır. Böyle bir psikoloji ve inançlarla çağımız endüstrici uygar toplumunda bile karşılaşılabilmektedir. Nesnel olarak çözümsüz sorunlar içindeki kesimler ve her kesimden

---

kirler, fikir şeklinde kavranmış olan bu egemen ekonomik ilişkilerden ibarettir. Ve bundan ötürü, bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidir. Başka bir deyişle, egemen fikirler, egemen sınıfın egemenliğinin fikirleridir".

sorunlardan bunalmış kişiler fala, büyüye başvurabilmektedir. Tüm bu tutum ve inançlar "soruna katlanıcı kültürler" sınıfı içine sokulabilir.

İnsanlığın kültürel evriminde (maddesel ve simgesel araçların kullanılmasında) belli başlı yaşamsal sorunların başarıyla çözülebileceği düzeylere ulaşıldığında, farklı tutumlar geliştirilip farklı (sorun çözücü) bir kültürel birikim yoluna girilir. Gerçekten, yağmurlama ya da toprak altına döşenmiş delikli borularla sulama yapılabilen, yağmur bulutlarına soğutucu bombalar atılabilen koşullarda, yağmur duasına gereksinim ve inanç ortadan kalkacaktır. Yeter ki sınıflı, kapitalist, yarışmacı toplumlarda yönetici sınıflar ve onların siyasal kadroları gelir dağılımını, toplumsal güvenlik kurumlarını, sağlığı, eğitimi, nüfusun bazı kesimlerini ve kimi insanları temel yaşamsal sorunlarını nesnel olarak kolay kolay çözemeyeceği konum ve durumlara düşürmüş olmasınlar. Böyle durumlarda, üretim araçlarını denetleyenler düşünsel üretim araçları üzerinde de kurabildikleri denetimle, çağdışı kalmış soruna katlanıcı kültürleri canlandırma yolunda sistemli çabalar göstermeye kalkmasınlar. Kalkarlarsa karşılıksız kalmayacaklardır. Karşılarında, (soruna katlanıcı kültürle besledikleri) umutlarını yaradana bağlayabilecek, mutluluk beklentilerini ötedünyaya erteleyebilecek kitleleri bulabileceklerdir. Çözümsüz (umarsız hastalık ve kazalar gibi) doğal ve (iflas, savaş gibi) toplumsal sorunlardan kendilerini kurtaramayacak olup yarınlarını güvenli görmeyen egemen sınıftan kimseler de (ölüm gerçeği karşısında ruhun varlığına ve ötedünya yaşamına inanışlarında görüleceği gibi) soruna katlanıcı çağdışı kalmış (ama yok olmamış) kültürlerin sunduğu umut ve inançlara sarılabilmektedirler. Dinsel kültürde (dinsel törenlerde ve inançlarda) ölüm üzerinde yoğunlaşılması da bu çözümlemeyi desteklemektedir.

Üretim Biçimleri ile Düşünüş Biçimlerinin Bağlantısı

Endüstrinin üretimde ağır bastığı çağımız uygar toplumlarında, bilimin ve teknolojinin desteğiyle geliştirilmiş sorun çözücü kültürlere ulaşılmıştır. Onların yanında çağdışı, soruna katlanıcı kültürlerin varlığı ve etkisi şaşırtıcıdır. Bu yalnızca her sınıftan insanın ölümle (haydi bir de her sınıftan insanın karşılaşabileceği umarsız çaresiz hastalıklarla diyelim) karşılaşabilme olasılığıyla açıklanamaz. Başlıca nedeni, burjuvazinin ideolojik yönlendirmede dinsel ideolojinin gücünü (emperyalizme karşı çıkılan bazı

ülkelerde İslam bayrağı altında toplanılarak gösterilen direnişlerde görüp) kavramış olmasıdır. Bunun yanında, kültürel kurumların (kültürel üstyapının) görece özerkliği nedeniyle eski kültürlerin (dayandığı ekonomik altyapının ve üretim ilişkilerinin ayağının altından çekilmiş olmasına karşın) yeniden üretilmesinde direnilmesi olgusu da sayılabilir.[12] Bu olguların tümü, belki daha geneldeki ve daha derindeki bir olguyu ortaya koyabilecek düşüncelerle, yani "üretim biçimleri" ile "düşünüş biçimleri" bağlantısını gösterecek bir kuramla açıklanabilir.[13]

Böyle bir bağlantının ürünü olarak çağımızda bazı ülkelerde ve bazı durumlarda "egemen üretim biçimi" yanında, geleneksel tarımcı "yan üretim biçimi" bulunabilir; hatta balıkçılık ve avcılık gibi toplayıcılık sayılabilecek "kalıntı üretim biçimleri" toplumsal formasyonlarının varlıklarını az çok sürdürebildikleri görülmektedir. Bu altyapılara uygun olarak, üretim biçimleriyle geçmişte belirlenmiş olup günümüzde de sürdürülebilen dinsel kültür ve sihirsel kültür biçimleri bağlantılarının çözümlenmeleri gerekir. Böyle bir çözümleme, dinin ne olup ne olmadığını, dinsel kültürün neye yarayıp neye yaramadığını, kime yararı, kime zararı dokunduğunu da gösterebilir.

Ne Dindir Ne Din Değildir: Sihir, Din, Bilim

Dinsel düşünüşün, din kurumunun ve dinsel davranışın, insanlığın kültürel evrimindeki yerini ve değerini kavramada karşılaşılabilecek ilk sorun, sihir ile dinin karıştırılmasıdır. İkincisi, "ilim" sözcüğünün kullanılmasının da payının bulunduğu bir bulanıklıkla, dinin bilime ters düşmediği (daha özgül belirtmek gerekirse, dinsel düşünüşün bilimsel düşünüşle uzlaştırılabileceği) yanılgısı ya da yanıltmasıdır. Dolayısıyla yapılması gereken ilk çözümlemede, neyin din olduğu neyin din olmadığı gösterilmelidir.

---

[12] William Ogburn (1886-1959) kültürel ve toplumsal değişme üzerine (1964'te yayımlanan) yapıtıyla kazandırdığı "kültürel gecikme" (İng. *cultural lag*) kavramı, bu kültürel gecikme olgusunu dile getirmede kullanılmaktadır. Bkz. Gordon Marshall (ed.) *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara, 1999, Bilim ve Sanat Yayınları, "Kültürel gecikme" ve "Ogburn" girdileri.

[13] Üretim biçimleri yanı sıra üretim öncesi (toplayıcılık gibi) geçim biçimlerinin ve boş zaman etkinliklerinin de hesaba katıldığı daha geniş kapsamıyla "yaşayış biçimleri" ile "düşünüş biçimleri" arası bağlantıları açıklayan kuramın ayrıntıları için, bkz. A. Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, Ankara, 2009, ss. 119-207, özellikle s. 207'deki "Çizelge III".

Birçok kişi, yazar, düşünür, hatta bilimci, inanca bağlı tüm düşünüş ürünlerini dine bağlamaktadır. Böylece dinin, ilk ve (bugün de süren) son, dolayısıyla evrensel bir düşünüş ürünü, gerçekliğin mutlak doğru kavranış yolu olduğu savına yol açılmaktadır. Bu yolda inancın, imanın insanlığın her döneminde, dünyanın her topluluğunda görüldüğü düşünülebilmektedir. İnanma gereksiniminin, insanın yaratılışında saklı, neredeyse doğuştan gelen bir eğilim olduğu ileri sürülebilmektedir.

Oysa insanın doğuştan (organik evrimsel) eğilimi, sorunlarını çözmeye olanı biteni anlamaya çalışırken gerçekliğin simgelerini işleyerek düşünsel bir açıklamasını yapma, kısacası "düşünme" yetisidir. İnanma ise, düşünerek bir sonuca varma olanaklarının bulunmadığı ya da yeterli olmadığı koşullarda söz konusudur. Hiç düşünmeden ya da yeterince düşünmeden veya eleştirel düşünmeden, en azından hazır düşünceleri onaylayacak yolların dışına çıkmayacak yönde düşünerek benimseme tutumudur. Özel (bunalımlı, olumsuz, kritik) durumların yarattığı bir gereksinimdir. Bu bakımdan inanma, insanın özgür bir seçimi, bir düşünme özgürlüğü değildir. Düşünme özgürlüğünden (gönüllü gönülsüz) vazgeçme, vazgeçirilmedir. Hatta bu özgürlüğü, söz konusu inanılan düşünceleri düşünenlere, yayanlara bırakmadır.[14]

Gerek tarihte gerek günümüzde dinsel olmayan inanç dizgelerinin, dinsiz kültürlerin varlığı görülebilir.[15] Mağara ve kaya resimlerini çizen uzman avcı takımlarının (Kuzey Avrupa'da kabaca 30-20 binyıl önceleri arasında yaşamış Yukarı Paleolitik kültürlü toplulukların) inancı örneğin, dinsel olmayıp sihirseldi. Uzmanlarına göre bu resimler, ne sanat için, sanat aşkına

---

[14] Burada sözü edilen inanmanın iki biçiminden biri, "iman etme" anlamında inanmadır. Örneğin "inandım, iman getirdim; haktır ve gerçektir" dinci deyişinde dile getirilen inanma biçimi böyledir. Öteki biçimi, yeterli bilgiye ya da düşünme olanağına sahip olunmadığı durumlarda görülür. Zaman yitirilmeden bir karara varma, bir eylemede bulunma zorunluluğu doğduğunda söz konusudur. Böyle zaman ve durumlarda "doğru" varsayılan bir "kanıya" ulaşma anlamında inanmadır. İnanmanın bu iki biçiminin "önsel inanma" ve "sonsal inanma" kavramlarıyla ayırt edilmesini önermiştim. "Önsel" sözcüğünü felsefe ve bilim dilindeki *a-priori* (deney, deneyim öncesi), "sonsal" sözcüğünü "*a-posteriori*" (deney, deneyim sonrası) kavramının karşılığı olarak kullanmıştım.

[15] Bkz. "Dini Ahlak Dışında Tutma" olarak çevrilebilecek bir altbaşlık taşıyan yapıt. Richard Hollaway, *Godless Morality*, Edinburgh, 1999, Canongate Books, 163 sayfa.

(Lat. ars gratia ars) çizilmişlerdi ne de hayvanlara tapınma amaçlarının ürünüydü. İnsan, tapındığını öldürüp yemez. Sanat adına yarattığını, mağaraların derinliklerindeki karanlıklarda gizlemez. Konunun uzmanları arasında ağır basan görüşe göre bunlar, asalak (güvensiz) bir geçim biçimi sürdüren toplulukların, avda başarı inançlarını besleyen "av sihiri törenleri" idi.[16] Amaç hayvanları büyüleyip durdurarak avlayıp yemekti.

Din ile sihirin ayırt edilmesinde belirleyici ölçüt "tapınma" eylemidir. Eşitlikçi yapılı ilkel (yalın) toplulukların tapınılan-tapan gibi eşitsizlikçi ilişki biçimleri, yaratan aşkınözne-yaratılan kul gibi eşitsizlikçi düşünüş türleri gelişemez. Tapınma, eşitsizlikçi (sınıflı) uygar toplumlarda insan-insan ilişkilerinde efendi-köle, bey-serf, işveren-işçi gibi eşitsizlikçi ilişkilerin (çalışan-çalıştıran, yöneten-yönetilen ilişkilerinin) ürünü olarak doğan bir anlayıştır. Böyle bir düşünme ve davranış alışkanlığının, insan-insan ilişkileriyle sınırlı kalmayıp, insan-doğa ilişkilerini de kapsayacak yönde geliştirilip genelleştirilmesiyle varılmıştır. Bunun sonucunda doğa güçlerinin (özellikle güneş, su, toprak, fırtına gibi tarımsal üretim üzerinde yaşamsal etkili olanların) antroposantrik (insanodaklı) bir bakış açısıyla insanmış gibi algılanıp özneleştirilmeleriyle başlamış, aşkınözneleştirilmelerine (tanrılaştırılmalarına) varmıştır.

Sınıfsız toplumlarda yaratan, yokeden aşkınözneler olarak tanrı kavramı yoktur. Büyücü (sihirci) doğa güçlerinin önünde, ya da düşmanın karşısında edilgin yere kapaklanıp, onlara yalvarıp yakarmaz. Etkin bir tutum içinde, iksiriyle (zehiriyle) afsunuyla (büyülü sözleriyle) onlardan bir şey yapmalarını ya da yapmamalarını ister. Neredeyse buyurur, onları zorlar. Nesneleri etkileme gücünün ve olanağının bulunmadığı koşullarda, onların simgeleri etkilenerek kendilerinin etkilenebileceği umudu yaratılır.

Dinsel düşünüşün bilimsel düşünüşten ayırt edilmesinde ise, (inançlardan tümdengelimci çıkarsamalarla yapılan "ereksellikçi" açıklamalar tersine) nedensellikçi açıklamalara gidilişi ölçek alınabilir. Ne insan-insan

---

[16] Çeşitli yorumları için bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.185 ve Jean Clottes, "Hayal Gücünün Keşfi, Sanatın Çocukluğu", Andre Langarey ve başkaları, *Dünyanın En Güzel Tarihi*, çev. Emine Çaykara, İstanbul, 2000, İş Bankası Yayınları, s.65, 68; Claude Levi-Strauss ise (çağdaş Avustralya ilkel topluluklarının totemleriyle ilgili olmakla birlikte) "resmi çizilen hayvanlar yemeye değil düşünmeye elverişli simgelerdi" yorumunda bulunmuştu.

ilişkileri ne insan-doğa ilişkileri (ne doğa olayları ne toplum olayları) tanrının cezalandırma ya da ödüllendirme ereğinin sonucu olarak görülür. Bilimsel düşünüş nedensellikçidir. Nedenlerin bulunup etkilenmesi ile sonuçların değiştirilebileceği anlaşılmıştır. Düşünüş ve davranışta din ile bilim arasındaki bu farkın tutum farklılıklarına da yansıdığı görülür. Dinsel düşünüş, insanları, hemen her sorunda, yaratıcı aşkınöznenin karşısında yalvarıp yakarmakla yetinmeye, yazgıya boyun eğip katlanmaya, beklentileri (ötedünyaya dek) geleceğe ertelemeye, sonuçta olup biten kadar, kurulu düzene, olup biteceklere direnilmeyip (etkilemeye, değiştirmeye kalkılmayıp) edilgin boyuneğmeye götürür.

Bilimsel nedensellikçi düşünüş ise insanda, nedenleri araştırıp, kavrayıp nasıl etkilenebileceklerini kavrama, nedenleri etkilemeye çalışarak sonuçlarını istençleri (iradeleri) yönünde değiştirme amaçlı etkin tutum takınmaya yöneltir. Bu bakımdan, direnme, sorun çözme, değiştirme gibi (tutucu değil) "devrimci" tutumlarla ("ötedünyacı değil) "budünyacı değerler" geliştirilmesine götürür. Bilimsel düşünüşle (aşkınözne sayılan tanrıları amaç, gerçek özne olan insanları tanrıların araçları kullar olarak görmek yerine), insan öznelerin sorunlarının çözülüp amaçlarının gerçekleştirilmesine yarayacak değerlerin, budünyacı, insancı (hümanist) bir kültürün oluşturulmasına katkıda bulunulur.

Dinsel Düşünüşe Geçiş Düşünüşü

Sıra, kültürün ne zaman ve nasıl dinsel ideolojik biçimlere dönüştürüldüğüne geldi. Bu sürecin başlangıç noktası olarak, insanlığın maddesel kültüründe, en genel görünümüyle yaşayış biçiminde asalak geçim türlerinden üretici geçim biçimine geçiş alınabilir. O kertede sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe yönelinen dönüm noktasına bakılabilir.

Üretim öncesi avcı ve toplayıcı (asalak) geçim biçimi sürdüren topluluklarda, kadınların daha çok bitkisel besin toplayıcılığı, erkeklerin avcılıkla uğraştıkları bir işbölümü gelişmişti. Bu işbölümünde bitki toplayıcılığındaki deneyim ve bilgi birikimiyle uzmanlaşan kadınlar, Ortadoğu ve Batı Asya coğrafyalarında, son buzul çağının yörede yarattığı iklimdeki ve bitki örtüsündeki olumsuz gelişmelerin sorunlarını çözerek, durumu olumluya dönüştürmeyi başarmışlardı. Toplayıcılık etkinliklerinde, bu topraklarda

kuraklık koşullarında açılım ve yayılım gösteren yabanıl tahıl devşiriliciliğine odaklaştırmışlardı. Bu alanda da karşılaşılan sorunların çözümü yolunda onları sulayarak, çapalayarak, tohumlarını sulak yerlere götürüp ekerek, insanlığı asalak geçim biçiminden üretici geçim biçimlerine geçirmiş oldular.

Üretime geçiş döneminin, simgesel kültüründe ise, "sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçiş düşünüşü" geliştirildiğini gösteren arkeolojik ipuçları var elimizde. Bunlara bakılırsa, insanların ilgisinin odağı (mağara resimlerinde yansıtılan bir olguyla) avladıkları hayvanlardan toplanan bitkilere dönüp odaklanmıştır. Avladıkları hayvanlarla ürettikleri bitkilerin yaşamları arasındaki önemli bir farka kafayı takmış olmalılar. Avlanan hayvanlar öldürülüp yenince bu onların sonu olmaktadır. Ürettikleri bitkiler ise, tohum verdikten sonra sararıp solmakla yok olmamaktadırlar. Tohumları toprağın altında sanki farklı bir yaşama geçmektedir. Sonra, yoktan var olurcasına, topraktan çıkarak yaşama dönmektedirler. Bunlar, simgeleriyle insan belleğine atılan, üretim tüketim deneyimleriyle biriktirilen, yeri geldikçe çağrıştırılan bilgileri oluşturmuştur. Bu bilgilerle kurulan düşünceler, insanlık kültürüne, uygar toplumlarda açılacak olan tohumların atılması, "ötedünya yaşamı", "topraktan yapılma", ve "yoktan var edilme" inançlarına hazırlık olmuştur. Dahası (bitkiler kadar hayvanların ve kendilerinin üreme olgusundan gidilerek edinilmiş olacak) "ruhun bir bedenden ötekine geçmesi" düşüncelerinin tohumları üretime geçiş döneminde atılmış görünüyor. Kısacası, asalak geçim biçimlerinden üretici geçim biçimlerine geçilirken, bu geçiş evresinde, sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçişe hazırlık düşünceleri geliştirilmiştir.

Arkeolojiden böyle bir geçiş sürecinin somut örnekleri olarak, arkeologlarca "Venüsler" denen küçük (10-20 cm arası) kadın yontuculukları alınıp gösterilebilir. Onların, ilk göründükleri avcılık döneminde "doğum darboğazı" sorununa çözüm olarak üretilip "doğurganlık muskası" işlevi gördükleri yorumlanıyor. Yani, (kimilerinin sandığı, yazdığı gibi) onlara tanrıça sayarak tapılmamıştır. Çocuk sayısını artıracak "sihir nesneleri" muskalar olarak kullanılmışlardır. Öyleyse, mağara resimleri yanı sıra onlar da sihirsel düşünüşün kanıtları olarak yorumlanabilirler.

Ne var ki, Venüsler, asalak geçim biçimiyle ve onun sihirsel düşünüşüyle birlikte yok olup gitmemişlerdir. İnsanlığın kültürel kalıtına geçi-

rilmişlerdir. Üretici geçim biçimlerinin başında da (bu kez fildişinden, kemikten, taştan çok üretime koşut başlatılan çömlekçilikten yararlanılarak) pişmiş topraktan bol bol üretildiklerini görüyoruz. Bu olgunun zamanlamasına takılan kimi yazarlar, onları, çapa tarımıyla insanlığı üretime geçiren kadınların matriarşi (anaerki, anahanlık) düzeninin kazandırdığı üstünlüğün ve saygınlığın ürünü tanrıçalar (dolayısıyla dinsel düşünüşün kanıtı objeler) olarak yorumlamışlardır.

Kültürel evrimin tarihsel perspektifinden bakılırsa, onların dinsel düşünüş evresine yerleştirilmesi doğru görünmez. Daha önce de belirttiğim gibi, aşkınözne, tanrı ve tapınma kavramları, sınıflı eşitsizlikçi uygar toplumda geliştirilecektir. Geçiş evresinde, kültürel gelenekle sürdürülen "Venüsler"e yeni bir işlev yüklenmiş olmalı. Artık sihirsel düşünüşün doğurganlık muskaları değildirler. Verimliliği kadının doğurganlığına benzetilen toprağı simgeleyen "Toprak Ana" düşüncesinin göstergeleri, bereket (dini değil) kültü objeleridir.[17]

Tarımsal üretimin olanaklarıyla sınıflı uygar topluma geçildiğinde, eşitsizlikçi ilişkilerden esinlenilerek geliştirilecek (erkek) tanrı kavramına da geçilmiş olmalı. Ancak ondan sonradır ki Toprak Ana kavramı Ana Tanrıça'ya dönüştürülecektir. Bir zamanların Venüsler ve Toprak Ana simgeleri, Ana Tanrıça'yı temsil edeceklerdir. Geçiş döneminde Toprak Ana değil tanrıça sayılsalardı, onları uygar toplumun ilk baştanrıları olarak görürdük. Oysa mitolojilerde tanrıçalar hiçbir zaman baştanrı yapılmamıştır. Kimler baştanrı yapılmıştır? sorusuyla sıra, tanrı kavramının ve dinsel düşünüşün doğuşuna, din kurumunun işlevinin açıklanmasına geldi.

Tanrı Kavramının ve Dinsel Düşünüşün Doğuşu

İnsanlığın ilkel topluluktan uygar topluma (Aşağı Mezopotamya'da İ.Ö. 5 bin-3500 arasında) geçişinin, değil ayrıntılarını, ana çizgilerini vermek bile bu konuşmayı (bu yazıyı) daha da şişirir.[18] Burada uygar top-

---

[17] Bunun kanıtı en canlı örnekleri, Burdur il sınırları içindeki Neolitik kültürlü Hacılar yerinden çıkarılıp, konduklan Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi vitrinlerini süsleyen; yatan, iri memelerini sunan, emziren; iri kalçalı, şiş göbekli (olasılıkla gebe) yontuculuklarda görülebilir.

[18] Bkz. Alâeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş*, Ankara, 1982, SBF Yayını (ya da Bilim ve Sanat Yayını 1995, 346 s.) özetle *İnsanlık Tarihi*, III. Bölüm, ss. 225-325.

lumun düzeneğini ve işleyişini (farklılaşmalar dizisiyle eşitsizlikçi ilişkileri ve eşitsizlikçi düşünüşü) vermek yeter.

Maddesel ve simgesel kültürün evriminde (her iki anlamıyla değer yaratan) emeğin verimliliğinde emekçiyi beslemenin ötesinde üretim gücüne ulaşılmıştı. Ulaşılınca, tarımsal üreticilerden "toplumsal artı" sağıp aktarma olanak içine girmişti. Bu olanak, hayvansal besin üreticisi göçebe çoban toplulukların çiftçiler üzerinde egemenlik kurmalarıyla gerçekleştirilmiş görünüyor. Artı aktarımı gerçeğini, Mezopotamya'nın ırmak boyu yerleşim yerlerindeki köylerin (Eridu ile başlamak üzere) nicel (nüfus) ve nitel (sınıflaşma) gelişmelerle ardarda kentlere dönüşmelerinden de çıkarabiliriz.

Tapınağa dönüşecek sunak yerlerinin çevresindeki köylerden toplanan toplumsal artı buralarda biriktirildi. Birikim, tapınak için çalıştırılan zanaatçı ve tacir gibi kesimlerin beslenebilmesi olanağını sağladı. Onları şaman benzeri sihirci kökenlerden gelip nicel ve nitel gelişmeye uğrayarak dincilere (din adamlarına) dönüşen kesim izledi. Onlarla birlikte, fethi ve zorla artı aktarımını sağlayan sıradan kabile üyelerinin soyları olup, üretici güçleri koruma, olanaklıysa yeni fetihlerle genişletme işlevi edinen savaşçılar (askerler) göründü.

Tapınak çevresinde böyle ekonomik (çalıştıran-çalışan) toplumsal (efendi-köle) siyasal (yöneten-yönetilen) farklılaşmalarının birbirini izleyerek içiçe gelişmeleriyle, uygar (kentli, sınıflı, devletli) toplum biçimlenmeye başladı. Eşitsizlikçi toplumsal yapının tamamlanması için son bir öge, düşünsel farklılaşma ve onun ürünü olacak (dinsel düşünüş ve inançlara dayandırılacak) ideoloji kalmıştı. Bunu da, ilerde "tanrının evi" denecek sunak çevresindeki, ilerde "tanrının toprakları" denecek topraklarda, geliştirdikleri tarım takvimini izleyerek tarımı yürüten, büyük sulama ve toplumsal artı aktarımı ve kullanımı işlerini yöneten dinciler sağlayacaklardı.

Dinciler, işyönetiminin (İng. *management*) bir gereği ve uzantısı olarak insan yönetimi (İng. *administration)* işini de üstlenmek durumundaydılar. Kent devletlerinin ilk yöneticilerinin dolayısıyla üretici güçleri (kolektif) denetleyen ilk sınıfın dinciler olmasının gerisindeki olgu budur. Toplumsal düşünceleri denetleyen eşitsizlikçi sınıflı, devletli toplumun varlığına karşın (çıkarları birbirininkiyle uyuşmayan ve açıkça artı değer aktarımına, yani sömürüye dayanan sınıflar arası düşmanlığı bastırmak

için) toplumun kaba güç yanı sıra ikna gücü[19] ile birarada tutulmasını sağlayanlar da dinciler oldular. İdeolojinin dinsel biçimiyle başlatılmış olmasının nedeni de budur.

Toplumun yapısının ekonomik, toplumsal, siyasal farklılaşmalar sürecinin bir noktasında, yönetici dinci kesim de kendi içinde farklılaşmaya uğramıştır. Bir bölümü eskisi gibi tapınağın günlük işlerini yönetirken, bir bölümü tarım takvimi geliştirmek yolunda mevsimlerle ilgili yıldız devinimleri hakkında gözlemlerde bulunmuştur. Bu alanda sağlanan bilgi birikimiyle kent ve kent devleti sınırları içindeki toplulukların mitoslarını ve kent devleti içi ve kent devletleri arasındaki önemli olaylarla ilgili bilgilerini harmanlayarak mitosları mitolojiye dönüştürmüşlerdir. Bunu, daha sonra yazıyı ve sayıları da (tapınak işlerini ve hesaplarını kolaylaştırmak için) bulan dincilerin yazdıklarından, tapınak yıkıntılarından çıkarılan tabletlerinde (neden sonra) görünen öykülerden yararlanarak kanıtlayabiliyoruz.

Başlangıçta Enuma Eliş Yaratılış Mitosu Vardı

Söz konusu, düşünce ve inançların dile getirildiği öykülerin en önemlisi Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı olarak bilinen metindir. Geçmişi Sümer'e, İ.Ö. 3. binyıl dolaylarının Sümer yaratılış mitosuna dayanır. Yaratılış mitosu metinlerinde, hem sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçişin, hem aşkınözne olarak tanrı kavramının geliştirilişinin, hem de ideolojiye dinsel biçim verilişinin kanıtları bulunmaktadır.

Dincilerin üretim sorunlarını (tarım takvimi, sulama kanalları ile) çözmeleri yetmezdi. Tüketim sorunları (toplumsal artının bölüşülmesi, kullanılması) ile ilgili kuşkular, hoşnutsuzluklar da yanıtlanmalıydı. Bunlarla bağlantılı olarak eşitsizlikçi yapının gerek sorunları (sınıfların varlık nedeni, eşitsizlikçi ilişkilerle ilgili soru ve sorunlar) düzen ve adalet sorunları da yanıt ve çözüm bekliyordu. İşte hepsinin genel ve toptan çözümü:

---

[19] Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Y. Alp ve M. Özışık, çeşitli tarihlerde çeşitli baskıları. Althusser'in "öznenin gerçeklikle sanal ilişkisi" olarak ideoloji tanımı kabul edilirse, insanların, sanal aşkınözneler (tanrılar) ile hepten sanal ilişkisi bakımından hiçbir inanç, düşünce, dinde görüldüğü kadar sanal dolayısıyla ideolojik olamaz denebilir.

Enuma Eliş yaratılış destanına göre "başlangıçta"[20] tatlı sular tanrısı Apsu ile tuzlu sular tanrıçası Tiamat vardı. Onlardan ikinci, onlardan da üçüncü tanrı kuşakları oluştu. Kıdemli tanrılar gökyüzüne yükseltildi. Kıdemsizler yerde bırakıldı. Yeryüzünde eğlenirken "bağırıp çağırıp tepişmeleri" gökyüzündekileri rahatsız etti; uyuyamaz, dinlenemez oldular. Erkek tanrılar çözümü şamatacıların hepsinin öldürülmesinde bulur. Tanrıça, doğurduklarının öldürülmesine karşı çıkarsa da, sözünü dinletemez. Sonuçta tanrı kuşakları arasında savaş çıkar. Yeryüzündekilerin ne baştanrısı ne de öteki büyük tanrıları Tiamat'ın karşına çıkma yürekliliğini gösterebilir. Babil'in yerel tanrısı gösterir bu yürekliliği. Karşılığında, "yazgı tabletleri" denen şeyin yeneceği tanrılardan alınıp göğsüne takılması ve sözünün yasa sayılması koşulları kabul edilir.

Bu öyküde dile getirilen gerçeklik, her bir kent devletinin, kentin sahibi ve koruyucu olduğu söylenen tanrılara inanılmasıdır. Kent devletleri arası egemenlik savaşlarının tanrılar arası savaş öyküsüyle anlatılmasıdır. Tarihsel bir olguyla, Babil'in, Mezopotamya egemenliğini ele geçirişi üzerine koruyucu tanrısını baştanrılığa yükseltme gereksinimidir. Bu amaca ulaşılmasını sağlayarak öykünün Sümer yaratılış destanına eklenmesi yoluna gidilmiştir.

Tanrı ve Kul Kavramlarının Geliştirilişi

İlk uygarlıkla birlikte geliştirilen ilk (dinsel) ideoloji olan Sümer yaratılış mitosundan kalan çiviyazılı tablet parçalarında da tanrı kuşakları arası savaşlardan söz ediliyordu. Onlarda anlatılanlara göre de savaşı kıdemsiz tanrılar kazanmıştı. Kıdemlileri tutsak almışlardı. Anlaşılan öykünün bu noktasında mitosu derleyen dinbilginleri teolojik (dinbilgisel) bir sorunla karşılaşmışlardır. Tutsakları (zamanın toplumlararası savaş geleneğinde iki seçenekten biri olan) savaş alanında beyinlerini patlatarak öldürseler olmazdı. Yerleştirmek istedikleri tanrıların ölümsüzlüğü düşüncesi yara

---

[20] Bkz. Alexander Heidel (çev. ve der.), *Enûma Eliş* (Babil Yaratılış Destanı), Türkçeye çev. İsmet Birkan, Ankara, 2000, Ayraç Yayınevi, s.9'da bulunan tabletlerdeki mitosa bu adın Babillilerce, "başlangıçta yukarda" anlamına gelen ilk iki sözcüğünden gidilerek verildiği belirtilmektedir. *Tevrat*'ın "Yaratılış" adı verilen ilk bölümünün ilk sözü de "Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı" biçimindedir (bkz. *Kutsal Kitap*, 2001 Yeni Çeviri'si).

alacaktı. Öteki seçenek, yaşamlarının bağışlanması karşılığı olarak kıdemsiz tanrılara kölelik edeceklerini yazmaktı. Ama ilerde onun da özürleri doğabilecekti. O zaman insanlar, "tutsak tanrılar ötekilerini besleyip, ayak işlerini görüyorlarsa, tapınağa adak, kurban götürmeye, tanrının evinde ve tarlalarında hizmet etmeye ne gerek var?" diye düşünebilirlerdi. Böyle bir ikileme düşüldüğü mitosun günümüze kalabilen parçalarında yazılmış değil. Olasılıkla eksiksiz biçimine de yazılmış değildi. Ama bunu tutsak tanrıların çalışmak istemeyip ayaklanmak üzere olduklarının yazılmasından anlıyoruz. Bunun üzerine bir çözüm bulması için bilge tanrı Ea'ya (Sümercedeki adıyla sular tanrısı Enki'ye) başvurmalarından ve bulunan çözümden çıkarabiliyoruz.

Çözümü, egemen konuma geçen tanrılarca tutsak alınan tanrılar yerine "onlara benzeyen" bir canlı türünün yaratıldığı öyküsünü koymada bulmuşlardır. Hem Sümer yaratılış mitosu metinlerinde hem Babil Yaratılış Destanı *Enuma Eliş* içinde açıkça belirtildiği gibi, insan, tutsak tanrılar yerine (kefareten) tanrılara hizmet=kulluk=kölelik etmesi amacıyla yaratılmıştır. Ve üzerine tanrılar için çalışma görevi yüklenmiştir. Kısacası, insanın yaratılış, varlık nedeni tanrılara kölelik etmektir. Böylece ileri sürülen "kul insan" anlayışı, tektanrılı dine de geçip, etkisini günümüze dek sürdürebilmiştir. Kavramın kaynağının ilk uygar, sınıflı, eşitsizlikçi toplum, onun eşitsiz insan ilişikleri olduğu ortada. Sınıflı düzenin ve eşitsizliğin açıklanıp savunulmasında kullanılacak bir ideoloji işlevi göreceği apaçık. Dolayısıyla dinsel ideoloji sınıflı toplumlar boyunca sürdürülebilecektir.

Hıristiyanlarca da "Eski Ahit" olarak benimsenip kutsal kitapları içine alınan *Tevrat* kitabı, Enuma Eliş gibi "başlangıçta" sözüyle başlatılır. İnsanın, Tanrının içinden Dicle ve Fırat'ın geçtiği bahçesine "bakması ve koruması" için yaratıldığı yazılıdır. *Kur'an*'da insanın tanrıya kulluk etmesi için yaratıldığı daha bir açıklıkla belirtilmiştir.[21] Her iki dinsel kaynakta, insanın (Aşağı Mezopotamya sel [Tufan] ve bataklık koşullarını yansıtan bir deyişle) Sümer mitosundaki gibi "balçıktan yaratıldığı" öyküsü aktarılmıştır. Benzerlik, *Tevrat*'ta Adem'in "tanrı suretinde" yaratılmasına, *Kur'an*'da Allah'ın onu balçıktan yarattıktan sonra burnuna kendi ruhun-

[21] Zariyat suresi, 56. ayeti: "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım".

dan ruh üflemesinde de sürmektedir. Bunlar gibi birçok konuda *Enuma Eliş*'te yazılanlarla benzerlikten öte aynı düşünceler görülmektedir.[22]

Kul kavramı işte böyle yaratılmıştır. Ya Tanrı kavramı? Tanrı kavramının yaratılış süreci, üretime geçişle toprağın "Toprak Ana" olarak özneleştirilmesiyle başlamış görünüyor. Sümer yaratılış mitosuna bakılırsa, tarımla ilgili başlıca doğa güçlerinin özneleştirilmelerinin de aşılıp, aşkınözneleştirildiği görülür. Bunu, çiviyazısı kadar çiviyazısı öncesi Sümer piktografik (resimyazı) tabletlerinde yıldızı gösteren ideogramın aynı zamanda tanrı simgesi olarak kullanılışından çıkarabiliriz. Anlaşılan yıldızların devinimini inceleyerek bir tarım takvimi çıkaran Sümer dincileri, yıldızların devinimi ile mevsimlerin devinimi arasında bağlantı kurmuşlardı. Mevsimlerin şaşmaksızın birbirini izleyişini, doğanın tanrılarca saptanan bir "yazgı"sı olarak görmüşlerdi. Yazgı kavramına böyle ulaşılmıştı. Doğanın yazgısından gidilerek (üründe verimli verimsiz yıllarla bağlantılı olabilen) toplumların yazgısı, doğa olaylarının can alıp can verebilişine bakılıp, tek tek insanların yazgısı da tanrılara bağlanabilmişti.

Böylece aşkınözneleştirilen (tanrılaştırılan) doğa güçlerine rol dağıtılırken, kişilik yüklenirken, sınıflı toplumun eşitsizlikçi ilişkilerinden esinlenildiği besbellidir: Tanrılar, çalışmayan efendilere ve uyruklarının yaşamı iki dudaklarının arasında duran yöneticilere benzetilmiştir.[23] İnsanlara ise toplumdaki yerleşik eşitsizlikçi ilişkilere bakılarak, tanrılara hizmetle görevli kul rolü verilmiştir.

Sonuçta Enuma Eliş tabletlerinde biçimlendirilişiyle olsun, tektanrıcı dinin kitaplarındaki biçimiyle olsun, tanrı-kul eşitsizlikçi ilişkisiyle sınıflı

---

[22] Bkz. *Enuma Eliş*'te insanın öldürülen tutsak tanrı Kingu'nun kanından yaratıldığı yazılıyken, Samuel H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. A. Şenel, Ankara, 2002, İmge Kitabevi Yay., s. 37'de Enuma Eliş ile bağlantılandırılan bir Sümer mitosunda insanın, doğum tanrıçası Ninmak'a verilen görevle, tanrıçanın insanı balçığı tanrının kafasındaki imgesine benzeterek biçimlendirdiğinin, içine ruh üflenerek canlandırıldığının anlatıldığı söylenir. *Kutsal Kitap*, "Yaratılış" 1/26'da Tanrı'nın "insanı tanrı suretinde, kendimize benzer yaratalım" dediği, 2/7'de Tanrı'nın Adem'i topraktan ve burnuna yaşam soluğu üfleyerek yarattığı yazılıdır. *Kur'an*, "Secde" 9'da "ona kendi ruhundan üflemiştir" sözleri vardır.

[23] Sami dillerinde (örneğin İbranice ve Arapçada) "efendi" anlamına gelen *Rab* Hint-Avrupa dillerine çevrilen Kutsal Kitap metinlerinde (örneğin İngilizcede) gene efendi anlamına gelen bir sözlükle (*the Lord* olarak) çevrilmiştir. Lord sözcüğünün, hem tanrı hem İsa, hem yöneticiler (feodal beyler, krallar) için kullanılışı bir gerçeğin ipuçlarını vermektedir.

toplumsal düzenin gerçekliği yansıtılmaktadır. Yansıtılmakla kalınmayıp, eşitsizlikçi ilişkilerin açıklanıp aklanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, sınıflı düzenin haksızlıklarına katlanılması sağlanıp, onun yeniden üretilmesinin kolaylaştırılmasında yararlanılabilecektir. Bir başka deyişle, tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki simgesel kalıbı, eşitsizlikçi insan ilişkilerinin yeniden üretilip çoğaltılmasında bir kalıp işlevi görmektedir. Simgeler evreninin yaratıcı aşkınözneleri olarak sözleri buyruk sayılıp dinlenen, kendilerine hizmet edilen tanrıların nesneler evreninde varlıklarından söz edilemeyeceğine göre sonuç ne olabilir? İnsanların, tanrıların peygamberine, tanrıların yeryüzü temsilcisi olduklarına inandırıldıkları yöneticilere, tanrıların sözcüleri saydıkları dincilere ve yöneticilerin, dincilerin çıkarlarının temsilcisi oldukları (üretim araçlarını denetleyen) sınıflara kulluk, hizmet etmiş olacaklardır.

Dinsel İdeolojinin ve Dinsel Kültürün Püf Noktaları

Dinin sözcüleri, özellikle tektanrıcı dinin, onun Musevilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık olarak geliştirilen evrelerinden özellikle sonuncusunun savunmanları, dinin bilime aykırı olmadığını söylerler. Dahası, dine uygun bulmadıkları hemen her düşünce, tutum ve eylemi "ideolojik" bularak suçlama eğilimindedirler. Bu tutumlarının altında, kutsal kitaplarda yazılanların tanrı sözü, buyrukların istenci olduğuna inanmaları ve insanları buna inandırmaları yatmaktadır. Böyle bir inançtan, dinsel bilgilerin mutlak gerçeğin, dinsel doğruların ise mutlak ahlakın açıklanması olduğu sonucuna kolaylıkla varılabilir. Bu durumda, inananların karşısında yapılan bir tartışmada, başka hiçbir düşüncenin doğruluğunun kanıtlanması şansı bulunmamakta, tartışma baştan yitirilmiş olmaktadır.

Oysa elinizdeki yazıda ortaya konduğu gibi, asıl dinsel düşünüş, dinsel kültür en koyusundan (olumsuz anlamıyla) tutucu bir "genel ve evrensel ideoloji" niteliği göstermektedir. Bu yolda, belli başlı özellikleri (aşkınöznecilik, mutlak doğruluk ve gerçeklik savları, ötedünyacılık, doğanın ve toplum olaylarının ereksellikçi açıklanması; cansız doğada ki, canlılar arasındaki, toplum ve kültürdeki gelişmeleri görme körlüğü (yani doğadaki, canlılardaki toplumlardaki evrimi yadsımaları) kanıt gösterebilir. En önemli kanıt ise, felsefedeki anlamıyla idealist bir tutumla, simgeler evreninin (hatta ölümden sonra bile sürecek) asıl gerçeklik, nesneler evreninin bir düş

olduğu görüşüdür. Böylece gerçekliğin tepetakla edilmesidir. Bundan yararlanılarak, bu dünya nimetlerinden bol bol nasiplenen egemen, varsıl, üretim araçlarını denetleyen sınıflarca sömürülen emekçilere, maddenin küçümsenerek, öte dünya sonsuz yaşamının ve mutluluğunun sunulmasıdır.

Dinsel düşünüşün ve dinsel kültürün bu ideolojik yapısının püf noktaları olarak şunlar sıralanabilir:

1) Dinsel ideoloji, sınıflı eşitsizlikçi uygar toplumun üstyapısı olarak, onun yapısından ve eşitsizlikçi ilişkilerinden esinlenilerek kurulduğu için, bu nesneler evreninin simgeler evrenindeki modelidir. Tanrı-kul mutlak eşitsizlikçi modeli içine, tarihte efendi-köle, bey-serf ilişkileri oturtulabilmiştir. Çağımızda, yani kapitalist biçimiyle endüstri toplumlarında işveren-işçi ilişkileri de kolaylıkla oturtulup, açıklanıp, aklanabilmektedir. Dinsel düşünüşün tarihteki sürekliliği ve günümüzdeki gücü buradan kaynaklanmaktadır. Ona ideoloji niteliği kazandırılabilmesinin altında bu olgu yatmaktadır.

2) Dinsel ideoloji ve kültür totaliter kullanıma uygundur. Onunla, kamusal olsun özel olsun yaşamın her alanına (hatta ölümden sonrasına bile!) karışılabilmesi olanakları sağlanabilir. Onunla, kültürel yaşamın hemen tüm etkinlik alanları, örneğin cinsellik (loncalarda görüldüğü gibi) üretim, tüketim, sanat, edebiyat denetim altına alınabilir. Hatta felsefe, astronomi, tarih gibi bilgi dallarına, sınıf çıkarları yönünde el atılabilir. Toplumda tüm bu alanlarda edinilebilecek kültürel kalıt sansürden geçirilebilir. İnsanların bu alanlarda kendilerini ortaya koyup geliştirme yetenekleri (dinsel kanallara yöneltilip) sömürülebilir. Tüm bu alanlar dinin, dolayısıyla dincilerin, egemen sınıfların, yöneticilerin hizmetine sokulabilir.

3) Dinin evrensel doğruları ve gerçekleri içerdiği savıyla, çeşitli dinlerin sözcüleri, tüm insanları aynı (mutlak?) gerçekler ve doğrular altında toplayıp "birleştirme" çabasına girebilmişlerdir. Sonuç, bu amaca hiçbir zaman ulaşılamayarak, toplum içinde bölünme ve sürtüşmelerin yaratılması olmuştur. Birleştirmek şöyle dursun, bir toplumun içindeki ve toplumlar arasındaki sürtüşmeler ve savaşlar hızlandırarak "toplumları bölmek" olabilmektedir.

4) Gerçek özneler olan insanların kulluk düzeyine dek aşağılanabilmesine, kafalarda yaratılan sanal aşkınöznelerin yüceltilmesine varan

"maddeyi aşağılama" (yani maddeler evrenini, bu dünyayı hor görme) "maneviyi yüceltme" eğilimine yol açar. Böylece nesne-simge bağlantısının tepetakla edilerek gerçekliğin çarpık algılanmasına varılabilir. Gerçeklere uygun olmayan tutum ve tepkilerin gösterilmesine neden olunabilir. Dinsel kültürle bu dünyadaki mutluluk olanaklarının harcanması durumunda, ötedünyada sonsuz yaşam ve mutluluk sözleri verilerek, inançların neden olabildiği yıkımlar karşısında bile insanların uyanması, bilimsel, sınıfsal bilinçlenme engellenebilmektedir.

5) Sınıf bilinçliliği din bilinçliliğinin gölgesinde bırakılırken, çeşitli sınıflardan çıkarları, mutlulukları birbirlerininkiyle uyuşmayan insanlar, aynı inanç ve değerler altında tapınaklarda, partilerde, parlamentolarda bir araya getirebilmektedir. Aralarındaki eşitsizlikler, çatlaklar, sıvanıp örtülebilmektedir. Bu tam da sınıflı toplumda eşitsizlikçi düzenin sürdürülebilmesi için gereksinim duyulan bir durumdur. Çünkü artı değer aktarımı için üretenin ve sömürenin en azından üretim ilişkilerinde bir araya getirilip, üretim dışı alanlarda çatışmalarının önlenmesi, hiç değilse hafifletilmesi gerekir.

6) Yaşam, geçim her gün yeniden üretildiğine göre, kültürün de her gün yeniden üretilmesi gerekir. Dinsel kültür (giriş paragraflarında saydığım ideolojik yoğunluğuyla) bu gereksinime eksiksiz bir yanıt verebilmektedir.

7) Ne var ki, üretici güçlerin, onlara koşut olarak mesleklerin, zanaatların, bilimin, teknolojinin yeniden üretilmesinde, yeni kazanımlarla birikimsel bir nitelik kazandırılırken dinsel kültürle bu yapılamaz. Aynı inançlar, aynı sözlerle, her koşulda (yengide ve yenilgide atılabilen "Allah büyüktür" ve "Allah bizimledir" sloganlarında görüldüğü gibi) yüzyıllardır yinelenir durur. Böyle bir tutumun değişen koşullara uygun yeni tepkiler gösterilmesine ("inşallah" dileğinde görüldüğü gibi) üretime, eyleme hiçbir somut, doğrudan katkısı olamaz.

8) Dinin ancak dolaylı katkılarından söz edilebilir. Bunlardan biri, egemen sınıftan kimselere bir şeyi yapma kararlılığı kazandırıp bunu göstermesidir. Yapılamayınca da "Allah izin vermedi", ve "nasipte yokmuş" gibi savunmaların yolunun hazırlanmasıdır. Aynı sözleri olanakları sınırlı kesimin insanları kullandığında, "bana değil Allah'ın iznine bağlı" anlamı öne çıkarılmış olur. İstenen gerçekleşmeyince sonuca katlanılmasına, sonuçta düzene direnilmeyip boyun eğilmesine katkıda bulunulur.

9) Bir toplumun tümü ve tüm insanlık için değerlendirildiğinde, dinsel kültürün yeniden üretilmesinde, katkısı bir yana, kültürel olanakların büyük bir savurganlıkla çar çur edildiği görüşü savunulabilir.

10) Dinsel kültürün, uygar, sınıflı toplumun altyapısını geleneksel tarım çeşitlerinin oluşturduğu biçiminin tamamlayıcı üstyapısı olduğu düşünülürse, çağdışı kalmış denebilecek bir kültürel birikimdir. Onun sözde bırakılması (İng. *lip service*) ya da siyasal amaçlar için araç olarak kullanılması, çağımızda sık karşılaşılan bir durumdur. Ancak, Arap/Osmanlı-İslam kültür emperyalizmi ile Amerikan-kapitalist kültür emperyalizmi etkinliklerinin (karşı karşıya getirilmesi önlenip uzlaştırıldığı geçtiğimiz on yılda ve bildiğimiz yerlerde görüldüğü gibi) çağdışı bir kültürü "ciddiye alma", uygulamaya geçirme girişimleriyle, sınıfsal ve toplumsal yıkımlara çağrı çıkarılmış olabilir.

Bunun, her sınıftan kişilere (örneğin misvakla diş fırçalamaya kalkmanın özendirilmesinde, sezaryen doğum karşıtlığında görülebileceği gibi) zararı dokunabilir. Daha çok emekçi sınıflardan dar gelirli ana babaların mutlulukları ve çocuklarının eğitimleri üzerinde (doğum kontrol yöntemlerine sırt dönülüp, üçten fazla çocuk edinme öğütlerine kulak verilmesinin sonuçlarında görülebileceği gibi) onarılmaz olumsuzlukları doğabilir.

Toplumlar arası ilişkilerde bazı inançların (örneğin "dar-ül harb" üzerine cihad görevine inancın) rasyonel, eleştirel aklın irdelemesinden geçirilmeden ve insanların evrensel eşitliği değeri göz ardı edilerek uygulanmaya kalkılmasının, her sınıftan insanlar için yaratabileceği zararlar küresel çapa ulaşabilir.

11) Dinsel kültür ve inançların, din bilginlerince ve peygamberlerce, mitolojide ilk sunuldukları insan-hayvan karışımı çoktanrıcı biçimi, rasyonel eleştirilerden kaçınıla kaçınıla zamanla zoomorfizm, antropomorfizm, çoktanrıcılık alanlarından çekilmiştir. Her türlü maddesel nitelikten soyutlanmış bir aşkınözneli tektanrıcılık kalesinde korunmaya alınmıştır. Bu, ona rasyonel eleştirilerin işleyemeyeceği güçlü bir zırh kazandırmıştır. Aynı zamanda onu, bilimin ve teknolojinin gelişmesinin ortaya çıkardığı gerçekleri ve kurulabilecek eşitlikçi bir düzenin değerleriyle donalınarak saldırıldığında, kolayca ele geçirilebilecek tek hedef konumuna sokmuştur.

"CUJUS REGIO, EJUS RELIGIO!"*

SİBEL ÖZBUDUN

"Kralların kutsal olduğu,
antropolojik ve tarihsel bir malumun ilamıdır;
ne ki onlar öyle doğmazlar;
ancak hükmettikleri eliyle kutsallaştırılırlar."[1]

"Din" ile "iktidar" ilişkilerini, konu başlığındaki "iktidar" kavramının farklı yorumları çerçevesinde farklı biçimlerde ele almak mümkün, kuşkusuz: günlük yaşamın kılcal damarlarına nüfuz etmiş gündelik iktidar ilişkilerinin din tarafından tahkim ediliş tarzı; bizatihi dinsel iktidar (ve hiyerarşi) biçimleri ya da siyasal iktidar ile din ilişkileri.

Ben bu tebliğde belki daha konvansiyonel, ve hiç kuşku yok ki daha "demode" bir tercihle, üçüncü yolu, yani din ile siyasal iktidarın birbiriyle ilişkileniş tarzlarını irdelemeyi yeğliyorum. Neden mi?

Öncelikle, iktidar üzerine kafa yoran Marksist hattın hemen tüm varyantları gibi, siyasal iktidarın salt zora dayanarak sürdürülemez olduğunu, iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde ister "ideolojik aygıt" olarak nitelensin, ister "hegemonya" denilsin, ideolojik/kültürel bir boyutun kaçınılmaz, aslî ve zorunlu olduğunu düşünüyorum.

Ve bununla bağlantılı olarak, mevcut iktisadî-siyasal koşulları sürdürmek ya da değiştirmek adına devinime geçirebilecek güçlü tarihsel-simgesel

---

* Latince. "İktidar kiminse onun dini geçerlidir" (Joachim Stephani, 1612).

[1] Gilbert 1992: 298.

birer bagaja denk düşen, bu nedenle de duygu yükü, simgesel haznesi, içerdiği çağrışımlar ve kimlik-biçimlendirici özellikleriyle, sınırlı bir tarihe ve coğrafi alana sahip laiklik/sekülarizm (nihayetinde sekülarizm/laiklik Batı coğrafyasında 200-300 yıllık bir tarihe sahiptir) karşısında, çok daha avantajlı olan dinin bu ideolojik/kültürel misyon için en uygun kalemi oluşturduğunu ileri sürüyorum.

"Siyasal yaşamın dışına sürüldü", "kişisel vicdanlara gömüldü", "yerini aklın egemenliğine bıraktı" denilen bir çağda, dinsel tezahürlerin küresel siyaset arenasında yeniden suyüzüne çıktığı ve siyasal retoriğin bir kez daha dinsel söylemlerin gölgesine sığındığı 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başlarını yaşadıktan sonra böylesi bir iddianın karşılıksız olduğunu kim söyleyebilir ki?

Hele ki kişi dinsel referanslı bir muhafazakârlığın yeni-Osmanlıcı yönelişlerle el ele verdiği, burçların İmam-hatip çıkışlı bürokratlarca bir bir teslim alındığı, bir zamanlar "laikliğin kalesi" olan Türkiye'de yaşıyorsa?

* * * * * * * * *

Din-(siyasal) iktidar ilişkilerinden söz ederken ilk elde vurgulanması gerekenlerden biri, din(ler) ile dinsel kavrayış ve tahayyüllerin monolitik bir bütün teşkil etmediğidir. Binyıl(lar)ı aşan tarihleri içerisinde dinsel referanslar, hem kapsadıkları toplumsal-kültürel kendiliklerin meşrebince, hem etkiledikleri toplumsal sınıfların konumları ve talepleri, hem de tarihsel koşullara göre değişikliğe uğramış, farklı biçimlerde anlaşılmış/anlamlandırılmıştır.

Şu halde din-iktidar ilişkisi, ezen-ezilen/sömüren-sömürülen sınıflar arasındaki ilişkilerinin mahiyetine bağlı olarak çifte (hatta belki de üç) veçheli olarak tezahür etmektedir. Rivière (2005: 175), bu ilişkinin biçimlenişinde madun kitle ya da sınıfların din ile kurduğu ilişkilerin mahiyetinin oynadığı rolü vurgulayarak bu ilişkinin üç olası biçimini şöyle sıralar:

> * İktisadî açıdan sıkıntıda ya da kimlik krizindeki toplumlarda Mesihçi hareketlerin, yeni dinsel hareketlerin ve tarikatların çekiciliği. Rivière'e göre din, bu gibi durumlarda gruba bir kimlik referans çerçevesi sunarak, bir cemaate bağlanma duygusu yaratıp bilişsel uyumsuzluklarının çözümünü sunabilmektedir.

* Sınıf karşıtlıklarının daha açık ve daha yalın olduğu durumlarda, din alt sınıfların toplumsal protestolarını ifadede kullanılabilmektedir (Thomas Münzer, Kurtuluş teolojisi vb.).

* Egemen sınıfların hegemonyayı daha esnek biçimlerde tesis edebildiği koşullarda, halk inançları egemen sınıfların dinsel öğretilerine meczolmakta, bu durumda kendisine tahammül eden resmî dine destek olan bir halk dinselliği ortaya çıkabilmektedir (evliya kültleri vb.).

Ezilen/sömürülenlerin din ile ilişkileniş biçimleri, aynı zamanda din ile iktidar arasındaki ilişkilerin alabileceği biçimleri de etkilemektedir. Henri Desroch (akt. Rivière 2005: 176), *Sociologies religieuses*'de dinin siyasal iktidarla kurabileceği üç ilişki tarzını şöyle sıralamaktadır:

* Din, doğrulayıcı olarak statükoyu meşrulaştırır ve rejimle bütünleşme etkeni rolünü oynar.

* Modernist bir hareket kadük sayılan bir geleneğe karşı çıktığında ya da entegrist bir itiraz kötücül sayılan bir ilerlemeye karşı direndiğinde görüldüğü üzere bir itiraz unsuru olarak işleyebilir.

* Kimi durumlarda da protesto işlevi üstlenebilir. Desroch'a göre böylesi durumlarda din bölünme ya da yıkıma yol açabilir.

Bir başka deyişle dinsel öğreti ve pratikler, toplum içerisindeki sınıflar arasındaki ilişkilerle, dengelerle bağlantılı olarak, siyasal iktidara destek olacak tarzda yorumlanabilir/icra edilebilir; onunla cepheden çatışmaya girmeksizin bir itirazlı bir dayanışmayı sürdürebilir, ya da kurulu düzenin tümüyle karşısında yer alabilir. Bu tebliğde tüm bu olasılıklar içinde dinin siyasal iktidarların kurumsallaşması ve meşrulaşmasında üstlenebileceği roller üzerinde duracağım. Ama öncelikle dinin "ne" olduğu üzerinde biraz durmak gerekiyor.

Bu oldukça karmaşık olan "tanımlama" girişiminde, din sosyolojisinin temel sorusunu "*Din, belirli tarihsel koşullarda, tikel toplumsal yapılara sahip toplumlarda nasıl toplumsal yeniden üretim etkeni olabilir?*" olarak formüle eden François Houtart'ın (2006: 34) yaklaşımı, konumuza ilişkin açıklayıcılığı nedeniyle özellikle yararlı görünüyor.

Houtart'a göre din, bir "temsiller sistemi"dir: Doğaüstüne gönderme yapan toplumsal olgular, insan aktörlerin dünya ve kendilerine ilişkin temsiller sistemi. Bir başka deyişle, dinin sosyolojik incelemesi iki boyutu

varsaymaktadır: Din idealiteler alanına dahildir, yani insanların kendilerine ve dünyalarına ilişkin temsilleri alanına. Bu temsiller, gerçekliği zihinde inşa etme tarzıdır. İnsan zihni daima onu yorumlayarak gerçeklik üzerine entelektüel bir çalışma gerçekleştirmektedir. Ancak bu çalışma toplumsal ve kültürel bir boşlukta gerçekleşmez. Temsiller her zaman toplumsal aktörlerin somut tarihsel koşulları içerisinde inşa edilir.

Houtart'a (2006: 35-38) göre dinin temsilleri, 'doğaüstü'ne ilişkindir [Ancak sosyoloji 'doğaüstü'nün ne olduğunu tanımlamakla yükümlü değildir. 'Doğaüstü' dedikleri şeyi tanımlama işini, incelediği insan topluluklarına bırakacaktır]. Houtart için 'temsil', temel bir insan yetisidir. İnsanın temel özelliği, gerçekliğin bu temsillerini bir temsiller dünyası oluşturacak kertede inşa etmektir; insan bu temsiller dünyası sayesinde doğal ve toplumsal çevresinde konumlanabilmektedir. Dolayısıyla her bir temsil (ya da bilinç, kültürel şema, fikir vd.) topluluklarının toplumsal gerçekliğiyle bağlantılıdır. Temsiller somut, tarihsel olarak konumlanmış insan zihninin (*mente*) çalışması aracılığıyla biçimlendikleri içindir ki, toplumsal sınıflara göre farklılaşmaktadır. Yani aynı gerçeklik tüm sınıflarda aynı biçimde temsil edilmez. Hiç kuşku yok ki bu durum, dinsel temsiller için de geçerlidir.

Houtart için temsiller diyalektik karakter arz eder: İnsan topluluklarının, bireysel ya da kolektif zihnin ürünü olmakla birlikte, toplumsal aktörlerin pratiklerini etkilerler. Örneğin toplumsal yapılara ilişkin temsiller, aynı zamanda bu yapıların ya da aktörlerin pratiklerinin kuruculuğunu ve yeniden üretimini üstlenmektedir. Yani:

> Toplumsal yapıları pratikleri aracılığıyla üretenler aktörler olsa da onların toplumsal dünyaları, toplumsal gerçeklikler bütünü hakkında sahip oldukları temsiller, pratiklerini etkilemektedir. Bir başka deyişle temsiller, kişilerin davranış tarzını etkiler ve bilinçli ya da bilinçsiz biçimde, toplumun yapılarını inşa eder, yeniden üretir ya da değiştirir (2006: 39).

Houtart için temsiller, sınıflandırma, yorumlama, meşrulaştırma, aktarım (sosyalizasyon) ve öngörme gibi insan faaliyetlerinin malzemesini oluşturmaktadır. İnsanların ürettiği temsiller arasında başat bir konum üstlenen dinsel temsiller ise, toplumlara insan-doğa ve insan-toplum ilişkilerini anlamlandırabilecekleri, yorumlayabilecekleri, aktarabilecekleri (ve de meşrulaştırabilecekleri) bir çerçeve sunmaktadır.

Doğayla ilişkinin tüm insan yaşamının temelini oluşturduğu bilinir. Dinsel temsiller, insanın doğa karşısındaki muazzam kırılganlığına tekabül etmektedir. Houtart, gerek insanların doğanın çevrimine fazlasıyla bağımlı oluşundan, gerekse kişisel fiziksel durumu, yani hastalıklar nedeniyle yaşam-ölüm çelişkisinin çok vurgulu olduğu durumlarda, dinsel kodların neredeyse münhasıran doğayla ilişkileri temsilde kullanıldığı gözlemlendiğini vurgulamaktadır (2006: 48). Üstelik temsiller, salt açıklayıcı bir işlev üstlenmekle kalmamakta, aynı zamanda denetim araçlarını da geliştirmeyi de hedeflemektedir. Bir başka deyişle dinsel temsiller hem entelektüel açıklama girişimine, hem de doğayı denetim altına alma hedefine denk düşer; kuşku yok ki söz konusu olan, simgesel denetimdir. Çünkü çelişkiler gerçek alanında çözüme kavuşturulamadığında, çözüm simgesel alanda aranmaktadır. Bir başka deyişle, üretim güçlerinin gelişkinlik düzeyi rasgele görüngülere karşı kendini savunmaya yeterli olmadığında, bu tip temsillere başvurulmaktadır:

> Temsilin sabit unsuru gerek mitik, gerekse analitik-bilimsel düşünce açısından doğanın gerçekliğidir. Değişen, doğa kuvvetlerinin işleyiş tarzıdır. Mitik (ya da analojik) düşüncede insanların davranış tarzıyla doğayı manipüle ettiği varsayılan güçlerin davranış tarzı arasında bir analoji kurulur. Doğanın sabit, ne iyi ne kötü, nötr, ancak onun kuvvetlerini harekete geçirmeye muktedir, insan benzeri kendiliklerce, insandan daha büyük bir kudretle manipüle edilen bir gerçeklik olduğu dinsel tipte temsiller böylece doğarlar (Houtart 2006: 51-52).

Böylelikle insan-doğa ilişkileri sorunu, insanlarla doğaüstü varlıklar, yani doğa üzerinde etkimelerine olanak sağlayan olağanüstü güçlerle donanmış varlıklar arasındaki ilişkiye dönüşmektedir. Bundan böyle insan çabası onların lütfuna mazhar olma ya da öfkelerinden kaçınmaya yönelecektir.

Ancak Houtart, doğa temsillerinin dolaylı bir toplumsal işlevi daha olduğunu vurgulamaktadır. Kabile toplumlarında, şaman/büyücü klan yetkesini meşrulaştırıcı bir toplumsal işlevi yerine getirmektedir: bu doğayla ilişkilerin düzenlenmesinden daha önemli bir roldür. Bu rol, kritik insan-doğa ilişkilerini insan-insan ilişkilerine, bir başka deyişle toplumsal ilişkilere tercüme etmede işlevsel olduğu için kritik bir önem taşımaktadır.

Toplumun doğasına (ya da yapısına) ilişkin dinsel temsillerin toplumsal ilişkilerin niteliğine göre farklı biçimler alabileceğine yukarıda da de-

ğinilmişti; Houtart, bu olasılıkları üç hipotezde formüle etmektedir. Buna göre, toplumsal ilişkiler eşitlikçi ve karşılıklılığa dayalı olduğunda, dinsel bir karakter yüklenmemektedir. Çünkü bu tip ilişkileri açıklamak ya da meşrulaştırmak için farklı bir düzleme başvurmak gerekmeyecektir. Örneğin avcı-toplayıcı ya da hortikültüralist toplumlarda, toplumsal örgütlenmenin temel biçimi olan akrabalığın tanımlanması, dinsel terimleri gerektirmez; dinsel açıklama ve meşrulaştırma ancak toplumsal gruplar arasındaki mübadele eşitsiz bir biçim aldığında devreye girecektir.

Bu nedenledir ki üretici güçlerin gelişkinlik düzeyinin sınırlı olduğu avcı-toplayıcı ya da küçük ölçekli tarımcılarda dinsel temsiller, insan-doğa ilişkisi odaklıdır. Bu tip toplumlarda rastlanan ata kültleri atalara olan saygıyı temsil eder; bu, toplumsal düzenin yeniden üretimini ve toplumun işleyiş normlarına saygıyı güvence altına almaktadır.

Buna karşılık, toplumsal eşitsizlikler toplumun üretici faaliyetlerden özgürleşmiş bir kesiminin diğerleri üzerinde, bir yandan artı değeri temellük ederken bir yandan da kurumsallaşmış bir yaptırım uyguladığı, yani iktidar yapılarının açığa çıktığı toplumlarda toplumsal ilişkilerin sürdürümü dinin meşrulaştırıcı desteğini gereksinir hale gelir. İktidarın kutsallaştırılması bu momentte karşımıza çıkacaktır. "Şu halde dinsel referans, merkezî örgütlenme bir mübadelede normal görünebilecekten daha fazla artı ürün massetmeye başladığında açığa çıkar" (Houtart 2006: 61).

Houtart'ın ikinci hipotezi, dinsel temsilin Karşılıklılığa dayanmayan toplumsal ilişkide ezilenlerin kendi üzerlerindeki tahakküme rızaları dahil tüm toplumsal grupların rızası söz konusu olduğunda, bir başka deyişle, egemen sınıfların toplum üzerinde hegemonya kurmaları söz konusu olduğunda ortaya çıktığını öne sürer. Ancak rızaya dayalı tahakküm durumunda din, eşitsizliği tanrıların iradesinin bir sonucu olarak göstermekle hegemonyayı sağlamaktadır.

Houtart'ın üçüncü hipotezi ise, üretici güçlerin düzeyiyle ilgilidir: Toplumsal üretim ilişkisi, üretici güçlerin gelişkinliğinin üretim araçlarının temellükünün bilinçte insan faaliyetinin sonucu olarak gözükmesine elvermeyecek düzeyde olması durumunda dinsel terimlerde temsil edilir. Böylelikle kapitalizmin gelişmesiyle bu durum değişecek, toplumsal eşitsizlikler ilahî iradenin bir tezahürü olmaktansa, insan ilişkilerinin mahiyetinin bir

sonucu olarak gözükecektir. Bir başka deyişle, düşüncenin sekülerleşmesinin zemini, kapitalizmin şafağında Batı Avrupa'da açığa çıkacaktır.

Şu halde Houtart'a göre, iktidar ilişkilerinin dinsel temsili, artı ürünün iktidar konumunu ele geçirmiş bir sınıfça temellükünün kurumsallaştığı, ancak üretici güçlerin, bu durumun bilinçte insan-insan ilişkilerinin bir sonucu olarak yansımasını sağlayacak düzeyde gelişmediği toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Görüleceği üzere bu durumda iktidar ilişkilerinin dinsel formlarla temsili, tarımsal üretimin artı-değerin esas kaynağını teşkil ettiği geniş ölçekli tarıma dayalı toplumlara münhasırdır.

Ancak insan-insan ilişkilerinin dinsel imge ya da biçimlerle temsili, dinin iktidar ilişkilerini payandalamada araçsal olduğu tek olası biçim değildir. 20. yüzyıl sonlarından itibaren deneyimlediğimiz ve kimi yazarlarca "dinin geri dönüşü" (McCaffrey 2009) ya da "Tanrı'nın intikamı" (Keppel 1993) olarak tanımladığı dinsel söylem ve eylemin uluslararası siyaset sahnesinde yeniden boy gösterişi, dinin toplumsal-siyasal iktidarları payandalayış tarzlarını çeşitlendirmiştir. Günümüzde "kutsal kral"lar kalmamıştır gerçi; ya da siyasal iktidarların temel meşruiyet kaynakları, "ilahî" olmanın uzağındadır (temel yasalarını dinsel buyrultulara/kutsal kitaba dayandıran birkaç devlet dışında). Ancak dinsel iddia ve söylemler "seküler" yöneticilerin konumlarını meşrulaştırmalarında etkili olmayı halen sürdürmektedir. Şu halde, dilerseniz, bundan sonra tarihsel bir perspektifle, dinin, ya da daha doğru bir deyişle dinsel söylem ve pratiklerin "yeryüzündeki" iktidar ilişkilerini meşrulaştırma tarzları üzerinde duralım.

Kutsal Krallıktan...

Başlıca temsilcileri arasında de Heusch (2009)'un bulunduğu Afrikanistler ile, çoğunluğu antik Ön Asya (ve Mısır) devletlerinde iktidarın kutsallığı kaynağı konusunda çalışan Ön Asyacılar arasında kuramsal ve terminolojik anlaşmazlığa karşın, krallığın kutsallaştırılmasının bu iki coğrafyada aldığı farklı biçimler de Heusch'un (2009: 20) "kutsal" ve "ilahî" krallık tipleri arasında yaptığı ayırımı, anlamlı kılmaktadır.[2]

---

[2] Gilbert (2012: 173) Heusch'un "kutsal (*sacred*)/ ilahî (*divine*) ayrımına, bu iki kavramın Batı-Hıristiyan dünyasında birbirinden ayırt edildiği ve ancak yerel halklar böyle bir ayırım

Esas olarak Sir James Frazer'a (Garster 1964) dayanan "kutsal krallık" kavramlaştırması, krala atfedilen üç özellikle karakterize olmaktadır:

> 1) Krallık doğal ve insanî dünyanın bereketiyle özdeşleştirilmiştir. Krallığın refahı, kralın bedenine özdeştir; toplumun refahı bu bedenin yaşlanmadan ya da hastalanmadan önce gerçek ya da simgesel olarak öldürülmesi ve yeni bir kralla (ya da kralın yenilenmiş gücüyle) ikame edilmesine bağlıdır (*regicide:* "kral öldürümü").
>
> 2) Kral uyruklarının "günah"larını masseder. Bu durumda, kendisini ve krallığı tehdit altına sokmamak için sürekli olarak arınma ritüellerinden geçmek zorundadır.
>
> 3) Kral, sıradan insanlar için geçerli olan ensest tabusundan bağışık olduğu gibi, bereketle bağlantılı işlevlerinin güvencesi sayılan "kutsal evliliğin" (kız kardeş, kız evlat ya da anne ile gerçekleştirilen cinsel ilişki) tarafıdır.

Heusch (2009: 20), kralın bedeninin "hem doğa hem de kültürel düzen üzerinde etkimeye yetili bir çeşit canlı fetişe dönüş"tüğü bu krallık tipinin, ağırlıklı olarak okur-yazar olmayan, bürokrasiden yoksun Kara Afrika toplumlarında ortaya çıktığını vurgular. Ve bu dinsel meşrulaştırma tipini, egemenin bizzat ilahlaştırıldığı, elitleri yazıya sahip toplumlarda görülen "ilahî krallık"tan ayırt eder.

Kuşku yok ki, kralın başlıca işlevinin, doğurganlığı ve genel refahı güvence altına almak olduğu "kutsal krallık", Afrika'da genelleşmiş bir görüngü değildir. Kara Afrika'da birçok krallıkta, (örneğin Bandia, ya da Orta Afrika Cumhuriyeti'nde) kralın meşruluğu ayinsel işlevlere değil, kamu işlerinin pürüzsüz yürütülmesi, adaletli yönetim, klanın refahı gibi bir dizi sıradan niteliğe bağlıdır De Heusch (2009: 107), onun "tüm savaşçı devletlerde görülmeyen, bir dizi yerel tarihsel evrimin ürünü gibi gözüktüğünü" vurgulamakta ve Kara Afrika'da parlak örneklerine işaret etmektedir: "Kutsal Krallık", hem mütevazı boyutlu şefliklerde, hem de büyük krallıklarda ortaya çıkabilmekte, merkezi siyasal otoriteden yoksun kimi toplumlarda da embriyonik biçimde görülmektedir.

---

yaptığında antropolojik bir geçerliliği olacağını öne sürerek karşı çıkmakta. Kanımca, Afrika (ve kimi Güneydoğu Asya) krallıkları ile antik Yakındoğu krallıkları arasındaki farklılıkların ifadesinde işlevsel olduğu ölçüde, bu ayrıma müracaat etmekte bir beis yoktur.

De Heusch'un örneklediği "kutsal" nitelikli Afrika krallıkları, bir dizi yerel koşulun etkilediği bir çeşitlilik sergilemektedir. Ancak bu çeşitliliğin içerisinde bir örüntünün biçimlendiğini görmek, ilginçtir. Öncelikle bu tip krallıkların tümü, toplumsal örgütlenmede akrabalığın (soy ilişkileri) halen önem taşıdığı toplumlardır; kralı "fetişleştiren" ritüeller ise, akrabalık ilişkilerini, siyasal yapı adına zaafa uğratacak tarzda işlemektedir. Bir başka deyişle "kutsal krallık", Marshall Sahlins'in, "İlkel dünyanın evriminin bütünü, bence domestik ekonomiyi akrabalık yapısının denetiminden çıkartarak siyasal yapıya tabi kılacak tarzda işlemektedir", görüsünü doğrulayacak tarzda, embriyonik olarak akrabalık (ve dolayısıyla karşılıklılığa dayalı mübadele) ilişkilerinin lağvedildiği bir büyüsel-siyasal düzenleme tarzında işlemektedir.

İkinci olarak, bu toplumların çoğunda krallık, (çoğunlukla biri – genellikle bereketten sorumlu– yerli, diğeriyse –çoğunlukla savaş şefi– yabancı) ve idarînin yanı sıra, ayinsel-büyüsel işlevler üstlenmiş iki(z)-krallar/yöneticiler görünümünü alır.

Örneğin, Volta kültürel havzasında, Samoların iskân ettiği her köyde, bir toprak şefine (*tudana*) karşı bir yağmur şefi (*tyiri*) bulunmaktadır. İlki, daha önemli olan ikincisi olmaksızın bir hiçtir. *Tyiri*, köy içi ve köylerarası barışın güvencesidir. Bir çeşit minyatür kutsal kral olan *Tyiri*, küçük yaşta soy grubundan kopartılır, herhangi bir yetkeden yoksun durumdadır, bir dizi yasakla çevrili bir yaşam sürdürmektedir. *Tyiri*, köyün günah keçisi, kutsal kral olarak ikircimli bir kişiliktir.

Ya da, Burkina Faso'da Mossi krallıklarının kutsal kralları küçük köy toplumlarının bağımsız şefleriyle birlikte boy göstermektedir; Mossi krallıkları, "mızrak adamları" ile "toprak adamları"nın zıtlığına dayanır: İşgalci yabancıların yoksul ya da zengin torunlarının "göçer bir aristokrasi" olarak çiftçilerin üzerine çöreklendiği bir sistemdir bu. Kasenalar gibi küçük toplumlar böylesi bir tabakalaşmadan yoksun olsalar da, toprak efendisinin (*tigatu*) gizemli kudreti ile tartışmalarda hakemlik eden siyasal şef (*pè*)'in gücü arasındaki dikotomiyi onlar da bilmektedir. *Pè* çekirdek halinde bir kutsal şeftir. İktidarın "fetişi" (*kwara*) onun elindedir ve doğayı kontrol etmesini sağlamaktadır. *Pè*, tahripkâr yağmurlardan, hayvanların üremesindeki bir işlev bozukluğundan, kadınların kısırlığından vb. sorumlu tu-

tulabilmektedir. Kritik anlarda *tigatu* ile *pè*'nin işbirliği gereklidir. Özellikle yağmur yağdırma kudreti iki siyasal-dinsel iktidar mercii arasında paylaşılmıştır. Toprağın efendisi otokton kabul edilse de, *pè*'nin atası, başka yerden gelme bir avcı olarak sunulur –bu pek çok Afrika kutsal krallığının köken mitosunda mevcut bir temadır. De Heusch (2009: 108), başka yerden gelme iktidarın kutsal krallığın çekirdeğini oluşturduğunu belirtir.

Afrikalı "kutsal krallar", bizzat "tanrı" olarak görülmemekle birlikte, çeşitli ayinlerle kutsanan bedenleri aracılığıyla, ürünlerin bolluğunun, sürülerin bereketinin, halklarının refahının ve kadınların doğurganlığının güvencesini oluşturmaktadırlar. Ancak bizatihi "bu" ayinler, aynı zamanda kralı soy bağlantıları ve karşılıklılık yükümlülüklerinin üzerine çıkartarak belirgin ve ayırt edilmiş bir siyasal konuma, "iktidar" konuma yerleşmesinde işlevsel olmaktadır.

Bunun tipik bir örneği, Bloch'un (1992) betimlediği Madagaskar Merinalarının kralının her yıl tarım mevsiminin başında gerçekleştirilen ve yeni yılın başlangıcına işaret eden "ayinsel banyosu"dur. Çok katmanlı bir simgesel değer yüklenen bu ayinsel yıkanma, yalnızca halkın refahının, ürünlerin bereketinin, topluluğun sürdürümünün, yani tümüyle "yeniden üretim" süreçlerinin güvencesi olmakla kalmamakta, aynı zamanda tüm astların üstlerine ve nihayetinde tüm uyrukların krala *jaka* adı verilen bir armağan sunduğu bir armağanlar hiyerarşisini harekete geçirerek toplumsal konumları doğrulamaktaydı. Ayinin bir başka veçhesini ise, kral dahil tüm bireyleri atalarıyla yeniden buluşturan, dolayısıyla toplumsal süregenliği teşhir eden ritler oluşturuyordu. Öte yandan, kralın yıkandığı suyun temin edildiği yerlerin "Vazimba" adı verilen yaratıklarla ilişkilendirilmesi, kralî banyoya Merina tarihinin yeniden sahnelendiği bir dram görünümü veriyordu: Vazimbalar, Merinaların alt ederek topraklarını işgal ettiği, kadınlarına el koyduğu Imerina soylularıydı! Yenilgiye uğrayan bu halkın anısı, Merina belleğinde toprağın bereketini denetleyen doğa ruhlarına dönüşmüştü...

Böylelikle Merina kralının "ayinsel banyosu", salt bir refah/bolluk/bereket sağlayıcısı değil, bir tarih (yeniden-) yazımı, kralın merkezine yerleştiği kozmik-siyasal-toplumsal-doğal düzenler arasındaki uyumun onaylanmasıdır. Bloch'un (1992: 287) deyişiyle,

> (...) Merina yöneticilerinin iktidarı ele geçirdiği şaibeli tarzı gözlerden gizleyip onu tarih-dışı bir silsile ile ikame etmektedir. Bu şekilde de banyo ayini üzerine düşünmek bizi düzen fikrine ulaştırmaktadır. Ayin yalnızca astronomik olanlarla süregenlik sergileyen toplumsal, duygusal ve siyasal süreçleri göstermekle kalmaz, aynı zamanda salt insanî zamanı aşan bir süregenliği ima eden toplumsal süreçlere de işaret eder. Kuşaklar boyu, birbirine iktidarı devreden bir kraldan diğerine, pürüzsüz, dolayısıyla da değişmez gözüken bir devir teslim süregenliğidir.

Gilbert de (1992; 2012) Gana'nın güneydoğusundaki küçük bir Akan krallığı olan Akuapem kralını "kral"a dönüştüren ritüeller dizisini betimlerken, bu sürecin Akuapem ata ruhları, aristokrasisi, ruhbanı, soy grubu önderleri ve sıradan halk arasındaki karmaşık hiyerarşik ilişkilerin kralın bedeninin kutsallaştırılmasına eşlik eden ayinlerde doğrulanışına ilişkin canlı bir anlatı sunmaktadır...

Tipik biçimleri Afrika'da teşhis edilip ayrıntılı bir literatüre konu olmakla birlikte, kutsal krallığa Afrika-dışı bağlamlarda da rastlanmaktadır. Örneğin "kutsal krallık" temasıyla sıkı sıkıya bağlantılı ayinsel kral-öldürümü Hindistan'ın Brahmanizm'in hükmü altındaki birçok bölgesinde de olasılıkla tohum halinde muhafaza edilmiştir. De Heusch (2009: 112), Orta Hindistan'da Bastar halkının her yıl hasattan sonra uyguladığı ve her türlü bereketin kaynağı sayılan *dasara* ayininin kralın simgesel katli olarak yorumlanabileceğini bildirir. Tören süresince kralın yerini alan ikame dokuz gün boyunca yemeden içmeden hareketsiz durur, bundan sonra yeniden tahta oturup sunuları kabul eden kralı asla görmezdi.

Polinezya'da merkezî bir iktidarın biçimlendiği bölgelerde, iktidar hem siyasal hem de ritüel özellikler göstermekteydi. Soy hiyerarşisini hem kutsayan hem de altını mayınlayan ayinler, tanrısal ensest ya da "kutsal evlilik" yoluyla kız kardeşiyle evlenen kralı "tanrıların en yakını" kılmaktaydı. Polinezya'da kralın konumunu güçlendiren ikinci etken ise şiddet ve savaşçı işleviydi: Hawai'de tahtın varisleri arasındaki askerî çatışmalar, galibi yarı-ilahî kılıyordu. Şu halde gerek Kara Afrika, gerekse Afrika dışı bağlamlarda, yazıdan yoksun krallıklarda kral, doğrudan bir tanrı olarak tanımlanmamakla/algılanmamakla birlikte, kendisini kozmik, siyasal, toplumsal ve doğal süreçlerin merkezine yerleştiren bir dizi ayin

aracılığıyla bir "fetiş"e dönüştürülmektedir. Bu ayinler, bir yandan bu toplumların temel düzenleyici ilkesi olan akrabalık ilişkilerini doğrular gözükürken lağvetmekte, dolayısıyla da sayıları on binleri, yüz binleri bulan uyrukları teritoryal bir düzenleme içerisinde hiyerarşik bir dizilim içerisinde yerleştirmekte, bir yandan da topluluğun tarihini, iktidar yapılarını doğrulayıp meşrulaştıracak tarzda yeniden yorumlamaktadır.

Dolayısıyla, "kutsal krallık"ı çevreleyen ritüeller, salt "refah/bolluk/bereket"e ilişkin değildir; giderek, "refah/bolluk/bereket"i siyasal bir konumlanışı doğrulayan/onaylayan/ meşrulaştıran birer temaya dönüştürdüklerini söyleyebiliriz.

...İlahî Krallığa

De Heusch'a göre (2009: 20) göre,

> ilahî krallık merkezî iktidarın ikinci simgesel yapısıdır. Egemenin ilahlaştırılması kimi yazısız toplumlarda (Polinezyalılar, İnkalar) görülebilse de, esas olarak elitleri yazıya sahip toplumların yaygınlaşmasıyla bağlantılıdır. Bereketten sorumlu Afrikalı kral ile eşi (*double*), savaş şefi arasındaki ayırım bu tip toplumlarda ortadan kalkar: Afrika toplumlarının kutsal krallıklarında birbirinden ayrı olan bu iki işlev, ilahî kral ya da imparatorun uhdesinde kaynaşır.

Kadim Yakındoğu krallıkları üzerine ilk ve en kapsamlı çalışmalardan birinin yazarı Henri Frankfort (1948: 287), ilkçağ Mezopotamya ve Mısır krallıklarının Frazer'ın "ilahî krallık" modeline uymadığını ilk sezinleyenlerdendi. Bu bölgelerde kral günah tekesi işlevini üstlenmediği gibi, ayinsel kral öldürümüne de rastlanmamaktaydı. Mezopotamya kralları, bedenleri ayinsel işlemlerle kozmik, toplumsal ve doğal düzenin sürdürümünün güvencesine dönüştürülen, ancak kendileri "tanrı" sayılmayan Afrika kralların tersine, geçici ya da (Mısır'da olduğu üzere) kalıcı olarak "tanrısallaşmakta", yani bizatihi Tanrı (ya da onun oğlu/eşi) vasfını kazanmaktaydılar.

Mezopotamya'da (Mısır'la karşılaştırıldığında) daha ender rastlanan bir görüngü olarak "tanrı-krallar" aslında bölge tarihinde uzun bir geçmişe dayanmaktadır: Daha İÖ üçüncü bin ortalarında Uruk'un efsanevî yöneticileri, Gılgames ile Lugalbanda, ölümlerinden kısa bir süre sonra resmi kült panteonuna dâhil edilmişlerdi. (Selz 2012: 21). Yanı sıra, Me-

zopotamya krallarının geride bıraktıkları steller, site devletlerin tanrılarıyla krallardan bazıları arasındaki akrabalığı ifade ediyordu. Örneğin Lagaş I sülalesinin kurucusu Ur-Nanše(-k), yazıtlarından birinde Ur-Nimin adlı birinin (bu kişinin kendisi olduğu düşünülmekte) kehanetle "(Tanrıça) Nanše'nin kocası" olarak seçildiği belirtmektedir. Lagaş Erken Sülalesi yöneticileri "tanrı Ningirsu'nun döllediği", "ilah NN'in doğurduğu çocuk", "Tanrıça Ninhursaga'nın saf sütüyle beslenmiş" gibi vasıflarla anılmakta, böylelikle de tanrılar ailesine dâhil edilmekteydiler.

Ancak Michalowski'nin (2012: 34) "tüm krallar kutsaldır ve kutsal ile dindışı arasında dolayımlarlar; fakat tüm krallar tanrı değildir" saptaması önemlidir. Kralların "yaşayan tanrı" addedildiği Mısır'ın tersine, Mezopotamya'da "Tanrı-kral", özgül siyasal koşullarda ortaya çıkan ender bir görüngü olarak boy göstermektedir. Mezopotamya tarihinde, kişi olarak tanrılaştırılan ilk kral, Naram-Sin'dir. Bu kralın tanrılaştırılmasına yol açan siyasal-tarihsel koşullara yakından bakmak, iktidara sunulan bu "ilahî" desteğin hangi özgül koşullarda biçimlendiğini görmek konusunda aydınlatıcı olacaktır.

Akad kralı Naram-Sin (İÖ 2254-2218), Agade (Akad) sülalesinin (İÖ 2334-2154) kurucusu Sargon'un torunu ve sülalenin dördüncü kralıdır. Ve Mezopotamya tarihinde, tanrısal attribut'lerle tasvir edilen ilk kraldır: olasılıkla ilkin Sippar'da diktirdiği, ancak Susa'da bulunan (Winter 2012: 76) ünlü stelinde ilahlara özgü olan boynuzlu bir taçla tasvir edilmektedir. Yanı sıra, kralî yazıtlarda "Akad kralı" sözcüğünü karşılayan "*LUGAL a-ga-dè*" terimindense "Agade Tanrısı" anlamına gelen "*DINGIR a-ga-dè*" terimiyle anılmaktadır.[3] Kralî yazıtlardan birinde yer alan şu ifade ilginçtir:

> Zor zamanlara kentinin temellerini güvence altına aldığı için kenti Eana'da Ishtar'dan, Nippur'da Enlil'den, Tuttul'da Dagan'dan, Kesh'de Ninhursanga'dan, Eridu'da Ea'dan, Ur'da Sin'den, Sippar'da Shamash-dan ve Kutha'da Nergal'den (Naram-Sin'in) tanrı yapılmasını istedi ve tapınağını (kenti) Agade'nin ortasında inşa ettiler.[4]

---

[3] Oysa kralın güçlü dedesi Sargon ve halefleri, Rimush ve Manishtusu *sar kissati* ("evrenin kralı") sanıyla anılmaktaydı.

[4] Aktaran: Michalowski (2012: 34).

Burada "zor zamanlar" nitelemesi ilginçtir; gerçekten de Naram-Sin, "tanrı" vasfını, kenti yıkılmanın, sülalesini ise devrilmenin eşiğine getiren bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra almışa (daha doğru bir deyişle, Agade halkının aracılığıyla Tanrılar tarafından bu vasıfla donatılmışa) benzemektedir (Michalowski 2012: 34-35). Naram-Sin, Akad ülkesinin değil, Agade kentinin tanrısı, yani yerel bir tanrıdır. Yeryüzündeki tanrılık süresi, kısa sürmüşe benzemektedir: "Tanrı-kral" olarak 20 yıl kadar hüküm sürdükten sonra, tahtı oğlu Sharkalisharri'ye bırakarak ölmüştür. Dahası, Naram-Sin, "tanrı" olarak geçirdiği 20 yıllık sürede, daha önce girişmediği tarzda ülkesinin çeşitli kentlerinde tanrıların kültlerini güçlendirmek için uğraşmıştır. İşin ilginç yanı, Naram-Sin'in "tanrılık" vasfı, kalıtsal da değildir; Sharkalisharri'ye (İÖ 2217-2193) ilahî bir statü bahşedilmiş değildir.

Ne de Sharkalisharri'nin hükümdarlığının hemen ardından yıkılan Akad krallığını yeniden tesis eden ve İÖ 2112-2004 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm süren III. Ur sülalesinin kurucusu Ur-Namma, ilahî statüden yararlanabilecekti... Aksine, Ur-Namma "tanrıların kendilerinden yüz çevirdiği"ni görmüştür!

Ur-Namma başkenti Ur'a taşıdı. Mezopotamya'nın kuzey ve güneyini İran'ın siyasal etkisinden arındırdıktan sonra imar faaliyetlerine hız verip ülkesinin en önemli dört kenti, Ur, Eridu, Nippur ve Uruk'u "insanî ve aşkın alemler arasında kralî patronaj ve kralî dolayımın simgesi" (Michalowski 2012: 35) zigguratlarla donatacaktı. Ur-Namma'nın hiçbir kehanetin öngörmediği biçimde bir muharebede ölümcül bir yara alması, tanrı ve tanrıçaların krallığa sırt çevirdikleri biçiminde yorumlandı.

Ur-Namma'nın beklenmedik ölümü, yerel elitlerin merkezkaç girişimlerini tetikleyecekti... Kargaşayı kralın yerini alan oğlu Shulgi (İÖ 2094-2047) engelledi. Michalowski (2012: 36), kralın faaliyetlerini anlatan yıl adlarından, bu sürecin oldukça uzun ve usta bir manipülasyon sürecini gerektirdiğini çıkarsamaktadır: Shulgi'nin hükümdarlığının ilk yarısı kültik faaliyetleri desteklemekle geçmişe benziyor. 10. ve 11. yıllarda kuzey ve doğudaki stratejik sınırlar üzerinde denetim sağlanmış, kral güçlü İran devleti Marhashi prensesiyle evlenmiş, 21. yıldan itibaren doğudaki dağlık bölgelerde askerî faaliyetler hız kazanmıştır. Askerî girişimler Shulgi'nin öldüğü 48. yıla kadar sürmüş görünmektedir.

İşin ilginç yanı, Shulgi'nin 21. yıldan itibaren, adının başına "tanrı" sanını ekletmesidir. Yani kral hükümranlığının ilk yirmi yılını tanrıları yatıştırma, içeride birlik ve güvenliği sağlama faaliyetleriyle geçirmiş, iç güvenliği tesis ettikten sonra, fetihlere yöneldiği 21. yılda ise (Uruk'lu atası Gılgameş modelinde) "tanrı"lığını ilan etmiştir! Ve bu vasıf, kalıtsal bir nitelik kazanır: Shulgi'nin ardılları da Tanrı-kral'lar olarak sürdürecekler-dir misyonlarını.

Shulgi'nin hükümdarlığı, krallık tarihinin sözcüğün tam anlamıyla "yeniden yazıldığı" bir dönem olmuştur:

> Dönemden kalma yüz binlerce idarî belgenin tanıklık ettiği üzere yazı, tahtın gözetim ve denetim uyguladığı araçtı. Bu okur-yazar hizmetkârların yürekleri ve akılları onlara yalnızca yazma becerisini kazandırmakla kalmayıp yeni devletin ideolojik özlemleri doğrultusunda doktrine eden okul aracılığıyla biçimlendirilecekti. Çağdaş kanıtlar hâlâ ender olsa da, Shulgi yönetimi altında bir zaman kralî akademilerin hocaları yazılı belleği silip Erken Sülale'ye, yani 500 yıl kadar öncesine tarihlenen birkaç belge dışında her şeyi silip yok ettikleri anlaşılmaktadır. Sözcük listeleri gibi kimi temel pedagojik araçları elde tutmuşlar ama eski anlatıların hemen tümünü yok edip çağdaş yönetimin onuruna yazılmış malzemeyle ikame etmişlerdi (Michalowski 2012: 38).

Shulgi'nin tanrılığı, bir dizi idarî reformla atbaşı gitmişe benzemektedir: Hükümdarlığının ortalarına doğru, yerel yöneticiler evlilikler yoluyla merkezî idareye bağlanmış, güçlü bir ordu hükümet faaliyetlerinde merkezî bir konum kazanmış, doğu sınırı askerî yerleşimlerle pasifize edilip haraca bağlanmış, vergi sistemi reforme edilmişti. Yerel elitler kralî armağanlarla susturulmuş, bu süreç içerisinde yaşayan bir tanrı olarak, Shulgi-dumu-Ana [An'ın (= Gökyüzü) oğlu Shulgi] adını alan kralın kültü, tüm ülkeye yayılmıştı. Böylelikle Shulgi'nin ölümüyle krallık geldiği yere, gökyüzüne çekilecekti...[5] Shulgi'nin ardıllarını onurlandırmak üzere... "Krallar gelip gidebilirdi, ancak ilahî olarak ilan edilmiş krallık, sonsuzdu" (Michalowski 2012: 38).

---

[5] Sümer mitolojisine göre krallık, Tufan'dan sonra gökyüzünden inmiştir. Bkz. Pritchard (der.) (1973: 28-29).

Mezopotamya krallarının, Naram-Sin'in ömrüyle ve III. Sülalesi kralları ile sınırlı gözüken (III. Uruk sülalesini izleyen Isin kralları için "ilahîlik iddiaları yoktur) "Tanrı-kral(lık)" serüveni, oldukça öğreticidir.

Naram-Sin ve ardından da Shulgi'nin girişimleri, Mezopotamya krallarının kırılgan siyasal yaşamlarında ilahiyatı konumlarını desteklemek üzere manipüle etme yetilerine işaret eder. Her iki kral da iç kargaşalar ve yerel güç odaklarının iddialarıyla yıkılmanın eşiğine gelmiş ve meşruiyet temelleri bir hayli sarsılmış krallıkları devralmış, hem dinsel dolayımları hem de diplomatik girişimleri gerektiren bir dizi manevra sonucu iktidarlarını istikrara kavuşturmanın ardından, "tanrı kral" vasfının kendilerine sağlayacağı meşruiyeti talep ve tesis etmişe benzemektedirler. Her iki kralın da öldükten sonra tanrılar katına karışan efsanevî Uruk kralı Gılgameş'in örneğinden etkilendiği anlaşılmaktadır; bir başka deyişle mitos, politik davranışın üzerinde biçimleneceği bir model görevi görmüştür.

Hiç kuşku yok ki ne Naram-Sin ne de Shulgi'nin "ilahî kral"lıkları iki kral adına pragmatik bir manipülasyondan ibaret değildir. Her iki kral da girişimlerinde, antikite krallıklarının tümünde farklı biçimlerde geçerli olan krallık ile tanrısallık arasında özgül bir ilişkinin bulunduğu, krallığın "dünyevî-olmayan", kutsal/ilahî bir boyutu bulunduğu fikriyle beslenen bir ideolojik arkaplandan beslenmektedirler. Bu ideolojik arkaplan ise, antik dünyada hanedan mensupları, ruhban, yönetilenler ile merkezkaç güçler (yerel aristokrasiler) arasındaki gerilimli ilişkiler çerçevesinde tarihsel olarak (ve hiç kuşkusuz, her bir durumun kendi özgüllüğü içinde) biçimlenmiş; ve karmaşık bir ayinler, mitoslar, ve diğer temsil sistemleri (mimarî, anıtsal sanat, kutsal yazılar vb.) aracılığıyla pekişmiştir.

Ancak her iki vaka da, bu döneme ait olayların pek azında görülebilen bir açıklıkla belgelendikleri için bize politik ve dinsel süreçlerin "taammüden" kaynaştırıldığı, ilahiyatın iktidara destek olacak tarzda yeniden biçimlendirildiği bir konjonktüre ilişkin eşsiz bir görü sağlamaktadırlar bize.

"Tanrı-İmparatorlardan Tanrı'nın Hizmetkârlarına...

Yöneticilerin, daha kesin bir deyişle imparator ve ailesinin incelikli politik hesaplar sonucu tanrılaştırıldığı bir başka çarpıcı tarihsel durak da Roma İmparatorluğu'dur:

> Geride yerlerini alacak çocuklar bırakarak ölen imparatorları ilahlaştırmak normal bir Roma uygulamasıdır. Bu törene verdikleri isim *apotheosis*-tir... Ölü imparatorun cesedi, pahalı bir cenazeyle insan gibi gömülür. Ancak sonra onun balmumu bir modelini yaparak [odun yığını üzerine yerleştirip tutuştururlar]. Sonra yığının en üst katından bir kartal serbest bırakılır ve alevler arasında göğe yükselir; Romalılar onun imparatorun ruhunu gökyüzüne çıkardığına inanırlar. Bunun ardından, diğer tanrılarla birlikte kendisine tapınılır" (Herodian'dan akt. Price 1992: 56).

Price (1992: 57), ilk imparator Augustus'tan (İS 14) ilk Hıristiyan imparator Constantine'e (İS 337) hüküm süren altmış imparatordan otuz altısının ve 27 aile üyesinin *apotheosis*'e tabi olduğunu ve *divus* ('ilahî') sanını[6] aldığını bildirmektedir.

İşin ilginç yanı, Roma İmparatorluğunda *apotheosis*'in Senato'nun kararıyla gerçekleştirilmesidir; bir başka deyişle hangi imparatorun (ölümünden sonra) tanrı ilan edileceğini belirleyen, Roma aristokrasisidir.

Apotheosis, İmparatorluk çağında başlamış değildir. Ölümünün ardından tanrı ilan edilen ilk Romalı yönetici (efsanevî Romulus'un ardından ve onun modelinde), trajik biçimde öldürülen Caesar'dır. Roma senatosu Caesar'ın ölümünün ardından iki yönlü bir "normalizasyon" çabası yürütmüşe benzemektedir: Düzenlenen görkemli cenaze töreni, Antonius'un, cenaze töreninde, Caesar'ı "tanrı" ilan eden konuşması, balmumu modelin çevrilerek yaralarının halka teşhir edilmesi, cenazeyi izleyen aylarda onuruna düzenlenen oyunlarda gözüken göktaşının "Caesar'ın ruhu" olarak yorumlanması, Eylül ayında Antonius'un basıncıyla Senato'nun Caesar'a dua edilecek bir gün ekleme kararı alması, nihayet Senato'nun İÖ 42'de *apotheosis* kararını resmen alması ve *divus Julius* adına bir tapınağın inşası... Bunların her biri, Caesar'ın travmatik ölümünün ardından koşulların normalleşmesi ve ülkenin yönetilebilirliğini sağlama girişimine denk düşmektedir.

---

[6] Ölümden sonra *apotheosis*'e uğrayan Roma imparatorları *divus* adıyla anılırken, Roma tanrıları "*deus*" olarak adlandırılmaktaydı. Yalnızca bu bile, Romalıların ölü imparator ile tanrı arasındaki "fark"ın bilincinde olduklarını ve imparatorun "tanrı"lığının bir imalat olduğunu göstermektedir. Price (1992: 79) da *divi*'nin *dei*'yle aynı muameleyi (kurban sunuları, tapınaklar vb.) görmesine karşın, ancak tanrıların "ata" kabul edildiğini, *divi*'ye böyle bir ayrıcalığın tanınmadığını belirtir.

Ancak bu çabaların ikinci bir yönü vardır: Caesar'ın ardından iktidara gelen Augustus'la birlikte Roma'da İmparatorluk çağı açılmıştır. *Apotheosis*, imparatorluk gücünün tesisi ve takviyesi açısından da uygun bir araç olarak algılanmış olmalıdır. Nitekim Caesar'ın "resmî" *apotheosis*'i, İÖ 42'de Roma panteonuna "Senato kararıyla" yeni tanrılar eklenebilmesinin önünü açmıştır. Nitekim Caesar'ın tanrılaştırılması için ölümünden sonra iki yıl beklemek gerekmişken, ardılı, İmparator Augustus cenaze töreninin hemen ardından tanrılaştırılacaktır.

Price (1992), Roma imparatorlarının *apotheosis*'lerinin bir yandan İmparatorluğun ilanı ile birlikte siyaset sahnesindeki etkinliğini giderek yitiren halk (pleb) ile soylular, bir yandan da soylularla imparatorun kendisi (ve ailesi) arasındaki mesafenin vurgulanmasında işlevsel olduğunu belirtmektedir. İmparatorluğun üç yüzyılı içerisinde soyluların (dolayısıyla Senatonun) etkinliğinin giderek aşınmış gözükmektedir. Ancak bizzat *apotheosis*'in aşınması, İS 4. yüzyılda birleşik Roma'nın son imparatoru, aynı zamanda Hıristiyanlığı benimseyen (312) ilk imparator olan Constantin ile gerçekleşecektir. İmparator, Romalı Hıristiyanların çoktanrıcılığına olduğu kadar, imparatorları tanrılaştırma uygulamasına olan nefretini paylaşmaktadır.[7] Öldüğünde Romalı senatörlerin naaşını (pagan gelenekleri uyarınca bir tören düzenlemek üzere) Roma'ya istemesine karşın, Konstantinopolis'de görkemli bir törenle Hıristiyan bir imparator olarak gömüldü...

Konstantin'den itibaren hiçbir Hıristiyan yönetici, ne yaşarken ne de öldükten sonra "tanrı" olduğunu iddia edemeyecekti. Meşruiyet iddiaları, "Tanrı'nın hizmetkârı", gözdesi, yakını vb. olma savlarına dayandırılabilirdi bundan böyle... De Heusch'un (2009: 20) vurguladığı üzere,

> İktidarın kutsallaştırılmasının üçüncü tipi, baş tanrı ya da tek tanrının hizmetindeki rahip-kraldır, ve paradoksal bir tarihsel konuma denk düşer. Egemenin ilahîleştirilmesinden önce Sümer'de ortaya çıkar. Tektan-

---

[7] "Tanrılar korkusunu arkalarına alan tiranlarınız ve krallarınız tapınak hazinelerini yağmalıyor; yasak, sürgün ve cinayetlerle kentleri aristokrasilerinden yoksun bırakıyor; ahlaksız bir şiddetle kadın ve kızları onurundan ediyor, onlara *Indigetes* [atasal tanrılar] ve *divi* adını veriyorsunuz; en derin nefretle kovalamanız gerekenleri tahtırevanlarla, sunaklarla, tapınaklarla ve başka kültlerle onurlandırıyor, doğumgünlerini oyunlarla kutluyorsunuz (*Oracula Sibyllina* viii. 392-401. Akt. Price 1992: 99).

rıcı dinlerin ortaya çıkışında papa dahil kimse Tanrı'yla özdeşleştirilemez. Böylelikle emperyalizm için yeni bir çağ açılmıştır. En yüce erki elinde tutan, tikel bir rahipliğin efendisidir.

Ne ki, Ortaçağ (Batı) Avrupası krallıklarında yöneticilerin meşruiyet kaynaklarının en önemlilerinden birini oluşturan kralî ritüeller, Fransa, İngiltere, İspanya Roma (hatta Roma'nın "Hıristiyanlaştırılmış" versiyonu olarak Bizans) değil, Karolenj modelinde örgütlenmiş gözükmektedir: "Bourbonların sonuncusu, X. Charles'ın 1825'teki taç giyme töreninde terennüm edilen dua, onun Karolenj atası Kel Charles için 869'da edilen dua ile özde aynıydı" (Nelson 1992: 137). Karolenj kralî ritüellerinin iki aslî unsuru, –her ikisi de Karolenjlerin önceli olan Merovenjlerde ilginç bir şekilde mevcut olmayan– kralın bedeninin meshedilmesi ve taç kuşanmadır.

Merovenj hanedanının kurucusu Frank Clovis, egemenliğini bir Roma eyaleti olan Galya'ya dayatırken, Katolik Gallo-Romen aristokrasisinin desteğini sağlayabilmek üzere Katolikliği benimsemişti (508). Ancak Merovenj hanedanı ile Katolik Kilise arasındaki ilişki, oldukça mesafeli kalmışa benzemektedir: pozisyonlarını savaşçı nitelikleri sayesinde elde tutan Merovenj kralları, Katolik ruhbanı bir yandan kollamakta, bir yandan da denetim altında tutmaya gayret etmektedirler. Her durumda, Merovenj krallarının tahta çıkışına eşlik eden törenlerde, ruhban, mevcut değildir ya da yalnızca ikincil bir rol oynamaktadır.

Ancak 8. yüzyıldan itibaren gücünü yitiren Merovenjleri yerinden ederek kendi hanedanlarını tesis eden Karolenjler, özellikle de krallık sanını üstlenen (750) Pippin döneminde bu durum değişecektir. Pippin, Frank aristokrasisi nezdinde meşruiyetini tesis edebilmek için Papa'ya bir elçi gönderecek ve Karolenj kralı olarak onun onayıyla tahta geçecektir. Bunu yeni kralın Frank piskoposları tarafından Soissons'da kutsal suyla meshedilmesi izler. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibarense, Karolenj krallarının meshedilmesi görevini bizzat papa üstlenecektir.

Papa Hadrian (772-795) Karolenj kralî ritüeline taç kuşatmayı da ekler.[8]

---

[8] Nelson (1992: 142) Papa'nın bu ritüeli, tahta geçmenin merkezî ayinini oluşturduğu Bizans'tan esinlenmiş olabileceğini kaydediyor. Ancak taç kuşanma, kesinlikle Yeni Ahit'e dayandırılan bir edimdir.

Gerek kutsal suyla meshetme, gerekse taç kuşanma ayinlerinin ruhban tarafından gerçekleştiriliyor olması, Karolenj iktidarında kilisenin giderek artan ağırlığına işaret eder. Ullmann (1969), 9. yüzyılda piskoposların yönettiği Frank tahta çıkma törenlerinin uzun bir geleneğin sonu ve Yöneticilik ideolojisinde yapılanışı itibariyle aşırı ölçüde Kilisevari (*ecclesiastical*), tözü itibariyle teokratik, icrası itibariyle simgesel yeni bir çağın simgesel başlangıcı olduğunu kaydetmektedir. Sekülerin dinsele tabi olacağı süreç başlamıştır Batı Avrupa'da. Merovenjler döneminde Kilisenin "patron"u olan krallar, Karolenj iktidarında, meşruiyetlerini ancak kilisenin onayıyla elde tutabilen, Tanrı tarafından görevlendirilen, dolayısıyla da Kilise'nin güçlü eli rolünü üstlenen Hıristiyan krala dönüşmüştür.

Ve İslam...

Kuramsal olarak bir "yeryüzü melekûtu"nu varsaymayan, dolayısıyla bir "dinsel iktidar" fikrini "Göklerin melekûtu"na erteleyen, böylelikle de "seküler bir rejim" olasılığını dıştalamayan Hıristiyanlığın tersine, İslam dini her türlü iktidar/egemenlik fikrini Allah'a ve başta peygamber olmak üzere vekillik yetkisiyle donattıklarına tevcih etmektedir. İslam âleminin geçerli yasası Kur'an'dır; bu öylesine nettir ki, İslam devletinde ancak yürütme ve yargı erklerinden söz edilmektedir; yasa yapma yetkisi yalnızca Allah'a mahsustur (Iqbal, tarihsiz). Kur'an ve ona dayanan Sünnet, yani İslamî yasa özel yaşamdan ticarete, giyim-kuşamdan cinsel ahlaka, eğitimden askeriyeye yaşamın her alanına nüfuz etmekte, her alanı düzenlemektedir.

Ancak yaşamın her alanını düzenleme konusunda bu denli iddialı bir dinin, yetkenin devrediliş tarzını belirlememiş olması, ilginçtir. Iqbal (tarihsiz) seküler devletten, 1) Egemenlik yalnızca Allah'a ait olduğu için "egemenliğinden" söz edilememesi; 2) Aynı imanı paylaşan farklı kabile, milliyet ve ırklardan oluştuğu için "ulus-devlet" niteliği taşımaması; 3) Evrenselliği (cihanşümulluğu, dolayısıyla da zorunlu olarak istilacılığı) öngördüğü için "teritoryal" olarak da tanımlanmamasıyla ayrılan İslam devletinin, "cemaatin en iyileri/en yetkinleri" tarafından yönetilmesi öngörüldüğünden seküler demokrasiden de farklılaştığını vurgulamaktadır. "Cemaatin en iyileri, en yetkinleri"nin nasıl belirleneceği ise, İslam'ın kurucusu tarafından kasıtlı olarak boş bırakmışa benzemektedir. Gerçekten

de Muhammed Peygamber, halefi olarak kimseye işaret etmezken, kendisinden sonra İslam dünyasını yönetecek kişinin nasıl belirleneceği konusunda herhangi bir yöntem önermiş de değildir. Muhammed'i izleyen dört halifenin her biri de, farklı usuller doğrultusunda göreve getirilmişlerdir [Ebubekir Muhacirun ve Ensar'ın istişaresiyle; Ömer Ebubekir'in aday göstermesi sonucu; Osman Ömer'in oluşturduğu altı kişilik bir danışma heyetinin istişareleriyle; Ali ise Osman'ın öldürülmesi üzerine...]

Ancak konumuz açısından ilginç olan, Emevî dönemiyle birlikte, istişarelere dayalı ve veraset içermeyen bu sistemin ilga edilerek hilafetin babadan oğla devredilen bir hanedana dönüştürülmesinin İslam hukukçularınca yadırganmadan kabul edilmesidir. Fakihler, Emevî hanedanının kurucusu Muaviye'nin hem hilafeti gaspını, hem de oğlu Yezid'e devredişini (bu devri "veraset" değil, "liyakat" ilkesi uyarınca gerçekleştirdiği gerekçesiyle) "meşru" saymışlardır. Bu "meşruiyet", daha sonra, El Maverdinin kaleminden, "gasıp bir Emir'in yönetiminin, devlet Şeriat esasına göre yönetildiği sürece meşrudur" ilkesiyle pekişecektir. Kaynak ise, zorba bir Emir'in tiranlığının kaostan yeğ olduğunu söyleyen İmam Gazali'dir. Bir başka deyişle, İslam'da, "*ulû'l emre itaat*" esastır.

Yemek yerken hangi elin nasıl kullanılacağından, kadınların boşanmaları için aybaşları üzerine kaç gün geçmesi gerektiğine dek yaşamın en ince ayrıntılarını regüle eden Şeriat'ın özgül bir yönetim tarzını öngörmemesi, aslına bakılırsa İslam'ın öngördüğü teokrasiyle Müslüman devletler ve dinsel-le dünyevî iktidar arasındaki ilişkilerin pratikte nasıl gerçekleştiği konusundaki olasılıkları biçimlendirmesi açısından anlamlıdır. Bu 'boşluk' İslam ülkelerinde iktidarı elinde tutanlara, oldukça geniş bir manevra alanı sağlamışa benzemektedir. 'Ulu'l emre itaat' ilkesiyle desteklendiğinde bu, hem Halife Osman ve Ali, hem Muaviye ve Yezid, hem Şah Cihan, hem Abdülhamid, hem de Taliban yönetimini 'meşru' sayan bir gevşekliğe yol açar.

Bu durum ise, kuramsal olarak "teokrasi" ile yönetilen, bir başka deyişle Şeriat'ı temel yasa kabul etmiş İslam ülkelerinde, devlet(ler) ile İslam dini arasındaki ilişkilerin oldukça değişken ve karmaşık bir görünüm almasına yol açmaktadır: Özellikle de İslam dünyasının sömürgeciliğin etkisi altında Batı tipi yönetimleri deneyimleyip, düş kırıklığına uğrayarak "tabandan" (İslamcı hareketler eliyle) ya da "tepeden" (Pakistan ve En-

donezya'da olduğu üzere devlet eliyle) 20. yüzyıl sonlarına doğru Şeriat rejimine yönelen ülkelerde... Nasr (2001), özellikle ikinci durumda, sekülarizmi deneyimlemiş devletlerin, neoliberal basınç altında toplumsal talepleri karşılayamaz hale geldiklerinde, kendilerine yeni meşruiyet kaynağı yaratmak üzere İslam'a yöneldiklerini vurgulamaktadır. Nasr (2001: 10-11), postkolonyal dönemde bağımsızlığına kavuşan Müslüman devletlerin Avrupa tarzında örgütlenmekle birlikte, devlet ile yurttaş ilişkilerini Avrupa devletlerinden çok farklı biçimde kurduğunu, bu ilişkinin modern demokrasidense, geleneksel yönetime daha yakın olduğunu vurgular. Bu "neopatrimonyalist" devletler, modern hukuksal çerçeveleri ve rasyonel ve seküler karar alma mekanizmalarına karşın, yönetici-yönetilen ilişkilerinde geleneksel otorite kurumlarını sürdüregelmişlerdir. Batılılaşmış yönetici elitlerin ithal milliyetçilik ideolojilerini "yerlileştirme" çabaları kültürel bir düalizme yol açacak ve nihayetinde, postkolonyal devletin (neoliberal dayatmalar ile toplumsal destek mekanizmalarını tasfiyesine eşlik eden) krizine yol verecektir. Milliyetçilik ideolojisi, sömürgeciliğin etnik, kabilesel, cemaat bağları hatlarında bölünmesine katkıda bulunduğu parçalanmış Müslüman toplulukları bir arada tutmaya yetili değildir. Müslüman devletlerden bazılarının, aşağıdan İslamcı hareketlerin yükselmesine yol açan bu krize verdiği tepki, yerel ideolojilere, popüler kültürel inanç ve pratiklere (Hindistan'da Hinduizm; Müslüman dünyada İslam) dönüş olacaktır. Şu halde, 1980-sonrası "devlet eliyle gerçekleştirilen İslamîleşme, özünde postkolonyal devletin yerlileşmesi, yerel değer sistemleri içine gömülmesidir" (Nasr 2001: 13).

Bu durumda, İslam ülkeleri, İslamî ideolojiyi, "önceki on yıllarda milliyetçi hareketlerin yarım bıraktığı görevi tamamlamak üzere kullanmaktadırlar: Müslüman toprakları Batı'nın fiziksel olduğu kadar, entelektüel etkisinden kurtarmak..." (a.y.) İslam'a yöneliş, aynı zamanda seküler-Batı tipi yönetimler döneminde rejime yabancılaşmış unsurlar arasında ("çarşı" esnafı, "karşı-elit"i oluşturan aydınlar ve kentsel genç işsizler) ittifak oluşmasını engelleyerek bu unsurları yeniden devlet safına kazanma çabasının da göstergesidir; bir başka deyişle, İslamîleşerek 'radikal İslam'ın önünü kesmek... [Dahası Nasr, bunu temel yapılarını, hatta politik yönelimlerini muhafaza ederek gerçekleştirdiklerini kaydetmektedir...]: "Bu

durumda devlet güdümlü İslamîleşme bazı devletlerin devlet kurumlarını güçlendirme ve devlet iktidarını, yetisini ve erimini genişletmek için yöneldikleri bilinçli bir stratejik seçimdir" (s. 17).

Burada bir parantez açmakta fayda var: ister devlet(ler) eliyle [ki son dönemde bu "trend"e Türkiye de eklenmiştir] gerekse tabandan zorlamalarla olsun, İslamî yöneliş, bir gerçeği ıskalamaktadır: İslam âleminde yaygın olan söylemin tersine, Samir Amin'in (2006: 55) deyişiyle Batı, ya da "Modern kültür ne Hıristiyan ne de Yahudi-Hıristiyan'dır; ama burjuvadır. Burjuva uygarlığı Hıristiyanlık ya da Yahudi-Hıristiyanlığın eseri değildir. Tersine Hıristiyanlık ve Avrupalı Yahudilerin judaizmi burjuva uygarlığına uyum sağlamışlardır". Bu nedenle, İslamcılığın "Batı" eleştirisi, kültüralist bir eleştiri olmanın ötesine geçememekte, Batı uygarlığını biçimlendiren ekonomi-politikten, yani kapitalizmden kopuşa denk düşmemektedir. Aksine, özellikle neoliberal siyasalar, İslam burjuvazilerinin küresel malî sistemle entegrasyonunun hızlanmasına yol açmıştır. İslamî devletlerin küresel sermayeyle kurduğu sıkı fıkı ilişkiler, aynı zamanda BOP/GOP kimliğinde, Sünnî rejimlerin ABD/Batı ekseninde, Şii rejimlerle (İran, Suriye/Baas) karşı karşıya gelmesine, ya da "aşırılar"ın tasfiyesinde ABD'ye açık destek vermelerine yol açmıştır. Bir başka deyişle, postkolonyal İslamî rejimler, Batı'dan, seküler seleflerine göre daha "bağımsızlaşmış" değillerdir. Hatta örneğin Emanullah Han, Cemal Abdul Nasır, Bumedyen gibi seküler milliyetçilerin antiemperyalizminden geriye pek az şey kaldığı söylenebilir.

Bu durumda, İslamî söylem, ya da daha genel bir deyişle "Siyasal İslam" rejimlerin iç meşruiyetlerini sağlamanın bir aracı, bir "iç-tahkimat" aygıtı olmaktan öte bir işlev görmemektedir.

Türkiye'de Rejim ve İslam

18. yüzyıldan itibaren, ama ağırlıklı olarak 19. yüzyılda rakip emperyal güçlerin nüfuz mücadeleleri, "ayrılıkçı" ulusal hareketlerin yanı sıra Batı kapitalizminin yoğun etkisi altında dağılma süreci hızlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun içine sürüklendiği yoğun ve kapsamlı değişim sürecine tepkisi, yönetim mekanizmasını modernize etmek/sekülerleştirmek olacaktı. Eşzamanlı olarak, yönetici elit, ilk kez çeşitlenmiş ve özerkleşmiş "ideolojiler"

ile tanışacaktır: Dağılmakta olan imparatorluğu "kurtarmak" üzere, (Müslüman ve gayrimüslim uyruklar arasında "eşitliği" tesis ederek tekil ve birleşik bir Osmanlı yurttaşlığı alanı yaratma ve sultanın uyruklarını devletin yurttaşlarına dönüştürmeyi hedefleyen) Osmanlıcılık; (İmparatorluk topraklarında yaşayan Müslüman toplumları tekil bir *ümmet* olarak birleştirip İmparatorluğun temeli kılmayı hedefleyen) İslamcılık; ve (–başlıca ideologları Rusya Türkçüleri olması hasebiyle– Turanî heveslerle başlayan; "Kızıl Elma"nın acı deneyimi sonucu "Misak-ı millî"yle iktifa etmeyi öğrenen) Türkçülük, birbiriyle çatışkılı, birbirinden öğrenen ideolojiler olarak serilmendi 19. yüzyıl Osmanlı siyasal-toplumsal sahnesinde.

İslamcılık, burada konumuz açısından önem taşıyor. 1878'den itibaren Sultan Abdülhamid'in desteğiyle "devletin resmî ideolojisi" niteliğini üstlenen İslam(cılık) böylelikle, Yavuz Selim döneminden beri hilafet, dolayısıyla da (Sünni) İslam toplumlarının önderliği iddiasını da üstlenen ve devlet ile din arasında (Bizans'tan tevarüs ettiği) oldukça hassas bir dengeyi sürdüregelen, devletin meşruiyet kaynağı ve toplumsal denetim aracı olma işlevinden farklı bir işlevi daha üstlenecekti. Devlet yönetiminin İslam'dan bolca yararlanırken, ulemayı sıkı bir denetim altında tuttuğu uzun süreli bir *caesaropapism* deneyiminin ardından, İslam(cılık) ilk kez net hatlarıyla ayrışmış (modern) bir siyasal ideoloji olarak devletle yeniden entegre olacaktı.[9] Modernizmin (özellikle de devletin örgütlenişi, ordu, eğitim, teknoloji vb. alanlarında) gerekliliği vurgusunun yanı sıra, derin bir Batı-karşıtlığı ve pan-İslamist yönelişiyle tanımlanan İslamcılık ideolojisi, bu süreçte, Karpat'ın (2001: 17) Eylül 1906 tarihli İngiliz *Blackwood's Magazine*'deki bir yazıdan aktardığı önemli bir saptamayla yüklenecek ve bundan böyle bu veçhesiyle karakterize olacaktı: "Sömürgeciliğe karşı ya da İslam toplumlarını muhafaza ya da canlandırmaya yönelik bir girişimdense, İslam'ın Hıristiyanlık ve Avrupa uygarlığıyla çatışması olma" özelliği. Evet, geç-Osmanlı (ve ardından günümüzde Türk) İslam(cılığ)ı antisömürgeci (ya da antiemperyalist) olmaktan çok Batı-karşıtı olmakla tanımlanmaktadır. Ve bu haliyle kültüralist bir yöneliştir...

* * * * * * * * *

[9] Bkz. Karpat (2001).

Kemalizm'e ilişkin yaygın algı, onun laikliği, üstelik de Fransa'dan mülhem radikal bir laikliği benimseyerek dini kişisel iman planına doğru sürdüğü yönündedir –ki oldukça eksikli bir algıdır bu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin erken dönem "laikliği"ni karakterize eden "din" işleriyle "devlet" işlerini birbirinden ayrılmasından çok dinin (elbette ki İslam dininin) devletin bir aygıtı olarak yeniden biçimlendirilmesidir.[10] Birkaç nedenden dolayı:

• Öncelikle Kemalist rejim, Osmanlı'nın *caesaropapist* geleneğinin doğrudan sürdürücüsüdür. İslam dini, eklemlendiği her rejime, Kemalist devletin vazgeçemeyeceği bir meşruiyet temeli sağlamaktadır. Yanı sıra, İslami "ulûl emre itaat" ilkesinin, "devletine, milletine bağlı, muti, tokgözlü, ahlaklı" yurttaşlar biçimlendirmede işlevsel olacağını kestirmek için kâhin olmaya gerek yoktur. Kaldı ki, Cumhuriyet rejimi, halkın sefalet ve acılara katlanmaya ancak güçlü dinsel referanslar sayesinde ikna edilebildiği uzun ve acılı bir savaşlar silsilesinin sonucunda kurulabilmiştir. Bu durumda, devletin halkın dinsel inançlarıyla çatışmayı göze alması, beklenemez.

• Dahası, yeni devlet, otokton Türkmen, Kürt, Arap nüfusun üzerine Balkan ve Kafkaslar'dan göç etmiş göçmenlerden bir "ulus" yaratma sorunuyla karşı karşıyadır. Ermenilerin soykırım, Rumların mübadele, Yahudilerin bezdirme yöntemleriyle tasfiye edilerek gayrimüslimlerden arındırıldığı koşullarda Müslümanlık, "misak-ı millî" dâhilinde kalan nüfusun büyük çoğunluğunun elindeki tek ortak paydadır. ("Türkleştirme", 20'lerin sonlarına doğru başlamakla birlikte, esas olarak 1930'ların marifetidir). Bir başka deyişle, uzun süre yurttaşlığın tek referansını oluşturacaktır (Türk mevzuatında gayrimüslim yurttaşların halen "yabancı" yerine konulmasının nedeni de budur).

• Ve nihayet, İslam(cılık) Cumhuriyet'in bölgesel iddialar için, yani Müslüman Ortadoğu ya da Türkî cumhuriyetler üzerinde nüfuz sağlayabilmek için her zaman elinde tutmak isteyeceği bir ideolojik araçtır.

---

[10] " Kemalist laiklik modeli, hem otoriter hem de antidemokratiktir. Türk devleti İslam', "yukarıdan" siyasallaştırmıştır, yani onun üzerinde yorum tekeli ve denetim sağlamıştır. Amaç nüfusu sekülerleştirmek, farklı mümin cemaatlerini türdeşleştirmek, ve cumhuriyetçi, laik, etno-milliyetçi ("Türkleştirici) bir devlet İslamı'nı yaygınlaştırarak ülkenin teritoryal bütünlüğünü sağlamaktır" (Karakaş 2007: 3).

Bu nedenlerledir ki genç Türkiye Cumhuriyeti, bir yandan hilafetin ilgası, devletin resmî dini ilkesini kaldıran Anayasa değişikliği (1937), tevhid-i tedrisat, kamusal alanlarda dinsel simge kullanımının yasaklanması, şapka, kıyafet devrimi, Latin alfabesi ve miladî takvimin benimsenmesi vb. bir dizi "sekülerleştirici/batılılaştırıcı" reformu benimserken, bir yandan da Sünnî İslam'ın başatlığı altındaki Diyanet İşleri'ni (1924) örgütleyip tüm dinsel sorunlarda bir çeşit "fetva yetkisi"yle donatarak, ilköğretim kuruluşlarında, Sünnî İslam ilkelerinin öğrencilere aktarıldığı din dersleri (12 Eylül sonrası zorunlu hale gelecektir) aracılığıyla; İmam-Hatip liselerini yaygınlaştırarak... İslam'ı "devletleştirmektedir".

Bu "aracılıklar" arasında devletin dinsel yaşamı denetim altında tuttuğu kurum olarak "Diyanet" özel bir önem taşımaktadır: Devlet bütçesinden kendisine tahsis edilen devasa payla (2013 yılında 4 milyar 604 milyon TL ile bütçeden en fazla payı alan kurumlar arasında 12. sırayı tutmakta. Diyanet bütçesi, İçişleri, ya da Sağlık bakanlıkları bütçesinin iki katına ulaşıyor) Diyanet İşleri Başkanlığı, 78.000 kadar cami ve 5.000 kadar Kur'an kursunu yönetmekte, ülkede her bir camide verilecek Cuma vaazını dikte ettirmekte, devletin medya araçlarının dinsel içerikli yayınlarını denetlemekte, dinsel metinlerin Türkçe çevirilerini gerçekleştirmekte, toplumsal konularda "fetva" mercii işlevini görmekte, Hac yolculuklarını örgütlemekte ve (DITIB adı altında) Avrupa'da yaşayan Türkiyeli Müslümanlara dinsel hizmet götürmektedir.

Böylelikle yurttaşlarının 'dinsel gereksinimleri'ni monolitik bir devlet kurumu aracılığıyla karşılayan, dolayısıyla da yurttaşlara dini nasıl yaşamaları (ve nasıl 'yaşamamaları' gerektiğini dikte ettiren bir devlet kurumu eliyle Türkiye Cumhuriyeti, oldukça ilginç bir 'laiklik' görüntüsü vermektedir: Alevîlerden, kendilerini 'Müslüman' olarak tanımlamakla birlikte herhangi bir dinsel gereği yerine getirmeyen 'laik' yurttaşlardan, gayrimüslimlerden, agnostiklerden, ateistlerden... alınan vergilerle de beslenen ve resmî bir Sünni İslam versiyonunu dayatan bir devlet kurumunun varlığı, devletin din karşısındaki her türlü 'nötralite' iddiasını boşa çıkartmaktadır.[11]

---

[11] Nitekim dinin devletin denetimi altında tutulması gereği ve bunun yararları bizzat Diyanet sözcüleri tarafından da dile getiriliyor. Nasıl mı? İşte Alevi-Bektaşi Dernekleri Fede-

Şu halde rahatlıkla öne sürebiliriz: Türkiye'de İslam, Osmanlı'dan bu yana "devlet dini"dir; ve içeriğiyle mesajları, işlevleri devlet üzerinde söz sahibi sınıfların mahiyetine göre değişikliğe uğramaktadır.

Bu saptama, kanımca Türkiye'de 2002 seçimlerinde iktidara gelen ve o günden bu yana tek başına iktidarda kalmayı başaran AKP'yi anlayabilmede de işlevseldir. Bilindiği üzere, Türkiye'de seküler çevrelerin AKP iktidarı konusundaki görüşleri, esas olarak iki çerçevede kutuplaşıyor:

1) AKP iktidarı Ortadoğu'nun Sünnî/Şeriat rejimlerle yönetilen petrol zengini ülkelerin yönetimleriyle içli-dışlı, esas olarak Arap sermayesinden beslenen, radikal İslamcı kadroların ağır bastığı, takiyyeci bir partidir. "Millî Görüş" geleneğinin kimi unsurları, laiklik karşıtı söylemlerinin her seferinde rejimin güvencesini oluşturan TSK'nın müdahaleleriyle partilerinin kapatılması sonucunu vermesinden ders alarak ılımlı, laiklik yanlısı bir görüntü veren AKP'yi kurup iktidara gelmişlerdir. Liberal, demokrat görüntüleri bir yanıltmacadır; AKP'nin, özellikle 2007'deki seçim başarısının ardından adım adım hayata geçirdiği bir gizli gündemi vardır: Türkiye'de Şeriat rejimini kurmak.

2) Millî görüş kadrolarından samimî bir özeleştiriyle kopan unsurların kurduğu AKP, iktidara geçtiğinden bu yana demokrasi görüntüsü altında askerî bir vesayet rejiminden başka bir şey olmayan eski siyasal sisteminin liberalizasyonu ve demokratikleştirilmesi yönünde işlemektedir. TSK'nın siyaset sahnesindeki ağırlığının ve "derin devlet" yapılarının tasfiyesi, insan

---

rasyonu eski genel başkanı Turan Eser'in Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) hakkında Ankara 17. İdare Mahkemesi'nde açtığı davada, DİB'in savunması:
"DİB, Ankara 17. İdare Mahkemesi'ne verdiği yanıtta cemevi dememeye özen göstererek kurumun Atatürk'ün sağlığında laiklik ilkesinin gereği olarak kurulduğunu ifade etti. Yanıtta laiklik ilkesinin bir özelliğinin de devlete din hürriyeti üzerinde denetim yetkisi tanıyan bir nitelik taşıdığı belirtilerek dini denetim altında tutmanın devletin işi olduğu ifadelerine yerverildi. DİB'in kurulmasının tarihi nedenlerin gerçeklerin ve ülke koşullarıyla gereksinmelerinin doğurduğu bir zorunluluk sonucu olduğu belirtilen yanıtla halen 1924 savaş koşullarının devam ettiği kaydedilerek kurumun dini bir teşkilat değil idari bir teşkilat olduğu, dinin devletçe denetiminin yürütülmesinin Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve yücelmesine hizmet ettiği iddia edildi. Yanıtta, Diyanet'in gücünün tartışılmayacağını vurgulanarak bunun bir Anayasa hükmü olduğunu 2280 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. Maddesinde yer alan bir ifadeyle DİB'in yerinin korunması için siyasi parti kapatabileceği ifade edildi" (Esra Koçak, "Diyanet'ten Atatürklü Cevap", *Birgün*, 18 Ocak 2013).

ve azınlık hakları konusundaki ilerlemeler, Kürt sorununun çözümü yolunda atılan adımlar, bu görüşü desteklemektedir. Muhafazakâr olduğunu gizlemeyen AKP'nin gizli bir gündemi yoktur. Eksik olan, geçmişinden taşıdığı alışkanlıkları sınırlandıracak liberal sol bir partinin varlığıdır...[12]

İki analizin de AKP'nin gövdesini oluşturan ve siyaset alanında sözcülüğünü üstlendiği sermaye kesiminin özlem ve taleplerini dikkate almaması, ilginçtir. Oysa AKP'nin din/İslam ile ilişkisinde bu kesim kritik bir rol oynamakta.

12 Eylül darbesi, bilindiği üzere Türkiye'de ithal ikameci politikaların terk edilerek neoliberal iktisadî rejimin benimsenmesini öngören 24 Ocak kararlarının hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirildi. Bu yolla önü açılan yeni sermaye birikimi rejimi, emeğin hareket/örgütlenme olanaklarını büyük ölçüde kısıtlarken, mevcut sermayeye kesimlerine de geniş bir hareket alanı açacaktı. Cumhuriyet rejiminin geleneksel burjuvazisi Marmara sermayesi dışında, "başıbozuk" (rogue) olarak tanımlayabileceğimiz bir dizi girişimci (Türkiye Cumhuriyet devletinin 12 Eylül rejiminin hemen ardından angaje olduğu "düşük yoğunluklu" Kürt savaşının sağladığı elverişli ortamdan da yararlanarak) "Yeni Dünya Düzeni"nin olanaklarını lehlerine çevirmeyi başardı: çaycılardan banker, mafya ayakçılarından medya patronu yaratan bu hızlı devingenlik ortamı; Anadolu'daki, küçük çaplı, geleneksel olarak muhafazakâr, küçük ve orta boy müteşebbislerine de pek çok yeni olanaklar sunacaktı.

Cemaat bağlarını ticarî girişimlere tahvil eden bu kesim, Turgut Özal iktidarı döneminde atağa kalktı. TÜSİAD'ın temsil ettiği Marmara sermayesinin ortaklık için geleneksel tercihi AB ülkelerindense, başta Arap sermayesi olmak üzere Müslüman sermayedarlar ile kurulan ticarî ilişkiler, MÜSİAD'da temsil edilen bu kesimin hızla büyümesinin önünü açacaktı.

"Anadolu sermayesi", böylelikle hızlı bir şekilde palazlanarak siyasetin merkezine doğru kaymaya başladı. "Konsept (MASK= Milli Askerî Stratejik Konsept) değiştiren" TSK'nın 1997'de giriştiği "postmodern darbe" teşebbüsünü ustaca manevralarla savuşturarak bu girişimi TSK'nın ka-

[12] Bu eğilim, en azından yakın zaman öncesine dek Batı dünyasından gözlemcilerin görüşlerini de ifade etmekteydi. Örnek için bkz. Karakaş (2007), Steinbach (2011).

muoyu nezdindeki son kredibilitesini yok edecek bir "halkla ilişkiler" kampanyasıyla tersine çevirmeyi başardı. Ve bir yandan "Genişletilmiş Ortadoğu Projesi" çerçevesinde bölgedeki "ılımlı" İslamî rejimlerle işbirliğine yönelen ABD'nin önayak olduğu yeni uluslararası konjonktürün, bir yandan da ülkede 2000 krizi ve önceleyen yolsuzluklar ve çürümeye duyulan tepkinin yol açtığı olumlu hava içerisinde AKP şahsında iktidara gelmeyi başardı.

AKP ile iktidara gelen ve kendilerini "modern muhafazakâr" olarak tanımlamaktan hoşlanan yeni burjuvalar, iktisaden liberalizmi sonuna kadar savunsalar da neoliberalizmin "ruhu"yla uyumlu bir şekilde, toplumsal-kültürel alanda "yeni-muhafazakârlık"ı benimsemektedirler. Birkaç nedenle:

1) Öncelikle, "halkın bağrından çıkmış", onun değerlerine bağlı, dini bütün, "baba" patronlar imgesi, onlara, siyasî başarıya tahvil edebilecekleri (ve ettikleri) bir toplumsal meşruiyet temeli sağlamaktadır. AKP'nin "yeni eliti" Türk kültürel hayatının Tanzimat'tan bu yana "duçar olduğu" "halkına yabancılaşmış, Batıcı seçkinler ile halk" çelişkisini ustalıkla manipüle ederek, anti-entelektüalizmle kaynaştırdığı eklektik ve pragmatik bir anti-Batıcılığı kendi pozisyonunu sağlamlaştırma yönünde kullandı.

2) Yanı sıra, yeni-muhafazakârlığın içerdiği aile ve cemaat değerlerinin ihdası, örgütlü sınıf mücadeleleri karşısında Marmara sermayesi kadar donanımlı olmayan bu yeni burjuvaziye, istihdam ettiği emekçilerle "patronaj" ilişkileri kurma olanağı sağlamakta, dolayısıyla daha ucuz ve talepkârlığı daha düşük bir işgücü kaynağına erişim olanağı sağlayacaktı.

3) Yanı sıra, "muhafazakârlık", küresel kapitalizmin yükselen güçleri, özellikle de Anadolu'nun Müslüman-muhafazakâr girişimcilerinin kültürel tercihleriyle daha kolay rezonansa girebilen Arap-İslam sermayeyle ilişkileri daha kolaylaştıran bir kisveydi.

4) Bununla koşut olarak, "Arap Baharı"nın sağladığı uygun atmosferde dinsel referanslı muhafazakârlık, AKP'nin neo-Osmanlıcı yönelişinde Türkiye'nin Ortadoğu'daki nüfuz alanını genişletme hedefiyle de uyumlu gözükmektedir.

Şunu da belirtmekte bir beis yok; neoliberalizm, salt sermayenin yüksek ölçüde ve sınırsız devingenliğini öngören bir iktisadî tercih olmanın

çok ötesinde, (Sosyalist Blok'un çökmesi ve bunun sağladığı ideolojik çözülme, iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, dayanıksız tüketim malları üretiminin çapının devasa ölçülerde genleşmesi, finans vb. sektörlerin sınaî üretime öndelik kazanması vb... etkenlerin sonucu) kapitalizmin "modernist" paradigmasında bir kırılmaya da denk düşmektedir. "Postmodern" sıfatıyla tanımlanan bu kırılma, kapitalist modernizmin ulus-devlet, sekülarizm, liberal demokrasi, insan hakları gibi "olmazsa olmaz" sayılan bir dizi standardından vazgeçişe işaret eder. Bir başka deyişle, neoliberal evresinde kapitalizmin "ethos"unu "Batı uygarlığı"nın standartları değil, "Kuzey tüketim toplumu"nun daha gevşek, muğlâk, esnek ve geçirgen "norm"ları biçimlendirmektedir. Postmodern norm aşımı, dinselin görünürlük kazanması konusunda çok daha hoşgörülüdür; özellikle de "sınıf mücadelesi"ni ikame eden "kimlik" çerçeveleri aracılığıyla alttan gelecek itirazları sisteme entegre etme yetisi sergilediklerinde...

Kabul etmeli, krizlerle sarsılan AB'ye girme ısrarından vazgeçip, bir "çeper ülke" konumuyla Ortadoğu'da Kuzey'in "koçbaşlığını" üstlenen "ılımlı Müslüman" bir Türkiye, ABD-AB çevreleri tarafından da oldukça "hayırhah" karşılanmıştır -en azından AKP Arap Baharı'nda yakaladığı popülaritenin rüzgârıyla Ortadoğu'ya müdahil, özerk bir güç olma niyetini aşikâr edene dek...

* * * * * * * * *

Bu durumda, vurgulamalı: günümüz Türkiyesi'nde din-devlet ilişkilerinde köklü bir dönüşüm yaşanmamaktadır. Türkiye'de devlet İslam dini üzerindeki denetimini sürdürmektedir; tersi varit değildir. Ne ki, devletin dümeninde bir kadro değişikliği yaşanmıştır. Marmara baronları, yani geleneksel Batıcı, seküler burjuvazi iktidarını AKP'nin temsilcisi olduğu, kültürel olarak muhafazakâr taşra burjuvazisiyle paylaşmaya razı gelmek durumunda kalmıştır. Ve bu "yeni" burjuvazinin siyasal temsilcileri, dinsel referanslara eski kadrolardan çok daha fazla bağlıdır. Bir başka deyişle devlet, yönetimi bugün din ile ünsiyeti çok daha yüksek bir kadronun elindedir.

Bu durum, Kemalist cenahın yaymaya çalıştığı üzere laikliğin ilga edilerek Şeriat'ın Anayasa ilan edilmesine yol açmayacaktır kuşkusuz. Ya da Türkiye'nin rejiminin İslamî bir teokrasiye dönüşmesi bir hayli uzak

bir ihtimaldir. Ancak yeni burjuvazi, yukarıda özetlemeye çalıştığım sınıfsal yönelimlerini hayata geçirmek üzere, Sünni-İslam yorumunu alabildiğince yaygınlaştırma ve toplumsal konsensüs temelini İslamî bir eksene kaydırma çabası içerisinde olacaktır. Bu, İslam dininin (Sünnî yorumunun), belki siyasal değil ama toplumsal-kültürel rolünün giderek artması anlamına gelir. Bir başka deyişle, Türkiye, yeni yönetici kadrolarının elinde, Diyanet fetvalarının toplumsal yaşamın her alanında daha fazla etkili olduğu, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal mesafenin daha da arttığı, ahlak bekçiliğinin daha yoğunlaştığı, bireysel yaratıcılığın daha çok törpülendiği, mahalle baskısına teslim bir Ortadoğu ülkesi olmaya yönelmektedir.

Sünnî-İslam referanslı bu toplumsal-kültürel muhafazakârlık iklimi ise, gerek içeride gerek dışarıda, yükselen sınıf "Müslüman sanayiciler ve iş adamları"nın vizyonlarıyla hiç kuşkusuz ki daha uyumludur...

Kaynaklar

Amin, Samir (2006). *Modernite Demokrasi ve Din. Kültüralizmlerin Eleştirisi*, TOFV/Özgür Üniversite, Ankara, 2006.

Bloch, Maurice (1992). "The ritual and royal bath in Madagaskar: the dissolution of death, birth and fertility into authority", *Rituals of Royalty*, D. Cannadine ve S. Price (der.) Cambridge University Press.

Frankfort, Henri (1948). *Kingship and the Gods: A Study of the Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*, University of Chicago Press.

Garster, T.H. (der.) (1964). *The New Golden Bough. A New Abridgment of the Classic Work by Sir James George Frazer*, Chicago: Mentor Books.

Gilbert, Michelle (1992). "The person of the king: ritual and power in a Ghanaian state, *Rituals of Royalty*, D. Cannadine ve S. Price (der.) Cambridge University Press.

Gilbert, Michelle (2012) "The Sacralized Body of the Akwapim King", *Religion and Power*, Nicole Brisch (der.), The Oriental Institute of the University of Chicago.

de Heusch, Luc (2009). *Pouvoir et Religion* (*Pour réconcilier l'Histoire et l'anthropologie*) CNRS Editions, Paris.

Houtart, François (2006). *Sociología de la Religión*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana.

Iqbal, Javed (tarihsiz). "The concept of state in Islam". http://i-epistemology.net/attachments/318_V1N1%20Spring%2084%20-%20J%20Iqbal%20-%20-The%20Concept%20of%20State%20in%20Islam.pdf.

Karakaş, Cemal (2007). *Turkey: Islam and Laicism Between the Interests of State, Politics and Society*, PRIF Reports no. 78. Peace Research Institute, Frankfurt.

Karpat, Kemal H. (2001). *The Politicization of Islam. Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Otoman State*, Oxford University Press.

Kepel, Giles (1993). *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*, Polity Press.

McCaffrey, Enda (2009). *The Return of Religion in France: From Democratisation to Postmetaphysics*, Palgrave McMillan.

Michalowski, Piotr (2012). "The Mortal Kings of Ur: A Short Century of Divine Rule in Ancient Mesopotamia, *Religion and Power*, Nicole Brisch (der.), The Oriental Institute of the University of Chicago.

Nasr, Sayyed Vali Reza (2001). *Islamic Leviathan. Islam and the Making of State Power*, Oxford University Press.

Nelson, Janet L. (1992). "The Lord's anointed and the people's choice: Carolingian royal ritual", *Rituals of Royalty*, D. Cannadine ve S. Price (der.) Cambridge University Press.

Price, Simon (1992). "From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman Emperors", *Rituals of Royalty*, D. Cannadine ve S. Price (der.) Cambridge University Press.

Pritchard James B. (der.) (1973). *The Ancient Near East, An Anthology of Texts and Pictures*. Princeton University Press.

Rivière, Claude (2005). *Socio-anthropologie des religions*, Armand Colin.

Selz, Gebhard J. (2012). "The Divine Prototypes", *Religion and Power*, Nicole Brisch (der.), The Oriental Institute of the University of Chicago.

Steinbach, Udo (2011). "State and Religion in Turkey", J. Namour (der.) *State And Religion. Comparing Cases of Changing Relations*, A conference report, Beyrut: Friedrich Ebert Stiftung.

Ullmann, Walter (1969). *The Carolingian Rennaissance and the Idea of Kingship*, Londra, Methuen.

Winter, Irene J. (2012). "Touched by the Gods: Visual Evidence fort he Divine Status of Rulers in the Ancient Near East", *Religion and Power*, Nicole Brisch (der.), The Oriental Institute of the University of Chicago.

MARKSİZM VE DİN*

SUNGUR SAVRAN

Marksizm ile dinin ilişkisi ele alındığı zaman çok çeşitli konulara değinilebilir. Bir kere, felsefi olarak bakıldığında, dinin kaynakları nelerdir ve toplumun genel yaşamı içinde din nasıl bir konuma yerleşir, bunu ele almak mümkün. Ben, sadece bu konu hakkında bir şeyler söyleyeceğim. Onun dışında, bütün kurumlar, bütün toplumsal olgular gibi, din de belirli bir tarihi olan ve bir aşamada ortadan kalkması kaçınılmaz olan geçici bir oluşumdur. Dolayısıyla, din tarihini ele almak, neden yükseldi, nasıl gelişti ve geleceği nedir? gibi soruları tartışmak mümkün. Çok değişik dinler var elbette. Bunlar arasında tabii bizim yaşadığımız toplumda esas hâkim din olan İslam da var. Bunları Marksizm'in ışığında tek tek ele almak, karşılaştırmalar yapmak, benzerlikleri ve farklılıkları tarihsel-toplumsal koşullar temelinde açıklamaya çalışmak mümkün. Politikayla ilişkisi içinde din meselesini Marksizm'in nasıl ele aldığı konusu ayrıntılı olarak ele alınabilir. Ben, buna sadece kısaca değineceğim.

Hatta işin bir de farklı Marksistlerin dine nasıl yaklaştığı meselesi gibi bir yanı da var. Mesela Kautsky'nin Marksist döneminde yaptığı çalışmalar var. Plekhanov'un da Marksist döneminde söyledikleri var. Gramscinin başka ideolojik biçimlerle birlikte din üzerine söylediği şeyler var. Günümüze gelene kadar. Yani birçok başka düşünür sayabilirsiniz. Hikmet Kıvılcımlı ve başka Türkiyeli düşünürlerin bu konuda söylediklerini ele almak mümkün. Ben, bunların hiçbirisini yapmayacağım.

---

* Din Sempozyumu'nun İstanbul ayağında yapılmış konuşmanın düzeltilmiş versiyonudur.

Sadece ve sadece Marx, Engels ve Lenin'de en temel nokta olarak, dine nasıl yaklaşılabilir? Bunu ele alacağım. Ve bunun yalın olmasını tercih ediyorum. Yirmi dakika içinde ancak bir nokta ortaya konabilir. Göreceksiniz, biraz felsefi bir tartışmanın sonunda varacağım yer, tek bir nokta olacak. O da şudur: Burjuva laikliği ve ateizmi ile Marksizm'in dine yaklaşımı farklıdır. Bunu ortaya koymaya çalışacağım. Çünkü Türkiye'de İslamcılığın yükselişi ile birlikte, ama daha da önceden, ta 1920'li yıllardan başlayarak, Kemalist laikliğin peşine takılan, başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da Kemalist düşünceleri olduğu gibi alıp solculukmuş gibi tekrar eden çok solcu olmuştur. Marksizm'in en azından kurucularının yaklaşımının bu olmadığını, en önemli devrimci önderlerden birisi olan Lenin'in de yaklaşımının böyle olmadığını kısaca anlatmak istiyorum, Tabii, her türlü tartışmaya açık olarak. Bunu anlatabilmek için, önce burjuvazinin kendi yükseliş döneminde tarihi olarak dinden nasıl yavaş yavaş bağımsızlaşan bir düşüncesi olduğunu, değişik burjuva feylesoflarının dine karşı yaklaşımlarında nasıl bir strateji ve yaklaşım izlediklerini kısaca ele almak zorundayım –ki sıra Marx'a geldiği zaman onun, burjuva feylesoflarıyla ortak yanlarının yanı sıra, meseleye yaklaşımı nasıl farklılaşıyor, bunu kavrayabilelim.

Şimdi hepimiz biliyoruz, 16. ve 17. yüzyıllarda Copernicus, Bruno Giordano ve Galilei'den başlayarak Newton'a gelene kadar, "bilimsel devrim" denilen bir şey yaşadık. Bu bilimsel devrim büyük bir kilise baskısı altında yaşanıyor; özellikle daha erken aşamalarında. Bunun ardından, 18. yüzyılda hepimizin bildiği gibi bilimin üretime uygulanması ile iç içe geçen bir şekilde sanayi devriminin yepyeni bir çağın açılışının habercisi olduğunu biliyoruz. Ve bundan sonra özellikle 19. yüzyıla tam anlamıyla damgasını vuran kapitalist gelişmenin, fabrika temelli, bilimin tamamen üretimin bir parçası haline geldiği bir gelişme olduğunu biliyoruz. Bu değişim, maddi dünyada yaşanan bu büyük değişim, aynı zamanda burjuva felsefesinin içinde dine karşı aklın yükselişini getiriyor; aklın, artık giderek insanın esas yönlendiricisi haline gelmesi gerektiği yolunda bir doğrultu yaratıyor.

Kurnaz Stratejiler

Başlangıçta, kilisenin tepkileri dolayısıyla büyük bir baskı olduğu için, hatta bilim insanları idam edildiği için (örneğin Giordano Bruno ateşte

yakılacaktır!), 17. yüzyılda özellikle iki filozofta son derece dikkatli bir strateji olduğunu görüyoruz. Bunlardan bir tanesi, ünlü Descartes; öbürü de bu sıralarda hakkında çok konuşulan Spinoza. Descartes'ın stratejisi bir bakıma maddi dünya ile akıl ve ruh dünyasını birbirinden tamamen kopartmak. "Kartezyen ikilik"ten söz edilir bu yüzden. Madde ile akıl arasında bir kopma olur. Maddi dünya konusunda, hem insanın kendi hayatı, hem de genel olarak doğanın gelişmesi söz konusu olduğunda tamamen bir mekanik bir kavrayışı vardır. Her şey bir makine gibi, bir makine sistemi gibi işler. Dolayısıyla Descartes, aynı zamanda bir ruhun, bir aklın varlığından bahsetse bile, çevreden gayet tehlikeli görülmeye başlar. Descartes, aslında felsefesinde Tanrı'nın varlığını da olumlamıştır. Hıristiyan ilahiyatında çok yaygın olan bir "Tanrı kanıtları" dizisi vardır. Descartes'ın kendisi de, kendi kafasındaki mükemmeliyet fikrinden hareketle Tanrı'yı türetir ve bunu bir kanıt olarak ortaya koyar. "Ontolojik kanıt" deniyor buna. Dolayısıyla Descartes, aslında kendini din taraftarı bir feylesof olarak ortaya koymuştur. Ama bir kez eğer dünya ve insan hayatı tamamen mekanik ilkeler üzerinden doğal birtakım yasalarla işliyorsa, o zaman ruh ve aklın yeri nedir ki? sorusu doğar. Tanrı'nın buradaki işlevi kuşkulu, bütün bunlar Tanrı'nın varlığı için birdenbire tehlikeli hale gelir.

Spinoza daha ileriye gider. Gerçi Spinoza'da da Tanrı açık ve seçik bir şekilde vardır. Hatta her şeyi kapsayan bir şey olarak vardır. Ama Spinozanın stratejisi şudur: Descartes'taki ikiliği aşar o. "Tanrı" der, "kendini başka şeylerin yanı sıra doğa olarak da ifade etmiştir. Dolayısıyla doğa, aslında Tanrı'nın bir uzantısıdır. O yüzden Tanrı, hiçbir şekilde rastlantıya yer vermeyen bir yaratıma girişmiştir. Yarattığı her şey kurallıdır. Tamamen kurallara göre işler doğa". Şimdi böyle bir geliştirme yapıyorsunuz, Tanrı ile doğa arasında bir özdeşleşme yaratıyorsunuz. Doğada her şey gerekli, her şey kurallı, hiçbir şey rastlantı değil. Zaten Tanrı kendisi bütün ilişkiler gerekli olsun diye yaratıyor. Peki, artık Tanrı'ya ne gerek var? Doğanın yasaları aslında dünyaya tamamen hâkim olmuş demektir. Bu yüzden de, Spinoza, kendinden önceki fikirdaşları gibi, sürekli baskı altında yaşamıştır. Aslında bir burjuva devrimi yaşamış olduğu için 17. yüzyılın en liberal ortamı olan Hollanda'da yaşamış olduğu halde, onların bir kısmı gibi bas-

kı görmüştür. En azından bir kitabı ancak kendisinin ölümünden sonra yayınlanabilmiştir. *Tractatus teologico-politicus* adı verilen bir başka yapıtı da büyük bir baskı altında kalmış ve toplatılmıştır vs... Bu kitabı imzasız yayınladığı için kendisi belki de ölümden kurtulmuştur.

17. yüzyılda bir de Locke var herkesin bildiği. Locke tamamen bir oportünisttir. Anglosaksonlarda bu tür uzlaşmalar her zaman daha kolaydır. Siyasi sistemde de, biliyorsunuz, burjuvazinin ilk devrimlerinden biri bu ülkede yaşandığı halde, kraliyet halen devam ediyor. Bir uzlaşma içinde yürütüyorlar. Aynı şey Locke'ta din için geçerli; kendisi zaten Anglikan Kilisesi mensubu. Pazarları kiliseye gidiyor. Felsefesinde de dine karşı öyle keskin bir tavır almamıştır; ama insan aklının bilebileceği şeyleri ayırdığı zaman, bir ölçüde, ilahiyattan aklı ve bilimi kurtarma yolunda bir operasyon yaptığı söylenebilir.

Benzeri bir şey 18. yüzyılda Hume için de geçerlidir. Uzun uzun bahsetmeyeceğim artık. Hume, kuşkucu bir adamdır; bir gider bir gelir bir gider bir gelir. Ama Tanrı konusundaki kuşkusu hakkında özel mektupları dışında kimseye bir şey ifade etmez. Kendini korumuştur.

Aklın Militanları

Avrupa'nın bu alandaki esas büyük devrimcileri Fransa'da görülüyor. 18. yüzyılda, ünlü ansiklopedistlerde ve mekanik materyalistlerde. La Mettrie, ateizmin açık propagandasını yapmıştır. 18. yüzyılda biraz anlaşılan durum farklı; ve dolayısıyla biraz sıyırtabiliyor insan. Ama La Mettrie'nin 42 yaşında "sindirim sorunları" dolayısıyla öldüğü söyleniyor. Bunun neye atfedilmesi gerektiğini hep beraber düşünebiliriz. Zehirin de sindirim sorunlarına yol açabileceği tahmin edebilecek bir şey. La Mettrie'nin yanı sıra D'holbach ve Diderot da son derece önemli materyalistlerdir. Her ne kadar Diderot biraz daha kuşkucu pozisyona sahip olsa da.

Şimdi görüyoruz ki, önce bir strateji çerçevesinde, sonra çok daha açık sözlü bir biçimde, burjuva felsefesi adım adım aklı dinin hâkimiyetinden kurtarmaya çalışıyor. Ünlü aydınlanma hareketi başlıyor. Ve böylece, artık doğanın, insanın, toplumun değişmesinin ilahi birtakım buyruklar altında değil, doğanın ve toplumun yasalarına göre biçimlenmekte olduğu

fikri dünya çapında bir felsefi gelişme yaşıyor. Biz burada Batı düşüncesinin üzerinde duruyoruz, çünkü burjuva toplumu orada doğdu. Tabii ki başka kültürlerde ve bizi özel olarak ilgilendiren İslami kültürde bu tür tartışmaların nasıl yapıldığını ayrıca ele almak lazım. Biz konuyu sınıfsal bir çerçeve içinde ele aldığımız için sadece Batı'yı ele alıyoruz.

Aklı dine karşı militanca savunan bu feylesofların yanı sıra Aydınlanma çağında farklı yaklaşımlar da mevcut. Bilinmesinde özel yarar olan bir nokta şu: 18. yüzyılın iki önemli ismi, Voltaire ve Rousseau, kendileri ateist değildir. Hatta Voltaire tam anlamıyla bir ateizm düşmanıdır. Mesela LaMettrie'ye "deli" der, "cani" der vs... Birazdan bunun nedenini göreceğiz. Rousseau'ya gelince, o da kuşkucudur ama hiçbir şekilde ateizme kendisini bağlamaz. Diğerleri, yani materyalistler, dediğim gibi, tam anlamıyla materyalist ateistler olarak tavır alırlar.

Kant ve Hegel'e gelince. Kant biliyorsunuz insan bilgisinin sınırları üzerine çalışmıştır. Bu çalışma ile beraber, aslında Tanrı'nın bilgisinin doğanın bilgisinden nitel anlamda farklı olması gerektiği sonucuna varmak olanaklıdır. Çünkü insanın bilebileceği "numenon" değil, "fenomen"dir. Yani bazı şeyler "kendi içinde şeyler"dir. Aklın zaman ve mekân kategorileri çerçevesinde anlamlandırdığı şeylerden ötesi bilinemez. İşte orası Tanrı'nın varlığına bir alan yaratmakta, ama buna karşılık bu taraf (yani "fenomen" tarafı) da tamamen bilimin alanına girmekte, kilisenin otoritesinden kurtulmaktadır. Bir bakıma Descartes türü bir ikilik yaratılmıştır. Descartes'ta ontolojik (yani varlığa ilişkin) bir ikilik varken burada bilgi teorisine (epistemolojiye) ilişkin bir ikilik vardır. Ama artık 18. yüzyıl sonundayız ve bu tür şeyleri söylemek ve yazmak eskisi kadar tehlikeli değildir.

Hegel ise ikirciklidir. Onunla ilgili olarak tartışma iki yüzyıldır bitmiyor. Hegel'in bütün sisteminin Tin kavramı üzerinde oluştuğu, Tin'in bir aşamada maddeden ayrışıp, yani ona yabancılaşıp daha sonra onunla birleştiği yolundaki argümanı, solda, Marksistler arasında yaygın olarak bilinir. Fakat Tin'in Tanrı ile ne kadar örtüştüğü çok tartışmalıdır. Bazıları Hegel-in, Spinoza'nın doğa için yaptığı gibi, Tanrı'yı ortadan kaldırıp Tin'i onun yerine geçirdiğini söylüyorlar. Bu tartışmaya dönmemize gerek yok.

Bizim için önemli olan, esas bizi Marx'a getiren şu sorudur: Dinin kaynağı nedir? sorusuna bütün burjuva ateistler aynı cevabı veriyor: Cehalet ve korku! Burjuvazinin dini cehalete atfetmesi, onun karşısına eğitim ve aydınlanmayı, burjuva çağının aklını koyması ve dinin ölüm korkusundan başka ikinci bir kaynağı olmadığını söylemesi son derece tipiktir. Bu düşünürler arasında iki tane istisna var. İkisi de ateist değildir. Birincisi, Voltaire'in açık ve seçik bir şekilde söylediği şudur: Tanrı olmasaydı onu yaratmak gerekirdi. Neden? Çünkü sosyal düzeni koruyacak bir din korkusu son derece önemlidir. Ahirette ödül ve cezalandırma diyor, açıkça, halkı frenlemenin başlıca mekanizmasıdır. Eğer bir "divinité", bir ilahi bir varlık olmasaydı, halkı tutmak mümkün olmazdı. Hatırlayacaksınız, La Mettrie'ye "cani" diyordu, onun sebebi de bu. Hâkim sınıfları bu olanaktan yoksun bırakıyor La Mettrie'nin ateizmi çünkü.

İkincisi Locke'tır. Ünlü "sivil toplum" kavramını kullanırken, aynı zamanda bunun temelinde mutlaka bir ilahi varlığın olması gerektiğini ileri sürer. Bu iki istisna dışında, esas aydınlanmacıların hepsi dinin kaynağı olarak cehalet üzerinde durur.

Marx geliyor ve birdenbire başka bir gerçekliğe dikkat çekiyor. Ama araya Feuerbach'ı sokmak zorundayız. Marx'ın bir öncülü olarak adı çok iyi bilinen Feuerbach, bir genç Hegelci olarak başlıyor kariyerine, sonra bir din eleştirisi, Tanrı eleştirisi ile esas ününü kazanıyor. 1841'de yazdığı *Hıristiyanlığın Özü* kitabında açık ve seçik bir şekilde şunu söylüyor: Birincisi, Tanrı insanı yaratmamıştır. İnsan Tanrı fikrini yaratmıştır. İkincisi, dolayısıyla aslında insan Tanrı'da kendini görmektedir. Kendi gücünü ona atfetmektedir. Yani, Tanrı fikri bir yabancılaşmadır. Bu son derece önemli bir atılım elbette, insan düşüncesinin gelişmesi bakımından.

Marx'ın kendisi, aslında neredeyse çocuk yaşında ateist oluyor. Dolayısıyla Marx'ın ateizmi Marksizm'den evveldir. Feuerbach'la birlikte ise bir "yabancılaşma sistemi" olarak kavrıyor dini. Yabancılaşma kavramının kökleri çok sağlam şekilde Feuerbach'tan geliyor. Uydurma bir kavram değil yabancılaşma, "ay ben yabancı hissediyorum" gibi bir şey değil. İn-

sanlığın gücünün başka bir yere atfedilmesi ve devredilmesi anlamına gelir yabancılaşma. Çok somut felsefi ve bilimsel bir anlamı vardır.

Feuerbach'ın bu etkisi önemli olmakla birlikte, Marx'ın getirdiği yeni bir şey var. O da şudur: Marx dinin kaynağını esas olarak sınıfsal baskıda bulur, oraya yerleştirir. Bilim ile dinin karşıtlığını reddetmez. Burjuva düşüncesinin bu önermesinin üzerine basarak yükselir. Ama dinin son derece önemli bir sınıfsal hâkimiyet aracı ve aynı zamanda baskının ifadesi olduğunu söyler. 1843'te daha genç yaşında *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş* kitabında şöyle der: "Dinin eleştirisinin temeli şudur: İnsanı yaratan din değildir, dini yaratan insandır". Burada Feuerbach'ı tekrarlıyor. İlk cümle bu. Ama sonra ekliyor: "İnsan, soyut bir öz değildir. Dünya'nın dışında var olan bir varlık değildir. İnsan; insan, devlet ve toplum dünyasına aittir. Dünyayı baş aşağı gösteren bir bilinç olan dini üreten, bu devlettir, bu toplumdur. Dine karşı mücadele böylece, dinin ruhsal rayihası olduğu bu dünyaya karşı dolaylı bir mücadeledir". Yani var olan sınıf toplumuna karşı bir mücadeledir aslında dine karşı mücadele, onun bir dolayımıdır. Şimdi burada ünlü alıntıya geliyoruz: "Din halkın afyonudur". Maalesef çoğu Marksist sadece bunu tekrarlamakla yetinir Marx'ın din konusundaki görüşlerini aktarırken. Oysa ondan önce çok önemli bir pasaj var.

Afyon ve Başka Şeyler

O pasajın tamamını okumak istiyorum. Çünkü orada muazzam bir derinlik yatıyor. Ve dinin burjuva düşüncesinde göremediğimiz fonksiyonu yatıyor: "Dini ıstırap, aynı anda hem gerçek bir ıstırabın ifadesidir, hem de gerçek ıstıraba karşı bir isyan. Din, ezilen kulun 'âh'ıdır". Bakın sonra kapitalizmden bahsediyor: "Kalpsiz bir dünyanın kalbidir. Ruhsuz koşulların ruhudur". Ancak bütün bunlardan sonra ekliyor: "Din halkın afyonudur". Tabii ki afyondur. Çünkü bu hayali bir kurtuluştur. Ama onun öncesinde, bir sınıflı toplumun zulmü, ezmesi, sömürüsü, yoksulluğu, çaresizliği yatmaktadır. Bunu kavramakla Marx, dine karşı mücadeleyi sınıf toplumuna karşı mücadeleyle birlikte anlamlandırmaktadır.

Lenin ile bağlayalım arkadaşlar. Lenin bunu politikaya tercüme ediyor. O da bütün Marksistler gibi, ateizm mücadelesini önemsiyor elbet.

Dine karşı mücadeleyi önemsiyor. Bugünün bazı modaları gibi, dinin içinden kurtuluş filan, ne Marx, ne Engels, ne de Lenin öngörüyor. Öyle bir şey yok. Ama madem cehaletten kaynaklanmıyor, demek ki yapılacak mücadele doğrudan doğruya dine karşı bir mücadele değildir. Esas mücadele hâkim sınıfa karşı. Bu meselede Lenin çok açıktır: Partide dindarlara da yer vardır. Ama devlet için özel mesele haline getirilmeye, yani laik bir dünyada halledilmeye çalışılan mesele, parti için özel bir mesele değildir. Parti, aynı zamanda dindar işçinin değiştirileceği ve ateist bir işçi haline getirilebileceği bir okuldur. Ama o insanların yaşadığı sefaleti ve ıstırabı göz önüne alan bir tarzda.

Bunların ötesinde bir ikinci nokta vardır Lenin'de. Son derece duyarlı bir demokrat olarak, ezilen dinler karşısında, ezen dine ilişkin tavrından farklı bir tavır içindedir. Bu, Rusya'da Lenin için Ortodoks kilisesi dışında –ki çeşitli ezilen Hıristiyan sektleridir. Aynı zamanda, Orta Asya halklarının ve Kafkasya halklarının bir bölümünün dini olan İslam'dır. Bu yüzden devrimden sonra Lenin ve Trotsky, Orta Asya halklarına karşı çok farklı bir politika izlemişlerdir. Din politikası son derece nüanslarla dolu, hassas bir politikadır. Bunun kadınların kurtuluşu alanındaki uzantıları da son derece hassastır. Hedef, büyük kitlelerin üzerinden dinin etkisini sınıfsal kurtuluş temelinde adım adım ortadan kaldırmaktır.

Öyleyse, dinin temeli sınıfsal olduğu içindir ki, Marksistlerin dine yaklaşımı bir "eğitme" sorunu olarak görülemez. Marksistlerin dine yaklaşımı, bir ideoloji olan dinin temellerini ortadan kaldırmak, sınıfa karşı sınıf mücadelesi vermek ve adım adım kitlelerin bilincini bu temeller üzerinde yükseltmektir.

İNANMAMA ÖZGÜRLÜĞÜ VE ALTERNATİF BİR ÖRGÜTLENME BİÇİMİ OLARAK *ULUSLARARASI HÜMANİST BİRLİK*

SAİT ÇETİNOĞLU

> Tüm dinler zalimdir, hepsi kan üzerine kurulmuştur; çünkü hepsi esas olarak kurban düşüncesine, yani Tanrısal varlığın doymaz kini yararına insanlığın sürekli kurban edilmesine dayanmaktadır.
>
> Bakunin

Uluslararası Hümanist ve Etik Birlik'in öncüsü Almanya'daki 'Özgür düşünenler Birliği'dir. Kısaca tarihçesine bakarsak; 19 yüzyıl son çeyreği ile geçen yüzyıl başlarında Almanya'da Sosyal Demokrat Parti, işçi sınıfının bütününü temsil ediyordu; kültürden spora, fotoğraf kulüplerinden tiyatro kuruluşlarına, toplumun her alanında bir alternatif kurumu yaratmaktaydı. Bu alternatif kurum çabalarından biri de, toplumu devletin desteklediği din kurumunun manevi baskısından kurtarmayı amaçlayan ve inanmama özgürlüğüne sahip çıkan bir örgütlenmeydi. Bu Hareket, inanmama özgürlüğünü savunan 'Ateistler Birliği' olarak başladı. Ancak daha sonra, daha fazla insana seslenebilmek gerekçesiyle bu radikal isimden vazgeçildi. Çünkü din kurumunun yarattığı hegemonya kolay sarsılmıyordu ve 'ateist' adı, inanmama özgürlüğünü savunanların diyalog kurmalarını zorlaştırıyordu. Bu nedenle birliğin adı, 'Özgür düşünenler Birliği' olarak değiştirildi.

Din kurumunun en önemli desteğini, insanların doğum, gençliğe geçiş, evlenme, ölüm, ruhi bunalım evreleri, felaket ve yıkım anlarında insanlara ruhi dayanışma gösterme çabalarından dolayı aldığı biliniyordu. Bu nedenle *Özgür Düşünenler Birliği* tüm bu alanlara alternatif örgütlenme çabasına, insanların bu tür manevi ihtiyaçlarına, birtakım safsatalar adına değil, insan sevgisi adına karşılık verme çabası içine girdi:

Örneğin inanmayanların cenazelerine sahip çıkıldı, onların ölülerini yaktırmalarına olanak sağladı. Hıristiyanlıkta en önemli kurumlardan biri de gençliğe geçişte yapılan kutlama töreni (konüayon) olmuştur. Herhangi bir dini benimsemeyen topluluklar, bu çok yerleşik kurumu alternatif olarak düşündükleri ve "jugundweihe" (Gençlik Töreni) diye adlandırdıkları bir festivale dönüştürdüler. İlk *Gençlik töreni* 1889 yılında Berlin'de gerçekleştirildi. Özellikle Weimar Cumhuriyeti döneminde *Gençlik töreni* 1 Mayıs kutlamaları yanında, Sosyalist Alman İşçi Sınıfı hareketinin en önemli kutlaması haline geldi. Bu kutlamalara özgür düşünce lilerin yanında, Sosyal Demokrat Parti, Bağımsız Sosyal Demokrat Parti, Komünist Parti'si, onların gençlik birlikleri ve bağımsız sendikalar da kutlamalara yığınsal olarak katıldılar.

1932 yılında, Özgür Düşünenler Birliği'nin 600.000 üyesi vardı ve bu kuruluş dini bir kurumun götürdüğü her türlü hizmetin alternatif ağını yaratmıştı. Yani gücünü sadece kiliseye karşı yürüttüğü düşünsel kavgadan almıyordu. Nazi döneminde *Gençlik töreni* yasaklandı, elbette Özgür Düşünenler Birliği (ÖDB) de. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden kuruldu, kutlamalar yeniden başladı, ama eski düzey asla yakalanamadı.

1991 yılında ÖDB, Almanya Hümanist Birliği (AHD) adını aldı ve Almanya'nın her yöresinde, bu arada, eski Doğu Almanya eyaletlerinde örgütlenme çalışmalarına başladı. AHD'nin çalışma grupları birçok alanda insanlara hizmet götürmeye çalışıyor. Geçmişte ilkeleri sadece kendi üyelerinin katkılarına dayanmakta iken şimdi bazı projeler temelinde kamu kuruluşlarından destek alıyorlar. Bunu da şöyle gerekçelendiriyorlar: Devlet yurttaşlarından bir çeşit "din vergisi" adına para toplayıp bunu ana kiliselere aktarıyor. O zaman bu olanaktan "inanmayanlar" niye yararlanmasın. İdeali elbette devletin hiçbir din adına para toplamamasıdır. Ancak günümüzde din sömürüsü yapan birçok grubun akıl almaz fonları inananlardan toplamaktadır. AHB'de de bu sorunun çözümü olmadığını görüyoruz. Tek çözüm insanların gerçekten "aydınlanmalarını", "özgürleşmesini" sağlayacak bu tür örgütlenmelerin yaygınlaştırılması.

Bilindiği gibi, Federal Almanya'da okullarda verilen din dersinden, inanmayan ya da başka inanıştan velilerin çocuklarının muaf tutulmasını isteme hakkı var. İşte bu noktada devreye *Hümanistler Birliği* giriyor ve

okullarda çocuklara hümanizm ve etik dersi verilmesini üstleniyor. İlginçtir ki Almanya'da yaşayan birçok Türkiyeli veli, çocuklarının Hıristiyanlık dersi almasındansa, hümanizm dersi almasını tercih ediyor.

Uluslararası Hümanist ve Etik Birlik ise 50'li yıllarda Hollanda hümanistlerinin öncülüğü ile kuruldu. Bugün dünyanın her yöresinden 70'i aşkın kuruluş bu hümanist enternasyonale üye. Ne yazık ki bunların arasında Türkiye'nin adı yok. Türkiye gibi biçimsel bir laik-anti laik kavgasının çok sert geçtiği, ama bir yandan da kimin daha gerçek Müslüman olduğu kavgasının yapıldığı bir ülkede, hümanist bir yaklaşımın destek bulmayışı, hem şaşırtıcı hem de şaşırtıcı değil. Ama şurası bir gerçek ki, inanmayanlar, inanmayışlarını açıklama ve örgütlenme özgürlüğüne sahip değiller. Bir yandan da dini düşünce üzerine geçmişte yasaklar getirilir, bunlar zaman içinde gerilerken öte yandan din eleştirisi yasal olarak kovuşturuluyor ve bir yandan laisizm tehlikede çığlıkları atılıyor. Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle resmi İslam (Sünnilik mezhebi) dayatılıyor, bütün kamusal fonlar resmi İslam'ın yaygınlaşması için kullanılıyor; farklı inananların ve inanmayanların hakları kısıtlanıyor, bazen de tümden yok sayılıyor.

Uluslararası Hümanist Birliğin merkezi Hollanda'nın Utrecht kentinde, zaten hümanizm Hollanda'da, düşünür Spinoza döneminden beri güçlü bir gelenek. Utrecht kentinde ayrıca bir Hümanist Üniversite bulunuyor. Birliğin Hollanda'da 17 bin aktif üyesi var. Bu aktif üye sayısı Norveç'te ise tam 55 bin... Birlik, Birleşmiş Milletler, UNESCO, Avrupa Konseyi ve Parlamentosu nezdinde danışman statüsüne sahip. Almanya'daki birlik de bir Hümanist Akademi'nin hazırlık çalışması içinde...

Birliğin ilginç çalışmalarından biri de, bebeğin doğum vaftiz törenine alternatif bir şenlik düzenlemesi, bunu; insanların yaşadığı önemli anları, bu arada doğum olayını, onun insanlarda yarattığı coşku ve sevinci kilise gibi kasvetli kurumlardan, küflü sözcüklerden kurtarma gereği ile açıklıyorlar. Sonuç olarak yaşam bir şenliktir diyorlar. Bir başka gurup ise, *Acılılar Yardımlaşma Grubu*. Burada yakınlarını yitirenler ya da başka felaketlere uğrayanlar bir araya gelerek acılarını bölüşüyor ve dayanışıyorlar. Birliğin bir başka çalışması ise ölüm eşiğindeki insanlarla ilişki, tıp kurumu içindeki yabancılaşmanın aşılmasına çaba harcamak. Almanya Hümanist Birliği'nin yayın organının adı "Diesseits"in (Bu Dünya). Derginin adı,

"Öteki Dünya" deyimine nazire olarak konulmuş anlaşılan ve alt başlıkta da şu sözcükler göze çarpıyor: "Hümanizm ve Aydınlanma Dergisi".

"Hümanist yaşam tarzının esası kendini-belirleme hakkıdır. Bu aynı zamanda bireysel özgürlüğü, kişisel sorumluluğu ve farklı felsefelere ve yaşam tarzlarına saygıyı da içerir. Bu değerlerin sıkı biçimde savunulması gerekir. Dogmaları kabul etmeyi ret ise, hümanistlerin asıl tavırlarından biridir".

Uluslararası Hümanist ve Etikal Birlik 1983 yılında bir insan hakları Gözetim Projesi başlattı (Commissionerfor Human Righte Project). Bu proje çerçevesinde hümanist yaşam tarzı özendirilmeye ve savunulmaya çalışıldı. Bu proje insan hakları ihlallerinin kurbanı olan insanları ve örgütleri destekliyor. İlgisini, ateist inanışlara bağlı oldukları için cezalandırılanlar üzerinde yoğunlaştırıyor. Bu geniş kapsamlı proje bağlamında, din özgürlüğü ve dinden özgür olma konusunu ilgilendiren yasal gelişmelerin çözümlemeleri yapılıyor.

Yine proje bağlamında eğitimin dini denetim altına alınıp, katılması zorunlu dini buyruklar, cezai çalıştırma uygulamaları, inançlar karşısında hoşgörüsüzlük, tıbbi bakımda dinsel etik, hümanist ders olanakları, kilise vergisi ve ateistik yaşam tarzının devletçe desteklenmesi gibi konularda raporlar hazırlıyor ve yorumlar getiriyor. Bu arada azınlıkların durumu, askerliğin vicdani açıdan reddi, dinsel nedenli cinsel ayrımcılık ve yaratma özgürlüğünün kısıtlanması gibi konularla da ilgileniliyor. Uluslararası hukuk alanına giren konularda, uluslararası hukuk kurumlarına yapılacak başvurularda da hukuki yardım sağlanıyor. Son dönemlerde Birlik, dinsel ve inanmayanlara karşı hoşgörüsüzlüğün tırmandığı üçüncü dünya ülkeleriyle daha çok ilgilenmeye başladı. İslami hukukun geçerli olduğu ülkelerdeki katı uygulamalar, inanmayanlara uygulanan tecrit ve ağır müeyyideler konusuna eğildi. Katolik ülkelerdeki benzeri, kişisel özgürlükleri kısıtlama uygulamalarına dikkat çekildi. Bu proje bağlamında üçüncü dünya ülkelerindeki inanmayanların özgürleşmesine yardımcı olunmaya çalışılıyor.

Hümanizmin Bir de İlginç Türkiye Macerası Vardır

Türkiye'de 1971 yılında ilginç bir dava oldu. Yargılanan sanıklar arasında bir avuç kendini "hümanist" diye tanımlayan aydın vardı: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Azra Erhat... gibi aydınlar. Bu topluluk

hümanist içerikli *Perşembe Toplantıları* nedeniyle tutuklanıp 5 ay hapis yattılar. İlginçtir; 1971 yılında savcı iddianamesinde hümanizmi "bir komünistlik mahkemesi" olarak gösteriyordu. Bu "inanmış" askeri savcının suçladığı ve mahkûm ettirdiği sanıklar hakkında ileri sürdüğü delillerden biri vardı ki bu da çok ilginçti: "Sanık, Tanrıya inanmamaktadır". Sanık, savcının aşırı merakı nedeniyle bunu deklere etmekten kaçınmamıştı, savcının böyle bir soru sorma hakkı olmadığı halde.

Coğrafyamızda eleştirel düşüncenin son durağı ve din eleştirisinin de son örneği de *Sevan Nişanyan Davası*dır: Yazar Sevan Nişanyan, İslam mitolojisini İslamcılar gibi yorumlamıyor diye 13,5 ay cezaya çarptırıldı!

Sevan Nişanyan, 29 Eylül 2012'de kaleme aldığı "Nefret Suçlarıyla Mücadele Etmeli" başlıklı yazısında, çoğunluk içinde azınlığın değerlerini aşağılamanın nefret suçu olduğunu belirterek, "*Bundan yüzlerce yıl önce Allah'la kontak kurduğunu iddia edip bundan siyasi, mali ve cinsel menfaat temin etmiş bir Arap lideriyle dalga geçmek nefret suçu değildir. 'İfade özgürlüğü' denilen şeyin, adeta anaokulu seviyesindeki bir test örneğidir*" diye yazmıştı. Nişanyan'ın bu ifadeleri üstüne 15 kişi şikâyetçi olmuş ve Nişanyan hakkında "Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılama" suçlamasıyla bir buçuk yıla kadar hapis cezası istemiyle İstanbul 14. Sulh Ceza Mahkemesinde dava açılmıştı. Mahkeme, "yargılama" sonunda, Nişanyan'ı, Muhammed peygambere hakaret ettiği iddiasıyla 13,5 ay hapis cezasına çarptırıldı. Üstelik Nişanyan'ın önceden de cezası olması nedeniyle 13,5 ay hapis cezası paraya da çevrilmiyor. Davanın açılmasına ve ceza almasına neden olan şikâyetçi kişilerin Nişanyan hakkında ayrıca birde tazminat davası da açacaklar.

Nişanyan tepkisini, "*Tazminat davası da açacakmış hacılar. Allahın sırtından para kazanmak oluyor, iyi iş :)*" sözleriyle ifade eder.

Bu dava dinsel fanatizmin yükseldiği doruklardan biridir!

Yalnız kitlelerin çıkarları açısından değil, kendi aklımızın sağlığı açısından da Tanrı düşüncesinin tarihsel doğuşunu, bu düşünceyi insan bilincinde üreten ve geliştiren nedenler dizisini kavramaya çalışmak zorundayız. Kendimize ateist desek ve böyle olsak bile bu nedenleri anlamadığımız sürece az veya çok bu gizemini ortaya çıkaramadığımız genel vic-

danın gürültüsünün sürekli hükmü altında kalacağız. Ve bizzat en güçlü olanın bile, onu çevreleyen toplumsal ortamın her şeye kadir etkisi karşısında düştüğü zayıflık içinde, sürekli, er ya da geç şu ya da bu biçimde dinsel saçmalığın uçurumuna düşme riskine giriyoruz.

Tanrıların kuşkusuz en kıskancı, en kendini beğenmişi, en kabası, en adaletsizi, en kan dökücüsü, en despotu ve insan şeref ve özgürlüğüne en çok düşman olan Yehova. Adem ve Havva'yı kim bilir nasıl bir heves uğruna yarattı, kuşkusuz sonsuz egoist yalnızlığı katında korkunç olması gereken can sıkıntısını dağıtmak ya da kendine yeni köleler yaratmak için; sonra o soylu bir biçimde tüm meyveleri ve hayvanlarıyla birlikte yeryüzünü onların kullanımına sundu, ancak mükemmel istifadeye bir tek sınır koymuştu. Bilgi ağacının meyvesini ellemeyi açıkça yasaklamıştı. Böylece tüm bilinci kendisinden çalınan insanın sonsuza dek hayvan kalmasını, bengi Tanrı'nın, yaratıcısının ve efendisinin önünde dört ayaküstünde durmasını istiyordu. Fakat o sırada bengi isyancı, ilk özgür düşünür ve dünyalar kurtarıcısı Şeytan geldi, insanın hayvansal bilinçsizliğinden ve uşaklığından utanmasını sağladı; onu itaatsiz olmaya ve bilginin meyvesini yemeye özendirerek onu kurtardı ve alnına özgürlüğün ve insanlığın damgasını bastı.

Sonu biliniyor. Tanrısal niteliklerinden birisi olan kehanetin ona zaten böyle olacağını söylemesi gereken Tanrı, korkunç ve gülünç bir öfkeye kapıldı. Şeytanı ve bizzat kendisinin yarattığı insanı ve dünyayı, çocukların öfke içinde yapmayı huy edindikleri gibi, adeta bizzat kendi eseriyle dövüşerek lanetledi ve atalarımızla o anda hesaplaşmakla yetinmeyerek, atalarının suçlarında payı olmayan geleceğin tüm kuşaklarını da lanetledi.

Biz şimdi bu mitosun masal yanını bırakalım ve onun sözel anlamını inceleyelim. Bu çok açıktır, insan kendini kurtardı, hayvanlıktan sıyrıldı ve insan yapısına kavuştu; bir bilgi ve itaatsizlik sahnesiyle, yani *isyan ve düşünceler* sayesinde insani anlamda tarihine ve gelişmesine başladı.

Tarihte üç unsur ya da üç temel ilke, kolektif ve bireysel olarak tüm insan gelişmesinin belli başlı koşullarını oluşturuyorlar: 1) *İnsani hayvanlık*, 2) *Düşünce*, 3) *İsyan. Toplumsal ve özel ekonomi birincisine, bilim ikincisine, özgürlük üçüncüsüne* denk düşer.

SEKÜLARİZM ÜZERİNE KISA NOT

KADİR CANGIZBAY

Konuşmamın başlığı, sekülarizm. Sekülarizm ile laiklik arasında bir ayırım yapmak gerekirse, sekülarizmin sosyo-kültürel bir yönelim ve olgu, laikliğin ise siyasal-hukuksal bir ilke olduğunu belirtelim.

Sekülarizm, bugün ve burada yaşarken başka bir dünyanın ve orada geçerli olduğuna inanılan bir ilke ve düzenlemenin bu dünya için geçerli bir dayanak noktası veya çerçevesi olarak alınmamasıdır. Laiklik ise, insan karşısında aşkınlığa sahip ve/veya ve 'bu dünya ötesi' bir varlığın –gerçekte var olup olmamasından bağımsız olarak– 'bu dünya'ya ilişkin yasal düzenlemelerde dayanak noktası veya çerçevesi olarak alınmaması, en kaba tanımıyla 'devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması' anlamına gelir.

Ancak bu demek değildir ki, dinsel olanla devlete ilişkin olan kesinlikle örtüşmeyecek. Örneğin Pazar, hem Hıristiyanların kutsal günüdür, hem de resmî tatil günü; ama bu, hiç de laikliğe aykırı bir durum değildir, yeter ki bu düzenlemeye gerekçe olarak Hıristiyanlık gösterilmiş olmasın. Zira laiklik, dinsel ile devletselin çakışmaması/örtüşmemesi değil, devletselin dinselle meşrûlaştırılmamasıdır. Bu, aynı zamanda demektir ki, laikliği dinsel olanla örtüşmezlikte/çakışmazlıkta aramak, kurmaya kalkışmak, hiç mi hiç farkına varmaksızın laikliğin yıkılması olacaktır; zira devletsel olan illaki dinsel olandan farklı olacak demek, yine dinselin nirengi noktası olarak alınması anlamına gelir; ama ters yönde olarak ve de bu durumda söz konusu olan laiklik değil, din karşıtlığıdır.

Din karşıtlığı iyi midir kötü müdür, meşrû mudur değil midir? Böyle bir tartışmanın öncesinde dinin inanca/imana dayandığını, inancın/imanın ise insanın bir bilgi öznesi olmaktan çıkması anlamına geldiğini söyleyelim:

Özne olmaktan çıkmak, yani tam bir teslimiyet. Oysa insan, içine doğduğu en önce doğal, sonra da kültürel ortam karşısında özneleştiği, yani söz konusu ortamlarda geçerli olan düzenlilik/belirleyicilikler hiyerarşisi ile birebir uyum içindeki basit bir ajan olmaktan çıkıp özneleştiği ölçüde bildiğimiz anlamdaki beşerî bir varlık niteliği kazanmıştır. Bu ise demektir, din formunda olsun veya olmasın, inanca/imana dayanan bütün düşünce sistemleri insanın tarih üretirken kendi kendisini inşa etmesine ket vuran engellerdir. Hele insanın, gerçekten var olsun ya da olmasın herhangi bir mabuda tapınması, ona kulluğu kabul edip onun önünde secde etmesi, sadece varoluşsal bir nakısa değil, aynı zamanda ahlakî bir zillettir. Ancak şu da vardır ki, insan sadece doğal değil, aynı zamanda sosyal/kültürel belirleyicilikler karşısında da salt özneliğinden ibaret, bir bakıma kadir-i mutlak bir varlık olmadığına göre, insan bireylerinin şu ya da bu ölçüde öznesi olmadığı bilgilerin, yani inançların taşıyıcısı ve bu inançlar doğrultusunda yaşıyor olması da kaçınılmazdır. Bu durumda, insanları öznesi olmadıkları bilgilerden, yani inançlardan tümüyle arınmış varlıklarmış gibi ele alan düzenlemeler uyarınca davranıp yaşamak zorunda bırakmak, soyut bir insanın özgürleşip daha bir insan olmasını sağlamak açısından her ne kadar ileri bir adım olsa da, salt özneliğinden ibaret olmayan ve/veya böylesi bir ülkü peşinde koşmayan somut insan bireyleri açısından pekâlâ dayanılmaz bir zulme ve/ya da kabul edilmez bir zorbalığa tekabül ediyor olabilir.

Türkiye özelinde mutlaka dile getirilmesi gereken bir tespitimiz vardır ki, o da şudur: Bizatihi varlığı laikliğe aykırı olan Diyanet İşleri Başkanlığı, devletin toplumsal yaşam üzerindeki kontrolünü sağlamaya yönelik yapısı ve işleyişiyle her türlü toplumsal muhalefetin dinsel bir format içine çekilip siyasetin din üzerinden yapılmasına müsait bir zemin hazırlıyor olması bakımından da, toplumun sekülerleşmesi önündeki en büyük engel durumundadır.

Belki de en evrensel ve dirençli yabancılaşma biçimi olan dine karşı mücadele bağlamında ise, şunu söyleyebiliriz: İnsanı kendi dışından özgürleştirmenin ontolojik olarak imkansız olduğu veri iken, dine karşı olmanın dindara karşı düşmanlık ve küçümseme şeklinde tezahür etmesi de, gerek ahlakî gerekse pragmatik açıdan en son izin verilmesi gereken şey olmalıdır.

POSTMODERN ÇAĞDA DİN (VE İSLÂM)

TEMEL DEMİRER

"de omnibus dubitandum est."[1]

"Din: Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü" Sempozyumu'nun Ankara ayağındaki "Dini –Eleştirel Olarak– Anlayabilmek" oturumunda öncelikle bir saptamamı sizinle paylaşmama izin verin.

Sempozyumun pratik örgütlenmesi sürecinde, kendini sosyalist/komünist olarak niteleyen kimi çevrelerin, "dinin tartışılması"na bir hayli soğuk ve mesafeli yaklaştıklarına şahit oldum.

Sosyalist/komünist olma iddiasının tarihsel ve diyalektik materyalist olmayı kaçınılmaz kıldığı/kılacağı herklesin malumu olduğuna göre, "dinin tartışılması"na soğuk ve mesafeli tavır alınmasının ardında, dinde "halkın değerleri" adına olmayan "hikmetler"in aranması ve dinin "devrimcileştirilebileceği" gibi postmodern hezeyanlarla karşılaştım.[2]

---

[1] "her şeyden şüphe edilecektir".

[2] Bu satırları kaleme aldıktan sonra, tebliğimi hazırlamışken 4 Nisan 2013'te Eren Balkır'ın, 'Yerlilik' (http://istiraki.blogspot.com/2013/04/yerlilik_3472.html) başlıklı yazısını okudum.

Bir malumatfuruşluk örneği teşkil eden yazıda, "*6 Nisan'da Ankara, 13 Nisan'da İstanbul'da yapılacak Din sempozyumları da yerlileşmenin bir gereği olarak yapılmakta ama sonuçta laik solun ortaklaşa bir tavır geliştirme ihtiyacı üzerinden biçimlenmektedir. Müslümanların bir kısmı ile sosyalistlerin bir kısmı kendi aralarına döşedikleri liberalizm denilen hava yastığını test etme imkânı bulacaklardır. Sonuçta kazanan, Kemalist laiklik olacaktır*" deniyordu!

Henüz olmamış, yapılmamış bir sempozyumda, daha kimin ne diyeceği bilinmiyorken, katılımcılar bir şey söylememişken, ve de Sempozyuma ilişkin herhangi bir "niyet" açıklanmamışken, Eren Balkır'ın "hükmü", olsa olsa bir müneccimlik karikatüründen başka bir şey değildir ve olamaz da...

Sempozyum katılımcıları adına konuşacak değilim; ancak, "liberalizm denilen hava yastığını test etme" veya "Kemalist laiklik"e "hizmet" gibi lafları edenlerin müneccimlikleri yanında gülünç cahilliklerine de dikkat çekmeden geçmemeliyim.

Aynı bağlamda bana hep Mehmet Ercan'ın, "en tehlikeli insan,/ her şeyi bildiğini sanan insandır" (Aforizmalar, http://www.insanokur.org/?p=36546) aforizmasını anımsatan Demir Küçükaydın'ın, "Bir Tükenişin İki Resmi: 'Din Teorisi Pratiği Sempozyumu' ve 'Sosyalist Yeniden Kuruluş Partisi': Birinci Resim: 'Din Teorisi ve Pratiği Sempozyumu'", (5 Nisan 2013) başlıklı yazısına gelince.

Uzun uzun yazdığına bakmayın! Küçükaydın'ın sıkıntısı Sempozyuma çağrılmamak; hepsi bu!

Kendini, "*Türkiye'de son yirmi yıldaki yayınlara bakın, tarihin ve toplumun genel gidiş yasaları ve bunlardan çıkarılacak program ve stratejiyle ilgili yeni bir şeyler söyleme gayretinde olan iki kişi vardır; iki istisna var bu koca çölde.*

Birisi Abdullah Öcalan, diğeri bu satırların yazarı Demir Küçükaydın. (...)

Demir Küçükaydın ise, Marksist kavramlara dayanarak, ama onları eleştirip geliştirerek, Marksizm'i içindeki Aydınlanma'nın kalıntılarından arındırarak, Marksizm'i yeniden kurarak, bir teorik sistem kurmaya ve buradan sadece Türkiye ve bölge için değil, tüm dünya için programatik, stratejik ve politik sonuçlar çıkarmaya çalışıyor. (...)

Birincisi Küçükaydın Öcalan'ın kitaplarını görüşlerini bilmektedir ama Öcalan Küçükaydın'ınkileri bilmemektedir. Sadece çok yüzeysel izlenimleri vardır. Kim bilir belki bilseydi, kavram sistemini daha farklı tanımlayabilir, daha yakın ve daha az eklektik çözümlere ulaşabilirdi" türünden "saptamalar"la kendini dev aynasında görüp, göklere çıkaran bu şahsa "Övgü, eleştirinin ilk cümlesidir" diyen Japon atasözünden haberi olup, olmadığını sormadan geçmeyelim... Bir de, "Marksizm'i Aydınlanma kalıntılarından arındırma" iddiasındaki bir kişinin nasıl olup da aynı solukta, "*tarihin ve toplumun genel gidiş yasaları*"nı keşfe koyulduğunu... Malum, "*tarihin ve toplumun genel gidiş yasaları*"nın keşfi, en çok "Aydınlanmacı" bir serüven!

Bir şey daha: Küçükaydın, olmamış sempozyuma dair hezeyanlarından çok, kendinden, kendisinin ne kadar da "biricik" ve bulunmaz Bursa kumaşı olduğundan söz ediyor...

Bu "iddia"lara itibar etmiyorum; Küçükaydın da buna itibar etmeyenlere kızarak haykırıyor:

"*Bu Sempozyum İlanında Kıvılcımlı'yı tartışan, ima eden bir tek sözcük veya başlık bile yok. (...) Açıktır ki, yine burada Öcalan ve Öcalan'ın din konusundaki görüşleri de tıpkı Kıvılcımlı gibi gündemin ve tartışmanın dışında tutulmaktadır. (...)*

Haydi Kıvılcımlı ölmüş, Öcalan Hapiste, Peki Demir diye biri, yıllardır bu konuda yazıyor çiziyor, Marksist olduğun söylüyor, en azından onun görüşlerin eleştirmek gerekmez mi, söz konusu etmek; değersizse değersizliğini göstermek gerekmez mi?

Açık ki, aslında aynı susuş kumkuması devam etmektedir. (...)

Bu baylar, (hemen bir parantez, bu sempozyumu yalnızca "baylar" düzenlemiyor. Gerek düzenleyiciler, gerekse katılımcılar arasında kadınlar da var! T.D.) bizlerin Din konusunda yazdıklarımızı ve tezlerimizi görmezden gelerek, tartışma ve gündem dışına iterek aslında bize karşı bir mücadele yürütüyorlar. Ama açık ve şövalyece değil, özel savaş yöntemleriyle yokmuş gibi yaparak, Susarak.

Giderek "etkinleş(tiril)en yanılgının altını özenle çizerek *Edward Gibbon*'un, "*Romalıların dünyasında hüküm süren çeşitli tapınma biçimlerinin hepsi de halk tarafından aynı ölçüde gerçek, filozoflar tarafından aynı ölçüde sahte, devleti yönetenler tarafından da aynı ölçüde yararlı sayılıyordu*" saptamasına, Yasin Ceylan'ın,[3] "Hıristiyanlık ve İslâm, dünya görüşlerini oluşturan mutlak, doğrulukları sorgulanmayan dogmalarla yola çıktı"[4] sözlerini eklemeliyim.

O hâlde belirteyim: Din, postmodern zamanlarda da, öncesindeki üzere egemen(lik)lerin doğmasıdır!

I. AYIRIM: DİN NEDİR?

"İnancın karşıtı inançsızlık değil,
eleştirel düşüncedir."[5]

İlah ya da tanrı/ça(lar) kavramı üzerine yaslanan dinsel inançlar, tarım devrimi ile birlikte ortaya çıktı; yani işbölümüyle...

Aslında öyle yaparak kendi çürümüşlüklerini ele veriyorlar ve kendilerini gericiliğe mahkûm ediyorlar".

Din konusunda bir sempozyum düzenlerken; Küçükaydın'dan "izin almak", "önünden geçmek" diye bir zorunluluk söz konusu değil. Ancak vahim olan Küçükaydın'ın böyle bir "hikmete" sahip olduğunu varsayan ele alış tarzıdır.

Neyi, nasıl tartışacağımıza; kime ne kadar önem vereceğimize biz karar veririz...

Görüşlerin eleştirisine gelince, neyin önemli olduğuna bırakın herkes kendisi karar versin. Malum her parlayan altın değildir; bazen tenekedir... Her yazılanı, söyleneni; önemsemem, kaale almam!

Kürdistan'daki kirli savaşın en zorlu günlerinde "gıkı" çıkmayan Küçükaydın'ın, "özel savaş yöntemleri" gibi ipe sapa gelmez halüsinasyonlarının "şövalye"liğine gelince; aklıma hemen Efes'teki mermer Artemis tapınağını, sırf meşhur olmak uğruna ateşe veren Herostratos ya da zemzem kuyusunu pisleyen Bevval-i Çeh-i Zemzem'in unutulmazlığı geliyor...

Malum "Sezar'ın hakkı Sezar"a, Herostratos ile Bevval-i Çeh-i Zemzem'inki de Küçükaydın'ın "şövalye"liğine...

[3] "İslâm'dan hareket eden bir yaklaşımın, demokrasiye dayanan bir toplum yönetimini, insan haklarını, bireysel farklı yaşam tercihlerini kabullenmesi için önce batı medeniyetinin temel ilkeleriyle uzlaşması gerekir" (Yasin Ceylan, "Totaliter Devletler ve İslâm", Radikal İki, 6 Şubat 2011, s.4).

[4] Yasin Ceylan, "Bir Davaya Adanmak", Radikal İki, 23 Ocak 2011, s.10.

[5] Salman Rüştü.

Sırf bu nedenle dinin, bir iktidar sorunsalı olduğu, ayan beyan ortadadır. Sorgulamanın, eleştirmenin mümkün olmadığı bir dogma (inak, nas, aklî olmayıp naklî) olan din(ler), düzenleyici bir kurallar manzumesidir. Bu çerçevede din, kime hizmet ederse etsin, bir dogmalar bütünüdür.

Bilgiden çok inanışlara ilişkin bir alan olarak din, günlük yaşamı egemenlik altında bulunduran dış etmenlerin, bir başka deyişle dünyasal güçlerin insan zihninde doğaüstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadır; ancak bundan ibaret değildir. Başlangıçta yalnızca doğanın gizemli güçlerinin yansıdıkları düşsel kişilikler zamanla toplumsal nitelik kazanmış, tarihsel güçlerin simgeleri durumuna gelmiş ve egemen(lik)lere mal olarak gelişmişlerdir; kaçınılmaz olarak da siyasal ve ideolojiktirler...

Bu bağlamda, teorik ve soyut olarak, "Dinlerin amaçları nedir" türünde soru(n)larla iştigal etmek yerine; dini, hizmetinde olduğu egemen(lik)in pratik ve uygulamalarıyla düşünmek/betimlemek/irdelemek gerekmektedir.

"Kapsadığı alanlar nedeniyle din pek çok açıdan bilimle çatışma içinde"yken;[6] monoteist dinlerde tanrının her şeye kadir, her şeyi bilen, tek egemen, her yerde hazır, nazır ve evrensel sınırsız gücü olduğu kabul edilir. Bu sonsuz, sınırsız, kısıtlamasız güç hâline "omnipotans/mutlak kudret" denilir. Örneğin Müslümanlara göre, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an'ın tek sözcüğü, tek noktası, tek virgülü bile değiştirilemez. İnanç sahipleri Kur'an'da yazılan her şeyi tartışmasız kabul etmekle, Kur'an'da bildirilen her şeye inanmakla, Kur'an'da verilen buyruklara sorgulamaksızın itaat etmekle yükümlüdürler.

Dinde "pazarlık" yoktur. Örneğin Kur'an'da yazılanların gerçekliğinden kuşku duymak, İslâm'ı reforme etmeye (dönüştürmeye) kalkışmak büyük bir günahtır. Salt, 'Elhamdüllah Müslüman'ım' demenin Allah katında geçerliliği yoktur; kişinin Müslüman olup olmadığını İslâm'a olan mutlak inancı ve bu inancı doğrultusundaki davranışları belirler.

Özetle "Dinsel inanç bir bütündür, mutlaktır, dolayısıyla 'yarım inançlılık', 'çeyrek inançlılık', 'kendince inançlılık' diye bir şey yoktur, olamaz. Din, buna izin vermez!"[7]

---

[6] Türker Alkan, "Din, Bilim ve Ahlâk", Radikal, 17 Mayıs 2008, s.5.

[7] Deniz Kavukçuoğlu, "Din ve Dindarlık-Umut (24)", Cumhuriyet, 27 Şubat 2008, s.17.

Doğası gereği tek tanrılı dinler, "kutsal kitap"ların yazdıklarını, "mutlak gerçek" kabul eden dogmatizmin tümdengeliminden malûldür. Bu nedenle "Din ile bilimin kavgası tümdengelimle tümevarımın kavgasıdır"[8] biçiminde özetlenebilir.

Prof. Dr. Nurullah Aydın'ın, "Akıldan, bilimden, sanattan yoksun din, din değildir, hurafedir",[9] sözleri gerçekle ilintisi olmayan/olamayan bir temenninin ötesine geç(e)mez![10]

Raoul Vaneigem çaresizlik karşısında, sığınma gereksiniminden doğan; çözümün kendine benzemeyenden, kendinden olmayandan aranması hâli olarak, ekonominin insanı yaşamdan koparmasından doğan güçsüzlüğün, onu "ilahi kudrete" yönelttiğini altını çizer.

Vaneigem'e göre, "Paranın her şey olduğu yerde insan bir hiçe dönüşür; din de tam da bu anda, kiliselerin harabeleri üzerinde ışıldadığında son derece 'saflıkla' özüne kavuşur".[11]

Liberalizmin "sefaleti çözeceğini" iddia eden "bırakın yapsınlar" buyruğu, her geçen gün dinsel anlayışı besleyip büyütüyor. Böylelikle, her ne kadar reddediyor gibi görünse de din, maddi çıkarların önemli bir yöneticisi hâline geliyor. Tüm söylemler; "yoksulluk ve merhamet", "ölüm ve öte dünya", "günah" ve günahın satın alınması, bir pazar konumuna gelerek "dine kârlı bir alışveriş sağlar"ken;[12] bu alan "inanç", "bağlanma", "teslim olma", "huzuru arama" tanımlamalarıyla insanın iç dünyasının tecrübesini canlı hâle getirir".[13]

Evet din bir bağlanma hâlidir! Bu hâl de, doğal olarak iktidarın kontrolüne kapı açar...

---

[8] Atıl Bulu, "Bilim ve Din Arasında Bitmeyen Kavga", Cumhuriyet Bilim Teknoloji, Yıl:21, No:1094, 6 Mart 2008, s.20-21.

[9] Yalçın Bayer, "Din; Vicdani Tercihtir", Hürriyet, 3 Şubat 2012, s.18.

[10] Veya Özdemir İnce'nin, Çağımızın Müslümanlarına anlatılması, onaylatılması gereken ilk şey şudur: Din devlet değildir, devlet din değildir. Din toplum değildir, toplum din değildir. Din bireysel bir olgudur!"[10] sözleri gibi...

[11] Raoul Vaneigem, *Dinin İnsanlıkdışılığına Dair*, çev. I. Ergüden, Versus Kitap, 2009, s.94.

[12] Raoul Vaneigem, Dinin İnsanlıkdışılığına Dair, *A.g.e.*, s.100.

[13] Mevlüt Albayrak, "Din Muhafazakâr Değildir", Radikal İki, 6 Mayıs 2012, s.9.

Özellikle altı çizilmelidir ki, "Sosyal kontrol mekanizması olarak dinler, insanların toplumsal yaşamlarını düzenleyen birtakım kurallara ve emirlere sahiptir... Bu emrin gerisinde bir otorite vardır".[14]

Söz konusu kapsamda insanların hareketlerini günah-sevap prensibine göre değerlendiren din(ler)de "Yargıç yalnız Allah'tır. Kullarına peygamberler vasıtasıyla emirlerini bildirir. Bu emirleri kabul ve onlara itaat edenler sevap kazanır. Karşılık olarak mükâfat görürler. Dinde yargıcın yerini dünyada vaiz alır. Vaiz ne emreder ve ne de Allah namına yargı yetkisine sahiptir".[15]

Yani din(ler), özü itibarıyla tanrı fikrine ve onun insanlar üzerindeki otoritesine dayanır. egemen(lik)lerin sosyal kontrol mekanizması olarak dinler, insan(lar)ın toplumsal yaşamlarını iktidar(lar) için ihya ederler.

"İbrahimi monoteist dinlerde, bunların kökeni olan Yahudilikte Tanrı Yahwe'nin insanlar üzerindeki otoritesi gerekçesiz, salt güç olmaktan kaynaklanan totaliter bir otorite tarzıdır... Tanrı'nın otoritesi, sadece onun her şeye kadir, mutlak güç oluşundan değil, aynı zamanda bu gücünü çerçeveleyen ahlâkıyla[16] ('adalet', 'hikmet', 'merhamet') da tahkim edilir".[17]

Zor ve ikna ile egemen(lik)lerin elinde bir kırbaca dön(üştürül)en "Dinin, en olumlu anında 'müsekkin' işlevi gören, genelde ise sömürü ve sınıf çelişkilerini 'takdir-i ilahi' olarak gösterip sorgulanmadan kabul edilmesini sağlayan bir ideolojik boyutu vardır. Ama hayatı olumlayan, 'müsekkin' olmanın ötesinde, 'uyarıcı' olan, aktif hâle getiren dinamik bir boyutu da vardır".[18]

Dinin bu iki boyutluğunu asla unutmadan; "Dini hayatın kaynağı olarak" açıklayan teolojik tanımların karşısına; "Hayatı dinin kaynağı olarak"

---

[14] Cahit Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din, Ahlâk, Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yay., 1970, s.88.

[15] Cevdet Doğan, "Cahit Tanyol Sosyolojisinde Doğu-Batı Ayrılığı, Din ve Laiklik Kavramlarının Yeri", Sosyoloji Notları, No:3, Ekim 2007, s.65-66.

[16] "Ahlâkla dindarlık arasında organik bağ yoktur" (Neval El Saadavi, "Ahlâkla Dindarlık Arasında Organik Bağ Yok", Hayat, 20 Ekim 2010).

[17] İlhami Güler, "Din ve Siyasette İki Otorite Tarzı", Radikal İki, 11 Ekim 2009, s.3.

[18] Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar - Antropolojik Denemeler*, İletişim Yay., 2011.

tanımlayan antropolojik tanım dikilirken; din toplumsal bir kurum olduğu asla göz ardı edilmemelidir.

Evet dini toplum yaratmıştır, toplumu din değil. Tabii ki dinin toplum üzerinde müthiş bir etkisi var. Toplumu derinden etkiliyor ve değiştiriyor... Ancak dinler, "ilahi bir kaynaktan geldikleri"ne inanıldığı için kolay kolay değişmezler; toplumlar devamlı bir değişim içindedir.

İş bu nedenle de din ile toplumsal değişim daima ve kaçınılmaz olarak çatışma hâlindedir...[19] (Açların dini, açların isyanı, açların ideolojileri başlar. Açların, yoksulların dini hiçbir zaman yalnız din değildir. Çoğu zaman bir sığınma ama bir yerden sonra başkaldırıdır).

---

[19] "2000 yılı rakamlarına göre dünya dinlerinin sayısal dağılımı şöyle: Hıristiyanlık: 2,1 milyar kişi. Dünyanın %30'u, Seküler/ateist: 1,4 milyar kişi. Dünyanın %20,66'sı, İslâmiyet: 1,2 milyar kişi. Dünyanın %17,71'i, Hinduizm: 900 milyon kişi. Dünyanın %13,28'i, Budizm: 708 milyon kişi. Dünyanın %10,44'ü, Musevilik: 14 milyon kişi. Dünyanın %0,18'i" (Erdal Atabek, "Gene Atatürk Kurtaracak...", Cumhuriyet, 13 Şubat 2012, s.4). Ayrıca bkz. R. Boer, Cennetin Eleştirisi, çev. M. Pekdemir, Ayrıntı Yay., 2013; W. Jaeger, İlk Yunan Filozoflarındaki Tanrı Düşüncesi, çev. G. Ayas, İthaki Yay., 2012; L. Feuerbach, Tanrıların Doğuşu, Sus Yay., 2012; M. Thompson, Din Felsefesini Anlamak, çev. K. Atakay, Otonom Yay., 2012; K. Armstrong, Tanrı'nın Tarihi, çev. H. Koyukan-K. Emiroğlu-O. Özel, Ayraç Yay., 2008; S. Su, "Tanrının da Tarihi Var", Radikal Kitap, No: 379, 20 Haziran 2008, s.23; B. Onaran-S. Yardımcı, "Dindarlık, Muhafazakârlık ve Modernlik", Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, No:2, Mart 2012, s.3-7; Sedat Ot, "Din ve Yabancılaşma", Kaldıraç, No:134, Temmuz 2012, s.52-58; S. Ot, "Din ve Kadın", Kaldıraç, No:141, Mart 2013, s.68-73; S. Ot, "Dinin Binbir Hâli", Kaldıraç, No:132, Mayıs 2012, s.70-75; S. Su, "Din: Şu Çetrefilli Mesele", Radikal Kitap, 28 Ekim 2011, s.12; Ö. Akgüç, "Dinin Siyasallaşması", Cumhuriyet, 11 Aralık 2011, s.13; M. Akaya, "Bilim, İktidar ve Din", Birgün Pazar, 22 Ocak 2012, s.6; M. Parnukoğlu, "Dinin Önemi ve Sekülerleşme", Cumhuriyet, 2 Kasım 2010, s.13; Ö. İnce, "Felsefe ve Din", Hürriyet 26 Ekim 2008, s.24; İ. Güler, "Din, Ne Zaman Halkların Afyonu Hâline Geldi?", Birgün, 13 Kasım 2011, s.6; D. Kavukcuoglu, "Din ve Ahlâk", Cumhuriyet, 6 Şubat 2012, s.13; Y. Ceylan, "Din ve Dünya", Radikal İki, 15 Nisan 2012, s.4; A. Bulunmaz, "Gökyüzüne Zincirlenen İnsan", Cumhuriyet Kitap, 17 Eylül 2009, s.14; Y. Ceylan, "Çağdaş Toplum ve Din", Radikal İki, 15 Temmuz 2012, s.11; C. Tüzün, "Din ve Kadın", Cumhuriyet Bilim Teknoloji, No:1106, 30 Mayıs 2008, s.20; T. Aklan, "'Dincilik=Ahlâklı Kamu Yönetimi' mi?", Radikal, 2 Kasım 2008, s.5; T. Alkan, "Ahlâkın Kaynağı", Radikal, 24 Haziran 2008, s.5; Ö. Akgüç, "Din ve İnsan Kirliliği", Cumhuriyet, 7 Eylül 2008, s.13; Ö.B. Tek, "Omnipotans ve Yargıya Saygı...", Cumhuriyet, 17 Temmuz 2008, s.2; T. Alkan, "Savaşta ve Barışta Din", Radikal, 11 Nisan 2009, s.19; T. Alkan, "Din ve Kültür", Radikal, 14 Ekim 2009, s.15; T. Alkan, "Din, Felsefe ve Bilim", Radikal, 9 Ocak 2010, s.17; H.İ. Türkdoğan, "Din ve Düşünce...", Cumhuriyet, 17 Mayıs 2011, s.2; M.A. Gökaçtı, "Modern Toplumda Dinin Yeri Nedir?", Radikal İki, 8 Haziran 2008, s.8.

DİN HAKKINDA	
William Hawells	"Dine sahip olmayan hiçbir ilkel topluluk bulunamamıştır".
Thomas Hobbes	"Görünmeyen şeylere duyulan korku, herkesin kendi içinde din diye belleğinin doğal tohumudur".
John Tyndall	"Batıl inanç, insan yapımı dindir".
David Hume	"Din hakkında düşünceler doğada tasarlanarak değil, yaşamdaki olaylar sonucunda ortaya çıkan endişeden, insan aklındaki sürekli ümitten ve korkudan doğdu".
Seneca	"Ölüm korkusu, herkesi dua etmeye yöneltir".
Mevlana	"Dinin aslını anlamaya imkân yoktur, ona ancak hayran olunur".
Sigmund Freud	"Din bir yanılgıdır ve gücünü bizim içgüdüsel dürtülerimizin hemen uyum göstermesinden alır".
Eugenio Montale	"Tek tanrının tüm dinleri birdir; yalnızca aşçılar ve yemek tarifleri değişir".
Soren Kierkegaard	"Dua tanrıyı değiştirmez, ama dua edeni değiştirir".
Hippokrates	"Dua etmeye bir diyeceğim yok, ama insan tanrıları yardıma çağırırken kendi de el atmalı işe".
Michel de Montaigne	"Yüce tanrıya ettiği duaları yayınlamayı göze alabilecek pek az insan vardır".
John Selden	"Vaizler, yaptığımı yapın demezler, dediğimi yapın derler".
Thomas Browne	"İnsanlar akıllarını hiçbir şeyde dinde olduğu kadar yitirmediler, taşları ve çivileri bile aziz yapıyorlar".
Thomas Fuller	"Her geniş kenarlı şapkanın altında muhterem bir baş bulunmaz".
Voltaire	"Din ve din adamlarına, akıl ve sağduyudan daha karşı bir şey olamaz".
G. Bernard Shaw	"Gözlerinde açlık okunan birine dinden söz edemem".
Robert Burton	"Her din bir başkası kadar doğrudur".
Oscar Wilde	"Dinin bana bir yararı yok. İsteyen görünmeyene insansın, ben dokunabildiğime, görebildiğime inanırım".
E.W. Howe	"Din zekâ testi değildir, sadece inançtır".
William James	"Din insan egoizminin tarihi içerisinde anıtsal bir bölüm oluşturur".
J. Lancaster Spalding	"Din yararlı olduğu için değil, insanın ve eşyanın tabiatında var olduğu için gereklidir".
Heraklitus	"Din bir hastalıktır, fakat asil bir hastalıktır".
Swami Vivekananda	"Bütün dinlerin amacı aynı, fakat öğretmenleri farklıdır".
Hz. Muhammed	"Din nasihattir".
W. Goethe	"Kilise, kendisine hizmet için yola çıkanı kutsar".[20]
Jorge Luis Borges	"Din uğruna ölmek, onu sonuna kadar yaşamaktan kolaydır".
Bertrand Russell	"Bir kez daha bir din savaşları çağı yaşıyoruz, ama dine artık 'ideoloji' deniyor".
Colton	"İnsanlar din hakkında yazarlar, savaşırlar, ölürler de, din için yaşamasını bilmezler".

[20] W. Goethe, Goethe Der ki, çev. G. Aytaç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 534, 1986, s.164.

Arthur Schopenhauer	"Dünya, 15 yaşından küçük çocuklara din dersi vermeyecek kadar dürüst olursa, belki o zaman ona umut besleyebiliriz".
Steven Weinberg	"Din insanın ciddiyetine ve saygınlığına bir hakarettir. Onunla veya onsuz, iyi insanlar iyi işler, kötü insanlar kötü işler yapabilirler. Ama iyi insanlara kötü işler yaptırmak dinin işidir".
Jonathan Swift	"Birbirimizden nefret etmeye yetecek kadar dinimiz var, ama birbirimizi sevmeye yetecek kadar değil".[21]

"İnsan için dinin ne olduğu, hangi gereksinmeye karşılık geldiği" sorusunun yanıtı ise Karl Marx'ın, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde yer alan şu satırlarındadır:

"Din, gerçekte kendisini henüz bulamamış ya da kazanıp kaybetmiş insanın özsaygısı ve özbilincidir. Ama 'insan', dünyanın dışında sürüklenip duran soyut bir varlık değildir. 'İnsan', insanın dünyasıdır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum tersine dönmüş bir dünyanın tersine dönmüş bilinci olan dini yaratır. Din bu dünyanın genel teorisidir, onun ansiklopedik özeti, popüler mantığı, manevi onuru, heyecanı, ahlâki yaptırımdır.

Din bu dünyanın genel kuramı, geniş kapsamlı özeti, yaygın mantığı, manevi yüceliği, coşkusu, ahlâkça onaylanması, görkemli bütünlüğü, avuntu sağlamaya ve haklı kılmaya yarayan evrensel temelidir. İnsanın özünün hayali olarak gerçekleşmesidir, çünkü insanın sahici bir gerçekliği yoktur. Bu nedenle dine karşı savaşım, manevi kokusu din olan bu dünyaya karşı da dolaylı olarak savaşımdır.

Din baskı altındaki yaratığın iç geçirmesi, taş yürekli bir dünyanın duygusu ve ruhsuz koşulların ruhudur. Halkın afyonudur. Bu nedenlerle de, halkın hayali mutluluğu olarak dinin kaldırılmasını istemek, halkın gerçek mutluluğunu istemektir. Halkı içinde bulunduğu koşullarla ilgili aldatmacalardan vazgeçmeye çağırmak, aldatmayı gerektiren koşulları terk etmeye çağırmaktır. Dinin eleştirisi, bu nedenle dinin halelendiği gözyaşları vadisinin eleştirisidir".[22]

Belirtmeden geçmeyelim: Marx, dinin bir "yanlış bilinçlilik hâli" olduğunu söylemekle birlikte, bundan dolayı inananı küçümsemeye asla kalkışmaz!

---

[21] Jonathan Swift, Ateistin Kutsal Kitabı, der. Joan Konner, çev. Ali Ünal, Notos Kitap., 2011.

[22] Geçerken ekleyelim: "Din eleştirisinin sonunda varacağı yer, insanın insan için yüce bir varlık olduğu doktrinidir; keza insanın değersiz, köleleştirilmiş, terk edilmiş, aşağılık bir varlık olduğu durum bütün toplumsal ilişkileri yıkma yönündeki kesin buyruğa varır" (Karl Marx).

I.1) Tanrı ile İnanç, Bilim ve Felsefe

"bilim gerçeklerin gizinde,
tanrı karanlığın bilinmezinde saklıdır."[23]

Bilindiği üzere evrenin (âlemlerin) yaratıcısı, zıddı ve benzeri olmayan, her şeyi yapmaya muktedir (kadir-i mutlak) anlamıyla "Tanrı" ve "Allah" sözcükleri eşanlamlı olarak kullanılır.

Konuyla ilgili çeşitli kaynaklar (örneğin İ.Z. Eyüboğlu'nun "Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü ya da wikipedia'nın ilgili maddesi) "Allah"ın İbranice "eloah/el-ilah"tan türetildiğini söylüyor...

Eyüboğlu, Mezopotamya dillerinde "tanrı" anlamına gelen sözcüklerin "il", "ul" ile başladığını belirtiyor...

Örneğin Akadca "il", Babil dilinde "il" ve "el" Tanrı anlamına gelen sözcüklermiş.

Tevrat'ta sözü edilen, daha sonra Arapça söylenişleriyle İslâm uluslarınca benimsenen dört kutsal varlığın, "Azra-il", "Cebra-il", "İsraf-il" ve "Mika-il" adlarının sonundaki "il" sözcüğü de tanrı demekmiş...

Yine Eyüboğlu, sözlüğünde, Tanrı sözünün Sümerce "gök tanrı, gök" anlamındaki "dıngır"dan geldiğini ileri sürüyor...

Bu sözcük, "tıngır, tıngri, tengri, tengere, tangara, tangrı"dan geçerek günümüzdeki "tanrı"ya ulaşmış...

Wikipedia'nın ilgili bölümünde sözün Türkçe olduğu savunularak Orhun Yazıtları'nda geçmesi kanıt olarak gösteriliyor...

Şöyle ya da böyle, "Tanrı" sözcüğü de tıpkı "Allah" gibi değişik söyleyiş biçimlerinden geçerek günümüzdeki biçimini almış...

Her iki sözcükten türetilen deyimler, ifadeler, günlük dilin dokusuna işlemiş...[24]

Hangi biçimi ve sunusu ile olursa olsun; Ali Şimşek, "Tanrı bir talebin nesnesidir",[25] vurgusunun altını özenle çizerken; Ludwig Feuerbach'a göre ise "Tanrı, menşei ve öz itibariyle bir akıl nesnesi değildir; onu bu hâle, da-

---

[23] Mehmet Ercan, "Aforizmalar", insanokur.org.

[24] Ataol Behramoğlu, "Tanrı Retoriği", Cumhuriyet Pazar, No:1317, 19 Haziran 2011, s.8.

[25] Ali Şimşek, "Feuerbach: Tanrı Bir Talebin Nesnesidir", Birgün, 24 Mart 2012, s.2.

ha sonraki kuşakların akılsızlığı ya da aklı getirmiştir, o, spekülasyonun, felsefenin nesnesi ya da ürünü değildir, çünkü ortada henüz filozoflar yokken tanrılar vardı, ve evrenin nedenler, ateşten ya da sudan ya da hatta hiçlikten meydana gelişi konusunda saçmalamak kimsenin aklına gelmediği zaman da onlar vardı. Tanrı, aslında bir talebin, dileğin nesnesidir; o, talep edildiği, içten arzu edildiği, istendiği için tasarlanmış, düşünülmüş, inanılmış bir varlıktır. Gözün özüne denk düşen bir varlık olarak sadece göz için gerekli bir nesne olması gibi, tanrı da sadece genel olarak bir talebin nesnesidir, çünkü tanrıların doğası insani dileklerin doğasına denk düşer".[26]

TANRI KONUSUNDA	
Ksenophanes	"Etiyopyalılar tanrılarının kalkık burunlu ve siyah olduğunu söylerler; Traklar ise, açık mavi gözlü ve kızıl saçlı olduğunu".
Petronius	"Tanrıları dünyaya ilk getiren, korkudur".
Albert Einstein	"Ödüllendiren ve cezalandıran bir tanrı fikrini kavramak, insanın eylemleri dışsal ve içsel zorunluluklar tarafından belirlendiği için çok zordur. Çünkü bu durumda, tanrının gözünde, cansız bir nesne hareketlerinden ne kadar sorumluysa, insan da başına gelenlerden ancak o kadar sorumlu olabilir".
Okakura Kakuzo	"Allah büyüktür ve para onun peygamberidir".
P. Augustus Genestet	"Yaradılış hiçbir yerde, acıyan, merhamet eden bir tanrıdan bahsetmiyor".
Alexandre Dumas	"Eğer tanrı, insana yaşamaya zorladığı hayatı kendisi yaşamak zorunda kalsaydı, kendini öldürürdü".
Arthur Schopenhauer	"Şu dünyayı Tanrı yarattıysa, onun yerinde olmak istemem doğrusu. Çünkü, dünyanın sefaleti yüreğimi parçalar. Yaratıcı bir ruh düşünülürse, yarattığı şeyi göstererek ona şöyle bağırmak hakkımızdır: 'bunca mutsuzluğu ve bu üzüntüyü ortaya çıkarmak uğruna, hiçliğin sessizliğini ve kıpırdamazlığını bozmaya nasıl kalkıştın?'"
Mahatma Gandhi	"Bu dünyada öylesi aç yaşayan insanlar var ki, tanrı onlara ancak bir somun ekmek suretinde görünebilir".
F.W. Nietzsche	"Tanrı öldü; ama insanların yaradılışı öyle ki, tanrının gölgesinin görüleceği mağaralar belki daha binlerce yıl var olacak". "Ben ancak dans etmeyi bilen bir tanrıya inanırım".
Nacer Kemir	"Dünyadaki ruhlar kadar, tanrıya giden yol vardır..."[27]
Carl Gustav Jung	"Bir insanın elinden tanrılarını alırsanız, karşılığında ona yeni tanrılar vermek zorunda kalırsınız".

[26] Ludwig Feuerbach, Tanrıların Doğuşu, çev. Oğuz Özügül, Say Yay., 2012.

[27] Tunuslu yönetmen Nacer Kemir'in 2005 yapımı 'Bab'aziz' adlı filmden.

Sigmund Freud	"Tanrı, aslında, yüceltilmiş bir babadan başka bir şey değildir".
Al Capone	"Çocukluğumda tanrıya her gece bir bisiklet vermesi için dua ederdim. Baktım böyle olmuyor, ben de tuttum bir bisiklet çaldım ve geceleri tanrıya beni affetmesi için dua etmeye başladım".
Thomas Jefferson	"Tanrının varlığını bile hiç çekinmeden sorgula; çünkü, bir tanrı varsa, akla saygıyı körcesine korkudan daha doğru bulacaktır". "Tanrının adil olduğunu düşündüğümde, inanın, ülkem adına tir tir titriyorum".
W. Goethe	"Tanrı tövbekâr günahkârlardan zevk alır".[28]
Thomas Szasz	"Siz tanrıyla konuşuyorsanız, dua ediyorsunuz demektir; ama tanrı sizinle konuşuyorsa, şizofrensiniz demektir".
Walt Whitman	"Kendinizden daha yüce olan bir tanrı yoktur".[29]
Aisopos	"Tanrılar kendi kendine yardım edenin yanındadır".
Aziz Augustinus	"Tanrının ne olmadığını biliriz, ama ne olduğunu bilemeyiz".
Joseph Roux	"Filozoflar tanrıya, 'Yüce bilinmeyen' derler: Oysa, 'Yüce yanlış bilinen', demek daha doğru olsa gerek!"
Bernard Shaw	"Tanrısı gökyüzünde olan insandan korkun".
M.A. Bakunin	"Tanrı gerçekten var olsaydı, onu yok etmek gerekecekti".
Pablo Picasso	"Tanrı da bir sanatçı aslında. Zürafayı yarattı, fili yarattı, kediyi yarattı. Belirli bir üslubu yok. Farklı şeyler denemeyi sürdürüyor".
Jean Anouilh	"Her insan tanrının kendi yanında olduğunu sanır. Zenginler ve güçlüler ise tanrının kendi yanlarında olduğunu bilir".
Ivan Illich	"Dua eden bir insanla tanrı arasındaki uzaklıktan daha büyük bir uzaklık yoktur".
Woody Allen	"Tanrı şöyle açık seçik bir belli etse kendini! Bir İsviçre bankasında benim adıma yüklü bir hesap açarak meselâ!" "Tanrının olmaması bir şey değil, hafta sonları bir tesisatçı bulun da görelim". "Tanrıyı güldürmek istiyorsanız, gelecceğe ilişkin planlarınızı anlatın ona".
Stephen Hawkins	"Tanrı yalnızca zar atmakla kalmaz, aynı zamanda zarları kimsenin göremeyeceği bir yere atar".
Ingersoll	"Namuslu bir tanrı, insanların en soylu eseridir".
Euripides	"Tanrı düşüncesini yaratan kişi akıllı bir adammış doğrusu".
Samuel Butler	"Tanrı ve şeytan işbölümünde uzmanlaşmanın mükemmel bir örneğini sergiliyorlar".
Protagoras	"Tanrılarla ilgili hiçbir şey bilmiyorum. Ne var olup olmadıklarını biliyorum, ne de neye benzediklerini. Bilmemin önünde çok engel var: konunun belirsizliği, insan yaşamının kısalığı".
Empedokles	"Tanrı, merkezi her yerde olan, çevresi hiçbir yerde olmayan bir dairedir".

[28] W. Goethe, Goethe Der ki, *A.g.e.*, s.166.

[29] Walt Whitman, Ateistin Kutsal Kitabı, der. Joan Konner, *A.g.e.*

Burada durup, Epiküros'un şu sözlerini anımsatmak gerek:

"Tanrılar kötülükleri yeryüzünden kaldırabilir mi veya kaldıracak mı veya istese de kaldırabilir mi; yoksa bunu yapamaz mı, yoksa yapmayacak mı, veya nihayette tanrılar hem yapabilir ve hem de yapmak istiyorlar mı? Eğer tanrılar yeryüzünden kötülükleri kaldırmak istiyorlar da kaldıramıyorlarsa o zaman onlar her şeye gücü yeter değillerdir. Eğer yapabilirler de, yapmak istemiyorlarsa o zaman onlar iyiliksever değillerdir. Eğer onların kötülüğü kaldırmaya ne güçleri, ne de istekleri varsa o zaman onlar ne her şeye gücü yeten, ne de iyilikseverlerdir. Ve son olarak eğer tanrılar kötülüğü kaldırma gücüne sahipseler ve kaldırmayı istiyorlarsa o zaman kötülük nasıl ortaya çıkmıştır?"

Sonra da David Hume'nin ekledikleri:

"Epikuros'un sorduğu sorular hâlâ cevaplanmamıştır: Tanrılık kötülüğü ortadan kaldırmayı istiyor mu, yoksa buna gücü mü yok? Gücü var da niyeti mi yok? O zaman kötü niyetli (bedhah) midir? Tanrı kötülüğü kaldırmak için hem güce sahiptir ve hem de istekli midir? O zaman kötülük niye vardır?"

Ancak "Tanrı" dediniz mi; din, bu tür soru(n)lara cevaz vermez. Mesela Kur'an bu soru(n)ları ve yanıtı men eder. Çünkü din, bir inançtır; hem de bireysel değil, çoğunlukla kolektif, zorlama mekanizmalarına sahip bir inanç...

Uluğ Nutku, 'İnanmanın Felsefesi' başlıklı yapıtının önsözünde şöyle bir belirleme yapar: "Din felsefesi başlıklı kitapların çokluğuna karşın inanmanın felsefesi başlıklı kitaplar yoktur. Bu durum Türkçe dışındaki diller için de geçerlilik taşır. Acaba neden felsefe açısından din ele alınmakta, din felsefesi yapılmaktadır da inanmanın felsefesi yapılmamaktadır?"

Nutku'ya göre, "Din ile felsefe, tamlaması yapılamayacak, yan yana getirilemeyecek iki kavramdır; çünkü birincisi inanmanın gerçekliği aşan yönüne, ikincisi ise bu aşkınlığın çözümlenmesine aittir".[30]

Dinin kendini kavramlarla çözümleyemeyeceği için, bir din felsefesinden de söz etmenin olanaksız olduğuna dikkati çeken Nutku'ya göre,

---

[30] Uluğ Nutku, *İnanmanın Felsefesi*, Arı Yay., 2012, s. v

"İnanmanın felsefesinin şimdiye kadar yapılamayışının bir nedeni de inanca bilginin olumsuzlaması olarak bakılmasıdır".[31] Bu nedenle inanma olgusunun geniş bir zemin üzerinde incelenmesi gerekir.

İnanmayı insana özgü bir olgu alanı olarak kavramaya yönelen Nutku, bilme ve inanma arasında karşılaştırmalar da yaparak inanmanın insan için bir "varoluş koşulu" olduğunu ifade eder:

"İnanma insana özgü temel varoluş koşullarından birisidir; bilmeyle karşılaştırıldığında bir fazlalık taşır: Bilme, varolanın özelliklerini olduğu gibi, inanmaysa hem olduğu gibi hem de olmadığı gibi edinmeye yönelmedir".[32]

Nutku, inanmanın bilmeye fazlalığını şöyle ifade eder: "Fazlalık, inanmanın bilinmeyeni de içermesi"dir.[33]

Bilineni olduğu kadar bilinmeyeni de içeren inanç, bir bağlanma/bağıtlanma olarak da kullanılır.

Rahipler ve benzeri inanç aracıları bu durumu çeşitli yollardan manipüle edegelmişlerdir. Örneğin, kendilerine de çıkar sağlayan egemenlerin sömürü düzenini sürdürmelerine destek olmuşlar, işlerine gelmeyenlere de karşı çıkmışlardır. Örneğin Mısır ve Babil'de rahipler ve krallar birçok dönemde birlikte hükümran olmuşlar, çıkarları çatıştığında genellikle rahipler krallara üstün gelmişlerdir. Mısır'da rahiplerin, "Tanrısız Firavun" olarak anılan Akenathon'u yendikleri bilinen bir gerçektir.

Yine tarihi belgelere göre Augustus, Roma'da "Pontifex Maximus (En büyük başrahip)", taşra yörelerinde ise "Tanrısal Güç" olarak tanıtılıyor, egemenliğini inanç desteğiyle sağlıyordu. Ortaçağda, Papalığın güçlü dönemlerinde imparatorlar "Papa"nın elinden taç giyiyor ve "Rex Gratia Dei" (Tanrı'nın inayetiyle kral) diye kutsanarak hükümran oluyorlardı...

Kenya'nın özgürlük savaşçısı Jomo Kenyatta'nın, "Beyaz adam geldiğinde, bizim topraklarımız, onların ellerinde İncil vardı. İncil'i verip bizi uyuttular; gözlerimizi açtığımızda İncil bizim elimizde, topraklarımız onlardaydı" sözleri, sömürüye inanç desteğini bütün açıklığıyla yansıtmaktadır.

---

[31] Uluğ Nutku, *İnanmanın Felsefesi*, Arı Yay., 2012, s.vii.

[32] Uluğ Nutku, *İnanmanın Felsefesi*, Arı Yay., 2012, s.1.

[33] Uluğ Nutku, *İnanmanın Felsefesi*, Arı Yay., 2012, s.13.

İNANÇ ÜSTÜNE	
Emil M. Cioran	"Sadece, hiçbir şeyi derinlemesine düşünmemiş olan bir inanç sahibidir".
Gilbert Keith Chesterton	"Bir insanın tanrıya inanmaktan vazgeçmesi, artık hiçbir şeye inanmadığı değil, artık her şeye inanabileceği anlamına gelir".
Bertolt Brecht	"İnsanlara kırmızı bir kuyruklu yıldız göster, onları belirsiz bir kaygı ile korkut ve göreceksin ki, insanlar evlerinden koşarak çıkarken bacaklarını kıracaklardır. Fakat onlara mantıklı bir cümle söyleyip bunu yedi sebep ile kanıtlarsan, sana sadece güleceklerdir".
La Rochefoucauld	"Kesên ku şaşîyê xwe qet napejirînin, ew zêdetir di nav şaşîyê de ne".[34]
Platon	"Bilmediğimiz bir şeyi hiçbir zaman bulgulamayacağımız için araştırmanın hiçbir anlamı olmadığına inanmak yerine, bilmediğimiz şeyi aramanın doğru olduğuna inanırsak daha iyi, daha cesur ve daha aktif insanlar olacağız".[35]
Lev Tolstoy	"Herkes korkar ölümden. Bilmediğimiz şeyden korkarız çünkü; mesele bu. Öldükten sonra ruhumuz öbür dünyaya gidiyormuş, falan... hepsi boş lakırdı. Biliyoruz ki, gökyüzünün ötesinde havadan, boşluktan başka bir şey yok".
Richard Feynman	"Bilinmeyenden korkmam. Aksine bilinmeyeni severim. Evrende bilmediğimiz çok şey var. Bazıları bilmemekten korkarlar. Bilmedikleri kısımları varsayımlarla doldururlar. Bunu anlayabiliyorum ama ben öyle değilim. Aksine bana çalışma azmi ve isteği veren şey bilememektir".
Bertrand Russell	"İnsan kolay inanan bir canlıdır. Bir şeylere inanmak zorundadır. İnanmak için iyi bir sebep bulamadığında, elindeki kötü sebeplerle yetinir". "Bir görüşün yaygın bir biçimde savunulması, onun bütünüyle saçma olmadığını göstermez; doğrusunu isterseniz, insanların çoğunluğunun aptal olduğu göz önüne alındığında, yaygın bir inancın mantıklı olmaktan çok aptalca olması daha akla yakındır".
Sabahattin Ali	"İnsanların en zayıf tarafları, sormadan, araştırmadan, düşünmeden, kafalarını patlatmadan inanmak hususundaki hayret verici temayülleridir. Dünyadaki yalancı peygamberleri yetiştirmek ve beslemek için en iyi gübre, işte bu bilmeden inanmak için çırpınan kalabalıktır".
Bernard Shaw	"İnançlı birinin kuşkucu birinden daha mutlu olması, sarhoşun ayıktan daha mutlu olmasına benzer. İnancın getirdiği mutluluk ucuz ve tehlikelidir".
Konfüçyus	"Henüz bu dünyayı çözememişken, öbür dünyadan söz etmeyiz".
Richard Downey	"Agnostisizm, insan aklının bilgiye ulaşma gücünü reddeder... Agnostisizm din teorisi ile ilgili değil, bilgi teorisi ile ilgilidir".
Salman Rushdie	"İnanmamayı seçmek, dogmaya karşı aklı seçmektir, bütün o ilâhlar yerine insanlığımıza güvenmektir".
Alain	"İnanç kendisinden başka hiçbir şeye saygı göstermiyor".
F. Nietzsche	"İnanç sahibiyseniz, hakikatten vazgeçebilirsiniz".
Sophokles	"İnsanın inandığı, gerçeğe baskın çıkar".

[34] "Yanıldığını asla kabul etmeyenler, en çok yanılanlardır".

[35] Platon, Menon/ Erdem Üzerine, çev. Ahmet Cevizci, Sentez Yay., 2009, s.37.

Blaise Pascal	"Kendi rızanla, kendi aklının sadık sesiyle inanmalısın, başkalarının değil".
Denis Diderot	"Geceleyin, zayıf bir mum ışığında önümü görmeye çalışarak koca bir ormanda yürüyorum. Karşıma bir yabancı çıkıyor ve diyor ki: 'Dostum, önünü daha iyi görebilmen için elindeki mumu söndürmelisin'. Bu, yabancı bir din âlimidir".
Mark Twain	"İnanç, öyle olmadığını bildiğine inanmaktır".
Eric Hoffer	"Ancak anlamadığımız şeyler konusunda kesinlikle emin olabiliriz".
Tertullianus	"Anlamadığım için inanmıyorum".

Özetle inancın olduğu yerde bilim de, felsefe de olmaz, olamaz!

Çünkü "Felsefi bir soru(n), tanımı gereği, herkesin, her kuşağın bir gün mutlaka karşılaşacağı bir soru(n)dur. Bu tür sorular sorarak, başka birçok konuda yanıt bulabiliriz. Soru sorarak yaşadığımızı ancak duyumsayabiliriz... 'Yaşamın anlamı' felsefenin temel konusu sayılan sorulardan, sorunlardan biridir... Soru sormak ille onları yanıtlamak anlamına da gelmez"ken[36] bilimin temel özelliklerinden birisi otoriteyi, diğeri de dogmaları reddetmesidir. Yani bilim bir fikri belirli bir kişi öyle söylüyor diye (ki buna 'tanrı' da denilebilir!) kabul edilmesi gereken bir fikir olarak göremez.

Ayrıca bilinmelidir ki, bilimin gelişmesi, onun dinin, dogmaların etki alanından "tamamıyla" çıkarılmasıyla mümkündür. Dogma veya "dinsel hikmet" geçerlilik kazanmaya başladığında, bilim geçersiz hâle gelir. Bilginin verdiği özgürlükle dogmanın verdiği huzur yer değiştirir.[37]

I.2) "Hakikat Rejimi" ve İfade Özgürlüğü

"Başını görürken, ayak izini arama."[38]

Buraya değin ifade ettiklerim kapsamında din dogmasının, kaçınılmaz olarak ifade özgürlüğünü inkâr eden tekçi bir hakikat rejiminde somutlanması kimseyi şaşırtmamalıdır.

---

[36] M. Şehmus Güzel, Felsefe Üzerine, Kardelen Yay., 2011, s.20.

[37] Bkz. Türker Alkan, "İnanmak ve Kuşku Duymak", Radikal, 10 Eylül 2009, s.19; Mustafa Günay, "İnanmanın Felsefesi", Cumhuriyet Kitap, No:1184, 25 Ekim 2012, s.8; O. Bursalı, "Bilime Evet, Evrime Hayır -I", Cumhuriyet, 8 Temmuz 2012, s.6; A. Kumbasar, "Çağlar Boyu Sömürü ve İnanç", Cumhuriyet, 9 Ocak 2011, s.2; N. Özer, "Bilim İnsanları ve Tanrı", Radikal İki, 2 Mart 2008, s.8; Yakup Kepenek, "Bilimin 'Katli'", Cumhuriyet, 3 Mart 2008, s.13; M. Talat Kutlu, "Dinin Kibri", Radikal İki, 30 Mart 2008, s.4.

[38] Çerkes Atasözü.

Nasıl sunulursa sunulsun din, nihai kertede bir "hakikat rejimi"dir ve şiddet içerir.

"Hakikat rejimi"nin kutsalı ile şiddet arasında daima doğrudan bir bağlantı söz konusuyken;[39] tektanrılı dinlerin "hakikat rejiminde" tüm insanlar Tanrı'nın kuludur.

Ama Tanrı kullarıyla doğrudan ilişki kurmaz, onlara yapmaları gerekenleri doğrudan söylemez. Bu "iletişim boşluğu", bir seçkinler tabakası tarafından doldurulur. Kendilerini bu "kulları" yönetmekle yükümlü, seçilmiş insanlar olarak gören seçkinler açısından, halk, siyasi gücün kaynağı değil hedef nesnesidir; kullar sürüsüdür.

Bu "rejimde" asla mücadele hedefi olmayacak olan "şey" Tanrı'dır, diğer bir deyişle egemen sınıfın iktidarının meşruiyetinin zemini... Bu rejimlerde yönetenlere karşı çıkmak, "Tanrı'ya karşı ayaklanma" olacaktır; "ayakların baş olmaya kalkması kıyametin ta kendisidir". Bu "hakikât rejimine" ait bir akımın, siyasi yelpazenin demokrasi tarafında yer alması, nasıl söz konusu olabilir?[40]

Elbette olamaz...

Tam da bunun için dinden söz edenler, ifade özgürlüğünü telaffuz edemezler!

Düşünceyi ifade özgürlüğü, eleştirme ve soru sormanın hiçbir gerekçe ile sınırlandırılmamasıdır.

Ne var ki "hakikat rejimleri"nde dinsel kalıplar, her türlü sorunu "yanıtı" ve eleştirinin de inkârına denk düşer.

---

[39] "Başarılı kurban sunumu, şiddetin yeniden içkin ve karşılıklı bir hâl almasını önlemekte, başka bir deyişle şiddetin dışsallık, aşkınlık ve iyicillik özelliğini güçlendirmektedir" diyen René Girard, (René Girard, Şiddet ve Kutsal, çev. Necmiye Alpay, Kanat Kitap, 2004) kurban ibadetinin, şiddet eğilimini kurbana yönlendirdiğinden bahseder... Ayrıca bkz. Ergun Kocabıyık, Dolaylı Hayvan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009; Melih Başaran, Kurbansal Sunu, Ayrıntı Yay., 2005; Yümni Sezen, Kurban ve Din, İz Yay., 2004; Ali Rafet Özkan, Dinlerde Kurban Kültü, Akçağ Yay., 2003; Gürbüz Erginer, Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri, YKY, 1997; Birant Esinoğlu, Dinlerin Gizemi Kurban-Yaratılış-Tufan Efsaneleri, Ceylan Yay., 1996; Claude Levi-Strauss, Yaban Düşünce, çev. Tahsin Yücel, YKY, 2000; Hande Öğüt, "Kurucu Şiddetin Taklidi: Kurban Ritüeli", Radikal Kitap, Yıl:8, No:454, 27 Kasım 2009, s.18.

[40] Ergin Yıldızoğlu, "Şaşkınlıkların Zamanı...", Cumhuriyet, 7 Mayıs 2008, s.4.

Dinsel hakikat(ler) için soru sormak tehlike, eleştiri ve itiraz ise zındıklıktır.

Çünkü din, soru(n)lara yanıt arama peşinde değildir. Din, her şeyin kutsal kitaplarda yanıtlandığı bir alandır. Ampirik araştırmaların dinde yeri yoktur. Din, hem nasıl olduğumuzu, hem de neden olduğumuzu "mutlak kesinliği"yle açıklar!

Örneğin İslâm hukuku, düşüncenin özgürleşmesine bugüne değin izin vermedi. "Mutezile", Tanrı'yı ve Kur'an'ı tartıştığı için yasaklandı; hâlâ da yasak... İslâm öğretisi, salt, düşüncenin özgürleşmesini değil, insanın anlıksal (anlama gücü, müdrike) ve duyumsal etkinlik biçimlenmesini de sınırlamıştır.[41]

Bu nedenle özgür düşüncenin dini tartışmalarda yeri yoktur, olamaz da.

Çünkü, din (vahye dayalı bilgi olarak), bilim (gözleme dayalı bilgi olarak), felsefe ise (spekülasyona dayalı bilgi olarak) üç farklı alanı işaret eder. Bu alanlarda sorulan sorular da farklıdır, bu soruları yanıtlayış biçimi ve verilen yanıtların içeriği de farklıdır.

Bu konuda sonsuz örnek sıralamak mümkündür!

Biz, Abdulbari Atwan'ın, "İslâm'a ve diğer dinlere hakaret eden kişileri suçlu sayan yasalar çıkarılmalı artık. Zira ifade özgürlüğüyle hakaret özgürlüğü arasında büyük fark var"[42] abartısı eşliğinde iki örnek aktarmakla yetinelim...

i) Arap ülkeleri, "rejimlerini, hükümetlerini, liderlerini eleştiren yahut da dini veya ulusal sembollerine saldırı niteliği taşıyan" televizyon yayınlarına sansür uygulamasında anlaştı. 22 üyeli Arap Birliği'nin enformasyon bakanlarının Mısır ve Suudi Arabistan'ın çağrısıyla Kahire'de düzenledikleri toplantıdan çıkan karara göre, Arap âleminde yayın yapan uydu kanalları Arap liderleri ve İslâm dini yahut milli sembollere saldırı niteliği taşıyan yayın yapmaları hâlinde cezalandırılacak. Karar, Arap ülkelerindeki yetkililere, bu tür yayınlar yapan kanalların lisanslarını ellerinden almasına da imkân veriyor.

---

[41] Vecihi Timuroğlu, "Çağdaş Bilim ve İslâm", Cumhuriyet, 2 Mayıs 2011, s.2.

[42] Abdulbari Atwan, "Kırmızı Çizgi İslâm", Kuds ül Arabi, 14 Eylül 2012.

Mısır Enformasyon Bakanı Anas El Fıkı "düzenlemeleri" şu sözlerle savundu: "Bazı uydu kanalları doğru yoldan sapmıştı. Cahil veya gerici fikirleri yayanlara ve hükümetlerin ve ülkelerin altını oyarak puan kazanmaya çalışanlara karşı koymanın zamanı gelmişti..."[43]

ii) "Başbakan'ın İmam-Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği'nin kutlama törenindeki konuşmada, 'Allah'ın izniyle, Hazret-i Peygamber'in ve şehitlerimizin şefaatiyle, aziz milletimizin ve sizlerin gayretleriyle inşallah bu topraklar üzerinde Kur'an-ı Kerim ebediyen okunacak, peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi hiç sönmeyecek, Ezan-ı Muhammedi hiç susmayacaktır' demişti. Temennisinin nasıl gerçekleşeceği konusunda Erzurum'da dikkat çekici bir gelişme yaşandı.

Atatürk Üniversitesi'nde psikiyatri profesörü olan Nazan Aydın, Şubat 2012'de Erzurum Cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunmuş. Oturduğu eve yakın Hacı Selim Efendi Camii'nden ezan okunurken yapılan ölçümlerde ezan sesinin 104 desibele çıktığını, Çevre Kanunu'nda 65 desibeli aşan ses düzeyinin insan sağlığı için 'zararlı' kabul edildiğini müracaatında belirtmiş.[44] Bu ses seviyesi, Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Birliği değerlerine göre 'tehlikeli' olarak tanımlanıyor. Konuyu hemen çarpıtmak isteyenler olacağı için, bir kere daha hatırlatalım. Sorun ezan okunmasıyla ilgili değil, 'Bu topraklar üzerinde hiç susmayacak olan Ezan-ı Muhammedi'nin' hangi ses seviyesinde okunacağıyla ilgili..."[45]

Burada "eleştiri sınırı" adı altında "öteki"nin haklarını dinsel gerekçelerle yok sayma, inkâr ve bastırmayla yüz yüzeyiz ki, konuya ilişkin olarak Jonathan Turley, "İran ve S. Arabistan gibi ülkelerde İslâm'a hakaret ettiği gerekçesiyle ceza alan vatandaşların hikâyelerini korkuyla dinleyen Batı dünyası aynı tuzağa düşüyor. Britanya veya Fransa gibi ülkeler, çoğulcu bir toplum adına ifade özgürlüğünün budanmasına göz yumuyor...

Dinsel bağnazlık ifade özgürlüğüyle her zaman sürtüşmüştür. Ancak Batılı idealler, ifade özgürlüğünün kendi korumasını içerdiği önermesine dayanır: İyi ifade eninde sonunda kötü olana galebe çalar. Özgür uluslar-

---

[43] "Arap Televizyonlarına Din Sansürü", Radikal, 15 Şubat 2008, s.9.

[44] Radikal, 7 Mayıs 2012.

[45] Ahmet İnsel, "Ezan ve Çevre Kanunu", Radikal İki, 13 Mayıs 2012, s.6.

arasında dine hakaret falan yoktur, sadece bağnazlık ve ona karşı koymaya çalışanlar vardır... Aksi takdirde Batı'da ifade özgürlüğünün ruhuna fatiha okuyabiliriz"[46] derken Johann Hari de "Dini Eleştirme Hakkımızı Geri Verin" vurgusuyla ekliyor:

"BM insan hakları raportörünün görev tanımının, 'dini' kabul edilen ihlâllere 'saygı göstermesi'ni gerektirecek biçimde değiştirilmesini akıl almıyor. BM artık recm gibi cezalara karşı çıkmayacak. Günümüzde hangi inanç eleştirilse, inananları hemen 'önyargı' kurbanı olduklarını iddia ediyor...

Dini eleştirme hakkı asitte yavaş yavaş eriyor. Tüm dünyada laiklik sayesinde aşama aşama kaydedilen, bizlere şüphe ve sorgulama ortamı sağlayarak zihnimizi geliştirmemize yol açan kazanımlar dine 'saygı göstermemiz' yönündeki saldırgan taleplerle geriletiliyor. Bu konuda ne kadar geri götürüldüğümüzü gösteren tarihi bir dönemeç daha yeni geride bırakıldı. İfade özgürlüğünün küresel muhafızı olması gereken BM raportörü, kendisini dinci sansürcülerce aynı kefede bulacak biçimde görev tanımının yeniden yazıldığını gördü".[47]

Bu süreç böyle devam ederse, yukarıda alıntıladığımız, dinle/inanca yönelik tüm eleştirel aforizmaların "suç" kapsamına alınması, işten değildir.

I.3) Dinsel Hakikat Mürid(ler)i

"Şeyh uçmaz, müridi uçurur."[48]

Bu noktada düşünce özgürlüğünü "nefret suçuna" indirgeme de[49] *ince hesaplar da*[50] *kesinlikle reddedilirken "Hem dinci, hem de liberal olunamaz" vurgusuyla ekleyen Türker Alkan'ın şu uyarısı da asla "es" geçilmemelidir:*

---

[46] Jonathan Turley, "Din İfade Özgürlüğünü Esir Alıyor", Washington Post, 12 Nisan 2009.

[47] Johann Hari, "Dini Eleştirme Hakkımızı Geri Verin", The Independent, 28 Ocak 2009.

[48] Türk Atasözü.

[49] "Avusturya'da Hz. Muhammed için 'çocuk tecavüzcüsü' diyen aşırı sağcı Özgürlük Partisi'nden Susanne Winter hakkında soruşturma açıldı" ("Avusturya'da Hz. Muhammed'e Hakaret Gerilimi", Radikal, 15 Ocak 2008, s.9).

[50] "Peygamberine hakaret eden filme, Fransız mizah dergisi Charlie Hebdo'da yayımlanan karikatürlere karşı Müslüman dünyasında yükselen öfke dalgasında, isyanlarda ölenlerin sa-

"Yasaklara karşı olmak! Liberalle dinciyi birbirinden ayıran turnusol kâğıdı gibidir. Son yıllarda çeşitli ülkelerde dinciler tarafından getirilen yasakları şöyle bir anımsayın lütfen: Kadınların tek başına evden dışarı çıkması yasak, yüzünü ve topuğunu göstermesi yasak, şarkı söylemesi yasak, gülmesi yasak, okula gitmesi ve okuma yazma öğrenmesi yasak, erkeklerin sakal tıraşı olması yasak, sakız çiğnemek, uçurma uçurtmak yasak, düğünlerde davul zurna yasak, içki yasak, meditasyon yasak, Buda heykelleri yasak, Batı kaynaklı filmler, televizyon programları, müzik ve kitaplar yasak... Yasak oğlu yasak! Liberalizm ne kadar uyar dersiniz?"[51]

Alınet Kurucan'ın, "'Bu toplumun aydın ve elitiyiz' diye nitelendiren ve gerçekten okumuş bir kitle hâlâ dine hasmane tavrını sürdürmeye devam ediyor. 'Din merkezli ise saygıyı da istemem' diyecek kadar dine düşmanlığını ortaya koyuyor... İnanmasak bile dinin insanın ve hayatın bir gerçeği olduğunu kabullenelim..."[52] diye haykırdığı iklimde, hayır hiçbir şeyi abartmıyoruz...

'Yeni Şafak' yazarı Prof. Dr. Hayrettin Karaman 7 Ağustos 2012'de yayımlanan "Tahammül mü Hoş Görmek mi" başlıklı köşe yazısında "Müslüman gibi yaşamayanlar için özel bölgeler yapılmasından" söz ederek, "Müslüman ahlâka aykırı davranışı engellemekle yükümlüdür!" derken;[53] Tayyip Erdoğan da ekliyor:

"İslâm'ın ılımlısı olmaz: Bu 'ılımlı İslâm' yakıştırmaları falan çok çirkin şeyler. Bu bir defa dinimize saygısızlıktır, hakarettir. İslâm'ın ılımlısı falan olmaz, İslâm İslâm'dır o kadar"![54]

---

yısı 50'yi geçti... Bu madalyonun öbür yüzünde, çok ilginç bir 'ne yani düşünce özgürlüğünden vaz mı geçelim' tartışması yaşanıyor. Gerçekten de Aydınlanma hareketinin mirası 'her şeyi eleştirebilme hakkı ve özgürlüğü', uğrunda çok kan dökülerek kazanılmış, mutlaka korunması gereken bir ilkedir. Ancak bir ilkeye sadakat, bu sadakatin etiği, bu sadakatin belli bir anda, yerde yaratacağı sonuçların sorumluluğundan kaçmaya gerekçe olamaz" (Ergin Yıldızoğlu, "Film, Karikatür ve Öfke Dalgası", Cumhuriyet, 26 Eylül 2012, s.9). Ayrıca bkz. Nevzat Çelik, "Bir Filmle Ateşlenen Âlem", Radikal, 22 Eylül 2012, s.20...

[51] Türker Alkan, "Dincilik ve Liberalizm", Radikal, 19 Şubat 2009, s.15.

[52] Ahmet Kurucan, "Muhafazakârlık ve Din Düşmanlığı", Zaman, 2 Haziran 2011, s.35.

[53] Tepki Çeken Yazı!", Vatan, 8 Ağustos 2011, s.15.

[54] Tayyip Erdoğan, "Başbakan Değil Turizm Acentesi", Radikal, 22 Ağustos 2007, s.7.

İş bununla da sınırlı değil!

Müslüman'ın bugünkü sorununu "zamanın ruhunu fethetmek" olarak gören Esat Arslan, "zamanın ruhunu fethetmeye çalışmak demenin, çağı Kur'an'a, Kur'an'ı da çağa açmaya çalışmak demek" olduğu vurgusuyla, "Eğer İslâm siyasalda temellenen bir dinse, bu çaba siyasallaşmakla eş anlamlı demektir. Allah'ın istediği barışı ve adaleti tesis etmek için uğraşan siyasal bir özne olmaktır"[55] diyor...

İş bununla da sınırlı değil!

Yasin T. Hazaroğlu, "Mademki temel değerlerimizi muhafaza etmek anlamında muhafazakâr toplumuz, neden toplum olarak muhafaza etmekle yükümlü olduğumuz konularda daha titiz davranmıyor, hep beraberce tepki göstermiyoruz? Bizce hiçbir konu İslâmi kavramların bu kadar ayakaltına alınmasına tepki gösterilmesinden daha önemli değildir"[56] derken Gökhan Özcan da "modernlik ile dinin tezadı"na dikkat çekerek, "dinin eğilip bükülemezliği"ni olanca netliğiyle ortaya koyuyor:

"Bu devre özgü yeni 'dindarlaşma' biçimleri var malumunuz. Dini kendi bütünlüğü içinde kabul etmeye pek yanaşmayan ama hayatını büsbütün 'dinsiz' de bırakmak istemeyen kimselerin yoğurduğu yeni inanç tasarımları bunlar... Özünde teslimiyet taşımayan, daha ziyade dini kendi kabul edebilecekleri kalıplar içine sığdırmaya, orada şekillendirmeye çalışan birtakım algılama biçimleri...

Modernliğin insanda, hayatta, yeryüzünde yaptığı ağır tahribatların birer acıklı tablo olarak gözle görülür hâle geldiği bir zamanda, yine o modernliğin içinde tıkanıp kalmış kişiliklerin, tosladıkları maddiyat duvarlarının sertliğinden (gayrı ihtiyari) kaçmaya tevessül etmeleri anlaşılmaz bir şey değil...

Modern hayata inanacaksınız, bunu içselleştirmiş olacaksınız ve bu hayatın çekmecelerinden birinde de, böyle bir düzene itirazlarından arındırılmış şekliyle kuşa çevrilmiş bir din iddiası bulunduracaksınız, bu olmaz. Dini ilkeler ve mükellefiyetler keyfinize uymadığında, meseleyi bir iç me-

---

[55] Esat Arslan, Tamamlanmamış İslâm Yazıları, Kapı Yay., 2011.

[56] Yasin T. Hazaroğlu, "İslâmi Kavramları Kullanırken Dikkatli Olalım", Yeni Şafak, 9 Mart 2013, s.18.

sele, bir duygu gürlüğü, bir kalp temizliği hadisesi olarak tarifleyip sınırlayacak, yan çizeceksiniz, bu da olmaz. İnsanlığınızı dinin renklerine boyamak yerine dini hayatınızın renk skalasındaki bir renge dönüştüreceksiniz, bu da olmaz. Ve nihayet, dini öğrenmeye, sindirmeye, kâmil biçimde bilmeye hiçbir gayret sarf etmeden, kendi akıl ve mantığınızın sığlığıyla kendi işkembenizden din söylemleri geliştireceksiniz, bu hiç olmaz...

Kimse dindar olmak zorunda değil; ama olacaksa, dinini bilmek, samimiyetle öğrenmek zorunda; çünkü *din Allah'ın dini, kulların oyuncağı değil!*"[57]

Din hakkında, dincilerin dedikleri, saptamaları yoruma mahal vermeyecek kadar nettir; ama yine de tekrarlamak pahasına 14 Mayıs 2011 tarihindeki 'Uluslararası Kur'an ve Bilimsel Hakikâtler–2' Sempozyumu'ndaki konuşmasında Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in saptamasını hatırlatmakta yarar var:

"Yerde ve gökte var olan her şey Allah'a teslim olmuştur. Kur'an'ın en büyük tercümanı, müfessiri kâinatın kendisidir".[58]

Gerçekten de Keşan Müftüsü Süleyman Yeniçeri'nin, "Noel Baba baca ve pencereden giriyor. Doğru dürüst birisi olsa kapıdan girer. Noel bizim bayramımız değil. Kişi 'Hıristiyan gibi yaşayayım' derse bu tehlikeli olur. Eğer içkili, şaraplı eğlence yapılıyorsa günahkâr olur"[59] diyebildiği 'anlayış-(sızlık)a' Hayrettin Karaman da şu satırlarıyla önemli "katkı"da bulunuyor:

"İslâm'da bir değişmeyenler bir de şartlara göre değişmesi caiz olanlar vardır. Bir yerde bütünüyle İslâmi hayata geçme teşebbüsü başlamadan şartlar bilinemez; ne zaman başlanır ve şartlar ortaya çıkarsa İslâm âlimleri, değişmeyenlerin ışığında ictihad ederek yeni şartların İslâmî düzenini ortaya koyarlar. Bundan önce de 'teşebbüs ve geçiş' aşaması olur; bu teşebbüs ve geçiş aşamasının fıkhı, geçişten sonraki düzen kadar, hatta daha önemlidir. Laik bir ülkede 'İslâm ceza hukuku nasıl olmalıdır' konusu değil, 'bu düzenden İslâmî düzene nasıl geçilir?' konusu ele alınmalı, işte bunun düzeni ortaya konmalıdır".[60]

---

[57] Gökhan Özcan, "Din İlahidir, Eğilip Bükülemez!", Yeni Şafak, 6 Aralık 2012, s.21.

[58] "Aile Sağlık Kâinat, Kur'an'ın En Büyük Tercümanıdır", Zaman, 15 Mayıs 2011, s.34.

[59] Özgen Acar, "Keşanlı Müftü Destanı!", Cumhuriyet, 30 Aralık 2011, s.13.

[60] Hayrettin Karaman, "İslâmcılar ve İslâmî Düzen", Yeni Şafak, 4 Ekim 2012, s.2.

Hayrettin Karaman'ın dediği çok nettir!

Söz konusu netlik "Prof. Dr." unvanlı, İslâm teolojisi uzmanı, sayısız makalesi ve 15 kitabı bulunan Hayrettin Karaman'ın 7 Ağustos 2011 tarihli 'Yeni Şafak'ta yayımlanan 'Tahammül mü, Hoş görmek mi?' başlıklı yazısında, bir kere daha somutlaşıyor.

Söz konusu yazıda bir apartman, bir sokak ya da bir mahalledeki eşcinsellerden, içki içenlerden, nikâhsız birlikte yaşayanlardan, kumar oynayanlardan, Müslümanları sevmeyenlerden, düşmanlarından, sokakta sevişenlerden, çıplaklardan söz ederek "Bu insanlarla yan yana yaşıyoruz" dedikten sonra, "peki dindar Müslümanların bu insanlara karşı iç ve dış tavırları ne olacaktır" diye sorulurken; verilen yanıt da şudur:

"Müslüman bu davranışları asla beğenemez, bu fiillerden nefret eder, imkân bulsa düzeltme ve engelleme niyetini muhafaza eder. Dış tavır olarak da dine, ahlâka ve adaba aykırı davranışı çekinmeden, gözünün içine baka baka, meydan okurcasına sergileyen insanlara cesaret verecek, davranışlarını meşrulaştıracak tavırlardan sakınır. Onlar kötü hâlleri içinde iken en azından tebessümünü esirger. Durum böyle olunca çoğulcu bir toplumda yaşayan Müslüman'ın farklı olanlarla zorunlu ilişkisinin adına ben ısrarla 'hoşgörü' değil, 'tahammül' diyorum". Kendisine kalsa Müslümanlar, yani "tahammül edenler"le "tahammül edilenler" için ayrı yaşam bölgeleri kurulmalı; fakat bu mümkün olamayacağından bu "zorunlu ilişkiyi" tahammül ederek idare edelim diyor. İyi de nereye kadar tahammül? Bunu şimdilik bilemiyoruz, ama öğreneceğimiz günler bana pek uzakmış gibi gelmiyor.

Diyanet Vakfı Yayın Kurulu Başkanı Prof. Dr. Saim Yeprem de tahammül yanlılarından. "Her Müslüman'ın sorumlulukları Kur'an'da ve peygamberimizin sahih sünnetinde açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar Kur'an'a ve peygamberimizin sünnetine uymak zorundadır. Ancak bir toplumda farklı yaşamların da yaşam hakkı vardır. Onlarla birlikte yaşamak bir vakadır. Müslüman o insanları toplumdan ihraç edemez, ancak tahammül ederek beraber yaşamayı kabullenir. İslâm'ın açıkça yasakladıkları hoş görülemez. Ancak bir Müslüman müdahale edemez. Toplumun yapısına göre değişiklik göstermek şartıyla her toplumda birey değil, devlet ıslah görevini üstlenir" diyor.

Eşcinsellerin, nikâhsız yaşayanların, içki içenlerin ıslahını devlete bırakıyor. Sağ olsun!

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Beyza Bilgin de "zındıklara katlanılması" yolunda görüş bildiriyor: "İnsanlar hürdür, kimse karışamaz, nikâhlı olmadan dost hayatı yaşamaya karşı kanun bir şey söylemiyor. Fakat söylemiyor diye bu şekilde bir hayatı onaylıyoruz anlamına gelmemeli. Tahammül etmek de hoş görmek anlamına gelir. İslâmi görüş, eşcinsele, dışarıda içki içene, nikâhsız yaşayana hoşgörüyle bakar fakat memnuniyetle değil, onlara katlanarak hoş görmeye çalışır".

'Akit' yazarı Abdurrahman Dilipak'ın görüşleri her zamanki gibi açık ve net; "daha önce Babür Şah döneminde Müslümanlar Hindistan'ı yüzyıllarca yönetti. Hindistan'da Hindular ineğe taparken Müslümanlar kurban ediyordu. Hindular ve Müslümanların mahalleri ayrıldı ve Müslümanlara Hindu mahallesinde inek kesmek yasaklandı. Herkes kendi lokal alanında daha özgür ve barış içinde yaşadılar. Bu önlem toplumun bir parçasını toplumdan dışlama değildir. Evet, içki içen, eşcinsel ilişki kuran ya da nikâhsız yaşayan insanlara Müslümanlar hoşgörü gösteremez ancak tahammül eder" diyor...[61]

Burada "yeter değil mi?" diyerek duruyorum!

Bunlar böyleyken ve "İslâmcı aydınlar Müslümanların günlük hayatına dokunamıyor... Kadın, aile vb. konulara girmek istemiyorlar"ken;[62] Dr. Ahmet Naci Helvacı'nın, "Türkiye özelinde İslâmcı hareket otoriter değil özgürlükçü olmuştur";[63] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Hasan Onat'ın, "İslâm'ın olduğu yerde akla aykırı bir şey olmaz"[64] saptamaları ya da "üçüncü yol yaygaraları" ciddiye alınması mümkün olmayan spekülasyonların ötesine geçemez...

---

[61] Deniz Kavukcuoglu, "Laik Bir Ülkede 'Tahammül Edilenlerden' Olmak", Cumhuriyet, 17 Ağustos 2011, s.13.

[62] Etyen Mahçupyan, "Pazar İslâmcılar Kendileriyle Yüzleşmekten Kaçıyor mu?", Zaman Pazar, 5 Haziran 2011, s.11.

[63] A.N. Helvacı, "İslâmcılık Neden Şiddet Üretmez?", Yeni Şafak, 29 Temmuz 2012, s.18.

[64] Hasan Onat, "Keşif Yolculuğu Başlıyor", Akşam, 31 Temmuz 2011, s.17.

"Üçüncü yol yaygaraları" dedim: ABD'de yayınlanan 'Islam Without Extremes: A Muslim Case for Liberty/Aşırılıklar Ötesi İslâm: Özgürlüğün Müslüman'ca Müdafaası' başlıklı yapıtında, otoriter laiklik ve otoriter İslâmcılık arasında yepyeni ve özgürlükçü bir İslâm anlayışı dillendiren Mustafa Akyol, İslâm dünyasındaki bağnaz otoriter doktrinlere karşı çıkarak modern hayatla barışık "üçüncü bir yol" savunup; "iki tür otoriterliğin de liberal bir dünyada yok olacağı"nı iddia ediyor ya,[65] kastettiğim o!

I.4) İslâm Parantezi

"Ji têlekî meqam dernakeve,
tenê dengek derdikeve."[66]

O hâlde burada durup Amr Şâlâkani'nin, "Camiden her şey çıkar. Demokrasi, faşizm... Sonuçta cami aslında insanların gittiği, oturduğu, konuştuğu yer. Siyasi İslâm'dan da demokrasi çıkar... Şeriat o kadar korkulacak bir şey değil. Dini temelli kuralların tamamı insani yorumlarla ehlileştirilir",[67] zırvasına ilişkin olarak kısa bir İslâm parantezi açmakta yarar var.

"Kur'an'da, Hıristiyan ve Yahudilerle ilgi fevkalâde negatif sözler vardır. Mesela onların dostluğa layık olmadıkları ve dost edilmemeleri gerektiği ifade edilir. Hele Ehl-i Kitap olmayanlar için daha da küçültücü kelimeler kullanılır"ken[68] *"zorlamanın olmadığı hoşgörü dini" diye sunulmaya kalkışılan İslâm*,[69] 'Mâide: 57'de, "*Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Ki-*

---

[65] Aslı Aydıntaşbaş, "İslâm Dünyasında 3. Yol Olur mu?", Milliyet, 8 Ağustos 2011, s.15.

[66] "Bir telden makam çıkmaz, yalnız ses çıkar" (Arnavut Atasözü).

[67] Koray Çalışkan, "Camiden Demokrasi Çıkar mı?", Radikal, 30 Mayıs 2012, s.12-13.

[68] Yasin Ceylan, "İslâm ve Şiddet", Radikal İki, 14 Ekim 2012, s.7.

[69] Bkz: Türker Alkan, "İslâm'da Teokrasi Yok mudur?", Radikal, 25 Kasım 2008, s.5; Özdemir İnce, "Kur'an Dili", Hürriyet, 6 Mayıs 2009, s.20; Taha Akyol, "İslâm ve Demokrasi Uyum Arayışı", Hürriyet, 10 Mart 2012, s.20; Atilla Yayla, "İslâm Dünyası ve Demokrasi", Zaman, 18 Kasım 2011, s.22; Alan Gresh, "İslâm ile Demokrasi Arasındaki Temel Farkın Boyutları", Le Monde Diplomatique-Türkiye, No:9, 15 Ekim-15 Kasım 2009, s.40-41; Wilfred Scawen Blunt, İslâm'ın Geleceği, çev. M. Fatih Karakaya, Ayrıntı Yay., 2011; Rasim Özdenören, "İslâm Devleti Meselesi", Yeni Şafak, 21 Şubat 2013, s.14; Rasim Özdenören, "İslâm Devleti Meselesi (2)", Yeni Şafak, 24 Şubat 2013, s.14; Rasim Özdenören, "İslâm Devleti Meselesi (3)", Yeni Şafak, 28 Şubat 2013, s.13; İlyas Üzüm, "Allah İnancı", Hürriyet, 7 Ağustos 2011, s.6; Ali Bulaç, "Sosyal İslâm", Zaman, 21 Ma-

tap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer müminler iseniz" derken; yine 'Mâide Suresi 51. Ayeti'nde de ekler: "Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin"...

Adı ile müsemma "Barışçı bir din" olduğundan söz edilen İslâm'ın aslî belgesi niteliğindeki "Kur'an'da[70] savaşla ilgili pek çok hüküm var. Bunlardan bazıları ve bu ayetleri okuduktan sonra hemen aklıma gelen sorular şunlar oldu:

* 'Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter' (Hac 39.).

Zulmün tanımı nedir, zulüm hangi noktaya gelince 'cihad'a izin var?

* 'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz' (Maide 35.).

Allah'a karşı gelmenin sınırları nedir? Birine göre saçının telini göstermek, birine göre Allah'a 'tanrı' demek karşı gelmek sayılabilir mi?

* 'Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir' (Tevbe, 5.).

---

yıs 2012, s.23; Ahmet Oktay, "Sanat ve İslâm", Bireylikler, Mart-Nisan 2013, s.32; Süleyman Gündüz, "İslâm Dünyası Tarihsiz, Hafızasız Bir Geleceğe Evriliyor...", Yeni Şafak, 15 Şubat 2013, s.8; Nurettin Öztatar, "Ne Olacak Müslümanların Hâli?", Evrensel, 28 Kasım 2011, s.10; Ayşe Hür, "Erken İslâm Tarihinin Kaynakları", Taraf, 5 Eylül 2011; Barış İnce, "İslâm Ekonomisi Gerçekten Adaletli midir?", Birgün Pazar, 13 Kasım 2011, s.7; N.K. Zeybek, "Cihat kültürü ve İslâm'da Cihat", Radikal, 9 Haziran 2010, s.14; N.K Zeybek, "İslâm'da Mezhep", Radikal, 25 Ağustos 2010, s.12; N.K. Zeybek, "İslâm'da Tarikat", Radikal, 28 Ağustos 2010, s.12; Özdemir İnce, "İslâm ve İktisat", Hürriyet, 24 Temmuz 2010, s.24; Taha Akyol, "İslâm ve Modernite", Hürriyet, 11 Şubat 2013, s.18; Sefa Mehmetoğlu, "Siyasal İktidar ve İslâm", Gündem, 4 Şubat 2013, s.10; Aysel Ekşi, "İslâm Ülkelerinde Alkol Kullanımı", Cumhuriyet, 18 Temmuz 2011, s.2.

[70] Geçerken hatırlatalım: "İbn-i Ömer demişti ki: 'Hiçbiriniz Kur'an'ın tümünü aldım (elimde bulunduruyorum) demesin. Bilemez ki Kur'an'ın çoğu yok olup gitmiştir. 'Ne ortada varsa o kadarını elimde tutuyorum' desin yalnızca" (Ayşe Hür, "Ama Hangi Kur'an'ı Esas Alacağız", Taraf, 28 Ağustos 2011, s.12).

Ya 'mümin' Allah'ın söylediği sırada davranırsa, yani önce öldürürse, sonra kimi hapsedip, gözetleyecek?

* 'Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler' (Tevbe 111.).

Bu savaşın gerekli olup olmadığına nasıl karar verilecektir? Cennet vaadini duyan bir mümin için gerekçe bulmak zor mudur?

* 'Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin' (Nisa 89.).

Öldürecek miyiz, yoksa dost mu olmayacağız? 'Yüz çevirmek' öldürme nedeni olabilir mi?

* 'Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz' (Bakara 216.).

Allah, 'siz nasılsa anlamazsınız ben size savaşın diyorsam savaşın' mı diyor?

* 'Baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir' (Enfal, 39.). Hani dinde zorlama yoktu? (Bakara, 256.).

Hani '...Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüş, Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmış' (Maide, 32.) olurdu?"[71]

Burada durup; "Mehmed Şevket Eygi'nin 'Milli Gazete'de yayımlanan 'İslâm'da Diyalog Yoktur' başlıklı yazısından aktaralım... Eygi tamı tamına 19 başlıkta İslâm'ın başka din ve inançlarla diyaloga giremeyeceğini özetlerken şöyle der: 'İslâm'a, en güzel ve uygun şekilde Hak dinine davet ve Hak dinini tebliğ vardır. Müslümanlar bu davet ve tebliği ihmal ederlerse veya gereği gibi yerine getirmezlerse günahkâr olur, vebal altında kalır'.

---

[71] Ayşe Hür, "Türkler Nasıl Müslüman Oldu", Taraf, 21 Ağustos 2011.

İkinci maddede de şöyle buyuruyor: 'Kur'an Allah kelâmıdır, kul sözü değildir. Peygamber ancak tebliğ etmiştir (bildirmiştir)'".[72] Yani İslâm'ın dedikleri eğilip, bükülemez! Çünkü Bernard Lewis'in deyişiyle Muhammed kendisinin devamcısı olacak bir cemaat yaratmakla kalmadı, aynı zamanda "bir yönetim biçimi, bir toplum ve devlet düzeni" kurarak İslâmiyet'in geniş bir coğrafyada gelişmesini sağlamıştı.

Müslümanlıkta başından beri din ve devlet, bir bütün olarak algılandı. İslâm, yeni inancın yayılmasıyla güçlenen bir imparatorluğun doğuşuna paralel olarak yükseldi. Müslümanlar için devlet ilahi adaletin buyurduğu bir gereklilikti. Devlet, İslâm'ı savunan, koruyan, yayan ve dini kurallarını uygulamaya yarayan bir aygıt olarak algılanmıştı.

Müslümanlıkta kimlik ve bağlılık algısı diğer dinlerden farklı gelişti. İslâm'da kimliğin temelini ülke, ulus, ırk, sınıf, dil gibi kriterler değil, esas olarak din unsuru oluşturdu. Dost ve düşman bile bu ayrım üzerinden belirlendi. Müslümanlar için İslâm, kimlik ve sadakatin, dolayısıyla da otoritenin ve otoriteye bağlılığın temeli olurken, devlet de İslâm'ı koruyan ve kollayan silahlı bir güç oldu...

Sonraki dönemde İslâm ülkelerinin çoğunda dine iç politikada belirleyici bir önem atfedildi. İslâm'da dini kimlik, aynı zamanda devlete bağlılık anlamına da geldiği için ülke yönetiminde bulunanlara karşı sadakati de içerdi. Bu nedenle otoriteye itaatsizlik ve inançsızlık toplumsal bir suç olduğu kadar, günah da sayıldı.

Müslüman ülkelerin çoğunda kişinin sadakati veya sadakatsizliği, din ve mezhep üzerinden ölçülmeye başlandı. Toplumda temel ayrım da, inananlar ve inanmayanlar şeklinde yapılarak İslâm için genel bir standart oluşturuldu.

İslâm dininin temeli "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kıyamet gününe, kadere, iyiliğin ve kötülüğün Allah'tan geldiğine hiçbir kuşku duymadan inanmaktı". Arapça "se-le-me" kökünden türeyen İslâm, "teslimiyet" anlamına geliyordu. Müslüman ise "Allaha teslim olan" ve "bağlanan" kişiydi.

---

[72] Özdemir İnce, "İslâm'da Diyalog Yoktur", Hürriyet, 12 Mayıs 2010, s.20.

Hıristiyanlıkta kilise ve devlet, toplumda iki ayrı alanı ifade etti. Biri siyaset ve iktidarla, diğeri ise dinle ibadetle ilgilenen yapılar olarak kurumsallaştı. Tarih boyunca bu ikisi birleşse de ayrılsa da, hep iki ayrı kurum olarak kaldı.

İslâm'da ve Musevilikte, Hıristiyanlıkta olduğu gibi din ve devlet işleri birbirinden ayrılmadı. Hıristiyanlıkta Kilise, hem ibadet hem de dini kurumsal yapının kendisi anlamına gelirken, Sinagog veya Cami için bu geçerli değildi. İslâm dini, insanın kişisel ve toplumsal hayatının bütün alanlarıyla ilgileniyor ve yön vermek istiyordu. Bu bağlamda İslâm, öteki dinlerden ayrılıyordu. Musevilik ve Hıristiyanlık geniş ölçüde "uhrevi" (ahirete ilişkin), İslâm ise daha çok "dünyevi" bir dindi. Dolayısıyla İslâm bir din olduğu kadar, bir töre ve toplum düzeni, bir hukuk ve devlet sistemiydi.[73]

İşte bunun için "İslâm ve onun siyasal ve ahlâki yaşamı için genel bir reform benzeri bir şeye ihtimal var mı" sorusunun yanıtını bulmaya çalışan Wilfred S. Blunt, İslâm'ın dogmatik yönüne; "İslâm'ın bünye itibarıyla değişime ve bunun sonucunda da, yenilikçi hayata... tabi olmadığını biliyorum"[74] sözleriyle dikkat çekerken Prof. Bernard Lewis de ekler: "Müslüman bir demokrasinin mümkün olup olmadığını henüz bilmiyoruz. İslâm'daki bazı temel ilkeler, demokrasi olarak işlemesini zorlaştırıyor".[75]

Çünkü İslâm dini için hayatı anlamlandırma mücadelesinde yol göstericisi, hidayet kaynağı, uyarıcı olması yanında; dini bilginin temelini oluşturan Kur'an'dan kopuk hiçbir şey yoktur, olamaz da... Bu nedenle İslâm düşüncesi açısından bütün din anlayışlarının kabulü ve elenmesinde ölçü Kur'an'dır. Eğer, kültürle iç içe olan birtakım görüş ve metinler Kur'an'ın önüne geçirilirse gelenek dinselleştirilir. Elbette geleneksiz bilgi olmaz; fakat İslâm tarihi sürecinde oluşan bilgi birikimini anlamlı kılan ölçü Kur'an'dır.[76]

Bunun içinde tanrının öngördüğü yaradılış düzenine uygun eylemler, "vahiy" şeklinde inmiş olan "tanrısal" buyruklarla ayarlanmalıdır. Bu buy-

---

[73] Şaban İba, "Din, Devlet, Siyaset", Gündem, 20 Eylül 2012, s.10.

[74] Wilfred S. Blunt, İslâm'ın Geleceği, M. Fatih Karakaya, İdeaAyrıntı Yay., 2011.

[75] Bernard Lewis, "Erdoğan'a Göre Müslüman Yaparsa Terörizm Sayılmaz", Cumhuriyet, 18 Ocak 2011, s.10.

[76] N. Macit, "Dinin Politik Kullanımı", Cumhuriyet Strateji, no:190, 18 Şubat 2008, s.22-23.

ruklar insanlara iletildiği an ilim hâline dönüşüp akıl üstü bir nitelik taşırlar. Bu nedenle insanların eğitiminde vahiyler esas tutulmak gerekir. Aklın görevi vahiyler doğrultusunda iş görmektir. Vahyi bir kenara bırakıp akıl yolunu seçmek, hem tanrıyı yadsımak (inkâr etmek) ve hem de ilim ve bilgiden yoksun kalmak demek olur!

Öte yandan tanrının izni ve isteği olmadan hiçbir şey gerçekleşemez, hiçbir şey elde edilemez. Bu izin ve istek ise, tanrının mutlak keyfiliğine bağlı bir şeydir. Örneğin tanrı, "Dilediğinin kalbini açar ve onu Müslüman yapar, dilediğininkini kapatıp kâfir kılar" (En'am Suresi 125). "Dilediğini hidayete erdirir, doğru yola sokar, dilediğini de şaşırtır ve doğru yoldan saptırır" (A'raf 178, Fatır 8). "Dilediğine azab, dilediğine de merhamet eder" (Ankebût Suresi, ayet 21). "Dilediğine az, dilediğine bol rızık (mal, mülk, para vb...) verir" (Nahl Suresi, ayet 71).[77]

Evet, her şeyin tanrıya mündemiç olduğu düzenlemede "Sami kavimlerine ait diğer semavi dinler gibi İslâm dini de, bir yaşam programı olarak, onu kabul eden insanlardan tam bir teslimiyet ister. Bu teslimiyet onun bütün zihinsel ve bedensel hareketlerinin kodlanması demektir. Zihinsel olarak, dinin akait ve esas muamelat konularında sorgulamaya varacak şüpheden uzak durması, bedensel olarak da haramdan veya helal veya haram olduğunda kuşku duyulan (mekruh) eylemlerden kaçınması beklenir. Böyle bir inanç sisteminde akla bırakılan alan bir vesayet alanıdır. Yani akıl sadece kabullerin daha iyi anlaşılması için kullanılabilir, onların sorgulanması için değil. İdeal mümin bilincini sorgusuz sualsiz bu ilahi otoriteye devreden ve ona itaatten başka bir işlev yüklemeyen kimsedir. Bu sebepledir ki, makbul iman, şüphe ve akılsallıktan arınmış, katıksız adanmışlıktan ibaret olan 'yaşlı nine imanı'dır diye bir tekerlemeye, akait kitaplarında pek rastlanılır. Yine bu sebepledir ki 'men tamantaka tazandake' veya 'men tefelsefe tazandaka' (kim mantıkla uğraşırsa zındık olur), (kim felsefe yaparsa zındık olur) gibi tekerlemeler, kelam kitaplarında karşılaşılan sözledir.

İslâm dininin bu, insan bilincini tamamen esir eden, onu pasif kılıp işlevsiz kılan özelliği, gerçek mümin örneğinde, onun insan kimliği ile Müslüman kimliğinin örtüşmesine neden olur. Öyle ki, mümin 'ben önce

---

[77] İlhan Arsel, "Mollalarımızın Büyük Özlemi!", Cumhuriyet, 8 Şubat 2003, s.2.

Müslüman sonra insanım' diyebilir. Böyle bir kabullenmenin bir sonucu, kişinin, diğer herhangi bir dünya görüşüne tamamen kapalı kalmasıdır. Diğer bir sonucu, her türlü nesneye ve fiile dinsel bir perspektiften bakmasıdır. Birinci sonuç, inananda, değerler bazında kavramsal değişim ve evirilmeyi, ikinci sonuç, diğer dünya görüşlerindeki iyilik ve erdemleri tanınmasını veya doğru algılanmasını engeller.

Bilincin aktif tutulmayıp herhangi bir üst buyruğa emanet edilmesinin neden olduğu bu vahim iki tür sonucun, İslâm âlemi içindeki yansımalarına birçok örnek verebiliriz. İslâm ülkelerinde, birçok insani ilişkilerden doğan sorun ve uluslararası sorunlar, dinsel inançlarla ilgisi olmadığı hâlde ve din kaynaklarında bu konularda belirgin nasslar olmamasına karşın, inançlarla iliştirilir ve onlara dinsel bir sıfat kazandırılır. Mesela, bir İslâm ülkesi yabancı bir güç tarafından işgal edilmişse, Müslüman halkın buna karşı koyması, herhangi bir insanın vatanını ve özgürlüğünü savunma refleksi olarak değil, İslâmi bir vecibe şeklinde lanse edilir.

Bir İslâm ülkesindeki totaliter rejime ve zulme karşı, doğal olarak herhangi, tıyneti saptırılmamış bir insandan beklenen tepki ve itiraz, müminin insan kimliğinde değil, İslâm kimliğinde aranır. İslâm ülkelerinde baskıcı yönetimlerin, İslâm adına ortaya koydukları farklı icra adımına karşı, her türlü eylem ve gösterilerde 'allahu ekber' sloganı kullanılır. Bununla kalınmaz, eğlence ve şarkı sözlerinde bile dinsel söz ve motifler sıkça tekrarlanır. İkinci tür sonucun yansımasına örnek olarak, Batı dünyasından ithal edilen bilimsel ve sosyal değerlere İslâmi kaynak ve referans arayışını gösterebiliriz. Çağdaş İslâm yorumlamalarında, reformcu yaklaşımlarıyla tanınmış olan bazı İslâm bilginleri, gelişmiş ülkelerde bilim ve teknoloji alanlarında elde edilen başarılara, İslâmi perspektiften bakarak, onları orijinal şartlarından soyutlarlar, İslâm'da aynısının veya benzerinin var olduğunu iddia ederler. Sosyal değerler alanında da, Batı dünyasında üretilen temel insan hakları, kadın hakları ve çevre etiği gibi insanlığın ancak son yarım asırda idrak ettiği hak ve hürriyetleri, sanki İslâm dinin esas mesajlarındanmış gibi gösterirler".[78]

---

[78] Yasin Ceylan, "Bir Dünya Görüşü Olarak İslâm", Felsefe Yazın, Yıl:5, No: 15, Kasım/Aralık 2009, s.2-3.

I.5) Pratikte Din Örneklemeleri

"Her doğruda yanlış,
her yanlışta doğrular vardır."[79]

Sözünü ettiğimiz çerçevenin, "Mea maxima culpa"[80] diye haykırarak, "Medice, cura te ipsum"[81] dercesine yaşama yansıyan pratiğine, yani İslâm[82] icraatlarından örneklere gelince:

---

[79] Harold Pinter.

[80] "Ben çok suçluyum".

[81] "Doktor, önce sen kendini iyi et!"

[82] Bkz: F. Başkaya, Yalan, Maki Yay., 2012 (Politik İslâm, ss.41-54); G. Martinez-Gros-L. Valensi, Başkaldıran İslâm, çev. İ. Tanju, Bağlam Yay., 2011; R. Çakır, Derin Hizbullah, Metis Yay., 2011; Şaban İba, "Siyasal İslâm'ın Gücü Nereden Geliyor?", Gündem, 19 Nisan 2012, s.11; D. Adalı, "İslâm ve Piyasa", Kaldıraç, No:138, Aralık 2012, s.44-46; Bilim ve Ütopya, No:208, Ekim 2011; M. Rodinson, "İslâm ve Kapitalizm", s.6-26; J. Banaji, "İslâm, Akdeniz ve Kapitalizmin Doğuşu", s.27-35; Brynjar Lia, Müslüman Kardeşlerin Doğuşu, Ekin Yay., 2012; E. Yıldızoğlu, "Ilımlı Bir İslâm Ülkesinden, Malezya'dan Görüntüler", Cumhuriyet, 2 Eylül 2009, s.4; E. Yıldızoğlu, "Cemaat", Cumhuriyet, 1 Eylül 2010, s.9; E. Yıldızoğlu, "İslâm Dünyası Bir Mezbaha", Cumhuriyet, 24 Ağustos 2009, s.13; T. Ramadan, "Siyasal İslâm ve Arap Uyanışı", Star, 7 Kasım 2011, s.11; Haşim Salih, "Müslümanlar: Neden Hep Aynı Tuzağa Düşüyoruz?", Şark ül Evsat, 19 Eylül 2012; Y. El Zeatire, "Kaide'ye Verilen Destek Azalıyor", Arap, 12 Ağustos 2009; D. Ignatius, "11 Eylül'den 10 Yıl Sonra Kaide Düşüşte Ama Bitmedi", Washington Post, 24 Ağustos 2011; E. Yıldızoğlu, "Siyasal İslâmın Gerçek Yüzü", Cumhuriyet, 12 Aralık 2012, s.4; K. Çalışkan, "Siyasal İslâm'ın İflası ve Cemaat", Radikal, 7 Aralık 2012, s.10; M. Türköne, "İslâmcılık Tartışmasında Son Nokta", Zaman, 7 Ekim 2012, s.23; A. Muradoğlu, "Siyonistler Haçlı Ruhunu Geri Çağırıyorlar!", Yeni Şafak, 23 Eylül 2012, s.8; Ö. İnce, "Arap Dünyasını Anlamak İçin", Hürriyet, 5 Şubat 2012, s.18; "ABD'de 7 Milyon Müslüman Var", Zaman, 3 Mart 2012, s.17; Y. Ceylan, "İslâm Dünyası ve Gerçekler", Radikal İki, 25 Kasım 2012, s.5; D. Kuban, "Mısır, Araplar ve İslâm Dünyasının Hâlleri", Cumhuriyet Bilim Teknoloji, 9 Mart 2012, s.5; D. Sazak, "Ilımlı İslâm", Milliyet, 6 Ekim 2012, s.25; "İslâm Dünyasında Bilim: Engeller Neler?", Cumhuriyet Bilim Teknoloji, 21 Mayıs 2010, s.10-11; M. Hüseyin Fadlallah, "Ümmet Tehlike Altında", Vasat, 3 Temmuz 2010; "Mısırlı Hıristiyanlar: Sorumlu Askeri Yönetim", Evrensel, 12 Ekim 2011, s.8; "Mısır: Hıristiyan Ayinine Saldırdılar", Cumhuriyet, 2 Ocak 2011, s.11; "Mısırlı Hıristiyanlar Gelecekten Endişeli", Sol, 8 Ocak 2013, s.8; M. El Semmak, "Irak'ta 'Sıra' Hıristiyanlara Geldi", İttihat, 17 Ekim 2008; E. Karabağ, "Üniversitede Harem Selamlık Olmaz", Cumhuriyet, 7 Temmuz 2011, s.12; "Taliban'ın Çocuk Militanları", Vatan, 12 Temmuz 2011, s.13; "Afgan Kadınlara 'Ahlâk Cezası", Radikal, 29 Mart 2012, s.28; "Pakistan'da Şeriat Tartışması Alevleniyor", Günlük, 22 Nisan 2009, s.12; Tarık Ali, "Pakistan'da Namus Cinayetleri", Mesafe, No: 1, Yaz 2009, s.89-91.

i) Reşit olmayan yüzlerce Mısırlı kız çocuğu, Basra Körfezi'nden yaz tatili için ülkeye gelen zengin turistlerle, para karşılığında geçici olarak evlendiriliyor. Yaz evlilikleri olarak adlandırılan bu birliktelikler, yasal bağlayıcılığı bulunmuyor. Yani tatili biten yabancı damatlar ülkelerinde döndüklerinde evlilikleri bitiyor.

Evlilikler, bir aracının komisyon karşılığında kız çocuğu olan fakir ailelerle, genellikle Suudi Arabistan'dan gelen zengin adamları bir araya getirmesiyle düzenleniyor. Yabancı 'kocalar' aileye para ve çeyiz niyetine hediyeler veriyor. 'Gelin fiyatı' 320 ile 3.200 sterlin arasında değişiyor.

Aralarında Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'in de olduğu Körfez'den zengin adamlar, Mısır'a 18 yaşın altında kız çocukları dahil olmak üzere Mısırlı kadınlarla "geçici evlilikler" ya da "yaz evlilikleri" yapmak üzere geliyor. Geçici olarak evlendirilen kız çocukları, "kocalarına" hem seks hem de diğer ihtiyaçları konusunda hizmet etmek zorunda...[83]

ii) İslâmcı medya, "Vakit yazarı Hüseyin Üzmez'in 14 yaşındaki kıza cinsel istismardan tutuklanmasını görmezden geldi. Milli Gazete, Zaman ve Star gazeteleri ise Üzmez haberine hiç yer vermedi..."[84]

iii) "İran'da zina yapmakla suçlanan üç kişiden bir tanesi gömüldüğü ölüm çukurundan kaçmayı başarmış ve böylece ölüm cezasından kurtulmuş. Bu ilkel hukukta görülen genel bir uygulamadır: Ceza uygulamasında ölmeyen kişinin masum olduğu varsayılırdı.

İran'da recm (taşlanarak öldürme) cezasının kaldırılacağı söylenmişti. Ama belli ki bu dramatik uygulamadan vazgeçme niyetinde değiller!

İran'dan bir başka haber: İran'da kadınlara ayrımcılık uygulayan yasaların değiştirilmesin için imza kampanyası açan kadın hakları savunucusu Zeynep Bayzeydi'ye verilen dört yıllık hapis cezası kesinleşmiş! Daha önce Hana Abdi adlı kadına da aynı suçtan beş yıl hapis cezası verilmişti.

Bitmedi! Malezya'da bira içen gençlere şeriat mahkemesi 6 kırbaç ve 1.400'er dolar para cezası verilmiş.

---

[83] "'Yaz Evliliği' Adı Altında Çocuk İstismarı", Gündem, 17 Temmuz 2012, s.2.

[84] "Üzmez'in Yaptıkları Onları Hiç Üzmedi!", Radikal, 29 Nisan 2008, s.5.

Bitmedi ve yetmedi. Afganistan'da, Taliban, okula giden kızların yüzüne kezzap dökmüş. Daha önce iktidarda oldukları dönemde kızlara okuma yazma öğretmeyi yasaklamışlardı! 'Aşk mektubu yazmasınlar' diye. Yüzüne kezzap dökülen kızlar yüzleri yanık hâlde okula gitmeye devam ediyormuş! Taliban, Pakistan'da Svat Vadisi'nde denetimi ele geçirmiş. İlk icraatları tabii ki yasaklar listesi: Kızların okula gitmesi, erkelerin tıraş olması ve müzik marketler yasak!

Ve Türk dizilerinin 'şeytani' olduğunu söyleyen Suudi Arabistan Başmüftüsü fetva vermiş: 10 yaşındaki kızlar evlenebilir, kadınları bu haktan mahrum etmemeliyiz"...[85]

iv) "Eşcinselliğin cezalandırıldığı Afganistan'da erkek çocuklara tecavüz, bazı Ortadoğu ülkelerinde de çocuk evlilikleri yaygın kabul görüyor. Batının Ebu Garib'de veya Irak'ta yaptıklarına yüksek sesle karşı çıkan bazı Müslümanların, iş çocuklara gelince ahlâki körlük sergilemesini akıl almıyor"...[86]

v) Malezya'da Hıristiyanların "Allah" kelimesini kullanmasına izin veren Yüksek Mahkeme kararına kızan Müslüman gruplar, 8 Ocak 2010 tarihinde ülke çapında 10 kiliseye molotofkokteylileriyle saldırarak, ateşe verdiler. Saldırılarda kiliselerden biri ağır hasar görürken, diğerlerinde hafif hasar meydana geldi. Başkent Kuala Lumpur'da toplanan Müslüman grupların "Allah büyüktür", "Müslümanların onurunu ve haklarını koruyacağız" diye bağırdıkları, motosikletli saldırganların kiliselerin camlarını kırarak içeriye yanıcı maddeler attıkları öğrenildi. Müslümanların çoğunlukta olduğu Malezya'da nüfusun %10'u Hıristiyan ve Hıristiyanların yaklaşık 850 bini de Katolik...[87]

Malezya'da, İslâmcılaşmanın güçlenmesi sonucu giderek büyüyen etnik ve dini ayrımcılık, yaşanan iki olayla yeniden gündeme geldi. Malezya'da yayımlanan bir Katolik gazetesi, genelde Müslümanların kullandığı "Allah" kelimesini kullandığı gerekçesiyle yasaklandı.

İç Güvenlik Bakanlığı'nın İngilizce, Çince ve Tamil dillerinin yanı sıra Malay dilinde de yayın yapan haftalık Herald gazetesini kapatma kararı

---

[85] Türker Alkan, "İslâm Dünyasından Haberler", Radikal, 16 Ocak 2009, s.5.

[86] Shaista Gohir, "Çocuk Tacizinde İkiyüzlülüğe Son", The Guardian, 25 Nisan 2010.

[87] "'Allah' Kavgasında Kiliseler Ateşe Verildi", Cumhuriyet, 9 Ocak 2010, s.10.

aldığını belirten Katolik Papazlar Konferansı Sekreteri Augustine Julian, "Hükümet bizim 'Allah' kelimesini kullanmamızı istemiyor; ancak bu, anayasada öngörülen ifade özgürlüğüne aykırı" dedi...[88]

vi) Somali'de, Şebab örgütü halkın altın ve gümüş kaplamalı dişlerine savaş açtı. Ülkenin güneyinde kol gezen Şebab güçleri, şeriata ters diye altın ve gümüş kaplamalı dişleri zorla söktürüyor...[89]

vii) Ortadoğu'nun Yahudilik ve Müslümanlıkla birlikte Hıristiyanlığın da beşiği olmasına karşın Hıristiyan nüfusu azalırken, önceki gün Irak"ta bir kilisenin kana bulanması yaraya tuz bastı. Kaide'nin rehin alma eylemi yaptığı Süryani katedraline Irak güçlerinin düzenlediği kurtarma operasyonunda 52 kişinin ölmesinin ardından Iraklı Hıristiyanların bavullarını toplama süreci hızlandı.

Irak'ı terk etmeyi hiç düşünmemiş Hıristiyan Besim Yusuf, "Gitmeme karar verilmiş. Benim de ülkem olan bu topraklarda beni istemiyorlar. ABD'ye iltica başvurusunda bulunacağım" diye kırgınlığını dile getirdi. Süryani papaz Pius Kahsa, "Burada artık bize yer yok. Dua eden masum insanları öldürdüler. Gitmemizi istiyorlar ve hükümet buna karşı hiçbir şey yapmıyor. Herkes gidecek. Okul yılının bitmesini bekliyorlar, sonra gidecekler" diye tepkisini gösterdi. Irak'ta 800 binlik Hıristiyan nüfusu 2003'teki ABD işgali sonrası 500 binin altına indi, 60 bin Süryani'den de geriye 20 bini kaldı. 356 milyon nüfuslu Ortadoğu'da Yahudi-Müslüman çekişmesinin arasında kalan Hıristiyanların sayısı 20 milyona kadar indi...[90]

viii) "Bağdat'taki Kurtarıcı Meryem Ana Kilisesi'ne yönelik saldırının ardından Kaide Mısır'daki Kıptileri tehdit etti. Hıristiyanlığa bakışı bilinen Kaide açısından bu yönelim esasında yeni değil. Zira Kaide'nin İslâmcıları ve Usame bin Ladin için bütün yeryüzü cihat sahası. 'İman'ı yaymak için her yerde cihat ilan ediyorlar. Hıristiyanları 'tarihten kovdular', şimdi de coğrafyadan kovmaya çalışıyorlar..."[91]

---

[88] "Katoliklere Allah Demek Yasak", Cumhuriyet, 27 Aralık 2007, s.10.

[89] "Şebab Altın ve Gümüş Dişleri Söküyor!", Radikal, 12 Ağustos 2009, s.13.

[90] "Iraklı Hıristiyanlar Bavulları Topluyor", Radikal, 3 Kasım 2010, s.31.

[91] Mustafa Zeyn, "Ulus Devlet Yerine 'Mezhep Devlet'", Hayat, 6 Kasım 2010.

ix) "Bağdat'taki Kurtarıcı Meryem Ana Kilisesi'ne düzenlenen saldırı dehşet vericiydi. Amaç, Iraklı Hıristiyanları korkutarak ülkelerini terk etmeye zorlamaktı..."[92]

Irak'ta 10 Kasım 2010 sabahı Hıristiyanların evlerine düzenlenen bir dizi saldırıda üç kişi yaşamını yitirdi. Olayların ardından birçok kişinin ülkeyi terk etmeye hazırlandığı kaydediliyor...[93]

Irak'ın kuzeyindeki Musul kentinde, Hıristiyanlara yönelik şiddet olayları yüzünden, 24 saat içinde yaklaşık bin Hıristiyan aile bölgeden kaçtı. Hıristiyanlara ait 3 evin yıkıldığı da öğrenildi. Musul Valisi Duraid Kaşmula, Musul'daki evlerini terk eden ailelerin kentin kuzey ve doğusundaki Hıristiyan köylerine sığındığını bildirdi...[94]

Bağdat'ta El Kaide bağlantılı grupların Hıristiyanlara karşı şiddet tehditlerini hayata geçirdikleri en büyük saldırıdan sağ kurtulan bir kadın 2 Ocak 2011 günü evine giren silahlı kişilerce susturuculu tabanca kullanılarak öldürüldü. Ekim ayında bir kiliseye düzenlenen saldırıda 51 kişi ölmüştü. Bu kanlı saldırı sırasında kilisede bulunan Refah Butros Toma, olaydan sonra CNN televizyonunda yaşadıklarını ve tanık olduklarını anlatmıştı. Saldırıda Toma'nın 27 yaşındaki kuzeni de ölmüştü...[95]

"Irak'ta iki haftada 8 Hıristiyan'ın öldürülmesi sistematik bir kampanyaya işaret ediyor. Hıristiyanlar bu ülkenin yerlileri, onlarsız bir Irak düşünülemez"...[96]

"Iraklı Hıristiyanların korunması için tek çağrı, genelde uzlaşamayan Lübnanlı liderlerden geldi. Diğer Arapların kafalarını kuma gömmesi utanç verici"...[97]

x) BM kadın hakları, kadın ve çocuğa yönelik şiddetin engellemesine ilişkin bildirgesi, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in hoşuna gitmedi. İslâmcı hareket, kadına şiddete karşı mücadelede evrensel standartların belirlen-

---

[92] Rande Takuyiddin, "Kilise Saldırısının Dinle Alâkası Yok", Hayat, 3 Kasım 2010.

[93] "Hıristiyanlar Yine Hedefte", Cumhuriyet, 11 Kasım 2010, s.16.

[94] "Musul'da Hıristiyanlar Hedefte", Cumhuriyet, 13 Ekim 2008, s.11.

[95] "Kilisede Kurtuldu Ama...", Cumhuriyet, 4 Ocak 2011, s.12.

[96] Muhammed Harrub, "Iraklı Hıristiyanları Kim Koruyacak?", Rey, 3 Mart 2010.

[97] "Arapların Hıristiyanları Korumaması Utanç Sebebi", The Daily Star, 27 Ekim 2008.

mesinin de istendiği bildirgeye "İslâm'a aykırı olduğu ve toplumu yıkabileceği" gerekçesiyle karşı çıktı. Kadın hakları, eşcinsel hakları, cinsel özgürlük çağrılarının yer aldığı bildiriye hâlihazırda İran, Vatikan ve Rusya'dan gelen muhalefete Libya ve Mısır'dan da köktendinci kesimler katıldı. Mısır'da Mursi yönetiminin baş destekçisi Müslüman Kardeşler (İhvan) bunun "toplumda yıkıma yol açabileceğini" öne sürdü. Hareketin kadın örgütlerine çağrısı da dikkat çekti: "Toplumunuzdaki din ve değerlere uyun... Çökmüş modernleşme, yıkıcı ahlâksızlık yolu için yanıltıcı çağrılara kanmayın". Bildirgenin "aile kavramının altını oyacağını, toplumun düzeninin bozacağını, İslâm öncesi cahiliyete sürükleyeceğini" de öne süren hareket, Müslüman ülkelere metni "reddetme ve kınama" çağrısı da yaptı.

BM belgesinin imzalanmasının "dünyayı bekleyen çöküş" olarak değerlendiren Müslüman Kardeşler, belgedeki 10 maddeye karşı olduklarını duyurdu. Bunlar arasında "evlilik yasasında tam eşitlilik, seyahat, iş, doğum kontrolü kullanımı gibi gerekçelerin kocanın ihtiyaçlarının ertelemesine izin vermek" de yer alıyor. Ayrıca hareket belgede yer alan "cinsel saldırı ya da tecavüzle suçladığı kocası hakkında eşin yasal şikâyet başvurusunda bulunması hakkının" yanı sıra "boşanmanın kocaların elinden alınıp yargıçlara bırakılmasına" yol açacak maddelerine de sert tepki gösterdi. Ailede kadın ve erkeğin; harcamalar, çocuk bakımı, ev işleri gibi konularda tümüyle eşit rollere sahip olması da İslâmcıları kızdıran maddelerden...[98]

xi) Mısır başmüftüsü, bazı grupların 'gayrimüslimleri kitle imha silahlarıyla yok etmenin mubah olduğu' tartışmasına son vermek için fetva yayımlasa da kaş yaparken göz çıkarıp, "Kitle imha silahı kullanılırsa Müslümanlar da ölür!" dedi...[99]

xii) Mısır'ın güneyindeki bir kiliseye yönelik saldırıyı ve ülkede artan Hıristiyan karşıtlığını protesto için Kahire'de sokağa dökülen Kıptilerin gösterisi askeri yönetim karşıtı protestoya dönüştü. Olaylarda 23 kişi öldü.[100] Görgü tanıklarına göre tankların kalabalığı ezmesinden sonra çatışma çıktı...[101]

---

[98] "İhvan'ın Kadın Korkusu", Cumhuriyet, 16 Mart 2013, s.14.

[99] "Kendine Müslüman Başmüftü!", Radikal, 2 Haziran 2009, s.13.

[100] "İç Savaş Korkusu", Cumhuriyet, 11 Ekim 2011, s.8.

[101] "Mısır'da Askerin Tehlikeli Oyunu", Milliyet, 11 Ekim 2011, s.12.

Mısır'ın güneyindeki Naga Hamadi kentinde Müslüman ve Hıristiyanlar birbirlerinin ev ve işyerlerini yaktı. Güvenlik kaynakları, Hıristiyan köyü Tiraks'ta 4 evle bir işyerinin Müslümanlar tarafından yakıldığını, Müslüman köyü Bahgorah'ta ise 4 dükkânın Hıristiyanlarca ateşe verildiğini söyledi...[102]

xiii) Arap dünyasında Ragda (55) adıyla tanınan Suriyeli ünlü şarkıcı, 21 Mart 2013'te Kahire opera binasında düzenlenen kültürel etkinlikte Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ı destekleyen ve İslâm'ı eleştiren şiir okuduğu için saldırıya uğradı...[103]

xiv) Pakistan'da ülkenin en büyük eyaleti olan Pencap Valisi Salman Teysir'i, koruması 27 kurşunla delik deşik etti. Vali, "İslâm'a hakaret" olarak adlandırılan yasaya karşı çıkmış. Yasa, bir Hıristiyan kadını İslâm'a hakaret ettiği gerekçesiyle idama mahkûm etmişti...[104]

xv) Suudi Arabistan'da bir evde çalışmak için giden 49 yaşındaki Sri Lankalı kadın L.T. Ariyavati'nin vücuduna, "cezalandırmak" amacıyla 24 çivi çakıldı...[105]

xvi) Birleşik Arap Emirlikleri'nde Bir Afganlıya işkence yaptığını gösteren video görüntüleri yayımlanan Abu Dabi şeyhi suçsuz bulundu. El Ayn kentindeki davada mahkeme, Şeyh İsa Bin Zeyd el Nahyan'ın "kendisine isteği dışında ilaç verildiği ve olay sırasında ne yaptığını bilmediği" yönündeki savunmasını kabul ettiğini açıkladı.[106]

Nayhan'ın el ve ayakları bağlı ve kumlara yatırılmış Afgan'ın üstüne çıkıp ağzına kum doldurduğu, tüfekle yanı başına seri atışlar yaptığı belirtildi...[107]

xvii) Suudi Arabistan'ın önde gelen din adamlarından biri, Lama el Hamdi adlı beş yaşındaki kızını öldürmesine rağmen, 50 bin dolar tutarında "kan parası" ödeyerek serbest bırakıldı.

---

[102] "Müslüman-Hıristiyan Çatışması Büyüyor", Cumhuriyet, 10 Ocak 2010, s.11.

[103] "İslâmı Eleştiren Ragda"a Saldırı", Cumhuriyet, 22 Mart 2013, s.13.

[104] Orhan Bursalı, "İslâm: Dehşet Manzara", Cumhuriyet, 6 Ocak 2011, s.6.

[105] "Sri Lankalı Kadına Çivili İşkence", Cumhuriyet, 27 Ağustos 2010, s.11.

[106] "İşkenceci Şeyh Suçsuz Bulundu", Cumhuriyet, 11 Ocak 2010, s.13.

[107] "BAE Şeyhi İşkenceden Aklandı", Radikal, 11 Ocak 2010, s.9.

Suudi Arabistan televizyonunda sık sık verdiği vaazlarla tanınan din adamı Feyhan el Hamdi, kızını baston ve kabloyla döverek ölümüne yol açtığını kabul etmesine rağmen sadece birkaç ay cezaevinde kalmıştı. Ancak küçük kızın kaldırıldığı hastanede sosyal hizmetler uzmanı olarak görev yapan aktivistlerden Randa el Kalib, bedeni ve kaburgaları kırılmış, vücudunun bir bölümü yakılmış hâlde hastaneye getirilen küçük kızın defalarca tecavüze uğradığını da kaydetti.

Bu arada Suudi Arabistan'ın önde gelen din adamlarından Şeyh Abdullah Davud, tacizden ve cinsel saldırılardan korunmaları için yeni doğmuş kız çocuklarının yüzlerine peçe takılmasını önerdi...[108]

xviii) Suudi Arabistan'da bir yargıç, 8 yaşındaki kız çocuğu ile 47 yaşındaki bir adam arasında gerçekleşen evliliğin iptali için verilen dilekçeyi reddetti. Kızının evliliğinin feshi için mahkemeye başvuran anneye, kızın babasıyla artık evli olmadığı için "yasal koruyucu olmadığı ve mahkemede kızını temsil edemeyeceği" söylendi.

Annenin avukatının yaptığı açıklamaya göre, küçük kızın babası, borçlarını kapatmak için kızını 47 yaşındaki "yakın arkadaşıyla" evlendirmeye karar verdi. Ancak damada, ergenliğe girene dek gelinle cinsel temasta bulunmayacağına dair bir belge imzalatıldı. 8 yaşındaki küçük kızın da ergenliğe girdiği zaman, eğer isterse boşanma davası açabileceği belirtildi.

Başmüftü Şeyh Abdül Aziz el Şeyh, 'El Hayat' gazetesine yaptığı açıklamada, "15 yaşından küçük kızların evlenemeyeceğini söylemek yanlış olur. 10-12 yaşlarındaki bir kız, pekâlâ evlenebilir. Bunun evlilik için erken olduğunu söyleyenler hatalıdır ve gelin adaylarına haksızlık etmektedir" dedi...[109]

xix) S. Arabistan'da kadınların yurtdışı seyahatlerinde 'mahrem' şartı aranması, eğitimini ABD ve Avrupa ülkelerinde tamamlamak isteyenleri kâğıt üzerinde evlilik yapmaya zorluyor. Söz konusu evliliklerin çok riskli olduğunu söyleyen S. Arabistanlı hukukçu aktivist Sehile Zeynelabidin, "Kadınlar, kâğıt üzerinde evlendikleri şahısları çok iyi tanıyamıyor. Bu yüzden evlendikleri şahıslar onları kendi çıkarlarına alet edebilir" diye konuştu...[110]

---

[108] "Hepimiz Lama'yız", Cumhuriyet, 6 Şubat 2013, s.12.

[109] "8 Yaşındaki Kızın Evliliğine İptal Yok", Milliyet, 14 Nisan 2009, s.3.

[110] "Yurtdışının Yolu Sahte Evlilikten Geçiyor", Cumhuriyet, 27 Temmuz 2012, s.12.

xx) Suudi din adamları arasında fetva savaşları var! Kimisi uzun süredir 'yasak' kabul edilen popüler müziğin aslında İslâmi kurallara zararlı olmadığını öne sürüyor, kimisi birkaç halk müziği eseri dışında evde bile müziğin yasaklanması gerektiğine inanıyor. Kimisi yetişkin erkekleri emzirecek kadınların tacizden kurtulabileceği gibi tepkiyle karşılanan fetvalar veriyor...[111]

xxi) Suudi Sanayi Mülkleri Dairesi'nin (Modon) girişimiyle başlatılan proje kapsamında Suudi Arabistan'ın doğusundaki Hafuf kentine 500 milyon riyal (133 milyon dolar) yatırım yapılarak sadece kadınların yaşayacağı ve çalışacağı bir şehir kurulması için karar aldı...[112]

xxii) "Suudi Arabistan'da, Amnesty International'in halka açık alanlardaki infazları sayarak tuttuğu kayıtlara göre, 2011 yılında 'en az' 82, 2012 yılında 87 kişi idam edilmiştir...

Cinayet, silahlı hırsızlık, tecavüz, uyuşturucu kaçakçılığı, İslâmiyet'i inkâr ya da din değiştirmek suçlarını işleyenlerin idamla yargılandığı bu ülkede taammüden adam öldürmekten hüküm giymiş idamlıklara, ağırlaştırılmış bir infaz türü uyguluyor Suudi şeriat rejimi...

Amnesty International temsilcisi Rothna Begum, 2012 yılında cinayet suçundan idam cezasına çarptırılan 2 mahkûmun ağırlaştırılmış infazını şu sözlerle aktarmıştı: 'Mahkûmun önce kafasını kesiyorlar. Sonra başsız vücudunu çarmıha gerip kesik kafasını da üstüne geçiriyorlar. Ceset gerili çarmıhı meydana dikip gelip geçen halka 'ibret' olsun diye iki gün boyunca bekletiyorlar. 2012 yılının ilk yarısında üç mahkûma çarmıh uygulandı. Ama infazların çoğu, kılıçla kafa kesilerek yapılıyor'... Şiddet şiddeti çağırdığından olsa gerek, ibretlik infazlara rağmen suç oranının çok arttığı ülkede, 2013'ün ilk üç ayında idam edilenlerin sayısı 26!

Suudi 'El Yum' gazetesinin 2013'ün Mart ayı başındaki bir haberine göre İslâmiyet'in kutsal topraklarında, cellât kıtlığı baş göstermiş. Çoğalan idam cezalarının kılıçla infazına yeterli sayıda kelle uçurma ustası bulunamıyormuş!

Cellât kıtlığı dolayısıyla infazların gecikmesi ciddi bir sorun oluşturduğundan, Suudi İçişleri Bakanı, adalet(!) bakanı ve dahi sağlık(!)bakanı

---

[111] "Suudi Arabistan'da Fetvalar Birbirine Girdi", Radikal, 1 Temmuz 2010, s.2.

[112] "Suudilerden Harem Şehri!", Milliyet, 12 Ağustos 2012, s.30.

kafa kafaya verip infazların kurşuna dizerek de yapılabileceğini karara bağlamışlar.

Ülkenin 13 eyaletinde geçerli kılınan kararın ilk uygulaması, silahlı hırsızlık suçundan idam alan 7 gencin infazında gerçekleşti.

İdam mangası tarafından kurşuna dizilen, üstelik Suudi tebaası olan mahkûmların en genci 16, en yaşlısı 20 yaşındaydı. Hayatlarıyla ödedikleri suç tarihi ise 2005 yılı olup hiçbiri reşit değil, hepsi çocuktu..."[113]

xxiii) İngiliz yayın kurumu BBC'de yayımlanan Panorama programı, İngiltere'de Suudi Öğrenci Okul ve Kulüpleri adı altında faaliyet gösteren 40 kuruluşta Suudi Arabistan'daki müfredatın uygulandığını duyurdu. Yaklaşık 5 bin öğrenci, ülkede aldıkları zorunlu eğitimin haricinde söz konusu okullara yarı zamanlı olarak devam ediyor. Bu okullarda okutulan ders kitaplarında, Yahudi ve Hıristiyan karşıtı ifadeler kullanılırken eşcinseller de hedef gösteriliyor.

Kitaplardaki metinlerden birinde Yahudilerin "kınanmayı hak ettikleri" ifadesi yer alıyor. Başka bir metinde, Müslüman olmayan birinin ölmesi durumunda bu kişiye ne olacağına dair sorulan soruya kitapta verilen yanıt, "cehennem ateşi". Bir başka metinde ise eşcinsel ilişkiye girmenin cezası ölüm olarak tanımlanıyor. Hatta cezalandırılacak kişinin taşlanmasının mı, ateşte yakılmasının mı yoksa uçurumdan aşağı atılmasının mı daha uygun olduğu tartışılıyor. 14 yaşındaki çocuklar için hazırlanan bir kitapta ise şeriat hukukuna göre hırsızların el ve ayakları kesilerek cezalandırılacağı açıklanıyor. El ve ayakların nasıl kesileceği de ayrıntılı olarak şemayla anlatılıyor...[114]

xxiv) "Hem istediklerini alacak, hem zekâtlarını verecek kadar gelire sahip olduklarını söyleyen Katarlı kızlar için lüks tüketim İslâm'la bir zıtlık göstermiyor"...[115]

xxv) Müslümanların erotik taleplerini karşılamak için 'İslâmi kuralları ihlâl etmeyen' online seks shop açıldı. Arapçada 'toplum' anlamına gelen El Asira adlı site harem-selamlık. Siteye kadınlar sayfanın solundaki, erkeklerse

---

[113] M.G. Kırıkkanat, "Ne Şeriatın Şekeri, Ne Suudi'nin Parası", Cumhuriyet, 20 Mart 2013, s.13.

[114] "İngiltere'de Suudi Müfredatı", Cumhuriyet, 23 Kasım 2010, s.10.

[115] Feyza Gümüşlüoğlu, "Kapitalizmin İslâmi Yüzü", Radikal İki, 21 Şubat 2010, s.7.

sağındaki bir tuşu tıklayarak giriyor. Müslümanlar için internet üzerinde açılmış dünyanın ilk seks shop'u olduğu düşünülen sitenin kurucusu Abdülaziz Aouragh (29), "siteyi ilk 4 günde 70 bin kişinin tıkladığını" söyledi...[116]

Harem-selamlık uygulaması burada da geçerli, herkesin linki ayrı...[117]

xxvi) İran'da kadınlar artık mühendis olamayacak. İran'da kadınların mühendislik, işletme, nükleer fizik, arkeoloji gibi 77 bölümde eğitim alması yasaklandı.[118]

İran'da yeni akademik yılla birlikte 30'u aşkın üniversitenin çok sayıda bölümüne kadınların alınmamasını öngören karar da yürürlüğe girdi. İnsan Hakları İzleme Örgütü, kısıtlamaların Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad yönetiminde üniversitelerde başlatılan "İslâmlaştırma" sürecinin parçası olduğunu vurguladı.

Örgüt, Mehr ajansına dayanarak kadınlara bilgisayar, kimya mühendisliği, iş yönetimi, İngiliz dili ve edebiyatı, tercümanlık, otel yönetimi, arkeoloji, işletme, eğitim ve danışmanlık gibi alanlar da olmak üzere 77 dalda yasak getirdiğini bildirdi. Kısıtlamalar, kadınların yükseköğrenime ulaşmasını zorlaştırma ve erkek egemenliğini perçinleme olarak görülüyor...[119]

xxvii) 'İran Çocuk Haklarını Savunma Derneği' üyesi Ferşit Yezdani, ülke genelinde 340 binin üzerinde kişinin 18 yaşına gelmeden evlendirildiğini bildirdi.

Mehr Haber Ajansı'na konuşan Yezdani, 2010 yılında ülkede yapılan nüfus sayımından elde edilen evlilik verilerini değerlendirip, "Nüfus sayımından elde edilen verilere göre ülkede 342 bin çocuk daha 18 yaşına gelmeden evlenmiş. Evlenenlerin 42 bini evlendiğinde 10 ile 14 yaş aralığındaydı" dedi.

10 yaşın altındaki kız çocuklarının evlendirilmesinde artış görüldüğünü söyleyen Yezdani, sadece 2010 yılında 10 yaş altında 716 kız çocuğun evlendirildiğini, çocuk yaşta evliliklerin yoksulluktan kaynaklandığını belirtti.

---

[116] "Harem-Selamlık Online Seks Shop", Cumhuriyet, 31 Mart 2010, s.10.

[117] "İslâmi Seks Shop Sitesine Erkek Sağ, Kadın Soldan!", Radikal, 31 Mart 2010, s.26.

[118] "İran'da Kadınlar Artık Mühendis Olamayacak", ntvmsnbc.com, 22 Ağustos 2012.

[119] "Kadınlara Bilgisayar, Erkeklere Tarih Yasak", Cumhuriyet, 23 Eylül 2012, s.15.

Tahran Nüfus Dairesi Başkanı Ahmet Komşeyi, 2011 yılında Tahran'da evliliklerden 75'nin 10 yaş altı ve 3.929'nün 10-14 yaştaki çocuklardan oluştuğunu bildirdi.[120]

İran'da şu anda kızların ortalama evlilik yaşının 24-26 arasında olmasını da eleştiren İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın, kızların 16 yaşında evlenmesini istediği bildirildi. Devlet tarafından yayımlanan Cam-i Cem gazetesinin haberine göre, Ahmedinejad "Kızlar için evlilik yaşı 16-17, erkekler için de 20 olmalı" dedi...[121]

xxviii) "Ahlâk denetimleri" ile zaman zaman gündeme gelen İran'da ramazan ayının başlaması ile "oruç denetimi" de başladı.

Polislerin sokak ve caddelerde başlattığı denetimle oruç yiyenler uyarılıyor gerektiğinde cezai işlem yapılması için karakola götürülüyor.

İran mahkemeleri, ramazan ayında orucunu açık alanda yiyenleri 74 kırbaç cezası veya 10 günden iki aya arası hapis cezasıyla yargılayabiliyor. Tüm lokantaların ramazan boyunca kapalı olduğu ülkede, yolcular, seferi sayıldıklarından, kanıtlamak suretiyle oteller ve otogarlarda yemek yiyebiliyor.

İran'ın en büyük denizi olan Hazar'da ramazan sonuna kadar yüzmek yasaklandı. Din hükümlerine göre başın su altına sokulması orucun bozulmasına sebep olduğundan devletin bu yasak kararını aldığı belirtildi...[122]

xxxix) İranlı üst düzey bir Devrim Muhafızı komutanı yaptıkları araştırmada, dünya şehirleri arasında "ahlâk dışı" sitelere müracaat eden kullanıcılar arasında birinci sırada İran'ın başkenti Tahran'ın yer aldığını ileri sürdü.

Fars eyaletindeki üst düzey yönetici ve komutanlarının katıldığı bir toplantıda konuşan Devrim Muhafızları komutanlarından İbrahim Beyani, yaptıkları araştırmada, dünyadaki 182 şehir arasında en çok ahlâk dışı sitelere girenlerin Tahran'daki internet kullanıcılarının olduğunu iddia etti. Beyani, araştırma sonuçlarına göre İran'ın bir diğer şehri Şiraz'ın 15. sırada bulunduğunu söyledi.[123]

---

[120] Ekber Karabağ, "İran'da Çocuk Evlilikleri Arttı", Cumhuriyet, 23 Ağustos 2012, s.12.

[121] "Ahmedinejad: '16'sına Gelen Kızlar Evlensin'", Cumhuriyet, 22 Kasım 2010, s.13.

[122] "İran: 'Oruç' Yiyenler Karakola", Cumhuriyet, 4 Ağustos 2011, s.12.

[123] E. Karabağ, "Porno Sitelerine Girişte Tahran Lider", Cumhuriyet, 2 Eylül 2011, s.8.

İran'da, müstehcen site tasarlayıp yönelttiği gerekçesiyle yargılandığı dava kapsamında idama mahkûm edilen Said Melekpur hakkında verilen karar üst mahkeme tarafından da onaylandı...[124]

xxx) İran'da devletin yayın organları, İran'ın taşlanarak öldürme (recm) cezasına çarptırdığı Sakine Aştiyani'nin affı için açılan imza kampanyasına katılan, Fransa eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin şarkıcı eşi Carla Bruni'ye ağır hakarette bulundu. 'Kayhan' gazetesi 29 Ağustos 2010 günkü başyazına Bruni ve Fransız aktris Isabelle Adjani için "Fransız fahişeler insan hakları protestosuna katıldı" başlığını attı...[125]

xxxi) İran'da Besic milislerinin komutanından, Kur'an yakmaya misilleme çağrısı yaptı. İran'ın üst düzey Devrim Muhafızları komutanlarından Tuğgeneral Muhammed Rıza Neğdi, Afganistan'daki bir ABD üssünde Kur'an yakılmasına karşı Beyaz Saray'ın yakılmasını ve bu olayda rolü olan tüm ABD komutanlarının idam edilmesini istedi. Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Besic milislerinin komutanı olan Neğdi, kendisine bağlı birliklere hitaben bir toplantıda yaptığı konuşmada, Washington yönetimince yayımlanan özür mesajının yeterli olmadığını ve Müslümanların cinayet olarak tabir ettiği bu olayı göz ardı etmeyeceklerini söyledi...[126]

xxxii) Ahmedinejad'ı eleştiren öğrenci Peyman Arif'in 74 kırbaç cezası infaz edilirken; İranlı aktris Marzieh Vafamehr, ülkesinde gösterimi yasaklanan bir filmdeki rolü nedeniyle 1 yıl hapis ve 90 kırbaç cezasına mahkûm edildi...[127]

xxxiii) Pakistan'da kız çocuklarının eğitimi konusunda çalışmalar yürüten 14 yaşındaki aktivist Malala Yusafzai silahlı saldırıya uğradı. Ülkenin kuzeybatısındaki Svat Vadisi'ndeki Mingora kentinde, okuldan eve dönerken vurulan Yusafzai'nin başından ve boynundan yaralandığı bildiriliyor. Olay sırasında Yusafzai'nin yanında bulunan bir kız da yaralandı. Saldırının sorumluluğunu Taliban üstlendi. Taliban sözcüsü İhsanullah

---

[124] Ekber Karabağ, "İdam Kararına Onay Çıktı", Cumhuriyet, 30 Ocak 2012, s.9.

[125] "İran, Aştiyani Yüzünden Carla'ya 'Fahişe' Diye Çıkıştı!", Radikal, 31 Ağustos 2010, s.7.

[126] Ekber Karabağ, "Beyaz Saray Yakılsın", Cumhuriyet, 27 Şubat 2012, s.14.

[127] "Tahran Kırbaca Sarıldı", Cumhuriyet, 11 Ekim 2011, s.9.

İhsan, BBC'ye açıklamasında, Yusafzai'nin Taliban karşıtı ve laik görüşlere sahip olduğu için vurulduğunu söyledi...[128]

xxxiv) Afganistan'da Taliban, müzikli eğlenceye katılan 17 kişiyi katletti. Helmand vilayetinin Musa Kale bölgesinde 26 Ağustos 2012 gecesi köktendinci militanlar, kutlama gerekçesiyle bir araya gelen, müzik çalıp dans edenleri hedef aldı. Taliban militanlarının Abad köyündeki eğlenceyi bastığı kaydedilirken bölgeden silah seslerinin duyulduğu, ardından da eğlenceye katılanlar arasında bulunan 2'si kadın 17 kişinin kafaları kesilmiş hâlde cesetlerine ulaşıldığı belirtildi. Bazı kaynaklar cesetlerin kimisinin boğazının kesilmiş olduğunu duyurdu...[129]

Kâbil'in en lüks otellerinden olan InterContinenetal'e Taliban tarafından düzenlenen saldırıda, 9'u militan 19 kişi öldü, 2'si yabancı uyruklu 18 kişi de yaralandı; Taliban ise ölü sayısını 50 olarak açıkladı...[130]

Kâbil'in kuzeyinde, Karga Gölü yakınındaki Spozhmai Oteli'ne düzenlenen baskında 16 kişi hayatını kaybetti...[131]

xxxv) Afganistan'da bir kız ve erkek çocuğun arkadaş oldukları için katledildiği savunuldu. El Arabiya'nın haberine göre, Gazni vilayeti yakınlarında ki İsfandi bölgesinde polis 12 yaşında bir kız çocuğuyla, 15 yaşındaki bir erkek çocuğa ait cansız bedenler buldu. Polis, kurbanların kezzaplı saldırıya uğradıklarını bildirdi. Olay, ülkede süren köktendinci şiddeti bir kez daha gözler önüne serdi. Bölgede Taliban'ın etkin olduğu belirtiliyor...[132]

xxxvi) Pakistan'ın kuzeybatısındaki Peşaver kenti yakınlarındaki Matani'de 13 Eylül 2011'de bir okul otobüsüne ateş açan silahlı militanlar, en az 5 çocuğu katletti. 19 öğrencinin de yaralandığı saldırıda bir öğretmenle otobüsün şoförünün de öldüğü belirtiliyor. Saldırının sorumlusunun hedef alınan okulun Batılı tarzda ve laik eğitim yapmasına karşı olan İslâmcı militanlar olduğu düşünülüyor...[133]

---

[128] "14 Yaşındaki Aktiviste Saldırı", Cumhuriyet, 10 Ekim 2012, s.12.

[129] "Taliban Vahşeti", Cumhuriyet, 28 Ağustos 2012, s.12.

[130] "Kâbil'de Lüks Oteli Taliban Bastı: 1 Türk Öldü", Milliyet, 30 Haziran 2011, s.20.

[131] "Kâbil'de Otele Baskın", Cumhuriyet, 23 Haziran 2012, s.11.

[132] "Arkadaşlar Diye Çocukları Katlettiler", Cumhuriyet, 1 Nisan 2012, s.13.

[133] "Öğrenciler Katledildi", Cumhuriyet, 14 Eylül 2011, s.12.

xxxvii) Taliban'ın 5 yaşındaki çocukları gizli bir kampta "şehit" olmak için eğittiği bildirildi. 'The Daily Mail'in haberine göre, ele geçirilen bir videoda, yaşları 5'e kadar inen çocuklar, İngiliz askerlerine karşı savaşmak için eğitilirken ellerinde AK-47 tüfekleriyle görülüyor. Gazete, Pakistan'ın Kuzey Veziristan bölgesinde bulunan kampta çoğu Uygur olan çocuklara bombalama eğitimi verildiğini de yazdı...[134]

xxxviii) BM raporlarına göre Afganistan'da kadınların üçte biri fiziki ve psikolojik şiddete, %25'i cinsel istismara maruz kalıyor. Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu verilerine göre de Mart 2010 Mart 2011 arasında 2.299 kadına şiddet vakası görüldü...[135]

xxxix) Pakistan'ın Hayber bölgesinde bir kız okulunun Taliban militanları tarafından havaya uçuruldu.[136]

xl) Pakistan'ın batısındaki bir köyde, Kur'an-ı Kerim'e saygısızlık ettikleri gerekçesiyle 7 Hıristiyan canlı canlı yakılarak öldürüldü. Pakistan Azınlıklar Bakanı Şahbaz Batti, öldürülenlerden 4'ünün kadın, birinin çocuk olduğunu, olaylar sırasında 14 Hıristiyan'ın da yaralandığını, 40 kadar ev ve bir kilisenin ateşe verildi...[137]

Nihayet Vali Kandil, "Dünyaya Hz. Muhammed'i sevdiğimizi ispatlamak için katillere ve kan dökücülere dönüşmemiz mi gerekliydi?"[138] diye sorarken; İtalya'nın en tanınan Müslüman yorumcusu olarak İslâmiyet'i şiddete eğilimli olmakla suçladığından beri ölüm tehditleri alan ve polis korumasında yaşamak zorunda kalan gazeteci-yazar Magdi Allam, İslâmiyet'e eleştirilerinden ötürü ölümle yüz yüze...[139]

Bunların yanında Eduardo Galeano'nun, "1493'te Vatikan, Amerika'yı İspanya'ya, Kara Afrika'yı da Portekiz'e bağışlamıştı; barbar halklara Katolik inancını öğretsinler diye. O zamanlar Amerika İspanya'dan 15,

---

[134] "5 Yaşında Terör Eğitimi", Cumhuriyet, 12 Temmuz 2011, s.11.

[135] "Kâbil'de Kadına Şiddet Protestosu", Cumhuriyet, 25 Eylül 2012, s.12.

[136] "Pakistan'da Kız Okuluna Bomba", Cumhuriyet, 2 Kasım 2009, s.13.

[137] "Hıristiyanları Yakarak Öldürdüler", Cumhuriyet, 3 Ağustos 2009, s.11.

[138] Vali Kandil, "Peygamber Sevgisini İspatlamak İçin...", Şuruk, 13 Eylül 2012.

[139] "İslâm'ı Eleştiren Ünlü Yazar Artık Katolik", Radikal, 24 Mart 2008, s.10.

Afrika da Portekiz'den 200 kat fazla nüfusa sahipti"[140] diye hatırlattığı Hıristiyan patentli icraatlara gelince: [141]

xli) XIII. yüzyılda katedrale dönüştürülen eski 'Kordoba Büyük Camii'nde bir grup Müslüman turist ibadet etmeye kalkınca polisle arbede yaşandı. Katedrale gelen, Müslüman olduğu belirtilen 118 turistten altısı, ziyaretleri sırasında birden diz çökerek dua etmeye başladı. Bu kişilere müdahale eden görevliler "ziyarete devam edin ya da Katedrali terk edin" uyarısında bulundu ve polis çağırdı. İki polis yaralandı, iki kişi de gözaltına alındı. Piskopos Demetrio Fernandez Gonzalez kısa bir süre önce, bölgede yaşayan Müslümanların yasağın gevşetilmesi çağrılarına karşın, bu mekânda Müslümanların ibadet etmesi yasağını yinelemişti...[142]

xlii) Vatikan'da Ötanazi ve biyolojik miras yasalarından yana tavır alan 41 din adamı hakkında soruşturma açıldı... Kardinal Bagnasco imzalı uyarı mektubunda, siyasi kültür ve politika dergisi Micromega'da yayımlanan ötenazinin yasalaşması konusundaki çağrı metnine imza atan Vatikan'da görevli 41 din adamı hakkında Katolik kilisesine karşı geldikleri için gerekirse cezalandırılmaları isteniyor...[143]

xliii) İtalya'nın ünlü şeytan kovucu papazı Gabriele Amorth, Papa XVI. Benediktus'un Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı bazı papazların karıştığı çocuklara cinsel taciz ve tecavüz olaylarına göz yumduğu yolunda

---

[140] Eduardo Galeano, "Savaşlar Yalan Söyleyerek Satılır", La Jornada, 3 Ocak 2008.

[141] Bkz: Şule Akbulut Albayrak, Hıristiyan Fundamentalizmi, Etkileşim Yay., 2007; "Vatikan'ın Kara Listeden Çıkmadı", Radikal, 20 Temmuz 2012, s.26; "Papa'yı Davet Eden Üniversitede 'Laiklik Elden Gidiyor' Eylemi", Radikal, 15 Ocak 2008, s.9; Cem Sey, "... 'Şeriatçı' Papa", Taraf, 26 Eylül 2011, s.2; Yücel Özdemir, "Katolik Kilisesi Can Derdinde", Evrensel Hayat, 25 Eylül 2011, s.10; "Papa'dan Pedofoli Kurbanlarına Sözde Özür", Hürriyet, 21 Mart 2010, s.28; Nilgün Cerrahoğlu, "Vatikan'da Acı Paskalya", Cumhuriyet, 4 Nisan 2010, s.13; "Papa Tacizi Örtbas Etti", Günlük, 26 Mart 2010, s.13; "Papa Rahibin Tacizini Örtbas Etmiş", Cumhuriyet, 26 Mart 2010, s.10; Nilgün Cerrahoğlu, "Laikler Uyanıyor", Cumhuriyet, 21 Ocak 2008, s.17; "ABD, Kur'an Yakılacak Diye Diken Üstünde", Radikal, 9 Eylül 2010, s.12; "Yeni Papa Darbe Destekçisi", Sol, 15 Mart 2013, s.8; "Kurtuba'da Namaz Girişimi Olay Çıkardı", Radikal, 3 Nisan 2010, s.9; Ahmed Amrabi, "Avrupa'nın İslâm'a Bakışı Sorunlu", Vatan, 4 Ocak 2010.

[142] "İspanya'da 'Ayasofya' Vakası: Katedralde Namaz Arbedesi", Taraf, 3 Nisan 2010, s.3.

[143] Aslı Kayabal, "Vatikan İçinde Engizisyon", Cumhuriyet, 9 Eylül 2009, s.10.

medyada çıkan haberlerin "şeytan işi" olduğunu savunsa da;[144] Katolik Kilisesi'nde peş peşe patlak veren sübyancı skandalları Papa XVI. Benediktus'u zor durumda bırakırken; Benediktus'un Papa olmadan önce pedofili bir din adamının aforoz edilmesine karşı çıktığı ortaya çıktı...[145]

Konuya ilişkin olarak 'Kilise Şiddeti Kurbanları Platformu' derneğinin açıklamasında, vakaların %43'ünün fiziksel şiddet, %34'ünün cinsel taciz, %23'ünün psikolojik şiddet olduğu; vakaların çoğunun 1960-1970 arasında, bazılarının ise, yakın tarihte meydana geldiği bildirildi.

Ayrıca Fransa'da da, cinsel tacizle suçlanan bir rahip suçlamaları kabul etti. 1992-1993 yılları arasında bir çocuğa cinsel tacizde bulunduğu iddia edilen Rahip Jacques Gaimard'ın avukatı, müvekkilinin suçlamayı kabul ettiğini belirterek, "Kendisi yıllardır pişmanlık içindeydi. Sonunda yargılandığı için bunu bir kurtuluş şekli olarak görüyor" dedi.[146]

Kanada'da aralarında ülkenin önde gelen beş piskoposundan biri olan Raymond Lahey'in de bulunduğu papazların, 1950'den bu yana kilisedeki çocuklara tecavüz ettiğinin ortaya çıkması ortalığı birbirine kattı...[147]

Bunların yanında ABD'de de 1950 ve 1960'lı yıllarda rahip Lawrence Murphy'nin 200 işitme engelli çocuğa tacizde bulunması olayında Papa'nın örtbas ettiği yolunda haberler çıktı.[148]

Evet, "1960'lardan bu yana Katolik kilisesi bünyesinde, dünyanın hemen her yerinde, hiç de azımsanmayacak kadar çok sayıda rahip, sistemli olarak, bakımlarına emanet edilen çocuklara tecavüz ediyorlarmış.

Ratzinger, 1980'lerden bu yana en az 20 yıl başında bulunduğu ahlâk denetim bölümünde, kendisine gelen şikâyetleri, büyük bir gizlilik içinde soruşturuyor, dışarı sızmasını engellemek için özel çaba gösteriyormuş. 'Crimen Sollicitationis' olarak adlandırılan gizli bir kararnameyle, piskoposlara, kurbanları, sessiz kalmaları için yemin ettirmeye zorlamış. Taciz-

---

[144] "Papa Karşıtlığı Şeytan İşi", Cumhuriyet, 3 Nisan 2010, s.11.

[145] Reha Erıs, "Papa'yı Kovacaklar", Hürriyet, 11 Nisan 2010, s.25.

[146] "'Taciz Hattı'na Şikâyet Yağıyor", Milliyet, 3 Nisan 2010, s.14.

[147] "Kilisede Sistemli Tecavüz Skandalı", Birgün, 2 Ekim 2009, s.10.

[148] "Vatikan'da 'Taciz Zirvesi'...", Cumhuriyet, 20 Kasım 2010, s.10.

ciler de görevlerinden alınıp başka bölgelere tayin ediliyorlarmış.[149] Onlar da gittikleri bölgelerde 'etkinliklerine' devam ediyor, taciz edilen çocuk sayısı artıkça artıyormuş.

Örneğin, Visconsin'den Rahip Murphy bakımına verilen sağır çocuklardan en az 200'ünü taciz etmiş, tecavüz etmiş. Görevinden alınması, kiliseden atılması doğrultusunda yapılan bir ihbar (ihbarı yapan rahip, daha sonra, erkek sevgilisine kilise kasasından ödeme yaptığı için istifa etmek zorunda kalmış) görmezden gelinmiş.[150] Dahası, Ratzinger, Murphy'yi olaylar zamanaşımına uğradığı için cezalandırmamış".[151]

Vatikan'ın "pedofili" skandalları zincirine, gün geçmiyor ki yenisi eklenmesin... Zincirdeki son halka; "İsa'nın Lejyonerleri" olarak anılan bir "Katolik cemaati" kurucusunun "sübyancı" çıkması oldu.

"Sübyancı cemaat lideri" kutsal "Paskalya haftasında", hiç kesintiye uğramayan belge/ifşaatlarla sürekli tırmanan skandala yeni bir ivme kazandırdı...

"İsa'nın Lejyonerleri", "Opus Dei" ile birlikte Katolik dünyasının en geniş ve etkili cemaati.

"Cemaat" ya da –artık nasıl isimlendirirseniz– "tarikatın" kurucusu Marcial Maciel, 2008'de yaşama gözlerini yumana dek muazzam servetler edinmiş, II. Jean Paul'un kanatları altında Vatikan'ın "teveccühünü kazanarak" 18 ülkede üniversiteler, okullar açmış. Ülkesi Meksika'da ahtapot gibi her yere uzanmış, medya ve siyasetin en yüksek katmanlarını yönlendirmiş...

Konuya sayfalar ayıran İtalya'nın 'Il Fatto' gazetesi, durumu "(Görev süresini tamamlayan) Meksika Devlet Başkanı Fox hükümetindeki bakanlar, Başkan'ın karısı, İspanyol dilinin en büyük medya holdingi 'Televisa' patronu Emilio Atzcarraga, ABD Meksika Büyükelçisi'nin eşi... hep İsa Lejyonerleri'ydi" diyerek özetliyor, ardından ekliyor: "(Fox' tan sonra... Devlet Başkanlığı'na) Gene bir 'Lejyoner' olan Calderon oturabildi. Solun adayı Lopez Obrador (tarikat eşiğini aşamadığı için) bu makama gelemedi"[152] diyor.

---

[149] The Independent, 19 Mart 2010.

[150] The New York Times, 28 Mart 2010.

[151] Ergin Yıldızoğlu, "Katolik Kilisesinde Kriz", Cumhuriyet, 31 Mart 2010, s.4.

[152] Il Fatto, 6 Nisan 2010.

"Kolu her yere uzanan", böylesine güçlü bir "cemaat lideri", "sübyancı" ve "eşcinsel"...

Kamuoyu yeni öğreniyor. Ama Vatikan baştan beri biliyormuş...

Sekiz eski Lejyoner, cemaatten ayrıldıktan sonra, tarikat lideri Marcial Maciel'in tacizine uğradıklarına dair, 12 yıl önce "Vatikan'a şikâyette bulunmuş"...[153]

Bunlardan başka Belçika'da yürütülen resmî bir soruşturma sonucunda ülkedeki Katolik rahiplerin çocuklara tacizde bulunduğu vakaların hemen her kilise bölgesinde meydana geldiği ortaya çıktı.

Kilisede cinsel taciz konusunda çok sayıda şikâyet üzerine kurulan soruşturma komisyonu ayrıca, 13 kurbanın intihar ettiğini, 6'sının da intihar girişiminde bulunduğunu açıkladı.

Komisyon üyelerinin ifadelerini aldığı, 1960-80'de istismara uğrayan yaklaşık 500 mağdurun aktardığı bilgilerde çocuklara tecavüz ve cinsel tacizden söz ediliyor. Komisyonun açıkladığı rapora göre mağdurların büyük bölümü erkek çocukları. 1960'lı yıllarda başlayan şikâyetlerin 1980'li yılların ortalarından itibaren ise azaldığı görülüyor. Komisyonun tutanaklarına göre, iki yaşında cinsel tacize uğrayan bir bebek bile vardı.[154]

Bir ek daha: İrlanda'da 9 yıl süren bir araştırma sonucunda yayınlanan 2 bin sayfalık bir rapor, 216 Katolik kurumda 1930 ile 1990 yılları arasında rahip ve keşişlerin çocukları dövdüğü ve tecavüz ettiğini ortaya çıkardı.[155]

İrlanda Adalet Bakanı Dermot Ahern'in 27 Kasım 2009'da açıkladığı, 1975-2004 arası dönemi kapsayan raporda, 'rahiplerin büyük çoğunluğunun çocukların maruz bırakıldığı kötü muameleye göz yumduğu, çocukların iyiliğinin, kilisenin itibarının korunmasına dair endişelerin gerisinde kaldığını, kilisenin yapısı ve kuralları kadar, devletin kiliseyle ilgili meseleleri yasaların kapsamı dışında tutmasının da bu tür olayların gizli kalmasını kolaylaştırdığı' ifade edildi.[156]

---

[153] Nilgün Cerrahoğlu, "Vatikan-Gate'in 'Cemaati'...", Cumhuriyet, 8 Nisan 2010, s.11.

[154] "Belçika'da Her Kilisede Taciz", Taraf, 12 Eylül 2010, s.2.

[155] "İrlanda'da Sarsıcı Rapor!", Günlük, 22 Mayıs 2009, s.13.

[156] "Kilisenin Taciz Dosyası İrlanda'yı Karıştırdı", Radikal, 28 Kasım 2009, s.2.

İrlanda'nın yanı sıra Almanya, Hollanda ve Avusturya'da kiliselere bağlı okullarda geçmişte çocuklara şiddet ve cinsel tacizde bulunulduğuna ilişkin suçlamalar ortaya döküldü.

xliv) 'Panorama'da yazan araştırmacı gazeteci Gianluigi Nuzzi, 'Vatikan Spa' adlı kitabında Vatikan'ın bankası 'Istituto per Le Opere di Religione-un (IOR) 1980'lerin sonu ile 1990'lı yıllarda yolsuzluk ve finansal skandallara karıştığını, Vatikan'a ait Spellman Vakfı ile hayır işleriyle uğraşan Bisceglie rahibelerine ait hayır kurumunun hesaplarına yüksek miktarda paralar yatırıldığını ortaya çıkardı. Nuzzi, kitabında ayrıca Vatikan-mafya ilişkisine de değinerek, Sicilya mafyasının ünlü isimleri Bernardo Provenzano ve Toto Riina'nın finansal açıdan desteklendiğini açıkladı...[157]

xlv) Vatikan Bankası'nın kara para aklama işleminde kullanıldığına ilişkin iddialar güçlendi. Roma Cumhuriyet Savcılığı'nın soruşturma raporunda, 'Din İşleri Enstitüsü' (IOR) adı altında faaliyet gösteren Vatikan Bankası'nın diğer bankalarla yaptığı kimi transfer işlemlerinde AB ülkelerinde kara para aklamayı önlemeye yönelik kuralları çiğnediğini teyit etti. Soruşturma kapsamında, kara para aklama operasyonu kuşkusuyla IOR-dan JP Morgan Frankfurt ve Fucino bankalarına havale edilen 23 milyon avroya el koyan savcılık, yaklaşık 15 bankaya yapılmış 140 milyon avro tutarındaki transfer işlemlerinin de mercek altına alınmasını kararlaştırdı.

Raporda, kilise yetkilileri adına IOR'da açılmış kimi hesapların kara para aklamak için kullanılmış olabileceği ileri sürüldü. Raporda, 2008'den beri görevde olan İOR Başkanı Ettore Gotti Tedeschi ve de bankanın üst düzey yetkilisi Paolo Cipriani, kara para aklamayla mücadele kurallarını ihlâl etmekle suçlandı.

Vatikan bankası İOR kara para aklama açısından en karanlık dönemini 1971-1989 arasında Kardinal Paul Marcinkus yönetiminde olduğu dönemde yaşamıştı. Kara para aklama operasyonlarının mimarı olan, İtalya'daki gizli örgütlerden biri olan P2 mason locasıyla ilişkileri saptanan, Ambrosiano Bankası'nın iflasında önemli bir rol oynayan Kardinal Marcinkus, dokunulmazlığı nedeniyle yargılanamamıştı. "Tanrı'nın Bankeri" lakabıyla da tanınan Kardinal Marcinkus, 1997'ye kadar Vatikan'da

---

[157] Aslı Kayabal, "Vatikan'ın Karanlık Hesapları", Cumhuriyet, 2 Temmuz 2009, s.11.

kalmasının ardından ABD'ye yerleşmiş ve 2006'da Sun City'de sırlarıyla birlikte hayata veda etmişti.[158]

Bunların yanında Vatikan bankası IOR'nin 180 milyon Avro tutarındaki finansal kaynaklarını Alman bankalarına aktarıldı.[159] Vatikan basın sözcülüğünden yapılan açıklamada bu iddia doğrulanırken, bu seçimde gerek Almanya gerekse İtalya'daki Alman bankalarının işlemler açısından daha hesaplı olması gerekçe gösterildi.[160]

IOR'un bu operasyonunun gerçekleştiği ve kamu borcunun 2,2 trilyona çıktığı krizdeki İtalya'da, Vatikan'ın vergi muafiyeti de tartışılırken Vatikan'ın emlak vergisi muafiyeti ve gelir vergisinden pay alabilmesi eleştiriliyor...[161]

xlvi) Nihayet Vatikan'da 14 yaşındayken Nazi Gençlik Örgütü'ne üye olduğu ortaya çıkan Joseph Ratzinger'in Papa ardından Arjantin cuntasına destek veren Jorge Mario Bergoglio'nun papa seçilmesi dikkat çekti.

Bergoglio'nun diktatörlük döneminde cuntadan yana tutum aldığı kaydediliyor. Yeni Papa, Arjantin'deki insan hakları kuruluşları ve Plaza de Mayo Anneleri ve Büyükanneleri tarafından darbe döneminde diktatörlerle işbirliği yapmakla suçlanıyor. Papa, 2011 senesinde, diktatörlük döneminde işkence merkezine çevrilen 'Donanma Teknik Okulu' (ESMA) davasında tanık olarak dinlendi, birçok müşteki tarafından iki Cizvit papazı korumayı reddederek gözaltına alınıp aylarca işkence görmelerine sebep olmakla suçlandı.

Darbe döneminde Cizvitlerin en yüksek makamında olan Bergoglio'nun, korumasındaki gecekondu bölgelerinde kilisenin yoksullara yardım kolunda çalışan aktivist Francisco Jalics ve Orlandio Yorio'nun sığınma taleplerine olumsuz yanıt verdiği ve bilerek, papazları darbecilerin kucağına attığı kay-

---

[158] "Vatikan Bankası'na Kara Para Soruşturması", Taraf, 22 Ekim 2010, s.7.

[159] Vatikan, küresel ekonomik krizin finans kaynaklarını ve bağışları olumsuz etkilemesi yüzünden bütçesinde açık verdi. Açıklanan mali rapora göre, Vatikan şehri 2008'de 15,3 milyon Euro bütçe açığı verirken, kilisenin resmi açığı ise 900 bin Euro olarak gerçekleşti. ("Vatikan da Küresel Ekonomik Kriz Kurbanı", Hürriyet, 6 Temmuz 2009, s.11).

[160] Aslı Kayabal, "Alman Bankalarını Daha Sağlam Bulan Vatikan, Hesaplarını Yurtdışına Kaydırdı", Cumhuriyet, 11 Şubat 2012, s.10.

[161] "Vatikan da Vergisini Hakkıyla Versin", Milliyet, 31 Ağustos 2011, s.7.

dediliyor. Dönemin Moron bölgesi Piskoposu Miguel Raspanti, 'Pagina 12' gazetesinde tarihçi Horacio Verbinsky'e verdiği demeçte, iki papazı kurtarmak için Bergoglio'nun vereceği bir izin belgesine ihtiyaçlarını olduğunu ama Bergoglio'nun imza atmaya hiçbir zaman yanaşmadığını söylüyor.

Özel bir grup tarafından kaçırılan Jalics ve Yorio, aylarca ESMA'da işkence gördükten sonra, yarı çıplak ve uyuşturulmuş bir hâlde şehrin çok uzağında bir alanda bulunmuşlardı. Joseph Ratzinger ya da nam-ı diğer Papa XVI. Benediktus da Nazi örgütüne üye olması nedeniyle sık sık gündeme gelmişti...[162]

Bu kadarı yeter değil mi?!

II. AYIRIM: DİN VE (POST)MODERNİTE

"Kitle kültürü yalnızca
beğenilerimizi güdükleştirmekle
kalmıyor, duyularımızı küntleştiriyor,
bu yolla da totaliterciliğin yolunu açıyor."[163]

Buraya kadar teorik ve pratik gerçekleriyle resmetmeye çalıştığımız dinin, (post)modernite ile bağıntısına geçersek; öncelikle "Modernleşme dinden geçmezse asla tamamlanamaz. Bu toplum inançsız yaşayamaz"[164] diyen Kemal Karpat'ın saptamasının modernizmi anlamamış postmodern zamanların "moda yorumu" olduğunun altını özenle çizelim.

Aslı sorulursa "Modernizm, bir ayağıyla eleştirel akla, öteki ayağıyla bilimi kullanarak mükemmel topluma ilerlenebileceği fikrine dayanıyordu. Denebilir ki eleştirel aklı esas alan (bilimi de eleştirel akla tabi tutan) toplumlar, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasiye, açık topluma yöneldi. Bu toplumlarda milleti etnik kökenle, ırkla değil yurttaşlıkla tanımlayan, din özgürlüğünü tanıyan, devletin farklı inançlara eşit mesafede durduğu re-

---

[162] "Yeni Papanın 'Cunta' Sicili", Gündem, 15 Mart 2013, s.13.

[163] Bernard Rosenberg.

[164] Kemal Karpat, "Şeriat Türkiye'de Ancak Darbeyle İktidara Gelebilir", Radikal, 4 Aralık 2006, s.6.

jimler hâkim oldu. Bilimi kullanarak mükemmel topluma ilerlenebileceği fikrini esas alan, köktenci modernizmin uygulandığı toplumlarda ise kişi özgürlüklerini boğan, etnik-ırk temelli millet anlayışını, tekkültürcülüğü, farklılığa saygısızlığı dayatan, faşist, Nazi ve komünist türden otoriter-totaliter rejimler ortaya çıktı"[165] diyen Şahin Alpay'ın, "Muhakkak ki Türkiye İslâm'ın özgürlükçü yorumlarının ağırlıkta olduğu bir ülke"[166] palavrasının da Kemal Karpat'tan farkı yoktur!

En basit tanımlamasıyla "modernite", düşünsel gücünü 18. yüzyılın Aydınlanma felsefesinden alan, aklı ve insanı merkez olarak kabul eden, sosyal hayatı rasyonalize eden, dolayısıyla din olgusunu geri plana iterek laikliği/sekülerizmi öne çıkartan bir çağdaşlaşma sürecidir.

Çıkış kaynağı Karl Marx'a göre kapitalizm, sosyolog Emile Durkheim'a göre sanayileşmedir. Başka bir sosyolog, Max Weber ise teknoloji ve rasyonalizasyonu öne çıkartmıştır. Kısaca söylemek gerekirse "modernite", düşünsel zemin olarak Aydınlanma Çağı'na, siyasal olarak Fransız Devrimi'ne, ekonomik olarak da Sanayi Devrimi'ne dayanır.

Görüldüğü gibi burada ortak payda kapitalizmdir. Batı'da kapitalizm gelişip feodal üretim ilişkileri çözüldükçe, feodalizmin üstyapı kurumu olan Hıristiyanlık güç yitirmeye başlamış, giderek süreç içinde siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamdan elini ayağını çekmiştir. "Modernite" bu bağlamda "ilahi" gücün "dünyevi" hayat üzerindeki etkisinin kural olarak son bulmasıdır.[167]

Söz konusu "tarihsel gelişmenin" yol açtığı kimi sonuçları öne çıkartarak onu "lanetleyip", mesela laiklik gibi[168] kazanımlarını görmezden gelmek, asla doğru bir yorum ve tutum olamaz!

---

[165] Şahin Alpay, "Baskıcı ve Özgürlükçü İslâm", Zaman, 27 Ekim 2011, s.25.

[166] Şahin Alpay, "Baskıcı ve Özgürlükçü İslâm", Zaman, 27 Ekim 2011, s.25.

[167] Deniz Kavukçuoğlu, "İslâm, Modernite ve Türban", Cumhuriyet, 13 Şubat 2008, s.17.

[168] Bkz. Betül Çotuksöken, "Laiklik Kavramı Üzerine", Bibliothec, No:7, Bahar 2009, s.61-2; Ahmet Kuru, Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, çev. E.Ç. Babaoğlu, Bilgi Üniversitesi Yay., 2011; Yılmaz Çağlar, "Laiklik-I", İnsancıl, No:219, Ekim 2008, s.13-21; Sedat Ot, "Laiklik, Gerçek Laiklik ve Anti-Laiklik", Kaldıraç, No:137, Kasım 2012, s.83-95; S. Kaya, "Liberalizmin Zihinsel Sınırları ve Laiklik", Taraf, 25 Eylül 2011, s.13; H. Çetinkaya, "Laiklik ve Demokrasi", Cumhuriyet, 20 Eylül 2011, s.5; Ş. Aktürk, "Üç Ülkede Laiklik", Radikal Kitap, No:

"Laiklik"ten söz ettim; o bir sebep değil, sonuçtur. Yani insanlar ve ülkeler laik oldukları için akılcı olmuş, ilim ve fende ilerlemiş falan değillerdirler. Aksine akılcı oldukları, insan aklını bir bilgi kaynağı olarak kabul ettikleri için önce metafizikte, sonra da bilim ve teknolojide ilerlemişler ve bunun sonucu olarak da laik olmuşlardır...[169]

Bunun çok önemli olduğu vurgusuyla, her an tehdit altında olan laikliğin "determinist" hiçbir garantisinin de olmadığının altını özenle çizip, bu gerçeğin farkında olmayan Türker Alkan'ın "Din ve Modernleşme" konusunda dediklerinin yaygın bir yanılgı olduğuna dikkat çekmeliyim:

"Önümüzdeki yıllarda laikliğin gerilediğine, dinin siyasallaştığına mı tanık olacağız? Hiç sanmıyorum. Laiklik lehine çalışan en önemli gelişmelerden birisi, küreselleşmedir. Gerçi küreselleşmenin başlangıç noktası ekonomidir, fakat ekonomiyle birlikte artan bir ağırlıkla, değer yargıları, estetik anlayışları, gelişen iletişimle birlikte dünya çapında benzerlikler

---

552, 14 Ekim 2011, s.22; S. Tanilli, "Laik Cumhuriyet", Cumhuriyet, 14 Kasım 2007, s.9; S. Tanilli, "Avrupa Birliği Laikliği Seçti",Cumhuriyet, 13 Kasım 2007, s.9; N. Mert, "Kamusal Alan", Radikal, 3 Aralık 2002, s.6; D. Ceyhun, "Kamusal Hak ve Laiklik", Cumhuriyet, 2 Şubat 2003, s.6; B. Dedeoğlu, "Fransa'da Laiklik Tartışması", Star, 8 Nisan 2011, s.12; "Laiklik İçin Farklı Tanım", Cumhuriyet, 20 Nisan 2004, s.8; Ali Açar, "Laikliğe Dinsizlik Tanımı", Cumhuriyet, 15 Kasım 2006, s.7; J. Cem Ryan, "Laiklik Olmadan Demokrasi Olmaz", Cumhuriyet, 5 Eylül 2010, s.14; T. Alkan, "Laikleşen Dünyada Dinlerin Yeri", Radikal, 2 Mayıs 2009, s.19; E.F. Keyman, "Dinsel Değerler ve Laiklik", Radikal İki, 29 Haziran 2008, s.7; N. Cerrahoğlu, "Sekülarizm Neden Sorgulanıyor?", Cumhuriyet, 26 Mayıs 2012, s.12; Selim Fırat, "Laiklik Kisvesine Bürünmüş Gericilik", Marksist Tutum, no:36, Mart 2008, s.12-14; H.B. Kahraman, "İdeal Laikliği Aramak", Sabah, 21 Mart 2008, s.19; C. Tüzün, "Din ve Laiklik", Cumhuriyet Bilim Teknoloji, 4 Nisan 2008, s.22; A. İnsel, "Zorunlu Din Öğretimi ve Sahte Laiklik", Radikal İki, 7 Eylül 2008, s.1; N. Cerrahoğlu, "Fransa'da Düşen Son Duvar: Laiklik", Cumhuriyet, 15 Eylül 2008, s.17; Ş. Alpay, "Otoriter Laiklik Saçmalığa Vardı", Zaman, 23 Ekim 2010, s.27; H. Çetinkaya, "Herkesin Dini İnancı Kendine", Cumhuriyet, 4 Şubat 2012, s.5; Y. Törüner, "Laiklik Neden İstenmiyor?", Milliyet, 2 Eylül 2008, s.8; "Bozdağ: Diyanet'e Laiklik Engelini Kaldıralım", Taraf, 5 Haziran 2012, s.6; D. Kavukçuoğlu, "Bu mudur Sizin Laikliğiniz?", Cumhuriyet, 30 Temmuz 2012, s.13; "Alevi Vakıflan Federasyonu: Türkiye Laik Görünümlü Sünni Devlet", Cumhuriyet, 20 Eylül 2011, s.6; Şaban İba, "Kemalist Laiklik ve Siyasal İslâm'ın Yükselişi", Gündem, 10 Şubat 2012, s.10; H. Usfur, "AKP Çağdaş Laikliği Tesis Ediyor", Düstur, 23 Eylül 2010; M. Bayrak, "Türkiye'de Dinsel Yapılanma ve 'Laiklik'", Kızılbaş, No:6, Mayıs 2008, s.12.

[169] Cengiz İlhan, "Bilinçsiz İnanç Egemenken Bilinçli Laiklik Mümkün mü?", Radikal, 17 Şubat 2007, s.13.

göstermeye başladı. Bu gelişmelerin din kurumunu etkilememesi mümkün değil. Dinler, içe kapalı kurumlar olmaktan çıkıp, yavaş yavaş dünya çapında bir pazarda rekabet eden kurumlara dönüşmeye başlıyorlar. Bu da dinlerin daha dünyevi olması sonucunu doğuracaktır!"[170]

Özellikle "Dinin kapitalizme örtü yapılması"[171] veya "Kapitalist dini istismar"ın[172] gövdelenip, dal budak sardığı ya da dini kimliklerin fütursuzca politikleştirildiği postmodern zamanlarda insan(lık) laikliğe her zamankinden daha da fazla muhtaçtır...

II.1) "Postmodern Zamanlar"da Din

"Haslık taklit edilemez,
sahtelik değiştirilemez."[173]

Hatırlayın: Modern-öncesi, kırsal-geleneksel hayatın içinde din her yerdeydi. Eğitim, bilim, sanat, hukuk, ahlâk, siyaset, hemen her şeyin yolu dinden geçmekteydi. Bir yeni hayat, insan ve toplum projesi olarak "modernite", dini kıyıya itmiştir. Din "her şey" olmaktan çıkıp "şeyler arasında bir şey" olmuştur.

Din, modern-seküler zeminde hiçbir zaman mesela İngiltere'de olduğu ölçüde marjinalleşmemiştir. Lâkin sonuçta "modernite"nin insanlığa önerisi buydu: "Dini 'kişiye özel'leştir ama 'topluma özne'leştirme!.."

Postmodern durum, dini modern hayatın ittiği kıyıdan aldı, yeniden merkeze taşıdı. Buna neden, bir yandan aşırı "bireyleşme" sonucu yalnızlığa, kimsesizliğe, umursanmazlığa mahkûm olmuş insanlığın "modern" hayal kırıklıklarının tüm geleneksel kurumlar (aile, cemaat vb.) gibi dine de "geri dön" çağrısı yapmasıydı. Bununla bağlantılı olarak diğer yandan da "kültür endüstrisi" bünyesinde dinin "seyir" açısından ciddi bir sermaye oluşturduğu fark edilmiştir. Bu bağlamda din, postmodern dünyada yeniden özneleştirildiği ölçüde, belki ondan çok daha fazla metalaştırılmıştır da...[174]

---

[170] Türker Alkan, "Din Kurumu ve Modernleşme", Radikal, 7 Kasım 2007, s.5.

[171] İzzettin Önder, "Dinin Kapitalizme Örtü Yapılması", Evrensel, 23 Kasım 2009, s.5.

[172] İzzettin Önder, "Dinin İstismarı ve Kapitalizm", Evrensel, 16 Kasım 2009, s.5.

[173] Robert Bresson.

[174] Tayfun Atay, "'Din Hayattır' Diyen Kanal: DTV", Radikal, 10 Mart 2013, s.34.

Bu tabloda Gündüz Vassaf, "Aydınlanmadan bu yana giderek ibadet yerlerimize çekilen din yeniden gündelik yaşamımıza girdi. Akademik toplantılarda, dost sohbetlerinde din konuşuluyor. Dünya çapındaki siyasi ittifaklar da, ulusallığın sorgulandığı, bayraklarınızın giderek gölgeler gibi durduğu dinler üzerinden mi kuruluyor?"[175] sorusunu; 3 Haziran 2008'de İstanbul Bilgi Üniversitesi'ndeki konuşmasında felsefeci ve sosyolog Jürgen Habermas şöyle yanıtlıyor:

"Dinle bağlantılı çatışmaların gölgesinde, modernleşme sürecinde dinin kamusal alandaki rolünün azaldığı tezi artık daha az destekleniyor".[176]

Postmodernler tarafından "Post-Seküler" olarak adlandırılan verili hâle ilişkin olarak, İnönü Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nden Doç. Dr. Mustafa Arslan, "Yirmi yıldır sadece Batı'nın değil, küreselleşme süreciyle bütün dünyanın üzerinde bir hayalet dolaşıyor: Ezoterizm ve paranormalizm hayaleti"[177] yorumunu getiriyor!

Evet dini "değer"lerin yükselişinden, ihyasından söz edebiliriz...

"Dinlerin toplumsal yaşantımıza egemen olmaması tarihimizde nispeten kısa bir dönem. Aydınlanma adı verilen ve özellikle Batı âlemiyle, kısmen bağımsızlaşan müstemlekelerine yansıyan birkaç yüzyıllık dönemden sonra, sarkacın tekrar din ve iktidarı birleştirenlere yönlenmesine kuşağımız tanıklık ediyor. Oysa daha 40 yıl önce Time dergisi 'Tanrı öldü mü?' diye kapak yapmıştı.

Bugün hangi ülkeye bakarsanız bakın dinci partiler iktidara oynarken sivil yaşamda da taraflaşmalar ideolojiden değil beraberinde etnik çatışmaları da getiren din üzerinden. Bu dönüşüme nelerin yol açmış olabileceğini düşününce aklıma gelenler:

– Çocukluğumda bilim ışığında dünyamızı parlak bir geleceğin beklediğine inanılırdı. Hiroşima'da atom bombasının kullanılmasından bu yana, hele küresel ısınmayla, Meksika Körfezindeki felaketle, bırakın bilimin her şeye kadir olduğuna inanılmasına, tersine dünyayı mahvettiği söyle-

---

[175] Gündüz Vassaf, "Din ve Dünya", Radikal, 20 Nisan 2008, s.25.

[176] J. Habermas, "'Post-Seküler Toplum' Ne Demektir?", Radikal, 6 Haziran 2008, s.10.

[177] M. Arslan, "'Yeni Toplum'da 'Yeni Dinsellikler'i Anlamak", Zaman, 23 Aralık 2012, s.18.

minin gündemde olması, aydınlanmadan bu yana dine karşı yükselişte olan bilimi gözden düşürdü.

– 20. yüzyıl dünyanın iki ideolojinin çerçevesinde sol ve sağ aitliklerde taraflaşılan bir yüzyıldı. Dünya nüfusunun yarısına yakın hâkim olan Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Çin'de (onlara bağlı ya da Türkiye gibi benzer rejimlerde) dinin bastırılmış olması ters tepiyor. Yüzyıl boyunca ibadetleri engellenenler, tapınakları yıkılanlar bugün özgürlüklerini tekrar dinlerine kavuşmuş olmalarında arıyor.

– Sovyetler Birliği için sonunun başlangıcı Polonya'da kapitalizmin milis gücü bile olan dindarlarla başlamıştı. Sola karşı olan dinler yıllardır militarist egemen düzenden destek gördükleri konumlarından aldıkları güçle bugün, hem tek başına hodri meydan diyen kapitalizmin vahşetinden ahlâki prim yapmaktalar hem de aynı kapitalizmle işbirliği hâlindeler.

– Sosyalizm tehdidinin kalkmasıyla kapitalist ülkelerde sosyal devlet anlayışının terk edilmesi, toplumları dinlerin iane dağıtan kuruluşlarına avuç açar konumuna dönüştürdü.

– Ülkelerindeki işsizlik sonucu göçlerle gönüllü köleler gibi dünyanın dört yanına savrulurken ulus devletlerinden uzaklaşan işçiler, garibanlık çektikleri yabancı ortamlarında dine sarılmaktalar.

– Dünyanın egemen düzeni henüz kestirilemeyen bir yöne doğru kabuk değiştirirken özelleştirilen devletlerin ahlâki ve kurumsal boşluğundan en çok yararlanan dinlerle mafya türü yasadışı örgüt, cemaat ve birliktelikler".[178]

Evet, F. Nietzsche'nin tanrının öldüğünü ilan edişinden bu yana bir yüzyıldan fazla süre geçmiş ve batı 'Aydınlanma'yla tanrının yeryüzündeki işaretlerini silmeye girişmiş; dini söylemlere savaş açmıştı. İnsanın tanrıyla işi kalmamış gibiydi.

Ancak Nietzsche'den yaklaşık yarım yüzyıl sonra Heidegger, "Bizi yalnızca bir Tanrı kurtarabilir" diyerek Batı toplumunun yeniden tanrıyla temas kurma zaruretine dikkat çekti. İki dünya savaşı, faşizm, kapitalizm, sömürgecilik gibi deneyimlerden sonra...

---

[178] Gündüz Vassaf, "XXI. Yüzyılda Dinlerin Dirilişi", Radikal, 27 Haziran 2010, s.24.

Bu da; yıkımı yıkamayan; çözümü gerçekleştiremeyenlerin; çaresizlikleriyle gözlerini göğe çevirmelerine yol açtı...

Prof. Nilüfer Göle'nin, "Bazı dinler, bazı dönemlerde uyurlar. Örneğin bugün Hıristiyanlığın bir hareketi yok. Yanardağ uyuyor. Ama İslâm harekete geçmiş bir din bugün"[179] notunu düştüğü güzergâhta: i) 'Ortadoğu Enstitüsü Türkiye Programı' Direktörü Dr. Gönül Tol, "Arap Baharı, 'alternatif bir modern hayat' yaratıyor. Dinin toplumsal hayatta daha önemli ve görünür olduğu, muhafazakârlığın yükseldiği bir 'modernite' getiriyor. İşte asıl devrim bu!"[180] ii) Prof. Dr. İştar Gözaydın da, "Dine ilgi giderek artıyor. Bugün Türkiye'de din, yükselen bir olgu. Modernitenin yarattığı yalnızlığı ve boşluğu gidermenin yanında, iş hayatında bazı işbirliği imkânları yaratıyor din"[181] saptamasını dillendiriyorlar...

Postmodern zamanların muhalefet gerçeği olarak, öne çıkan siyasal dinci hareketler, uzun süren uykusundan uyanıyor. Bu durum Regis Debray'nin, "Dinin halkın afyonu değil, neticede güçsüzlerin vitamini hâline geldiğini ortaya koyar" sözlerini hatırlatırken;[182] madalyonun öteki yüzünü de 80 sonrasının liberalleşme politikaları altında, ciddi yıkımlar yaşayan büyük kitlelerin dine yönelmesi gerçeği oluşturuyor.

Mesela Türkiye'nin de içinde bulunduğu kriz ortamında işsizler ordusuna yeni katılan kitleleri, siyasi mücadelenin öznesi hâline getir(e)meyen muhalefet, yerel seçimlerdeki acıklı durumunu, dinden medet uman bu nafile çabalarla onarmaya uğraşırken, dinsel alanın toplumsal etkinliğinin dünya ölçeğinde arttığını gösteren gelişmelere de tanık oluyoruz.

Bu gelişmelerin çarpıcı örneklerinden biri bunca yıllık geçmişi olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin evrenselliğine gölge düşürme çabalarıyla gündeme geldi. 1999'dan beri, Suudi Arabistan'da üslenen bir çalışma grubu, uluslararası medyaya yansıyan bir "İslâmi İnsan Hakları Beyannamesi" yayımladı.[183]

---

[179] E. Başaran, "İslâm, Tarihin Hızlandırılmış Safhasına Girdi", Radikal, 26 Mart 2012, s.8-9.

[180] Neşe Düzel, "Gönül Tol: Yeni Bir İslâmcılık Geliyor", Taraf, 7 Kasım 2011.

[181] İştar Gözaydın, "Türkiye'de Din Yükselen Bir Olgu", Taraf, 20 Aralık 2010, s.10.

[182] Semih Gümüş, "Değişimin Yeni Yolları", Radikal Kitap, No:482, 11 Haziran 2010, s.45.

[183] Johann Hari, The Independent, Radikal 1 Şubat 2009.

Bu beyannamenin, düşünce ve ifade özgürlüğüne, İslâmi kutsallıklar adına bazı sınırlamalar getirdiğini biliyoruz. Örneğin İslâm şeriatını enine boyuna tartışmak, Müslüman ülkelerde kadınların, eşcinsellerin, dinden dönenlerin karşılaştıkları insan hakları ihlâllerini eleştirmek artık İslâm'ın kutsal değerlerini rencide etmek olarak değerlendirilebilir.

İşin vahim tarafı şu ki, Vatikan kurmaylarınca da uygun görülen bu sınırlamalar artık BM tarafından fiilen kabul edilmiş sayılıyor. Bir zamanlar Salman Rüşti'yi fanatik İslâm kaynaklı ölüm tehditlerine karşı savunan BM, artık bunlara resmen boyun eğmiş oluyor.

Dünyayı bu aşamaya getiren dinamiklerin sadece "medeniyetler çatışması" olarak ifade edilen, Hıristiyan-İslâm kutuplaşması ve Batı'da giderek yaygınlaşan "İslâmofobi"den kaynaklandığını ileri sürmek kolay değil. On yıllardır devam eden Filistin faciasına karşı Batı'nın ve ABD yanlısı İslâm ülkelerinin sessiz kalmasının genel olarak İslâm dünyasında yarattığı infial ve isyan duyguları, bir taraftan fanatik siyasi İslâmi anlayışları körüklerken, Türkiye gibi görece daha laik ülkelerde de geleneksel İslâmi değerlere ve yaşam tarzına doğru yönelen eğilimlere hız kazandırdı.

Kuşkusuz bütün bu faktörlerin ötesinde, neo-liberal sistemin güdümündeki tek kutuplu dünyada insani değerlerin uğradığı erozyona, kültürel yozlaşmanın, tüketim çılgınlığının yol açtığı derin karamsarlığı, daha eşitlikçi, özgürlükçü, katılımcı, çevre ve doğayla barışık, düşük tempolu yeni bir yaşam tarzına dair beklentilerin zayıflamasını da eklemek gerekiyor. Umutsuzluğun egemen olduğu dönemlerde toplumlarda genel olarak içe kapanma, yabancı düşmanlığı, dini, milli ve etnik paranoyalar ve aşırı muhafazakârlığa doğru yönelme eğilimleri artıyor, şiddet gösterileri yaygınlaşıyor. Geçmiş deneyimlerin gösterdiği gibi, içinde bulunduğumuz global kriz bu tür eğilimleri daha da güçlendiriyor.

İşaret ettiğim "içe kapanma" durumu, tıbbi anlamda bir tür "regresyon" hâlini ifade eden bir toplumsal patolojinin işaretidir.[184]

Söz konusu durum Taha Akyol'un, "Türkiye'deki dindarlık ortaçağ dindarlığı değildir, ekonomik rasyonalizme, girişimciliğe, profesyonelliğe, dünya işlerinde sekülerleşmeye açık bir dindarlıktır. Sosyolojik bulgu-

[184] Gençay Gürsoy, "Dinsel Alan Genişlerken...", Radikal İki, 22 Şubat 2009, s.1.

lar da bunu doğruluyor zaten. Özetle, bir şey elden gitmiyor, Türkiye 'çoklu modernleşme' sürecini yaşıyor"[185] diye tarif ettiği "çoklu modernleşme" falan değildir!

Örneğin "Amerikan muhafazakârları, yani Cumhuriyetçiler, bu ülkenin coğrafi anlamda tam göbeği sayılan 'İncil kuşağı'na, yani bir hayli dindar Protestanlardan (ve onun özel bir versiyonu olan Evanjeliklerden) oluşan kalabalık kesime dayanır esas olarak. Eğer bu ülkede Demokratlar da seçim kazanıyorsa, onların 'din dışı' gibi gözükmüyor olmaları yetmez, kendilerince dindar gözükmeleri de gerekir. Hayatın gerçekleri bunlar.

Amerika, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde belki yirmi yılın fenomeni bu. Solcu liderler, dinin çok da aykırı olmayan bir yorumuyla dindarlıklarını açık açık gösteriyorlar. Eskiden pek de düşünülmeyen, hayal edilmeyen bir şeydi bu. Sol ve dindarlık yani.

Türkiye de dünyanın çok uzağında değil, bizde de dinin gündelik hayatta vatandaşların gözünde çok önemli, çok özel bir yer tuttuğuna kuşku yok"[186] diye formüle edilen süreç küresel bir muhafazakârlaşma evresidir...[187]

Söz konusu evrede Fransa eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Roma Katolik Kilisesi'nin ruhani lideri Papa XVI. Benediktus tarafından, gelenek doğrultusunda kendisine verilen San Giovanni in Laterano Onursal Belgesi'ni alırken yaptığı konuşmada, ülkesinin Vatikan'la ilişki-

---

[185] Taha Akyol, "Dindarlık ve Modernleşme", Hürriyet, 9 Ekim 2012, s.18.

[186] İsmet Berkan, "Dindar Solcular", Radikal, 5 Temmuz 2010, s.3.

[187] "Örgütlü dinler artık büyük iş ve ticaret (big business!) demek" diyor Bilgi Üniversitesi'nin "İstanbul Seminerlerinde" söz alan ünlü akademisyen Jean Cohen ve ekliyor: "Ellerinde dev holdingler var. Mülk alıp satıyorlar, binalar dikiyor, kalabalık kadrolar çalıştırıyor; hastane, okul, üniversitelere uzanan imparatorluklar kuruyorlar. Sonra 'din özgürlüklerini' ileri sürerek, devletin bunları denetlenmesine karşı çıkıyorlar. Din devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde yeni kriterlere ihtiyaç var. Demokrasiden söz ediyorsak, özgürlüklerin kıstası cemaat değil 'birey' olmalı. Ölçü 'birey' olduğu zaman, 'din özgürlüklerinin' yanında bireyin tüm diğer özgürlüklerini göz önüne almak zorundayız. Aksi hâlde 'din özgürlükleri' bir iktidar stratejisi için kullanılıyor ve istismar ediliyor. Bu sebeple ben 'din özgürlüklerinden' çok 'bireysel vicdan özgürlüğünü' kıstas almayı yeğliyorum. Bireysel hakların korunması dini özgürlükler kapsamında olduğu denli siyasi seküler devletin korunması için de gerekli. Devlet ve din arasındaki sınırlar; birey hakları üzerinden korunmalıdır" (Nilgün Cerrahoğlu, "Postsekülarizm Safsatası", Cumhuriyet, 27 Mayıs 2012, s.13).

sinin "sadece şanlı maziye övgüden ibaret olmadığı"nı belirtip, "Buradaki mevcudiyetimle söylediğim şudur: Geleceğimizi inşa edebilmek için Katolik kilisesine ihtiyacımız var" derken;[188] 2012 Kasım'ında ABD'de gerçekleşen başkanlık seçimlerinde birbirleriyle inanç yarışına giren başkan adaylarının ekonomi konuşurken bile, Tanrı'dan bahsetmesi, 'Newsweek' dergisine "Artık yeter" dedirtecek kadar, dikkat çekti![189]

Evet dinin küresel olarak siyasette etkin bir unsur olmaya başladığı muhafazakârlaşma evresinde, popülist-dayanışmacı yaklaşımlar sergileyen ve postmodern analizin kültür ve kimlik konusundaki tezlerinin etkisiyle geleneksel değerlerin siyasal alanda "anti-Batı"cı bir söyleme eklemlenmesiyle yükselişe geçti.

Buna ABD'nin Soğuk Savaş döneminde dini "çevreleme" siyaseti için kullanması ve elbette Sovyetlerin yıkılışı da eklenince yükseliş daha da hızlandı. Bu doğrultuda "inanç(lar)ı" harekete geçirip, solun siyasi boşluğuna el attı...

II.2) Din ve Emperyalizm

"Başkasına kuyu kazma,
sen de düşebilirsin."[190]

Emperyalist küreselleşmenin, dinleri dönüştürüp, bir kez daha kendine yedekleyerek kapitalist mantıkla uyarlanması[191] herkesin malumudur; Andre Vltchek'in, emperyalistlerin egemenliklerini sürdürmek için dini kullandıkları vurgusuyla eklediği üzere:[192]

---

[188] "Sarkozy'den Kiliseye Bağlılık Yemini", Cumhuriyet, 21 Aralık 2007, s.9.

[189] "Dine Sahip Çıkmak İsteyen Politikacıları Dinlemesin", Milliyet, 3 Nisan 2012, s.19.

[190] Laz (Migrel) Atasözü.

[191] Nadim Macit, "Dönüştürülmüş Din", Cumhuriyet Strateji, Yıl:4, No:211, 14 Temmuz 2008, s.14-15.

[192] Bkz. O. Tiftikçi, "Emperyalizm İslâm Dinini Kullanmaya Devam Ediyor Hâlâ", Yarın, No:31, 8 Mayıs 2012, s.7; "Batı'nın Gündem: İslâm", Milliyet, 28 Haziran 2011, s.12; Ş. Soner, "Amerikan İslâmı", Cumhuriyet, 15 Eylül 2011, s.11; T.L. Friedman, "Radikal İslâm'ı İyi Yönetim Alt Eder", New York Times, 26 Temmuz 2009; E. Kongar, "ABD'nin Siyasal İslâm'la Tehlikeli Dansı-I", Cumhuriyet, 1 Eylül 2011, s.3; E. Kongar, "ABD'nin Siyasal İslâm'la Tehlikeli Dansı-IV", Cumhuriyet, 6 Eylül 2011, s.3; E. Kongar, "ABD'nin Siyasal İslâm'la Tehlikeli Dansı -VI", Cumhuriyet, 10 Eylül 2011, s.4; E. Kongar, "ABD'nin Si-

"Din emperyalizmince türetilmiş 'New Age: Yeniçağ Tarikatları' sayılan 'Moon' 'Scientology', 'Falun Gong' ve 'Gülen Hareketi' tarikatları arasında ekonomik yapılanma bakımından da büyük benzerlikler vardır".[193]

Z. Brzezinski'nin 'Büyük Satranç Tahtası'nda (1996), "21. yüzyıl, manevi ve dini değerlerin sistemde egemen olacağı bir dönemdir" demişti. Bu boşuna değildi!

Hatırlayın: "Din küreselleşmenin işlemesini sağlamak açısından olmazsa olmaz" diyen Britanya eski lideri Tony Blair, adını taşıyan inanç vakfının açılışında "Din, yeni siyaset. 20. yüzyılda ideoloji neyse, 21. yüzyılda da din o önemde" diye eklemişti...[194]

Gerçekten de 21. yüzyılda yeni dünya düzeni kurma çalışmalarında en çok başvurulan araçların başında din (ve etnisite) geliyor.

Bu durum da "Küresel Din Mücadelesi"[195] alt başlığındaki kapışma öne çıkartıldı; "ABD'li neo-conlar imparatorluk kuracağız derken, bir milyon insanı öldürdüler".[196]

W. Bush ve Neo-Conları'nın inançlı Evangelistler olarak petrol aşkıyla Irak'ı yakıp yıkan, milyonu aşkın insanın ölümüne yol açan, İsrail'e destek verip Filistin halkının kırk yıllık çilesinin sürdürülmesinden İran'ı tehdide uzanan tüm girişimlerini "Tanrı buyruğuyla"(!) yaptıkları unutulmadı!

Avrupa'da W. Bush'a özenenlerin varlığı da gözden kaçmıyor. Örneğin din üzerinden siyaset yapanlar arasında, AKP lideri Erdoğan'la, Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı ve Papa XVI. Benediktus tarafından Aziz Latran Onursal Piskoposluğu payesi verilen Nicolas Sarkozy vb.leri gibi...[197]

---

yasal İslâm'la Tehlikeli Dansı-VII", Cumhuriyet, 11 Eylül 2011, s.13; Emre Kongar, "ABD'nin Siyasal İslâm'la Tehlikeli Dansı-Son", Cumhuriyet, 15 Eylül 2011, s.3.

[193] Andre Vltchek, "Sömürünün Dâhiyane Formülü: Ilımlı İslâm", Cumhuriyet, 27 Nisan 2011, s.9.

[194] "Blair: Yeni Siyaset Din", Radikal, 1 Haziran 2008, s.11.

[195] Gözde Kılıç Yaşın, "Küresel Din Mücadelesi", Cumhuriyet Strateji, Yıl:4, No:211, 14 Temmuz 2008, s.12-13.

[196] Ergin Yıldızoğlu, "Liberal Entelijansiyanın Dayanılmaz Şaşkınlığı", Cumhuriyet, 13 Şubat 2008, s.4.

[197] Hüseyin Baş, "Din Siyasete Dönerken...", Cumhuriyet, 4 Şubat 2008, s.10.

"Dini siyasetten ayırma" veya "siyaseti dinden ayırma" ilkesinin, artık pek anlamlı olduğunu iddia etmek mümkün görünmüyor. Bu hâl İslâm kadar, Yahudilik veya Hıristiyanlığı da kapsıyor...

Craig Unger, konuya ilişkin düşüncelerini 'Bush'un Evinin Düşüşü: Bir Gerçek İnançlılar Çetesinin, Yürütmeyi Nasıl Ele Geçirdiğinin, Irak Savaşını Başlatışının ve ABD'nin Geleceğini Hâlâ Tehdit Edişinin Anlatılmayan Hikâyesi/The Fall of the House of Bush: The Untold Story of How a Band of True Believers Seized the Executive Branch, Started the Iraq War, and Still Imperils America's Future' başlıklı kitabında ele aldı.

"Kitabın temel ekseni, Bush'un iktidara geldiği 2000'den beri, Amerikan yönetiminin yeni muhafazakâr ve Hıristiyan köktencilerden oluşan gizli çete tarafından ele geçirilmesi. Yazar, aydınlanma sonrası dönemde dünyanın en güçlü düşmanının, radikal İslâm değil yeni muhafazakârlar ve Hıristiyan köktenciler olabileceğini ifade ediyor.

ABD'deki yeni muhafazakârlar Siyonist Yahudilerdir. Hıristiyan köktencilerse, İslâm dünyasının ve hatta tüm dünyanın Siyonist nüfuza diz çökmesi amacının öncüsü olarak İsrail'in korunması noktasında, İncil'in Siyonizm'in hedefleriyle uyuşacak biçimde yorumlanmasına dayanan yeni bir inanç icat etmiş bir gruptur.

Bu sadece dini bir çalışma mı, yoksa dini-siyasi mi? Peki, 'dinin siyasetten ayrılması' ilkesini sadece İslâm'a yöneltme yönündeki Batı çağrısının anlamı ne? İslâm dünyasındaki siyasilerin, İslâm'ı 'siyasal İslâm' ve 'siyasetten yoksun İslâm' diye ikiye bölmesi ve ilkinin karalanıp ikincisinin övülmesi çağrısını yapmalarının anlamı ne?

Yahudi hareketi, 'seçilmiş halka' vaat edilen toprakları geri almak için Filistinlilerin toprağını istila etti. İsrail 1967'de Batı Şeria'da kontrolü sağladığı zaman, Menahem Begin bunun yabancı toprağının işgali değil, İsrailoğullarına ait toprağın 'kurtarılışı' olduğunu açıklamıştı. Bu, Arap-İsrail ihtilafının dini bir yapıya sahip olduğu anlamına geliyor",[198] Ahmed Amrabi'nin işaret ettiği gibi...

O hâlde, "dinin siyasetten ayrılmaması" tüm dinler için geçerlidir; tabii Samir Amin'in, "Siyasal İslâm, ilerici bir sosyal program önermemekte ve

---

[198] Ahmed Amrabi, "İşe Siyaset Karıştıran Tek Din İslâm Değil", Beyan, 12 Mart 2008.

kapitalizm oyununun tüm kurallarını kabul etmektedir. Dolayısıyla da ekonomik anlamda küresel emperyalist sistemin kurallarına tabidirler. Siyasal İslâm toprak reformu, işsizlik ve düşük ücretler gibi gerçek konularla uğraşmaktansa, mücadelelerini din ve kültür gibi hayali meselelere yöneltmektedirler. Bu akımın dini bir akım olduğunu söylemek dahi yanlıştır. Bu, dini araçsallaştıran, araç hâline getiren bir siyasi akımdır. Bu hareketin kapitalizmi olduğu gibi sürdürmekle de bir problemi yoktur. Özel mülkiyetin kutsal olduğu gibi fikirler, siyasal İslâm'ın da bize sürekli tekrarladığı fikirlerdir. İşte bu nedenlerle, emperyalizm ile siyasal İslâm arasındaki ilişkilerde net olmayan pek çok boyut var. Yani kapitalizmin kurallarını kabul eden siyasal İslâm, emperyalizmin kör müttefikidir",[199] saptamasına Fikret Başkaya'nın 'Politik İslâm' başlıklı yazısında eklediği üzere:

"Politik İslâm, kapitalizmi, onun neo-liberal versiyonunu asla sorun etmiyor. Kapitalizmi insanlığın normal hâli sayıyor. Emperyalizm diye bir derdi de yok. Zaten kapitalizmi sorun etmeyenin emperyalizm diye bir derdi olması mümkün değildir. Neo-liberalizmle tam bir uyum içinde, özelleştirmeci, devletin ekonomik ve sosyal alanda sorumluluk almasına karşı, velhasıl tamı tamına neo-liberal reçetenin şampiyonu... Mesela işsizliği ve yoksulluğu sistemin bir kusuru saymıyor... Gelir dağılımındaki aşırı dengesizliği şeylerin normal hâli olarak görüyor. Bu konudaki yaklaşım kabaca şöyle: Allah istediğini ödüllendirir, istediğini cezalandırır. Bu tür safsatalar Kur'an ve hadislerden yapılan alıntılarla da destekleniyor... Velhasıl tam bir ikiyüzlülük geçerli..."

III. AYIRIM: DİN: MARX VE RADİKAL SOSYALİST TAVIR

"Efendinin dini
halkın dinidir."[200]

Karl Marx'a göre, din sınıflı sömürücü hayatın bir yansımasıdır. Bu yansıma doğru veya yanlış ama gerçektir. İşte bu gerçek, aynı zamanda

---

[199] Samir Amin, "Kapitalizmin Kurallarını Kabul Eden Siyasal İslâm, Emperyalizmin Hizmetindedir", Le Monde Diplomatique-Türkiye, No:9, 15 Ekim-15 Kasım 2009, s.40-41.
[200] İbn Haldun.

var olan koşullara bir itirazdır. Aydınlanma düşüncesi ise dinin, gericilikten ve hurafelerden ibaret olduğunu ifade eder.

Marx'ın amacı ise dini, dinamik ve sosyal, yani koşullara göre değişebilen bir olgu olarak ele almaktır. Böylece din, farklı toplumsal dinamikleri ifade eden, yansıtan bir olgudur. Diyalektik düşünce açısından da tutarlı bir tespittir bu.

Michael Löwy, Marksizm ve Din adlı küçük ama kapsamlı kitabında, Marksizm'in bu yenilikçi ruhunun altını çizerken;[201] dinin yeni bir şey olmayan sol okumalarına gönderme yapar.

Marx'ın "din afyondur" sözü Marksizm'in üzerine anlamadan dinlemeden yapıştırılan en büyük eleştirilerden bir tanesi. Bu söze dayanarak Marksizm'in din düşmanlığı yaptığı öne sürülür. Oysa bu ifadenin tamamı şöyledir: "Din aynı zamanda gerçek ıstırabın bir ifadesi ve bu ıstırabın bir protestosudur. Din halkın afyonudur". Gördüğünüz gibi bu tespit birbirinden koparıldığında kocaman kocaman ayrılıklar ortaya seriliyor. Oysa Marx, bu ifadesinde dinin aynı zamanda bir protesto şekli olabileceğini belirtir.

Örneğin Latin Amerika'da direnişçi bir papaza işkence yapan polisler, "Ateist komünistlerle ne işin var?" demişler. Papaz "İnsanlar ateistler ve müminler diye ikiye ayrılmaz, insanlar ezenler ve ezilenler diye ikiye ayrılır" demiş. İşkenceciler "Ama onlar dinin afyon olduğunu söylüyor" diye karşılık vermiş. Papaz net bir şekilde itiraz etmiş: "Bu dünyanın zenginliğini kendilerine alıp yoksullara ise öbür dünyanın nimetlerini bırakan zenginler dini afyon olarak kullanan gerçek kişilerdir".[202]

Burada bir kez daha altı çizilmesi gereken husus; "dini yaşanan hayatın acı, sefalet ve çaresizlikle karşı karşıya bıraktığı yoksul insanlara dayanma gücü veren bir 'müsekkin' olarak kavrayan" Karl Marx'ın din eleştirisinin, gerçek ilişkilerin yarattığı köleliğin din tarafından düşünsel ve inançsal düzeyde sonsuza dek uzatılmasının eleştirisi olduğudur.

"Marx egemenler ile ezilenler arasındaki ilişkiyi, tanrı ile insanlar arasında dinin kurduğu ilişki için de geçerli sayar: 'Bir başkasının merhametine bağlı olan insan, kendisini bağımlı bir varlık olarak algılar. Ama ben

---

[201] Michael Löwy, Marksizm ve Din, çev. İrfan Cüre, Belge Yay., 1996.

[202] Serap Çakır, "Marksizm'de Din Okumaları", Cumhuriyet Kitap, 14 Şubat 2013, s.10.

sadece yaşamımı sürdürme konusunda teşekkür etmek durumunda değil de, yaşamımın yaratılmasını da bir başkasına borçluysam, tamamen başkasının merhametine bağımlıyımdır...

Yaşamım benim yarattığım bir şey değilse, sebebi zorunlu olarak kendi dışındadır. Yaradılış, bu nedenle halkın bilincinden çok zor silinebilen bir fikirdir. Doğanın ve insanın kendi kendinden olması, pratik yaşamın tüm olgularına ters düştüğü için kavranması zordur'. Din, köleci uşak ruhunu yaygınlaştırır, çünkü gerçek dünyanın ilişkilerine birebir uygundur...

Marx, dine de, onu yaratan kölelik ilişkilerine ve gerçek dünyanın sefaletine de, bu sefaleti meşrulaştıran burjuva düşüncelere de karşıdır.

Sosyalizmin temel okları ise, elbette ki bu sefaletin toplumsal temellerinin değiştirilmesine yöneliktir. Dinsel bir hareketin 'ilerici' veya 'gerici' olup olmadığına soyut karar verilemez, içindeki toplumsal-tarihsel koşullarda oynadığı role göre karar verilir. Zaten 'ilerici' ya da 'gerici' olan din değil, gerçek insanların tarihsel hareketleridir. Türkiye'de son dönemde sıkça alıntılanan ve din 'halkın afyonudur' tespitini zayıflatmaya hizmet eden 'gerçek sefalete karşı protesto' tanımlamasının devamını da okumak gerekir: 'Halkın hayali mutluluğu olarak dinin aşılması, onun gerçek mutluluğunun talep edilmesidir... Dinin eleştirisi, aylası din olan acılar vadisinin eleştirisinin tohumudur".[203]

İnsanları (inananları da) yaşamın öznesine çevirme kavgası veren Marksizm, dine ve onunla gelen ahlâka karşı durup, insan düşüncesinin ideolojik yanılgısı olarak görür.

"İdeolojinin kendisi de zaten tarihin görünümlerinden biridir" diyen Karl Marx'ın da işaret ettiği üzere, baktığınız her şeyi istediğiniz gibi görmeyi sağlayan bir gözlüktür ideoloji.

Onu çıkarınca artık ne uzağı ne yakını görebilirsiniz. İdeolojiden ayrı kalamamanın bu sonuçları, ondan ayrı kalmanın sağlam nedenleri sayılır...

İdeoloji, siyasal iktidar amacı olan herkese gerekir. Ele geçirilen iktidarın da yeni toplum düzenini kurmak ve korumak için birleştirici bir harca gereksinimi vardır...

---

[203] Gazi Çağlar, "Marx Dine Karşıdır! (III)", Birgün, 29 Kasım 2010.

Bu nedenle de ideolojinin her zaman ekonomik kategorilerle birlikte alınması gerektiğini söylüyordu K. Marx, her türlü idenin, sanat, hukuk, siyaset ya da dinin de altyapıya, asıl belirleyici olan ekonomik temele göre biçimleneceği vurgusu ve dogmatizmin eleştirisinden asla vazgeçmezliğiyle...

Onun hakkında "Marx'ın dünya görüşü gibi onun temel yapıtı da her zaman geçerli ve nihai gerçeklerin ifadesi olan bir İncil değildir; aksine gerçeği bulma savaşında ve araştırmalarında ileriye dönük zihinsel çalışmaları esinlendiren tükenmez bir kaynaktır" diyen Rosa Luxemburg haksız değildir; çünkü Marx, "Proletarya Devrimleri... durmadan kendi kendilerini eleştirirler, her an kendi akışlarını durdururlar, yeni baştan başlamak üzere, daha önce yerine getirilmiş gibi görünene geri dönerler, kendi ilk girişimlerinin kararsızlıkları ile, zaaf ve zavallılığı ile alay ederler... Kendi amaçlarının muazzam sonsuzluğu karşısında boyuna, daima, yeniden gerilerler, ta ki her türlü geri çekilişi olanaksız kılıncaya ve bizzat koşullar haykırıncaya kadar: Hic Rhodus, Hic Salta!"[204] diye haykıran diyalektik materyalisttir...

Ki bundan ötürü "Din ile mücadele etmemiz gerek –bu bütün materyalizmin ve bu yüzden de Marksizm'in ABC'sidir. Ama Marksizm, ABC-de durup kalmış bir materyalizm değildir. Marksizm daha da ileri gider. Şöyle der: Dine karşı nasıl mücadele edeceğimizi bilmek zorundayız, ve bunu yapmak için ise, yığınlar arasında inancın ve dinin kaynağını materyalist bir yolda açıklamak zorundayız. Din ile mücadele soyut ideolojik öğütle sınırlandırılamaz, ve bu mücadele böylesi öğütlere indirgenmemelidir. Dinin toplumsal köklerini ayıklamayı amaçlayan sınıf hareketinin somut pratiği ile bağlanmalıdır"[205] der V.İ. Lenin...

Hayır "yasakçılık"tan söz ediyor veya sosyalizmin birinci büyük dalgasının bu konudaki yanılgısını "es" geçiyor falan değilim...

Mesela "Dinin komünist dönemden kalma bir tabu olduğu Bulgaristan'da halkın %30'u kendini 'dindar' olarak tanımlıyor. Ancak din kamusal hayatta giderek yaygınlaşıyor... Gallup'un 2004 anketine göre Bulgarların yarısı hâlâ kara büyü ve nazara inanıyor..."[206] Ya da eski SSCB ülkeleri...

---

[204] Karl Marx, Louis Bonaparte'in 18 Brumaire, çev. Sevim Belli, Sol Yay., 1966.

[205] V.İ. Lenin, Marx, Engels, Marksizm, çev. Vahap Erdoğdu, Sol Yay., 1976, s.280.

[206] "Bulgaristan'da Zorunlu Din Dersi Tartışması", Radikal, 23 Şubat 2008, s.9.

Evet, "yukarıdan yasakçılık" çözüm değil; dini yaratan ortamı değiştirmektir temel mesele ve yönelim;[207] *Marksizm'in diyalektik materyalist (ve ateist) olduğunu bir an dahi unutup/unutturmadan!*

III.1) Ateizm Parantezi

"Önce ekmek, sonra ahlâk."[208]

"Tanrıtanımazlık politik bir ilke değil. Bir Marksist Tanrı'ya inananlarla birlikte yaşayabilir, aynı politik program uğruna mücadele edebilir.. Bizim derdimiz insanları sömüren maddi dünyayla, dinleriyle değil" vurgusuyla Ertuğrul Kürkçü'nün işaret ettiği üzere:

"Bugünkü muhafazakârlık ikliminde tanrıtanımaz olmak zor... Açıkça konuşanlar hor görülebilir, dışlanabilir. Osmanlı düzenine öykünüyorlar ya, bir tarafta 'Dinsizler Beyoğlu'nda yaşasınlar işte. Orada ramazan davulu lazım değil onlara zaten' diyor, öbür taraftaysa başını açmaya yeltenen kadınları baskı altına alabiliyorlar. Kritik eşiğe Özal döneminde varıldı. Muhafazakârlık ve tanrı inancı yasayla koruma altına alındı. Herhangi bir dine 'küfretmek', 'aşağılamak' diye nesnel ölçütten yoksun bir suç ihdas edildi. Kamusal alanda din eleştirisi fiilen yasaklanmış oldu".[209]

Ancak radikal sosyalistler dinin eleştirisinden asla vazgeçemezler.

Ateizm kelimesinin etimolojik kökü eski Yunancaya dayanır: "Atheos". Theos, Yunanca "Tanrı" demek olup başındaki "a" ön takısı ile olumsuzluk belirtir. Ateizm, "din" ile ilgili bir kavram değil, doğrudan Tanrı ile ilgili bir kavramdır. Tanrı kelimesinin Türkçedeki "sız/siz" olumsuzluk eki

---

[207] Bkz: Aydın Yıldırım, "Marksizm ve Din", Güney Dergisi, No:55, Ocak-Şubat-Mart 2011, s.71-72; Zülal Kardelen, "Dinselleşme ve Komünistler", Cumhuriyet Pazar, No:1373, 15 Temmuz 2012, s.3; Ayhan Bilgen, "Özgürlük Teolojisi ve 1 Mayıs", Evrensel, 1 Mayıs 2010, s.7; Ufuk Uras, "Sol ve Din", Gündem, 15 Ocak 2013, s.7; Özdemir İnce, "İslâm Sosyalizmi", Hürriyet, 27 Temmuz 2011, s.20; Musa Üzer, "Yeni Sapma: İslâmi Sol-Müslüman Sol", Haksöz, No:246, Eylül 2011, s.22-31; Memduh Özdemir, "Ahlâkın Tarihselliği ve Marx", Radikal, 11 Haziran 2008, s.13; Özdemir İnce, "Sol ve İslâm", Hürriyet, 28 Ekim 2009, s.18.

[208] Bertolt Brecht.

[209] Berrin Karakaş, "Türk Ateistler Rahatsız", Radikal Hayat, 2 Aralık 2010, s.10-11.

ile olumsuzlanması ateizmin ifade ettiği anlamı vermez, "Tanrı-sız"/"tanrısı olmayan" anlamını verir. Ateizmin ifade ettiği anlam, "Tanrı'nın veya tanrıların var olmayışı"dır. Burada, "var oluşla ilgili" bir olumsuzlama söz konusudur.

Ateizm, tüm tanrılara ve ruhsal varlıklara olan metafizik inançları reddeden ve var olan gerçekliği inanç yoluyla açıklamayı kabul etmeyen bir felsefi düşünce akımıdır. Ateistler, kimilerince "tanrıtanımaz" sözcüğüyle anılsalar da bu adlandırma "var olan bir tanrıyı reddetme" düşüncesine gönderme yaptığı için ateistler tarafından benimsenmez, yanlış bulunur. Çünkü ateizm inanç koşullanmalarını, hayali yaratıkları ve olayları yadsır; ateist bakış açısıyla tanrının yanı sıra tüm metafizik inançlar ve tüm ruhani varlıklar da yadsınır.

Dinlerin varlığı, dinlerin tanımının ne olduğu, dinlerin iyi mi yoksa kötü mü olduğu ateizmin konusu ve tartışma alanı dışındadır. Ateizm, her tür metafiziği yadsıdığı için kendini metafizik öğeler üzerinden temellendiren dinlerin metafizik boyutlarını da yadsır. Dolayısıyla bu, özellikle dinlere karşı sergilenen bir duruş değil, genel olarak tüm metafizik inanışlara karşı bir duruştur.

Çoğu kez "dinsizlik" ile özdeşleştirilse de ateizm ile dinsizlik birebir örtüşmez. Ateizm, anti-teizm, yani teizm karşıtı demek değildir ve bir "tepkisellik" anlamı içermez, zira metafizik öğelerin "var olmadığını" savunmak için metafizik öğelerin "var olması" gerekmez. Ateizm, yalnızca bir "durum" ifadesidir. Yalnızca tanrı veya tanrıların ve metafizik öğelerin var olmadığını söyler.

Tanrı'yı "kesin olarak" yadsıyan bir düşünce olan ateizm, yaratıcı ve müdahaleci bir tanrıyı kabul eden teizm'den, yaratıcı ancak müdahaleci olmayan bir tanrıyı kabul eden deizm'den, tanrının evrenin kendisi olduğunu savunan panteizm'den ve tanrının hem evrenin kendisi hem de evrenin ötesinde olduğunu savunan panenteizm'den farklıdır. Tanrı'nın varlığı ve yokluğu konusundaki soruları "cevapsız" veya "cevaplandırılamaz" diyerek cevapsız bırakan agnostizm ile de bir ilgisi yoktur.[210]

---

[210] Deniz Kavukcuoglu, "Ateizm Nedir, Ne Değildir?", Cumhuriyet, 2 Nisan 2012, s.15.

ATEİZM KONUSUNDA SÖZLER	
Paul Lafargue	"İlerlemenin tek yolu, tanrı'ya savaş açmaktır". "Bilim tanrıyı yok saymıyor, daha iyisini yapıyor, onu gereksiz kılıyor".
Mihail A. Bakunin	"En başta, ilahiyatın ilahî zorbalığına, tanrının hayaline başkaldırmak gerekir. Gökyüzünde bir efendimiz bulunduğu sürece yeryüzünde kölelikten kurtulamayız". "İnsanlar meyhaneye neden gidiyorlarsa kiliseye de aynı nedenle giderler: kendilerini uyuşturup sersemletmek, dertlerini unutmak ve kısa bir süre için de olsa kendilerini özgür ve mutlu sanmak için". "Hıristiyanlık, sağduyu ve sağlıklı aklın tümüyle yadsınmasıdır".
Buenaventura Durruti	"Işığıyla aydınlatan tek kilise, alevler içinde yanan kilisedir".
Stanislaw Jerzy Lec	"Ah, keşke bir tanrı da 'Bana iman edin" değil de 'Bana inanın' deseydi". "Belki de tanrının kendisi beni dinsiz yaptı". "Dinsizliğinde herhangi birinin kutsallığı olabileceğini unutmayın, onunla alay etmeyin".
Bertolt Brecht	"Artık gökyüzünde fırtına patladığı zaman tanrıya dua etmeniz gerekmiyor, kendinizi sigorta ettirmeniz gerekiyor".
Voltaire	"Batıl inanç ve cehaletten oluşan fanatizm, bütün asırlar boyunca bir hastalık olmuştur". "Hangisi daha tehlikeli: fanatizm mi yoksa ateizm mi? Fanatizm kesinlikle birkaç bin kat daha tehlikeli; ateizm asla kanlı bir tutku vermez insana ancak fanatizm verir; ateizm suçun karşısındadır, fanatizm ise suçu işlemeye yönlendirir".
Luis Buñuel	"Tanrıya şükür hâlâ ateistim".[211]
Samuel Beckett	"Peki tanrı, yaratmadan önce neyle meşguldü?"
George Santayana	"Benim tanrıtanımazlığım... evrene karşı gerçek sofuluktur ve yalnızca, insanların kendi dünyevî çıkarlarının köleleri olmak için kendi suretlerinde yarattıkları tanrıları yadsır".
Umberto Eco	"İnsanlar tanrı'ya inanmaktan vazgeçtikleri zaman, bu artık hiçbir şeye inanmadıkları anlamına gelmez, her şeye inandıkları anlamına gelir".
José Saramago	"Dinler, birbirleriyle beraber yaşamı anlık ve geçici taktik nedenlerle faydalı olarak değerlendiren bütün sahte-evrensellik nutuklarına rağmen, sürekli bir karşılıklı düşmanlık durumunda yaşıyor... Herkes ateist olursa, gezegen daha barışçıl olabilir".[212]
Ingmar Bergman	"Umarım hiçbir zaman dindar olacak kadar yaşlanmam".
John Updike	"Hafta arasında sık sık gittiğim kiliselerin tanrıyla ilişkisinin benim gözümde reklam panolarının Coca-Cola'yla ilişkisinden bir farkı yoktu: Susuzluğu artırıyor, ama gidermiyorlardı".

[211] Luis Buñuel, *Ateistin Kutsal Kitabı*, der. Joan Konner, *A.g.e.*

[212] José Saramago, *Not Defterimden*, çev. Nesrin Akyüz, Turkuvaz Kitap, 2009, s.152.

Charles Templeton	"Kuzey Afrika'daki siyah bir kadının resmiydi. Korkunç bir kuraklık yaşıyorlardı. Ve ölü bebeğini kucağında tutup olabilecek en üzgün ifadeyle gökyüzüne bakıyordu. Resme baktım ve düşündüm: "Bu kadının tek ihtiyacı olan şey yağmurken merhametli ya da sevgi dolu bir tanrıya inanabilmek mümkün mü?"
Albert Einstein	"Dinsel düşünce, çıkış kapısının olmadığı yeri bulmak için yapılan bir girişimdir".[213] "Yarattıklarını cezalandıran ve ödüllendiren ya da bizim yaşayacağımız bir irade türüne sahip bir tanrı düşünemiyorum. Bedensel ölümden sonra kişinin yaşamını sürdürdüğüne ne inanırım, ne de inanacağım..."
George Carlin	"Eğer hepimiz bir yıldızın merkezinden geldiysek, her birimizin atomları da o yıldızın merkezinden gelmiş demektir... O hâlde hepimiz aynı şeyiz. Bir kola makinesi veya bir izmarit de, o yıldızın atomlarından yapılmıştır. Hepsi de sizin ve benim gibi binlerce kez dönüşüme uğramıştır. Bu yüzden, o dışarıdaki şey benim. Peki o zaman bunda korkulacak ne var? Aradığımız teselli nedir? Hiçbir şey... Korkacak bir şey yok çünkü her şey biziz. Asıl sorun doğduğumuz andan itibaren ayrıştırılmamız ve bireyselleşmemiz için bir isim ve bir kimlik verilmiş olması. Bütünlükten ayrılmış olmamız... İşte dinlerin de istismar ettikleri budur. İnsanlar bir şeyin parçası olmak isterler. Onlar da bunu sömürür, buna tanrı derler, onun kuralları olduğunu söylerler, bence bu zalimliktir. Bence din olmaksızın da bunu yapabiliriz".
I. Kant	"Muazzam bir ahlâki gelişim göstermiş olan kişi dua etmeyi bırakır".[214]
Katharine Hepburn	"Ben bir ateistim, bu kadar. Birbirimize sevgiyle yaklaşmaktan ve öteki insanlar için yapılacak her şeyi yapmaktan başka bir şeyi bilmemiz gerektiğine inanmıyorum".[215]
Frank Sinatra	"Gizemli tanrılara inanıyormuş gibi yapmak, çarşamba günü zalimliğe pazar günü de affedilmeye izin verecekse, beni yok sayın".
Woody Allen	"Keşke tanrı bana açık bir işaret verebilse! Mesela, İsviçre'deki bir bankaya yüklüce bir meblağ yatırmak gibi".
F. Dostoyevski	"Kendi adıma konuşursam, insanlığın mı tanrıyı, yoksa tanrının mı insanlığı yarattığına kafa yormayı bırakalı çok uzun zaman oldu".
Bernard Shaw	"İnançlı birinin kuşkucu birine oranla daha mutlu olduğunu söylemek, sarhoş birinin ayık birinden daha mutlu olduğunu söylemekten daha dolaysızdır".[216]
Francis Bacon	"Ateizm, insanları, dışadönük bir ahlâki erdem sağlamada yol gösterebilecek olan sezgiye, felsefeye, doğaya saygıya, yasalara ve saygınlığa yöneltirken, din bunu yapmaz. Batıl inanç bütün bunları parçalarına ayırıp insanlığın zihninde mutlak bir monarşi kurar".
Friedrich Nietzsche	"Bir şey uğruna ölmenin hakikatle herhangi bir ilgisi olduğunu reddediyorken, bunun gerçekliğine kanıt olarak şehitleri göstermek hiç doğru değildir".[217]
Nikola Tesla	"Kutsal kitapları okuyup anlamayanlar dindar, okuyup anlayan ateist olur".

[213] Albert Einstein, *Ateistin Kutsal Kitabı*, der. Joan Konner, *A.g.e.*

[214] I. Kant, *Ateistin Kutsal Kitabı*, der. Joan Konner, *A.g.e.*

[215] Katharine Hepburn, *Ateistin Kutsal Kitabı*, der. Joan Konner, *A.g.e.*

[216] Bernard Shaw, *Ateistin Kutsal Kitabı*, der. Joan Konner, *A.g.e.*

[217] Friedrich Nietzsche, *Ateistin Kutsal Kitabı*, der. Joan Konner, *A.g.e.*

Thomas Paine	"Benim kilisem kendi aklımdır".
Thomas Carlyle	"Eğer Hz. İsa dünyaya bugün gelecek olsaydı, kimse onu çarmıha germeye kalkışmazdı. Onu yemeğe davet ederler, söylediklerini dinlerler ve dalgalarını geçerlerdi".
Ernest Renan	"Yüce tanrı, bir tanrı varsa eğer, kurtar ruhumu, bir ruhum varsa eğer".

George W. Bush'un, "Herhâlde, ateist olan Amerikalıların eşit vatandaşlığını ve vatanseverliğini kabul ediyorsunuzdur?" sorusunu; "Hayır, ateistlerin vatandaştan sayılmaları gerektiğini düşünmediğim gibi, vatansever sayılmaları gerektiğine de inanmıyorum. Tanrı gözetiminde bir ulusuz biz"[218] diye yanıtladığı küresel iklimin Türk(iye) boyutunda Danıştay, "Din eğitimi yok, öğretimi var" diyor![219]

Danıştay 8. Dairesi, bir yurttaşın başvurusu üzerine, ilköğretim 5. sınıfta öğrenim gören kız çocuğunun "din dersinden muaf tutulması" yönünde karar veren Antalya 3. İdare Mahkemesi'nin kararını, mevcut müfredatın din eğitimi değil, din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretimi niteliği taşıdığı gerekçesiyle esastan bozabiliyor...[220]

Veya AKP Zonguldak Milletvekili Özcan Ulupınar, "Dindar bir nesilden kime zarar gelir? Vatana, memlekete, dinine, kendisine, ailesine faydası olur. Ateist, dinsiz bir gençten hiç kimseye fayda gelmez. Kafamızı gözümüzü de yarsalar, bıçak da sallasalar, kurşun da atsalar '4+4+4' geçecek" diye haykırıyor...

Geçerken anımsatalım: Eğer bugün insanlar eskisinden daha uzun yaşayabiliyorlarsa, daha sağlıklılarsa, daha bilgili ve donanımlılarsa, en yüksek teknolojiler günlük kullanımımıza girmişse "Hiç kimseye fayda gelmez" denilen bu bilim insanlarının sayesindedir.

Bir göz atalım: Biyokimyacı Julius Axelrod (1912-2004) ABD. Fizikçi Patrick Blackett (1897-1974) İngiliz. Astrofizikçi Subrahmanyan Chandrasekhar (1910-1995) Hindistan. DNA moleküllerini bulan moleküler biyolog ve fizikçi Francis Crick (1916-2004) İngiliz. Fizikçi Richard Feynman (1918-1988) ABD. Fizikçi Vitaly Ginzburg (1916-) Rus. Fizikçi

---

[218] Walter Sinnott-Armstrong, *Tanrısız Ahlâk*, çev. Attila Tuygan, Ayrıntı Yay., 2011, s.20.

[219] "Dini inanışı olmayan kaçıncı kuşak Müslüman yaftasından kurtulabilir? Benim ve çocuğumun Müslüman olduğuna devlet nasıl karar verebilir?" (Yıldırım Türker, "Din Dersi Meselesi", Radikal, 6 Şubat 2012, s.14).

[220] "Ateist Öğrenciye Zorunlu Din Dersi", Cumhuriyet, 1 Eylül 2012, s.18.

Frédéric Joliot-Curie (1900-58) Fransız. Kimyacı Harold Kroto (1939-) İngiliz. Fizyolog/Tıp Peter Medawar (1915-87) İngiliz. Kimyacı Peter D. Mitchell (1920-92) ABD. Biyolog Jacques Monod (1910-76) Fransız. Genetik bilimci/Tıp Hermann Joseph Muller (1890-1967) ABD. Psikoloji/Tıp Paul Nurse (1949-) İngiliz. Kimyacı Linus Pauling (1901-94) ABD (1954 Nobel Kimya, 1962 Nobel Barış Ödülü). Fizyolog/Psikolog/Hekim Ivan Pavlov (1849-1936) Rus. Biyokimyacı/Moleküler Biyolog/Tıp Richard J. Roberts (1943-) İngiliz. Ekonomist Amartya Kumar Sen (1933-) Hindistan. Biyokimyacı Michael Smith (1932-2000) İngiliz. Genetik Bilimci James D. Watson (1928-). teorik fizikçi Steven Weinberg (1933-) ABD...

42 yaşındaki AKP milletvekili Özcan Ulupınar bunları bilmeyebilir. Fakat mutlaka öğrenmelidir. Yoksa söyledikleri, konuştukları hep "gevezelik" olarak kalır![221]

Geçerken bir not: 'Eurobarometer'in 2005 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, Türkiye'nin %5'i, dünyanın %16'sı kendini bir dine ait[222] görmüyor...[223]

III.2) Yanlış(lar), Yanılgı(lar)!

"Hatalarım, hayatım."[224]

William James'ın, "Ji gotinên kesê ku şaş fêm dikê, jê hê xerabtir derewek nîne"[225] sözünü çok önemserim. Çünkü ne zaman yanlış bir soru sorsanız, yanlış yanıt almanız mukadderdir...

---

[221] D. Kavukcuoglu, "Ateizm Üzerine Bir AKP'li Gevezeliği", Cumhuriyet, 1 Nisan 2012, s.14.

[222] Fizik ve matematik dehası Stephen Hawking, 'The Guardian' ile söyleşisinde cennet inancının bir mit olduğunu vurgusuyla, "Cennet ya da ölümden sonra yaşam diye bir şey yoktur. Bu fikirler, karanlıktan korkan insanlar için bir peri masalı" ("Cennet İnancı Bir Peri Masalı", Radikal Hayat, 17 Mayıs 2011, s.5) diyor... Ayrıca bkz. Gavin Hyman, Ateizmin Kısa Tarihi, çev. D. Şendil, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2011; "Tanrıtanımazlığın Kökenleri", Cumhuriyet Bilim Teknoloji, No:1234, 12 Kasım 2010, s.7; İ. Kaya, "Dinin Olmadığı Bir Dünya Hayal Et", Radikal İki, 19 Ağustos 2012, s.8; E. Başaran, "Ateistlerin Dindarlara Zararı", Radikal, 14 Şubat 2013, s.11; E. Başaran, "Alain de Botton: Fanatik Ateizmin Aşılması Gerekli", Radikal, 19 Eylül 2011, s.10-11; E. Başaran, "Craig A. James: Din ve Bilim Arasında 'Güçlü Olan Kazanır'", Radikal, 2 Mayıs 2011, s.10-11; F.S. Yüksek, "Bakan Aydın: Ateistler de Ahlâklı Olabilir", Radikal, 22 Haziran 2003, s.4.

[223] E. Özkök, "Vicdan Yetmez, Merhamet de Gerekli", Hürriyet, 6 Şubat 2013, s.19.

[224] Samuel Beckett.

Örneğin "Sosyalizme giden yol 'dinsiz' kitlelerce yürünmeyecekse; eğer, devrim, dindar kitlelerin de eseri olacaksa; eğer, dindarların inancı ile sosyalistlerin inancı fazlasıyla ortaklaşabiliyorsa, sosyalistlerin/solun dindarlarla barışması, onlarla birlikte yürümeyi öğrenmesi ve inanca ideolojisinde yer açması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz"[226] diyen Sedat Ot'un unuttuğu şeyler: i) Materyalist ideolojinin idealizme yer açabilmesinin mümkün olmadığı; bu noktada "esneklik şansı"nın imkânsızlığıdır!

ii) Ayrıca "sosyalizme giden yol"da aslî eksen "dinsiz ve dinli kitle" değil; emekçi/emek düşmanı ayrımıdır. Ki bu eksen asla tali kılınıp, gölgelenmemelidir!

iii) Tarihinde ne bir Maraş, ne bir Sivas, ne bir Çorum olmayan solun dindarlarla barışır da; Maraş'ı, Sivas'ı, Çorum'u vd.ni yaratanlar "özgürlükçü sol"la barışırlar mı? Bu konuda bir ışık var mı? Vs... Bu tür sorular hâlâ boşluktadır... Mesela kendilerini "Antikapitalist Müslüman Gençler" olarak tanımlayan bir grubun yayımladığı 1 Mayıs çağrısına bakınca, bu yıl "1 Mayıs gösterilerine katılımlarına antikapitalist cephe genişliyor" diyerek sevinmek olanaklı.

"*Ancak, sevinmeye karar vermeden önce kimi sorular üzerinde düşünmek gerekiyor*" kaydıyla ekliyor Ergin Yıldızoğlu:

"'Antikapitalist Müslüman Gençler'inin, İslâm'ın 'devrimci yüzü' olduğu da iddia ediliyor. Bu iddiayı kabul edebilmek için, bu 'devrim' kavramıyla 'antikapitalizm' kavramı arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu görmemiz gerekiyor. Kapitalizmi 'devirme' niyetinde olan 'Müslüman Gençler' (neden Müslüman emekçiler vb. değil de gençler?) kapitalizm sonrasını, kapitalizmin yadsınmasını (negation) acaba nasıl (en azından olumsuz –'negatif diyalektik'– bağlamında) tasarlıyorlar?

Bu tasarımda bir 'diyalektik' söz konusu mu? Bu bir Asrı Saadet'e dönüş mü olacak. Yoksa bir 'aşarak kaldırma' (aufhebung) içinde bir başka toplumsal örgütlenme tarzına geçiş olarak mı düşünülüyor? Bu geçişin 'yol haritası' bizzat proletarya kitlelerinin antikapitalist mücadelesiyle mi şekillenecek, yoksa bir başka ilahi gücün lütfu (inayeti) olarak mı?

---

[225] "Yanlış anlayanın söylediğinden, daha kötü bir yalan yoktur".

[226] Sedat Ot, "Din, İnanç ve Sol", Kaldıraç, No: 140, Şubat 2013, s.62.

'Sınıfsız, sınırsız' kavramı, devleti, ulusu ve özel mülkiyeti de içeriyor mu? Antikapitalist Müslüman Gençler'in özgürlük talepleri, aklın ve eleştirinin özgürlüğünü de kapsıyor mu? Diğer bir deyişle ateistlerin, agnostiklerin, diğer dinlerin inananlarının, feministlerin, eşcinsellerin sorgulama, konuşma, eleştirme, düşüncelerini yayma özgürlüklerine; Aydınlanma geleneğinin, bilimsel yöntemin her şeyi sorgulama, aklın süzgecinden geçirme arzusuna, ilkesine ve pratiğine bu Antikapitalist Gençler, 'Kutsala' ve 'Kitaba' ilişkin bir sınır koyuyorlar mı? Metinde eşcinsellerin haklarının, özgürlüklerinin yer almaması bir hata mı, bir 'semptom' mu?"[227]

Yıldızoğlu'nun soruları haksız mı?

Sonra "dindarların inancı ile sosyalistlerin inancı fazlasıyla ortaklaşabiliyorsa" denmesine gelince, "Kur'an'dan komünist çıkarmak!"[228] *naif bir yanılgıdır; tıpkı "sosyalizmin bir inanç"(?) olduğu vurgusu gibi...*

Sadece hatırlatarak geçiyorum: "Kur'an insanları ilgilendiren hukuksal ve ekonomik konuların hemen hiçbirini ihmal etmemiştir. Bunların başında öksüzlerin, yetimlerin haklarının korunması gelmektedir (Nisa 2, 8-9). Bakara suresi de mal sahibi olanların ölümlerinin yaklaştığı zaman yakınlarına vasiyet etmelerini ve bu vasiyeti değiştirenlerin büyük günaha gireceklerini belirtmektedir. Hz. Muhammet bir hadisinde 'Tanrı faiz yiyeni ve yedireni de lanetledi' demektedir. Bilindiği gibi Hz. Musa da faizi kendi kavmine yasaklamıştı. Hz. Muhammet de bunu devam ettirdi. Çünkü o sırada Mekke'de Museviler çoktu ve bunlar Arapları sömürerek çok zengin olmuşlardı. Araplara yüksek faizle borç veriyorlardı. Eski çağlardan beri borcunu ödeyemeyenler, ya alacaklının kölesi oluyordu ya da öldürülüyorlardı.

İşte Hz. Muhammet hem Arap ekonomisini kalkındırmak hem de zenginliği Musevilere kaptıran Arapları bu girdaptan kurtarmak için faizi haram kıldı. Amacı 'çıkarcı, kaypak ve bencil' gördüğü Musevileri Mekke'den kovmak idi. Bunun için birçok sıcak ve soğuk savaş yaptı. Yani faiz bir ekonomik silahsa Hz. Muhammet bu silahı kavmini sömüren bir durum olmaktan çıkarmayı başardı.

---

[227] Ergin Yıldızoğlu, "1 Mayıs'a Doğru 'İlginç' Bir Gelişme", Cumhuriyet, 25 Nisan 2012, s.9.
[228] Özdemir İnce, "Yeni Bir Soğuk Savaş", Hürriyet, 10 Ağustos 2010, s.18.

Kur'an'da yardım, rızk, ekip biçme, borç alıp verme, faiz, ölçü, çalışma, israf, hırs ve tamah gibi konularla ilgili 200'den fazla ayet vardır. Hadislerle bu hususların pratik durumları da açıklanmıştır.

Kur'an'da Allah'ın en önemli niteliklerinden biri 'gani', yani zengin olmasıdır. Bu nedenle zenginlik ve ticaret İslâm dininin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Ancak zenginlik tutkusu, merhamet ve yardım duygularını köreltti̇ği için, yoksulların zenginlere karşı beslediği kin, nefret ve kıskançlığı yumuşatmak, günümüz tanımı ile sosyal adalet duygularını bilinçlendirmek için zekât kurumu İslâm'ın beş şartından biri yapılmıştır.

Tevbe suresinde, 'Onları kötülüklerinden arıtmak için, servetlerinden bir sadaka al', Bakara suresinde, 'Borçlu, sıkıntı içindeyse, onun genişlemesini bekleyin, kendisini bağışlarsanız, sizin için pek hayırlı olur' emrini verirken borçlu ve yoksulları korur. Nahl suresinde, 'Tanrı rızk bakımından bir kısmınızı bir kısmınızdan üstün kıldı; üstün olanlar, kazandıkları rızkı, bileklerinin hakkı olanlara kendileriyle eşit olarak vermezler, Tanrı'nın nimetini inkâr mı ederler' diyerek işçi haklarını savunur. Zekât, kurban, fitre sadakası ve muhtaç olanlara yardım emirleri hem zenginleşmeyi; hem de kazanılmış olan servetlerden gerekenlere yardım etmeyi bir ödev saymıştır.

Ancak bütün bunlar sosyalizmle İslâm'ı birleştirmek için bize bir ideolojik altyapı sağlamamaktadır. İslâm'da zenginlik ve özel mülkiyet esas olduğundan kapitalizm veya sosyal adaletçi kapitalizm(!) ile birlikte tartışmak belki daha uygun olacaktır".[229]

Tekrarlıyorum: Kur'an'dan komünizm çıkmaz/çıkartılamaz!

Ayrıca din meselesinde Ahraz Karayel'in, "Akıllı bir dindarlık aptal bir laikçilikten iyidir...

Ne sahtesi ne de gerçeği, laiklik Marksizm'in ilkesi olamaz...

Kendi inancının toplumsal gerçekliği açıklayıcı tek inanç olduğuna inanmak, inancın doğasından kaynaklıdır...

Din kendinde şey olarak boş bir inanç değildir. Şayet öyle olsaydı bütün inançlar aynı boşluğu yaşardı. Marksistler hangi türden bir inançla olursa Marksizm'e inanılıyorsa ve bu inanç kendisini diğer inançlardan

---

[229] Mustafa Pamukoğlu, "İslâm Ekonomisi", Cumhuriyet, 15 Kasım 2011, s.10.

üstün kılıyorsa diğer inançlar için de aynı mekanizma işlemektedir"[230] türünden "suret-i haktan"cı öznelliğiyle tartışılamaz...

Konuya ilişkin olarak Paris Komünü'nün temel taleplerinden birisinin "Laik Eğitim" olduğu vurgusuyla Fikret Başkaya'nın 'Politik İslâm' başlıklı yazısından aktaralım: "Şimdilerde din alanı tam bir sanayiye dönüşmüş durumda. Artık gerçek anlamda inançla bir ilgisi var mı, tartışmalı...

Din, sömürünün, kamu kaynaklarını yağmalamanın, insanları köleleştirmenin-alıklaştırmanın bir aracına dönüştü. Tam bir şov malzemesi hâline geldi. Çok yakında cami varken yolda namaz kılıyorlar. Bunun şov yapmak dışında bir nedeni olabilir mi? İftar sofraları tam bir şov hâline dönüştü. İsraf, şatafat, şımarık tüketim artık dine boyanarak yol alıyor... Adam bütün gün yalan söylüyor, sabahtan akşama insanları dolandırmak, aldatmak için her yolu deniyor, bakıyorsun oruçlu... O zaman oruç belirli bir 'yaşam biçiminin' aracı hâline gelmiş demektir. Bir modele uyum sağlamanın aracı yani...

Avrupa'da 'helâl gıda' diye bir şey peydahladılar ve birileri milyonlarca doları götürüyor... İyi de insanlar daha önce haram gıdalarla mı besleniyordu? Son yirmi yılda her kelimenin önüne 'sürdürülebilir' niteleme sıfatının konduğu gibi, politik İslâm cephesinde de her kelimenin önüne 'İslâm'ın' ekleneceği anlaşılıyor...

Mesela İslâmî bisiklet önerenler var... Kapitalizm her şeyi çürütüyor, dejenere ediyor, içini boşaltıyor ve kendi suretinde yeniden yaratıyor. Eğer bu her şeyin içinde din de varsa ki, vardır, o zaman kapitalizmin dini de kendine benzettiğini söylemekte bir sakınca yoktur... Onun için neden söz ettiğini bilmek önemlidir...

Referansı kutsallığa dayansa da, din de son tahlilde bir ideolojidir. Bir ideolojinin referansı kutsal da, seküler de olabilir. Bu da demektir ki, yoruma tâbidir. İbn-i Haldun, 'Halk hükümdarının dinî üzredir' demişti. Velhasıl halkın dini hükümdarın dinidir, egemenin dinidir, efendinin dinidir... Bu gerçeği görmezlikten gelmek olur mu?

---

[230] Ahraz Karayel, "Akıllı Bir Dindarlık Aptal Bir Laikçilikten İyidir", Kaldıraç, No:140, Şubat 2013, s.63-68-70.

Dinin gerici, karanlıkçı, anti-demokratik, özgürlük, eşitlik ve adalet karşıtı bir yorumu mümkün olduğu gibi, tam tersi de, özgürlükçü, eşitlikçi, adaleti esas alan bir yorumu da pekâlâ mümkündür. Eğer ikinci yol geçerli olursa, din bir özgürlük teolojisine dönüşür. Eğer yaptığın dinî yorum, ezilenleri, sömürülenleri, aşağılananları, mazlumları gözetiyorsa, İslâmi bir özgürlük teolojisinin de yolu açılmış demektir. Bunu Hıristiyan-Katolik din adamları başardığına göre, Müslümanların da başarması neden mümkün olmasın? Soru şu: Allah kimin yanında? Ezenlerin-sömürenlerin, zalimlerin tarafında mı, yoksa ezilenlerin-sömürülenlerin, mazlumların yanında mı? Eğer ikincilerin yanındaysa, öyle olduğu düşünülüyorsa, al sana İslâmî özgürlük teolojisi.

Sudanlı Şeyh Mahmut Muhammed Taha, 'İslâm'ın İkinci Mesajı' adlı eserinde... bir 'İslâmî Özgürlük Teolojisi' öneriyor. Ama acaba Türkiye'de politik İslâmcı taife içinde onun adını bilen, bir eserini okuyan kaç kişi var. Neden Müslüman 'entelektüeller' Mahmut Muhammed Taha'ya sahip çıkmadılar, çıkmıyorlar? Onun Müslüman Kardeşler tarafından idam edilişini sorun etmiyorlar? Etmezler çünkü o İslâm'ın gerici, anti-özgürlükçü, anti-eşitlikçi, anti-demokratik egemen yorumunu reddediyordu da ondan...

Velhasıl bir orta yol mümkün değildir. Ya İslâm'ın mevcut statükocu-gerici yorumunu benimsersin ya da ondan farklı bir yorum geliştirirsin. Ya çürümüş-kokuşmuş, her türlü insanî değere yabancılaşmış şu sefil düzenden yana olursun, ya da ona karşı olursun... Bu ikisi arasında bir orta yol mümkün değildir... Çürümüş ve çürüten kapitalizmi meşrulaştırmaya çalışan bir İslâmcı akımın ve hareketin bir kıymet-i harbiyesi olabilir mi?"

O hâlde belirleyici olan yine pratik olacaktır ve Halkın Sesi Partisi (HSP) bu konuda öğretici bir örnektir.

III.3) HSP Parti Pratiği

"Ceasar, ihaneti sever,
hainlerden nefret ederdi."[231]

Türk(iye) İslâmcı akımları konusunda "Çav li cihê bilind be ser li nizmayîyan dikeve"[232] diyen Süryani Atasözü'nün unutulmaması kilit önemdedir...

---

[231] Plütarkhos.

Hatırlayın HSP pratiği birçok çevreyi "heyecanlandırmış"tı...

Mesela Zeki Kılıçaslan, "HSP'nin başkanı Numan Kurtulmuş, son yıllarda en çok heyecanlandığı olayın, ABD'de '%1'e karşı %99'un işgal eylemleri olduğunu söylemişti";[233] Oral Çalışlar, "Dindarlar ile 'sol/anti-kapitalist düşünce'nin yeni ve köklü bir birlik oluşturması büyük bir çaba ve cesaret gerektirse de imkânsız değil"[234] demişlerdi...

Kolay mı? Numan Kurtulmuş, bir zamanlar Saadet Partisi Genel Başkanı'yken; kamunun birtakım kişileri zengin etme yeri olarak görüldüğünü belirtip, "Bu geçtiğimiz hükümet zamanında da böyleydi bu hükümet zamanında da böyle. Aradaki fark, ciplere şimdi başörtülüler, sakallılar biniyor önceden başkaları biniyordu" demişti...

Hatta 'Farklı Çözüm: Ekonomi' başlıklı konferansta, AKP hükümetinin ekonomi politikası sert bir dille eleştirerek, "İktidar partisi nasıl gelip millete desin ki, kimsesizlerin kimi olarak iktidara geldik ama yedi yılda rantiyeye ve üst gelir gruplarına çalıştık diyerek nasıl yüzlerine baksın? AKP özelleştirmeyi, kendisiyle uluslararası sistemin güçlerinin arasını iyi tutmak için araç olarak kullanmıştır. Özelleştirme hem küresel sistemin beylerinin Türkiye'yi kontrol mekanizması olarak kullanılmış, hem de iktidar tarafından uluslararası sistemin güçlerine rüşvet aracı olarak algılanmıştır"[235] diye eklemişti...

Ardından da HSP...

Sonrasında da AKP'ye geçiş; Numan Kurtulmuş'un ettiği laflar daha uzay boşluğunda dağılmamıştı bile...

Burada sözü Nazan Özcan'ın satırlarına bırakıyorum!

"Ne diyordu mesela AKP için: '9 yıl sonra Sayın Başbakan diyor ki 'Kürt sorunu yoktur'. Dokuz yılda hangi adımlar atılmış da Türkiye'de Kürt sorunu kalmamış? Bunu açıklamaları lazım'. Doğru!

---

[232] "Gözü yüksekte olanın başı alçaklara çarpar".

[233] Zeki Kılıçaslan, "HAS Parti'nin Geleceği", Radikal, 18 Temmuz 2012, s.16.

[234] Oral Çalışlar, "İslâmcılığın Yeni Sorunları", Radikal, 2 Mayıs 2012, s.12.

[235] "Kurtulmuş: Bu Kez Nemalanan Sakallı ve Başörtülüler", Radikal, 24 Ocak 2010, s.12.

Sonra Kanal İstanbul için: 'Sayın Başbakan 'Bir hayal' diyor ya, biz de bir hayal kuralım. Bu projeden çıkacak hafriyatla İstanbul Boğazı'nın ortasına bir ada kuralım, o adaya da Sayın Başbakan'ın devlet başkanlığı sarayını yapalım'. Ooo pek ağır canım!

Sakin olun, daha sağlamı geliyor: 'Harun olmaya geldiler Karun oldular, biz AKP gibi firavunlaşmayacağız. Elimize verilen ülkeyi yönetme imkânını halka karşı bir baskı ve zulüm aracına döndürmeyeceğiz. Kendi heva ve hevesine uyup dini siyasete alet etmeyeceğiz'. Vay vay!

Bu da üçüncü vay için olsun: 'Demirel, çıkardı meydanlara 'Aman ha oylarınızı falanca partiye vermeyin komünistler gelir' derdi, ne komünistler geldi, ne komünistlik kaldı. Şimdi aynı şeyi iktidar partisi söylüyor ama adama demezler mi 'Değişim diye diye bu günlere geldin ne biçim değişim bu?' Başbakan, değişimden söz ediyorsun ama 1970 model Süleyman Demirel gibi konuşuyorsun'.

Tabii ya adama kesinlikle sormaları lazım, soru neydi? Ekonomi içinse 'Kemal Derviş gitse de 'Derviş'in ruhu hâlâ burada. Biz bu ekonomik modele 'Fischer-Derviş' modeli diyoruz. Bu modeli çok başarıyla uyguladıkları için 'bu milletin anasını ağlattılar'. Tarkan'dan gelsin: Gel beraber ağlatalım!

Sonra Başbakan'ın iki partili parlamento önerisine cevabı çakıyordu: 'Emriniz olur Sayın Başbakan. İki parti çok, tek parti olsun. Bütün partileri kapatalım ve tek parti olarak siz parlamentoya girip ülkeyi yönetin'.

Oh pek güzel oldu şimdi işte, kardeş kardeş yönetirsiniz!

Ve sıkı durun: 'Bizim en büyük sorunumuz, içimizdeki sinsi AKP'liler!'

Hayır, lütfen gülmeyin.

HSP Genel Başkanı Numan Kurtulmuş'un AKP'ye geçeceği ortaya atılınca ve çok sayın Kurtulmuş laf salatasına zeytinyağı ve limon eklerken herkes hayretler içinde bekledi. Doğru düzgün bir açıklama yapmadı ve AKP'ye katıldı..."[236]

Ve bu konuda HSP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Bekaroğlu dedi ki: '"Firavunlaşmayacağız' dedik. 'Karun'laşmayacağız' dedik. Bunları taahhüt ederken yöntemle ilgili çift dil ve çift gündemimiz olmayacak...

---

[236] Nazan Özcan, "Pardon, Harun mu Diyelim Karun mu?", Radikal, 22 Temmuz 2012, s.22.

Halka, sizlerin dışında hiç kimseyle ittifakımız olmayacak... Biz 1 Kasım 2010'da bunları söyledik. 'NATO sırtınızdaki gâvur leşidir, atacağız' dedik. 'Nükleer enerji yasaklanmalıdır' dedik... İki yıl önce bunları söyleyen Kurtulmuş şimdi ne oldu da AKP'ye geçiyor..."[237]

Bunun niye bu kadar kolay olduğuna kafa yordunuz mu hiç? Bir düşünün isterseniz...

III.4) Nihayet!

"Tek bir tarih yoktur."[238]

Diyeceklerimi tamamlıyorum:

Hegelci Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nde Marx'ın, "Dinsel sıkıntı hem gerçek sıkıntıların bir dışavurumu hem de gerçek sıkıntılara karşı bir protestodur. Din, ruhsuz bir dünyanın ruhu olduğu gibi, ıstırap içindeki yaratığın feryadı ve kalpsiz bir dünyanın kalbidir. Din halkın afyonudur" saptamasıyla betimlediği soru(n) karşısında radikal sosyalistlerin tavrı, din konusundaki politikaları nettir ve kısa vadeli güç toplama kaygılarıyla terk edilemez:

i) Din ile devletin tamamen ayrılması (Türkiye'de bunun anlamı: Laiklik sürecinin devam ettirilerek, Diyanet İşleri'nin lağvedilmesi, zorunlu din derslerine son verilmesi, din derslerinin din bilimlerini de içerecek şekilde etik derslerine dönüştürülmesi, devlet eliyle ve halkın vergileriyle yetiştirilen ruhban ordularına son verilmesi, dini kurumların tamamen onlara inananlar tarafından finanse edilmesi ilkesinin yasalaştırılması),

ii) İnanç ve inanmama özgürlüğünün insan hakkı olarak savunulması,

iii) Dini, toplumsal ve siyasal alanlara yaymaya çalışan tüm kurum, kuruluş ve düşüncelerle mücadele edilmesi, bu mücadeleye destek vermeyen inananların gerçek emellerinin deşifre edilmesi...

Çerçeve budur.

Bu bağlamda da sol siyaset, bireyin dinsel inanışıyla ilgilenmez. İnancını yaşamasına müdahale etmez. Ama dinle ilgilenir. Dinsel düşüncenin

---

[237] "Kurtulmuş'un, AKP'ye Geçmesi Travmadır", Cumhuriyet, 14 Temmuz 2012, s.5.

[238] Salustiano Moreta Velayos.

hakikatle ilişkisini felsefi düzlemde sorgulamakla kalmaz, siyasal alanda, dinsel projelerle hesaplaşır. Bu hesaplaşma bir zorunluluktur. "Kutsal" siyasetin gündelik hayata ve kurumlara müdahale etme gücüne eriştiği bir ortamda, semavi projelerin toplum için ne anlama geldiğini açıklamak sol olmanın gereğidir. Dinsel siyaset elbette her zaman sol karşıtı olmak zorunda değildir. Ancak Latin Amerika'nın aksine Türkiye'de özellikle Sünni Siyasal İslâm, tarihsel olarak kendini sol değerlere düşmanlık üzerinden tanımlıyor. Bu durum söz konusu kesimde sorgulanmaya başlanmış olsa bile gövdenin refleksi hâlâ aynıdır.

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Onun için Saliha kadınlar itaatkârdırlar... Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın (yola gelmezlerse) dövün".[239] Nisa Suresi'nin bu ayetini bilmeyen var mı? Burada 1400 yıl önceki toplumsal modeli tartışmanın anlamı yok. Ama başka bir sorun orta yerde duruyor. "Yaratıcının" insanlar arasında eşitsizlik tanımı yaparak ulaştığı iktisadî ve hukuksal sonuçları ideal toplumun göstergesi olarak gören dinsel siyasi örgütlenmelerin varlığı...

Burada altını defalarca çizmeden geçmeyelim: Türbanı özgürlük nesnesi ilan edenlerin, kadın saçını günah nesnesine çeviren anlayışlarıyla ideolojik hesaplaşma şart değil midir?[240]

---

[239] Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Açık Meali, Heyet, Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992, s.83, Nisa Suresi 34. Ayet.

[240] Bkz. Joan Wallach Scott, Örtünmenin Siyaseti, çev. Merve Tabur, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2012; Cemal Candaş, "Türbana mı Kadına mı Özgürlük?", Kızılcık, No:40, Güz 2010-Kış 2011, s.22-25; İrfan Açıkgöz, "Türban Tartışmaları ve Örtülen Temel Sorunlarımız", Esmer, No: 66, 1 Kasım 2010, s.28; Mustafa Yalçıner, "Türban ve Demokrasi", Günlük, 25 Ekim 2010, s.10; Seçil Aslan, "Bir Sorgulama Sembolü Olarak Türban: Karşıtlıklar ve Dışarılıklar", Birikim, No:239, Mart 2009, s.26-39; "Türban", Demokratik Kadın Hareketi Bülteni, No:7, Mart 2008, s.16-18; "Kadın, Özgürlük ve Türban", Çoban Ateşi, No:42, 21 Şubat 2008, s.1-3; Büşra Servet Akdoğan, "Toplumsal Sorun Olarak Türban", Radikal İki, 9 Mart 2008, s.7; Nuray Mert, "Yasağa da Baskıya da Hayır!", Hürriyet, 11 Ekim 2010, s.19; H.B. Kahraman, "Modernlik ve Türban", Sabah, 13 Şubat 2008, s.19; Özdemir İnce, "Türban Sadece Türban Değildir", Hürriyet, 30 Ekim 2010, s.20; Hilmi Yavuz, "Başörtüsü Meselesi: 'Suyu Akarına Bırakmak!'", Zaman, 31 Ekim 2010, s.27; Yusuf Şahin, "Tarafsızlık Miti ve Başörtüsü Sorunu", Taraf, 22 Ekim 2010, s.16; E. Dumanlı, "Başörtüsü Sorunu Çö-

Elbette kılık kıyafet yasaklarının savunulabilir bir yanı yoktur. Ancak her şeyin "günah" ve yasak katına indirgenmesine ve dayatılmaya kalkışılmasına ne denilecek?

Solun dinsel kurmaca ile mücadelesi sadece siyasal hayatı değil bilimsel alanı da kapsamak zorundayken; gündelik hayatımızı dinsel referanslar üzerinden düzenlemeye çalışan, bilimsel bilgiyi kutsal sözle sınamaya kalkan bir din anlayışına karşı kendi tezini anlatmak, solun görevidir.

Solun din karşısındaki duruşu ne olmalıdır mı?

"İnananların inançlarını özgürce yaşayabilmeleri anlamında bir özgürlük manifestosu olmalıdır. Seküler bir siyasal ve sosyal hayatı sonuna kadar savunsa da gündelik hayatta, sokakta inancın kurallarına müdahale edilmeyen bir sosyal barışı desteklemelidir. Fakat aynı zamanda dogmanın doğasallaştırılmasına ve hayatın, göklerden geldiği iddia edilen değişmez sosyal modellerin kıskacı altına alınmasına yüksek sesle itiraz etmelidir. Sol, farklılıklarımızla bir arada yaşamayı savunmalıdır, ama bir arada yaşama arzusu, insanı doğadan soyutlayıp kâinatta özel bir yere yerleştiren bu anlamda 'insan türünün' ırkçılığına soyunan Ortadoğu dinlerine karşı siyasal, sosyal ve düşünsel alanda bir mücadele yükseltilmesini engellememelidir".[241]

---

zülecek Ama", Zaman, 11 Ekim 2010, s.22; Mine G. Kırıkkanat, "Türbanlı Mantık", Cumhuriyet, 20 Ekim 2010, s.9; Fikret Bila, "Türbanda Ölçü", Milliyet, 8 Ekim 2010, s.16; Sibel Kahraman, "YÖK'ten Türban Talimatı", Milliyet, 5 Ekim 2010, s.19; F. Bila, "Kılıçdaroğlu Türbanı Kafasında Çözmüş", Milliyet, 6 Ekim 2010, s.14; Taha Akyol, "Türban Simgedir!", Milliyet, 7 Ekim 2010, s.17; E. Uslu, "AKP'nin Türbanları", Günlük, 22 Ekim 2010, s.11; O.K. Cengiz, "Kürtaj ve Başörtüsü", Radikal, 28 Mayıs 2012, s.14; "AKP'nin Türban Taktiği Meclisi Tıkadı", Evrensel, 22 Ekim 2010, s.7; T. Akyol, "CHP ve YÖK Açısından Türban Sorunu", Milliyet, 5 Ekim 2010, s.15; K. Gürsel, "Tesettür Yasağı Sorunu Çözülürken", Milliyet, 7 Ekim 2010, s.21; Ö. İnce, "Türban Fesadı", Hürriyet, 12 Ekim 2010, s.18; F. Tınç, "Türban Meselesi", Hürriyet, 11 Ekim 2010, s.21; R. Petek, "CHP Başörtüsünü İstismar Ediyor", Zaman, 28 Ağustos 2010, s.26; Necla Arat, "Çağdaş Yaşam Modelinden Ödün Verilemez", Cumhuriyet, 13 Aralık 2003, s.2.

[241] Murat Utkucu, *Kur'an Okumaları: Vahiy Bilgisinin Eleştirisi*, Epos Yay., 2006, s.22.

DİNLER VE HETERODOKSİLER

ÇAKIR CEYHAN SUVARİ

Giriş

Dinler, her ne kadar modernleşmeci aydınlarca muhafazakârlığın sığınağı/kaleleri olarak gösterilse de, gerçekte oldukça devingen ve her döneme, her ekonomik sisteme ve her kültüre göre kendini başarılı bir şekilde uyarlayabilme yeteneğine sahip kurumlardır. Diğer bir ifadeyle; her dönem, her ekonomik sistem ve her kültür kendini kutsayacak ve etkinliklerini meşrulaştıracak bir dine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle aynı din dahi, değişen koşullara göre yeniden ve yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla dini tek bir tanıma sığdırmaya çalışmak onun yaşam üzerindeki etkinliğinin basitleştirilmesinden başka bir anlam ifade etmeyecektir. Aşağıda verilen örneklerde de görüleceği üzere din kimi zaman resmi ideoloji, kimi zaman muhalefetin ideolojisi, kimi zaman kimlik kurucu bir öğe, kimi zaman simgeler toplamı, kimi zaman ise sadece tapınmaya ilişkin düşün ve pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şeriati (2004: 117), dini, insanın kendisiyle var olan dünya endişesinden kendini arındırarak topraktan Allah'a geri dönmesi ve dünya olarak gördüğü tabiat ve hayata kutsiyet bağışlayıp ahirete dönüşmesi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu tanım dinsel kimliğe sahip bir insanın bakış açısını tüm çıplaklığıyla yansıtmaktadır. Sosyolojik ve antropolojik bir bakış açısından farklı olarak merkeze sadece kutsallığı yerleştirmektedir. Bu yaklaşıma göre hayattaki tek gerçek şey; dindir.

Atay (2004: 18) ise, doğaüstü varlıklar ve güçlere ilişkin zihinsel tutumlar ve davranışlar örüntüsü olarak dini tanımlamaktadır. Antropolog kimliğiyle dine yaklaşan Atay (2004: 21), dinsel bakış açısına sahip Şeraiti'den farklı olarak, dinin bu kısa tanımından çok daha fazla bir anlam taşıdığını kaydetmektedir:

"Din denetlenemeyeni denetlemek, açıklanamayanı açıklamak, hayata ve insana dair bir anlam haritası sunmak ve 'kaos'u 'kozmos'a çevirmek gibi 'psikokültürel' işlevlerinin yanı sıra toplumsal süreçler ve ilişkilerde de bir dizi işleve sahip olduğu tespit edilebilir. Her şeyden önce din, bir toplumsal denetim mekanizması olarak çalışabilir. Toplumsal olarak kabul edilebilir davranış ve tutumları teşvik ederek, uygun olmayanları ise hoş karşılamayarak toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu bakımdan her bir din uygun ve doğru davranış reçetelerini sunan bir ahlak sistemidir. Öte yandan duygu-yoğun ayin ortamları, insanların ortak kimliklerini ifade etmelerine, dışa vurmalarına olanak verir. Böylece dinsel pratiklerin bir insan topluluğu içersinde dayanışmaya yardımcı olduğu, topluluk kimliğinin ve aidiyetinin birey tarafından hissedilmesini sağladığı da ileri sürülebilir".

Geertz, "genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formüle ederek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler yaratan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hallerin ve güdülerin eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan simgeler sistemi" (akt. Morris 2004: 497) olarak dini tanımlamıştır. Geertz, dinsel simgelerin özel bir yaşam biçimiyle belli bir metapsişik arasında "temel uygarlık" formüle ettiğini ve böylece halkın 'ethos'u (yaşamlarının estetik tarzı, tonu ve kalitesi) ile dünya görüşü, yani düzene dair en geniş çerçeveli düşüncelerini bireşime kavuşturan bir işlev gördüğünü öne sürer (akt. Morris 2004: 497).

Dini, sosyal ilişkilerin ürettiği semboller ve pratikler sistemi olarak tanımlayan Turner'a (1999: XIII-XIV) göre, din aynı zamanda sosyal varlığa bir perspektif de sunmaktadır. Seul'a (1999: 559) göre de dinler, bireyin sosyal-psikolojik, yerel-küresel, kozmolojik, dünyevi-metafiziksel pek çok ihtiyacına/sorununa cevap veren kaynaklardır. Benzer şekilde dini, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimi olarak gören Berger (2005: 67), bu özelliği sayesinde dinlerin insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynadığına dikkat çekmektedir. Duman da (2007: 59), mit ve dinlerin, insan yaşamını anlamlandıran, düzenleyen ve değiştiren olgular olarak her zaman işlevsel bir özelliğe sahip olduğunu ve sadece kutsala ilişkin olanı anlatmakla, kutsalın kapılarını aralamakla kalmadıkları, aynı zamanda profan, seküler olanı da değer alanına taşıyarak onu normatifleştirmeye, başka bir deyişle onu yeniden kutsallaştırmaya çalıştıklarını söylemektedir.

Din, sadece gündelik hayata müdahale etmekle kalmaz, aynı zamanda siyasal arenada da boy göstererek yönetmek ve yönetilmek gibi iktidar alanlarına da müdahalede bulunur, hatta çoğu zaman bizzat iktidar da olur. Nitekim İslam inancına göre, "demokrasiye tabi olmak, yasama yetkisini Tanrıdan başka birine atfetme düşüncesine tabi olmak anlamına gelir ki, bu düşünceyi destekleyenler kafirdir, çünkü insanlar adına yasama yapan kendini Tanrı ilan etmiştir ve bu kişiye tabi olan da onun Tanrılığını kabul etmiştir" (Castells 2006: 32-33).

Din ve iktidar ilişkisini sınıfsal bir perspektifle açık ve anlaşılır bir şekilde tanımlayan Marx'a geçmeden önce; "din toplumsalı düzenleyen bir girişim [ve] maddi yaşam alanlarına dair hukuksal bir metindir" (Duman 2007: 65) ya da Berger'in (akt. Duman 2007: 65) ifadesiyle din; "her dönemde insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır", Smith (2002: 61) ise, hem sembolik bir iletişim kodu, hem de modern öncesi topluluklar arasında bir toplumsal örgütün odağı olarak dinin önemine dikkat çekmektedir, ya da Mardin'in (2001: 65) tanımlamasıyla din, "insanlara çevrelerindeki dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkanı sağlar", yahut "mit ve dinler; her dönemde gerçekliğini ideal formlarına karşılık gelecek biçimde toplumsal, siyasal, kültürel ve ideolojik olarak yeniden üretilirler" (Duman 2007: 59), şeklinde daha da çoğaltılabilecek tanımlar dinin ideolojik yönünü açıkça ortaya koymaktadır.

Dini, ideolojinin ilk biçimi olarak tanımlayan Marx (akt. Atay 2004: 23), aynı zamanda "o, halkın afyonudur" şeklindeki klişeleşmiş sözünü "ruhsuz bir durumun ruhu olduğu kadar, ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın kalbidir de" (akt. Morris 2004: 60) söylemiyle destekleyerek dinin birden fazla yönüne de değinmiş olmaktadır. Ancak farklı kesimlerce "o, halkın afyonudur" söylemi tek başına alıntılanarak bir propaganda aracı olarak Marksizm'e karşı kullanılmaya devam etmektedir. Atay (2004: 24), Marx'ın "halkın afyonu" nitelemesini din için halkı uyuşturan değil teskin eden, dünyevi süreçlerde sefalet içindeki tahribata uğramış yoksul kitleleri rahatlatan, manevi zenginlik vaadi ile dünyaya tahammül etmeyi sağlayan bir rahatlatıcı olarak anlamlandırmaktadır. Mardin (2001: 44) de 'afyon'un vicdansız bir üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç olarak görülmemesi gerektiğini, gerçekte insanların kendilerini olayların yüzeyinde

batmadan tutabilmek için kullandıkları bir kendi kendini aldatmaca olarak tanımlamaktadır. Turner (1999: 178-198), dinin, iktidar aracı olarak, iktidarı ve onun ideolojisini meşrulaştırarak egemenlik alanına hizmet ettiğini söylerken aynı zamanda Marx'ın düşüncesini de doğrulamış olmaktadır.

Özbudun (2004: 43) da dini, Marksist bir bakış açısıyla bir yandan yönetenler açısından siyasal iktidarın meşrulaştırıcısı, bir yandan iktidar dışı toplumsal kesimlerin iktidar yapılarına eklemlenme çabalarının ideolojik zemini, bir yandan da iktidar karşıtı güçlerin sınıfsal mücadelelerinin ifadelendiricisi (kimi heterodoks hareketlerde olduğu gibi) gibi zıt işlevler üstlenmiş bir kavram olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık Turner (1999: 109), dinin sosyal bir çimento olarak; düşman/rakip sosyal sınıflar arasında bir köprü kurduğuna ve söz konusu sınıflar arasındaki olası çatışmaları bastırdığına dikkat çekmektedir. Yani din, bir yönüyle sosyal uzlaşı işlevi görmekteyken, öte yandan muhalefetin ideolojisi olan halk dini aracılığıyla da sınıflar arası çatışmalara dayanak oluşturmaktadır.

İdeolojik olsun ya da olmasın, çoğu din, inananlarından kendisine sorgusuz sualsiz bağlanmasını istemektedir. Doğal olarak inançlı insan, aynı zamanda itaat eden insandır. Tanrıdan başlayarak, dini kurumlara, devlete, onun yöneticilerine, aileye, onun reisi babaya/kocaya uzanan bir silsileye itaati gerektirir –ki bu durum, günümüzün seküler ideolojilerinde de aşağı yukarı böyledir. Nitekim çoğu dinin içeriğinde yönetmeye ve yönetilmeye ilişkin öneri ve emirler bulunduğu bilinmektedir. Bu da Özbudun'un (2004) tanımlamasında ortaya koyduğu üzere dinin en az iki boyutu olduğunu göstermektedir, yani ortodoksi olarak adlandırılan yönetenin dini ve heterodoksi olarak adlandırılan yönetilenin dini.

Heterodoksi ve Ortodoksi

Heterodoks kavramı etimolojik olarak Yunanca kökenli bir kelimedir (Longer ve Simon 2008: 282). "Diğer", "öteki", "başka" "farklı" gibi anlamlara gelen Yunanca *heteros* ve "öğreti", "düşünce" anlamındaki *doxa* sözcüklerinden oluşur. Orijinal kullanımıyla ana düşünceden/fikirden/akımdan sapmış olan anlamına gelir. Kısaca heterodoks kavramı; devlet, resmi ideoloji ve kilise gibi mercilerin kabul ettiği doktrin ve düşünceleri kabul etmeyen "dairenin dışındaki" düşünce ve görüşleri içermektedir

(Webster's En. 1996: 667). Diğer bir değişle heterodoks olma, yerleşik ya da genel kabul gören öğreti ya da fikirlerle hemfikir olmama, onları kabul etmeme durumunu ifade için kullanılmıştır (Murray 1989: 1).

Tarihsel olarak heterodoks kavramı orijinal kullanımının dışında dinsel anlamda, erken Hıristiyan sektleri için de kullanılmaktaydı (Özbudun 2003: 154). Nitekim, özellikle 2. yüzyılda Anadolu ve Suriye üzerinde gelişen Hıristiyan hareketleri tanımlamak üzere kullanılmıştır (Longer ve Simon 2008: 282). Yine, 17. ve 18. yüzyılda Batı Avrupa'da heterodoksi, anolojik olarak heretik kavramının yerine, özellikle Anglikan ve Protestan hareketleri imlemek üzere kullanılmaya başlamıştır (Longer ve Simon 2008: 283). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere heterodoks ve heretik kavramı erken Hıristiyanlık çağından itibaren 'sapkın', 'yoldan çıkmış' anlamında özellikle iktidar, yani resmi inancın dışında kalan inanç ve sektleri tanımlamak üzere kullanılmaya başlamıştır. Bu bakımdan heterodoksi kurumsallaşamamış bir inanç biçimi olarak da tanımlanmaktadır (Belyaev 2010: 137).

Heterodoks hareketleri tanımlamak üzere ayrıca "orthopraxy", "halk dini", "azınlık dini", "kült", "sekt", "yeni dini hareketler", "mistisizm", "okültizm" ve "ezoterizm" kavramları da kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir (Belyaev 2010: 137; Longer ve Simon 2008: 274).

Batı dünyasına ve onun düşünce biçimine ait yukarıda bahsettiğim kavramların İslami dünyada da benzer bir içerik ve amaç için kullanılan Arapça ve Farsça karşılıkları bulunmaktadır. Sözgelimi "mulhid" (inançsız), "ehl-i bid'at" (kâfir), "zındık" (dinsiz) bunlar arasında ilk akla gelenlerdir (Longer ve Simon 2008: 283). Yine "rafizi" kelimesi de ilk olarak Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliklerini kabul etmeyenleri tanımlamak üzere kullanılmış, daha sonra İslam ortodoksisi tarafından Şii İslam mensupları için kullanılmaya başlanmıştır (Longer ve Simon 2008: 285).

Heterodoksinin karşıtı olarak kullanılan ortodoksi ise, yine Yunanca bir kelime olup geçerli ve doğru düşünce veya doktrinler anlamına gelmektedir (Webster's En. 1996). Sözlük anlamlarından da anlaşılacağı gibi ortodoks inançlar kurumsallaşmayı gerçekleştiren mezhep ya da anlayışlardan ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ortodoks düşünceler inanca sınırlar çizerek bir merkez oluşturmaktadır. Bu merkezin dışında kalan düşün-

ce ve inançlar da yukarıda bahsettiğimiz sapkın ve yoldan çıkmış anlamı yüklenmiş terimlerle adlandırılmaktadır.

Heretik ya da heterodoks ilan edilen hareketler, resmi dinin temsilcileri tarafından, sapkın; dinden çıkmış; günahkâr ve benzeri sıfatlarla din dışı ilan ediledursunlar, aynı şekilde muhalefeti temsil eden hareketler de iktidarı, yani ortodoksiyi zevk ve sefa düşkünü, doğru yoldan çıkmış ve şeytani gibi sıfatlarla din dışı ilan etmektedirler. Yani her biri, dinin gerçek temsilcisi olarak kendilerini göstermektedirler.

Kendilerini farklı, hatta düşman olarak tanımlasalar da, Semitik dinlerdeki ortodoks anlayışlar belli alanlarda ortak özellikler taşımaktadır. Bunlar arasında yüce ve mutlak iktidar sahibi bir tanrı, kutsal metinlere dayalı bir gelenek, peygamberlerin ilettiği vahiyler ve kıyamet inancı başta gelmektedir. Ortodoksideki tanrısal özellikler tanrının dünyevi temsilcileri olan iktidar sahipleri ve onların kurumlarının nitelikleri arasında da yer almaktadır. Üstelik bu, totaliter rejimler kadar seküler iktidar aygıtlarınca da dönüştürülerek sürdürülen bir "gelenek"tir. Bu durumda, örneğin kutsal kitapların belirlediği yasalar yerini "modern/medeni" yasalara bıraksa da, ilkinin kutsal olma niteliği ikinci durumda da sürdürülmektedir. Weber'in (1968: 208) ifadesiyle, "yasalar kutsaldır"; çünkü yasaların kutsallığı, Aydınlanma dönemi öncesi toplumlarda, dinler tarafından belirlenmiş olmalarıyla ilişkilidir.

Öte yandan ortodoksi kadar Musevi hasidizmi,[1] İslam sufizmi ve Hıristiyan popüler mistisizmi gibi halk inançları da kültürel gelenek ve sosyal organizasyon bakımından büyük oranda ortak özellikler gösterirler (Turner 1999: 7). Üstelik Hıristiyanlık, Musevilik ve İslam'ın ortodoks kanadında karşılıklı belirgin zıtlaşmalar ve ötekileştirmeler söz konusuyken, onların küçük geleneklerinde, yani halk inançlarında bir yakınlaşma (Turner 1999: 7) ve senkretizm görülmektedir. Ortodoks inançların anlaşılması zor kutsal metin püritenliğine ve ulaşılması imkansız tanrı kavramına alternatif olarak halk inançları, insan ve tanrı arasında aracılık yapan, hatta bazı durumlarda tanrısal bir yansıma olan azizler/veliler aracı-

[1] Yahudilik içerisinde yer alan ve mistisizme dayanan hasidizm inancı, kitabi öğretilerden çok bireyin kendi özünde yarattığı tanrı sevgisini ve ona karşı olan sorumluluğun önemine değinir.

lığıyla tanrıyı ulaşılır, hatta görünür kılarken, mistisizm ve mitoslar üzerinden de anlaşılması zor kutsal metinleri anlaşılır hale getirmektedirler.

Heterodoks Hareketlerdeki Ortak Söylem ve Aktarılan Motifler

Ortak söylem ve motiflerin ortaya konulması için Paulician Hareketinden başlayarak bazı Hıristiyan heretik kiliseleri ile İslami heterodoks hareketlere yakından bakmamız yeterli olacaktır.

Paulicianizm, 7. yüzyılda Bizans topraklarında Ermeni köylü ve çiftçiler arasında yayılmıştır. Manihezimden çok fazla etkilendiği anlaşılan hareket, insanın kötülükten, ancak maddi dünyaya ilişkin şeyleri yadsımasıyla uzak durabileceğini öğütlemekteydi (Seidler 1999: 79) Paulicianizme göre, maddi dünyanın kötü tanrısıyla manevi dünyanın iyi tanrısı arasında kıyasıya bir mücadele sürmektedir. Paulicianlar resmi kilisenin tüm tapınım biçim ve sembollerini kötü tanrının yaratımları olduğunu düşündükleri için reddetmişlerdir (Özbudun 2003: 164). Gerçekte, bu tepkinin kötülük tanrısı ile ifade edilen resmi siyasal ve dini erke olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin zenginliğini eleştirmesinin yanı sıra dünyevi serveti yadsıması, kutsal tasvirler kültüne karşı çıkması, azizleri kabul etmemesi, bütün halkların eşit olduğu fikrini savunması ve toplumsal ayrıcalıkların kaldırılması gibi düşünceleri nedeniyle Paulicianizm, özellikle köylülere ve şehirlerin pleb nüfusuna çekici gelmekteydi (Seidler 1999: 93). Paulicianlar bir süre Arap, Bizans çelişkisinden yararlanarak, Arap himayesinde gelişme fırsatı yakalamışlarsa da, 843 ve 872 yılları arasında Bizans yönetiminin saldırıları sonucunda Anadolu'daki varlıkları sona ermiştir. Geriye kalan bir grup Paulician, Balkanlara sürülmüş ve varlıkları burada bir süre daha devam etmiştir (Özbudun 2003: 166).

Anadolu'da Paulician hareketinden sonra Balkanlarda Bogomil hareketinin çıktığını görmekteyiz. Balkanlardaki Paulician izlerinin etkisiyle, buradaki kentli Bizans ve köylü Bulgar halkları arasındaki çelişkinin tetiklediği Bogomil hareketi, ılımlı bir düalizm görüşüne dayanmaktadır (Murray 1989: 30). Bogomiller, kilise binalarını Şeytan işi olarak görmekte, maddi dünyanın Şeytan'ın denetimi altında bulunduğuna ve din adamlarının da Şeytan'ın yardımcıları olduklarına inanmaktaydılar. Bizans'a karşı bir süre

direnen Bogomiller, 13. yüzyıldan itibaren Bulgar Krallığı'nın da karşı tavrı sonucunda gerilemeye başlamıştır (Özbudun 2003: 169).

Anadolu ve Balkanlarda patlak veren heretik isyanlar karşısında 11. yüzyıla kadar Batı Avrupa görece daha huzurlu görünmektedir. Ancak çok geçmeden Batı Avrupa'da da heretik kökenli bir dizi isyan baş gösterecektir. Bunlardan biri Cathari Hareketidir. Cathariler de kilise pratik ve sembollerine karşı çıkarak öğretilerini yaymaya başlamışlardır. İlk Hıristiyanların yaşamlarını örnek alarak yalın ve yoksul bir yaşamı savundular (Özbudun 2003: 171). Cathariler; cenneti, cehennemi, yeniden dirilişi yok sayıyor; inancın zorla olmayacağını ilke ediniyor; devlet dahil tüm toplumsal ve siyasal merkeziyetçiliği, özel mülkiyeti reddediyor; toprak ve iş paylaşımını ön görüyorlardı (Barber 1995: III 45-48). Catharilere göre de dünya maddi olan kötüyle, iyi olan manevi dünya şeklinde düalisttir. İnsanlık bu iki zıt ilkenin ürünüdür; ruh iyi tanrının yaratımı, buna karşın beden kötü tanrının yaratımıdır. Toplum, sıradan insanlarla kusursuz (perfect) olarak adlandırılan ruhban sınıfından meydana gelmekteydi. Ayrıca, kilise binaları yoktu ve haç kullanmayı da reddediyorlardı (Murray 1989: 105-107).

Her ne kadar farklı dinler olsalar da Hıristiyan heretik hareketlerle İslami heterodoks hareketler arasında da pek çok ortak motifin olduğunu görmekteyiz. Sözgelimi Karmatilik, El-Mukanna Hareketi, Anadolu'daki Babai ve Bedreddin hareketleri hem söylem hem de taban olarak heretik kiliselerle benzeşmektedir. Bunlar arasından Mukanna hareketine göz attığımızda bahsettiğim benzerlik görülecektir. Ortodoks İslam'ın temsilcilerince "Sapık El-Mukanna" olarak adlandırılan Mukanna, eski İran ve Mezopotamya dinlerinde yer alan ve yerli halklara sempatik gelen Mehdi/Mesih ve ruh göçü (reenkarnasyon) inancıyla taraftar toplamıştı. Ruh göçü yoluyla Muhammed Peygamberin ruhunun Ali ve Ebu Müslim'den sonra kendisine geçtiğini söyleyen Mukanna, 780 yılında, Emevi ordusu tarafından sıkıştırıldığında intihar etmiştir (Rahman 1995: 185). Mukanna taraftarları Babek adlı İranlı bir liderin önderliğinde, Azerbaycan'da ikinci bir isyan başlattılar. Babek'in fikirleri Mazdek[2] dininin etki-

[2] Sasani hükümdarı Kawad (488-531) zamanında, Mazdek adlı bir dini lider tarafından kurulan Mazdekizm, ortakçı ve barışçı söylemiyle bilinmektedir. Kawad tarafından desteklense

sinde eşitlikçi bir söyleme sahipti. Çok kısa bir sürede Azerbaycan üzerinden Ermenistan ve İran'ın kuzeyine kadar yayılan Babek hareketi yirmi yıl boyunca, yani 838 yılında Babek'in İran'da halife askerlerince yakalanarak öldürülmesine kadar etkin olmuştur (Rahman 1995: 207).

Hem İslam hem de Hıristiyan heterodoks hareketlerince paylaşılan diğer bir motif de milenaryanizm inancıdır. Pek çok din ya da inanç sisteminin bünyesinde yer alan milenaryanizm/milenyalizm dünyanın yok olmasından hemen önce büyük çapta dönüşümlere yol açarak sefalete son verecek, insanlara huzur ve selamet getirecek belli olayların olacağı inancı ve beklentisidir. Pek çok durumda kutsal bir şahsiyet ya da bir kurtarıcı milenaryan kavramlaştırmanın odağında yer alır (Atay 1996: 208).

İktidar ve onun onaylayıcısı ortodoksi tarafından ezilen kesimlerin sığınağı olan halk inançlarında, bir gün ilahi bir kurtarıcının (mesih/mehdi) yeryüzüne inerek kendilerini bu zulümden kurtaracağı ve onlara bir yeryüzü cenneti kuracağı inancı egemendir. Weber (1968: 263), bu beklentiye sahip inançlara "kurtuluş dini" tanımlaması getirmektedir. Ancak Weber (1968: 263), İslam'ın kurtuluş kavramına yabancı olduğunu, dolayısıyla İslamiyet'in bir kurtuluş dini olmadığını kaydetmektedir. Çünkü İslamiyet'te kurtuluşu gerçekleştirecek olan kurtarıcının "sonsuz bir güce sahip olan Allah'ın bu kudretine sahip olamayacağına inanılmaktadır. Zira Hıristiyanlık ve Musevilikte kurtuluşu gerçekleştirecek olan kişinin tanrısal bir güce ve yetkiye sahip olduğuna inanılmaktadır. Ne var ki, Weber'in bu düşüncesi sadece ortodoks İslam için geçerlidir. Heterodoks olarak tanımlanan çeşitli İslami hareketler "mehdi" inancıyla kurtuluşçu özellikler taşırlar. Bu hareketlerin önderleri de pek çok açıdan tanrısal yetkiyle donatılmıştır. Şiiliğe temel oluşturan İsmaili hareketi, Karmatiler, Anadolu'daki Babailer ve Bedereddiniler kurtuluş dini içerisine yerleştirilebilir. Nitekim Ocak (1996: 153), Bedreddin harekâtını mesianik bir hareket olarak tanımlamaktadır. Bedreddin'in, Ankara Savaşı sonrası Fetret Devri'nin yaşandığı Osmanlı topraklarında, günün siyasal ve ekonomik koşullarından olumsuz etkilenen yoksul köylü ve göçebe çoban kesimlerin gözünde ilahi bir kurtarıcı olarak görüldüğü bilinmektedir.

---

de 531-579 yılları arasında I. Hüsrev tarafından yasaklanmış ve mensupları katledilmiştir (bkz. Eliade 1997).

Aslında her bir ortodoks inanç, ortaya çıkış sürecinde halk inancı özellikleri taşımaktaydı. Onlar da başlangıçta içerisinden çıktıkları inançlar tarafından sapkın ilan edilerek meşru zemin dışına itilmiş ve taraftarları da çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Zamanla kurumsallaşarak iktidar olmayı başaran söz konusu inançlar, yerine geçtikleri öncelleri gibi yine kendi ortodoks ve heterodokslarını yaratmışlardır. Söz gelimi erken Hıristiyanlık ve İslamiyet dinlerinden ilki Musevilik ikincisi de Arap paganizmi tarafından sapkın ilan edilmiştir. Her iki dinin de başlangıçtaki öğretileri daha sonra kendi içlerinden çıkan halk dinlerine referans oluşturacak kadar ezilmiş ve dışlanmış bir dile ve pratiğe sahipti. Nitekim erken Hıristiyanlık iki ölümcül günah tanımlamıştır. "İlki; 'kutsal ruh'a karşı işlenen günah, ikincisi de 'kibirlilik'tir" (Weber 1968: 271). Bu dönemde İsa'nın öğretileri yoksul insanların dayanışması ile karakterize edilen karşılıklı yardımlaşma ahlakı üzerine kurulmuş ve bu yardımlaşmanın Tanrı tarafından ödüllendirileceği ilan edilmiştir. Koşulsuz affetme, koşulsuz hayırseverlik, düşmanı da olsa koşulsuz sevmek ve düşmanlarınca haksız bir şekilde acı çektirilse bile koşulsuz olarak intikam hırsından uzak durmak erken Hıristiyanlığın temelini oluşturan erdemlerdendi (Weber 1968: 272-273), İsa'nın, alt tabakaların sempatisini kazanan öğretisi, ondan yaklaşık 200 yıl sonra Paul tarafından kurumsallaştırılacak ve artık yoksulların ve kölelerin yasaklı, dolayısıyla gizli dini olmaktan çıkıp yavaş yavaş devlet/iktidar dini olmaya başlayacaktır (Weber 1968: 274). Roma İmparatorluğu tarafından resmi din olarak kabul edildikten sonra şiddetin, zenginliğin ve mülkiyetin yadsındığı erken Hıristiyanlık öğretisinin aksine gücün, iktidarın ve savaşın kutsandığı ve iktidarları meşrulaştıran bir dine dönüşmüştür.

Hıristiyanlık gibi dört kitaba sahip olmaması dikkate alınarak hiç değişmediği ve "bozulmadığı" iddia edilen İslamiyet de her dönem ve koşula göre kendini değiştirmek zorunda kalmıştır. İslam'ın Mekke'deki ilk dönemi, Muhammed'in eskatoloji üzerine geliştirdiği, kentli dindarların gizlice toplandığı ve dünyadan el-etek çekme eğiliminde olan heterodoks özelliklere sahip bir din iken, Muhammed ve taraftarlarının Medine'ye geçmelerinden sonra, erken İslam topluluğunun karakteri değişmeye başlamış ve artık İslam yüzünü dünyaya dönmüş ve savaşçı Arap aşiretlerinin

dini haline gelmiştir. Öyle ki, o andan itibaren Müslümanlar içerisinde güçlü bir savaşçı sınıf ortaya çıkmıştır (Weber 1968: 262). Günümüze gelinceye kadar İslamiyet, ortodoks İslam'ın kabul ettiği dört mezhebe ve ortodoks Müslümanlarca İslam'ın "sapkın" biçimleri olarak gösterilen Şiilik gibi yine onlarca mezhep ve yüzlerce tarikata bölünmüştür.

Kurumsallaşan ve devlet ideolojisi haline gelen ortodoks İslam'a karşı irili ufaklı pek çok isyan hareketi gerçekleştirilmiştir. Bunlardan çoğu başarısızlıkla sonuçlanmış; ama Ebu Müslim, Karmati veya Fatimi gibi bazı hareketler başarılı olmuş ve muzaffer isyancılar kendi devletlerini kurmuşlardır. Başarıya ulaşan hareketler, isyan aşamasındayken eşitlik ve adalet söylemleriyle yoksul ve dışlanmış kesimlerin umudu olmuştur. Ancak devletleşen bu hareketler çok geçmeden kendi egemen sınıflarını ve kurumlarını oluşturmaktan, yani ortodokslaşmaktan kurtulamamışlardır.

Heterodoks Hareketlerdeki Eşitlikçi Söylem

Neredeyse tüm heterodoks hareketlerde eşit ve adil bir düzenin ve bolluğun olduğu bir dünya cenneti vaadi başattır. Öyle ki, bazı sosyalist aydınlar heterodoks hareketlerin eşitlikçi ve sınıfsız bir toplum yaratma arzusunda olduğu iddiasına paralel olarak bunları "ilksel sosyalistler" olarak değerlendirmektedirler. Ne var ki, heterodoks hareketlerdeki eşit ve adil dünya kurgusu, yaşanan dünyadan çok öte dünya için anlatılanlarla benzerlik göstermektedir.

Hem Hıristiyan kökenli hem de İslami kökenli muhalif hareketlerdeki liderlerin halk arasında çoğunlukla mesih/mehdi ya da resul olarak görüldüğünden söz etmiştim. Bu da isyanlara katılan yoksul kesimlerin kurtuluşu ilahi bir erkte aradığını ortaya koymaktadır. Bu anlayışa göre; ilahi kurtarıcılar, zalim, dinsiz ve şeytani olan egemen sınıfları alt edecekler ve yoksullar için adil, eşitlikçi ve bolluk içinde bir dünya cenneti kuracaklardı. Burada gözden kaçırılmaması gereken şey; en az kurtarıcılar kadar nihai hedef olan "düzen"in de mistik olduğudur. Diğer bir deyişle, arzu edilen dünyevi cennet, aslında kutsal kitaplarda vaat edilen öte dünyaya ait cennet kurgusuyla tıpatıp örtüşmektedir. Ortaçağ Avrupası'nda yoksul köylülerce var olduğuna inanılan bir adayla ilgili anlatı bu ilişkiyi çok net olarak özetlemektedir:

Denizciler yeni ve çok güzel bir yer keşfettiler Okyanus Denizi'nde,
Hiç görülmemiş, hiç duyulmamış...
Bir rendelenmiş peynir dağı
Ovanın ortasında tek başına duruyor,
Zirvesinde bir güğüm...
Bir süt nehri fışkırıyor bir mağaradan,
Şehri baştanbaşa dolaşıyor.
Kıyıları ricotta'dan yapılmış.
Bu diyarın kralının adı Bugalosso.
Onu kral yapmışlar çünkü en tembelleri o,
Bir saman yığını gibi büyük ve şişko...
Kıçından kudret helvası akar,
Tükürdüğünde badem ezmesi tükürür,
Bit yerine balık var kafasında.
Orada ne eteğe ihtiyaç vardır ne de pelerine,
Ne gömlek ne de don lazım.
Hepsi de çıplak mütevazı kızlar, ahır uşakları.
Sıcak ya da soğuk yok,
Herkes istediğine istediği kadar bakar, dokunur.
Oh, ne mutlu hayat, ne güzel devir...
Orada çok çocuğun var diye canını sıkmazsın,
Burada olduğu gibi kafanı yormazsın.
Yağmur yağdığında ravioli yağar.
Kızlarını da düşünmezsin evlendirmek için,
Dert etme, nasılsa kapış kapış gider her birisi,
Herkes kendi iştahını doyurur.
Herkes her istediğine istediği gibi sahiptir.
Biri kalkıp çalışmaktan bahsetse,
Asarlar onu, cennete gitmesin diye...
Bu yerde köylüler, ameleler yoktur.
Herkes zengindir, herkesin gönlü ne çekerse vardır.
Çünkü sofralar tıka basa doludur...
Ne tarlalar ne de toprak bölünmüştür.
Herkes için her şey öyle bereketlidir ki,
Bu yer tamamıyla özgür (Ginzburg 1996: 111-113)

Ütopik cennet beklentisinin yanı sıra heterodoks hareketlerdeki eşitlikçilik söylemi de, sınıfsız ve kolektif bir dünya görüşünden ziyade sıkı bir cemaat dayanışmasını içermektedir. Bu, kabaca cemaat önderleri tarafından kaynakların denetlendiği ve yine bu önderler tarafından dağıtıldığı cemaatçi bir dayanışma biçimi olarak formüle edilebilir. Söz konusu dayanışmanın dinsel temelini/yasallaştırmasını ise 'din/mezhep kardeşliği' inancı oluşturmaktadır. Din kardeşliği, neredeyse tüm cemaatlerde çok önemli bir yer tutmaktadır. Weber (1968: 212), din kardeşliği kurumunun önemini karşılıklılık ilkesiyle açıklamaktadır; "birbirine yakın olan insanlar komşularına yardım ederler, çünkü zamanı gelince, aynı yardım kendilerine geri döner". Malakanlardaki Hıristiyan kardeşliği ilkesi ya da Alevilikteki musahiplik olarak bilinen yol kardeşliği, bahsedilen din kardeşliğiyle ilişkili uygulamalardır.

Sonuç

Heterodoksi ve ortodoksi zıtlığı bize dünyevi iktidar ilişkileriyle doğaüstü varlık kurgusu arasında önemli paralelliklerin olduğunun ipucunu vermektedir. Söz gelimi mutlak iktidar sahibi bir tanrı inancı, aslında yeryüzündeki iktidar ilişkilerinin adeta bir izdüşümüdür. Tanrının varlığının ve yapıp ettiklerinin tartışmasız ve şüpheye yer verilmeden kabul edilmesi demek, aynı zamanda onun yeryüzündeki temsilcisi olan iktidar aygıtının da aynı şekilde kabul edilmesi demektir. Sıradan insanların görevi, tanrıya ve onun yeryüzündeki "gölgesi"ne, yani iktidara kul olarak itaat etmektir.

Öte yandan yoksul ve dışlanmış kesimlerin tanrı kavrayışı ve din algısı da kendi toplumsal konumlarına uygun olarak inşa edilmektedir. Söz konusu kesimlerin inanç yapısı heterodoks hareketlerin özellikleri arasında anlattığımız eşitlikçi bir söyleme sahiptir. Sınırları kesin olarak çizilmiş ve anlaşılması zor püriten ortodoks inancı yerine heterodoksıde sınırların muğlâklaştığı senkretik bir inanç söz konusudur.

Ne var ki, heterodoks hareketlerin bahsedilen özellikleri muhalefette kaldıkları sürece geçerlidir. Diğer bir deyişle, heterodoks hareketlerin yoksul ve dışlanmış kesimleri cezbeden söylemlerini iktidar olduktan sonra terk ettikleri görülmektedir. Söz konusu dönüşüme dair pek çok tarihsel örnek bulunmaktadır. İktidarlaşan heterodoks hareketlerin değişen konumlarına paralel olarak söylemleri de değişmekte ve elde ettikleri iktidarlarının bekası

için otoriter bir dile sahip olmaya başlamaktadırlar. Heterodoksinin bu kısır döngüsü toplumsal eşitsizliğin sürdürülmesinde ve iktidar aygıtının her defasında yenden üretilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Nitekim Barthes (akt. Duman 2007: 63), dinlere dayanak oluşturan "mitlerin sanıldığı gibi geçmişe ait olanı değil her defasında yeniden üretilen ve egemen ilişkilere meşruluk sağlayan hegemonik ilişkilerin toplumsal düzeyde kurumsallaştıran bir işlev gördüğü"nü belirtmektedir. Aynı şekilde, Weber de (1997: 32), "reform hareketlerinin kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp var olan biçimin farklı bir anlamda değiştirilmesi olduğu"nu ifade etmektedir. Muhalif bir dile ve farklı bir yoruma sahip olsalar da heterodoksiler ruhban merkezli hiyerarşileriyle eşitsiz ve hükmedici bir yapıya aslında daha muhalefetteyken sahiptirler.

Kaynakça

Aktürk, Şener. "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", *Doğu Batı* Düşünce Dergisi, Sayı 44, 2008: 43-74.

Altıntaş, Nezahat. *Türkiye'de Etnik Kimlik Farklılaşmasında Din-Mezhep Etkisi ve Siyasete Yansıması*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, 2002.

Atay, Tayfun. *Batıda Bir Nakşî Cemaati*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Atay, Tayfun. *Din Hayatın İçinden Çıkar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Barber, Malcolm. *Crusaders and Heretics, 12th-14th Centuries*, Norfolk: Printed By Galliard, 1995.

Belyaev, Demyon. "Heterodoks" Religiosity in Russia After The Fall of Communism: Does it Challenge "Traditional" Religion?, Religion, State and Society, 2010: 38:2, pp. 135-151,

Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye- Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Bulut, Faik. *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2000.

Castells, M.G. ve Climo, J.J. "Meaning in Social Memory and History: Anthropological Perspectives", Social Memory and History Anthropological Perspectives, ed. By Jacop J. Climo and Maria G. Cattell, New York: Altamira Press, 2002: 1-36.

Daftary, Farhad. *İsmaililer*, Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 1993.

Duman, M. Zeki. "Modern Toplumlarda Kutsalın Yeniden Keşfi: Nesnel Gerçekliğin İnşa Edilmesinde Mit ve Dinin İşlevi", *Folklor/Edebiyat*, Cilt 13, Sayı 52, 2007/4, 2007: 59-68.

Eliade, Mircea. *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997.

Ginzburg, Carlo. *Peynir ve Kurtlar*, İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Kehrer, Günter vd. *Din Sosyolojisi*, çev. M. Emin Köktaş-Abdullah Topçuoğlu, Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

Kur'an-ı Kerim. Çeviri, Şeref A. Taha, Kemal Çelik, Ankara: Araştırma Yay., 2004.

Langer, R. ve Simon, *The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy-Dealing With Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies*, Die Welt Des Islams, 2008: 48, pp. 273-288.

Lenski, Gerhard. *The Religious Factor*, New York: Anchor Books, 1963.

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Mcneil, William H. *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kit., 1998.

Morris, Brian. *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Murray, D.Christie. *A History of Hersy*, New York: Oxford Uni. Press, 1989.

Ocak, A. Yaşar *Kalenderiler*, Ankara: TTK, 1999.

Ocak, A. Yaşar. *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.

Ocak, A. Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999a.

Okan, Murat. *Türkiye'de Alevilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Özbudun, Sibel. *Kültür Hâlleri*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003.

Rahman, H.U. *İslam Tarihi Kronolojisi*, çev.A. Büyükköse, İst.: Birleşik Yay., 1995.

Seidler, G.L. *Bizans Halk Hareketleri'nin İdeolojik Kökeni*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Özne Yayınları, 1999.

Seul, Jeffrey R. "'Ours is The Way of God': Religion, Identity, and Intergroup Conflict", *Journal of Peace Research*, Vol. 36, Sage Publications, 1999: 553-569.

Smith, Anthony D. *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. S. Bayramoğlu-H. Kendir, Ankara: Dost Yayınevi, 2002.

Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi*, çev. E. Vatansever, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2004.

Turner, Bryan S. *Religion and Social Theory*, London: Sage Publications, 1999.

Weber, Max. *The Sociology Of Religion*, Boston: Beacon Press, 1968.

Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, İstanbul: Hil Yayınları, 1997.

Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary Of The English Language, New York: Gramercy Books, 1996.

SINIFSAL ANLAMLANDIRMALAR VE DİN

YASİN DURAK*

Girizgâh

Sovyet kozmonot Yuri Gagarin uzaya ilk çıkan insan olarak dünyaya döndüğünde dönemin Sovyetler Birliği devlet başkanı Kruşçev ile görüşür. Kruşçev, sıradan bir sohbetin ardından bir fırsatını bularak Gagarin'e uzaya çıktığında tanrıyı görüp görmediğini sorar. Gagarin cevap verir: "Evet efendim, gördüğümden eminim, kesinlikle tanrı var". Bunun üzerine Krusçev yaklaşır ve der ki: "Ben de biliyorum aslında tanrının olduğunu, fakat sen yine de bunu kimseye söyleme, politikalarımız alt üst olur sonra"... Gagarin bir süre sonra Papa ile görüştüğünde yine aynı soruyla karşılaşır: "Tanrıyı gördün mü?" Bu sefer "hayır efendim, hiçbir şey görmedim, kesinlikle Tanrı yok" diye yanıtlar. Papa yaklaşır ve der ki: "Ben de biliyorum aslında tanrının olmadığını, ama sen yine de bunu kimseye söyleme, politikalarımız alt üst olmasın"...

İktidar(lar)ın din kavrayışını, ne olursa olsun kendi sahip olduğu erki temel alan o sahtekâr araçsalcılığı pek güzel özetleyen bir fıkradır bu. "Ezilenlerin içli ezgisi", iktidar(lar) için çoğunlukla oltanın ucuna taktıkları yem gibidir. Sınıfsal bir av malzemesidir onlar için din. Yönetsel bir malzeme... Zira dindar olsun olmasın (hatta ister din-karşıtı bir ideolojik toplumsal tasarıma sahip olsun) sınıflı toplumlarda iktidar(lar)ın din ile kurduğu ilişki neredeyse hep kendi dayattığı hakikat iddiasına içkindir.

Dinin kendinden menkul bir mahiyeti, bir otantisitesi varsa dahi, onun sınıflı toplumlardaki tarihsel yapılanışı özselci mülahazaları anlamsız kılar. Velev ki mevcut tarihsel uğrak (kapitalizm) söz konusu iken, di-

* Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

nin sınıfsal bir mefhum olarak tecessüm bulmakta olduğunu inkâr edebilmek oldukça zordur. Hal böyleyken, dinin mevcut çelişkilerin izleklerine eşlik ederek sürdürdüğü değişkenliğini ve dönüşümselliğini görmezden gelmek, onun tarihsel mahiyetini inkâr yahut ihmal etmek, onu güç ilişkilerinden ve sınıf ilişkilerinden bağışık kendinden menkul bir halde ifade etmek, ister dinci ister din-karşıtı bir savı desteklemek için yapılsın, her iki durumda da burjuvanın ekmeğine yağ sürmek anlamına gelir. Bu yüzden önemli olan asıl tartışma, kapitalist tarihsel uğrak söz konusu iken "ezilenlerin" din ile kurduğu ilişkinin nasıl olduğu ve ne tür değişkenlere sahip olduğudur. Bu bildirinin amacı da özel olarak işçi sınıfının gündelik ve teo-politik anlamlandırmalarının ayırt edici özelliklerine dikkat çekmektir.

Yukarıdaki fıkra bazı anlatıcıları tarafından biraz daha uzatıldığında, yaklaşık olarak bu amaca uygun bir sona evirilir:

Gagarin en sonunda Mao ile görüşür ve aynı soruya tekrar yanıt vermek zorunda kalır: "Tanrı'yı gördün mü?" Gagarin yine tıpkı Kurçev'e söylediği gibi "Evet, gördüm efendim, kesinlikle Tanrı var" diye yanıtlar. Mao birden öfkelenir ve der ki: "Yalan söylüyorsun! İşçi sınıfı o sırada burada, dünyadaydı".

Din Tartışmaları

20. yüzyıl Marksizmi'nde dinin sınıflar mücadelesindeki marifetlerinin genel olarak işçi sınıfı aleyhine sonuçlara yol açtığı oldukça yaygın ve pekişmiş bir kanaatti. Ancak başta Latin Amerika olmak üzere, özellikle sömürge karşıtı ayaklanmaların genelinde pek sık görüldüğü üzere, "ezilenlerin" eşitsizliklere ve sömürüye karşı gösterdikleri reaksiyonlarda dinsel retorik ve dinsel anlamlandırmaların, hatta alternatif din kavrayışlarının ortaya çıkarak sömürücülerin ayağına dolanması, din tartışmalarını fazlasıyla karmaşık bir hale getirdi. Marx'ın din hakkında sarf etmiş olduğu hayli kısıtlı ifadelerinin sorgulamalarından, dinlerin "özsel" çağrışımlarının ve kutsal metinlerin yeniden yorumlanmalarına yönelik teolojik girişimlere kadar çok geniş bir yelpaze oluşturan tartışmalarda, birbi-

rinden farklı (ve hatta zıtlaşan) Marksist din kavrayışlarının kaba hatlarıyla dört farklı yaklaşım biçimini[1] ortaya çıkardığı söylenebilir:

1) Ortodoks Yaklaşım –Vladimir I. Lenin başta olmak üzere ana damar Marksist akımın dini "uyuşturucu" olarak gören kavrayışı

2) Dinselci Yaklaşım –Michael Löwy, Roger Garaudy, Ali Şeriati gibi teorisyenlerle Camillo Torres, Mahmud Taha gibi anti-emperyalist öncülerin devrimci din kavrayışı

3) Romantik Yaklaşım –Ernst Bloch, George Lukacs, Walter Benjamin gibi romantiklerin Mesihçi tarih kavrayışına dayalı teolojik ve mitsel retoriği

4) Tarihselci Yaklaşım –Friedrich Engels, Antonio Gramsci, E.P. Thompson vs. gibi tarihselci teorisyenlerin dinsel anlamlandırmaları sınıf mücadelesine içkin olarak kavrayışı

Bu yaklaşımların hepsinin ortaklaşabileceği yegâne hüküm, dinin sınıflı toplumlarda nesnel olarak varlığıdır. Yani Marksist yaklaşımlar her ne kadar birbirlerinden farklılaşsalar da, dinin içerdiği metafizik sorunsallardan ziyade onun toplumsal niteliklerini temel alırlar.

Türkiye'de sosyalist siyasetle din ilişkisi, Yeşil Ordu'ya, hatta Şeyh Bedrettin'e kadar uzanan bir tarih yazımını içerir. Ancak Hikmet Kıvılcımlı'nın bazı çalışmalarıyla başlayan analitik soruşturmaların, son on yıldır henüz yeni sistematikleşmeye başlayan çabalar olabildiğini söyleyebilmek mümkündür. Özel olarak Marksist bir din kavrayışına odaklanan Sol İlahiyat literatürü ve alternatif bir dindarlık göstererek örgütlenen Anti-Kapitalist Müslümanlar'ın yanı sıra, Metin Kayaoğlu'nun 'Hanif Marksizm' örneğinde görüldüğü gibi Marksizm ve din arasındaki gerilimi ortadan kaldırmaya yönelik birbirinden farklı girişimler söz konusudur. Türkiye'de Marksist bir din kavrayışının nasıl olması gerektiğine yönelik tüm bu teorik soruşturmalar genellikle şu iki sayıtlıyı öne çıkaran bir tartışma ekseninde yer alır:

1) Dinin "özsel" olarak sömürü ilişkilerini olumlayamayacağı, hâkim sınıfların elinde bozularak ideolojik bir araç haline geldiği.

2) Marx'ın din hakkındaki kanaatlerinin yanlış olduğu yahut ardılları tarafından yanlış bir okumaya tabi tutulmuş olduğu.

---

[1] Bu yaklaşımları daha önce ele aldığım yazı: "Teolojiden Mitolojiye: Sınıf Mücadelesinin Gerçeküstü İzlekleri", *Politik SosyalBilim* Dergisi, 2010-Sayı: 2, (ss. 59-74).

İşte okuduğunuz bu yazının iddiası, bunların her ikisinin de dinin sınıfsal çözümlenmesi açısından anlamlı ve önemli olmadığına yöneliktir.[2]

Otantik Din: "Altın Buzağı"

Dini öğretilerin çoğunlukla yorumlamaya açık olması ve tarihsel tekabüllerinin sınıf mücadelesi içerisinde farklı çağrışımlar yaratabilmesi, Marksist din kavrayışına ilişkin soruşturmalarda teolojik bir yanılsamayı [yukarıdaki birinci sayıltıyı] ortaya çıkarır: Dinin –Türkiye'deki tartışma özelinde İslam'ın– "özünde" eşitsizlikleri salık vermediği, hatta aksine egemenlerin tecridinden kurtulduğu ölçüde eşitlikçi bir potansiyele sahip olduğu/olabileceği düşünülür. Buna mukabil dinin "iki farklı yüzü" olduğu yahut egemenlerin dini "saptırmalarına" karşın onun unutulmuş özsel çağrısını "tekrar" ortaya çıkararak bir alternatif yaratılabileceği iddia edilir.

Teolojik soruşturmalardan müteşekkil bir "praksis" imkânının ortaya çıkma ihtimalinin ne olduğu sorusunu kenara bıraksak bile, bu yanılgının göz ardı ettiği en önemli şey, temel referans noktası olarak var olduğu düşünülen insancıl "dinsel öz" nosyonunun, egemenlerin eşitsizlikleri ve insanlık dışı ilişkileri meşrulaştıran din yorumlarının da temel referans noktası olmasıdır. Misal kadınlar üzerindeki dinci baskılar artarken ulema çıkıp İslam'ın kadınlara nasıl bir özgürlük sağladığından bahseder. Misal bir insan recmedilir, ulema çıkıp İslam'da aslında böyle bir şeyin olmadığını savunur. Misal Papa Haçlı Seferleri için yüzsüzce özür dileyebilir. Din adına yapılan her türden insanlık dışılık, dinin yanlış anlaşılmasına dayandırılarak dinden bağışık gibi gösterilir. Bahsi geçen insancıl "dinsel öz" varsa bile bir şekilde hep yanlış anlaşılmayı başarır. "Kalpsiz bir dünyanın kalbi" olarak din, özsel olarak eşitliği ve adaleti çağrıştırırsa da, bir taraftan da sürekli olarak insanlık dışılıklara kan pompalar. Dolayısıyla dinin sınıflı toplumlardaki tarihsel yapılanışı, bahsi geçen "dinsel özü" gerçek ilişkiler içerisinde imkânsız kılar. Marksist kavrayışın bu nedenle genellikle metin-merkezci hesaplara dayanarak tahrif edildiği düşünülen "dinsel öz" nosyonunun yerine, dinin gündelik hayatta ve gerçek ilişkilerde vuku bulan uğraklarına odaklanması acil bir gerekliliktir.

---

[2] Bu problemi daha önce ele aldığım yazı: "Tanrının Kahkahaları –Sol İlahiyat Tartışmalarındaki Metin Merkezci Yaklaşımlar Üzerine Bir Deneme", *Birikim*, 2012, no: 284, ss. 83-91.

İbrahimî dinlerde yer alan "altın buzağı" anlatısının bu bahse uygun bir mesajı içerdiği söylenebilir: Halkını kölelikten ve Firavun'un zulmünden kurtarmakla görevlendirilen peygamber Musa, Kızıl Deniz'i asasıyla ikiye ayırmaktan gökten "nimet" yağdırmaya kadar türlü mucizeler yaparak Yahudi Kavmi'ni "vaat edilen topraklara" ulaştırmaya çalışır. Sina Dağı'nın eteklerine geldiklerinde onları kırk gün kırk gece yalnız bırakarak On Emir'i almak için dağa çekilir. Fakat geri döndüğünde insanların onun öğütlerini ve Yehova'yı unutarak altından yaptıkları bir buzağı heykeline tapmakta olduklarını görür. *Otantik öz* yalnızca kırk günde unutulmuştur.

"Afyon" Afyonu

Bilindiği üzere uzun yıllar boyunca Marksizm'in dini bir "uyuşturucu", bir "ruhsal içki" olarak hâkim sınıf ideolojisine içkin kavrayışının temel referansını Marx'ın din hakkındaki ünlü "afyon" metaforu oluşturmaktaydı. Ancak dine yaklaşımlarda alternatiflerin oluşmaya başlamasıyla aynı metafor bu sefer "ağrı kesici", "sağaltıcı" gibi anlamlarla yorumlanmaya başladı. Böylesi bir metafora sıkıştırılmış yorumsamalar, ister istemez Marx'ın din kavrayışının "Marksist öncesi" yahut "Hegelyen" olduğu görüşlerine kadar uzandı.

Özetle Marx'ın din hakkında "aslında" ne düşünmüş olduğu, onun kısıtlı ifadelerinden ne anlaşılması gerektiği tartışmasının ortaya çıkardığı yorumsama telaşı, kolaylıkla sona erecek bir bahis değildir. Çünkü Marx'ın özel olarak din sorunsalını tartışmış olduğu söylenemeyeceği gibi, onun din hakkındaki tüm yazdıkları toplandığında dahi ortaya tam anlamıyla açık uçlu bir metin çıkar. Bu durumda, kuvvetle muhtemel ortaya konulacak sava göre bir "Marx seçkisi" belirlenecek ve buna dayanarak savunulan "Marx aslında böyle dedi, demek istedi vs." cümleleri ortaya çıkacaktır. Bu tartışmayı sürdürenler bazen ayetler hakkındaki farklı yorumları birbiriyle uzlaşmayan din âlimlerine benzerler. Bu yüzden Marx'ın din konusunda ne düşünmüş olduğunu yeniden keşfetme çabalarına girişmektense, emekçilerin dini reaksiyonlarının sınıfsal mahiyetine odaklanmak çok daha gerçekçidir.

Yahudi Sorunu'nda bulunan "dinsel tinin ifadesi olduğu insan zihninin dünyasal-olmayan bir biçimi" olduğuna yönelik iddia bu bakımdan

özel bir önem arz eder. Marksist bir din kavrayışı gereği, "bilinçleri varlıklarını değil, varlıkları bilinçlerini belirleyen" insanların tarihsel-sınıfsal "anlamlandırmalarını" göz önüne almak, Marx'ın yazdıkları üzerinde kendi hermeneutik marifetlerini sergilemeye girişmekten daha hayırlıdır.

Eşitsizlikler ve Sınıfsal Anlamlandırmalar

Nezih Ünzen'in *Anadolu'nun Kayıp Şarkıları* belgeselinde olanca "doğallıyla" kameraya alınan bir yurdum insanının anlattığı bir hikâye vardır: Bir Alevî dedesi, hasta olan bir çocuğa şifa vermek üzere Anadolu'da bir köye gelir. Hasta çocuğun başına giderek üç gün üç gece onun için dua edeceğini söyler ve çocuğun anne-babasına odaya asla girmemelerini tembihler. Telaşlı anne-baba, üç gün üç gece boyunca odaya katiyen girmez, fakat dedenin evin içerisinde yankılanan dualarını da işitirler. Dede, üç gün üç gece boyunca "Allah'ım bu çocuğu daha beter et, Allah'ım tez vakitte bu çocuğun canını al" diyerek dua eder. Sonunda çocuk iyileşir. Sevinçli anne-baba dedenin çocuğu beddua ederek nasıl iyileştirebildiğini anlayamadıklarından, bunu dedeye sorarlar. Dede der ki: "Allah bizim dualarımızı ancak böyle işitir". Sonuçta dedenin beddua etmek yoluyla "Tanrı'da histeri yaratma" girişimi başarıya ulaşmıştır. İşte emekçilerin ve ezilenlerin dinsel anlamlandırmalarıyla ortaya çıkan tarihsel kazanımları da yaklaşık olarak böyledir. Tamamen kendi aleyhinde olan sistematik bir çerçevenin birtakım unsurlarını, kendi lehine çevirmeye yönelik anlamlandırmalardır bunlar.

Ezilenlerin dini anlamlandırmaları çoğunlukla sınıfsal anlamlandırmalara tekabül edebilir. Mevcut çelişkilerin yarattığı baskı ve eşitsizliklere tepkiler dinsel anlamlandırmalarla birlikte ortaya çıkabilir. Örneğin Orhan Kurumuş'un not ettiği bir tarihsel olay, Gout'un 1860'larda İzmir Dolma Han'da açtığı çırçır fabrikasının "bacasının minareyi andırdığı" bahanesiyle atölye işçileri tarafından ateşe verilmesi böylesi sınıfsal bir reaksiyonun dinsel ifadeyle harmanlanarak ortaya çıkması olarak değerlendirilebilir. Ya da benzer şekilde Konya araştırmasında[3] karşılaştığım "namaz izinleri" yahut işverenlere karşı dinsel retorikle kurulan karşı çıkışlar da benzeri an-

[3] *Emeğin Tevekkülü* (2011), İletişim Yayınları: İstanbul.

lamlandırmalar olarak değerlendirilebilir. Aslında, her zaman başkaldırılara yahut karşı reaksiyonlara neden olmasa da, mevcut çelişkilerin dinsel ve romantik kavrayışının genellikle proletaryaya has bir özellik olduğu dahi söylenebilir. Michael Taussig'in Latin Amerika'daki tarım işçilerinde gözlemlediği türden, "emek pazarında yer bulabilmek için şeytanla anlaşma yapmak" yahut "vaftizli para"[4] gibi kalıplar da böylesi anlamlandırmaların sonucudur. Zira Taussig, böylesi büyülü eylemliliklerin yalnızca proleterleşmiş insanlar üzerinde tesirli olduğuna dikkat çeker.

Emekçilerin-ezilenlerin din kavrayışı, bu bakımdan hâkim sınıfların daha rasyonel ve bireyci kavrayışına nispeten çoğunlukla romantik, özgeci, kolektivist şekillerde ortaya çıkabilir. Pür dini tartışmalarda her ne kadar hissedilmese de, mevcut çelişkilere ilişkin anlamlandırmalarda ve bazı sınıf karşılaşmalarında bu fark rahatlıkla görülebilir.[5] Farklı sınıfsal konumlara sahip insanların hayal güçleri ve anlamlandırma referansları da bu sınıfsal farklılığı beraberinde taşır.

Raymond Williams, bu yüzden anlamlandırmanın "maddi ve toplumsal bir süreç" olarak düşünülmesi gerektiğini savunur. İşçi sınıfı kültürü oluşumunda bu kolektivist anlamlandırmaların burjuva kültürüne nispeten öne çıkabileceğine işaret eder. Buna göre "yaratıcılık" ve "kendini yaratma" arasındaki çizgi oldukça incedir. Edward Paul Thompson'a göre

---

[4] "El bautizo del billette (banknotun vaftizi) inancına göre, vaftiz babası çocuğun vaftizi sırasında bir banknotu onun [çocuğun] avucunda Katolik rahipten gizler. Bu banknotun bu yüzden çocuğun yerine vaftiz edildiğine inanılır. Böyle bir vaftizli para genel mali dolaşıma girdiğinde daima sahibine faiziyle birlikte geri döneceğine, sahibini zenginleştireceğine ve paranın sahibi tarafından ödeme yapılan diğer kişileri fakirleştirdiğine inanılır. Paranın sahibi şimdi onun vaftiz babasıdır. Çocuk vaftiz edilmemiş olarak kalır" (Taussig, 134: 1997).

[5] Yine Konya'da karşılaştığım bir başka olay: "İşveren "Yahudilerin dünyadaki egemenliğinin yarattığı sorunlardan" bahsederken söze giren işçi "Müslümanlar birlik olduğunda bu egemenliğin ortadan kalkacağını" söyledi. Bunun karşısında işveren "Yahudi kökenli firmaların ticari büyüklüğünden bahsederek gerçek koşullarda böyle bir şeyin neden mümkün olmadığını" anlatmaya çalışırken, işçi sözünü keserek "Kuran'daki bir ayette, Ebabil kuşlarının küçük taşlar atarak filleri nasıl yendiğinin anlatıldığını" hatırlattı. Bundan sonra da devam eden diyalog uzadıkça, işveren "fillerin yenilmezliğini", işçi ise "ebabil kuşlarına Allah'ın yardım edeceğini" farkında olmadan savunur hale geldi. Aslında her ikisi de kendi konumlarına uygun vurguyu seçmekte, fakat işveren savını rasyonel gerekçelerle savunurken, işçinin uhrevi ve romantik atıflara dayandığı görülmekteydi" (Durak, 124: 2011).

de, aynı durum "kültürün, birbiriyle zıt çıkarların kutuplaşmasına tekabül eden diyalektiğidir". Ancak proletaryanın kültürel (ve dini) anlamlandırmalarında burjuvadan farklılaşması, dinsel olanı temel alan retoriğin burjuva kültürünü kolaylıkla yıkabileceği anlamına gelmez. Açıkçası bu retorik, çoğunlukla burjuva kültürü içerisine sıkıştırılır.

Burjuva, sürdürülebilir çıkarlarını sağlayan eşitsizliklerin kendisi için yarattığı riskin farkındadır. Sürekli bu riski inkâr edecek telâşeler yaratmak zorundadır. Bu yüzden düşsel bir mücadeleye dahi katlanamaz ve onu engellemek için türlü gaflet ve dalavereye başvurmaya üşenmez. Dinsel anlamlandırmaların barındırdığı potansiyel, böylelikle egemenlere bağlı ulemalar tarafından itinayla öğütülmeye çalışılır. Ezilenlerin farklı anlamlar atfettiği dini unsurlar, cinaslı oyunlarla burjuva ütopyalarına içkin kılınır.

Sonsöz: "Hızır Aleyhisselam Görevinden Neden İstifa Etti?"

Aziz Nesin'in öykülerinden birinde Hızır Aleyhisselam, Tanrı'ya istifa dilekçesini verir. Gerekçesi, yaşadıkları dünyadan en çok yakınanların, gün geçtikçe onu değiştirmekten uzaklaşmakta olmasıdır. "Ezilenlerin içli ezgisi", onların dünyevi şikâyetleri uhrevi beklentilere dönüştüğünde, mevcut dünyayı tehdit eden yıkıcı potansiyel ortadan kalkar. İşte bu yüzden, Aziz Nesin öykü ve romanlarında eşitsizlikler öteki dünyada da devam eder.

Din söz konusu olduğunda –anlamlandırmaların sınıfsal farkı korunsa dahi– gerçekten de bu kozmogonik problem varlığını sürdürmeye çoğunlukla devam eder. Mevcut çelişkilerin yarattığı "mutlu dünya" arayışı, bu ütopik arayış, bizzat din tarafından başka bir aleme havale edilir. Eşitliğin hüküm sürdüğü bir cennet, değiştirici-dönüştürücü pratikten ziyade ibadet ve tevekküle bağlı kılındığında, bir "arayış", bir "yaratıcı faaliyet" ortaya çıkarmaksızın süregelen bir "beklentiye" dönüşür. Dinsel anlamlandırmalar ile praksis arasındaki temel engel, son tahlilde işte bu kozmogonik ayırımdır.

Kaynakça

Barbier, Maurice (1999) *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Özkan Gözel, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Bloch, Ernst (2007) *Umut İlkesi -Cilt 1*, çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yay.

Bora, Tanıl (2007) "Peygamberâne ve 'Geveze'? Ernst Bloch ve eleştirel Teori: Akrabalıklar ve Mesafeler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 110, (132-52), İstanbul: İletişim Yay.

Durak, Yasin (2011) *Emeğin Tevekkülü -Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eliaçık, İhsan (2011) *Sosyal İslam –Dinin Direği Paylaşımdır*, İstanbul: Destek Yayınevi.

Engels, Friedrich (2006) "Önsöz", *Fransa'da Sınıf Savaşımları* içinde, (ss. 7-30), çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Erginsoy, Faruk (2008) *Kuran'ı Soldan Okumak*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Garaudy, Roger (1965) *Sosyalizm ve İslamiyet*, çev. Doğan Avcıoğlu-E. Tüfekçi, İstanbul: Yön Yayınları.

Gramsci, Antonio (1986) *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Belge Yayınları.

Kayaoğlu, Metin (2010) "Ne Liberalizm, Ne 'Derin Liberalizm' (Aydınlanmacılık): Hanif Marksizm", *Teori ve Politika* Dergisi, (ss. 5-76), Sayı: 51-52.

Kıvılcımlı, Hikmet (1995) *Tarihte Büyük Devrimciler*, İstanbul: Diyalektik Yayınları.

Kurumuş, Orhan (2007) *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap.

Löwy, Michael (1996) *Marksizm ve Din –Kurtuluş Teolojisi Meydan Okuyor*, çev. İrfan Cüre, İstanbul: Belge Yayınları.

Marx, Karl - Engels, Friedrich (2004) *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl (1997a) *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl (1997b) *Yahudi Sorunu*, çev. Sol Yayın Kurulu, Ankara: Sol Yayınları.

Özdoğan, Kazım (2010) "Bir Özgürlük Teolojisinin İmkânları Üzerine", *Birikim Dergisi*, (ss. 26-36), Sayı: 250.

Sönmez, Burhan (2009) "Ütopya: Sol İlahiyat", *Birikim*, (ss. 34-41), Sayı: 246.

Şeraiti, Ali (2005) *Dine Karşı Din*, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul: İşaret Yayınları.

Taussig, Michael (1997) "The Genesis of Capitalism Amongst a Shouth American Peasantry Devil's Labor and the Baptism of Money", *Comparative Studies in Society and History*, (ss. 130-155), Vol. 19.

Tekin, Mustafa (2010) "İmkânlar, Mesafeler, Yüzleşmeler: İslam'a Sol'dan Yaklaşım", *Birikim Dergisi*, (ss. 57-66), Sayı: 250.

Thompson, Edward. P. (2006) *Avam ve Görenek*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.

İSLAM FELSEFESİNE BİR BAKIŞ

CENGİZ GÜNDOĞDU

Kavramsal Çerçeve

Prof. Dr. Martha Nussbaum, Aristoteles'le ilgili bir söyleşide şöyle der, "*Aristoteles'in benim çok makul ve anlaşılır olduğuna inandığım düşüncesi, algının da, tıpkı inanç gibi yorumlayıcı ve seçici olduğunu ifade eder; şeyleri algılama tarzımız kavramsal çerçevemizin insan varlıkları olarak, dünyayı anlayabilme tanımın ayrılmaz bir parçasıdır*".[1]

Burada kavramsal çerçevenin insan için önemli olduğunu düşünüyorum. Kavramsal çerçevenin boyutu, insanın dünyayı, insanı etkinlikleri algılama sınırıdır.

Bu belirmeden sonra şunu soruyorum: 9.-13. yüzyıllarda İslam uygarlığında varsıl bir felsefe geleneği var. Dört yüz yıl süren bu felsefe geleneği bilimle birlikte nasıl oldu da çöktü?

Adnan Adıvar'ın *İlim ve Din* adlı büyük boy kitabı, 612 sayfa. Adnan Adıvar 612 sayfalık kitabın 132. sayfasına şöyle bir not düşmüştür. "*Artık bu eserin sonuna kadar, Doğuda ilimle dinin ilişkileri üzerine bir bahse rastlanmayacaktır. Çünkü 14. yüzyıldan sonra, İslam dünyasında ilim ve felsefe sönmeye başladığından, din karşısında ne müsbet ilimler ne de felsefe vardı*".[2]

Az önce kavramsal çerçeveden söz ettim. İslam uygarlığında felsefenin, bilimin çöküşüne kavramsal çerçevenin darlığı yol açmış olabilir mi?

---

[1] Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, Türkçesi Ahmet Cevizci, Paradigma Yayı., İstanbul, 2001.

[2] A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

İslam düşünce dünyası incelendikte büyük çoğunluğun, İslami olmayan kavramları şeytanca gördüler. Abdülkerim Suruş, bakın ne diyor, "*Özellikle Eş'ari Kelam Okulunun egemen olmaya başlamasıyla birlikte felsefeciler pek öyle makbul ve saygıdeğer olarak görülmüyorlardı. Felsefeciler, muhtelif şekillerde ya sapkın (mutezil) ya inançsız ya da yanlış inanan ve nihayet imanın ve müminlerin yollarını kesen eşkıyalar vs. olarak görülüyorlardı. Hiçbir zaman mesut ve güvenli bir hayat yaşamadılar. İlahi vahiyden ziyade Yunan felsefecilerden etkilenen ve müminler cemaatine şek ile şüphe yahut akılcılık ilkli salan bir entelektüel azınlık olarak görülüyorlardı*".[3]

Burada anahtar kelime Yunan felsefesi. Prof. Dr. Fazlul Rahman, *İslam* adlı yapıtında şöyle der, "*Bu felsefi sistemin kuruluşunda kullanılan malzeme, ya Yunan kaynaklı fikirler ya da bu fikirlerden çıkarılan görüşlerdir. (...) İşte onun hem göz kamaştırıcı orijinalliği, hem de trajik sonu burada yatmaktadır*".[4]

Bu açıdan bakıldıkta İslam'ın kavramsal çerçevesine, bu dinden kaynaklanmayan hiçbir kavram sokulamaz. Sözgelimi Yusuf Kaplan "fikri çaba" ile "entelektüel çaba"yı ayırır. Entelektüel çaba Batınındır. Fikri çaba İslam'ındır.[5]

Faruk Beşer şöyle der, "*Bir defa kendini başkalarının icat ettiği kavramlarla anlatma ihtiyacı duyan bir düşünce asla orijinal olamaz. Hele de İslam gibi enine ve boyuna evrensel bir din buna ihtiyaç duymaz. Bazı Müslümanlar ihtiyaç duyuyorsa bu dinden değil, onların eksikliğinden kaynaklanmış olabilir*".[6]

İslam dünyasının toplumsal bilincinde bu görüş egemen oldu. 13. yüzyıldan bu yana kavramsal çerçeve bir türlü varsıllaşmadı.

---

[3] İsmail Hakkı İzmirli, *İslam'da Felsefe Akımları*, haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.

[4] Dr. Fazlul Rahman, *İslam*, çev. M. Dağ-M. Aydın, Selçuk Yayç, Ankara, tarihsiz.

[5] Yusuf Kaplan, "Bir Tefekkür Yolculuğu Olarak İslamcılık", *Yeni Şafak* gazetesi, 27.08.2012.

[6] Faruk Beşer, "İslamcılık Tartışmalarına Bir Haşiye ya da Savaşın Kavramları Cephesi", *Yeni Şafak* gazetesi, 26.08.2012.

İslam'da Felsefi Hareket

İslam'da felsefi hareketin başlangıcını İsmail Hakkı İzmirli şöyle anlatır, "*Hareketin birinci yüzyılın sonlarına (8. yüzyıl başları) Müslümanlar arasında felsefi bir hareket başladı. Müslümanlar arasında felsefi bir zihniyet uyandı. Soyut kavramlar hakkında bağımsız düşünceler ileri sürüldü*".[7]

Tartışılan ilk kavram kader sorunuydu. Bu süreçte Mutezile Okulu, insanda irade özgürlüğünü savundu. Mutezile Okulu, dinin çizdiği kavramsal çerçeveye insan özgürlüğüyle karşı çıktı.

Bu bildiride felsefi hareketin doğuş sürecini incelemedim. Bu, ayrı bir bildirinin konusu olabilir. Ancak İsmail Hakkı İzmirli'nin şu saptamasını söylemek zorunlu. "*İslam filozofları oldukça karışık, birbirinden uzak, çapraşık düşünceler yığını olan eski felsefeyi süzerek, seçerek çıkardıkları özetle İslam tanrıbilimini birleştirmişlerdi. Bu, hiç de kolay değildi. İslam felsefesi sürekli olarak çevrilen Yunan eserlerinin eklektizmi biçiminde kalmıştır. Felsefi kuramlar değiştirilmedi, ama açıklığa kavuşturuldu, uyumlu duruma getirildi, İslam inançlarıyla birleştirildi. İslam felsefe tarihi, eski Yunan düşünce ürünlerini, çok büyük bir özgürlük ve geniş kapsamlı bir çerçeve içinde adeta kendisine mal ederek öğretim konusunda ilk deneyimi göstermiş, felsefe konularından birçok şey almış, boşluklarını doldurmuştu. Bu ise özgün bir durumdu*".[8]

İlk Filozof El Kındi

İslam'da ilk filozof El Kındi'dir. El Kındi ilk kez egemen kavramsal çerçevenin dışına çıktı. Kavramsal çerçeveyi genişletti. El Kındi şöyle der, "*Hakbilirliğin gereği olarak bize düşen, hakiki ve ciddi konularda kendilerinden büyük ölçüde yararlandıklarımız şöyle dursun, basit ve küçük ölçüde yararlandıklarımızı dahi karalamamaktadır. Her ne kadar bazı gerçekleri görmemişlerse de bize intikal eden düşünce ürünleriyle onlar bizim atamız ve ortağımız sayılırlar. O ürünler bize onların hakikatine eremedikleri birçok bilgiye ulaşmak için bir yol ve araç olmuştur. Özellikle*

---

[7] İzmirli, *A.g.e.*

[8] İzmirli, *A.g.e.*

şu husus bizce ve dilimizi konuşmayan bizden önceki seçkin felsefecilerce çok iyi bilinmektedir ki, ne bir kişi ne de bir topluluk kendi çabasıyla gerçeği tam olarak kuşatabilmiştir. (...) O halde gerçeği eksik görmek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz. Hiç kimse gerçeği küçümsemez, tersine herkes ondan şeref duyar".[9]

Geçmişe şükran borçluyuz diyen el Kındi felsefeye karşı çıkanları "*hayvani nefislerinde yer eden haset kiri ve düşünce ufuklarını kapayan karanlık gerçeğin nurunu görmelerini*" engellediğini söyleyerek eleştirir.

El Kındi'nin varsıllaştırdığı kavramsal çerçevenin izinden gidenler İslam'da felsefeyi geliştirir.

Hoşgörü

İhvan-ı Safa felsefesinde hoşgörülüyle Bağnaz konuşturulur. Hoşgörülünün "Nasılsın?" sorusuna bağnaz "Allah'ın dinine yardım ettiğim ve onun düşmanlarıyla savaştığım için mutluyum" der. Bağnaza göre Allah'ın düşmanları, onun inancına, mezhebine karşı olanlardır. Bağnaz dinin düşmanlarına inancını kabul etmesi için çağrıda bulunur. Allah'ın düşmanları kabul etmezse onlarla savaşacağını söyler. Hoşgörülü "Buna gücün yetmezse ne yaparsın?" sorusuna, Bağnaz beddua eder, lanet okurmuş. Bunun üstüne Hoşgörülü şöyle der, "*Sen bir ruh hastasısın; bunalım geçiriyorsun. Çünkü haz ve lezzet, acıdan kurtuluşun verdiği bir duygudur. Sonra bilesin ki, sen cehennem tabakalarından birinde mahpus durumdasın*".[10]

Kimlik Sorunu

Bugün Türkiye'de ağır bir kimlik sorunun yaşanıyor. Türklük ya da Türkiyelilik ya da İslam paydasında mı yaşayalım. Türklük, Türkiyelilik İslam görüşünü savunanlar, kendi görüşleri benimsenmezse ülkenin bölüneceğini ileri sürmektedir. Hangi görüş benimsenirse benimsensin Türkiye bölüneceğine göre, acaba bir başka ortak payda bulunamaz mı...

---

[9] Kındi, *Felsefi Risaleler*, Çev. Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006.

[10] Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.

O zaman Farabi'ye (872-950) bakalım. İslam felsefesinde Aristoteles Birinci Öğretmen, Farabi İkinci Öğretmen olarak bilinir. Farabi'nin yapıtlarından biri Türkçeye *İdeal Devlet*[11] adıyla çevrilmiştir. Bu yapıtının bir bölümünde şöyle der Farabi, "*Başka bazıları derler ki; Varlıklar arasında mücadele sadece farklı türler arasındadır. Bir aynı türün içine giren varlıklara gelince, bunlarda türün kendisi, onları birbirine bağlayan bağdır ve onların bu türden dolayı barış içinde yaşamaları gerekir. O halde insanlar söz konusu olduğunda onlar arasındaki insanlık, bağlayıcı bağdır. Dolayısıyla onların müşterek insan türüne ait olmalarından dolayı barış içinde yaşamaları gerekir*".

Farabi insanlık konumunun bağlayıcı bağ olduğunu söylemekle kendinden önceki filozofları aşmıştır. Prof. Dr. Ahmet Arslan, "*bu kısımda savunulan insanlık dayanışması ve bir dünya devletinin imkanı, bir önceki bölümde Farabi tarafından savunulmuştu. (...) Bu evrensel barış talebi, her ikisi de sadece Yunanlılar arasındaki barışla yetinmiş olan Platon ve Aristoteles'in düşüncesinin ötesine geçmiştir*".[12]

Bütün insanların insanlık bağıyla bağlı bir dünya devletinin gerçekleşmesinin önünde bir dolu engel vardır. Bunları bu bildiride sıralamanın gereği yoktur. Konu felsefe olduğu için şu kadarını söylemem yeterli olur sanırım. Kavramlar içlem olarak dilden bilinç içeriğine çıkarılmadıkça, işlevsel olamaz. Bu bakımdan insan kavramı içeriksiz cansız bir kavramdır. Bu sorunla ilgili olduğu için Marks'ın *Yahudi Sorunu*'ndaki bir önermesini almak zorundayım. Bu kitabın çevirisi güzel olmadığı için çeviriyi Suçkov'dan aldım. Suçkov şöyle der, "*...insanın üretici ve toplumsal gücünün yabancılaşması, kapitalist üretimin özgül koşullarına bağlı tarihsel bir olguydu. Yahudi meselesi yazısında yabancılaşmanın üstünden gelme yollarını ve araçlarını incelerken şöyle yazıyordu Marx. 'Kişi, soyut vatandaş olmaktan çıktığı zaman; kişi olarak, günlük yaşamında, işinde, kendi konumu içinde, insan türünün bir üyesi olarak tanıdığı ve onları düzene koyduğu zaman; kendi toplumsal gücü, siyasal güç olarak kendisinden*

---

[11] Farabi, *İdeal Devlet*, Açıklamalı çev. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

[12] Farabi, *A.g.e.*

ayrılmamış hale geldiği zaman, işte o zaman, işte ancak o zaman kurtulabilecektir insanoğlu".[13]

Görülüyor. Marks söylüyor. İnsan türünün bir üyesi haline geldiği zaman, ancak o zaman kurtulabilecektir.

Yenidendoğuşu Etkileyen Filozof

İbn Rüşd (1126-98) İslam uygarlığının büyük filozoflarından. İbn Rüşd İslam toplumunu etkileyemedi. Buna karşın Hıristiyan toplumunu etkiledi. Alexandre Koyre şöyle der, "*İbn-i Rüşdcülük Ortaçağ ile Yenidendoğuşta çok önemli bir rol oynamıştır*".[14]

İbn Rüşd, bilgi edinme kaynaklarını belli bir kümeyle sınırlandırmamıştır. Bu konuda şöyle der, "*...yürüdüğümüz yolda, bizden öncekilerin bu konuda söylediklerinden faydalanmamız ve yardımlarına başvurmamız üzerimize düşen bir görev olduğu gayet açıktır. 'Başka' ve 'öncekiler' dediğimiz kimselerle aynı dinde olmamızla olmamamız eşittir*".[15]

Çifte Hakikat Sorunu

Toplumsal bilince dini öğelerin egemen olduğu toplumlarda, bu hep sorun olmuştur. Din bütün hakikatleri açıkladığı için felsefeye-filozoflara ne gerek var. İbn Rüşd, bu sorunu, sonradan çifte hakikat denilen yöntemle aşar. Şöyle der, "*Bu şeriat haktır, hak olan bilme ve tanıma neticesini doğuran düşünmeye davet etmektir. Durum bu olunca, biz Müslümanlar topluluğu olarak, kesinlikle biliriz ki delil ve burhana (tanıtlama C.G.) dayanan düşünce tarzı (hakiki felsefe) şeriatın getirdiği (hükümlere ve tebliğe) ne aykırı düşecek bir netice meydana getirmez. Çünkü (şeriat da haktır, hikmet dediğimiz felsefe de haktır ve) hak haklara zıd olamaz*".[16]

---

[13] Boris Suçkov, *Gerçekçiliğin Tarihi*, Çev. Aziz Çalışlar, Adam Yayınları, İstanbul, 1982.

[14] Alexandre Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, Türkçesi: Kurtuluş Dinçer, Ara Yayınları, İstanbul, 1989.

[15] İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2004.

[16] İbn Rüşd, *A.g.e.*

Kadın

Alan de Libera, İbn Rüşd için şöyle der, "*Hiçbir filozof İbn Rüşd kadar yanlış anlaşılmamış ve onun kadar iftiraya uğramamıştır. Aynı zamanda İslam topraklarındaki düşünürler arasında evrensel kültürü hiç kimse onun kadar etkilememiştir. Tövbe tanımaz filozof, yılmaz ya da kinik rasyonalist, 'çift imana sahip' adam ya da 'iki dil' mucidi mümkün bütün sıfatlar ona verilmiştir. Aslında o, felsefenin teolojik-siyasi meselesini kopuş noktasına kadar götürmüş ve bunu da felsefeyi sorguladıkları bir dönem ve bir dünyada yapmıştır*".[17]

Tam bu noktada filozofumuzun kadınla ilgili görüşlerini görmek zorunlu. Şöyle der İbn Rüşd, "*Bugünkü toplumsal durumlarımız, kadınlarda bulunan zenginlik kaynaklarını, gizli güçleri anlamamıza izin vermiyor. Kadın, sanki yalnız çocuk doğurmak ve emzirmek için yaratılmıştır. Kadınlara yüklediğimiz bu hizmetçilik, onlardaki büyük işleri yapabilecek bütün güçleri; akli yetenekleri bitiriyor. Bu nedenle içimizde üstün, ünlü kadınlar bulunmuyor. Bitkisel bir yaşam sürdürüyorlar. Kocalarına yük oluyorlar. İşte ülkemizi tahrip eden sefalet bundan ileri geliyor. Çünkü kadınlar burada erkeklerden iki kat daha çok olmalarına karşın, emekleri ile zorunlu gereklerini bile karşılayamıyorlar. Böylece toplumun üçte ikisi, bir parazit gibi üçte biri üzerinde yaşıyor*".[18]

İbn Rüşd'ün Sonu

Süleyman Uludağ'dan özetle aktarıyorum. Ensari adlı Arap tarihçisi, şöyle bir savda bulunur. Bir biliciye göre dünya yıkılacaktır. Bir fırtına çıkacak, kıyamet kopacak.

Bunu duyan halk, korkuya kapılır. Bunun üstüne yönetim kentin ileri gelenlerini toplar.

İbn Rüşd, bir fırtınanın yıkacağı bilim açısından olacak şey değildir der. Bunun üstüne Şeyh Ebu Muhammed Abdülkerim Kur'an'da Ad kavminin fırtınayla yıkıldığını söyler. İbn Rüşd buna karşı ne diyecektir.

---

[17] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005.
[18] İzmirli, *A.g.e.*

Filozofumuz "Kur'an'ın verdiği haberlere inanılmaz demek haddimiz değildir. Yalnız bugünkü sorunumuz bilimle ilgilidir" dedikte, hocalar, İbn Rüşd'ü din düşmanı, Tanrı tanımazlıkla suçlarlar. Evi aranır. Bir yapıtında Venüs'ün tanrısal olduğunu yazdığını görürler. Aslında bu, Antik dönem filozoflarının görüşüdür. Ama İbn Rüşd'ü dinlemezler. Yargılanır. İdamı istenir. Emir idamı onaylamaz. Sürgün edilir.

Bir söylentiye göre Kurtuba Camisinin eşiğine oturtulur. Halkı yüzüne tükürtürler. Bu olaydan sonra felsefe kitapları yakılmış, felsefe kitaplarının satılması, okunması yasaklanmıştır. Böylece İslam uygarlığının çöküş süreci başlamıştır.

Süleyman Uludağ, İslam dünyasının nasıl çöküşe girdiğini şöyle anlatır. "*Gazali'den sonra gelen din alimleri onun izini takip etmeye başladılar, felsefe okudular, filozofları reddetme işi ile uğraştılar. O kadar ki İslam aleminde tek bir filozof bulunmadığı dönemlerde bile habire felsefeyi reddettiler, filozoflara hücum etmekten hızlarını alamadılar. Bu sefer kendi aralarında bu hususta ihtilafa düştüler. Felsefe okumayanlar, felsefe okumayı küfür, felsefe okuyanları da kafir sayan fetvalar verdiler. Felsefe okumadan eski İslam kültürünü; hatta Gazali başta olmak üzere onu takip eden alimlerin eserlerini okuyup anlamaya imkan bulunmadığı için İslam düşüncesi bir çıkmaza girdi, bir keşmekeşe saplandı*".[19]

Sonuç

Süleyman Uludağ, son yüzyıl İslam düşünürlerinin durumun ayırtında olduğunu söyler. Önce incelikli bir biçimde eleştirdiler. Olmadı. Sonra eleştirilerini sertleştirdiler der, şunları söyler. "*fakat taassup ve taklit karşısında yeteri kadar tesirli olamadıkları için fikirlerini hakim ve yaygın düşünce haline getiremediler. Mehmet Akif:*

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü,
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r Rüşd'ü

derken bu hususa işaret ediyor".[20]

---

[19] İbn Rüşd, *A.g.e.*
[20] İbn Rüşd, *A.g.e.*

Sözlerimi umutsuz bitirmek istemiyorum. Tarihe bakıldıkta insanlığın nice karanlık dönemlerden aydınlığa çıktığını görürüz.

Bugün kavramsal çerçevenin darlığıyla sorunlarını bir türlü çözemeyen İslam toplumları ergeç bu darlığı kıracaktır. O zaman çağdaş Farabilerle, çağdaş İbn Rüşdlerle aydınlığa çıkacak, insanlığın evrensel kültürüne büyük katkılar yapacaktır.

II. KISIM

1960'LARDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE CEMAATLERİN GELİŞİMİ

OSMAN TİFTİKÇİ

GİRİŞ

Türkiye'de İslami oluşumlar ve hareketler söz konusu olduğunda bir kavram karmaşası ile karşılaşmaktayız. İslamcılık, dincilik, dindarlık, irticai hareket, dini gericilik gibi kavramlar, tanımlanmamış biçimde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Cemaatler, AKP, Radikal İslam, dincilik hepsi birlikte İslamcılık içinde sayılabilmektedir. Bu konuda "ılımlı İslam", "radikal İslam", "siyasal İslam" ayırımın ötesine geçilememektedir –ki bu da esas olarak emperyalistlerin yaptığı bir sınıflandırmadır. Yani emperyalizmin dostunu düşmanını belirlemek için yapılmıştır. Örneğin bu ayrıma göre Amerika'ya karşı olan her İslami söylem Radikal İslam'dır.

Türkiye komünistleri olarak, İslami hareketler, örgütler konusunda henüz kendi literatürümüzü yaratabilmiş değiliz. İslami oluşumlar, hareketler homojen bir yapı değildir. Emperyalistlerin ve işbirlikçi devlet yapılanmalarının İslam'ından, ezilenlerin istemlerini dini biçimlerde dile getiren İslam'a kadar çok çeşitli dini anlayışlar vardır. Bu konuya ilişkin olarak, işçi sınıfının ve ezilen halkların mücadele perspektifi ile yeni sınıflandırmalar yapmak ve kullandığımız kavramları buna göre tanımlamak gerekir. Türkiye solu olarak, bu konuya ilişkin kendi ortak dilimizi yaratmak zorundayız.

Türkiye'de İslami oluşumlar, hareketler söz konusu olduğunda hiç değilse şu üç ana kategori birbirinden ayırt edilmelidir:

Devlet Dindarlığı: Devletin, egemen sınıfların resmi dinidir. Osmanlı'dan günümüze devletin bir resmi dini hep olagelmiştir. Bu resmi din sınıf mücadelesinin ihtiyaçlarına göre değişiklik gösterir. Örneğin Osmanlı'nın, tek parti döneminin, 2. Dünya Savaşı sonrasının ve 1990 sonrasının dini ihtiyaçları egemen sınıflar açısından farklı olmuş ve resmi din

bu ihtiyaçlara göre biçimlendirilmiştir. Devlet Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla, emperyalizmle işbirliği halinde ihtiyaç duyduğu dini kitleye yukarıdan aşağı yayar. Türkiye'de toplumun dini duygularını etkileyen, hatta biçimlendiren en önemli güç devlet dindarlığı olmuştur. Arkasına kanunları, orduyu, polisi, yargıyı alan ve kendini topluma zorla dayatan bu dindarlık, son dönemlere kadar "laiklik" görüntüsü altında uygulanmıştır.

Cemaat Dindarlığı: Cemaatler, tek parti döneminin dini baskılarına, yasaklarına karşı küçük burjuva yığınların, genel olarak söylemek gerekirse esnaf kesiminin tepkilerini, dini biçimlerde dile getiren oluşumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Türkiye'de Cemaatler belli kişiler etrafında, belli bir programdan, tüzükten yoksun, gevşek çevreler biçiminde ortaya çıkmış ve kurucusunun adıyla anılmışlardır. Bunların ömrü devlet dindarlığı ile mücadele içinde geçmiştir. Yani Cemaatler ortaya çıkış ve gelişimleri itibarıyla devlete, düzene muhalif oluşumlardır. Bunların arkalarına aldıkları kitleyi, emperyalizmin ve düzenin, devletin peşine takmış olmaları, onları ortaya çıkaran muhalif dini dinamikleri görmeyi engellememelidir.

Tevhidi Hareket: Tevhidi anlayış, Allah'ın bir olduğunu ve bu dünyaya da hükmeden tek güç olduğunu savunmak, siyasi, ekonomik, toplumsal sistemi ve günlük yaşamı buna (şeriata) göre düzenlemek için mücadele etmektir. Devlet dindarlığına da Cemaat dindarlığına da karşı olan bir anlayıştır. İdeolojik ve tarihi kökleri 19. Yüzyıl İslamcılığına, Afgani ve Abduhlara dayanır. İslamcılık esas olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra bütün İslam ülkelerinde ortaya çıkan, Müslüman burjuvazinin sömürgeciliğe, Batı tarafından asimile edilmeye ve aşağılanmaya, despot siyasi yönetimlere, bunlarla işbirliği içinde bulunan mezhep ve tarikatlara karşı tepkilerini, bunlara karşı burjuva demokratik istemlerini ifade eden bir akımdı. Müslüman burjuvazi İslam'ı bu istemlerini dile getirecek biçimde, yeni bir yoruma tabi tutmuştu. Bu akım 1. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle de Müslüman ülkelerde yarı-sömürge ulusal devletlerin kurulmasıyla birlikte geri plana düştü. Osmanlı'da 1908 İkinci Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan İslamcılık, Kurtuluş Savaşı sürecinde tasfiye oldu. İslamcılık kategorisinde sayabileceğimiz Tevhidi anlayışın Türkiye'de tekrar ortaya çıkışı, 1960'larda Ercüment Özkan'ın Hizbut Tahrir'i ile

gerçekleşebildi. Bu akım 1975'lerden itibaren MTTB (Milli Türk Talebe Birliği) içinde ve değişik dergi çevrelerinde kendini ifade eden, ideolojik olarak kendini ayırt etmiş bir akım haline geldi. Ama Tevhidi anlayış günümüze kadar ciddi bir örgütsel güce dönüşemedi.

Biz bu yazıda bu üç ana akımdan Cemaat dindarlığının 1960'tan günümüze gelişim seyrini özetlemeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

Genel olarak Cemaatler

1960'lara gelindiğinde Türkiye'de esas olarak dört cemaat vardı: Nurcular, Süleymancılar, Işıkçılar ve Nakşîler. Nakşîler kendi içinde değişik gruplardan ve Türkiye geneline yayılmış çevrelerden oluşuyordu. Bütün bu Nakşî grup ve çevreler içinde en önemlisi, Mehmet Zahit Kotku'nun liderliğini yaptığı İskenderpaşa Cemaati idi.

Bu cemaatler, Osmanlı'daki lonca sisteminin, tekke ve tarikatların yeniden ortaya çıkması, onların devamı olgular değildi. Bunlar çağdaş, yani kapitalist Türkiye'nin ürünüydü. Ayrıca Cemaatler köylü hareketi değildi, bunlar şehirli oluşumlardı. Nurcu hareket Isparta'da oluşurken, diğer üç Cemaat İstanbul'da ortaya çıkmıştı. Sözünü ettiğimiz Cemaatler tek parti döneminde biçimlenmeye başlamışlardı. Saydığımız dört cemaat Osmanlı İslamcılığının da bir devamı değildi.

Osmanlı'da bir İslamcı hareket vardı. Sırat-ı Müstakim, Beyanül Hak gibi dergi çevreleri ve Sait Halim Paşa, Musa Kazım, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Babanzade Ahmet Naim, Seyyid Bey, İskilipli Atıf Hoca, Mustafa Sabri, Mehmet Akif, Şemsettin Günaltay, Hamdi Akseki gibi aydınlar tarafından temsil edilen bu akım, Kurtuluş Savaşı sonunda tasfiye oldu. 1908 II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan Osmanlı İslamcılığı, burjuva bir hareketti. O dönem İslamcılık Müslüman burjuvazinin istemlerini dile getiren ideolojilerden biriydi.

1930'lu yıllarda biçimlenmeye başlayan Cemaatlerin Osmanlı İslamcılığından önemli farkları vardı. Bu farkların önemlileri şöyle sayılabilir:

Osmanlı İslamcılığı milliyetçi değildi. Buna karşın Cemaatlerin tümü Türk milliyetçisi olarak doğdular.

Osmanlı İslamcılığı Tanzimat'a ve Meşrutiyete sahiplenen bir hareketti. Abdülhamit'i İslamiyet'e zarar veren bir despot olarak görüyordu ve ona muhalifti. Osmanlı İslamcılığı İttihatçı bir hareketti ve Osmanlı İslamcıları da istisnalar hariç İttihatçıydılar. Cemaatler ise Abdülhamit'i ulu hakan yaptılar ve İttihatçıları da en büyük tarihi düşman olarak bildiler. Bunlar Tanzimat sürecine, Meşrutiyete, düşman oluşumlar olarak biçimlendiler ve öyle kaldılar. Osmanlı İslamcılığı kendisini genel İslamcı hareketin, Afganilerin, Abduhların bir parçası olarak görüyordu. Cemaatler ise bunları dinden sapma olarak değerlendirdiler.

Osmanlı İslamcıları dini var olan toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal sorunları tahlil etmede ve bunlara çözüm yolları bulmada bir araç, yöntem olarak kullanıyorlardı. Cemaatler ise Müslümanlığı genelde İslam'ın beş şartını yerine getirmeye çalışmaktan ibaret bir inanç, ibadet biçimi olarak kavradılar.

Osmanlı İslamcılığında özel bir Yahudi ve Mason düşmanlığı yoktu. Cemaatler ise toplumsal olayları tahlil etmede, bütün görüşlerinin eksenine Masonluğu ve Yahudileri koydular.

Osmanlı İslamcılığı Osmanlı'nın yarı-sömürge konumuna karşı olan, ulusal ekonomiyi savunan, kapitülasyonların kaldırılmasını, Osmanlı'nın gümrüklerini kendisinin belirleyebilmesini, yerli üretimin ve tüketimin teşvik edilip korunmasını, milli bankaların, şirketlerin kurulup güçlendirilmesini isteyen, bu çerçevede emperyalizme karşı olan bir hareketti. Cemaatler ise emperyalizmle işbirliğine dünden razı hareketler olarak çıktılar ve emperyalizmin dini politikalarına uyum sağlayarak geliştiler.

Sınıfsal bakımdan Osmanlı İslamcılığı, genel olarak, iktidara ortak olan Müslüman burjuva kesimlerin yukarıdan aşağı, burjuva demokratik bir hareketiydi. Cemaatler ise esnaf kesiminin, küçük burjuva kesimlerin aşağıdan yukarı, bu kesimin istemlerini ve protestolarını dini biçimlerde dile getiren hareketlerdi. Cemaatlerde burjuva demokratik yan ve anti-emperyalizm tümüyle körelmiş durumdaydı.

Osmanlı İslamcılığı ile Cemaat Dindarlığının ortak birçok yanı da vardı. Ama bu ortak yanlar gerici bir temelde birleşiyordu. Örneğin kadın sorunu, medeni yaşam, sanata karşı tavır, farklı ulusların istemlerine ve mücadelelerine karşı tavırda her ikisi de ortaktı.

1960-1980 Döneminde Cemaatler

27 Mayıs darbesi yapıldığında Nurcular dışında etkili, kendisini hissettiren bir Cemaat yoktu. Tunahan ölmüş, Işık da darbeden sonra emekli edilmiş, Kotku'ya dokunulmamıştı.

Darbe yapıldığında hiçbir cemaatin düzenli bir yayın organı, gazetesi ya da dergisi yoktu. Sadece Nurcular Risale-i Nurları bir örgütlenme aracı olarak kullanıyorlardı. Vakıflar, okullar, dershaneler, yurtlar, şirketler gibi kurumlar da henüz oluşmamıştı. Yayın alanındaki boşluk doğrudan cemaatlere bağlı olmayan, tersine her biri kendisine göre bir ekol kurmaya çalışan milliyetçi-dindar aydınlar tarafından doldurulmaya çalışılıyordu. Örneğin N. Fazıl ve Büyük Doğu dergisi, Osman Serdengeçti'nin çıkardığı yayın organları, Eşref Edip'in Sebülürreşad'ı, Salih Özcan'ın Hilal dergisi bunlara örnek sayılabilir.

Sözünü ettiğimiz yayınlardan hiçbiri de 27 Mayıs'a karşı bir tavır almadı. Hatta çoğu açıktan bu darbeyi destekledi. Örneğin Eşref Edip, Haziran 1960 tarihli Sebilürreşad'da, "*İlâhi Kanunlar Şaşmıyor*" başlıklı yazıda şöyle yazıyordu:

> Faziletli, imanlı, kahraman Türk ordusu için bu müdahale farz olmuştu.

Ali Fuad Başgil, Peyami Sefa da darbeyi açıkça destekleyen isimler arasındaydı.

Hilal dergisinin Temmuz 1960 tarihli sayısının başyazısı da "Yeni İnkılâp" başlığını taşıyor, ordunun memleketi mutlak bir uçurumdan kurtardığı yazılıyor ve ordu bu başarıdan dolayı tebrik ediliyordu.

Cemaatler 27 Mayıs'a açıktan karşı çıkmadılar ama bu darbeden hoşnut da değillerdi. Özellikle o günlerin en güçlü Cemaati olan Nurcuların, Said Nursi'nin cenazesine yapılanlardan sonra darbecilere sempatiyle bakmaları beklenemezdi.

27 Mayısçılar da özellikle Nurculara yönelik bazı göstermelik hücumlar dışında cemaatlere dokunmadılar. 27 Mayıs'tan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı yasasında yapılan değişikliklerin de yardımıyla devlet dindarlığı güçlendirilmeye çalışıldı ve yükselen sola karşı cemaatlerle devlet işbirliği içinde oldu. 1960'lı yıllar Cemaatlerin kitleselleştiği, milliyetçi hareketten kopmaya başladığı, kurumsallaştığı bir dönem oldu.

1960'lı yıllar, Dindar hareketin, hem kitleselleşme bakımından hem de ideolojik açıdan atılım yaptığı yıllar oldu. Bu kitleselleşme düzenin değişik sağ partilerinde örneğin AP, YTP (Yeni Türkiye Partisi) ve CKMP'de (sonradan MHP olacaktır) siyaset yapan dindar milletvekillerinin varlığıyla kendisini gösterecektir. Kitleselleşmenin bir diğer göstergesi de öğrenci gençlik içinde dindar hareketin hızla gelişmesiydi. 1960'ların sonuna gelindiğinde dindar gençler MTTB'de (Milli Türk Talebe Birliği) inisiyatifi ele almış bulunuyorlardı. Cemaatlerin kitleselleşmesi, bunların etrafında pasif bir kuru kalabalığın toplanması anlamına gelmiyordu. Cemaatlerin dayandığı küçük burjuva yığınlar da bu yıllarda radikal, mücadeleci bir eğilim içindeydiler. Solun etkilediği gençlik ve genel olarak kitlelerde yayılan mücadele eğilimi, antiemperyalist düzen karşıtı eğilimler, cemaatlerin kitlelerine de değişik ölçülerde yayılmıştı. Dayandıkları kitlelerdeki bu değişim cemaat liderliklerini yeni anlayışlar, yeni mücadele ve örgütlenme biçimleri geliştirmeleri konusunda zorluyordu.

Cemaat dindarlığı bu yıllarda ideolojik olarak da bir yenilenme içine girdi. İslami klasikler Türkçeye çevrildi ve bunların gençlik üzerinde önemli etkisi oldu. Ayrıca dindar hareket bu yıllarda dışa da açıldı. S. Arabistan, Mısır, Pakistan ve Ortadoğu ile ilişkiler kuruldu. Bu dışa açılım da Cemaatlerin dini anlayışlarını gözden geçirip değiştirmelerinde, siyasi mücadeleye eğilim göstermelerinde etkili oldu. Bu ideolojik değişim durduk yerde olmadı. Gelişen sol harekete, sosyalist ideolojiye karşı mücadelede –ki bu cemaatlerin en başta gelen varlık nedenlerinden biriydi– artık sadece İslamın 5 şartını vaaz ederek, komünistleri de dinsizlikle suçlayarak yürütülemiyordu. Var olan sorunlara da alternatif dini çözümler bulmak gerekiyordu.

Bu tür baskı ve ihtiyaçlar altında kalan Cemaatler kendilerini var olan sağcı düzen partileri içinde yeterince ifade edemez hale geldiler. Siyasi olarak da bağımsız bir kişiliğe kavuşmak zorunlu bir ihtiyaç olarak kendini gösterdi. 1960 sonlarında Milli Nizam Partisi'nin kurulması bu değişimlerin bir ürünüydü.

1)1960-1980 döneminde Nurcu Cemaatler

1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'nin en yaygın ve en etkin Cemaati tartışmasız Nurculardı. Said Nursi, Menderes döneminde kendi üzerinde

devam eden baskılara rağmen devletle ve emperyalizmle iyi geçinmişti. Said Nursi'nin devlete ve emperyalizme karşı hiçbir muhalif eylemi olmadı. Said Nursi 27 Mayıs darbesinden hemen önce 23 Mart 1960'ta öldü.

Said Nursi'nin ölümünden sonra Nurcu Cemaat; Okuyucular ve Yazıcılar olarak ikiye bölündü. Hüsrev Altınbaşak (1899-1977) Zübeyir Gündüzalp'in (1920-1971) liderliğini tanımadığı gibi onu Hain-i Ekber ilan etti ve ortaya bir yanda Hüsrev Ağabey'in liderliğinde Yazıcılar grubu, diğer yanda da Zübeyir Ağabeyin Okuyucular grubu çıktı. Görünürdeki neden Risale-i Nurların Latin alfabesi ile basılıp basılmayacağı tartışması idi. Yazıcılar buna karşı çıkıyorlar, Risale-i Nurların Arap alfabesiyle el yazısıyla yazılması gerektiğini savunuyorlardı. Bu bölünmeye rağmen Nurcular 1960'ların Dindar hareketini belirleyen Cemaat olabildiler. Bunu da Gündüzalp'in liderliğinde gerçekleştirdiler. Önce düzenli yayın faaliyetine yöneldiler. Okuyucular 1963'te İhlas gazetesini çıkardılar. O kapatılınca Ardından 1964'te İzmir'de Zülfikar gazetesi çıkarıldı. O da kapanınca Uhuvvet dergisi çıktı. Ekim 1967'de de haftalık ünlü *İttihad* dergisi yayınlanmaya başlandı. 21 Şubat 1970'ten itibaren de günlük Yeni Asya gazetesi çıkartılmaya başlandı. Yeni Asya'yı çıkaran Okuyucular Demirel'i ve AP'nin devamı olarak kurulan DYP'yi desteklediler. Demirel destekçiliğinde hiçbir Cemaat ve grup Zübeyir Gündüzalp'in Okuyucuları ve onun devamı Mehmet Kutlular kadar inatçı ve istikrarlı olmadı.

Yazıcılar ise siyasi olarak epey yalpaladılar ve istikrarlı bir çevre oluşturamadılar. Yazıcılar da önce Demirel ve AP'yi desteklediler. Daha sonra Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) desteklediler. Yazıcılar, 1969'da İskenderpaşa Cemaati ile birlikte MNP'nin kuruluşuna katıldılar. Bu parti kapatıldıktan sonra kurulan MSP'de de yer aldılar. 70'li yıllar Nurcu hareket açısından bölünme ve dağılma yılları oldu. 1973'te Nurcu Kürtlerin bir kısmı Sıddık Dursun öncülüğünde Med-Zehra grubu olarak ayrıldılar. Med-Zehra Said Nursi'yi değil de Said Kürdi'yi, yani yeni Said'den çok eski Said'i öne çıkaran bir anlayışa sahipti.

Zübeyir Ağabey 1971 yılında öldükten sonra Okuyucular grubunun bütünlüğü de bozuldu. 1977 yılında yayınlanan "İşte MSP" broşüründen sonra, Mustafa Sungur, çevresiyle birlikte Yeni Asya'dan uzaklaştı. 1970 sonlarında Yeni Asya'yı çıkaran Okuyucular grubu etkisini büyük ölçüde

yitirmişti. Öyle ki Yeni Asya İstanbul'daki gazete bayilerinde bile bulunmuyordu. Yeni Asya gazetesi yazarı Veysel Akpınar bu durumu "İstanbul'a önem vermiyoruz" gerekçesiyle normal göstermeye çalışıyordu.[1]

Yazıcılar grubu da bu dönemde geriledi. Bu grup MSP ile anlaşmazlığa düştü ve ayrıldı. 1977 yılında Nizam Partisi adıyla yeni bir parti kurdular. Ama bu parti deneyimi başarısız oldu, seçimlere katılacak gücü bile toplayamadı ve tasfiye oldu.

Nurcuların bölündüğü Okuyucular, Yazıcılar, Med-Zehra, Mustafa Sungur grubu gibi büyük parçaların yanında, daha küçük öbekleşmeler de vardı. Bunlardan ikisi Fethullah Gülen çevresi ve Kırkıncı Hoca idi. Gülen 1970'lerin sonlarına doğru İzmir'de Türkiye Öğretmenler Vakfi'nı kurdu ve 1979 yılında da Sızıntı dergisini çıkarmaya başladı. 1960'ta Türkiye'nin en güçlü, en yaygın Cemaati olan Nurcular, 12 Eylül öncesinde tüm etkisini yitirmişti ve Cemaatler içinde en kötü durumda olan onlardı.

2) Işıkçılar

Askeri okullarda kimya öğretmenliği ve müdürlük yapan, 1960'ta MSB tetkik kuruluna atanan Hüseyin Hilmi Işık (1911- 2001) 27 Mayıs sonrası kıdemli albay olarak emekli edildi. Işık başarılı bir kimyacı ve eczacı idi. Yeşilköy'de Eczane satın alarak (1962) çalışmaya devam etti. 1956'da tek eseri Seadet-i Ebediyye kitabını yayınladı. O da Arvasi'den icazet almıştı.

Bu Cemaat hep kurulu düzenden yana ve onu değiştirmeye çalışanlara karşı oldu. Işıkçılar sadece sola değil, düzeni dini açıdan eleştirip değiştirmeye çalışanlara da karşıydılar. Işıkçılar istikrarlı bir Demirel destekçisi oldular. 1970'te "Hakikat" adlı bir gazete çıkardılar. Demirel ve AP'yi eleştiren MNP ve MSP'ye karşı, özellikle de Necip Fazıl'a karşı gözü kara bir mücadele verdiler. 1976'da İhlas Vakfı'nı kurdular; fakat Işıkçılar diğer cemaatlerin gerisinde kaldı. Hakikat'in yerini daha sonra Türkiye gazetesi aldı.

3) Süleymancılar

Süleyman Hilmi Tunahan 50'li yıllarda dini eğitim veren kurumların yetersiz kalmasından doğan boşluğu kendi Kur'an kurslarıyla doldurmuş

---

[1] *Yeni Asya* gazetesi, 26 Şubat 79, Veysel Akpınar, "Yolbaşı.

ve dikkate değer bir çevre oluşturmuştu. Öyle ki uzun yıllar Süleymancılar Diyanete kadro yetiştiren bir cemaat durumundaydı. Süleymancı kursları bitirenler Diyanetin sınavına giriyor, kazanıp memur oluyor ve dini görevlere atanıyordu. Ama Süleymancılar hükümetle Said Nursi kadar sıkı fıkı olmadılar. Daha mesafeli durdular. Tunahan Said Nursi'den yaklaşık altı ay önce (16 Eylül 1959) öldü. Menderes hükümeti Tunahan için Cenaze töreni yapılmasına bile izin vermedi. Tunahan'ın cenazesi Üsküdar'daydı, cemaat ise tören için karşıda Fatih Camiinde bekliyordu. DP'li İçişleri Bakanı, İstanbul Valisi'ne cenazenin Fatih'e götürülmemesini ve hemen bir mezar kazılıp Karacaahmet'e gömülmesini emretti. Öyle de yapıldı.

1965 yılına kadar Diyanet işleri kadroları Süleymancı Kuran Kursu mezunları tarafından doldurulmuştu. Devletin din adamı boşluğunu kendi doldurmak için İmam Hatip Okulu sayısını artırması, yeni İlahiyat Fakülteleri açması ve Süleymancı kursları tasfiye etmek istemesi, Diyanet ile Süleymancılar arasında sert mücadelelere neden oldu. Devlet 1965 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı kanununu değiştirerek, dışarıdan din adamı istihdam edilmesine sınırlamalar getirdi. İmam Hatip Okullarının sayısı hızla artırıldı. 1971 cuntası Kuran Kursları yönetmeliğine koyduğu bir madde ile Kuran kurslarını binalarıyla birlikte devletleştirdi. Bu uygulama Süleymancılar ve Işıkçılar için önemli bir darbeydi. Süleymancılar bu saldırıya kurs isimlerini değiştirerek ve tüzüklerinde değişiklik yaparak karşı koydular ve büyümeye devam ettiler. Ayrıca yeni bir alana yurtdışına taştılar. 1973 yılında Avrupa'da İslam Kültür Merkezleri'ni kurdular. O yıllarda daha Diyanet yurtdışında örgütlü değildi.

Süleymancılar siyasi olarak istikrarlı biçimde Demirel'i desteklediler. Cemaatin yeni lideri Kemal Kaçar önce Millet Partisini destekledi ama 1969 seçimlerinde AP'den milletvekili oldu. 12 Eylül'e kadar da bu durum devam etti. 12 Eylül cuntası geldiğinde Süleymancılar, İskenderpaşa ile birlikte en güçlü cemaat durumundaydı.

4) İskenderpaşa Cemaati

Türkiye'nin 1970 sonrası siyasi yaşamına damgasını vuran Cemaat, İskenderpaşa oldu. Cemaat bu özelliğini 2001 yılında Esat Coşan ölene kadar sürdürebildi. "Milli Görüş", MNP-MSP-RP-FP çizgisi bu Cemaat

tarafından yaratıldı. 1990'ların başlarında popüler olan İBDA-C, Cübbeli Ahmet'le ünlenen İsmailağa Cemaati gene bu Cemaat içinden çıktı.

Cemaatin kurucusu Mehmet Zahit Kotku (1897-1980) Kafkasya göçmeni bir ailenin çocuğu idi. Tek parti dönemini Bursa'da bir köyde cami imamı olarak geçirdi. 1952 yılı sonunda Gümüşhanevi dergâhı şeyhi Kazanlı Abdülaziz Bekkine ölünce İstanbul'a gelip onun yerine geçti. 1 Ekim 1958'de de Fatih İskenderpaşa Camii'ne imam olarak atandı ve ölene kadar da burada kaldı. Said Nursi'nin tersine Kotku ömrü boyunca hiçbir kovuşturmaya uğramadı. 1950'li yıllarda Kotku'nun Nurcular gibi yaygın, göze batan çalışmaları olmadı. 1950'li yıllarda ve 60'ların başlarında Kotku bir tür kadro çalışması yaptı. Bu yıllarda Kotku'nun eğitiminden geçen kişiler 1970'li ve 80'li yıllarda, hatta 2000 yılına kadar, Dindar siyasi harekete ve örgütlenmelere damgalarını vurdular.

Sabahattin Zaim, 12 Eylül sonrasında Cemaatin yayın organı olan İslam dergisi ile yaptığı bir röportajda bu durumu şöyle anlatıyordu:

> Şu anda Türkiye'yi yöneten kadroların büyük bir kısmı oralarda yetişmiştir. Cumhuriyet döneminde münevver zümrenin ilk yetiştirildiği yer olmuştur. İkinci kadrolaşma da yine Cumhuriyet döneminin İslami tüccarının odaklaşıp, cemaatleştiği yer olmuştur... Orada Türkiye'nin içtimai, siyasi, hukuki yapısının temelleri atılmıştır. O bir oluşumdur. Dünya İslam tarihinde ismi olacak bir merkezdir oraları...
>
> Onun için Nazif'in 'Görünmeyen Üniversite'si yerinde bir mefhumdur. Orası bir üniversite olmuştur, fabrika olmuştur, planlama merkezi olmuştur, siyaset merkezi olmuştur; partiler ordan doğmuştur. Bütün fikirlerin merkezi orasıdır.
>
> Yani İslam içtimai hüviyeti ile, siyasi, iktisadi hüviyeti ile, ferdi bir ibadet ile sınırlanmış halinden çıkıp topluma mal olan bir hüviyet kazanmıştır.[2]

Burjuva olarak örneğin Ülker, Çavuşoğlu, siyasetçi olarak Erbakan ve çevresi, Özallar İskenderpaşa ve Gümüşhanevi dergahından yetişen kişilerdi.

İskenderpaşa Cemaati; Nurculara göre epeyce geç biçimlendi ama kısa sürede Nurcuları ve bütün cemaatleri geride bıraktı.

---

[2] Sabahaddin Zaim ile söyleşi, *İslam* Dergisi, Nisan 1997.

1960-80 Arasında Cemaatlerin Siyasi Ortak Yanları

Aralarındaki farklara, çatışmalara rağmen bütün cemaatler 1960-80 yılları arasında, sınıflar mücadelesi karşısında ortak bir tutum aldılar. Bütün cemaatler var olan sağcı düzen partilerinin, emperyalizm ve sermaye yanlısı, işçi sınıfı ve sol düşmanı politikalarının organik parçası oldular. İskenderpaşa Cemaatinin MSP'si de demagojik olmaktan öte gitmeyen tezlerine rağmen düzenin bir partisiydi. Cemaatler emperyalizm yanlısı, devrimci demokratik harekete düşman, azınlıklara düşman, Osmanlı hayalleri gören, Türk milliyetçisi, demokratik değil, despot siyasi rejim özlemi çeken, militarizmi (orduyu) kutsallaştıran bir siyasi, ideolojik çizgi içinde oldular.

Ocak 1969'da ODTÜ öğrencilerinin Amerikan Büyükelçisi'nin arabasını yakmalarına Cemaat basını büyük tepki gösterdi. Necip Fazıl 9 Ocak 1969 tarihli Bugün Gazetesi'ndeki günlük köşesinde şöyle yazıyordu:

> Orta Doğu Üniversitesine yemeğe davet edilen Amerikan sefirine karşı bu muamele, Ankara kalesine orak çekiçli bayrağı çekmekten farksızdır.

Mehmet Şevket Eygi, 29 Ocak 1968'de yazdığı; "*Rus Casusları NATO'yu İstemez*" başlıklı yazısında NATO'ya karşı çıkanları Rus casusu olmakla suçluyordu. 16 Şubat 1969 Kanlı Pazar'ı da başta M Eygi'nin Bugün gazetesi olmak üzere, Hilal dergisinin, MTTB'nin, Komünizmle Mücadele Derneklerinin devlet güdümünde ortak bir eylemiydi.

Hilal Dergisi, El Fetih örgütünü de "*komünist gayeler için çalışan bir teşkilat*" olarak gösteriyordu.[3]

Cemaatlerin emperyalizme karşı tavır söz konusu olduğunda ortak yanlarından biri de tümünün Ortak Pazar'a, Avrupa Birliği'ne karşı olmasıydı.

Cemaatlerin tümü devletçiydi. Bunlar kitlelerini devlete itaatkâr olmaya, başkaldırmamaya, başkaldıranla da mücadele etmeye çağırıyorlardı. Hüseyin Hilmi Işık:

> "Zalim sultanlara, hatta kâfir hükümetlere karşı bile ayaklanmayı dinimiz yasak etmektedir"[4] derken,

---

[3] *Hilal*, C. 9, sayı 100, Şubat 1970, s. 30.

Mehmet Zahit Kotku da müridlerine:

> "Ben senelerce size 'itirazı terk' etmeyi öğretmeye çalıştım olmadı. Evlerinize mektuplar yazdım. Anlatamadım. Ben bizzat itiraz etmeyerek sizlere itirazı terketmeyi öğretmek istiyorum"[5] diyordu.

İskenderpaşa Cemaatinin de desteği ile çıkan Bugün gazetesi Hitler'i açıkça övüyor ve ona;

> "Hitler Müslümanların Vefalı Bir Dostuydu",[6] "Şair... Ressam... Müzisyen... Politikacı... Hatip... Kumandan ve... Komünizmin En Büyük Düşmanı HİTLER"[7] diye sahipleniyordu.

Nurcu Yeni Asya gazetesi ise işi devlete ispiyonculuk etmenin "*en büyük şeref*" olduğunu ilan etmeye kadar vardırdı.[8] MTTB Genel Başkanı Cemalettin Tayla da, devlete ve düzene itaatkâr gençler yetiştirilmesi için dinin kullanılması gerektiğini öneriyordu.[9]

Demokratik mücadeleye tavır konusunda Cemaatlerin ve Dindar kesimin en önemli ortak yanlarından biri de, başta grev hakkı olmak üzere işçi haklarına ve eylemlerine düşmanlıktı. 22 Şubat 1970 tarihli Nurcu Yeni Asya gazetesinde "*Zenginler ve Fakirler*" başlıklı yazıda, "*grev ve lokavtın yaraya merhem olmadığı*" 1960'la getirilen grev ve lokavt kurumlarının memleketi buhranlara sürüklediği iddia ediliyordu.

N. Fazıl, *Büyük Doğu*'da kendi kuracakları sistemde grev, boykot, direniş gibi haklara kesinlikle yer olmayacağını, İşçilerin "*mutlak bir askeri nizam içinde*" çalıştırılarak patron-işçi dengesinin sağlanacak diyordu.[10]

Erbakan ise 1978 yılında MSP Kongresinde yaptığı konuşmada, sınıf sendikacılığını Batı'dan gelen bir hastalık olarak nitelendiriyor, milli geleneklerimize aykırı buluyordu:

---

[4] Akt. H. Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset. İslamcılık*, Çıra Yay., 2011, s. 303.

[5] Akt. Mustafa Özdamar, *Mehmet Zahid Koktu*, Kırkkandil Yayınevi, 2008, s. 96

[6] 12 Ocak 1969 tarihli *Bugün*.

[7] 4 Mart 1969 tarihli *Bugün*.

[8] *Yeni Asya*, 12 Mart 1979, Kasım Baydemir, "Dünya Gözü İle".

[9] Çatı Dergisi, 1 Aralık 1976, sayı 16.

[10] *Büyük Doğu*, 27 Ocak 1971, "Pratikte Büyük Doğu Davası: 4, İşçi".

"Sınıf mücadelesine dayanan bir sendikacılıktan hayır gelmez. Bu batıdan gelen bir hastalıktır. Milli ananelerimizle bağdaşmaz. Bizim ananelerimizde çalışma hayatı kardeşlik ve hakkaniyete dayanır"[11] diyordu.

Cemaatlerin bu dönemdeki ortak yanlarından biri de azınlık düşmanlığı ve Alevilere karşı beslenen nefret idi. Cemaatler Osmanlıcı, Türkçü bir anlayışa sahiplerdi. Bu nedenle azınlık düşmanlığı bu görüşün doğal bir parçası durumundaydı. Aleviler ise Müslümanlığı içten tahrip edip çökertmeye çalışan ajanlar gibi görülüyordu. Örneğin Cemaatlerin din anlayışına karşı olan Tevhidi hareketin kurucusu E. Özkan şöyle diyordu:

Fakat sen müslümanım dediğin halde, ne içkiyi haram bilirsin, ne de namazı farz bilirsin; ne Ramazan orucunu farz bilirsin, ne bilmem neyi vs... Bundan dolayı niye bize kötü davranıyorsun? Sen gavurdan beter olmuşsun. Gavur hiç değilse ben gavurum diyor... Ne yapayım sana? Her haltı karıştırıyorsun. Din, iman tümden bomboş... Bir de bana 'Kardeş gözüyle bakmıyorsun?' diyorsun. Nerede bakayım?[12]

Bu Alevi düşmanlığından dolayı Cemaatler, Maraş'ta yapılan kitlesel katliama bile karşı çıkmadılar. Devletin bu provokasyonunu anlamadılar ya da anlamazdan geldiler. Katliamdan Alevileri ve devrimcileri suçlu bulacak bahane bulma peşine düştüler. Sadık Albayrak, katliamı komünistlerle ırkçılar arasındaki çatışma olarak gösteriyor, asıl suçu komünistlere yıkıyordu:

Fakat gerçek şudur ki, Kahramanmaraş'ta büyük bir arbede, büyük kargaşa olmuş ve bunun müsebbibi komünistler ve solculardır.[13]

Nurcu Yeni Asya yazarı Suad Aklan, 1979 Ocak ayı başlarında başlayıp, günler süren, "Kahramanmaraş'ta Neler Olup Bitti?" başlıklı yazı dizisinde katliamın suçu devrimcilere yıkmaya çalışılıyordu. Suad Aklan'a göre sinemayı bombalayanlar Maocular idi. İlk kurşunu sıkan da DİSK'in bölge temsilcisi eski bir solcu olan Mehmet Taşkesen'di. Başka bir Yeni Asya yazarı Ebu Hureyre Özdemir de:

---

[11] *Milli Gazete*, 18 Ekim, 78 MSP Kongresinde Erbakan'ın yaptığı sunum.

[12] Ercümend Özkan ile İslami Hareket Üzerine Söyleşi. Abdullah Burak Bircan, Mehmet Kürşad Atalar, Anlam Yayınları, 1997, s. 327.

[13] S. Albayrak, "Artık Yeter", 25 Aralık 1978, *Milli* gazete.

"Hakikaten bu olay, yüce milletimizin kalbine kızıl sosyalistler tarafından indirilen korkunç bir darbedir"[14] diyordu.

Cemaatlerin o dönemdeki azınlık düşmanlığı daha çok Yahudiler üzerinde toplanmıştı. Bugün gazetesi, 1 Şubat 1968'den itibaren haftalar süren "*Yahudiler ve Türk Ekonomisi*" başlıklı bir yazı dizisi yayınladı. Yazı dizisinde Yahudi işadamları ve şirketler teşhir ediliyor, bunlar ülkeyi sömüren asalaklar olarak gösteriliyordu. Yazı dizisinden önce 27 Ocak 1968'de gazetede M. Şahap Tan, "*Müslüman Anadolu Tüccarı*" başlıklı yazısında;

"Asırlarca bu mübarek toprakların nimetlerinden hep Yahudiler istifade etti, sütümüzün kaymağını hep bunlar yedi. (...) Biz asıl vatanın sahipleri, bir hırka, bir lokma ile yaşayıp, gecekondulardan farksız evlerde otururken, bizim sırtımızdan kazananlar lüks ve refah içinde bir ömür sürüyorlar" diye yazıyordu.

7 Mayıs 1968 tarihli Bugün gazetesinde de "Anadol" otomobil, Yahudi-Koç ortaklığı diye eleştiriliyordu. MTTB de 1969 yılında Türkiye'yi Yahudi sömürüsüne, vurguncu kapitaliste karşı uyarıyor ve sermayenin Türkleştirilmesini istiyordu.[15]

Bu yazılanların üzerinden yıllar geçtikten sonra 8 Eylül 1980 tarihli Milli Gazete'de Düzce Akıncılarının, katıldıkları bir mitingde açtıkları pankartın fotoğrafı vardı. Pankartta şöyle yazıyordu:

Müslümanlar Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin.

Tevhidi hareket emperyalizme karşı tavır konusunda Cemaatlerden farklı bir yol izledi. Ercümend Özkan, Müslümanların komünizmle korkutularak düzenin yanına çekildiğini ve asıl düşman *Garb*'ın gözlerden gizlendiğini yazıyordu.[16] Dönemin Tevhidçi gençlerinden Ali Bulaç da birinci düşmanın komünizm değil Batılı kapitalist düzen olduğunu savunuyordu.[17]

---

[14] Ebu H. Özdemir, 31 Ocak 79, *Y. Asya*, "Dini, Milli ve İçtimai Açıdan Maraş Olayları".

[15] M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004, s. 183.

[16] Akt. Başer Alev Erkilet, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Yöneliş Yayınları, 1999 s. 165.

[17] *Milli Gençlik Dergisi*, Kasım-Aralık 1975.

Emperyalizme karşı az çok mesafeli durmaya çalışan Tevhidi anlayış da Cemaatlerin ve devlet dindarlığının ortak düşmanı oldu.

Örneğin Ahmet Kabaklı şöyle yazıyordu:

> Hizbu't-Tahrir adlı şebeke apaçık Moskova (veya Pekin) emrinde çalışan bir komünist yuvasıdır...

Kemal Yaman ise Hizbut Tahrir'i daha geniş bir çerçeveye oturtuyordu!

> Arap ırkçısı, komünist ve Siyonist teşkilattır. Müslüman maskeli komünistler... Bu(nlar)... Türk düşmanıdırlar. Yavuz Sultan Selim'e ve diğer Müslüman-Türk büyüklerine hakaret ederler.[18]

Mehmet Şevket Eygi de Bugün gazetesinde E. Özkan'ı ve çevresini ajan ilan etti.[19] 1970'lerin sonlarına doğru Cemaatlerle ilişkili yazarlar ve bunların yanı sıra Necip Fazıl, Tevhidi Hareketi ve onun Afgani, Abduh, Mevdudi, Seyyid Kutub gibi ideologlarını aşağılayan, hakaret eden yazılar, kitaplar yazdılar. Tevhidi Hareketin parlak genç isimleri, Metin Yüksel, Sedat Yenigün Ülkücüler tarafından öldürüldü. Şeyhmus Güzel, 1979'da gözaltına alındı ve 1985'te Çanakkale cezaevinde o da öldürüldü.

İKİNCİ BÖLÜM

1980'den Günümüze

12 Eylül cuntası emperyalizmin dünya genelinde "Yeşil Kuşak" projesini hayata geçirdiği bir döneme denk geldi. 1977 yılında Pakistan'da darbeyle iktidarı ele geçiren Ziya-ül Hak, Şubat 1979'dan itibaren şeriat kanunlarının uygulanacağını açıkladı ve buna uygun yasaları yürürlüğe koymaya başladı. Mısır'da Enver Sedat ve onun yerine gelen Hüsnü Mübarek, hem Devlet Dindarlığının hem de Müslüman Kardeşler ve Selefilerin önünü ardına kadar açtılar. Afganistan direnişi de tüm işbirlikçi İslam ülkelerinin desteklediği bir cihada dönüştü. Afganistan'da Sovyet yanlısı yönetime karşı silahlı dinci gruplar oluşturuldu. Özbekistan ve Ta-

---

[18] Akt. Başer Alev Erkilet, *A.g.e.*, s. 177, 178.

[19] Hamza Türkmen, *Türkiye'de İslamcılık ve Özeleştiri*, Ekin Yayınları, 2008 s. 77.

cikistan'da gene dinci bir muhalefet örgütlendi. Tüm bunlar ABD emperyalizminin "Yeşil Kuşak" projesine uygun gelişmelerdi.

Emperyalizmin antiemperyalist hareketlere ve emperyalizmle işbirliği içindeki rejimlere muhalefete karşı İslam dinini kullanması yeni bir olgu değildi. İngiltere, Fransa ve Almanya, Osmanlı'nın başındaki Halife padişahları (Adülmecid, Abdülaziz, Abdülhamid ve son olarak da Vahdettin) kendi çıkarları için, değişik projeler üreterek kullanmıştı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki Bağdat Paktı, Rabıta, İslam Konferansı gibi uluslararası örgütlenmeler de gene emperyalist projelerdi. Yeşil Kuşak projesini daha öncekilerden ayırt eden yan, emperyalizmin sadece işbirlikçi devlet yönetimlerini değil, muhalif olarak ortaya çıkan değişik İslami oluşumları da işin içine katması, bunları örgütlendirip silahlandırmasıydı. Bu yöntemin riski, silahlandırılan İslami grupların, arkalarındaki kitle ve İslam dünyasının uluslararası desteğine dayanarak Batı'ya karşı tavır almaları ihtimali idi. Bu tehlike resmi "ılımlı İslam" projesiyle giderilmeye çalışıldı ve çalışılmakta.

12 Eylül cuntası şeriatçı bir cunta olarak gelmedi. Böyle bir girişim ordunun ve toplumun yapısına uygun değildi. Örneğin Türk ordusu Mübarek'in ve Ziya-ül Hak'ın ordusu gibi namaz kılan, oruç tutan komutanlardan oluşmuyordu.

Türkiye'deki işbirlikçi tekelci sermaye de, devletin ve toplumun dindarlaştırılmasından yanaydı. Bu kesimin sözcülüğünü yapmak da Sakıp Sabancı'ya düşmüştü. Sabancı 8 Mayıs 1981 tarihli Hürriyet gazetesine "*Manevi değerlere yöneliş*" başlıklı bir makale yazdı. Sabancı'ya göre Bilimde, teknolojide ilerleme insanlığın saadete ulaşması için yetmiyordu. Bunun için manevi ve ahlaki değerlere yönelmek şarttı. Aya giderken cebine kendi din kitabını da koyan Amerikalı astronotu örnek alan bir modelimiz olmalıydı. Sabancı şunu öneriyordu:

> Okullarımızda (irtica arayışında değil) tersine medeniyete yöneliş yolunda, manevi güç olarak artık din eğitimine önem vermek zorundayız. Daha fazla vakit yitirmeden, ilkokullarda din öğretimine yeterince başlamalıyız.

Sabancının yazısı Kur'an'dan bir ayetle bitiyordu:

> Kur'an'da şöyle buyuruluyor: "...Gevşemeyin, endişe etmeyin. İnancınız sağlamsa, mutlaka başarırsınız".

Daha sonra okullara zorunlu din dersi konuldu ve devlet yukarıdan aşağı toplumu dindarlaştırmak için her alanda müthiş bir atağa geçti. Bu süreçte resmi devlet dindarlığı toplumun her alanına yayılırken, Cemaatler gerilediler, hatta bazıları tasfiye oldular.

12 Eylül Sonrası Cemaatler

Demokrat, sol kamuoyunda 12 Eylül sonrasının Cemaatler için bir altın devir olduğu kanısı yaygındır.[20] Bu kanı tümüyle doğru değildir. 12 Eylül, aynı zamanda Cemaatleri asimile etmeye, onların emperyalizme ve Türkiye'deki düzene karşı cılız da olsa[21] muhalif niteliklerini yok etmeye çalıştı. Devlet ve generaller Cemaatlere karşı verdikleri bu mücadeleyi "şeriata karşı mücadele" olarak kamuoyuna sunmayı devlet dindarlığını dini alanda tekel durumuna getirmeyi başardılar. Bu süreçte 28 Şubat, geleneksel Cemaatlere karşı işkenceci rolünü, AKP de papaz rolünü oynadı. Sonuçta 1970'lere kadar Türkiye'nin en yaygın ve etkili cemaati olan Nurculardan, 1970-97 arasına damgasını vuran, Milli Görüş'ü yaratan İskenderpaşa Cemaatinden, 12 Eylül cuntasına kadar, yurtiçinde ve yurtdışında fiilen Diyanet İşlerinin fonksiyonunu üslenmiş olan Süleymancılardan, Işıkçılardan geriye pek bir şey kalmadı. Örneğin MNP'yi, MSP'yi, Erbakan'ı kim bilmez? Ama Sağduyu Partisi'ni, Nurettin Coşan'ı, yani bugün İskenderpaşadan geriye kalanları bilen kaç kişi var? Bir zamanlar kurduğu partilerle siyasi gündemi belirleyen İskenderpaşa son seçimlerde MHP'ye, yani kendisiyle ne örgütsel, ne tarihsel, ne de ideolojik olarak pek ilgisi olmayan bir partiye oy verecek kadar geriledi. Işıkçılar dini niteliklerini neredeyse tümüyle yitirerek bildik bir sermaye şirketine dönüştü. Nurculardan geriye iyice zayıflamış Yeni Asya çevresi kaldı. Süleymancılar devletin 60'lardan beri süren ve 12 Eylül'le birlikte daha da artan saldırıları karşısında pes ettiler. Ye-

---

[20] 29 Nisan 2012 tarihli *Yarın* Gazetesinde çıkan; "Emperyalizm İslam Dinini Kullanmaya Devam Ediyor Hâlâ" başlıklı yazımda ben de şöyle yazmıştım: "Cunta ve ondan sonra gelen ANAP yönetimleriyle birlikte Türkiye'de Cemaat Dindarlığının altın devri başladı".

[21] MSP'yi kuran İskenderpaşa Cemaati dışındaki Cemaatlerin tümü genelde AP ve Demirel destekçisiydi. İskenderpaşa lideri Kotku'nun da düzene, devlete muhalif bir yanı pek yoktu. Ama tüm bu cemaatler geneli itibarıyla 1970'li yıllarda esnaf kesimine dayanan, bu kesimin istemlerini dini biçimlerde dile getiren çevreler durumundaydılar.

ni Asyacılarla birlikte Mehmet Ağar'lı DYP destekçiliğine kadar geriledi. Emperyalizm işbirlikçisi devlet dindarlığı sadece Türkiye'de değil, Doğu Bloku'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan Müslüman ülkelerde de bütün boşlukları doldurdu. Diyanet İşleri Başkanlığı devasa bir uluslararası kuruma dönüştü. 12 Eylül sonrasında toplumu, polisi, bürokrasiyi dindarlaştıranlar esas olarak Cemaatler değil, devlet dindarlığıydı.

Hiçbir cemaat cuntaya açıktan tavır koymadı. Cuntaya açıktan tavır koyanlar ve halkı buna karşı savaşmaya çağıranlar sadece devrimcilerdi. Bir iki istisna hariç Cemaatler ve genel olarak dindar çevre cuntayı açıkça destekledi. Bu açık destekçiler içinde Necip Fazıl da vardı. N. Fazıl 12 Eylül günü çıkardığı Rapor Dergisinde şunları yazıyordu:

> Tam da 'Rapor 12'nin hazırlanıp mücellide verildiği ve yalnız kapağının basılmak üzere bulunduğu anda olanlar oldu ve ordu idareye el koydu.
>
> 'Rapor 10 ve 11'i okuyanlar, biricik dilek ve çareyi bu el atışta gösterdiğimizi ve onu adeta teşvik ettiğimizi bilirler.
>
> Kapak baskısını durdurduğumuz ve bu yazıyı kaleme aldığımız demde (12 Eylül saat 11) henüz hareketin renk ve çizgileri tam bir açıklığa kavuşmamış bulunuyor. Fakat komünistlere ve anarşistlere şiddetle zıt ve mübarek İslam aksiyonunu bozucu ve böyle bir tepkiyi davet edici yobazlara da aykırı bir davranış karşısında olduğumuz muhakkak...
>
> Din bayrağını açarak dini uçuruma sürenler başlarına toprak saçsın! (...)
>
> Bu hareket olmasaydı devlet olmayacak, millet yerinde kalmayacaktı.
>
> Allah hayırlı eylesin!..[22]

Cunta da cemaatlere özel olarak bir şiddet uygulamadı. Cemaatlere kendisiyle işbirliği yapmalarını dayattı. Cunta kendisiyle işbirliği yapacak Cemaatin önünü açacağını, imkanlar sağlanacağını, bunu kabul etmeyenlerin ise dağıtılacağını söylüyordu. Nurcu Yeni Asya grubunun lideri Mehmet Kutlular, anılarında, ilki 1981 Şubatında olmak üzere, MİT'ten subayların iki kez kendisine geldiklerini, beraber çalışmak istediklerini ve:

> Bizimle çalışırsanız, biz de bütün devlet imkanlarını emrinize tahsis ederiz ve size her hususta yardımcı oluruz.

[22] Akt. H. Türkmen, 2008, s. 62, 63.

dediklerini anlatıyor.[23] MİT'çi albayın önerileri arasında, yurtdışındaki Süleymancılara ve Milli Görüş'e karşı birlikte çalışma da var.

İşbirliği teklifinin ve reddi halinde tehditlerin bütün cemaatlere yapıldığını kabul etmemek için hiçbir sebep yok. Örneğin M. Kutlular bu teklifin bütün Nurcu çevrelere yapıldığını ve kendileri dışındakilerin bunu kabul ettiklerini yazıyor.

Cemaatlerin cuntadan günümüze kadar nasıl bir seyir izlediklerine gelince.

1) Nurcular

Yukarıda belirttiğimiz gibi Nurcular, 12 Eylül cuntası geldiğinde darmadağınık ve etkisiz Cemaat durumundaydılar. DİB'nin MGK'ya sunduğu raporda da bu durum tespit ediliyor ve:

> *Nurculuk faaliyetlerinin önemli bir etkinliği olduğu söylenemez*[24] deniliyordu.

Nurcular, Mehmet Kutlular'ın önderlik ettiği Yeni Asya grubu dışında cuntacı ve devletçi bir tutum aldılar. Bu tavırları şöyle özetleyebiliriz:

Cunta destekçiliği konusunda en gayretli olanlar ve Nurcu kitleyi bu konuda ikna etmek için her yere koşturanlar Kırkıncı Hoca[25] ve Mustafa Sungur idi. Bunlar sadece cuntayı desteklemekle kalmadı, cuntayı övmeyen Yeni Asya grubunu da düşman ilan ettiler. Isparta'da yapılan bir toplantıda da Yeni Asya ve Kutlular ile ilişkileri kesme kararı aldılar.[26] Mustafa Sungur, Bayram Yüksel ve Kırkıncı Hoca tavırlarını; "*Tercümanı alın ama bu gazeteyi almayın*" deme noktasına kadar götürdüler. Kırkıncı Hoca Tercüman gazetesinde yayınlanan bir yazısında:

> "Bu 12 Eylül Harekatı Malazgirt'ten, Niğbolu'dan, Mohaç'tan, Çanakkale'den de daha ileridir" diyordu.[27]

---

[23] Mehmet Kutlular, *İşte Hayatım*, Cilt 1, Yeni Asya Neşriyat, 7. baskı, 2009, s. 300.

[24] Akt. Faik Bulut, *Ordu ve Din*, Tüm Zamanlar Yayıncılık, s. 134.

[25] Mehmet Kırkıncı Hoca (1928, Erzurum), 1956'da Erzurum'da medresede karşılaştığı F. Gülen'i Nurcu yapan kişiydi. Kırkıncı, Gülen 1964'te Edirne'ye gidene dek onu eğitmişti.

[26] Mehmet Kutlular, *İşte Hayatım*, *A.g.e.*, s. 289.

[27] Mehmet Kutlular, *İşte Hayatım*, *A.g.e.*, s. 290.

Mustafa Sungur da 12 Eylül olduktan sonra İstanbul'da gazete binasına gidip oradakilere:

> "Kardeşim, ben bekliyordum ki, bu 12 Eylül hadisesini gazetenizde büyük manşetle 'Şu kopan fırtına Türk ordusudur ya Rabbi' diye duyurasınız (...) ama siz bunu yapmadınız. Bir de karşı tavır içine girdiniz"[28] demişti.

Kırkıncı Hoca ve Mustafa Sungur daha sonra anayasaya evet kampanyası açtılar. Anayasaya karşı çıkan Yeni Asya'yı da komünistlerle birlikte davranmakla suçladılar. Ardından da Yeni Asya kapatıldı. Onun yerine Yeni Nesil gazetesi çıkarıldı. 82 Anayasa oylaması sırasında Yeni Asya grubunun çıkardığı Köprü dergisi de kapatıldı. Bu cuntacı Nurcu çevreler, o zamana kadar destekledikleri, bazılarının listelerinden milletvekili seçildikleri Demirel'e karşı da tavır aldılar. İlk seçimde cuntanın, yani Sunalp'ın partisini Milli Demokrasi Partisi'ni desteklediler. Kırkıncı Hoca, MDP kendiliğinden silinene kadar bu desteği sürdürdü. Diğerleri ANAP'çı oldu. 91 seçiminde de gene Demirel'i değil, RP-IDP-MHP ittifakına oy verdiler.

Yeni Asya grubu cuntaya açık destek vermedi, MİT'in işbirliği tekliflerini kabul etmedi. 1982 Anayasasına da "hayır" dedi. Bütün bunların karşılığı Yeni Asya gazetesinin kapatılması, Cemaatin ve özel olarak da Mehmet Kutlular'ın baskı altına alınması oldu. Yeni Asya kapatılınca Yeni Nesil gazetesi çıkarıldı. 1990'da başını Bekir Berk'in çektiği Cemaat içinden bir grup gazeteye el koydu. Bunun üzerine Mehmet Kutlular grubu tekrar Yeni Asya gazetesini çıkarmaya başladılar. Böylece Nurcular içindeki bölünmelere Yeni Nesil, Yeni Asır bölünmesi de eklenmiş oldu. Mehmet Kutlular türlü gerekçelerle defalarca tutuklandı, yargılandı. Bu grup şaşmaz biçimde Demirel, DYP çizgisinin savunucusu olarak kaldı.

Nurcu Cemaat 12 Eylül'den sonra da bölünmeye devam etti. Örneğin 1985'te Müslüm Gündüz, Elazığ'da Acz-i Mendi grubunu kurdu. 1990'da Sıddık Dursun'un Med-Zehra grubundan Zehra grubu ayrıldı. Bugün Nurcu cemaat 1950'li, 60'lı yıllardaki etkinliğinden çok uzaktır. Gülen aracılığıyla bu cemaatin büyük bölümü, bir devlet cemaatine, emperyalizmin dünya genelinde işlerini yapan bir örgütlenmeye dönüşmüş durumdadır.

---

[28] Mehmet Kutlular, *İşte Hayatım*, *A.g.e.*, s. 294.

2) Işıkçılar

Işıkçı Cemaat esas gelişimini 12 Eylül cuntasından sonra sağladı. Akşamları çıkan Türkiye gazetesi sağın ortak gazetesi Tercüman'ın yerini aldı. 1981 yılında 4.200 satan Türkiye gazetesi 1992 yılında 400 bin basıyordu.[29] Damat Enver Ören iş dünyasında da hızla gelişti. 1985'te İhlas Finans, 1993'te de İhlas Holding kuruldu. TGRT kuruldu. Cuntayla işbirliği yapan, Anayasaya evet diyen Işıkçılar önce ANAP'ı sonra da DYP'yi desteklediler. 1990'larda RP'ye yanaştılar. 28 Şubatın hedefi oldular. İhlas Finans'ın faaliyetleri durduruldu. Daha sonraki yıllarda TGRT Amerikalılara satıldı. Cemaat AKP'yi destekleyen bir sermaye grubuna dönüştü.

3) Süleymancılar

12 Eylül geldiğinde Milli Görüş (İskenderpaşa) ile birlikte yurtiçinde ve yurtdışında en güçlü olan Cemaat Süleymancılardı. Zaten 1960-lardan beri devletle, DİB ve MEB ile Süleymancılar arasında, din adamı yetiştirme konusunda bir mücadele vardı. Bu mücadele 12 Eylül'den sonra Süleymancılar için örgütsel anlamda ölümcül biçimler aldı. MGK'ya sunulan raporda Süleymancılar düşman ilan ediliyor, Süleymancıların, biçki dikiş, muhasebecilik, halıcılık gibi çeşitli adlar altında çalışan Kur'an kurslarının devlete devredilmesi ve Süleymancıların mal varlıklarına el konulması öneriliyordu.[30] Yurtların tapularıyla birlikte devletleştirilmeleri için bir yasa teklifi de hazırlandı. Ama Süleymancıların uzlaşıcı, işbirlikçi tavırları üzerine bundan vazgeçildi.[31] Bu arada Kemal Kaçar cuntadan sonra tutuklandı ve 9 ay cezaevinde kaldı. Kemal Kaçar ve arkadaşları aleyhine 17.6.1983'te Antalya'da dava açıldı. Kemal Kaçar ve arkadaşlarına ikişer yıl hapis cezası verildi ve derneklerin mal varlıklarının hazineye devredilmesi kararı alındı. Ama Yargıtay 9. Dairesi 21.3.1984'te bu kararı bozdu ve Süleymancılar yargılanma sonunda aklandılar.

---

[29] *İktibas Dergisi*, Şubat 1992, "İktibasın Açıklaması". Enver Ören, 13-19 Şubat 1994 tarihli Nokta dergisindeki röportajında gazete tirajının 7 binden 420 bine çıktığını söylüyordu.

[30] Rapor için bkz. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergah Yayınları, 3. Baskı, 2009, EK 10 s. 165, 166.

[31] Ayrıntılar için *Nokta* dergisi, 14 Aralık 1986, "Devlet Atağa Kalktı. Hedef Süleymancılar".

Cunta, Süleymancıları, kendisiyle işbirliği yapmaları için ağır bir baskı altına aldı. Varlık yokluk ikilemiyle karşı karşıya kalan Süleymancılar, bu baskılara boyun eğdiler ve kendilerinden ne isteniyorsa yaptılar. Anayasaya evet dediler. Ama buna rağmen 1986'da başlatılan "irtica hortluyor" kampanyasının ilk hedefinde gene Süleymancıların eğitim kurumları vardı. Süleymancılar işbirlikçi tavırları sayesinde hâlâ bu kurumlarını koruyabilmişlerdi. Nokta dergisine göre 1985'te Süleymancıların 450 yurdunda 100 bin öğrenci vardı. Cemaat saldırılara karşı koyabilmek ve gücünü koruyabilmek için zaten var olan pragmatizmini daha da artırdı. Kurslarına Atatürk resimleri astı. Ticarette daha fazla kazanabilmek için Türkiye'nin Darül Harp olduğunu, faizin yasak olmadığını iddia etti. Hatta Kemal Kaçar "kazanmak şartıyla" kumar oynamanın serbest olduğunu savundu.[32]

Süleymancılar cuntadan sonra önce ANAP'ı sonra eski göz ağrıları olan Demirel'in DYP'sini desteklediler. 1995 genel seçimlerinde hiç sevmedikleri Erbakan'ı ve RP'yi desteklediler. Bu durum sadece Cemaatin pragmatik yanının dışa vurumu değildi. Aynı zamanda Cemaatin yaşamakta olduğu krizin ağırlığını da gösteriyordu. Ama RP kapatılınca FP-ye geçmediler. Milletvekilleri bağımsız kaldı.[33]

28 Şubat'la birlikte ağırlaşan baskılar, öğrencilerin gruplar halinde ayrılmalarına neden oldu ve Kaçar bunlara engel olamadı. Cemaat iyice kendi kabuğuna çekildi. Bu süreçte patron destekleri de Cemaatten başka alanlara örneğin Gülen Cemaatine kaydı.[34]

Cemaatin lideri Kemal Kaçar 2000'de öldü ve ondan sonra Cemaat daha da etkisizleşti. Cemaat Mehmet Ağar'lı DP destekçiliğine kadar geriledi.

4) Nakşî Cemaatler

a) İskenderpaşa Cemaati

1970'lere damgasını vuran bu Cemaat de, 12 Eylül'den sonra parçalandı. Ama M. Zahit Kotku'dan sonra Cemaatin başına geçen Esad Coşan

---

[32] 4-10 Aralık 1989, *Tercüman* gazetesi, Nazlı Ilıcak'ın Kemal Kaçar'la röportajı.

[33] 9-15 Ağustos 1998, *Nokta* dergisi.

[34] Ruşen Çakır, "Cemaatin Geleceği Parlak Değil ,"Nokta dergisi, Y.a.g. sayı.

Türkiye'deki dindar harekette yeni bir hava yaratmayı başardı. Eğer Erbakan'ın koltuk ve liderlik hırsı, ilkesizliği, korkaklığı bu düzeyde olmasaydı, Cemaatle siyasi örgüt, Erbakan'la Esad Coşan daha uyumlu çalışabilseydi, hem dindar hareketin hem de Türkiye'nin mevcut manzarası şimdikinden çok daha farklı olabilirdi. Esad Coşan, 1980'li 1990'lı yıllarda Türkiye dindar hareketinin yetiştirdiği, en çaplı siyasi kişilik olarak görünmektedir.

Cemaatin kurucu lideri Mehmet Zahid Kotku, müritlerinin anlatımına göre 12 Eylül için şunları söylemişti:

> Biliniz ki bu ihtilali yapmasaydılar, bu memleket bir felakete gidecekti. Ama gene biliniz ki, bunlar din dostu da değildirler.[35]

Mehmet Zahid Kotku, 12 Eylül'den kısa bir süre sonra 13 Kasım 1980'de öldü. Cuntacılar Kotku'ya, Menderes hükümetinin Süleyman Hilmi Tunahan'a, 27 Mayısçıların Said Nursi'ye yaptığını yapmadılar. Kotku'nun cenazesi MGK'nın özel izniyle Süleymaniye Camii avlusundaki Gümüşhanevi Dergahı şeyhlerinin mezarlarının bulunduğu yere gömüldü.

Cemaat ve MSP Cunta karşısında bocaladı. Örneğin Cemaatin yayın organı Milli Gazete, cuntaya N. Fazıl ya da Nurcular tarzında övgüler düzmüyordu ama işbirliği öneriyordu. Gazetenin 20 Eylül 1980'deki *Milli Bütünlük ve Müşavere* başlıklı *Başyazı*'sında Milli güvenlik Konseyi'nin vatanı uçurumun kenarından kavradığı yazılıyor ve Generallere "misafir" liderlerle görüşmeleri, işbirliği yapmaları tavsiye ediliyordu. Ahmet Miroğlu imzalı ve "*Sayın Evren'in 'Basın Toplantısı'nın Düşündürdükleri*" başlıklı makalede de Evren'in konuşması destekleniyor, yazı şöyle bitiyordu:

> Bizim inancımız odur ki, milletimizin artık çok yakından tanıdığı bazı malum çevreler, ne kadar çırpınırsa çırpınsın, 12 Eylül harekatı, birlik, beraberlik ve kardeşliği tesis etmek, sevgi ve müsamahayı hakim kılmak ana hedefinden saptırılamayacaktır. Bunun teminatı şerefli ordumuzun inançlı ve vatanperver mensuplarıdır.[36]

Bu bocalama cuntanın cemaate karşı tavrından da kaynaklanıyordu. Cunta MSP'yi kapatmış, Erbakan'ı gözaltına almış, ama Turgut Özal gibi Ce-

---

[35] Kuyumcu Naci Çevik'ten Akt. M. Özdamar *A.g.e.*, s. 12.

[36] 21 Eylül 1980 *Milli* gazete.

maatin birçok mensubuna da darbe hükümetinde görev vermişti. Bu durum Cemaatin daha sonra ANAP ve RP olarak bölünmesinin başlangıcı oldu. Bu arada Kotku'nun ölümünden sonra, Mahmut Ustaosmanoğlu Cemaatten ayrıldı ve İsmailağa Cemaatini kurdu. Cemaat 1983 seçimlerinde ANAP'ı, daha sonra 1990 yılına kadar RP destekledi. Ama Cemaat iki parti arasında fiilen bölündü. 1990 yılı başlarında daha önemli bir bölünme gerçekleşti. Cemaatin dini lideri Esad Coşan, siyasi lider Erbakan'ı ağır biçimde eleştirerek yollarını ayırdı.

Yukarıda saydığımız tüm ayrılmalara ve devletin baskılarına rağmen Esad Coşan, Cemaati bu yılların en etkin gücü haline getirmeyi başardı. Eylül 1983'ten itibaren İslam dergisi çıkmaya başladı. Bu dergi 100 bin tiraja ulaşarak, o dönemin dünyada en çok satan İslam dergisi unvanına sahip oldu. Coşan, 1990'ların başlarında, bütün cemaatleri ve dindar kesimleri bir çatı altında toplayacak "İslam Şurası" girişimini başlattı ama bunda başarılı olamadı.

28 Şubat sürecine açıkça karşı koyanların, diğer cemaatleri birlikte mücadeleye çağıranların ve Erbakan'ı dayatmalara boyun eğmemesi için ısrarla ikaz edenlerin başında da Esad Coşan geliyordu. O süreçte yurtdışına çıkmak zorunda kalan Esad Coşan, 2001'de Avustralya'da bir trafik kazasında öldü. Yerine oğlu Nureddin Coşan geçti. Cemaat önce AKP'ye tavır aldı ve 4 Eylül 2002'de Sağduyu Partisi'ni (SADP) kurdu. 2002 seçimlerinde şartlı olarak AKP'yi destekledi. Meclise birçok milletvekili soktu. Cemaat 1 Mart tezkeresinin geçmemesi için açık tavır aldı. 2007 seçimlerinde AKP Cemaatin adaylarını liste dışı bırakınca bu partinin desteklenmeyeceği açıklandı. Cemaat, 12 Eylül 2010'daki Anayasa referandumunda "evet" oyu kullandı. 2011 seçimlerinde ise Cemaat MHP'yi desteklediğini açıkladı.

b) İsmailağa Cemaati

12 Eylül sonrasında biçimlenen bu Cemaatin adı aynı isimli camiden geliyordu. Cemaat kurulduğu mahallenin adıyla, "Çarşamba Cemaati" olarak da bilinmektedir. Ali Bulaç'ın yazdığına göre Cemaat, 1980 sonrasında Tahtakale ve Mahmutpaşa esnafı içinde gelişti.[37]

---

[37] 11 Şubat 1990, *Nokta* dergisi, Ali Bulaç'la İsmailağa Cemaati üzerine söyleşi.

Cemaat, Esat Coşan'a göre anlayış olarak daha geri ve tutucu idi. Cemaat, biçimsel yanları ve geleneksel Cemaat dindarlığını öne çıkaran bir anlayışa sahipti. Cemaatte kadınların kara çarşaf giymesi, erkeklerin sakal bırakıp sarık, şalvar ve cübbe giymeleri zorunlu idi. Cemaat önceleri cemaat içinde cinayetlerle kamuoyunda duyuldu. Düzen basını, bu cinayetleri Cemaat liderliği için kavga olarak lanse etti ama Cemaat bunların sorumlusu olarak başka adresler gösterdi.

Cemaatin kurucusu Mahmut Hoca sıkıyönetim mahkemesinde defalarca yargılandı. Ama Mahmut Hoca hiç mahkûm olmadı. Cemaat siyasi olarak MNP-MSP-RP çizgisi izledi. Yani İskenderpaşa Cemaatinin genel çizgisinde kaldı.

Cemaat, 1995 yılının Ağustos ayından itibaren Furkan Dergisini yayınlamaya başladı. Derginin göze çarpan yanlarından biri Amerikan karşıtlığıydı. Dergide Suudi Arabistan yönetimine ve bu devletin İslamcılığına sert eleştiriler getiren yazılar da çıkıyordu.[38] İsmailağa Cemaati, Esad Coşan'ın mesafeli tavrına karşılık keskin Erbakancıydı. Furkan Dergisinin Ağustos 96 tarihli sayısında Hasan Talu imzalı "Refah Partisi" başlıklı yazı şu cümleyle bitiyordu:

> Erbakan hükümeti, sadece Türkiye'nin değil, yeryüzündeki tüm ezilenlerin son şansıdır.

Cemaat, RP'nin cezaevlerinde yaptığı zulme de arka çıktı. Selim Al imzalı başyazıda RP'li Adalet Bakanı Ş. Kazan övülüyor ve cezaevi direnişleri, kontrgerilla ağzıyla karalanıyordu:

> Cezaevlerinde kontrol Devlet'ten çıkmış tamamen Devlet'i yıkıp yerine dinsizliğin hüküm süreceği, komünistlerin at koşturacağı, ne olduğu belirsiz ideolojileri sistemleştirmek isteyen örgüt elemanlarının eline geçmiştir.[39]

---

[38] Örnek için Eylül 1995 *Furkan* Dergisi kapağı: "Amerikan Uşağı Fahd Kafa Kesiyor, İslam Düşmanı Medya Bağırıyor: Kahrolsun Şeriat" Nuh Altunay imzalı yazı. Yazar Suudilerin Amerika'nın emriyle Türkiye'de İslam'ın gelişimini engellemeye çalıştıklarını yazıyor. "Suudi Arabistan kadısı 'Amerika'yı protesto eden mürteddir (dinden çıkmış, kâfirdir)' fetvasını vermiştir" diyor.

[39] Ağustos 96, *Furkan*.

Cemaat devrimcilerin yanı sıra Alevilere de korkunç bir kin besliyordu. Sivas katliamı ile ilgili davada 33 sanığa idam cezası verilmesi üzerine S. Ustaosmanoğlu şunları yazdı:

> 33 masum insandan bahsediyoruz... İdam'a çarptırılan 33 Sivaslı arslan... Yargılandılar, karar; çıfıt bir ateist'in kışkırtması sonucu meydana geldiğinden 15 sene hüküm giydiler... Fakat başka çıfıtlar girdi devreye... Aleviler adına konuştuğunu iddia eden çetelerle, birtakım bakiye Marksistler... Ve dengelerin alt üst edildiği, irtica naralarının ortalığı sardığı bir hengâmede kısas'a kısas yaptılar.. (noktalamalar yazara ait)

Yazar Cuma dergisinden yaptığı bir alıntı ile yazısını şöyle bitiriyordu:

> Geçmişte olduğu gibi günümüzde de milyonlarca Hızır Paşa'lar tarihin kendilerine yükleyeceği görevi hazır beklemektedirler.
> Evet, işin hulasası bu ve bu kadar...[40]

Cemaatin önde gelen iki ismi Sadettin Ustaosmanoğlu ve Cübbeli Ahmet, Ekim 1997'de Terörle Mücadele Ekipleri tarafından gözaltına alınıp sorgulandılar. Derginin Kasım 97 sayısı toplatıldı.

Dergi, o süreçte, devletin "irticayla mücadele" adı altında bütün cemaatlere saldırırken, Gülen'in kayırılmasına da tepkiliydi. Sadettin Ustaosmanoğlu "*Bir Başkadır Benim Memleketim (Kaos'un hissettirdikleri)*" başlıklı yazısında bu konuyu işliyordu. S. Ustaosmanoğlu şöyle yazıyordu:

> Mesela Fethullah Gülen...
>
> Mesut Yılmaz'ın Müslüman halkın bunca direnişine rağmen İmam-Hatip okullarını, Kur'an'ı Kerim Kurslarını kapatmasına rağmen Fethullah Hoca'nın okullarıyla bir alıp veremediğinin olmaması ne anlama geliyor...
>
> İrtica kelimesi ağzından çıktığında hop oturup hop kalkan Ecevit'in Fethullah Hoca'nın hamiliğine soyunmasını neye yoruyorsunuz?..
>
> Ya Demirel'in bunca irtica curcunası ortasında Fethullah Hoca'dan plaket almasını?..
>
> Bize göre bu işin içinde bir iş var...[41]

---

[40] Ocak 98, *Furkan*, "Sadettin Ustaosmanoğlu –Malumu İ'lam 33 idam".

[41] Furkan Mayıs 1998.

29 Aralık 1998 günü S. Ustaosmanoğlu ve Salih Mirzabeyoğlu gözaltına alındılar ve sonra da tutuklandılar. Mirzabeyoğlu bu satırlar yazıldığı sırada hâlâ cezaevindeydi. Cemaat 1999 seçimlerini boykot etti. Furkan dergisinin Nisan 1999 tarihli kapağında kocaman bir ayak tabanı resmi vardı ve üzerinde de "Alın size oy!" yazıyordu.

Cemaat içindeki Sadeddin Ustaosmanoğlu, Cübbeli Ahmet (Ahmet Mahmut Ünlü) çelişkisi 28 Şubat sürecinden sonra iyice derinleşti. S. Ustaosmanoğlu 2001'de kurulan AKP'yi destekledi ve Gülen'le birlikte davranmaya başladı. Cübbeli ise bu çizgiye karşı çıktı. Cübbeli, 17 Ocak 2002 tarihinde İstanbul'da gözaltına alındı, sonra da tutuklanarak İstanbul Bayrampaşa Özel Tip Cezaevi'ne gönderildi.

Cübbeli Ahmet, 2007'de Kasr-ı Arifan dergisini çıkardı. Dergi bürosuna Atatürk resmi ve Türk bayrağı astı. Cübbeli, AKP gecelerinde görünmedi ama Saadet Partisi'nin toplantılarına gitti ve konuşmalar yaptı. Cübbeli, milli kimliğe vurgu yapıyor Gülen'i eleştiriyordu. Seçimlerde AKP'yi desteklemedi. Cübbeli bu tavırlarıyla burjuva medyanın da gözdesi oldu.[42]

c) Menzil Grubu ve Erenköy Cemaati

İskenderpaşa dışında, onun kadar etkili olmayan iki Nakşî cemaat daha oluşmuştu. Bunlardan biri Adıyaman Menzil grubu, diğeri de Erenköy Cemaati idi. Cunta öncesinde isimleri pek duyulmayan bu cemaatler, 12 Eylül'den sonra daha çok duyulur oldular. Menzil Dergâhı cuntayı açıkça destekledi ve anayasayı savundu. Karşılığını da aldı. Devlet ve emekli subaylar Menzil Dergahının güçlenmesi için yardımcı oldular.[43] 28 Şubat süreci büyük cemaatlere önemli darbeler vururken Menzil Dergâhı daha bir canlandı ve büyüdü. Dergâh 2001'de Türkiye genelinde eğitim ve ticaretle uğraşmaya başladı. Semerkand dergisini çıkardı, 2002'de Semerkand Radyosu kuruldu ve dergâh çalışmalarını yurtdışına yayma kararı aldı.

Erenköy Cemaati, Nakşî ve Gümüşhanevi dergâhından gelme Mahmut Sami Ramazanoğlu (1892-1984) tarafından kurulmuştu. O ölünce

---

[42] Ayrıntılar için: *Nokta* dergisi, 2-8 Mayıs 1999.

[43] Hamza Türkmen, *A.g.e.*, s. 64, 65.

yerine Musa Topbaş geçti. Erenköy Cemaati bir zenginler klübüne benziyordu. Eymen Topbaş ANAP'ın kurucularındandı ve İstanbul İl Başkanıydı. Eymen Topbaş Al Baraka'nın da kurucularındandı. Cemaat 12 Eylül öncesinde MSP'yi destekliyordu. Sonra ANAP'ı destekledi ve daha sonra RP'ye geri döndü. Cemaat 1986 yılından itibaren ilk kez kendi yayın organını, Altınoluk dergisini çıkarmaya başladı. 16 Temmuz 1999 tarihinde ölen Musa Topbaş'ın yerine, oğlu Osman Nuri Topbaş geçti.

5) Gülen Cemaati

Günümüzde Cemaat denilince akla gelen ilk isim Gülen örgütlenmesidir. Fethullah Gülen Cemaati günümüzde Cemaat kelimesiyle özdeşleşmiştir. 90'ların başına kadar Fethullah Gülen ismi tanınan bir isim değildi. Örneğin Hüseyin Alan, İktibas dergisinde (Ocak 2001) şöyle yazıyordu:

> 80 öncesi yıllarda 'modern nurculuk' diye bilinen Fethullah Hoca'nın öncülüğündeki akım henüz çok küçüktür, mahallidir ve de meşhur değildir. Birkaç yerde yurtları olan, etkinliği yok denecek düzeyde bir oluşum.[44]

Nurcuların Okuyucular kanadının lideri ve bir zamanlar Fethullah'tan fersah fersah önde olan Mehmet Kutlular, anılarında Gülen hakkında daha ayrıntılı bilgiler veriyor. Kutlular'ın anlatımına göre Gülen, 1980 öncesinde kendisini çevresine olağanüstü bir kişilik olarak kabul ettirmeye çalışan, camilerde vaaz veren biriydi. Nitekim daha 1973 yılında Gülen'e Hz İsa, Mehdi diyenler de çıkmış. Edremit ve Çanakkale'de onun namına dershaneler açılmış. Nurcu Ağabeyler bu kendi başına buyruk Gülen'i denetim altına alabilmek için girişimlerde bulunmuşlar. Fethullah'ı İstanbul'a çağırıp bu olumsuzlukları konuşmuşlar. Parçalanmaya gidildiğini anlatmışlar. Ama bu girişimlerden bir sonuç alınamamış.[45]

Gene Kutluların anlatımına göre 12 Eylül cuntacıları Sunalp aracılığıyla Gülen'e işbirliği teklifi yapmışlar ve Gülen de kabul etmiş. Gülen çıkardığı Sızıntı dergisinde 12 Eylül cuntasını hararetle desteklemişti. Kutlular, Gülen'in esas olarak 1990 yılından sonra parlatıldığını yazıyor. Bunu da kendilerine, yani Yeni Asya grubuna karşı bir komplo olarak değerlendiriyor.

---

[44] "Değerlendirme" başlıklı köşe yazısı, "Bir delikten kaç kere ısırılır –Hüseyin Alan".

[45] Mehmet Kutlular *A.g.e.*, s. 247-249.

> Bana sorarsanız, Fethullah Hoca'nın medya vasıtası ile dikkate sunulmasının bir sebebi de, Yeni Asya'yı Nurculuk açısından tek merci olmaktan çıkarmak idi.
>
> 'Yeni Asya yine büyük bir güç haline geliyor' diye; bunu gördüklerinden Fethullah Hoca'yı medyaya aktardılar. O güne kadar Hoca medyada yoktu; camilerde vaaz veriyordu.[46]

1995 yılına gelindiğinde Gülen, artık Türkiye'nin en popüler isimlerinden biriydi ve Nurcular içinde en güçlü grup onun Cemaati olmuştu.[47]

Cemaatin özellikle 2000'li yıllardan sonra AKP ile birlikte büyümesinde takdiri ilahinin de epey katkısı oldu. Önce Süleymancıların 40 yıllık lideri Kemal Kaçar, Haziran 2000'de şeker hastalığı ve kalp yetmezliğinden öldü. Ardından İskenderpaşa Cemaatinin mücadeleci lideri Esad Coşan, kaçtığı Avustralya'da Şubat 2001'de bir trafik kazasında öldü. Peşinden Işıkçıların lideri Hüseyin Hilmi Işık Ekim 2001'de vefat etti. Ölenlerin yerine gelenler silik ve kendi cemaatleri tarafından bile gönülden benimsenmeyen kişilerdi.

Gülen Cemaati, M. Kutlular'ın zannettiği gibi Yeni Asya grubuna karşı oluşturulmadı. Elbette Gülen Cemaatinin oluşturulmasında Nurcular içinde kendisine rakip bırakmamak da vardı. Ama Gülen Cemaati çok daha geniş, sadece Türkiye'yi değil, dünyayı kapsayan bir proje olarak ortaya çıktı. Gülen Cemaati, yukarıda anlattığımız geleneksel Cemaatlerden, İskenderpaşa, Nurcular, Işıkçılar, Süleymancılardan önemli farkları olan bir oluşumdur. Bu farkların önemlileri şöyle özetlenebilir:

Geleneksel Cemaatler, hiç değilse 1990'lı yılların ortalarına kadar, yani holdingleşmelerine kadar, esnaf kesiminin tepkilerini dile getiren, aşağıdan yukarı oluşmuş, emperyalizme ve Türkiye'deki düzene muhalif özellikler taşıyan oluşumlardı. Gülen Cemaati ise yukarıdan aşağı, devletin ve emperyalizmin müdahalesiyle ortaya çıkarılmıştır.

Gülen Cemaatinin ardında dini biçimler almış muhalif birikim değil, devlet dindarlığının, Türk İslam sentezinin, Aydınlar Ocağı gibi oluşum-

---

[46] Mehmet Kutlular *A.g.e.*, s. 367.

[47] "Nur cemaatleri arasında bugün en yaygın ve güçlü konumda olanı, Fethullah Gülen'in liderliğini yaptığı grup", 27 Ağustos-2 Eylül 1995, *Nokta* dergisi.

ların birikimleri vardır. Burjuva liberal, emperyalizm işbirlikçisi aydınlar, diğer cemaatlerden devşirilen kadrolar, burjuva basın, Ecevit de dahil olmak üzere bütün siyasetçiler (Erbakan hariç), Gülen Cemaati için seferber edilmiştir. Eski Ülkücüler, istihbarat teşkilatları, devlet bürokrasisi de bu oluşum için devreye sokulmuşlardır. Özetle bildik Cemaatlerden çok farklı bir oluşumdur Gülen Cemaati.

Geleneksel Cemaatler Türkiye'deki sınıflar mücadelesinin ürünü, bize özgü oluşumlardı. Gülen Cemaati ise aynı zamanda uluslararası bir oluşumdur. Bu oluşumun ortaya çıkmasında 1990 başlarında Doğu Blokunun yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni durumun belirleyici bir rolü vardır. Yani Gülen Cemaati, bir bakıma "Yeni dünya düzeni"nin bir ürünüdür.

Geleneksel Cemaatler, okullarında, kurslarında klasik din eğitimi ile uğraşırlardı, din adamı yetiştirmeye çalışırlardı. Gülen Cemaati ise bunlardan çok daha farklı misyonlara sahiptir. Gülen Cemaati 1870'li yıllarda Hindistan'da kurulan Aligarh Okulu'na benzer bir görev üslenmiştir. Bu okul Müslüman zenginler tarafından kurulmuştu ve hem Hindistan'daki sömürge yönetimi için, hem de İngiliz şirketleri için nitelikli Müslüman kadrolar yetiştiriyordu. Gülen okulları da benzer bir fonksiyon üslenmiştir. Cemaatler, sıradan halktan gelen gençleri, ayrım yapmaksızın alıp eğitmeye çalışırken; Gülen okulları, en yeteneklileri seçmekte, bunları yeteneklerine göre ayırıp uygun görevler için yetiştirmeye çalışmaktadır. Okullarda öğretim dili İngilizcedir ve birçok ülkede Gülen cemaati, istihbarat örgütleri ile birlikte çalıştığı gerekçesiyle kapatılmıştır.

Gülen Cemaati diğerleri gibi bir kitle örgütlenmesi değil, esas olarak devlete bağımlı bir kadro örgütlenmesidir. Gülen Cemaati diğer dindar oluşumlardan uzak durmakta, onlar gibi tepkilerini sokakta dile getiren bir kitle hareketi oluşturmaktan kaçınmaktadır. Gülen Cemaatinin yüzü, ezilen kitleye değil, devlete ve emperyalizme dönüktür. Gülen Cemaati sürekli Amerika'nın ve devletin resmi politikalarının yanında oldu, bunların bir parçası oldu. Gülen 28 Şubat sürecinde de generallerle birlikte tavır almıştı.

Bütün bu saydığımız özelliklerine bakarak Gülen Cemaatini, geleneksel cemaatlerden biri olarak değil, emperyalizm işbirlikçisi devlet dindarlığının değişik bir oluşumu olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim diğer

Cemaatler Gülen Cemaatini kendilerinden saymamışlar, bu cemaatin oluşum süreci boyunca sert tepkiler göstermişlerdi.

SONUÇ

1960'lardan günümüze Cemaatler, toplumsal konumları, ideolojik yapıları ve siyasi durumları bakımından önemli değişiklikler geçirdiler. İdeolojik alanda Cemaat dindarlığı eski tekel konumunu ve üstünlüğünü yitirmiştir. İdeolojik alanda tevhidi hareketten etkilenerek yetişen kuşak ve devlet okullarında dini tahsil görenler, geleneksel Cemaat dindarlığını aştı. Hatta Cemaatler süreç içinde eski dar İslamcı anlayışlarını terk etmek durumunda kaldılar. Örneğin 1990'lı yıllara gelindiğinde emperyalizm, devlet, ordu konusunda Cemaat dindarlığı eski bağnazlığını yitirmişti. Emperyalizme karşı olmak artık komünistlik olarak görülmediği gibi bizzat Cemaatlerin yayın organları kendilerine anti-emperyalist bir hava vermeye çalışıyordu. Devlet kutsal bir varlık, ordu da "peygamber ocağı" olarak görülmüyordu.

Cemaat yönetimlerinin tümü ekonomik olarak sınıf atladılar. Holdingleştiler, yurtdışına açıldılar. Cemaat liderlikleri kendilerini ortaya çıkaran esnaf kesiminden koptu. Ekonomik çıkarları esnaf kesimiyle farklılaştı.

Şu anda Türkiye'de emperyalizme ve emperyalizmin işbirlikçisi düzene, devlete karşı İslami bir muhalefetten söz etmek pek mümkün görünmüyor. Yoksul kesimlerin, esnafın emperyalizme ve mevcut düzene karşı dini biçimlerde ortaya çıkan tepkileri şu dönem için öndersiz kalmış görünüyor. Bu alanda bir önderlik boşluğu yaşanıyor. Başbakan İsrail'e ve ABD'ye karşı yaptığı demagojik, göz boyamaya yönelik çıkışlarla bu boşluğu doldurmaya çalışıyor. Devlet tarafından iyice hırpalanmış sonra da satın alınmış geleneksel Cemaatlerin bu boşluğu doldurabilmeleri çok zor görünüyor. Türkiye solunun bu boşluğu doldurabilmesi, dini biçimler alan muhalefete önderliğini kabul ettirebilmesi ise şu aşamada imkansız. Mevcut durumda bu önderlik boşluğu gene dini temellerde çıkacak örgütlenmeler tarafından doldurulacak gibi görünüyor. Nasıl doldurulacağını süreç içinde göreceğiz.

TARİHSEL VE KURAMSAL BAĞLAMDA LAİKLİK

HAKAN MERTCAN

Etimolojik köken bakımından laik sözcüğünün Yunanca ve Latinceye dayandığı ifade edilmektedir. Yunanca *laos* sözcüğü 'ruhbandan olmayan', *laikos* sözcüğü de 'halka ilişkin' anlamına gelmektedir. Latincede ise, *laikos* 'din işleriyle ilgisi bulunmayan' anlamını taşımaktadır.[1] Bu etimolojik açıklamanın rahatlığına karşın, bugün laiklik ilkesinin sahip olduğu anlamı ortaya koymak o kadar da kolay bir mesele olarak gözükmemektedir; üstelik laiklik tartışmalarının *bitmeyen kavga* halinde seyrettiği Türkiye gibi bir ülke özelinde... Bu bildiride, tarihsel ve kuramsal perspektiften laiklik açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir bildirinin sınırları içerisinde, laikliğin kökeni üzerine tartışmalara değinildikten sonra, laik iktidarın ortaya çıkışı, laiklik ilkesinin ve laik devlet modelinin karşılığının ne olduğu ve genel hatlarıyla Türkiye'de kazandığı anlam irdelenmektedir.

Laikliğin Kökeni Üzerine

Laik prensibinin köklerine bakıldığında, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk zamanlara kadar geriye gidilebilindiği görülmektedir. Hatta çok sayıda yazar ve araştırmacının Hıristiyan dininin özünde laik bir anlayışa dayandığı şeklinde bir değerlendirmeye sahip olduğu söylenebilir.[2] Hıristiyanlık ve laiklik arasındaki ilişkiye dair bu yöndeki fikirlerin yaygın kabul görmesinde iki önemli sebep bulunmaktadır: İlki, laikleşme sürecinin Hı-

---

[1] Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, YKY, 2001, s. 85.

[2] Gencay Şaylan, *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Ankara, V Yay., 1992, s. 66. Ayrıca Mert de din ve devlet ayrılığının Hıristiyanlığın bir özelliği olduğu fikrinin yaygın bir görüş olmanın ötesinde birçok siyaset bilimci ve sosyolog için de bir varsayım şeklini almış olduğunu belirtir, Nuray Mert, *Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul, Bağlam Yay., 1994, s. 52.

ristiyan toplumlarda başlamış olması, ikincisi de laik modelin *Hıristiyanlığın bir ürünü olduğu savı*dır[3] –ki kuşkusuz bu sav, İsa'nın öğütlerinin, tarihsel-toplumsal koşullardan ve Hıristiyanlık öğretisinin bütünselliğinden koparılması sonucunda oluşturulmuştur.

Hıristiyanlığın dünyevi ve ruhani otoriteler arasında bir ayrım yaptığı ve özünde laik eğilimler taşıdığı biçimindeki yaklaşımların temelinde, İncil'de yer alan, Hz. İsa'ya ait olduğu ileri sürülen bazı sözler bulunmaktadır; bunların arasında en meşhur olanı "*Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a verin*" sözüdür –ki bu, Hz. İsa'nın düşmanlarınca, onu dönemin siyasi iktidarıyla karşı karşıya getirip cezalandırılmasını sağlamak için kurulmuş bir tuzağı boşa çıkarmaya yönelik olarak söylenmiştir. Hikâye İncil'de şu şekilde anlatılır:

> Hz. İsa'yı, kendi söyleyeceği sözlerle tuzağa düşürmek amacıyla bir düzen kurdular. Hirodes yanlılarıyla birlikte gönderdikleri kendi öğrencileri İsa'ya gelip, "Öğretmenimiz" dediler... "söyle bize, Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu, değil mi?" İsa onların kötü niyetlerini bildiğinden, "Ey ikiyüzlüler!" dedi. "Beni neden sınıyorsunuz? Vergi ödemekte kullandığınız parayı gösterin bana!" O'na bir dinar getirdiler. İsa onlara, "Bu resim, bu yazı kimin?" diye sordu. "Sezar'ın" dediler. O zaman İsa onlara, "Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin" dedi. Bu sözleri duyunca şaştılar, İsa'yı bırakıp gittiler.[4]

O dönem egemen olan siyasi yapıyla çatışmayı göze alabilecek güçte olmayan Hz. İsa, hikâyeden anlaşıldığı üzre, kendini böyle bir çatışmadan geri çekmiştir. Ve bu tavır, şimdiye kadar süren ciddi tartışmaların konusu olmuş; yine İncil'deki, "*Benim krallığım bu dünyadan değildir*"[5] sözüyle birlikte okunarak, Hıristiyanlığın 'dinsel ve dünyevi olanı ayırdığı' ve böylece laik olduğu/laikliğe elverişli olduğu ileri sürülebilmiştir. Acaba gerçekten, Hıristiyanlık öğretisi, bu iki iktidarı birbirinden ayırmakta mıdır? Bu soruya yine İncil'in içinden yanıt verilebilir:

---

[3] Mert, *A.g.e.*, s. 42.

[4] Matta 22/15-22.

[5] Yuhanna 18/36. Burada göz önünde tutulması gereken bir başka husus da İsa'nın bu sözü, yargılanmak üzere önüne çıkarıldığı Roma valisinin sorgulaması sırasında söylemiş olduğudur.

> Babanız, nelere gereksinmeniz olduğunu daha siz O'ndan dilemeden önce bilir. Bunun için siz şöyle dua edin: "Göklerdeki babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun..."[6]
>
> Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür...[7]
>
> (İsa, kendisini yargılayan Roma Valisine hitaben) "Sana gökten verilmemiş olsaydı, benim üzerimde hiçbir yetkin olmazdı" diye karşılık verdi.[8]
>
> Natanyel, "Rabbi, sen Tanrı'nın Oğlusun, sen İsrail'in Kralısın!" dedi.[9]

İlk öğrencileriyle konuşmalarından yapılan bu son alıntıdan da anlaşılan, daha ilk zamanlarda İsa'nın, sadece göklerin değil, bu dünyanın da bir kralı olarak görüldüğüdür. İncil'den verdiğimiz bu örnekler çoğaltılabilir; ayrıca Hıristiyanlığın "Kutsal Kitabı"nın sosyal yaşamı birçok yönüyle düzenleyen Eski Ahit'i (Tevrat ve Zebur) de içerdiği göz önünde bulundurulmalıdır.[10] Bütün bunlardan Hıristiyanlığın da İslam gibi *bütüncül* bir din olduğu sonucuna ulaşılabilir. Dünyevi otoritelerin bütünüyle Tanrı'dan kaynaklandığı, hükümetlerin Tanrı'nın hizmetkârları olarak var olduğu, kurtuluşun 'Allah melekûtu' ile gerçekleşeceği şeklindeki inançsal öğelere bakıldığında dünyevi-ruhani iktidar ayrımının çok da mutlak olmadığını söylemek mümkündür.[11] Weber'in de işaret ettiği gibi, İsa'nın, Sezar'ın hakkının Sezar'a verilmesi yönündeki sözünü *din ve devletin sınırlarını dikkatlice ayırt etmek gibi bir kaygıya bağlamak 'modern uyumcu yorumların'* bir ürünü olabilir.[12] Benzer yöndeki bir başka tespit de dini ve dünyevi iktidarların ayrılığının, başından beri Hıristiyanlığın bir özelliği olduğu savını, Batı toplumlarında modern aklın/düşüncenin gelişmesinin ardından ortaya çıkan *naif* bir yorumlamanın gereğince sorgulanmaksızın

---

[6] Matta 6/ 8-10.

[7] Matta 6/ 24.

[8] Yuhanna 19/ 11.

[9] Yuhanna 1/ 47.

[10] İncil'de, "*Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim*" denilmektedir. Matta 5/ 17.

[11] M. Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 129.

[12] Mert, *A.g.e.*, s. 44.

benimsenmesinin bir sonucu olarak açıklar.[13] Schulze de Hıristiyanlığın başlangıcında, *inanmışların din ve devlet kudretini birbirinden ayırmayı düşünmüş* olduklarının iddia edilemeyeceğini ifade etmektedir.[14]

Kuşkusuz ki, İsa'nın tavrı "yasa ve teamül yoluyla oluşmuş vergilere, yargı yetkisine, yürürlükteki siyasi kurumlara, yani yerleşik düzene saygı göstermenin gerekliliği(ni)" ifade etmekteydi.[15] İlk başlarda, mevcut siyasal düzene boyun eğen bu tavır, hep aynı şekilde kalmayacaktır; bir müddet sonra, siyasal otoritenin meşruluğu tartışılır hale gelmiş ve "Kilise İsa Mesih'ten miras alınan yüce ruhi otoritenin başı olmasına dayanarak siyasi gücü ele geçirme faaliyetine"[16] girişmiştir. Bu çatışmalar ve değişen sosyo-ekonomik koşulların diyalektik etkileşimi, şüphesiz ki laik iktidarın belirmesinde pay sahibi olmuştur; başka bir ifadeyle söylersek, Batı'nın parçalı feodal yapısı içinde önemli bir güce eriştikten sonra, *Tanrı'nın egemenliğini* bu dünyada inşa etme işine girişen Kilise, dünyevi iktidarlarla çatışmaya başlamış; buna karşın, kilisenin baskısından bıkan kitleler ve yeni bir sınıf olarak beliren ve biriktirmeye başladığı ekonomik gücü güvenceye alıp siyasal iktidara ortak olmak isteyen burjuvazinin Kilise karşısında Kralları desteklemesi yönündeki gelişmelerin neticesinde, Avrupa'da yeni bir sosyal formasyon oluşmuş ve burada bir laikleşme süreci başlamıştır. Fakat bu, Hıristiyanlığın bir özelliği olarak sunulamaz; din ile devlet ayrılığı Hıristiyanlığın dinsel doğmalarının bir özelliği değildi, sadece, koşulların zorlaması altında 'geçici' bir süre *kabullenilmiş* bir durumdu.

Son olarak vurgulamak gerekirse, 'Hıristiyanlık laik eğilimli bir din'dir şeklindeki değerlendirmeler, 'kavram kullanımında özensizlik' şeklinde basit bir eleştiriyle geçiştirilemeyeceğini söylemek mümkündür. Bu durumun *Avrupa'nın üstünlüğü fikri* ile ilintili olduğu kanaatini taşımaktayız. Bütün Ortaçağ boyunca kilise, baskının ve bağnazlığın merkezlerinden biri olmuştur; Bebel'in de vurguladığı gibi, "Rönesans'la birlikte Hıristiyanlık öncesi

---

[13] Nuray Mert, "Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam", 1994, *Cogito*, Sayı: 1, s. 91.

[14] R. Schulze, "Günümüz Batı ve İslam Toplumlarında Laiklik ve Din", *İslam ve Demokrasi*, İst., Tüses Yay., 1994, s. 57; Yazar, bu tespitini İslam'ı da kapsayacak biçimde yapmaktadır.

[15] Murat Sarıca, *100 Soruda Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yay., 1996, s. 33.

[16] Mohammed Arkoun, "Hıristiyanlık ve İslam'da Manevi/Yüce Otorite ile Siyasi Güç Arasındaki İlişkinin Serüveni", *İslami Araştırmalar*, 1995, C. 8, Sayı: 3-4, s. 173.

kültürü yeniden keşfeden Avrupa halkları, muazzam çabalar sonucunda kendilerini ortaçağın kâbusundan kurtarmışlardır; *bu olgu nedense tamamen unutturulmak istenir hep*".[17] Çünkü yaratılmış bir Avrupa miti vardır; bu mit, Avrupa tarihinin, kimliğinin ve kültürünün üstünlüğüne dayanır ve buna halel getirebilecek hiçbir şey kabul görmez.[18] Din konusundaki tutum da buna uygun olmalıdır. Bunun için de diğer dinler karşısında Hıristiyanlık, çoğulcu, özgürlükçü ve hatta laik addedilir.[19] Bu biçimde Avrupa'nın üstünlüğüne ilişkin yapılan kurguda, tarih dışı bir yöntemle Hıristiyanlık, eşi benzeri olmayan, özgün bir din mertebesine yükseltilebilir...

Laik İktidarın Ortaya Çıkışı

Roma İmparatoru Constantinus'un Hıristiyanlığı benimsemesi ve ardından Hıristiyanlığın İmparatorluk dini haline gelmesiyle birlikte, kilise yönetimi hızla güçlenmeye başlamış, piskoposlar, önemli yargısal ve yönetsel görevler elde etmişlerdi.[20] Zaman içinde bu durum, papaların krallar üzerinde *belirleyici bir güce* erişmelerine kadar vardı. Bu koşulların, bu iki güç arasındaki çatışmayı doğurması kaçınılmazdı. Başlangıçta, imparator ve papa, aralarında dengeli ve düzenli ilişkiler bulunan, biri dünyevi diğeri ruhani iki ayrı iktidarın temsilcileri olarak kabul edilmekteydi. Bunlar sadece kendi alanlarıyla meşgul olacaklardı. Fakat "iki kılıç kuramı" olarak adlandırılan bu ideal, pratikte çok başarılı olmamış ve kılıçlar çarpışmaya başlamıştır.[21] Aslında, ne ilk başlarda ne de daha sonraları birbirinden bağımsız iki ayrı iktidar mevcut olmuştur, çünkü ilk dönem-

---

[17] Auguste Bebel, Hz. *Muhammed ve Arap Kültürü*, çev. Veysel Atayman, İstanbul, Alay Yayıncılık, 1997, Önsöz'den (Vurgu bize ait).

[18] Bu 'mit'in nasıl yaratıldığının ayrıntılı bir anlatımı ve eleştirisi için bkz. W. Edward Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülmer, İstanbul, Metis Yay., 2004.

[19] Alman sosyalist yazar Bebel, "İslam'ın bağnazlığı, Hıristiyanlığın özgürlükçülüğü" yönündeki tezleri, adı geçen kitabının bütününde ciddi bir şekilde eleştirmiştir.

[20] Bertrand Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, C. 2, çev. M. Sencer, İstanbul, Say Yay., 2002, s. 41.

[21] Sarıca, *A.g.e.*, s. 41. "Çifte Kılıçlar Kuramı" da denilen bu kuram, 5. yüzyılın sonlarında Papa Gelasius tarafından geliştirilmiştir. Buna göre, "papalar dinsel konularda Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileridir, imparatorlar din dışı konularda. Dolayısıyla bu kılıç sahipleri, birbirlerinin egemenlik alanlarına girmemelidir": Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 6. B., Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996, s. 248.

lerde devlet, bir anlamda, kiliseyi himayesine almış, daha sonraları da kilise devlet otoritesi üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İşte bu durumun bir neticesi olarak, 12. yüzyıla bakıldığında, döneme egemen olan olayların başında, papa ve imparatorluğun sürekli bir hal alan çatışmalarının yer aldığı görülür.[22] Papanın, kendi iktidar alanları üzerindeki güç ve etkisini kaldırmak için, bir yandan imparatorlar, diğer yandan ulusal krallar Roma Kilisesi'ne karşı şiddetli bir mücadeleye giriştiler ve denilebilir ki, girişilen bu mücadele ile siyasi iktidarın *laikleşme süreci başlamış* oldu.[23]

Feodal düzenin parçalı sosyal-siyasal yapısında, farklı güçleri birbirine karşı kullanarak varlığını devam ettirmiş olan kilise, Ortaçağın sonlarına gelindiği bir dönemde de bu politikalarını sürdürebileceğini zannetmekteydi oysa gelinen aşamada, devletler merkezileşmekte ve ulusal bir karakter kazanmaktaydılar. İngiltere ve Fransa örneğinde olduğu gibi, kamusal görevler şahsi olma niteliğinden sıyrılma sürecine girmiş ve krallara ait emirler, egemenlikleri altındaki tüm topraklarda geçerlilik kazanmaya başlamıştı. Bu süreçte krallar, kilisenin varlığını kendi gelişimleri önünde önemli bir engel olarak gören "burjuvazi"nin desteğini de yanlarında bulmuşlardır.[24]

Feodal bölünmüşlüğe son verip, ulusal birliği gerçekleştirme yolundaki krallık, bir yandan imparatorlar diğer yandan da asıl büyük ve güçlü düşmanları olan, papalara karşı mücadelelerinde, teorik bakımdan, yeniden ortaya çıkarılan Aristotelesçilik ve Roma Hukuku gibi iki önemli silahtan yararlanmıştır.[25] 12. yüzyılda, Aristotelesçilik, İslam düşünürleri, özellikle de İbn Rüşd, aracılığı ile Avrupa'da tekrar gündeme gelmiştir. Bu yeni Aristotelesçilik, İbn Rüşd'ün materyalist denilebilecek yorumlarını taşımaktaydı. İbn Rüşd, İslam dünyasında, aklı yadsıyan görüşlere karşı, akılsal gerçeğe dayanarak ciddi bir tartışma yürütmüş ve bu tartışmalar Avrupa'ya taşınmıştır. Hıristiyan öğretisine ters düşen Rüşd'ün görüşleri, aynı zamanda, ileride dinsel düşünüşle hesaplaşmaya girecek olan *materyalist düşüncelerin tohumlarını da atmıştır.*[26] İbn Rüşd'ün yorumla-

---

[22] Russell, *A.g.e.*, s. 157.

[23] M. Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, *A.g.e.*, ss. 11-12.

[24] Ağaoğulları, Köker, *A.g.e.*, ss. 13-14.

[25] Ağaoğulları, Köker, *A.g.e.*, ss. 14-15.

[26] Şenel, *A.g.e.*, ss. 149-150.

rı, "akıl ile imanı kesin çizgilerle birbirinden ayırıyor ve bu dünyada mutlu olmak için salt aklın yeterli olduğunu belirtiyordu. Böylece din, bu dünya işleriyle hiçbir ilgisi olmayan bir inanç sorunu haline getiriliyordu. *Bu düşüncenin siyasal düzeye uyarlanması, devleti Kilise'den bağımsız kılma sonucunu doğuruyordu.* Her iki otorite farklı alanlarla ilgili olduğuna göre, bu yeryüzündeki yaşamı (...) düzenleyip yönetme yetkisi yalnızca dünyevi otoriteye ait demekti".[27]

Roma hukuku da krallık için önemli bir güç kaynağı olmuştur. Krallık taraftarı hukukçuların, Roma hukukunu yeniden yorumlama doğrultusunda attıkları adım "gerek imparatora atfedilen egemenlik niteliğine sahip bağımsız bir siyasal iktidar düşüncesinin, gerekse başlıca dünyasal ve hukuki bir yapısı olan iktidar düşüncesinin ortaya çıkması bakımından onsuz olunamaz bir adım" olarak değerlendirilmiştir.[28] Roma hukukunda önemli yeri olan, "kamusal alan" ve "imperium" (kamusal güç) kavramları da ülkedeki iktidarın tek bir elde (kralda) toplanması zorunluluğunu meşrulaştırmada kullanılmış; bunun yanı sıra, "*imperium*" *yetkisinin kaynağı olarak halkın gösterilmesi Papalığa karşı önemli bir dayanak oluşturmuştur.*[29]

İlk büyük kavga denilebilecek papa-kral çatışması 1296'da Fransa'da meydana gelmiştir. Bu çatışma, yukarıda da açıkladığımız gibi, bir yanda hem düşünsel hem de maddi anlamda "burjuvazi"nin desteğine; diğer yanda, Roma hukuku ve yeni Aristotelesçiliğin gücüne sahip olan Fransa Kralı Güzel Philippe (IV. Philippe) ile Papa VIII. Bonifacius arasında gerçekleşmiştir. Kralın, din adamlarını vergilendirmek istemesi üzerine, olaylar başlamış ve şiddetle tırmanmıştır. Öyle ki iş, Kral'ın, Papa'nın tutuklanması için üzerine asker göndermesine kadar varmıştır. Sonuç olarak, anlaşmazlık 1297'de *Etsi de statu* fermanıyla geçici olarak çözüme

---

[27] Ağaoğulları, Köker, 2001, *A.g.e.*, s. 18 (İtalikler bize ait). İbn Rüşd'ün düşünceleri yüksek öğretimi ellerinde tutan papazlarda büyük bir korku uyandırmıştır. "Bu korkunun ilk belirtisini 1210 yılında Paris'te toplanan bir mecliste Aristo ve İbn Rüşd'ün yapıtlarının öğretim listesinden çıkarılmasına dair verilen kararda görüyoruz": A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 6. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 103.

[28] Sabine, George, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Cilt 1, çev. Harun Rızatepe, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, ss. 276-277.

[29] Ağaoğulları, Köker, 2001, *A.g.e.*, ss. 16-17.

bağlanmıştır.[30] Fakat bu sulh dönemi uzun sürmemiş ve çatışmanın tekrar başlamasının ardından Papa, 1303 sonbaharında, Anagni'de yakalanmış ve tutuklanmıştır.[31] Bir süre sonra Roma'ya kaçmayı başarabildiyse de girilen yeni süreci engelleyememiştir.

Ruhani otoriteyle dünyevi idare arasında, uzun yıllardır var olan mücadelenin, somut bir çatışmaya dönüştüğü, bu *ilk büyük kavga*, sonuçları itibariyle siyasal tarihte oldukça önemli bir yere sahiptir; bu evreden sonra, dünyevi iktidar kendisini farklı bir biçimde inşa etmeye başlayacaktır. Güzel Philippe'nin kazandığı zafer, "Fransız monarşisinin Roma Kilisesi karşısında güçlü bir konum elde etmesine yol açtı... Böylece ulusal devlet, Kiliseye karşı bağımsızlığını ilan ederek egemenliği yolunda önemli bir adım atmış oluyordu. Bu çatışmanın bir diğer sonucu ise siyasal düşünceler alanına büyük bir canlılığın gelmesi... birçok düşün yapıtının ortaya çıkması"[32] idi.

Bilimsel gelişmeler ve düşünsel ilerleme, burjuvazinin gelişmesiyle birlikte yürümekteydi. Engels, *gelişen burjuvazinin kurumlaşmış dinle çarpışmasının*, doğrudan sınıf çıkarlarıyla ilgili bir zorunluluk olduğunu ve burjuvazinin, *feodalizmin uluslararası büyük merkezi* olan Roma Katolik Kilisesi'ne karşı, bilimsel gelişmelerle birlikte başkaldırdığını açıklamaktadır.[33] Genel olarak söylersek, feodalizme karşı başlayan bu başkaldırı, *üç büyük savaşla damgalandı.* İlki, Almanya'da Protestan reformu; ikincisi, İngiltere'de Kalvencilik öğretisiyle süren savaşlar; üçüncüsü ve en önemlisi, Büyük Fransız Devrimi'dir.[34] Engels'e göre Fransa'daki Büyük Devrimle birlikte, eski yapıdan, geçmişin geleneklerinden radikal bir kopuş gerçekleşti. Devrim, feodalizmin son kalıntılarını da ortadan kaldırdı ve eski Roma hukukunun modern kapitalizm koşullarına güçlü bir uyarlaması sayılabilecek *Code Civil*'i yarattı; bu, Marx'ın meta üretimi adını verdiği, iktisadi ge-

---

[30] Bu ferman ile Kral, ülkenin güvenliği bakımında acil ve zorunlu durumlarda papanın rızası aranmaksızın kiliselerden ve din adamlarından vergi alma hakkını elde etmiştir: Ağaoğulları, Köker, *A.g.e.*, 2001, ss. 19-20.

[31] Russell, *A.g.e.*, ss. 223-224.

[32] Ağaoğulları, Köker, 2001, s. 22.

[33] Marx, Engels, *A.g.e.*, ss. 277-278. Aynı yerde anlatıldığı gibi, kuşkusuz, bu süreçte burjuvazinin elde ettiği zaferler, köylülerin ve diğer ezilen kitlelerin katılımıyla kazanılmıştır.

[34] Marx, Engels, *A.g.e.*, ss. 178-183.

lişme aşamasına denk düşen hukuksal ilişkilerin bir ifadesiydi.[35] Gerçekten de bu yasa ile mülkiyet ilişkileri esaslı bir değişim geçirmiştir. Bu değişimle birlikte, toprakların büyük bir kısmına sahip olan kilise de diğer birçok ayrıcalığıyla birlikte, bunları yitirmiştir; fakat kilise devrimle birlikte uğradığı yenilgiye rağmen mücadeleden kolay vazgeçmemiştir. Neticede, devlet ile kilisenin birbirinden ayrılması, ancak bir asır sonra mümkün olabilmiştir.

Devletle kilise ayrılığı gerçekleşmeden önce, hukuksal düzlemde laikleşme yolunda önemli adımlar atılmış olduğu ifade edilmelidir. 1789 Evrensel İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ile o güne kadar, birçok düşünürün tartışıp, kuramsal olarak temellendirmeye çalıştığı bir anlayış, pozitif hukuk metinlerinde yerini almıştır: Beyanname'de egemenliğin millete ait olduğu ilan edilmiş, böylece egemenliğin *ilahi olana* dayandırılıp meşrulaştırılmasından vazgeçilip, *dünyevi olana* dayandırılma çabası ile laikleşme yolunda önemli bir ilerleme sağlanmıştır.[36] Yine, 10. maddeyle "hiç kimse kanunca belirlenmiş düzeni bozacak gösteri yapmadıkça, dini de olsa görüşlerinden dolayı sorgulanamaz" hükmü getirilerek, din hürriyeti önce kişinin vicdan hürriyetine bağlanmakta fakat aynı zamanda dini inançların (pozitif hukukun sınırları içinde) kamuda açığa vurulma hakkı da tanınmış olmaktadır.[37] İlerleyen zamanlarda, insan haklarıyla ilgili uluslararası belgelerin kaleme alınışını etkileyen Beyanname'nin, dinsel söyleme karşı laik düşüncenin bir zaferi olduğu hususunun geleneksel olarak kabul edilmiş olduğu belirtilir.[38]

Fransa'da, 1791'de dinin gereklerinin yerine getirilmesi açıkça tanınmış,[39] 1793 Anayasası'yla ibadetlerin yerine getirilme özgürlüğünün yasak-

---

[35] Marx, Engels, *A.g.e.*, s. 283.

[36] Her ne kadar Beyanname'nin başında "Milli meclis Yüce varlığın huzurunda ve himayesinde aşağıdaki insan ve yurttaş haklarını tanır ve ilan eder" denilmiş olsa da egemenliğin millete dayandırılması bakımından laikleşme sürecinde önemli bir aşamaya gelindiği yadsınamaz.

[37] Jean Baubérot, "Fransa: 'Laik Cumhuriyet'", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, Der. Jean Baubérot, çev. Fazlı Arabacı, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2003, s. 94.

[38] Akif Emre Öktem, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara, Liberte Yayınları, 2002, ss. 45-46. Ayrıca, "(b)eyannameyi izleyen dönemde tahta oturan Papalar, bu belgeye ve özellikle din ve düşünce özgürlüğü ilkelerine büyük tepki göstermişlerdir. Papa VI. Pius, Tanrı'nın haklarını göz ardı edip insan haklarını kutsallaştıran Beyanname'yi bir 'çılgınlık' olarak niteleyerek mahkum etmiştir": Öktem, *A.g.e.*, s. 46, 159 no'lu dipnot.

[39] Baubérot, *A.g.m.*, s. 95.

lanamayacağı güvence altına alınmış,[40] 1792'de medeni nikâh kayıtları din adamlarından belediye memurlarına geçmiş, medeni nikâh yerleşmeye başlamış ve boşanma imkânı sağlanmıştır.[41] Laikleşme yönünde atılan adımlar, zaman zaman kesintilere uğrasa da hatta karşıt değişimlerin baskısıyla karşılaşsa da[42] devam etmiştir. III. Cumhuriyet'le birlikte, "1880'de Pazar günleri çalışma yasağı kaldırıldı, 1881'de mezheplere ait mezarlıklar kaldırıldı ve 1884'te boşanma hukuku değiştirildi. *Lois Ferry* (1881/82) ve *Goblet* (1886) dünya görüşü bakımından tarafsız bir okul sistemi oluşturup, kilise kökenli eğitici personel yerine, laik [ruhban dışı anlamında] personel getirdiler".[43] 1880'li yıllar, özellikle okulların laikleşmesinde önemli yer tutmaktadır. Eğitim personelinin *laik* olmasının yanı sıra, ilkokullar ücretsiz ve mecburi olmuş ve dinin okullarda okutulmasından vazgeçilmiştir.[44]

Nihayet, kilise ve devlet ayrılığı, kesin bir biçimde *Loi Briand* (1905) tarafından gerçekleştirildi ve 1907'de çıkarılan ikinci bir kanunla yürürlük kazandı.[45] Robert'e göre, laiklik kavramının muhtevası, 1905 kanunun ilk iki maddesinde görülmektedir:[46]

> Madde 1: Cumhuriyet vicdan hürriyetini garanti eder, Kamu düzeni için ilan edilmiş kısıtlamalar çerçevesinde mezheplerin tatbik hürriyetini de teminat altına alır.
> Madde 2/1: Cumhuriyet hiçbir mezhebi ne tanır, ne ücretini öder, ne de ona paraca destek sağlar.

Söz konusu belge şunu ifade etmekteydi: "(B)undan böyle, Fransa'da devlet, hiçbirine yardım etmediğine göre, dinlerin hiçbirine üstünlük ta-

---

[40] J. Robert, *Batı'da Din-Devlet İlişkileri Fransa Örneği*, çev. İzzet Er, İz Yay., 1998, s. 43.

[41] Baubérot, *A.g.m.*, s. 95.

[42] Örneğin, Katoliklik, 1815 yılında devlet dini olarak ilan edilmiş, boşanma yasağı getirilmiş, Devrimle birlikte liberal değerlerin yeşermeye başladığı okullar, tekrardan Katolikliğin denetimi altına girmiştir. Katolikliğin devlet dini olma özelliği, kutsal değerlere hakaretin suç sayılması uygulamasıyla birlikte 1830'da kaldırılmışsa da, boşanma yasağı 1884 yılına kadar sürmüştür. Bkz. Baubérot, *A.g.m.*, s. 97.

[43] Peter Antes, "Fransa'da Sekularizm ve Laiklik", *Din ve Devlet İlişkileri Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler*, Ankara, Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2003, s. 10.

[44] Baubérot, *A.g.m.*, s. 98.

[45] Antes, *A.g.m.*, s. 10.

[46] Robert, *A.g.e.*, s. 51.

tanımaz, ama hepsinin varlığını kabul eder ve her birinin serbestçe mezheplerini icra etmesini güvence altına almayı taahhüt eder".[47] Bu iki madde "laik devlet" anlayışının, biri pozitif diğeri negatif, iki yönünü oluşturuyor. İlk madde, din ve vicdan hürriyetini tanıyarak, devlete pozitif bir ödev yüklemekte; ikinci madde de dinlere mali yardımı önlemekle, negatif bir ödev yüklemektedir.[48] Gerçekten de bu iki ödev gerçekleştirilmez ise, laik bir devletten söz etmek mümkün olamaz.

Sonuç olarak, 1905 Yasasıyla kilise ve devlet birbirinden ayrılmış, resmi bir din tanınmamış;[49] din ve vicdan hürriyeti güvence altına alınmıştı.[50] Bununla birlikte, laik devletin kurucusu olarak değerlendirilen bu kanun, "laiklik prensibine hiçbir hukuki değer vermemekte" idi.[51] Laiklik ilkesinin anayasada yerini alması, 1946 Anayasası'nın 1. maddesinde, "Fransa bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir" hükmünün getirilmesiyle mümkün olmuş ve aynı hüküm 1958 Anayasası'nda da "Soy, ırk ve din ayrımı olmaksızın, cumhuriyet bütün yurttaşların kanun önünde eşitliğini sağlar. Bütün inançlara saygı gösterir" ifadesiyle tamamlanarak yer almıştır.[52]

Kuramsal Çerçeve

Türkiye'de yaygın bir tartışma alanına sahip olan laikliğin, üzerinde uzlaşılmış, net bir tanımını bulabilmek güçtür. Laiklik tartışmalarına bakıldığında, iki temel yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki laikliğe –

---

[47] Robert, *A.g.e.*, s. 51.

[48] Robert, *A.g.e.*, s. 52. Baştan belirtelim; 'pozitif ödev'le ifade etmek istediğimiz, devletin, dinsel hak ve özgürlüklerin realize olması/gerçekleşmesi için gerekli düzenlemeleri yapmasıdır.

[49] Robert, resmi din tanınmamasının anlamını, "Cumhuriyet'in Fransa'da pek çok büyük dinin varlığını tanımaması demek değildir. Cumhuriyet sadece, tanınmış dinler sisteminden artık vazgeçtiğini, 'resmi' mezheplerle diğerleri arasındaki bütün farklılıkları ortadan kaldırdığını, hepsini aynı kefeye koyduğunu kesin olarak belirtir. Onları asla 'tanımaz' ama 'bilir'" şeklinde ifade ediyor: Robert, *A.g.e.*, s. 53.

[50] Maryse Deguergue, 1905'teki yasanın özgürlüklere temel katkısının, "her ne kadar hiçbir dini tanımasa ve mali yardımda bulunmasa da, laikliği vicdan özgürlüğüne ve dinlerin serbestçe icra edilmesine sıkı bir şekilde bağlaması" olduğu fikrindedir: Maryse Deguergue, "Çağdaş Fransız Demokrasisinde Laikliğin Anlamı", *Laiklik ve Demokrasi*, der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 198.

[51] Jean Morange, "Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik", der. İ.Ö. Kaboğlu, *A.g.e.*, s. 131.

[52] Morange, *A.g.m.*, s. 131.

daha çok– dinsel gerekçelerle karşı çıkan yaklaşım; diğeri laikliği demokrasi, insan hakları açısından zorunlu gören yaklaşımdır. İkinci yaklaşımdakiler arasında, laikliği dine karşı bir mücadele olarak algılayan, dini sadece devletin meşruiyet temeli olmaktan çıkarmak değil, toplumdan da soyutlamak gerektiği anlayışında olanlar azımsanmaz düzeydedir; yine, devletle dinin birbirine karşı özerkliğini savunanlarla birlikte, devletin dine müdahalesini, dini denetlemesini laikliğin bir gereği olarak sayanlar da bulunmaktadır.

Laikliğe karşı çıkışlar, genel olarak dinsel temelli yaklaşımlardan/tutumlardan kaynaklanmaktadır; fakat aynı zamanda laikliğin yanlış anlamlandırılmasından, çeşitli ülkelerdeki uygulamaya bakılarak laikliği, bir baskı mekanizması, devletin kitleleri manipüle etmesinin ideolojik bir aracı olarak görmekten ileri gelen karşı çıkışlar da vardır. Kimi İslamcı çevreler, laikliğin Avrupa'da kiliseye/ruhban sınıfına karşı bir mücadele içinden çıktığını, İslam toplumlarında böyle bir yapı olmadığı için laikliğin gerekli bir ilke olmadığını ileri sürerler. Örneğin Hasan Hanefi, laikliğin, Batı'da baskıcı bir ortamda ortaya çıktığını ve bunun, *Avrupa halklarının ilerlemesi için yegâne çözüm yolu olduğunu*, fakat özgürlüklere açık bir din olan *İslam'ın Batı türü bir laikliğe ihtiyacı* olmadığını savunur.[53] Yine Seyyid Kutub da laikliğin Hıristiyanlığa özgü olduğu, İslam toplumunda yeri olmadığı gibi gerekçelerle laikliğe karşı çıkar.[54] Türkiye'deki İslamcılar arasında da benzer gerekçelerle laikliğe karşı çıkanlar az değildir. Oysa herkes açısından din ve inanç özgürlüğünü –kuşkusuz inanmayanların özgürlüğünü de– güvenceye alan, inançlar üzerinde devlet kontrolünü/baskısını kaldırmayı amaçlayan bir ilkenin "Batılıdır, bize gerekmez" denilerek reddedilmeye çalışılmasının tutarlı bir tarafı bulunmamaktadır.

Laikliği savunur görünen kimi görüşler de laik siyasal iktidarın içinden çıktığı koşullara, yani kiliseden bağımsızlaşma ve onun siyasal ve sosyal hayat üzerindeki etkisinin kırılması mücadelesinin verildiği döneme bakarak, laikliği, dine karşı bir mücadele, dinin siyasal ve sosyal alandaki her türlü görünümünü ortadan kaldırmak ve dini vicdanlara 'hapsetmek' şeklinde anlamaktadır. İlginç olan şey; kimileri, devletin dini kontrol altına almasını

---

[53] Hasan Hanefi, "Laiklik ve İslam", *İslami Araştırmalar*, 1995, Cilt 8, Sayı 3-4, ss. 160-62.

[54] Samir Amin, *Avrupa Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, İst., Ayrıntı Yay., 1993, s. 136.

açıkça dillendirirken bazılarının bunu, dolaylı biçimlerde tarihsel-toplumsal zorunluluk vb. gerekçelerle meşrulaştırmaya çalışıyor olmasıdır. Bu anlayışın temelinde, *devleti topluma karşı koruma* 'güdüsü'nün yattığını düşünmekteyiz. Bu yaklaşımın, halkın 'gerici', 'cahil' bir yığın olduğu ve laikliğin, devletin bu yığını (onun adına, onun için) 'uygarlaştırma'sının 'bilimsel', 'rasyonel' bir aracı olarak kullanılabileceği algısına dayandığı söylenebilir.

Türkiye'deki, laiklik konusunda var olan paradigmaya bakıldığında, "din ve devlet işlerinin ayrılığı" tanımının esas alındığı görülmektedir. Bu tanımdan hareket edildikten sonra, artık devletin dine müdahalesini açıktan savunmaya gerek kalmamaktadır. Çünkü burada, "din işi" denilen ile "devlet işi" denilenin ayrımını yapacak olan makam yine devletin kendisidir. Üstelik *modern devlet*in "işi"nin sınırlarının ne olduğunu bir kenara bıraksak bile, "din işi"nin ne olduğunu, nerede başlayıp nerede bittiğini net bir biçimde ortaya koyabilecek olan kimdir? Dinsel olan, hiçbir zaman kendi içinde/ontolojik açıdan dinsel değildir. Yani, bir şeye dinsel bir değer ancak yüklenebilir/verilebilir; bu fiiller bize, bir şeyin dinsel/din işi olup olmamasının, o şeyin kendi iç özelliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını, dışarıdan birileri tarafından yapılabilmekte olduğunu göstermektedir. Müslümanların yaşamadığı, İslam'ın bilinmediği bir coğrafyadan gelen biri için, camide okunan ezan, bir tür müzik, belki ağır makamda söylenen bir nevi şarkı olarak değerlendirilebilecektir. Bu birinci gerçekliktir. İkincisi de, açıkça söylemek gerekir ki, dinsel işler/değerler, aynı zamanda kültüreldir de! Nötr bir içeriğe sahip olan laiklik prensibi de toplumu, ne adına olursa olsun, dinsel-kutsal değerlerden arındırma, bu değerleri kontrol altına alma, sınırlama gibi amaçlar gütmez, bu tür amaçlar için *militanlık yapmaz.*

Laiklik ve laik devlet yapısı Avrupa topraklarında ortaya çıkmış bir modeldir. Fakat genel olarak Hıristiyanlığın ve onun teşkilatı olan kilisenin egemenliği altında bulunan bu topraklarda laik iktidarın ortaya çıkışına bakarak, laikliğin Avrupa'ya ve Hıristiyan toplumlara ait olduğu, bu toplumlar dışındakiler için bir anlam taşımayacağı türünden yaklaşımlar doğru olmadığı gibi, kilisenin nüfuzuna karşı mücadele verilmiş olmasından hareketle de laikliğin din karşıtlığı veya dini baskı altına alma özelliğine sahip olduğu türünden görüşler de kabul edilebilir değildir. Bu tarz indirgemeci yaklaşım biçimleri sorunları çözücü olmaktan çok, karmaşık

hale getirmektedir. Laik devlet yapılanması farklı inançlardan, dinlerden insanların bir arada yaşayabileceği bir zeminin oluşturulmasında, zorunlu unsurlarından biridir. Bu anlamda laiklik, dinler üstü bir niteliğe de sahiptir. Bundan kastımız; laikliğin, o veya bu dine özgü kılınmasının doğru olmadığı, farklılıkların, bir arada yaşayabileceği daha özgür, çoğulcu bir toplum modeli açısından evrensel bir değer taşıdığıdır.

Bizim kuramsal yaklaşımımıza göre, laiklik, siyasal ve dinsel otoritelerin/kurumların birbirinden ayrılıp, birbirine karşı özerklik kazandığı, egemenliğin tanrıya/*kutsal olana* dayandırılmadığı, devletin siyasal örgütlenmesini, hukuk düzenini, herhangi bir eylem ve işlemini *kutsal olan* ile meşrulaştırmadığı, bununla birlikte, devlete, hukuk sistemini mutlak olarak dinsel olanla örtüşmeyecek biçimde düzenleme, tamamen dinsel olanın dışında düzenlemeler yapma gibi bir zorunluluk da yüklemeyen, devleti dinler karşısında tarafsız bir konuma iterek, değişik inanç gruplarının hiyerarşik bir derecelendirmeye tabi tutulmadan, eşit koşullar içerisinde bir arada yaşamasının güvencesi olan bir ilkenin adıdır. Laikliğin özünde, dinsel olan her şeyle uzlaşmaz bir çelişki görmek doğru değildir. Laikliğin karşı çıktığı şey, dinsellik/kutsallık değil, bunların eşitsiz ilişkiler yaratacak *bir hak ölçütü, bir imtiyazlandırma ve/veya tahakküm aracı haline* getirilmesidir.

Sonuç Yerine

Yukarıda tarihsel ve kuramsal bağlamıyla açıklamaya çalıştığımız gibi, laik bir devlet modelinde, resmi bir devlet dininin olmaması, devletin, dinsel kurumsallaşmaya kendi içinde yer vermemesi; din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü sağlaması gibi özelliklerin yanı sıra devletin, siyasal ve hukuksal yapısını, eylem ve işlemlerini dinsel/kutsal olan ile meşrulaştırmaması; bütün dini inançlar-tercihler karşısında "gözlerinin tamamen kapalı" olması, yani tarafsız bir konumda bulunması gerekir –ki dinsel inanç ve tercihler arasında hiyerarşik bir derecelendirme, ayrıcalıklı bir konum yaratmasın (bu eşitlik ilkesini hayata geçirebilmenin de olmazsa olmazıdır).

Laikliğin Türkiye'deki resmi kabul biçimi sayesinde, devlet, sosyal-kültürel alanın bütününü kapsayabilecek bir müdahale olanağına sahip olmuş ve uygulamada da bu müdahaleyi gerçekleştirerek, kılık kıyafetten alfabeye kadar birçok alanda "yeni" düzenlemelere gitmiştir. Türk ulus

devletinin inşa sürecinde, yönetici elit siyasal-hukuksal düzenin ötesinde sosyal yapıyı da dinin etkisinden arındırmaya gayret ederken Diyanet kurumu aracılığıyla da dini, mevcut ve muhtemel güç ve imkânlarından yaralanmak üzere, kendi avuçları içerisinde tutmaya çalışmıştır.

Türkiye'de bir retorik olarak laiklik var ise de pratikte din-devlet ayrılığı değil, devlete bağlı din modelinin bulunduğu görülmektedir. Devletin din üzerindeki denetimi, bir yandan İslam dininin özellikleriyle, diğer yandan da Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel koşulların bir sonucu olarak savunulmuştur. Sünni İslam anlayışı üzerinden şekillenen Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da devletin dini kontrol ve yönlendirme aygıtı olma misyonunu üstlenmiştir. Bu biçimde, din devletin resmi ideolojisinin bir parçası haline getirilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı da devletin ideolojik bir aygıtı olarak konumlandırılmıştır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir, bu durum Cumhuriyetin bir yeniliği değildi; burada Osmanlı devlet geleneğinin bir devamı söz konusudur. Birçok pre-kapitalist siyasal formasyonda olduğu gibi Osmanlı'da da din egemen ideolojinin önemli bir bileşeniydi ve imparatorluk bir kurum olarak dini, merkezi teşkilatın içerisinde örgütlemişti. Bu bağlamda denilebilir ki, Cumhuriyet'le birlikte DİB olarak düzenlenen kurum, aslında Osmanlı'daki Şeyhülislamlığın öneminin ve etkinliğinin azaltılmış bir versiyonudur.

DİB, farklı inanç ve düşünce biçimlerine yönelik negatif yargıları oluşturmakta/beslemekte, farklı inanç gruplarının ötekileştirilmesinin 'entelektüel' malzemesini sunmaktadır. Kuruluşundan bugüne gittikçe genişleyen bir bütçe ve kadroya sahip olan Diyanet, varlığıyla laiklikle çelişen bir pozisyonda olmasının yanı sıra, yerine getirdiği görevler bakımından da laiklik ilkesine tamamen aykırı bir konumdadır. Diyanet pratiğinden hareketle özet bir biçimde şu tespitlerde bulunulabilir: Türkiye'de, bir dinin belli bir mezhebinin (devletin ideolojik tornasında biçim verilen Sünni İslam'ın) tercih, tesis ve himaye edilmesi ile din ve devletin kurumsal ayrılığı ilkesi; yurttaşlar arasında dinsel ayrım yapılması ile eşitlik ilkesi; yurttaşlardan bir kısmının sahip olduğu inançlara karşı ötekileştirici ve hakaretamiz bir pratik izlenmesi dolayısıyla da din ve inanç özgürlüğü ihlal edilmektedir. Bu tablo karşısında laik bir devlet yapılanması aramak, kör bir kimsenin karanlık bir odada olmayan kara kediyi araması kadar anlamlı gözükmektedir.

Kaynakça

Adıvar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.

Ağaoğulları, M. Ali ve Köker, Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 5. B., Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

------- *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, 3. B., Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Amin, Samir, *Avrupa Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, İst., Ayrıntı Yay., 1993.

Antes, Peter, "Fransa'da Sekülarizm ve Laiklik", *Din ve Devlet İlişkileri Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler*, Ankara, Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2003.

Arkoun, Mohammed, "Hıristiyanlık ve İslam'da Manevi/Yüce Otorite ile Siyasi Güç Arasındaki İlişkinin Serüveni", *İslami Araştırmalar*, 1995, Cilt 8, Sayı: 3-4.

Baubérot, Jean, "Fransa: 'Laik Cumhuriyet'", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, Der. Jean Baubérot, çev. Fazlı Arabacı, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2003.

Bebel, Auguste, *Hz. Muhammed ve Arap Kültürü*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, Alay Yayıncılık, 1997.

Deguergue, Maryse, "Çağdaş Fransız Demokrasisinde Laikliğin Anlamı", *Laiklik ve Demokrasi*, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Hanefi, Hasan, "Laiklik ve İslam", *İslami Araştırmalar*, 1995, Cilt 8, Sayı: 3-4.

Marx, K. ve Engels, F., *Din Üzerine*, Çev. Kaya Güvenç, Ankara, Sol Yay., 2002.

Mert, Nuray, *Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış*, Ankara, Bağlam Yay., 1994.

------- "Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam", 1994, *Cogito*, Sayı: 1

Morange, Jean, "Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik", *Laiklik ve Demokrasi*, Der. İbrahim Ö. Kaboğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Öktem, A. Emre, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara, Liberte Yay., 2002.

Robert, Jacques, *Batı'da Din-Devlet İlişkileri Fransa Örneği*, çev. İzzet Er, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

Russell, Bertrand, *Batı Felsefe Tarihi* -2, çev. M. Sencer, İstanbul, Say Yay., 2002.

Sabine, George, *Siyasal Düşünceler Tarihi* -1, çev. Harun Rızatepe, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.

Said, W. Edward, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülmer, 4. B., İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

Sarıca, Murat, *100 Soruda Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yay., 1996.

Schulze, Reinhard, "Günümüz Batı ve İslam Toplumlarında Laiklik ve Din", *İslam ve Demokrasi*, İstanbul, Tüses Yayınları, 1994.

Şaylan, Gencay, *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Ankara, V Yayınları, 1992.

Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1996.

Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, YKY, 2001.

MİLLİ GÖRÜŞ'TEN ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NE

YÜCEL DEMİRER

Milli Görüş (MG) hareketi, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yoğun toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde, 1969 yılında *Necmettin Erbakan* liderliğinde ortaya çıkan ve ilk olarak *Milli Nizam Partisi* olarak partileşen bir siyasal çizgi.[1] Bu siyasallaşmanın arka planında İstanbul sermayesine karşı küçük sanayici ve tüccar kesiminin sosyal ve siyasal alanda hareketlenmesi ve bu doğrultuda iş dünyasında daha iyi pozisyonlar edinmek için yaptığı çalışmalar yer aldı. Bu kesim indinde liderliğini 1967'de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) genel sekreterliğine seçilerek somutlaştıran Necmettin Erbakan, daha sonra Adalet Partisi hükümetinin seçimleri iptal etmesiyle bu pozisyonu uzun süre koruyamayacak olsa da, 1969'da TOBB genel başkanlığına seçilerek ilerde Milli Görüş olarak biçimlenecek hareketin tartışmasız lideri oldu.

MG tarihi boyunca daha çok dine ilişkin yönü ile anımsansa da, Türkiye'nin geleneksel değerlerine ve ağır sanayi hamlesinin gerekliliğine yaptığı vurgu ile başlangıçta görece statüko dışı bir pozisyon tuttu. Uluslararası alanda 1970'lerden itibaren din üzerinden birlik fikrine önem veren çizgi, 1997'de D8 (Developing 8) grubunun oluşumundaki kritik konumuyla yalnızca ulusal ölçekle sınırlı kalmayan iddiaları olduğunu göstermiş oldu.

Parti kapatma geleneğinin bir sonucu olarak sırasıyla Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi çatıları altında var-

[1] Bu metin Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı/Özgür Üniversite tarafında düzenlenen "Din: Teorisi/Pratiği, Dünü, Bugünü" başlıklı sempozyumun 13 Nisan 2013 tarihinde İstanbul'da toplanan ikinci aşamasında sunulan tebliğe dayanmaktadır. İşlenen konunun genel hatlarına değindiğinden referans verilmemiştir.

lığını sürdüren MG, kısa süren Halkın Sesi Partisi (HAS Parti) deneyimini saymazsak, şu sıralarda Saadet Partisi ile AK Parti tarafından temsil edilmektedir.[2] 1974-1978 yılları arasında küçük ortak olarak, 1996-1997 arasında belirleyen ortak olarak hükümetlerde yer alan MG çizgisi, hükümet dışında kaldığı yıllarda da etkisini sürdürdü.

Elli yıla yaklaşan geçmişiyle ve dinin siyasal alandaki etkisini görünür kılmasıyla daha çok dinsel-politika alanı içerisinde incelenmiş olan geleneğin gelişim dinamiklerinin anlaşılmasının asıl ve en değerli yolu konuya sınıfsal çıkar ve çelişkiler üzerinden bakılmasından geçmektedir.

MG hareketi cumhuriyet tarihi boyunca Anadolu'nun küçük girişimcisinin, "komprador-mason" İstanbul sermayesi lehine ötekileştirilmesine itiraz temelinde ortaya çıkmış ve kendisini ülkenin öz dinamiklerine dayanan kalkınmacı bir dille ve milliyetçi ve mukaddesatçı bir siyasal çerçeve içinde ifade etmişti. Talep listesinin başında fırsat eşitliği ve haklara saygı duyulması yer almaktaydı. Bu söylemin bahsi geçen siyasal duruş içinde uzun bir süre ağırlığını koruduğu gözlenmiştir. Örneğin geleneğin ikinci partisi olan Milli Selamet Partisi programında, içinde küçük üreticilerin örgütlendiği, kooperatifi andıran, pay sahipliğinin belli bir büyüklüğü asla geçmediği çok ortaklı şirketlerin kurulması önerilmekteydi. Buna ek olarak 1980 öncesinde bu çizginin partilerinde sosyal adaletçi bir söylem öne çıkmaktaydı. Ahlaki bir toplumsal ortam oluşturulabilmesi için önce din kurallarına uyan bireylerin yetiştirilmesi, bunun yanında kamusal iradenin adaletli bir toplumsal yaşam için gereken önlemleri alması gerekliliği ifade edilmekteydi. Bu dönemde en çok tekrar edilen hadis, komşu yokluk çekerken tok yatılamayacağına ilişkin olandı.

Türkiye'nin toplumsal ve sınıfsal dinamiklerinde kısa bir zaman diliminde meydana gelen önemli değişmeler ve bu dinamiklerin kontrolü için yapılan 12 Eylül Darbesi'nin sonuçları, Milli Görüş içinde de farklılaşmanın tohumlarını attı. Erbakan tarafından, ifade edilişi çok daha öncelere

---

[2] Adalet ve Kalkınma Partisi'nin AKP veya AK Parti olarak kısaltılması tercihi tartışmalı bir konudur. Simgesel siyaseti çok önemli bulmama rağmen, olanaklar elverdikçe siyasal tartışmaların simgesel değil siyasal bağlamlarda yapılmasını doğru bulduğumdan AK Parti demeyi tercih etmekteyim.

gitse de 1991'de kaleme alınan 'Adil Ekonomik Düzen' broşüründe berraklaşan yaklaşıma göre önerilen "kapitalizmin ve komünizmin" faydalı yanlarının birleştirilmesi, faizin bertaraf edilmesi, işçi ve işverenin üretimden alacağı paylara bir uzmanlar grubunun karar vermesi ve benzeri önlemler toplumsal adaleti getirecekti. Bu bürokratik korporatist projeye karşı konumu önceleri zayıf olan ve zaman içinde güçlenen ikinci duruşun talebi güçlenen İslami sermayenin içinde hareket edeceği bir serbest piyasa ekonomisiydi. Giderek kendi ayakları üzerinde durmaya başlayan ve önce MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), devamında da ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) ve TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu) çatıları altında örgütlenen bu kesim, dinsel değer öncelikli bir yaşam ve fakat sınırsız bir piyasa tercihi yapmaktaydı.

Bu iki tercih arasındaki en kritik hesaplaşma AK Parti kuruluşu ile gözlenecek olsa da, 1990'lar boyunca Hak-İş çatısı altında örgütlü işçilerin MÜSİAD üyelerinin işyerlerinde yaşadığı örgütlenme güçlüğü temel sorunun dinsel değil ekonomik/sınıfsal çıkarlarla ilgili olduğunu göstermekteydi. Türkiye tipi bir "Protestan muhafazakârlık" örneği olan bu oluşumlarda ciddi bir ivmeyle büyüyen yeni bir sermaye kesiminin, kendi iktidar paylarını talep ederken bu kadar katı olmasında şaşılacak bir durum mevcut değildi.

Henüz cenin halindeki bu çelişkiler hareket içinde henüz bir parçalanma yaratmadan Refah Partisi'nin belediyeler aracılığıyla kurduğu kitlesel bağlar, MG için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Yeni kentli bir kesimin kimlik arayışına, giderek artan yoksullaşmaya, hissedilen gelecek kaygısına, merkez sol partilerdeki yolsuzluk örüntülerine yanıt ve alternatif olarak ortaya çıkan Refah Partisi, adil ve eşitlikçi bir söylemle kitlelerin desteğini kazanmasını bildi. Sabırlı örgütlenme faaliyetleri yanında sundukları ücretsiz kurslar, yiyecek yardımları, sağlık destek programları önemli bir sıçramayı beraberinde getirdi. Bahsi geçen sosyal yardım pratiği yanında, uluslararası düzlemde Türkiye'ye biçilen ekonomik rol de MG çizgisinin siyasal başarılarında etkili oldu. Dinsel motifler üzerinden siyaset yapsa da bu çizgiyi iktidara taşıyan faktör, sosyoekonomik koşullar ve emperyalist küreselleşmenin kentte yığdığı sermayesiz, diplomasız ve umutsuz kitleleri başarıyla örgütlemesi oldu. MG hareketinin 70'lerdeki

tabanının omurgasını ekonomik varlığını tehdit altında gören ticaret erbabı oluşturmaktayken, 90'lardaki yükselişinde tüm emekçi kesimleri etkileyen yıkım ve yoksulluğun payı büyüktü. Bu dönemde söylemdeki dinselliğe ve örgütlenmedeki cemaat payına rağmen sınıfsal aidiyet ve önceliklerin öneminin altı çizilmelidir.

Bir yandan popülist bir söylemle kitlelerin desteğini alan çizginin, AK Parti'ye evrildikten sonra MG'nin geleneksel duruşuna aykırı bir biçimde IMF politikalarına eklemlenmesi ve Avrupa Birliği'ne entegrasyonu öne çıkarması, hem köklerinden bir kopuşun, hem de bu kopuşun sınıfsal dinamiklerinin öneminin kanıtı oldu. 2001 krizi sonrasında küresel emperyalizmin Türkiye'ye biçtiği rolü kabullenen, radikal mali istikrar önlemlerini uygulayarak, özellikle esnek istihdamı yaygınlaştırarak uygulayan AK Parti, düşük emek maliyetlerinden ve kayıt dışı ekonominin gelişiminden yararlanarak önemli bir büyüme eğilimine kumanda etti.

MG çizgisinin AK Parti'ye dönüşümünün dinamikleri, sürece içkin siyasal söylemin muhafazakâr-dindar tonuna karşın sınıfsal ve siyasaldır. Özellikle Kemalist siyasetin etkisi altında yapılan yorumlarda mutlaklaştırılan dinsel boyut, açımlayıcı olmak bir yana, anlama çabalarının önünde duran en önemli engellerdendir. "Gericilik", "dinci gericilik", "dincilik" ve benzeri muğlâk kavramlar üzerinden yapılan tahliller, devleti ontolojik bir yapı gibi algılamayı ve beraberinde sınıf dışı tahlilleri getirmektedir.

Sınıf eksenli anlama merceklerinden yoksun yaklaşımların iddia ettiğinin aksine, MG çizgisini değişmeyen, tüm zamanlarda İslamcı ve şeriat yanlısı bir oluşum olarak görmek yalnızca problemli olmakla kalmayıp dayanaksızdır da. Bu türden bir yaklaşımın odak noktasına koyduğu gerici-ilerici, laik-antilaik ayrımları anlamlı ve sonuç üreten tanım aralıkları değildir. Bu türden bir tercih, AK Parti'ye yönelik tutum ve değerlendirmelerde sınıf tahlillerinin sağlam merceklerini işlevsiz kılmaktadır. MG hareketinin başlangıcındaki ticaret erbabı kurmaylığı ve bu kurmaylığın kitlelere yönelik dili, 1950 sonrası dünya dengeleri ve Türkiye'nin toplumsal dinamiklerinin gelişimi ile uyumlu olarak halkçı tonlar taşımaktaydı. 1990'lardan başlayarak bu çizgiye mutlak piyasacı bir mantık egemen oldu. İçinden geçilen sosyoekonomik aşamalarla uyum halinde olan

bu değişimlerin din ve kültür üzerinden yapılan yaklaşımlarla çözümlenmeye çalışılmasından sağlıklı sonuçlar beklenemez.

Siyasal gerçeklikleri ontolojik tanım aralıklarına hapsederek tartışmak ilk anda rahatlatıcı olsa da ve laik-antilaik kutuplaşması belli bir kitle desteğini garanti etse de, Türkiye'de İslami hareketin başarıyla yararlandığı mağdur ve mazlum pozisyonun sonuçları dikkate alınarak bu türden kolaycılıklardan uzak durulmalıdır. Son dönemde emperyalist kapitalist normlara bu kadar uygun bir çizginin şeriatçı olduğunu iddia etmek, kimileri için rahatlatıcı olsa da, temelsizdir. Özellikle Türkiye'de din eksenli siyasetin ehlileştirilmesindeki etkili rolü dikkate alındığında AK Parti'nin diğer burjuva partilerinden farkının olmadığı, AK Parti'nin İslami yanı ağır basan bir merkez-sağ muhafazakâr parti olduğu görülecektir. Bu kesime siyasal enerji sağlayan kavramların öte dünya saadeti ile ilgili olanlardan daha çok demokrasi ve refah ilişkin olduğu akılda tutulmalıdır. Bu kesimin kitle tabanında görülen yaşam tarzı değişikliği ve bu bağlamda süren tartışmalar bağnaz olmayan din ve siyaset tartışmalarını giderek daha çok çağırmaktadır.

TÜRK(İYE) İSLÂMI'NDA KADIN OLMAK

SİBEL ÖZBUDUN

"her put,
yıkılmak için dikilir."[1]

Türkiye İslâmı'nda kadın olmak başlığı, hiç kuşkusuz ki burada, sınırlı bir sürede dile getirilebileceklerden çok daha fazlasını ve çok daha kapsamlısını içeriyor: İslâm öncesi Anadolu'da ve Türklerde kadın; Selçuklu/Osmanlı'da kadınların konumu; Alevilik ve kadın, Cumhuriyet rejiminin kadın politikaları, tek-parti rejimi sonrası kadınlar vb. vb... Bu nedenle konuyu esas olarak günümüz Türkiyesi'yle sınırlandıracağımı vurgulayarak başlamak istiyorum söze. Konumuz, 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de boy vermeye başladığına tanık olduğumuz Siyasal İslâm hareket(ler)i çerçevesinde gündeme gelen kadın tartışmaları; bu hareket içerisinde boy vermiş bir siyasal kurum olarak AKP iktidarının kadın politikaları; bu politikaların içinde biçimlendiği ve biçimlendirdiği muhafazakâr(lık) iklim(i) ile sınırlı olacak.

Söze bir kültürel iklim olarak Türk muhafazakârlığından söz ederek başlamak, uygun bir hareket noktası gibi gözüküyor.

Türk(iye) Muhafazakârlığında Kadın

Türk(iye) muhafazakârlığı, hiç kuşkusuz ki AKP iktidarıyla sahneye çıkmış bir durum değil. Siyasal seçkinler, Türk siyasal kültürünü, toplumu orta-sağ, ılımlı bir muhafazakârlık ortamı içerisinde tutma konusunda Cumhuriyet tarihi boyunca özen gösteregelmişlerdir. Bu muhafazakârlı-

[1] Mehmet Ercan, *Aforizmalar VII*, http://www.insanokur.org/?p=46701.

ğın ekseni kâh (kimi zaman atavistik tonlar da yüklenebilen) milliyetçilik, kâh ümmetçilik, kâh Türk-İslâm sentezi tarafından biçimlendirilen bir hâlet-i ruhiyeye yaslansa da, özü itibariyle toplumun sınıfsal dinamiklerinin (kuşku yok ki burada söz konusu olan sömürülen/ezilen sınıfların dinamikleridir) harekete geçmesi karşısında bir güvence olarak görülmüştür. Cumhuriyet tarihindeki köklerini, kentleşme sürecindeki bir kırsal topluluğun öz-örgütlenme dinamiklerini sürekli olarak imha eden (bu tarihin ilk yarısına, hatta ilk üç çeyreğine damgasını vuran Komünist tevkifatları, sayılarının kaçı bulduğunu kim bilir kimin bildiği kapatılan dernek, sendika ve partiler, cezaevlerini her daim dolduran siyasal tutsaklar bunun tanığıdır) bir tepeden-inmeci modernleşme projesine yerleştirebileceğimiz bu iklim, varyasyonlarıyla günümüze dek süregelmiştir. Bir bakıma, toplumsal ataleti pekiştiren, sınıf mücadelelerinin keskinleşmesinin önüne geçen, toplumsal değişim arzularını törpüleyen ve muhalifleri vasatın gözünde kriminalize eden muhafazakârlık iklimi, egemen sınıfların toplumsal-siyasal sermayelerine mündemiçtir, diyebiliriz.

Türk(iye) muhafazakârlığının terkibinin, iktidar partisi ve hâl-i hazırdaki siyasal konjonktür doğrultusunda değişim gösterebildiğini biliyoruz: Kimi zaman (CHP iktidarı döneminde DTCF hadisesinde olduğu gibi – 1948) üniversitelerdeki solcu öğretim üyelerine karşı Kalkın ey ehl-i vatan! nidalarıyla güruhları kışkırtan bir bağnazlıktan beslenir; kimi zaman gayrimüslimlerin dükkânlarını yağmalayan bir dindarlıktan (DP iktidarı, 6-7 Eylül olayları); kimi zaman kadın-çoluk-çocuk demeden Alevîleri (Maraş, Çorum) kesen bir Sünnî monolitizmden, kimi zaman devrimcileri (Sivas, Gazi...) hedef alan gözü dönmüş bir antikomünizmden, ya da Batı'daki kentlerin varoşlarına sıkışmış yoksul Kürtlere yönelen taşlı-sopalı-satırlı bir vatanseverlikten...

Evet, Türkiye muhafazakârlığının terkibi eklektiktir: bu bileşimde milliyetçilik de vardır, (İtalyan domatesleri üzerinde tepinen) yabancı düşmanlığı (xenophobi) da, (Türk'e Türk'ten başka dost yoktur diyen) tekbencilik (solipsizm) de; (hakem taraf tuttu; hakkımızı yediler; müttefiklerimiz yenildiği için biz de mağlup sayıldık; aslında Ermeniler bizi kesti diyen) kesintisiz mağduriyet duygusu da, (tek bir çakıl taşı vermeyiz diyen) babalanma da...

Ama en çok din vardır... Bu toplumun (ve yeryüzündeki toplumların tek tanrılı dinlere inanan büyük bölümünün) maruz kaldığı en sistemli, en uzun dönemli, en yapılandırılmış ideoloji din olduğu için olasılıkla. Ama aynı zamanda dinler yüzlerce yıldır iktidarların gözetimi ve himayesinde uyruklara dayatıldığı için de. Dinsel söylemlerin Türkiye gibi toplumlarda sekülerlik/laiklik iddiasındaki rejimlerin dahi vazgeç(e)meyeceği ölçüde araçsal bir değere sahip olduğu için...

Her durumda, yakın zaman önce gerçekleştirilen araştırmalar, din/İslâm'ın (özellikle de resmî Sünnî yorumunun) Türk muhafazakârlığının birincil girdisi olduğunu açığa çıkartmaktadır.

Bu konuda, yakın zaman önce yayınlanmış iki kamuoyu araştırmasından örneklerle ilerleyeyim. Araştırmalardan ilki, Bahçeşehir Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in hazırladığı 'Türkiye Değerler Atlası – 2012';[2] ikincisi ise Prof. Dr. Hakan Yılmaz'ın Açık Toplum Derneği ve Boğaziçi Üniversitesi desteğiyle yürüttüğü 'Türkiye'de Muhafazakârlık: Aile, Cinsellik, Din'[3] başlığını taşıyor. Yılmaz, Türk muhafazakârlığının üç temel bileşenini Din, Aile ve Milliyetçilik olarak açıkça telaffuz ederken, Esmer'in araştırması da bu üç eksen çevresinde toplanmakta.

Yılmaz Esmer'in araştırmasında, 1990'dan 2011'e, yani son yirmi yıl içerisinde dindarlık ölçeği 10 puan üzerinden 6.98'den 7.01'e yükseldiği belirtilmekte. Bir başka deyişle, Din sizin için önemli mi?, Çocukta dindarlık önemli mi?, Oruç tutar mısınız?, Namaz kılar mısınız?, Kadınların mayo giymesi günah mı?, Ramazanda öğle yemeklerinde lokantalar kapatılmalı mı? türünden 10 sorunun 7'sine Türkiye insanları evet yanıtını vermekte –20 yılı aşkın süredir. Kendini dindar olarak tanımlayanların oranı ise, aynı süre içerisinde, %75'ten %85'e yükselmiş.

Hakan Yılmaz'ın araştırması da benzer sonuçlar veriyor. Örneğin toplumun %88,9'u kendini orta derecede ya da çok dindar olarak tanımlamakta. Bu Avrupa ülkeleri arasında, hatta dünyada Türkiye'yi en dindar-

---

[2] Yılmaz Esmer, Türkiye Değerler Atlası, http://www.bahcesehir.edu.tr/files/files/ATLAS%20 SUNUM%202_10_2012%20(2).pdf.

[3] Hakan Yılmaz, Türkiye'de Muhafazakârlık: Aile, Cinsellik, Din, Ekim 2012, http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/muhafazakârlik/04.pdf.

lar arasına yerleştiren bir oran. Dinsel pratiklerin (namaz, oruç) gözetilmesinde belirli bir gevşeme gözlemlenirken [günde beş vakit namaz kıldığını belirtenlerin oranı 2006'da %33,5'ten, 2012'de %28,2'ye; Ramazan boyu oruç tutanların oranıysa, 2006'da %60,4'ten, 2012'de %53,1'e gerilemiş], dinin siyasal-toplumsal kararlardaki etkisinde belli bir artış görülüyor: Örneğin oy vermede siyasal parti liderinin dinsel inançlarını önemli bulanlar, 2006'da %62,9'dan, 2012'de %71,9'a tırmanmış. Buna karşılık arkadaş ve eş seçiminde dinsel inançların önemli olanların oranı, pek değişmiyor: Türkiye insanlarının %70 kadarı yıllardır arkadaş, %80 kadarı ise, eş seçiminde din etkenini önemli buluyor.

Türk muhafazakârlığının ikinci sütunu aile (ve dolayısıyla kadınların konumu açısından da değişen fazla bir şey yok. Esmer'in araştırması, Inglehart ve Norris'in Cinsiyet Eşitliği Ölçeğinde Türkiye'yi 60 ülke arasında 48. sıraya yerleştiriyor. Türkiye'de insanların %76'sı (erkeklerin %81, kadınların %71'i) Ailenin reisi erkek olmalıdır, ifadesini onaylıyor. Kadın her zaman kocasına itaat etmeli, ifadesine onay verenlerin oranıysa, %64 (erkeklerde %69, kadınlarda %59)... İşsizlik varsa işe alınmada erkeklere öncelik tanınmalıdır, diyenlerin oranı, 1996'da %67 dolaylarından %60'a kadar gerilemiş gözükürken (bu oran Danimarka'da %2, Finlandiya ve Norveç'te %3, Fransa'da %13, Yunanistan'da ise %33 dolaylarında seyretmekte) erkeklerin kadınlara göre daha iyi siyasetçi olduğunu düşünenlerin oranı, aynı süre içerisinde 1996'da %66'dan, 2011'de %71'e tırmanmış. Türkiye'de insanların yalnızca %7'si bir kadının evlilik dışı çocuk sahibi olmasına onay veriyor (İzlanda'da %89!).

Yılmaz'ın araştırması, aile ve kadına ilişkin tutumlar konusunda daha da çarpıcı veriler sergilemekte: Görüşülenlerin %86,7'si, kadınlar ve erkekler siyasette, iş hayatında, toplum içinde ve aile hayatında her bakımdan eşit haklara sahip olmalıdırlar, ifadesine katıldığını beyan ediyor, etmesine amma... bu eşitlikçilik sorular biraz daha somutlaştığında, teklemeye başlıyor. Örneğin, evli kadınların esas görevi kocalarına evde hizmet etmek, işlerinde karşılarına çıkan zorluklarla baş etmeleri için onlara destek olmaktır, ifadesini onaylayanların oranı, %70'i aşarken görüşülenlerin %81'i, kadınların en önemli özelliği olarak namusu görüyor; %67,4'ü ise erkeğin şerefini karısının namusuna bağlıyor! Evlenmeden birlikte yaşayan

çiftlerden rahatsızlık duyacağını bildirenlerin oranı %56,7 iken, boşanmış ya da yalnız yaşayan kadınlardan rahatsızlık duyanların oranı da hiç de azımsanacak gibi değil: sırasıyla %11,2 ile %15,7. Ve bu toplumun %40 kadarı, gençlerin flört etmesine karşı olduğunu bildiriyor!

Söz rahatsızlıktan açılmışken hemen ekleyeyim; rahatsız ediciler arasında rekor her daim eşcinsellerde (%68,2) iken, küpe takan erkekler (%41,9), içki içenler (%52,2), barlara, diskoteklere gidenler (%48,9) de fena bir puan tutturmuyorlar!

Her iki araştırmada ortaya çıkan dindarlık değerleriyle geleneksel ataerki söylemelerine sahip çıkma oranları arasındaki korelâsyon, oldukça yüksek gözüküyor. Bir başka deyişle, ailenin reisi erkek olmalıdır, diyen %81'lik erkeklerin büyük çoğunluğu, sayısı 80 bini bulan camilerde, aynı zamanda önde gelen temsilcileri *çocuk ve anne, Hz. Adem ve Hz. Havva'dan bugüne kadar birbirinden ayrı düşünülemeyen, ayrı düşünülmesi mümkün olmayan ikili. Fakat günümüzün modern dünyasının acımasız şartları, bu ikiliyi annenin çalışma hayatına atılmasıyla birbirinden ayırdı. Ayrıca kadınların çalıştırıldığı iş ortamlarında kadın ve erkeğin aynı ortamda çalışmaları beraberinde birçok sıkıntıyı da getirdi. Kadının çalışmasını savunanların büyük bir çoğunluğu kadını bir meta gibi görüp onu kullanmaya çalışıyor* (...), *Kadını reklam aracı olarak ve nefsani araç olarak kullanmak isteyenler var. Kadın her zaman korunmaya muhtaçtır*,[4] diyen bir kurumun, Diyanet'in hazırlattığı ve imamların kendi meşreplerince süsledikleri vaazları dinleyerek sosyalleşiyor. Ya da, kadınıyla erkeğiyle, içerisinde Muhammed Peygamber'in *Erkeklere kendimden sonra kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım, Eğer Benî İsrail olmasaydı, et kokuşmazdı. Eğer Havva olmasaydı, kadınlar kocalarına hiçbir zaman ihanet etmezdi, (Kadınlar) gebe kalıcıdırlar. Doğurucudurlar. Emziricidirler. Evladlarına şefkat göstericidirler. Eğer kocalarına karşı yaptıkları nankörlük olmasaydı onların namaz kılanları cennete gidecekti* dediğinin aktarıldığı hadis derlemelerinden, ilmihâllerden öğrenmektedirler gündelik hayatlarında nasıl davranacaklarını.

---

[4] Diyanet-Sen genel başkanı Mehmet Bayraktutar. "Genel Başkan Mehmet Bayraktutar Doğru Haber'e konuştu: Kadın Çalışma Hayatında olmalı mı?" 8.2.2013, http://www.diyanet-sen.org.tr/detay.php?id=886&cid=52.

Evet, Türk muhafazakârlığında kadına bakış, belki münhasıran değil ama büyük ölçüde Sünni İslâm'ın gündelik yaşama sindirilmiş, sıradan, genel-geçer ve geleneksel yorumlarıyla biçimlenir. Bu bakış da kadını fıtraten zayıf; denetlenmesi güç, dolayısıyla da tehlikeli cinselliği nedeniyle fitneye yatkın; duygusal; deyim yerindeyse, sosyo-politik, dolayısıyla da kamusal bir varlık olan erkeğe karşı, biyo-psikolojik, yani kültüre karşı doğal bir varlık olarak betimler. Bu vasıfları, temel görevinin çocuk(lar) doğurup onlara bakmak olduğu aile kurumunu, bir başka deyişle domestik alanı kadının birincil mekânı olarak belirlemektedir.

Modern toplumda kadınlara, kadın hakları verdiklerini iddia edenler, Allah'ın vermediği bir yetki ile 'eşit olacaksınız, güçlü olacaksınız' diye kadınları erkeklerle acımasız bir yarışa sürüklediler, diyor, Mudanya Müftülüğü'nün web sayfasında yazar Mehmet Durmuş. *Ayetlerde kadının annelik vasfı ön plana çıkarılıyor. Ancak bunun aksine günümüzde kadının bu en kutsal vazifesi ertelenmeye çalışılırken, onun evde ailesine hizmet etmesine ise burun bükülüyor.*[5]

Bu bakış, kadının çalışmasını uygunsuz, en azından arızî olarak görmektedir, en yetkili ağızlardan. Örneğin bir fetva sitesinde tesettürlü bir kadın öğrenci soruyor:

> Selamünaleyküm hocam.
> Ben mühendislik ve işletme bölümlerini okuyan başörtülü bir hanımım. Bu yaz okulum bitiyor ve belediye ya da olduğum gibi çalışabileceğim ve haklarıma saygı duyulacak bir sektörde (banka hariç) çalışmayı düşünüyorum. Ama bu siteyi biraz inceledikten sonra tıp ilminden gayrı ilim tahsil etmiş olsalar bile tüm hanımlara evliliği ve ev hanımlığını tavsiye ediyorsunuz. Benim düşüncem ise mutlaka çalışmak yolundadır. (...) Ancak çocuk sahibi olduğumda evladımla ilgilenmek adına çalışmayı düşünmüyorum inş. Bu konuda görüşünüzü merak ediyorum. (...) Bizim için tek seçenek ev hanımlığı mıdır? Hürmetler.

Fetva mercii cevaplıyor:

> Müslüman kadın çalışamaz şeklinde bir kural koyamayız. Çalışmayı, rızık temin etmeyi erkeklere tahsis etmenin bir dayanağı yoktur. Kadın da çalışabilir, kazanabilir, servet sahibi olabilir. (...) Bunun hiçbir dini engeli yoktur. (...) Engel, kadının kadınlığının zarar görmesindedir. Zira Müslüman top-

[5] "İslâm'da Kadın", http://www.mudanyamuftulugu.gov.tr/index.php?modul=kose&id=365.

lumun, kadınını kaybetmesi ile topraklarını kaybetmesi arasında fark görmeyecek kadar önemli bir yerde görüyoruz kadını. Müslümanlar, kadınlarını işyerlerine gönderdikten sonra nesil yetiştirme kabiliyetlerini zedelemektedirler. Bireysel şartlar, istisnai durumlar bu genel kuralı aşamaz. (...)

Kadının çalışması, doğurduğu çocuğu istediği gibi büyütememesi demektir. Ya eksik büyütecek ya da anne olmayan birine çocuğunu büyüttürecek. Kreşe, anaokuluna ve okula annelik yaptıracak. Bu da olduğu gibi zarardır. Kimse, anne gibi anne olamaz.

- Kadının çalışması, eşi açısından yetersiz bir kadınla yaşama sonucunu getirecektir. Bu da, aile içi sorunları ateşleyecek, erkeği kadın düşmanı, kadını erkek düşmanı yapacaktır. Elinde, hesabında parası olan kadınla, eşinin kazancını yiyen kadının psikolojisi aynı değildir. Gencecik kızlar, daha baliğa olmadan boşandığında nasıl yaşayacağını hesaplayarak diploma sahibi olmayı düşünüyorlarsa önümüzde ciddi bir sorun var demektir. Neden ne olursa olsun, çalışan her kadın Ümmet için bir kayıptır. Meselenin bir de ahlâk boyutu vardır ki ona değinmeye gerek görmüyorum. Sıhhat ve afiyet içinde olmanızı dilerim.

NUREDDİN YILDIZ

İslâmcı entelektüel, Ali Bulaç, ekliyor:

Bence prensip olarak (...) kadının birinci görevi annelik ve ev hanımlığıdır. Zaruret varsa iş piyasasında öncelikle onun emeğini hak edecek kadar ücretle istihdam edilmesi gerekir. Liberal kapitalist piyasa ise kadını farklı çerçevede evin dışına çıkmaya zorluyor; anneliği ve ev hanımlığını itibarsızlaştırıyor; pozitif ayrımcılıkla kadın yuva kurmuyor; erkekler bu şekilde kışkırtılmış kadınlarla evlenmek istemiyor; sonuçta olan yine kadına oluyor. Birkaç tanesinin iyi durumuna karşılık yüz binlercesi iş-aş peşinde koşturuyor, yalnızlık içinde hayatını sürdürüyor, bir süre sonra saçını başını yoluyor ama iş işten geçiyor. Erkeğin fitrî rolünü kaybetmesi onu kadına karşı acımasız şiddete, vahşi cinayetlere sürüklüyor, sonunda kadın devlete sığınıp kendini devletleştiriyor. Şimdi devlet her eve polis tayin edecek hâle geldi. Bu çıkar yol değil ama ailede meydana getirdiği tahribattan iktidarı uyandıracak sesler maalesef kısık. Madem bizim kadınlar da bu modern tecrübeyi yaşamakta çok kararlı, yemekte oldukları 'acı meyve'nin sonucunu beklemekten başka çare yok.[6]

Diyanet İşleri eski başkanı Süleyman Ateş, Ali Bulaç'a arka çıkıyor:

KADININ birinci vazifesi anne olmaktır. Erkek dışarda çalışıp, ailesinin nafakasını temin etmek zorunda. Kadın da evin hizmetini yapar ve çocuk-

[6] Ali Bulaç, "Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok!", *Zaman*, 15 Ocak 2013.

ların büyütür. İslâm anlayışı budur. Ama geçim sıkıntısı var ve hayat zor. Bu nedenle kadın da çalışmak zorunda kalıyor. Çalışınca da eşler arasında eskisi gibi bir uyum olmuyor. Erkek, hiç çalışmayan kadından beklediğini bekliyor. O yüzden huzursuzluk oluyor. Ali Bulaç haklı olabilir.[7]

%90'ı kendini dindar olarak tanımlayan bir toplumun, camilerde dinlediği vaazlardan, okuduğu ilmihâllerden, internette girdiği vaaz sitelerinden, TV'lerde izlediği dinsel yayınlardan, kadının çalışmasının, sokağa çıkmasının, ev dışında süslenmesinin, mahremi olmayan erkeklerle (buna kocanın erkek akrabaları da dahil) bir arada bulunmasının, yüksek sesle gülmesinin, konuşmasının, (tesettür de olsa) parlak renkli giysiler giymesinin... caiz sayılmadığını öğrendiği bir sosyalizasyon, nasıl bir aileyi biçimlendirecektir?

Hele ki, bu yeniden İslâmîleşmenin hedef tahtasına özellikle kadınları (ve çocukları) yerleştiren tüketimciliğin tüm ışıltısıyla yaşamlarımıza saldırdığı, iletişim araçlarının ilkokul çocuklarının eline düştüğü bir ülke ve dünyada yaşandığı düşünülürse...

AKP İktidarı ve Kadınlar

Türkiye'ye neo-liberalizm, 12 Eylül darbesiyle tank ve panzerlerin açtığı yoldan ANAP ve onun stajını Dünya Bankası'nda tamamlamış başkanı Turgut Özal eliyle girmiş olsa da, ona nihaî ve en çıplak biçimini kazandıran, kuşku yok ki Recep Tayyip Erdoğan'lı AKP iktidarı olmuştur. Ancak AKP'nin misyonu, bir başka neo-liberal iktidar olmakla sınırlı gözükmemektedir. Parti, aynı zamanda, Türkiye'de 1970'lerden itibaren istikrarlı bir yükseliş sergileyen, ancak her seferinde rejimin bekçiliği misyonunu üstlenmiş askerî kanadın açık ya da örtülü müdahaleleriyle karşı karşıya kalan İslâmcı siyasetin (ya da Siyasal İslâm'ın Türkiye versiyonunun) bir uzantısı idi. Neo-liberal ekonomi politikalarla İslâm kaynaklı muhafazakâr kültürel/toplumsal siyasaları kaynaştırmadaki mahareti, 1980 darbesinden sonra çapı hızla büyüyerek gözü kara küresel serüvenlere açılan Anadolu sermayesinin sözcüsü ve temsilcisi kıldı onu. Yalnızca iktisaden değil, siyaseten de. Küreselleşme süreçlerinin olanaklı kıldığı çok yönlü sermaye hareketlerine büyük bir esneklikle dahil olan bu yeni

[7] Tülay Şubatlı, "Ali Bulaç'tan Şok Sözler! 'Kadın Çalıştığı İçin, Erkek Cinayete İtiliyor'", http://www.haberturk.com/polemik/ haber/811529-ali-bulactan-sok-sozler.

burjuvazi, bir yandan iç savaş yorgunluğunu, bir yandan da halkın (Sünni) çoğunluğunun modernleşmeci/Batılılaşmacı dayatmalara yönelik tepkilerini siyasal sermayesine katmayı başardı.

Tüm bunlar, ekseni Batı'dan Kuzey'e kayan kapitalizmin, sadık yol arkadaşı modern(leşmeci) ideolojiden vazgeçtiğini ilan ettiği bir ideolojik arka plan üzerinde gerçekleşmekteydi. Modernizmin bu post-çağında homojen-seküler ulus imgesi, yerini merkezsizleşmiş bir çokkültürcülük/çoğulculuk söylemine bırakmaktaydı; bu, yükselen İslâmî burjuvazinin siyasal temsilcisi AKP'nin önünü, uluslararası arenada da açan bir süreçti.

AKP iktidarıyla birlikte, Türk neo-liberalizmi, muhafazakâr-İslâmî bir veçheye bürünecektir. Hiç kuşku yok ki, bu iktidar da, yeryüzündeki kardeş neo-liberal iktidarlarla aynı hattı izlediğini ve bu yolda fazlasıyla hevesli olduğunu göstermek için elinden geleni yapıyor. Ancak AKP neoliberalizmi, aynı zamanda bir hegemonya değişimi anlamına geldi: Hukukî engeller çeşitli bypass girişimleriyle tasfiye edilir, özelleştirmelere büyük bir hız kazandırılırken, bir yandan da partinin ana gövdesini oluşturan taşra sermayesi payını büyük bir hızla arttırdı. Böylelikle, ülkede özelleştirmelerin başlatıldığı 1986 yılından günümüze yapılan 39 milyar dolarlık özelleştirmenin 30 milyar dolarlık kısmı, yani %70'i AKP iktidarı döneminde gerçekleştirildi. Açıktır ki AKP, kamu mallarının pazarlanmasını bir yandan dış borçları dengeleme, bir yandan da yurtiçinde sermaye transferi aracı olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Bu sürece, işçi ücretleri ve emek kesiminin gelirlerindeki istikrarlı düşüşün ve işsizliğin tırmanarak kronikleşmesinin eşlik ettiğini belirtmeye gerek var mı? Kayıtdışı istihdamın katlanışı ise, ülkeyi ucuz emek cennetine çevirmektedir. Bugün Türkiye'de 25,5 milyonluk işgücünün 10 milyonu, kayıtdışı çalışıyor!

AKP eliyle uygulamaya konulan tarım politikaları köylülüğün, küçük ve orta boy çiftçilerin tasfiyesi yönünde olmuş, kırsal nüfus ve tarımsal üretimin ekonomideki payı sürekli bir düşüş kaydetmiştir.

Ancak, neo-liberalizm sarmalındaki tüm çeper ve yarı-çeper ülkelerin bu ortak deneyimlerinin yanı sıra, AKP neo-liberalizmi, siyasal ve toplumsal-kültürel arenada bir dizi spesifik uygulamaya girişmiştir. Özgül bir dinsel cemaatin, Fethullah Gülen yandaşlarının yargı, emniyet ve eğitim kurumları içerisinde hızlı örgütlenmesinin önünün açıldığı ve teşvik gör-

düğü toplumsal yaşam hızlı bir muhafazakârlaşmaya sahne olmaktadır. Bu muhafazakârlaşma, iktidarın kendi burjuvazisini yaratıp semirtme politikaları çerçevesinde daha da güç kazanmaktadır.[8] Şu hâlde, bir kez daha vurgulayayım; AKP iktidarı boyunca Türkiye, iç içe iki süreci yaşamaktadır: ekonominin neo-liberalleşmesi ve sermayenin İslâmîleşmesi...

Günümüz Türkiye İslâm'ında kadın olmak, işte tam bu iki eksenin, yani neo-liberal iktisat politikalarıyla yükselen sınıfın İslâmcılığından beslenen bir muhafazakârlığın kesişim alanında yer almak anlamına gelmektedir.

Böylesi bir varoluş ise iki alanda basınç altındadır: iktidarın beden politikaları ve emek politikaları açısından.

---

[8] "(...) AKP, palazlandırdığı ve kendi İslâmileşme projesine altyapı hazırlayıcısı sermaye grupları ile yoluna devam ediyor ve AKP sonrası oluşumda da devam edecek.
Bunların bir kısmı, F. Gülen cemaatinden, kısa adı TUSKON olan bir konfederal yapı içinde, yerel ve merkezi yönetimin tüm imkânlarını, ihalelerini, özelleştirme nimetlerini semirerek palazlandırılan bir grup, diğeri kısa adı MÜSİAD olan ikinci bir sermaye grubunun örgütü.
Özellikleri, neo-liberalizme inanıyorlar, küreselleşmeciler, piyasacılar, özelleştirmeciler, ama sermaye birikimini ve yayılmayı, İslâmlaşma projesi amacına hizmet edecek araç olarak görüyorlar. Bu anlamda asli amaçları sermaye birikimi olan TÜSİAD'cılardan ve çevresinde oluşan Türkonfed isimli konfederal yapıdan farklılaşıyorlar.
İslâmi sermaye, sermaye ihraçlarını, ılımlı İslâm'ın coğrafyası olarak tarif ettiği Avrasya'ya, Afrika'ya kadar ulaştırıyor, oralarda Fethullah Gülen okullarının misyonerliğinde açılan yoldan ilerleyerek, sermaye bütünleşmelerine gidiyor, ılımlı İslâm modelini oralarda da yeşertiyor ve oralardan da besleniyorlar.
AKP, organik ilişki içinde olduğu TUSKON, MÜSİAD gibi sermaye örgütlenmelerine ikinci halka olarak, cemaat ilişkisi olmasa da dönemin nimetlerinden yararlanmak için kendisine yanaşan sermaye gruplarını da eklemeyi denedi, deniyor.
Bunun için de havuç ve sopa ikilisini kullanıyor. Elindeki belediye ihalelerinden TOKİ inşaatlarına, enerji lisanslarına, özelleştirme projelerinden muhtelif teşvik araçlarına kadar kullanabileceği araçları yerine göre sopa, yerine göre havuç olarak kullanarak "tarihsel blok"u içine bu omurgasız sermayedarları da katmaya çalışıyor ve yer yer başarıya ulaşmış durumda da.
TÜSİAD çatısı altında olup bir yandan AKP'yi eleştiriyormuş gibi davranan ama alttan alta AKP ile dayanışan, kontroldeki medyayı AKP için de kullandıran birçok ikili oynayan sermayedarın varlığı sır değil...
(...) AKP bloku ise, cemaat ve tarikat ilişkiler çekirdekte olmak üzere çok farklı sınıf ve tabakaları kapsamaktadır. Bu blok, yukarıdan aşağıya kendi organik sermayedarlarını oluştururken iktidarın nimetleriyle çerçeveyi genişletmeyi, palazlanmayı artırmaktadır ama asli büyük sermaye grubu TÜSİAD'ı kendi çekim alanına henüz alamamıştır" (Mustafa Sönmez, "Türkiye'de Kutuplaşma, Sermaye Sınıfı ve TÜSİAD", Bianet, 12.06.2008, http://bianet.org/bianet/siyaset/107594-turkiye-de-kutuplasma-sermaye-sinifi-ve-tusiad).

İktidar partisinin referans çerçevesini oluşturan İslâm, dinlerin pek çoğu gibi insanların, ama özellikle de kadınların bedenleri üzerinde bir dizi tasarrufu öngörmektedir.

Bu durum, diğer tektanrılı dinler gibi, İslâmî geleneğin de dişil ile erili doğa-kültür dikotomisi üzerine yerleştirmesinden kaynaklanır. Bu anlamda kadın, erkeğe göre daha doğal (dolayısıyla biyo-psikolojik ve somatik/profan) erkek ise kadına göre daha kültürel (dolayısıyla da toplumsal-siyasal ve tinsel/kutsal)'dir. Bu vasıfları kadının domestik, erkeğin ise kamusal alana taalluk etmesine yol açar.

Bu anlayış, kısmen İslâm'ın birincil kaynağı addedilen Kutsal Kitap Kur'an'a, büyük ölçüde de Muhammed Peygamber'e atfedilen söz ve eylemlere (hadisler), yani Sünnet'e dayanmaktadır.

Kur'an kadının erkekten yaratıldığını,[9] erkeğin kadından üstün olduğunu ifade etmekle,[10] kadınlara örtünmeyi buyurmakla,[11] bu kavrayışa

---

[9] "Sizi bir tek nefisten yaratan, onunla sükûnet bulsun diye eşini de ondan yaratan Allah'tır. O, eşini kucaklayıp sarılınca (ona yaklaşınca), eşi hafif bir yük yüklendi (hâmile kaldı). Bir müddet böyle geçti, derken yükü ağırlaştı. O vakit ikisi birden Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler: 'Eğer bize salih bir evlat verirsen, biz muhakkak şükredenlerden olacağız' (A'raf, 189) (Elmalılı meali).

[10] "(...) Erkeklerin meşru' suretde kadınlar üzerindeki (hakları) gibi kadınların da onlar üzerinde (hakları) vardır. (Yalnız) erkekler onlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye mâlikdirler. Allah mutlak gaalibdir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir" (Bakara 228), (H. Basri Çantay meali); "Er olanlar kadınlar üzerinde hâkim dururlar, çünkü bir kerre Allah birini diğerinden üstün yaratmış bir de erler mallarından infak etmektedirler, onun için iyi kadınlar itaatkârdırlar, Allah kendilerini sakladığı cihetle kendileri de gaybı muhafaza ederler, serkeşliklerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince: evvelâ kendilerine nasıhat edin, sonra yattıkları yerde mehcur bırakın, yine dinlemezlerse döğün, dinledikleri hâlde incitmeye behane aramayın, çünkü Allah çok yüksek, çok büyük bulunuyor" (Nisa, 34) (Elmalılı meali).

[11] "Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, iffetlerini korusunlar. Süslerini, kendiliğinden görünen kısmı müstesna, açmasınlar. Başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar. Süslerini kocaları veya babaları ve kayınpederleri veya oğulları veya kocalarının oğulları veya kardeşleri veya erkek kardeşlerinin oğulları veya kız kardeşlerinin oğulları veya müslüman kadınları veya cariyeleri veya erkekliği kalmamış hizmetçiler, ya da kadınların mahrem yerlerini henüz anlamayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizledikleri süslerin bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar. Ey inananlar! Saadete ermeniz için hepiniz tevbe ederek Allah'ın hükmüne dönün" (Nûr, 31) (Diyanet İşleri); "Ey

zemin hazırlamaktadır; ancak kadının doğaya yakın (bu nedenle de fıtraten zayıf/zaaflı, bedeninin hükmünde, dolayısıyla denetim altında tutulması gereken) bir varlık olarak biçimlenişi, hadis derlemelerinde ifadesini bulan, bedevî Arap toplulukların yeni din aracılığıyla yerleşik/kentli imparatorluklara dönüşmesi sürecinde gerçekleşecektir.

Bu konuda pek çok hadisi örnek göstermek mümkündür. İşte –sahih sayılmalarına bakılmaksızın–[12] zamanın ruhunu yansıttıkları için önem taşıyan en kötü şöhretlilerinden birkaçı:

* Kadınların dinleri ve akılları eksiktir (*Sahihi Buharı*).

* Erkeklere kendimden sonra kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım (*Buharî* ve *Tirmizî*).

* Kadınlardan kaçının; zira İsrailoğullarına ilk fitne kadın yüzünden düştü (*Müslim*).

* Eğer Benî İsrail olmasaydı, et kokuşmazdı. Eğer Havva olmasaydı, kadınlar kocalarına hiçbir zaman ihanet etmezdi (*Buharî, Müslim*).

* Kadınlar arasında iyi kadın yüz tane karga arasında alaca bir karga gibidir (*Sahihi Buharı*).

* Namazı bozan şeyler kara köpek, eşek, domuz ve kadındır (*Sahihi Müslim*).

* (Kadınlar) gebe kalıcıdırlar. Doğurucudurlar. Emziricidirler. Evladlarına şefkat göstericidirler. Eğer kocalarına karşı yaptıkları nankörlük olmasaydı onların namaz kılanları cennete gidecekti (*Ebî Ümâme'den İbn-i Mâce ve Hâkim*).

* Doksandokuz kadından biri cennette, diğerleri ise cehennemdedir (*Sahihi Buharı*).

* Uğursuzluk üç şeyde vardır: Kadın, ev ve atta (*Ebu Davut Hadis* no: 3922, *Sahihi Buharı*)

* Başlarına bir kadını geçiren bir kavim asla iflah olmaz (*İbni Hanbel Müsned*, 5/43, *Tirmizi* 75).

Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına, dışarı çıkarken üstlerine örtü almalarını söyle; bu, onların hür ve namuslu bilinmelerini ve bundan dolayı incitilmemelerini daha iyi sağlar. Allah bağışlar ve merhamet eder" (Ahzab, 59) (Diyanet İşleri).

[12] İleride de ele alacağımız üzere, günümüzde başta Diyanet İşleri olmak üzere "modernist" İslâmî çevrelerde, kadını aşağıladığı varsayılan kimi hadisleri "sahih" saymama, onları dönemin geleneklerinin etkisi altında ataerkil söylemler olarak değerlendirme eğilimi güçlenmektedir. Diyanet, bu nedenle hadis derlemelerini elden geçirerek kadınları aşağılayan, yukarıda örneklerini verdiğim türden hadisleri ayıklama/tasfiye çabasına girişmiştir.

* Kadınlara yazıyı öğretmeyin. Dikişi ve Nur suresini öğretin (*Taberi*).

* Eğer bir kimsenin bir kimseye secde etmesini emretseydim, erkeklerin kadınlar üzerinde olan haklarından dolayı, kadınların erkeklere secde etmelerini emrederdim (*Sahihi Buhari*).

* Kocanın vücudu irin ile kaplı dahi olsa ve karısı onu yalayarak temizlese, yine de kocasının hakkını ödemiş olmaz (*İbn Hacer el Haytemi* 2/121).

Dileyen bu ve benzeri rivayetleri uydurma, gayrısahih, ataerkil vb. ilan edebilir. Ancak, biçimlendirdikleri zihniyet, hâlen olanca haşmetiyle orada durmaktadır. Bunun için Akit, Zaman, Yeni Şafak vb. gündelik gazetelerin, İslâmî dergilerin, İslâmî web sitelerinin sayfalarına göz atabilir; camilerde vaazlara kulak verebilir ya da İslâmî yayın yapan TV kanallarını izleyebilir.

Ama ben yine de birkaç örnek vereyim:

Örneğin İslâmcı yazar Mehmet Şevki Eygi, Milli Gazete'deki sütunundan kadınları camilere çekmeye çalışan Diyanet'i eleştiriyor:

> Şeriat-ı Garra-i Ahmediyenin kadın ve aile ile ilgili kesin ve değiştirilemez zarurî hükümleri de vardır. Bu hükümler mukaddestir.
>
> 1400 yıllık İslâm tarihinde Müslüman kadınların namazlarda ve başka İslâmî faaliyetler için camilere doldurulması gibi bir bid'at hareketi görülmemiştir...
>
> Camileri bilhassa genç hanımlarla doldurmanın sakıncaları ve fitneleri vardır. Sen erkekleri bırak, camilere kadın doldurmaya kalk... Olacak şey midir bu! Peygamberimiz (Salat ve selam olsun ona) böyle yapmamıştır. Selef-i Sâlihîn böyle yapmamıştır. (...)
>
> Tekrar ediyorum: Camilere kadınlar elbette gelebilir ama bu onlar için farz veya sünnet değil, bir ruhsattan ibarettir. Gelmemeleri daha faziletlidir.
>
> Camilere davet edilmeleri ve gelmeleri gerekenler erkeklerdir. (...) Kadınların tesettürü de Kıyamete kadar baki olacaktır.
>
> Camilere öncelikle kadınları doldurmak isteyenler yeni bir bid'at mezhebi mi kurmak istiyor? (...)
>
> Kadınları camilere doldurma işinin başını çekenler, tesettür için çalışsalar daha iyi ederler. (...)
>
> Hak din İslâm ile Feminizm sapık ideolojisi asla bağdaşmaz.
>
> Şeriata aykırı her şey hederdir.[13]

[13] M. Şevki Eygi, "Şeriat ve Camilere Kadın Doldurmak", *Millî Gazete*, 17 Aralık 2011.

Daru'l Hikme Derneği başkanı Dr. Ebubekir Sifil'den aktaralım:

> İslâm ve modernite yanyana duramaz. (...) Söz gelimi kadın-erkek ilişkileri, kadının toplumdaki yeri ve rolü... Modern Müslüman kadın, eğitim görmüş entelektüel yanı gelişmiş, erkekle birlikte iş sahasında olmak istiyor. Dışardaki hayatı erkekle birlikte inşa etmek istiyor. Buna İslâm'dan imkân arıyor. Burda vakıa ile naslar çatışıyor. Böyle bir durumda nassı tevil etmeye çalışıyoruz. Olguyu esas kabul ettiğimiz için, onu değiştirmeyi düşünmüyoruz da, nassı bir şekilde olguya dönüştürmek için çabalıyoruz. Oysa doğru olan olguyu nassa uydurmaktır. Allah'ın rızasını arayan bir insan için aksi söz konusu olamaz.
>
> Günümüzde kadını erkekle yarışan bir varlık olarak düşünüyorlar. Sanki kadının rolü tarihte erkekler tarafından çalınmış, şimdi ise modern zamanda kadının dışarda daha fazla var olmasını savunarak kendilerince geçmişin rövanşını alıyorlar. Kadın toplumu inşa eden bir varlıktır. *Kadın kendisine verilen misyonu yani anneliği yerine getirdiğinde cennet ayaklarının altına seriliyor. Dikkatinizi çekerim cennet kadınların değil annelerin ayakları altındadır!*[14]

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Salih Tuğ, Diyanet'in açtığı modern Müslüman yaratacağız tartışmasında, buyuruyor:

> Kadın örtüsünü açar. Müslümanlığına bir helâl gelmez. Ancak dini reforme etmek manasına örtü açılamaz. Bazı akibetlere katlanılır. Kur'an'da örtünme ayeti vardır. Bunu değiştirmek mümkün değildir. Ancak kişi kendi örtüsünü kullanmaz ise günahkar olur. Dini reforme etmiş olmaz.[15]

Bir İslâmcı kadın, Ünzile Girişgin, Müslüman feministlere itiraz ediyor:

> Biz müslüman kadınlar olarak bizi Allah'a kul olmaktan uzaklaştıracak telkinlerden uzak durmak zorundayız. (...) Bizim feminizme ihtiyacımız mı var? Bu akım bizleri fark etmesek de etkisi altına alıyor. Kocalarımızı, babalarımızı küçümsemeye başlıyoruz. Erkeklere verilmiş olan liderlik, ev geçimi, aileden hesap verme mesuliyetini BEN duygumuzu öne çıkararak zora sokuyoruz. Allah katında kadınla erkek eşit hesap mı verecek ki bu dün-

---

[14] Merve Sena Kılıç, "Cennet Kadınların Değil, Annelerin Ayakları Altında...", http://darulhikme.org.tr/darulhikme/tr/2012/01/22/cennet-kadinlarin-degil-annelerin-ayaklari-altinda.

[15] Ayça Atay, "Başörtüsü Şart mı?", http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/ramazan/2810.html.

yada dişe diş göze göz eşitlik istiyoruz. Erkekler karılarından, kız ve erkek evlatlarından ve hatta bacılarından dolayı da hesap vermeyecekler mi ki, onların bu işlerini kolaylaştırmak yerine ahiret hayatlarını riske atalım... Hayır, hayır mümin bir hanım bunu asla istemez ve helal olan her işte, sevap olan her eylemde kocasının, oğlunun, babasının, erkek kardeşinin işini kolaylaştırır. Duasıyla, sevgisiyle, merhameti ile onları kucaklar.[16]

Nurcu yazar Muhammed Said Kışlak, yol gösteriyor:

Tesettür kadının eşine olan sadakatine de delil olup dış tacizlerden muhafaza eder. Zira kendini eşine has kılan kadından sadakat yönünden şüphelenilmediği gibi; kadın, örtünmekle beraber düşük kimselerin ithamlarından muhafaza olur.[17]

Hasan Eker, Genç Tefekkür dergisindeki röportajında yol gösteriyor:

Her şeyden önce 'anne' olmak bir kadının öz kimliğidir, fıtratın zorunlu kıldığı bir görevdir. Bu görev müslüman bir kadın için müslüman anne şeklinde tecelli eder. Çünkü insan fıtratına aykırı davranamaz, davranırsa sorun üretir, hayatında boşluklar oluşturur... (Kadın), erkeğin hayatının yarısını tamamlayan bir eştir. O, fıtratının gereği bir anne olarak insanlığın mimandır. O, yaratılışı gereği zayıf olduğundan modern zihniyette olduğu gibi erkekler tarafından 'kullanılan' değil 'korunması' gereken bir şahsiyettir.[18]

Ve Mevlüt Özcan, Millî Gazete'deki köşesinden sesleniyor:

Kadın-erkek eşitliği hikâyesi, kadın hakları savunuculuğu yalanı, hürriyet palavraları gibi uydurma ve tuzaklar, kadını anonim kullanılmayı kabullenecek kafa yapısını oluşturmuştur (...) Batı kültüründen esinlenenler kadınların erkeklerle eşitliğini iddia ediyorlar. Bu, bir hayaldir. Gerçekte ve hayatta böyle bir eşitlik yoktur. (...) Muhterem Müslümanlar! 'Kadın modern olmalıdır', diyorlar. Modern kadın Avrupalıya benzeyen kadın demektir. Müslüman kadın Avrupalı kadın gibi olabilir mi hiç? Zinhar olamaz. Olursa kişiliğini kaybeder, dişiliğini öne çıkarır. Sokaklar böyleleriyle dolup taştı. Dişiliklerini

---

[16] "Elmanın Yarısı Tükeniyor mu?" Ribat Dergisi. http://www.ribatdergisi.com/yazidetay/383/8/30/10/48/Elmanin-Yarisi-Tukeniyor-mu/index.html.

[17] "Müslüman Kadının Kalesi Tesettür", http://www.sozvekalem.com/tavsye-ktaplar/673-muesluemaan-kadnn-kalesi-tesettuer.

[18] M. Emin Yelimlibağ, "Hasan Eker'le Müslüman Kadın Konulu Röportaj", http://www.tefekkur-dergisi.com/memin_yelimlibag_hasan_eker%E2%80%99le_musluman_kadin_konulu_roportaj.html.

> önplana çıkarıp vücutlarını açmada sınır tanımayan bayanlar tacizden de öte tecavüz ediyorlar insanların beyinlerine. Nereye varacak bu gidişatın sonu. Kadınlarımızı koruyacağız ve kollayacağız. Allah (c.c.), kadının korunmasından 6 erkeği sorumlu tutuyor! 1- Baba, 2- Koca, 3- Erkek kardeş, 4- Erkek Evlat, 5- Amca, 6- Dayı.[19]

Yetmez mi?

Bu alıntılar, evet, bir yönüyle Türkiye'de modernist Müslümanlarla gelenekçiler arasında büyük kısmı kadın bedeni üzerinde yürütülen kıran kırana bir mücadelenin sürdüğüne işaret etmektedir. Ama öte yandan bu tartışmanın, en modernist'in de ilerleyebileceği sınırı çizmekte olduğunu gösterir. Nitekim İslâmî kesimden kadın hakları savunucusu Yıldız Ramazanoğlu, itiraf ediyor:

> Ben Batı'nın verileri ile düşünmek zorunda değilim. Aslında bizim anlayışımıza baktığımızda kadın ve erkek birbirine eşit olamaz.[20]

Ya da,

> Kendisini kadın duyarlılığı olan bir İslâmcı şeklinde tanımlayan Sibel Eraslan, feminist etiketi yapıştırılmış çoğu dindar kadının geleneksel bir hayat sürdüğünü söylüyor. 'Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Hidayet Şefkatli Tuksal, hepimiz çocuklarımıza bakarız, yemeğimizi pişirir, misafirimizi ağırlarız... 38 yaşındayım. Şu ana kadar yaşadıklarım bir hayli yıpratıcıydı'. Tuksal da, Sibel Hanım'ın tarifine uyan bir hayat yaşıyor. Nitekim 'feminizm' üzerine görüşlerini belirtirken bir yandan da bebeğini emziriyordu. 'Dinimize göre kadın çocuğuna süt vermek zorunda değilmiş, ev işi yapmasa da olurmuş,' şeklindeki gelenekten kopuk yorumları gerçekçi bulmayan Tuksal, 'Çocuğumu tabii ki ben emzireceğim. Bundan daha büyük keyif olur mu?' diyor. Kulağına gelen kimi sözleri de tuhaf bulmakla beraber artık ciddiye almıyor. Hiç tanışmadığı hâlde bir kadının şöyle dediğini işitmiş; 'Bu kadın var ya, bu kadın, kocasına bir bardak su bile vermiyormuş'. 'Kocama bir bardak su da veriyorum, yemek de yapıyorum', diyor Hidayet Hanım, 'Kavgaya dayalı bir mücadeleyi tasvip etmiyorum. Aksi takdirde en sevdiklerimle, kocamla, oğlumla ve babamla mücadele etmem gerekecek'.[21]

---

[19] Mevlüt Özcan, "Kadın Anne Olmalıdır", *Millî Gazete*, 18.01.2013.

[20] Cansu Çamlıbel, "Yıldız Ramazanoğlu: 'Kırılgan Feminist'ten Kadın-Erkek Yorumu: Eşit Olamayız", *Hürriyet*, 3 Aralık 2012, s.20.

[21] Ülkü Özel Akagündüz, "İslâmî Feminizm: Adı var, Kendi Yok", *Aksiyon*, 6 Mart 2006.

Ancak günümüz Türkiye İslâm'ında beden politikasının biçimlenişinde en önemli pay, hiç kuşku yok ki iktidar partisine düşmektedir. Şu hâlde, bu politikaları gelin bizzat modernist Müslümanların siyasal temsilcisi, Recep Tayyip Erdoğan ve AKP erkânının söz ve icraatından izleyelim: Kadın-erkek eşitliğine inanmadığını açıkça beyan eden, her vesilede çiftlere 3-5 çocuk yapmalarını tavsiye eden başbakanıyla AKP, durmaksızın muhafazakâr parti olduğu iddiasıyla aileyi güçlendirmekten söz ederken, kadının varlığını ancak aile dahilinde tahayyül edebildiğini Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığını Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına dönüştürerek kanıtlamış bulunmaktadır. Bu yalnızca simgesel bir hamle değildir; gerçekten de, AKP'nin kadına yönelik bütün icraatları, kadını bir aile varlığı olarak tescil etmeye yönelik gözükmektedir. İktidar partisinin, çalışan kadınların çocuk sayısı oranında erken emekli olmasına dair tasarımı tam da bunu, yani AKP'nin kadının aslî işlevini çocuk doğurmak ve onlara bakmak olarak tanımladığını ve onun istihdam alanındaki varlığını aile içindeki rolüne tabi kılma yolundaki iradesini yansıtmaktadır. KADER'den Avukat Hülya Gülbahar'ın ifadesiyle,

> AKP'nin kadınlara yönelik uygulamalarına baktığımızda ev içi rollerinin pekiştirildiğini görüyoruz. Örneğin, kadınlara vergi mevzuatından dolayı bir kolaylık getirildiği zaman evde iş yapan kadınlara, yani asıl olarak evinde çalışıp, ev işi ve çocuk bakımından sonra bir de fabrikalara iş yapan kadınlara getiriliyor. Eğitim konusunda bir devlet yardımı yapılacaksa bu yardım o çocukların velisi ve o çocuklardan sorumlu olarak görülen, evde duran kadınlara yapılıyor, çalışan kadınlara bu anlamda herhangi bir yardım yapılmıyor, örneğin. Aynı şekilde engelli ve hasta ve yaşlı bakımını evde yapan kadınlara birtakım destekler sağlanmaya çalışılıyor. Görüldüğü gibi AKP'nin 'kadınlara pozitif ayrımcılık yapıyoruz' diyerek yaptığı bütün uygulamalar, kadınların ev içi yükünü pekiştirecek, evdeki rollerini destekleyecek uygulamalar. Asgari ücretle çalışan iki çocuklu bir kadına, her çocuk için iki yıllık hizmet borçlanması hakkı getirildi. Ama 11 bin lira gibi, asgari ücretli bir kadının yanından bile geçemeyeceği bir rakam bu. Dolayısıyla kâğıt üzerinde, çalışan kadını da destekliyoruz demek için, bir propaganda malzemesi yaratılmış oldu. Hayata geçme şansı sıfıra yakın bir düzenleme bu da.
>
> AKP'nin kadınların çalışma yaşamındaki gücünün artırılması, ev ve iş yükünün kadınlarla erkekler arasında ve toplumla paylaştırılması gibi bir politikası yok. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Maliye Bakanlığı

bütçe planında açık ve net bir şekilde, misafirhane (kadın sığınakları da bu kapsamda), lojman, kreş açılmayacak; var olanların onarımı dahi yapılmayacak ibaresinin yer alıyor olması. Aynı şekilde işverenlerin –kamu ya da özel sektörde– kreş açma yükümlülükleri ciddi yaptırımlara bağlanacağı yerde, piyasadan hizmet satın alma gibi keyfi ve hiçbir yaptırımı olmayan düzenlemeye çevrilmesi de AKP iktidarının çalışma hayatında kadınların önünü kapatan politikalar izlediğinin tipik bir göstergesi.

Aynı şeyi kadınların siyasi katılımını artırmak üzere pozitif ayrımcılık ve kota tartışmalarında da görüyoruz. Başbakan'ın Dolmabahçe toplantısında söylediği "Avrupa Konseyi kararları beni bağlamaz, kota kadına karşı ayrımcılıktır" sözünde de görüldüğü gibi, diğer birçok partide olduğu gibi AKP'nin de seçimlerde aday olacak kadınları özendirecek, cesaretlendirecek bir politikası yok. Bu konuda yapılan AKP propagandası, 'TBMM'deki kadın sayısını %100 artırdık'. Bunda kadınların çok önemli bir rolü var; bu bir. İkincisi %0,1 yüzde yüz artırınca 0,2 yapıyor. Bu da gerçek hayatta yanılsamadan ibaret bir ilerleme sağlandığını gösteriyor. Türkiye'de 7 yılda bir kadın vali bile atanmamış olmasını da bu konuda temel bir gösterge olarak aklımızda tutmak gerekir.

Zaten 'kadınlar ve erkekler yaradılıştan farklıdır' söylemi, başlı başına, bir ülkedeki ya da bütün dünyadaki tüm kadınlara yönelik psikolojik şiddetin bir parçasıdır.[22]

AKP'nin beden politikalarının en somut görünümünü, kürtaj tartışmalarında aldığını söyleyebiliriz. Roboski katliamının gündemin sıcak konusunu oluşturduğu günlerde Başbakan'ın "Her kürtaj bir Roboski'dir" sözleriyle start alan, kürtajın sınırlandırılmasına yönelik tartışmaların, tecavüz sonucu hamile kalan kadınların da çocuğu doğurması gerektiği, bu çocuklara icap ederse devletin bakacağı (Sağlık Bakanı Recep Akdağ) vecizesiyle taçlandığı hatırlardadır. Tartışma sürecinin sonunda kürtajı güçleştiren bir yasal düzenleme gerçekleştirildi. Ancak bu tartışmaların fiilî sonucu, hekimlerin ve hastanelerin kürtaj yapmaktan kaçınır hâle gelmesi olacaktı.

İktidar partisinin beden politikalarının bir başka önemli ayağını ise başörtüsü/tesettür oluşturuyor. İktidara geldiğinden bu yana AKP, başörtüsünü (Kur'an hükmü olarak dayatan selefinin tersine) bir insan hakkı ve bir özgürlük sorunu olarak sunageldi. 1981 Anayasası gereği Cumhurbaşka-

[22] "Muhafazakârlık Öldürüyor", *Kırkyama*, 28 Kasım 2010.

nı'nın atadığı kritik görevler (YÖK Başkanı, Anayasa Mahkemesi üyeleri, Yargıtay vb.) AKP kökenli cumhurbaşkanı tarafından atandıkça, başörtüsü kullanımı, yüksek öğrenim kurumlarında resmen, ortaöğretim kurumlarında ise fiilen serbest kalacaktı. Eğitim sisteminde dinsel müfredatın yoğunlaştırılması bu sürece katkıda bulunurken, 2013 başlarından itibaren kamu personelinin türban kullanmasının serbest bırakılması yönünde sürdürülen ve milyonlarca imzaya ulaşıldığı belirtilen sivil imza kampanyası girişimi, hükümetin demokratikleşme adımları çerçevesinde kamuda çalışanlara başörtüsü düzenlemesi konusunda adımlar atmaya sevk etti.[23]

Vurguladığım gibi, Hükümet sorunu insan hakları, özgürlükler, demokratikleşme çerçevesinde ele aldığının altını çiziyor, sürekli. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise, 2008 Şubat'ında ATV'nin canlı yayınında soruları yanıtlarken ağzından kaçan, *Beş yıl başörtüsü konusunda ses çıkarmadık. Hep sabır, sabır dedik. Din İşleri Yüksek Kurulu 1980'de Kur'an-ı Kerim'den bir ayeti alıyor şöyle diyor: Cenab-ı Hak bu ayeti ile celile ile cahiliye devrinin bu âdetini kesinlikle yasaklamış. Müslüman kadınların başörtülerini, saçlarını, başlarını, kulaklarını, boyun ve gerdanlarını örtecek şekilde yakalarının üzerine salmalarını emretmiştir*,[24] sözlerini bir daha tekrar etmedi. Tabii konuyu havale ettiği Diyanet İşleri'nin, eski başkanı Ali Bardakoğlu ağzından, *Müslüman kadınların başlarını örtmesinin dini bir vecibe olduğu, dini bir gereklilik olduğu ve 14 asırdır Müslüman kadınların başlarını dini vecibe olduğuna inandıkları için örtmekte olduklarını ve genel resmin bu olduğu* [25] yolundaki fetvasını saymazsak...

AKP'nin, başörtüsünü bir insan hakkı ve bir özgürlük sorunu olarak sunageldiğini belirtmiştim. Sanırım şimdi bu cümleyi şöyle tavzih etmenin zamanı geldi; türban, kadrolarının hemen tümü tesettürün Kur'an buyruğu olduğuna ve Müslüman kadınların örtünmeleri gereğine inanan bir iktidar partisi tarafından bir insan hakkı ve bir özgürlük sorunu olarak sunulagelmektedir. Bu durumda, bu ülkede kadınların, iktidara yakın bir toplumsal iklim tarafından, örtünmeye zorlanmıyorlarsa bile, teşvik edilmekte olduğu, bir sır değildir...

---

[23] Ercan Gürses, "Kamuda Başörtüsü İçin Düğmeye Basıldı", ntvmsnbc, 12 Şubat 2013.

[24] "Mahkeme Erdoğan'ın 12 Açıklamasını Delil Saydı", *Radikal*, 25 Ekim 2008, s.4.

[25] "Diyanet İşleri Başkanı'ndan 'Başörtüsü' Açıklaması", *Hürriyet*, 1 Ekim 2010.

Mevcut iktidar, Türkiye ekonomisini dünyanın en büyük 16. ekonomisi konumuna getirmekle sık sık övünür. Söylemediği ise, bunu emekçilerin, özellikle de emekçilerin en kırılgan kesimini oluşturan kadınların (ve de Kürtlerin) aşırı sömürüsü sayesinde gerçekleştiğidir.

Bu durum, özellikle AKP ile yükselişe geçen yeni burjuvazinin sermaye birikimi konusunda özgül görünümler almaktadır. Çünkü *bu* burjuvazi, yukarıda da belirtildiği üzere, sınıf mücadeleleri pratiği içerisinde biçimlenmiş, formel-sınıfsal ilişkilere yaslanan Marmara burjuvazisinin tersine, emek gereksinimini cemaat/tarikat/yerelcilik ilişkileri aracılığıyla temine, merdivenaltı/ter atölyesi/kayıtdışı/taşeron istihdama, işçileri ile (zekat, kurban eti, hayır işleri vb.) sadaka ilişkileri üzerinden ilişkilenmeye alışkındır. Müslüman iktisatları, patronla işçi arasındaki ilişkiyi din kardeşliği temelinde tanımlayan, patronu işçinin ücretini geciktirmemek ve onu kayırmak, işçiyi ise patronu bir baba kabul edip ona sürekli bir minnettarlıkla bağlanmakla yükümleyen bir anlayışı biçimlendirmektedir.[26] Nurettin Aldemir'in dökümünden[27] yorumsuz aktarmak gerekirse,

---

[26] Kayseri'de aynı 'cemaat'ten patron-işçi ilişkileri üzerinde çalışan ODTÜ araştırma görevlisi İbrahim Gündoğdu vurguluyor: "(...) Bununla birlikte, sermayedarlar aynı zamanda bu sınıfsal ayrışmaları aile, din, etnik kimlik, hemşerilik, hatta vatan-millet gibi ortaklaştırıcı unsurlar üzerinden soğurmaya, üstünü örtmeye çalışırlar. Bu bağlamda, Kayseri'de işverenlerin dinsel motifler başta olmak üzere sözünü ettiğim ortaklaştırıcı öğelere sıklıkla başvurdukları biliniyor. Örneğin fabrikaya imam çağırıp sendika isteyen işçilere sabırlı ve uyumlu olmaları yönünde vaaz verildiği ya da sert fabrika yönetimlerine rağmen özellikle Cuma namazlarında mütevazı tavırlar içinde davranıldığı işçiler tarafından dile getirildi. Veyahut Ramazan ayında gıda yardımı yapmak, ihtiyacı olan işçilere içerden bir iki maaş faizsiz avans vermek ya da evlilik durumunda fabrikada üretilen ürünlerden oluşan hediye paketi (mobilya takımı ya da fırın-ocak) vermek Kayseri'de emek-sermaye ilişkisinin toplumsal kuralı hâline gelmiş durumda. Bu ve benzeri ortaklaştırıcı pratiklerin Kayseri'deki işçiler üzerinde yadsınamaz etkileri olduğu söylenebilir. Örneğin, Kayseri'nin en büyük mobilya fabrikasında çalışan bir işçi günde 11 saat çalışmaktan, düşük ücretlerden ve sendikanın tutumundan rahatsızlığını açıklıkla dile getirdiği görüşmemizde, aynı zamanda işverenin Cuma namazlarında işçilerin arasından geçerek herkesle birlikte namaz kılmasını 'ne yalan söyleyeyim kendini o an için aynı seviyede görüyorsun' diyerek motive edici bulduğunu da ifade etmişti (Yakup Aslandoğan, Ümit Kartal, "Mürit Burjuvazisini Tanıyor", *Evrensel*, 7 Şubat 2013).

[27] Nurettin Aldemir, "Siyasal İslâm, Sendikal Haklar ve AKP", http://www.devrim-yolundakurtulus.net /04/04siyasalislam.htm.

1. İşçi İşveren İlişkileri Anlayışı

* 'İşçinin kendi kapasitesine göre elinden geldiği nispette dürüst olarak çalışması görevidir. İnançlı bir Müslüman işçi, emeğini kiralayabileceği bir işyeri bulmuş olmasını ilahi bir lütuf olarak kabul etmelidir' (*Hamza Aktan*).

* 'Bir işçinin, ücretine tam hak kazanabilmesi için gösterilen işi de tam yerine getirmesi gerekir. Bir işçiye muhakkak ki toplam gelire yapacağı katkıya göre bir ücret ödenir. Hiçbir kimse ve hiçbir müessese işçisine, sağladığı gelire eş bir ücret ödeyemez' (Celal Yeniçeri).

* 'İslâmiyet'te karşılıklı hukuka riayet esastır. İşçi işverenin kolu kanadı, işveren işçinin hamisidir' (*Hüseyin Kaleşi*).

* 'Ücretlerin tespit ve ayarlanmasında sürekli işçiyi korumak gibi yanlış bir eğilim yerine her zaman tarafların ikisinin de hukukunu korumak veya karşılıklı istekleri makul bir dengede tutmak daha adil bir çözümdür' (*Ali Bardakoğlu*).

* 'İşi olduğu müddetçe devamlı çalışacaktır. Kaytarma işi yavaşlatma, kendi işi veya başkalarının işi ile meşgul olma gibi davranışlar caiz değildir. Bu sebeple işveren aleyhine kaybolan saatlerin ücretine hak kazanamaz. Mesai içinde çalışmadığı, kaybettiği zamanların ücreti işçiye helal olmaz; çünkü anlaşma şartlarına riayet Allah emridir. Allah emrine riayetsizlik ise hiyanettir' (*Abdulvehhab Öztürk*).

* 'İşçi kardeşlerimize de mühim işler düşmektedir... onlar da meşru ve kanuni haklarına razı olacak şekilde fazla ücret istemeyecek, anlaşma gereğince çalışmasını tam ve mükemmel bir şekilde yapacaklardır. İşverenin malına, kazancına göz dikmeyecek, makinasına, alet ve edevatına hiyanet etmeyecektir. Komünizmin uşaklığını yapanların propagandalarına kulak vermeyecek, işverenleri kardeş bilip seveceklerdir' (*Cemalettin Kaplan*).

2. Emek ve Sermayeye Anlayışı

* 'Allah Malik-i mutlaktır. Her şey onundur. Mal ve mülkün gerçek sahibi Allahtır. İstediğine verir, istemediğine vermez. İstediğine bol, istediğine kıt verir, istediği zaman çeker alır. Bu itibarla mal-mülk, servet zenginin elinde emanettir. Mal sahibi elindeki malın adeta veznedarıdır. Gelir ve giderinden sorumludur; günün birinde hesabı kendisinden sorulacaktır' (*Cemalettin Kaplan*).

* 'Sermayeden zekat alınmıyor, üretime yönelik sermayeden zekat alınmıyor. İslâm'ın mükemmelliğine bakın ki, yıllar, asırlar sonra, ancak bugün Batı sistemleri yatırım indirimi, teşviki adı altında İslâm'ın bu uygulamasına yaklaşabiliyorlar. Evet her şeyden zekat alınıyor ama sermayeden zekat alınmıyor. Demek ki üretime teşvik var, sermaye birikimine teşvik var' (*İlhan Uludağ*).

* 'İşveren bir anlamda hizmeti yapmakta, toplumun bir ihtiyacını karşılayarak farz-ı kifaye olan bir vazifeyi onlar namına yüklenmektedir. İşçilerin ve diğer vatandaşların işverene bu gözle bakmaları İslâm gereğidir' (*Hayreddin Karaman*).

* 'Sermaye ile emek, birbirinin iki ayrılmaz dostudurlar. Bu dostluğun bozulması toplum huzurunun ortadan kalkmasına yol açar' (*Celal Yeniçeri*).

3. Sendikal Haklar Anlayışı

* 'İslâm devletinde hak aramak, adalet sağlamak için teşekküller kurmaya gerek yoktur. Eğer devlet vazifesini yapmıyorsa –veya devlete yardımcı olmak üzere– işçi ve esnaf teşekkülleri kurulabilir; ancak bu teşekküller politikanın aleti olamaz, gayelerinin dışına çıkamazlar. (*Hayrettin Karaman*).

* 'İşçinin grevle, işini atıl bırakmaya hakkı olamaz. Zira bunda, kendisine emanet edilen iş sahibinin mallarına zarar vardır. Gerçekte grev, akit şartlarını değiştirmek için başvurulan gayri meşru bir vasıtadır... Grevin devlete ve iktisadiyatına verdiği kötü neticeler gizli değildir' (*Suriyeli yazar Muhammed Fehr Şakfa*).

Görüldüğü üzere, yükselen İslâmî burjuvazinin temel rasyonellerinden birini, İslâm kardeşliği söylemine dayalı[28] korporatist,[29] bir anlayış çerçevesinde emeğin aşırı sömürüsüne dayalı bir birikim ethos'u oluşturmaktadır.[30] Bir başka deyişle, Müslüman burjuvazi, muhafazakârlık, dinsel değerleri iktisadî sermayesine dahil edecek tarzda temellük etmiştir.

Bu arada, bu ethosun ezilen kardeş, (Müslüman) emekçi(ler) cephesinden nasıl gözüktüğüne bir göz atmak ilginç olabilir. Müslüman emekçiler bu konuda ikircimli gözükmektedir. İşte sanal ortama yansıyan kimi tepkiler:[31]

---

[28] "Sözgelimi Evrensel'in haberine göre, Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Camii'nde imam işçilere "Ekmek yediğiniz yere ihanet etmeyin. Marx gâvurdur" yollu vaazlar vermiş" (N. Erdoğan, Sınıf Karşılaşmaları -6: 'Abdestli Kapitalistler ve Emekçiler", *Birgün*, 22 Ağustos 2012).

[29] "[Huzur topluluğunda], patron işçinin yanındadır. Yemesinde, giymesinde ve meşru bütün isteklerinde... Bir aile efradı gibi, yediğinden yedirir, giydiğinden giydirir ve takatinin fevkinde iş tahmil etmez. İşçi ise, o da, işin yanında, işverenin yanında; servet ve patron düşmanlığından uzak, sayin ve gayretin misali olma yolundadır. İşin en iyisini verirken, kan-ter içinde cehdedip boğuşurken, yüceler âleminde kendisine alkış tutulduğunu ve Hak katında tebcil ve takdir edildiğini bilir, yaptığı her şeyi gönül hoşnutluğu içinde yapar" (F. Gülen, akt. Necmi Erdoğan, *A.g.e.*)

[30] Kuşkusuz bu bab'da sözü edilenlerden, Türkiye'de sermayenin "seküler" kesimlerinin emek sömürüsünden "münezzeh" olduğu anlamı çıkartılmamalı. Burada vurgulamak istediğim, yalnızca "İslâmî düsturlar"ın AKP'nin siyasal temsilciliğini üstlendiği "İslâmî sermaye"ye, birikim konusunda özgül kolaylıklar sağladığıdır.

[31] Tartışma, "antikapitalist Müslüman" İhsan Eliaçık'ın "Asgarî ücretle işçi çalıştıran Müslüman, boşuna namaz kılmıştır" yollu ifadesi üzerine çıkmıştır.

– Diyelim ki ben bir iş adamıyım. Elhamdülillah Müslüman'ım da. Fabrikamda çalıştırılmak üzere işçi arıyorum. Sizce kaç kişi başvurur? Binlerce. Neden? İşsizlik var. Ve insanlar bana iş verdiğim için minnettar bile olurlar.

Sapla samanı karıştırmamak lazım. Namaz ayrıdır, işçinin hakkı ayrıdır. Ne demek boşuna namaz kılıyor? O zaman işlediğimiz günahlar yüzünden hiç sevap kazanamayalım. Var mı öyle adalet?

Asgari ücret yeterli olmayabilir, doğru. İnsanlar bu ücretle geçinemeyebilir, doğru. Ben de asgari ücretle geçinemem, o da doğru. Ama ülkemizin ekonomik durumunu da göz ardı etmemek gerek. Asgari ücretli işe muhtaç kaç milyon insanımız olduğunu da unutmamak gerek. Namazı da öyle her şeye alet etmemek ve ucuza harcamamak gerek (*Yusuf Esengül*, 24 Şubat 2010).

– Dini hususları, sadece İslâm değil diğer dinlerde dahil buna bu tip şeylere saçma sapan sorularla dahil etmeyin... Bu arada ben işveren değil ücretli çalışanım ve 3 yıldır ben de zam alamıyorum (*İsmail Çelik*, 30 Aralık 2010).

– İşçisini günde 12 saat ayda 312 saate köle gibi asgari ücrete çalıştırıp, onlara durumumuz çok kötü elimden ancak bu kadarı geliyor deyip, eşi ve çocukları için, işçilerinden esirgediği paranın 2 katını harcıyorsa, o kişi kul hakkına girdiği için, Allah katında o kişinin kıldığı namaz namazlar kabul edilmez, o kişi boş yere namaz kılarak ancak kendini kandırmış olur (*Davit Behar*, 24 Şubat 2010).

– Tabii ki herkesin inancı kendinedir. Ama müslümanım diye geçinip işçisini köle gibi çalıştıran ama çocuğuna jipler alan ailesiyle birlikte hoyratça para harcayan işverenlerin müslümanlığı tabii ki de sorgulanır (*Osmanoğlu*, 24 Şubat 2010).[32]

– Sayın İşveren Bey... Çevik Bir karanlık taraftan da, başörtülüyü üç kuruşa çalıştıran hatta hiç iş vermeyen mütedeyyin abim sen çok mu temizsin?[33]

Kabul etmek gerekir ki bu özgül sermaye birikimi tarzında kadınlar, önemli bir girdiyi oluşturmaktadır. Yaşamları dinsel referanslı bir muhafazakârlıkla biçimlenen kadınlar, esas konumlarını aile içerisine yerleştirip kendi çalışmalarını ikincil olarak gördükleri ölçüde, en düşük ücretlere, en olumsuz çalışma koşullarına, en güvencesiz işlere razı olacaklardır. Nitekim veriler de bu önermeyi doğrulamakta. Örneğin Türkiye'de kadınların kentlerde %25'i, kırsalda ise %38'i işgücüne katılmaktadır. Çalışan kadınların

[32] http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=2022932.

[33] http://bindokuzyuzkirkalti.blogspot.com/2012/04/sayn-isveren-bey.html#!/2012/04/sayın-isveren-bey.html.

%58'i ise tamamına yakını (%94,6) kayıtdışı olmak üzere, ücretsiz aile işçisi konumundadır. Toplam kayıtdışı çalışanların %73'ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Kadın emekçilerin en düşük ücretli ve güvencesiz işlerde istihdam edildiği, kriz durumlarındaysa ilk kapı önüne konulan kesimi oluşturduğu, biliniyor. Örneğin son bir yıl içinde işini yitirenlerin %91'i kadın.

AKP son yıllarda kadın istihdamını arttırmakla övünüyor. Ama bunu yaparken önemli bir gerçeği gizliyor. KESK'in araştırmasına göre okuryazar olup da herhangi bir okulu bitirmemiş kadınlar arasında çalışanların sayısı 2000 yılında 24 bin iken, bu sayı 2011'de 159 bine yükseldi.[34] Oysa aynı süre içerisinde yükseköğrenim görmüş kadınlar arasında işsizlik hızla artmaktaydı: Türkiye'de son bir yılda işten atılanların yarıdan fazlasını üniversite mezunu kadınlar oluşturuyordu.[35]

Bir başka deyişle, AKP iktidarında kadın istihdam politikaları, ucuz ve vasıfsız kadın emeğinden bol bol yararlanırken, vasıflı emeği eve yönlendirmektedir. Üst pozisyonlardaki kadın mevcudiyetine bir göz atmak dahi, iktidarın kadınları toplumsal yaşama katmak gibi bir gündemi olmadığını gösterecektir. 2012 yılında:

- Hükümetteki 26 bakandan 1'i,
- 2.924 belediye başkanının sadece 26'sı,
- 34.210 muhtardan 65'i,
- 81 valinin 1'i,
- 450 vali yardımcısının 10'u,
- 103 rektörden 5'i,
- 185 büyükelçiden 21'i kadın iken,
- 26 müsteşar arasında
- ve 261 bölge müdürü arasında hiç kadın yok,
- BDDK, Yargıtay, Sayıştay başkanlıklarında hiç kadın yoktur.

Kadın kamu görevlilerinin oranı ise hâkim ve savcılarda %24, müfettişlerde %7, din görevlilerinde %5, teknik personelde %26, bilgi işlemde %37, şeflerde %38 oranlarında seyretmektedir.

- Kamuda genel müdürlük makamının 165'inin, 9'unda kadınlar oturuyor.[36]

---

[34] "Kadın Emeği Değersizleştiriliyor", *Birgün*, 8 Mart 2013, s.4.

[35] "Çocuklar İşçi, Kadın İşsiz!", *Birgün*, 17 Mart 2013, s.4.

[36] Meral Tamer, "Beşik Sallayan Eller, Gün Gelir Dünyayı Sallar", *Milliyet*, 9 Mart 2012, s.8 ve Mustafa Çakır, "Lafa Gelince Baştacı Ama...", *Cumhuriyet*, 7 Aralık 2012, s.6.

Yani kadın istihdamının artması, iktidarın kadınların yaşama katılması gibi bir niyetinden çok, kadının ucuz, vasıfsız ve uysal/örgütsüz emek deposu olarak görülmesiyle bağlantılıdır. Bir başka deyişle, vasıfsız genç kadınlar işe alınıp, günde 12-14 saat öldüresiye çalıştırılmaktadır. Onlar da ev bütçesine katkıda bulunuyoruz, çeyiz hazırlıyoruz diye seslerini çıkartmazlar.

Buna karşılık, yirmili yaşlarını geride bırakmış, eğitimli, dolayısıyla da talepkârlık düzeyi yüksek kadınları (kalifye erkek emeğine yol açmak, pozisyonlu işleri erkeklere yöneltmek amacıyla) eve yönlendirilmektedir.

Hatırlanacağı üzere, AKP iktidarı, bu durumun yasal kılıfını oluşturmak amacıyla, kadın istihdamıyla aile yaşamını uyumlu kılmak üzere özellikle kadın emekçilere yönelik bir esnek üretim düzenlemesi üzerinde çalıştığını açıkladı. Bir başka deyişle hükümet, öncelikle kadınlar için, yevmiye temelinde değil, çalışılan saatler temelinde ödeme yapılan süreksiz işleri öngörmektedir. Böylesi bir tasarının yasalaşmasıyla birlikte, kadın istihdamını, hak algısından çıkartarak arızî bir duruma çeviren dönüşüm süreci tamamlanacaktır.

Tüm bunların arkaplanında ise şu tablo yatar:

Türkiye'de 27 milyon dolayındaki 15 yaş üstü kadın nüfusun 11,9 milyonu, ev kadını olarak tanımlamaktadır. Çalışıyor gözüken kadınların 3 milyon kadarı ise kırsal kesimde, yani esas itibariyle ücretsiz aile emekçisi olarak istihdam edilmektedir. Bu, ana gövde itibariyle 15 milyon dolayında kadının bağımsız bir gelirden yoksun olarak, koca/baba eline bakmakta olduğunu gösterir. İşsiz, iş bulmaktan umudunu yitirmiş, hasta, engelli vb. statüler de bu sayıya eklendiğinde, Türkiye'de yaşayan kadınların üçte ikiye yakınının iki ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak bağımsız bir gelir kaynağından yoksun olduğu çıkmaktadır ortaya.

İşin daha da vahimi, 15 yaş üstü toplam kadın nüfusunun 20 milyon kadarı, ilköğretim ve altı bir eğitimle yetinmektedir; bir başka deyişle, bağımsız bir yaşama olanak sağlayacak bir iş bulma şansından yoksundur. Bir başka deyişle Türkiye'de tüm kadınların %77'si, ilköğretim ya da altı bir öğrenimle idare etmektedir. Yani, Türkiye'de kadınların %77'si, çalışmak istese de, tarım-dışında, vasıflı bir iş bulma şansına sahip değildir. Bu, çalışmak zorunda olan kadınların en düşük ücretli, en olumsuz koşullara sahip işlere razı olmasını zorunlu kılan bir veridir. Türkiye kadınlarının

kentlerde/kent varoşlarında yaşayan ana gövdesi, ev kadınlığı ile ayak işleri arasında tercih yapmakla karşı karşıyadır –tabii ayak işlerini bulabilirse...

Şunu da vurgulamak gerek: Hangi versiyonunda olursa olsun, kapitalizmde kadının işlevi üretimle sınırlı değildir. O aynı zamanda bir yeniden-üretim ajanıdır: tıpkı kapitalizmi önceleyen üretim tarzlarında olduğu gibi. Yani bir domestik alan varlığı olarak hanenin sürdürücüsüdür: Geleceğin işgücü olan çocukları doğurur, büyütür, ertesi gün gerekecek olan işgücünün yeniden üretilmesi için gereken işlevleri hane içinde yerinde getirir: yemek hazırlar, temizlik yapar, çamaşır-bulaşıkları yıkar, ütü yapar, su taşır vb. vb...

Ve piyasadan karşılanmaları durumunda oldukça yüksek maliyet gerektirecek tüm bu işleri ücretsiz olarak yapar (1995 yılında tüm dünyada kadınların bedelsiz olarak gerçekleştirdikleri işlerin karşılığı 11 trilyon dolar olarak saptanmıştı. Bu, yeryüzünde o yıl üretilen tüm değerlerin parasal karşılığının yarısına denk düşüyordu). Dolayısıyla kadınların çalışmasına soğuk bakan muhafazakâr/İslâmî ideoloji, kadın emeğini ikincilleştirerek ucuzlatırken, aynı zamanda, onun yeniden üretim sürecinde etkinleştirilerek üretim maliyetlerini düşürmesinde de etkili olmaktadır.

Ve nihayet, sendikalar vb. formel dayanışma örgütlerini etkisizleştirirken, onların yerine aile, cemaat, etnisite vb. primordial bağlılıkları ikame etmekle, emeğin talepkârlık düzeyini düşürmektedir.

Vurgulamaya gerek var mı, bunların hiçbiri, küresel neo-liberal iktisadî yönelimden bağımsız değildir. Neo-liberalizmin dünyanın her yerinde aile, çalışma etiği, din, yasa, düzen gibi değerleri savunan (yeni-)muhafazakârlığı va'zetmesi rastlantı değildir. Neo-liberal yükselişe eşlik eden aileye dönüş, antifeminizm, ahlâkî değerler, kürtaj karşıtlığı vb. söylemler, öncelikle kadını eve dönmeye çağırarak, emeğini değersizleştirip ucuzlatmaya, onun özellikle pozisyonlu işlerde erkeklerle rekabetini engellemeye yönelik gözükmektedir. Örneğin muhafazakâr siyaset bilimci Paul Gootfried şöyle diyor:

> Allan Carlson ve F. Carolyn Graglia gibi ciddi muhafazakâr bilim insanları kadınların öncelikle anne olmaktan, öztanımlı profesyoneller olmaya yönelen değişiminin, ailenin başına musallat olmayı sürdüren toplumsal bir felaket olduğunu savunmaktalar. Batılı Hıristiyan soyluluğunun nihaî durağı olmak bir yana, kadınların ticaret ve politikaya doğru hareketi

bunun tam tersine yönelmiş gözükmektedir: artan ölçüde kopuklaşan bireylerin toplumsal kaosa doğru inişi...[37]

Bir başka deyişle, muhafazakârlık pek yerli malı bir mamul gibi gözükmemektedir. Özal neo-liberalizmiyle serpilip gelişmeye başlayan ve yabancı sermayeyle sıkı-fıkı ilişkiler geliştiren İslâmcı burjuvazi, kültürel değerleriyle rezonans içerisindeki bu küresel yönelişin, sınıfsal çıkarlarıyla çakıştığını sezinlemekte gecikmemiş ve onu (küresel bir trend olarak, dolayısıyla daha bir şevkle) temellük etmiştir.

Peki, ya İslâm Feminizmi?

Yukarıda da değinmiştim; bugün Türkiye siyasal İslâmı'nda modernist olarak nitelenen, (ve kısmen Diyanet içerisinde de etkin olduğu gözlemlenen), daha kadıncı bir eğilim de mevcuttur. Bu eğilimi, İslâm toplumlarını sarmalayan ataerkil gelenekler nedeniyle İslâm tarihi boyunca düşük bir pozisyonda tutulan kadınlara bir çeşit iade-i itibar girişimidir.

60'larda Batı ülkelerinde baş gösteren Feminist teoloji çalışmalarından esinlenerek İslâmî öğreti ve pratikleri, özellikle de hadis literatürünü ataerkil söylemlerden arındırma, Kur'an'ın kadın-erkek eşitliğine dayandığını öne sürdüğü özünü açığa çıkartma girişimleriyle karakterize olan bu hareket, Virginia Commonwealth Üniversitesi'nden Amina Wadud, Hamburg Initiative for Islamic Studies'den Halima Krausen, Pesantren ve Demokrasi Araştırmaları Merkezi'nden Endonezyalı Lily Zakiyah Munir, Pakistan kökenli olup ABD'de yaşayan Riffat Hassan, Londra'da yaşayan İran kökenli Ziba Mir-Hosseini, *Feminism in Islam* adlı kitabın yazarı Mısırlı Hıristiyan feminist Margot Bardan gibi kuramcıların çalışmalarıyla biçimlenmektedir.[38]

Bu eğilim, Türkiye'deki İslâmi hareketi içerisinde, bugün her ikisi de AKP tarafından ihata edilmiş iki tarafça, (farklı saiklerle ve seçmeli olarak) alımlanmışa benzemektedir:

---

[37] Gottfried, Paul (2002). The Trouble With Feminism. mensnewsdaily.com.

[38] "İslâm Feminizmi"nin İslâm cephesinden olumlu bir tanıtımı için bkz. A. Bülent Baloğlu, "Kadın-Merkezli bir İslâmî Teoloji İnşasına Doğru mu?" 07.12.2011, http:// www.-habername.com/haber-kadin-merkezli-bir-islami-teoloji-insasina-dogru-mu-68218.htm. Yanı sıra, Özlem İngün'ün Uludağ Üniversitesi Kamu Yönetimi ABD için hazırladığı "Feminizm ve İslâm İlişkisi: İslâmî Feminizm" başlıklı yüksek lisans tezi de (2005) yararlı bir kaynaktır.

1) Kendilerine modern muhafazakârlar olarak tanımlayan yeni İslâmî burjuvazinin entelektüelleri;[39]

2) İslâmî harekete 1970'li yıllarda radikal İslâmcı hareketlerin (özellikle İran) etkisiyle dahil olan ve özellikle başörtüsü mücadelesiyle İslâmcı hareket içerisinde kendilerine bir yer edinen yüksek ölçüde politize hattın günümüzdeki sürdürücüleri.

İşin ilginç yanı, birbirlerinden pek haz etmeseler de gelenekçiler karşısında kadının konumuna ilişkin söylemlerde yan yana durmaya gayret eden bu iki kesim de, gelenekçilerin kendilerine sakınımsız ve sık sık yönelttiği feminist damgası karşısında bir hayli ürkek davranmaktadır. Birinci kesimin korkusunda, feminizmi bir lezbiyen projesi, bir ahlâksızlık gösterisi vb. olarak gören eril-merkezli yaklaşımlar etkiliyken, ikinci grup, onu Batı-merkezci ılımlı İslâm projesinin bir unsuru olarak görmekle, İslâm feministi damgasından uzak durmaya çalışmaktadır:

"Mazisi 80'lerin sonlarına dayansa da yeni yeni gündemi meşgul eden bir kavram daha var ki evlerden ırak; 'feminizm' kelimesi bile yanında pek bir masum duruyor: İslâmî feminizm. Görüşlerine başvurduğumuz kadınlar 'Bu bir proje' diyorlar. Bu terkip, 'dışarıdan' gelen ve arkasında 'ılımlı İslâm'ı gizleyen stratejik bir boyut taşıyor. Onlara göre, 'ilk cuma namazı kıldıran kadın' unvanına sahip Amine Wadud da bu projenin bir parçası. (...)

Kendisini kadın konularıyla sınırlamasa da uzun süredir kadınla alâkalı düşünen ve yazan Nazife Şişman, her tanımlamanın bir sınırlama getirdiğinden hareketle, önemli bir noktaya dikkat çekiyor: 'Tanımlamanın kim tarafından ve ne maksatla yapıldığını gözden kaçırmamalı. İslâmî feminizm terkibinin stratejik bir boyutu var. İslâm'ın 'yumuşak karnı' olarak nitelenen 'kadın' kanalından girerek uyumlu İslâm üretmeyle bağlantısı var. İşte bu sebeple Soros ve pek çok Amerikan vakfı 'Müslüman kadın' konulu projelere büyük bütçe ayırıyor'.

---

[39] İslâmî burjuvazi, en azından kendi kadınları için, "tesettür" kaidelerini yer yer zorlayan, onları kamusal yaşama dahil etmeye gayret gösteren bir "özgürlük alanı" yaratmış gözüküyor. Marka tesettürlü, ağır makyajlı, 4x4 jeepler süren, "sosyetik" mekânları, AVM'leri dolduran "modern muhafazakârlar" bu eğilimin gösterenleri.

İslâmî feminizm kavramıyla birlikte yürüyen tartışma konularından biri de 'Kur'an-ı Kerim'in 'kadın bakış açısıyla' okunması'. Amine Wadud'un 1992'de bu amaçla hazırladığı 'Kur'an ve Kadın' kitabını Türkçeye çeviren Nazife Şişman, o yıllarda 'temkinle' yaklaştığı 'yeniden yorumlama' mevzuunu bugün 'tehlikeli' addediyor; 'Müslüman kadınların özgürleşmesi için 'kadın bakış açısı'ndan bir İslâmî yoruma ihtiyaç olduğu iddiası çok yaygın. Bu hem İslâmî ilimlerin metodolojisi açısından sorunlu, çünkü içtihadın sıhhatine yeni bir şart eklemiş oluyor, hem de Müslümanların küresel kültüre hâkim olan birtakım değerlerle çatışma yaşadıklarında, 'peçe'nin 'pençe'ye teslim olması gerektiğini, yani hâkim kültüre uygun yeni bir İslâm anlayışı 'üretmek' gerektiğini ihsas ettiriyor'. Şişman'a göre, başı açık namaz tartışmalarının arka planında da küresel cinsiyet kültürüyle uyumlu bir İslâm anlayışı üretme politikasının etkisi var. Son kitabı 'Küreselleşmenin Pençesi, İslâm'ın Peçesi'nde de 'İslâm'ın yeniden yorumlanması'nı sorgulayan Şişman, 'Bu görüş hem bir dayatmanın sonucu hem de İslâm dünyasının temel dayanağı olan dinî zemini tahrip etme girişimi' diyor.

Avukat Sibel Eraslan'a göre de (...) (kadın hareketliliğinde) Şemsiye İslâm'dır ve bu bakış açısıyla ne Cihan Aktaş'ın ne de Mualla Gülnaz'ın amacı salt bir kadın hareketi oluşturmaktır. Her ikisi de İslâmî kimliğin içinde söz söyleyen kadınlardır. Böylesine hassas bir ayrım, Sibel Eraslan'ı 'İslâmî feminizm' terkibini kullanmaktan da menediyor. 'İslâm kelimesiyle feminizm kelimesi birbiriyle çatışır, diyen Eraslan, bu tanımla, kadın bedeni üzerinden yürütülen üçüncü dünya ülkelerini modernleştirme çabası arasında bir ilinti kuruyor; Afganistan 'burka', Kuzey Afrika 'hayk', Irak 'hicab', İran 'çador' ve Türkiye 'türban'dan vazgeçmeden özgürleşme süreci tamamlanmış sayılmayacak. (...)

Haftalık dergilerden biri, 'İslâmî feminizm'in öncülerinden diye gösteriyor Hidayet Şefkatli Tuksal'ı. Ancak o, 'İslâmî feminizm yeni bir kavram değil. Bu akımı başlatan da ben değilim. Ben dindar bir insanım' diyor ve kendisini 'kadın hakları savunucusu' şeklinde tanımlıyor. (...)

'İslâmcı feminist' kavramının 'ithal' olduğuna inananlardan biri de Yıldız Ramazanoğlu. Edebiyatçı kimliğiyle kadın hakları savunuculuğunu yan yana yürüten Ramazanoğlu, 'Türkiye'de kendisini İslâmcı feminist olarak tanımlayan kimse yok' diyor ve kavramın yaygınlaşmasında medyanın rolü

olduğuna inanıyor; 'Akşam Gazetesi'nde bir haber yayımlandı. Almanya'da çok sayıda tesettürlü kadının üniversite okuduğuna ve belediye seçimlerine katıldığına dair bir haberdi. Kadınlar, asla feminist olmadıklarını ve İslâmiyet'in ilimle iştigal etmeyi teşvik ettiğini söylüyorlardı; fakat haberin başlığı Avrupa'da İslâmcı Feministler' idi'. Yıldız Hanım da Amine Wadud'un eylemlerine kuşkuyla bakıyor. Ona göre Wadud, ümmetin maslahatından uzaklaşıyor ve yapıp ettikleriyle 'kullanıldığı' hissini uyandırıyor.

Bu arada, bir endişesini dile getiriyor Ramazanoğlu; Şimdi, daha tehlikeli bir yoldayız. Batılı propagandalara alet oluyorsunuz suçlamasına hedef olmamak için artık sorunları hiç dile getirememe riski var. Ortada sadece işgalcilerin destekçisi Müslüman kadınların yanlış ve haince çabaları kalacak. Endişem bu".[40]

Bu kuşkular, Müslüman kadının konumu konusunda sorunlu Türkiyeli İslâmcı kadınları, ilki Ekim 2005, ikincisi ise Kasım 2006 tarihlerinde Barselona'da düzenlenen Uluslararası İslâmcı Feminizm Kongreleri'ne katılmaktan alıkoyacaktır.[41]

* * * * * * * * *

Şu hâlde (İslâmcı) feminist damgasının günümüzde Türkiye İslâmı dahilinde söylem üreten üç kesim arasındaki hassas dengelerde belirleyici bir anlam yüklendiğini söylemek mümkündür. Modern muhafazakârlar için feminizm, giderek tadına vardıkları albenili yaşam tarzını gereksiz tartışmalara açacak fuzulî bir yük; eski radikaller açısından Batı'nın İslâm'ı ılımlandırarak Büyük Ortadoğu Projesi'ne araçsal kılma projelerinin bir parçasıdır. Genellikle AKP dışında konumlanan gelenekçiler için ise, doğrudan İslâmî değerlere yönelik bir saldırı teşkil etmektedir.[42]

---

[40] Ülkü Özel Akagündüz, "İslâmî Feminizm: Adı var, Kendi Yok", *Aksiyon*, 6 Mart 2006.

[41] Kendini "kırılgan feminist" olarak tanımlayan Yıldız Ramazanoğlu, örneğin, *İşgal Kadınları* adlı kitabında, bu kongreleri düzenleyenler arasında "kendini ateist, agnostik olarak tanımlayan kadınların" çoğunlukta olduğuna dikkat çekip, bu tip girişimleri "Batı'nın cinsiyet eşitliği iddiasıyla İslâm ülkelerini işgal etme" projesinin bir parçası olarak yorumluyor (Sema Maraşlı, "Müslüman Kadınları Kocalarından Kurtarmak", http://www.marasturk.com/makale/sema-marasli/muslumankadinlari-kocalarindan-kurtarmak/86.html.

[42] 2001 yılında Kanal 7'de yayınlanan "İslâmcı feminist" kadınlarla erkek ilahiyatçılar arasındaki tartışma programı, İslâmcı basında günlerce tartışma konusu olmuştu. İşte Yeni

Ancak ilginç olan, birbiriyle kâh altın alta, kâh açık cephe bir mücadele içerisinde olan bu üç kesimin kadın emeğinin sömürüsü söz konusu olduğunda, derin bir sessizliğe gömülmeleri...

Evet, bugün Türkiye'nin her eğilimden İslâmcıları kadının konumunu tartışıyor: feminizm iyi midir, kötü müdür, kadın evde mi otırmalı, çalışmalı mı, ne koşullarda çalışmalı, nasıl giyinmeli, camiye gitmeli mi, erkeklerle karışmalı mı, imamlık yapabilir mi, spor yapabilir mi, makyaj yapabilir mi, tiyatroya, sinemaya gitmesi, geceleri sokakta dolaşması caiz midir, çocuk yaşta evlenmeli mi, reçel yapabilmeli mi...[43] Bir başka deyişle, İslâmcı beden politikaları tartışmadadır...

Üzerinde ortak, anlaşmalı ve ısrarlı bir suskunluğun sürdürüldüğü tek konu ise, AKP iktidarıyla birlikte belirginlik kazanan, kadınların giderek daha düşük ücretli ve kalifye-olmayan, geçici işlerde yoğunlaşmasının getirdiği, kadın yoksullaşması... Yani AKP İslâm'ının emek politikaları...

Oysa bugünün, kadını bedenleştirerek emeğini ucuzlatan Türk(iye) İslâm'ında kadın olmanın koşullarını belirleyen durum, budur!

Mesaj gazetesinden Müslim Karabacak'ın sözleri: "Başörtüsü altında meğer ne hayasızlıklar saklı olabiliyor. Nur topu gibi feministlerimiz var artık. Hümanist, feminist, komünist. O programı izledikten sonra, o ana kadar izlemekten tiksindiğim magazin ve paparazzi programlarını artık izleme kararı aldım. Hiç olsun o kepazeliklere konu olan bayanlar modern Müslüman kadın iddiasında değiller. Bizim feministin, babası yaşındaki Süleyman Uludağ'ın yanında ayak ayak üstüne atışı ve o esnada kaval ve şişhane çelişkisi bazı uzuvlarının yanlışlıkla kapandığının anlaşılması, paparazzi malzemesi bayanlar için sıradan şeylerdi" (Selim Akçin, "Bacak Bacak Üstüne Atma Tartışması", *Hürriyet*, 9 Mayıs 2001).

[43] İslâmcı kadınların artık "reçel yap(a)madığı tartışmasını, Müslüman kadınların gelenekler-den koparak modern yaşamın gerekleriyle fazlaca hemhal olmasını eleştiren Cündioğlu açmıştı (Dücane Cündioğlu, "Reçel Yapamayan İslâmcı Kadınlar", *Yeni Şafak*, 7 Mart 2004).

FETHULLAH GÜLEN (HAREKETİ) HAKKINDA

TEMEL DEMİRER

"Yeminine bakıp insana inanma,
insana bakıp yeminine inan."[1]

Ahmet Şık, "Dokunan yanar" diye uyarmıştı Fettullah Gülen (FG) hakkında herkesi; karanlık(lar)ın büyük yangınlar ile aydınlanacağı vurgusuyla başlamalıyım diyeceklerime...

Türk(iye) İslâmı'nın dünden bugüne hülasası olarak yorumlanması mümkün olan FG, yeni bir tarihsel blok ve hegemonya hareketi girişimidir.

Örneğin 'The New York Times'ın, "Türkiye, ABD'de inzivaya çekilmiş din adamının egemenliğini hissediyor" vurgusuyla, Gülen'i "Milyonlarca takipçisi ve 140 ülkede bulunan okullarıyla dünyanın en etkili İslâmi hareketlerinden birinin karizmatik vaizi" diye nitelendirmesi;[2] veya Yavuz Çobanoğlu'nun, "Gülen düşüncesinin ve hareketinin üzerine oturduğu itaat zincirinin hiyerarşik yapısı"na[3] dikkat çekmesi; ya da Danimarka'daki Systime Yayınevi tarafından liselerde yardımcı tarih kitabı olarak hazırlanan 150 sayfalık 'Tyrkiet-Historie, Samfund, Religion/Türkiye-Tarih, Toplum, Din' başlıklı yapıtta FG'nin "reformcu" olarak nitelenmesi;[4] nihayet Prof. Dr. Doğu Ergil'in, '100 Soruda Fethullah Gülen ve Hareketi' başlıklı yapıtında, "FG bir Türk rönesansı öneriyor... Gülen Hareketi bugün için Tür-

[1] Aiskhylos.

[2] "ABD Basınından Tartışma Yaratacak Gülen Analizi", Radikal, 26 Nisan 2012.

[3] Yavuz Çobanoğlu, "Altın Nesil"in Peşinde -Fethullah Gülen'de Toplum, Devlet, Ahlâk, Otorite, İletişim Yay., 2012.

[4] O. İkiz, "Gülen Reformcu, Atatürk İslâmı Bastırdı", Cumhuriyet, 27 Şubat 2012, s.14.

kiye'nin en önemli ihraç olgusu"[5] vurgusu bun(lar)a örnektir. Özellikle Murat Yetkin'in, "Pennsylvania, FG'nin oradaki ikameti nedeniyle Türk siyasetinin bir parçası hâline geldi. Bu Amerikan eyaleti, tarihte önemli bir hicret ve siyaset merkeziydi";[6] ve FG'ye açılan davada ABD hükümetini temsil eden Savcı Yardımcısı Mary Catherine Frye'nın, "Gülen hareketi hem dini, hem siyasi"[7] notunu düştüğü koordinatlarda 'WikiLeaks' belgelerine göre, ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi James Jeffrey, 2009'da yazdığı bir kriptoda, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bulunduğu AKP liderlerinin "Gülen'in kuklası" gibi göründüklerini bildiriyordu.[8]

21 Nisan 2009'da DTP Eşbaşkanı Emine Ayna'nın, "Türkiye AKP ve FG'nin yönettiği Ergenekon'la karşı karşıya"[9] saptamasında ifade ettiği bir toplumsal örgütlülüğe denk düşen olgu hakkında bakın Avni Özgürel ise ne der:

"Öncelikle bir hususu ifade edeyim. FG Hocaefendi'yi tanıdım; kendisine saygımı, samimiyetine inancımı her vesileyle yazageldim. Ayrıca onu seven, öğütlerine uyan insanların hayatlarını iyi yönde değiştirmeye yöneldiğini de biliyorum. Keza bu kişilerin yurtdışında ve yurtiçinde himmet faaliyeti kapsamında açtıkları eğitim kurumlarının övgüye layık olduğu kanısındayım. Başlangıçtan itibaren Said-i Nursi halkası içinde mütalea edilen topluluk zaman içinde önce müstakil 'cemaat'e sonra da yenile kullanılan ve kabul gören ifadeyle 'hareket'e evrildi. Gazetesi, dergisi, televizyon kanalları, radyolarıyla etkin bir konuma geldi".[10]

İşin bir yanı bu; öteki de, FG hareketinin "postmodern zamanlar"da emperyalizmin dini istihdamıyla ilişkisidir...

---

[5] M. Tokay, "D. Ergil'den 100 Soruda Gülen ve Hareketi", Zaman Pazar, 16 Mayıs 2010, s.8.

[6] Murat Yetkin, "Pennsylvania'nın Hikâyesi", Radikal, 24 Ekim 2010, s.8.

[7] Elçin Poyrazlar, "Mary Catherine Frye: Gülen Hareketi Hem Dini, Hem Siyasi", Cumhuriyet, 22 Nisan 2009, s.10.

[8] "ABD'de Gülen Endişesi Artıyor", Cumhuriyet, 18 Nisan 2011, s.4.

[9] "Türkiye AKP ve Fethullah Gülen'in Yönettiği Ergenekon'la Karşı Karşıya", Radikal, 22 Nisan 2009, s.15.

[10] Avni Özgürel, "Cemaat, Hareket ve Ergenekon", Radikal, 22 Nisan 2009, s.17.

Andre Vltchek'in, "Din emperyalizmince türetilmiş 'New Age: Yeniçağ Tarikatları' sayılan 'Moon' 'Scientology', 'Falun Gong' ve 'Gülen Hareketi' tarikatları arasında ekonomik yapılanma bakımından da büyük benzerlikler vardır"[11] uyarısındaki üzere...

Örneğin 'Davos Ekonomik Forumu'nda tartışılan "İslâm ve Batı: Diyalogun Durumu" raporunda FG'nin adının da geçmesi dikkat çekicidir.

Gülen ve okulları raporda, "Türk diyaspora grupları, Orta Asya ülkelerine de hizmet eden köklü ve büyüyen programlara sahiptir. Gülen hareketi, okul ağını önemli ölçüde büyütmüş ve şu anda 100 kadar ülkede çalışmaktadır" sözleriyle yer alırken Avustralya Katolik Üniversitesi'nde Gülen kürsüsü kurulduğu hatırlatıldı.

Kürsü için "Müslüman-Katolik diyalogunu Avustralya ve Asya-Pasifik bölgesinde büyütme ve yerel diyalog girişimlerinin yanında, üniversitenin uluslararası diyalog için Asya-Pasifik Merkezi çalışmalarını desteklemektedir" denildi.[12]

Geçerken bir soru: "11 Eylül 2001'de El Kaide militanlarının saldırısının ardından ABD, Türkiye'ye 'Ilımlı İslâm' gömleğini giydirmek için, FG hareketini desteklemedi mi?"[13]

I. AYIRIM: FG KİMDİR, NEDİR?

"İnsan kendini
ne kadar az tanıyor."[14]

FG: Ramis oğlu, 1942, Erzurum doğumlu...

1968 yılı itibariyle İzmir Merkez Vaizi, İzmir İmam Hatip ve İlahiyatta Öğrenci Yetiştirme Derneği Kestanepazarı Kur'an Kursu öğreticisi görevlerinde bulunmuştur.

1969 Ağustos ayı içinde İzmir Buca'da kendi yönetiminde olan dernek ve Kestanepazarı Kur'an Kursu'nda okuyan 100 öğrencinin katılımıyla açı-

---

[11] A. Vltchek, "Sömürünün Dâhiyane Formülü: Ilımlı İslâm", Cumhuriyet, 27 Nisan 2011, s.9.

[12] "Davos'ta Gülen'e Övgü", Cumhuriyet, 23 Ocak 2008, s.8.

[13] Hikmet Çetinkaya, "Fethullahçılar, ABD ve AKP...", Cumhuriyet, 15 Aralık 2010, s.5.

[14] Kenneth Allsop.

lan bir kampta, Kur'an okumanın yanı sıra Risale-i Nur eğitimi yapmıştır. Aynı yıl içinde Said-i Nursi için Isparta'da okutulan mevlide katılmıştır.

1970'de İzmir'de Nurculuk üzerine programlar yapmış, ayrıca toplantılarda eğitici görevini üstlenmiştir.

1971 Ocak ayı içinde, İzmir İmam Hatip ve İlahiyat Öğrenci Yetiştirme Derneği içinde Nurculuk faaliyetleri yürüttüğü gerekçesiyle dernek İdare heyetinden çıkarılmıştır. Aynı yıl itibariyle Nurculuk faaliyetlerinden dolayı İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından ifadesi alınarak hakkında dava açılmıştır. Anılan komutanlıkça açılan davası sonucunda vaaz verme yetkisi alınmıştır.

1972 Eylül ayı içinde Erzurum'a gitmiş, anılan ilde Nurcu liderle görüşmüş ve çeşitli Nur toplantılarına katılmıştır.

1973 yılı itibariyle Edremit'e tayin edilmesine karşın, İzmir'de ikamet ederek her hafta cuma günleri Edremit Alemzade Camii'nde vaaz vermiş ve her gelişinde ayrı ayrı Nur medreselerinde Nur toplantıları düzenlemiştir. Aynı yıl itibariyle Edremit Merkez Vaizi görevi sırasında yaz aylarında Edremit civarında açılmış olan ve Nurcu öğrencilerin iştirak ettiği kamplarda Nurculuk faaliyetlerini organize etmiştir. 1974 Eylül ayı içinde Merkez Vaizliği'ne tayin edilmiştir. 1974-76 yılları arasında yurt çapında çeşitti konularda konferanslar vermiştir.

1976 Temmuz ayı içinde Aydın çevresinde açılması planlanan Nur kamplarında F. Gülen'in fıkıh dersi vereceği öğrenilmiştir. 1976 Ağustos ayı başında İzmir Bornova ilçesi vaizliğine atanmıştır. Münfesih MSP yanlısı olan Nurculardan FG İran'da gerçekleştirilen devrimin Türkiye'de de gerçekleştirilmesini arzulamakta olup, Türkiye'de İslâmi bir devrim için yurt sathında teşkilâtlanmaya önem vermektedir. İzmir Bornova Merkez Vaizi olduğu dönemde vaaz bantlarının yurt sathında dağıtılmasını sağlayarak Nurculuk propagandası yapmıştır.

19 Nisan 1980'de İzmir'de gerçekleştirilen bir Nur toplantısında yaptığı konuşmada; birkaç gün içerisinde Huruç harekâtı (Atılım harekâtı) başlatılacağını, bu harekât için hemen hemen her ilde liderlerin tespit edildiğini, İran'da yapılan İslâm harekâtının Türkiye'de de böylece başlamış olacağını belirtmiştir.

1980 yılında İzmir'de bir Nur toplantısında yaptığı konuşmada; Huruç harekâtının başarıya ulaşması için bütün yurtta kendi binalarında ve kiralayacakları müsait yerlerde orta ve yükseköğrenim gören öğrenciler için yurt binalarının açılması, yurtlarda eğitilen öğrencilerin meyvelerini vermesi, kendi fikirleri doğrultusunda çeşitli kitap ve dergilerin basımının gerçekleştirilmesi ile özellikle Türkiye'deki öğretmenlerin büyük bir bölümünün kendi yönlerinde faaliyet göstermeleri gerektiğini ifade etmiştir.

24 Haziran 1980'de, Denizli Merkez Akyazılı Köyü Orta ve Yüksek Eğitim Vakfı Denizli Şubesi'nin açılışında yaptığı konuşmada; "Milletimiz içinde bulunduğu zelil duruma, şeytanın uşakları muallimler ve onların yetiştirdiği inançsız talebeler nedeniyle düşmüştür. Rusya, Müslümanlığın giderek azalması ve komünizmin yayılması amacıyla, Türkiye'ye her yıl yardım göndermektedir. Ahlâksızlık, zina ve anarşi almış yürümüştür" tarzında ifadeler kullanmıştır. Yazıcı Nurcuların lideri olan FG, Bornova Merkez Camii'nde verdiği vaazlarında, hükümetin icraatlarını eleştirmiştir.

1980 yılında İzmir'de Nurcuların yayın organı Sızıntı adlı dergide zaman zaman MFD rumuzu ile yazılar yazmıştır.

12 Eylül 1980'de Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kendisini yakalamaya yönelik operasyonu haber alması sonucu, Erzurum'a kaçmıştır.

16 Ekim 1980 tarihinde müstafi addedilmek için Erzurum'dan 20 günlük, daha sonra Kayseri Tıp Fakültesi'nden 45 günlük rapor alıp Bornova Müftülüğü'ne göndermiştir.

1980 Aralık ayında İzmir Bornova Merkez Vaizliği'nden Çanakkale'ye tayinini yaptırmıştır.

1981 Ocak ayı itibarıyla Isparta ili Uluborlu ilçesinde bulunan Islah Sitesi'ndeki İmam Hatip Lisesi Öğrencilerini Koruma ve Yetiştirme Derneği merkezinde gizlenmiştir.

27 Şubat 1981 tarihinde Eyüp İstanbul Hükümet Tabipliği, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği'nce 20 günlük rapor almıştır.

22 Mart 1981'de Çanakkale Müftülüğü Merkez Vaizliğinden istifa etmiştir.

1981 yılında Ankara'da Nurcu liderlerden Toprak Diş Kliniği sahibi Hayrettin Toprak'ın evinde saklanmıştır.

1982 Mayıs ayında Konya'daki Nurcu liderlerle bir toplantı düzenlemiştir. 7 Ağustos 1982 tarihinde Keşan'ın bir köyünde gizlenerek Molla ve Dahhak takma isimlerini kullanmıştır. Aynı yıl itibariyle Sızıntı grubuna mensup şahıslarca, Mekke'de kiralanan bir dükkânda FG'nin bantları hac süresince Türk hacılarına satılmıştır.

10 Haziran 1983 tarihinde Menemen Helvacıköy'de Y.İ.E. öğrencisi Yaşar Erdoğdu'nun yanında saklanmıştır.

Ege Ordu ve İzmir Antalya illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 7 Şubat 1985 tarihli yazısı ile arananlar listesinde yer almıştır. 18 Mayıs 1985'te, kendisini maddi yönden destekleyen zenginlere hitaben İstanbul Altunizade'de bir konuşma yapmış ve özel okullara maddi yardımda bulunmaları için etkileyici öğütlerde bulunmuştur.

23 Eylül 1985 tarihinde Çanakkale ili Biga ilçesinde mukim FG grubuna mensup Nurculardan Sabri Kadıoğlu, Abdülkadim Zellüm adlı yazarın 'Hilafet Nasıl Yıkıldı' başlıklı eserini, Nurcular ile Milli Görüş mensuplarına ücretsiz olarak dağıtmıştır.

1 Ekim 1985 tarihinde; Hizbüt Tahrir mensubu Muhammed Kürdi, parti merkezinden aldığı emir üzerine, İzmir'de tahsilini yaparken, FG ile bir görüşme yapmış, ancak bu görüşmede müspet bir netice alınamamıştır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından çıkarılan 15 Nisan 1985 gün ve 7130 97/85/Synt. İstihbarat Hrk. Ş. Ks. sayılı aranan şahıslar kitabının 2. kategori, 15. sayfa ve 588 sırasında arananlar arasında yer almıştır.

1987 yılında, İstanbul'daki evinde, imamlarına eğitim vermeye başlamıştır. Ağustos 1987 ayında ders verdiği öğrencilerine yaptığı konuşmada; Alparslan Türkeş ile görüştüğünü, Türkeş'ten cemaatini şeriat doğrultusunda yetiştirmesini istediğini, onun da kabul ettiğini ifade etmiştir. 6 Eylül 1987 günü yapılan seçim yasaklarıyla ilgili referandumda, Turgut Özal'ı desteklemek maksadı ile Nurcuların hayır oyu kullanmalarını sağlamıştır.

Şubat 1990 tarihinde Korkut Özal'ın dünürünün İstanbul'daki evinde, ANAP'ın geleceği ile ilgili toplantıya katılmıştır. 1990 Mart ayı içerisinde Türkiye'deki İslâmi faaliyetleri tek bir merkezden koordine etmek amacıyla oluşturulan İslâm Şurası içerisinde yer almıştır.

1990 yılı içerisinde rahatsızlığı sebebiyle birkaç kez yurtdışına çıkmıştır. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler arifesinde münfesih

MÇP'ye 3,5 milyar yardımda bulunmuş ve seçimlerde MÇP ile ittifak yapan RP'yi desteklemiştir.

Nisan 1992'de, Azerbaycan'a giderek anılan ülkede TV kurma çalışmalarını başlatmıştır. Aynı tarihte ABD'deki Risale-i Nur Enstitüsü'nün çalışmalarını yönlendirmek için gizli olarak anılan ülkeye gitmiş, ardından Avustralya'ya geçerek Türk öğrencilerin akademik eğitim gördüğü okul ve kaldıkları yurtları ziyaret etmiştir. Ayrıca kuracağı üniversitelerde ders verdirmek amacıyla söz konusu ülkelerdeki çeşitli profesörlerle de görüşmüştür.

1992 yılı içerisinde MÇP'den ayrılarak yeni bir parti kurma çalışmalarına giren Muhsin Yazıcıoğlu'na maddi ve manevi destek vermektedir.

19 Ocak 1994'te Ankara'da kurulan Gazeteciler ve Yazarlar Vakfının kurucuları arasındadır. 1995 yılı içerisinde ABD, Almanya, İngiltere ve Rusya'nın Türkiye'deki büyükelçileri tarafından ayrı ayrı ziyaret edilmiştir. Ağustos 1995 tarihi itibarıyla basında çıkan devlet yanlısı beyanları nedeniyle İBDA-C örgütünün lideri Salih Mirzabeyoğlu tarafından ölümle tehdit edilmiştir.

Kısa yaşam öyküsü ardından, şimdi de FG'nin Türkiye'de ılımlı İslâmcı demokrasi projesinin taşıyıcılığına seçilmesinin sebeplerine ve bu projeye yaptığı hizmetlerine bakalım:

"Erzurum Komünizmle Mücadele Derneği kurucu başkanlığı...

Dinlerarası diyalog kapsamında 9 Şubat 1998'de Papa II. Jean Paul ile Vatikan'da görüşmesi.

ABD'nin en etkili Musevi lobisi olan ADL (Anti-Defomation League) başkanı Abraham Foxmax ile 1997'deki ilişkisi ve bu ilişki sonrasında kendisine gelen rica ile 'hoşgörü' temalı bir kitap yazması ve bu kitabın tüm dünyaya CIA tarafından ücretsiz dağıtılması, başörtüsü dinin öncelikli meselesi değildir fetvası vb..."

Son olarak cemaatin hareket yapısı ve bağlantılarına değinmeden önce bugünkü işbirlikçilerine biraz değinmek istiyorum. Menderes ile başlayan süreçte Özal, Ecevit, Türkeş, Demirel, Çiller ve bugün Tayip en büyük destekçileri oldu. Yurtdışına açılmada hep onların tavsiye mektuplarıyla hareket ettiler, özel ricalarıyla okullar kurdular. Cemaat içerisinden çıkan bakan veya milletvekillerine şöyle bir bakalım ve örgüt işleyiş ve yapısına geçelim.

* Abdülkadir Aksu: Türk ve Kürt İslâmcılığının en yüksek aşamaları olan partilerin (ANAP ve AKP) iktidarında içişleri bakanlığı yaptı; ve faili meçhuller hep onun dönemine denk geldi. Nakşîdir.

* Seçimlere 1 yıl kala tarım bakanı Mehdi Eker ABD'ye Fethullah'ın ayağına gönderildi.

* Bülent Arınç, Tayyip'in de hocası olan ve nur cemaatince el üstünde tutulan Mehmet Zahit Kotku'nun talebesidir.

* Mehmet Aydın devlet bankaydı, aynı zamanda ilahiyat uzmanı ve cemaatin aktif bireylerindendir. Saymaya devam edelim: Cemil Çiçek, Ali Coşkun, Cüneyd Zapsu, Akif Beki, Şehabettin Harput, Egemen Bağış...

Gülen cemaati iç işleyişinde yukarıdan aşağıya bir dikey örgütlenme biçimini benimserler. Sorumlularına "ağabey" diye hitap ederler. Ve "talebeler" bölge abisinden başka bir sorumlu kişiyi tanımaz. Evlerde 5 kişi kalırlar ve bir abi evin "imamı"dır, yani sorumlusu. Evin imamı bölge abisine karşı sorumludur. İlçe sorumlusundan ötesi bilinemez, kesin bir gizlilik mevcuttur. Kiranın bir kısmını öğrenciler, bir kısmını da esnaf karşılar. Evdeki eşyalar esnaftan, belli bir sayıda gazete veya dergiye abone getirme sonucunda, ücretsiz karşılanabilir. Evlerde sadece FG kitapları, Sızıntı Dergisi ve Zaman gazetesi okunur. Ay sonunda ev ev bu yayınların sınavları olur ve ağabeylikte derecelendirmeler belli olur.

Yurtiçinde 88 vakıf, 20 dernek, 128 özel okul, 218 şirket, 129 dershane ve yaklaşık 500 öğrenci yurdu. 17 yayın organı, ortalama 250 bin tirajlı gazete (dağıtım ağı ile bu sayı 450 bini aşmaktadır), TV kanalları, 2 radyo istasyonu, faizsiz finans kurumu, sigorta şirketleri... 92 ülkede yaklaşık 500 lise veya ilköğretim okulu ile 6 üniversite ile çeşitli sayıda eğitim ve dil merkezleri. Bu kurumlar 100.000'den fazla kişiye hitap ediyor. Yurtdışında faaliyet gösteren okulların tamamı özeldir ve bulunduğu ülkenin orta sınıf ve üzerinin çocukları alınır.

FG emperyalizm ile ilişkilerini hiçbir zaman gizlemedi. Yaptığı konuşmalarda, ABD ile ilişkilerin önemine değinen, Türkiye'nin AB üyeliğine destek veren Gülen, İngiltere, AB ve ABD de dahil olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde seminerler verdi ve siyasetini anlattı.

18 Temmuz 1999'da bir televizyon kanalında devleti eleştiren konuşmalar yaptığı için hakkında dava açılan Gülen, Türkiye'den ayrılıp ABD'ye

yerleşti. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit Gülen'in ülkeyi terk etmesinin ardından Gülen'e ve onun eğitim kurumlarına yönelik olarak bu okulların Türk kültürünü tüm dünyada yaygınlaştırdığını ve Türkiye'yi tüm dünyaya tanıttığını söyleyerek cemaate olan desteğini de göstermiş oldu.

Gülen'in ABD ile ilişkileri ise çok daha öncelere dayanıyor. Soğuk Savaş döneminde yürütülen yeşil kuşak projesinin bir parçası olarak Gülen tarikatına destek sunan ABD'nin bu adımlarını FG de boşa çıkarmadı. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği'ni çökertmek için FG'nin önünü açtığı net olarak görülebiliyor. Sovyet blokuna karşı yürütülen psikolojik savaşın en önemli aygıtlarından olan Hür Avrupa Radyosu, FG'yi bültenlerinin baş konusu yapıyor; Amerika'nın Sesi radyosunun değişik lehçelerdeki Türkçe yayınlarında, Gülen ve misyonu övülüyordu. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonrasında Gülen uluslararası okullar atağına geçti. Bu noktada öncelik verilen bölgelere bakıldığında dikkat çekici bir durum ile karşılaşıyoruz. Bu okulların büyük çoğunluğu Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar bölgelerinde kurulmuş. Yani bu okullar yaygın olarak Sovyetler Birliği'nin etkisi altında olan ve emperyalizmin kontrol etmekte zorlandığı bölgelerde kurulmuş. Nitekim 1992'den itibaren, öncelikle Orta Asya Türk cumhuriyetleri olmak üzere Kafkas ve Balkan cumhuriyetlerinde, Fethullahçı vakıf ve şirketler, art arda kolejler açtılar. Ardından sıra Asya ve Afrika ülkelerine geldi.

Fethullah okullarının ülkelere göre dağılımı şöyle: Kazakistan 28, Rusya Federasyonu'na ait çeşitli bölgeler 24, Özbekistan 18, Türkmenistan 15, Azerbaycan 14, Kırgızistan 11, Arnavutluk ve Moğolistan 4'er, Afganistan, Irak, Gürcistan, Ukrayna ve Romanya 5'er, Moldova 2, Pakistan, Bangladeş, Makedonya, Macaristan, Fas, Güney Afrika, Sudan, Endonezya, Tayland, Çin ve Tayvan'da 1'er okul. Bunlara ek olarak Orta Asya cumhuriyetlerinde 126 lise, Azerbaycan, Moğolistan, Gürcistan, Kazakistan, Dağıstan ve Türkmenistan'da birer üniversite bulunmaktadır. Elbette FG'ye ABD tarafından sağlanan bu destek tek taraflı olmadı. Gülen yıllar boyu her dönemde ABD'ye en yakın siyasi partileri destekledi; her fırsatta ABD'nin müttefik ülke olduğunu ve onunla dostça geçinilmesi gerektiğini dile getiren sözler söyledi. Bu sözler de ona ait: "Dünyanın hâli hazır durumuyla, şu çerçevesiyle, Amerika şu andaki konum ve gücüyle bütün dünyaya kumanda

edebilir. Bütün dünyada yapılacak işler buradan idare edilebilir ve hatta denilebilir ki, şöyle veya böyle Amerika ile dostça geçinmeden, Amerikalılar istemezlerse kimseye dünyanın değişik yerlerinde hiçbir iş yaptırmazlar. ABD daha uzun zaman dünyanın kaderinde çok önemli rol oynayacaktır. Bu realite kabul edilmeli. Amerika gözardı edilerek şurada burada bir iş yapılmaya kalkılmamalı. *Şimdi bazı gönüllü kuruluşlar dünya ile entegrasyon adına gidip dünyanın değişik yerlerinde okullar açıyorlarsa, bu itibarla, mesela Amerika ile çatıştığınız sürece bu projelerin gerçekleştirilmesi mümkün olmaz*".

Cemaatin büyük kuruluşları: 1) Samanyolu TV... 2) Cihan Haber Ajansı... 3) Zaman Gazetesi... 4) Sızıntı Dergisi... 5) Aksiyon Dergisi... 6) Asya Finans Katılım Bankası... 7) Işık Sigorta AŞ... 8) Feza Gazetecilik... 9) Türkiye Öğretmenler Vakfı... 10) Fatih Üniversitesi...[15]

I.1) FG (Hareketi)'nin Şeceresi

"Pêpelokên pêşîn kêmî xwe nebîne,
tê bi wan dest bi hilkişîna jorê bikî."[16]

Said-i Nursi çizgisinde Erzurum'dan yola çıkan, ilkokulu dışarıdan bitirmiş, 10 yaşında Kur'an'ı hatmetmiş, 14 yaşında ilk vaazını vermiş Gülen'in kamu kurumlarıyla ilk ilişkisi 1968'de İzmir'de merkez vaizi ve Kestanepazarı Kur'an Kursu belletmeni olarak başlar; 1970'te ise Nurculuk faaliyetlerinin programlarını yürütülmektedir.

1971'de İzmir İmam-Hatip ve İlahiyata Öğrenci Yetiştirme Derneği'nde Nurculuk faaliyetleri yürüttüğü gerekçesiyle ihraç edilen Gülen'in aynı gerekçeyle İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'nda ifade veriyor. 1972-80 arası sırasıyla Erzurum, Edremit ve İzmir'de vaizlik yapmaya devam eden Gülen, 1975'te Nur Kampları'nı kuruyor, yoksul ailelerin çocuklarını yetiştiriyor. Sızıntı dergisini çıkarıyor. Akevler Kooperatifinin kuruluşuysa siyasi ilişkilerinin ilk adımı oluyor. Kooperatif üyeleri arasında çok sayıda kaymakam, vali, yargıç ve savcı yer alıyor ki bu kişiler ANAP ve DYP'den, 3 Kasım 2002 seçimlerinde de AKP'den milletvekili seçiliyor, bakan oluyor.

---

[15] "ABD-Gülen-Türkiye-Ilımlı İslâm", Düşünce ve Eylem, Aralık 2007, s.7-8.-9.

[16] "İlk basamakları hor görme, onlarla başlarsın yukarıya çıkmaya" (Rum Atasözü).

Gülen, 1977 seçimlerinden önce tanıştığı Turgut Özal'ın himayesine giriyor ve 12 Eylül Darbesi sonrası arandığı hâlde yakalanamıyor. 1982 Mayısı'nda bazı askerlerle görüşen Gülen'in verdiği ve askerlerden olumlu karşılık gören sözü de anımsatıyor: "*1982 Anayasası'nı destekleyeceğim. Yalnız, TSK'deki yandaşlarıma dokunulmasın. Bir de benim yakalanmam konusundaki yazılı emir kaldırılsın...*" Gülen'in koşulları kabul ediliyor ve "evet"çi Fethullahçılar 1982 Anayasası'nı destekliyor.

1986'da, Gülen'in "Akyazılılar Vakfi"nın askerî okullara sahte sağlık raporu ile öğrenci soktuğu saptanıyor. Çok kişi tutuklanıyor, ama Gülen'e hiçbir şey olmuyor. TSK, Gülen'e o tarihten itibaren kuşkuyla bakıyor, 1995'ten itibaren de Fethullahçılar MİT tarafından sürekli izleniyor. Cemaat 1995'te "medya"yla yakın ilişkiye giriyor. Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit, Hikmet Çetin gibi politikacılarla yakın ilişki kuruluyor, Demirel'le barışılıyor.

1995'te Yusuf Alan, Ümit Taş, Turan Yazar Amsterdam'da Fethullahçıların yükseköğrenim teşkilâtı "Cosmicus"u (Dünyalı) kuruyor. Rotterdam, Utrecht, Nijmegen, Den Haag, Leiden, Brabant ve Twente'de şubeleri bulunan teşkilâtın başkanı Gürkan Çelik.

Şimdiye kadar teşkilâtın saflarından 500 öğrencinin mezun olduğu belirtiliyor. 28 Şubat sürecinde Gülen ABD'ye kaçıyor... Süleymancı-Fethullahçı birlikteliği AKP'yi iktidara taşıyor.[17]

Ancak tüm bunların bir de tarihsel arka planı; yani FG (hareketi)nin ilişkileri meselesi söz konusu.

Öyle ilişkilerdir ki bunlar, mesela, Ergenekon ek iddianamesine göre, MİT eski Müsteşarı Şenkal Atasagun, F. Gülen'i, ABD'nin Bin Ladin'i yaratarak Afganistan'da Ruslara karşı savaştırmasıyla eşdeğer gördüğü vurgusuyla, "FG ABD'nin Yeşil Kuşak Projesi'nin bir ayağıydı"[18] diye betimler.

MİT'in raporunda, "Fethullah Hoca CIA'nin yan kuruluşu olan Ulusal Demokrasi Vakfı'nın Ön ve Orta Asya ayağı olarak işlev görmektedir. Haluk Kırcı cezaevindeyken FG'den parasal destek gördü. Kaçak olduğu

---

[17] Hikmet Çetinkaya, Fethullah Gülen'in 40 Yıllık Serüveni, Cumhuriyet Kitapları, 2010.

[18] Çayan Etem, "Gülen de Bin Ladin Gibi ABD Projesi", Birgün, 25 Mayıs 2009, s.7.

dönemde Molla ve Dahhak takma isimlerini kullanan Gülen, Çiller'in para aklama işinde gizli ortağıydı"[19] diye anılan FG (hareketi)'ne ilişkin olarak TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'na MİT tarafından birden fazla rapor ve bilgi notu ulaştırıldı.[20]

Meclis'e ulaşan raporlarda, 1999 yılından beri ABD'de yaşayan FG'ye ilişkin bilgiler bulunmaktaydı. FG cemaatinde çok sayıda eski ülkücü bulunduğuna işaret edilen bir raporda, "Haluk Kırcı da cezaevinde iken Fethullah Hoca'dan maddi yardım almıştır" değerlendirmesi dikkat çekiyordu. Raporda şu bilgiler yer almaktaydı:

"Ayrıca Amerika'nın çıkarlarını desteklemek üzere kurulan Moon Tarikatı'nın Türkiye'deki bağlantısıdır. Abdullah Çatlı'nın İsviçre'de uyuşturucu kaçakçılığından tutuklu bulunduğu cezaevinden CIA Türkiye İstasyon Şefi tarafından kaçırılması, ölümünden sonra Çiller Özel Örgütü'nün kirli işler şefliğine yükselen H. Kırcı'nın, Fethullahçı olduğunu açıklaması, Fethullah Hoca'nın Çiller'in kara para aklama işinde gizli ortağı ve CIA'nın bölgemizdeki en önemli sivil toplum kuruluşu olması, Çiller Özel Örgütü'nün CIA ile nasıl iç içe olduğunun açık bir kanıtıdır".

Raporda, FG'nin yıl yıl faaliyetleri anlatılırken şu not düşülüyordü: "İran'da gerçekleştirilen devrimin Türkiye'de de gerçekleştirilmesini arzulamakta olup, Türkiye'de İslâmi bir devrim için yurt sathında teşkilâtlanmaya önem vermektedir. 19 Nisan 1980 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilen bir Nur toplantısında yaptığı konuşmada, birkaç gün içerisinde 'Huruç Harekâtı' (Atılım Harekâtı) başlatılacağını, bu harekât için hemen hemen her ilde liderlerin tespit edildiğini, İran'da yapılan İslâm harekâtının Türkiye'de de böylece başlamış olacağını..."

---

[19] "Fethullah Hoca, CIA'nın vakfının Ön ve Orta Asya Ayağı", Birgün, 28 Şubat 2013.

[20] Raporlarda Türkiye'nin karanlık dönemine ışık tutacak nitelikte bilgiler de yer aldı. 3 Kasım 1996'da gerçekleşen, "polis-mafya-siyaset" üçgenindeki kirli ilişkilerin ortalığa saçıldığı Susurluk kazası "Olay giderek kendi boyutlarını aşmış, siyasi, sosyal, güvenlik ve psikolojik açıdan Türkiye gündemindeki en ağırlıklı konu hâline gelmiştir" irdelemesiyle raporda anlatıldı. Susurluk kazası sonrasında olayla ilgili olarak isimleri gündeme gelen, bağlantılı oldukları savlanan 59 kişi MİT tarafından mercek altına alınırken bunlardan 29'u hakkında "dosya bilgileri" ışığında raporlama yapıldı. Susurluk kazasında ölen Abdullah Çatlı'nın da 1978'de gerçekleştirilen Malatya katliamında "Ülkücü unsurları" yöneten isimler arasında olduğu vurgulandı.

MİT'in "Çiller Özel Örgütü"ne ilişkin hazırladığı bir başka raporda ise Haluk Kırcı'nın cezaevinde kaldığı dönemde FG'den maddi yardım gördüğü belirtiliyordu. Bahçelievler'de 7 TİP'li üniversite öğrencisini katleden Kırcı'nın nikâh şahitliğini ise Susurluk davasında aldığı ceza nedeniyle hâlen cezaevinde yatan Mehmet Ağar'ın yaptığı vurguluyordu.[21]

Ayrıca FG (hareketi)'nin şeceresinde şunları da anmadan geçmeyelim:

"Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olarak Türkiye'de kurulan yerli Gladyo, Özel Harp Dairesi içinde yuvalanırken, onun sivil uzantısı olan Komünizmle Mücadele Derneği de önce işçi yoğunluğu yüksek kentlerde örgütlenmeye başladı. Bu adla ilk dernek kurma girişiminin 1948'de Zonguldak'ta ortaya çıkması, yeterince anlamlıdır.

Derneğin o yıllarda hızla açılmaya başlayan şubelerinin kurucuları arasında, ileride Türkiye siyasal tarihinde ismi öne çıkacak şahsiyetler yer alıyordu. Derneğin o yıllarda yakın ilişki içinde olduğu bir başka dernek, 1951 yılında kurulmuş olan İlim Yayma Cemiyeti idi. FG, 1965'te Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin Erzurum şubesinin kurucuları arasında yer alıyordu. Bu milliyetçi-mukaddesatçı yapılanma, sol eğilimli gençlere alternatif bir kuşak yetiştirmek için bir yandan imam-hatip okullarına öncelik verirken, diğer yandan siyasal ve sendikal örgütlenmelerde sol kadroları yıldırmak, bastırmak ve gerekirse fiziken 'etkisiz kılmak' için yaygın biçimde örgütlenmeye başladı".[22]

Kimsenin görmezden gelemeyeceği üzere ABD ile doğrudan bağıntılı Gülen cemaati İslâmcı hareketinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Geçmiş tarihsel sürecin bir parçası olarak gelişen ve kendilerini Neo-Nurcu hareket olarak tanımlayan cemaat, kendisini dönemin sosyopolitik koşulla-

---

[21] İlhan Taşcı, "Kırcı'ya Gülen Yardımı", Cumhuriyet, 28 Şubat 2013, s.7.

[22] "Bugün dahi, küçük taşra kentlerinde AKP seçmeni ile MHP seçmeni arasında var olan yakınlık ve benzerlik, bu milliyetçi-mukaddesatçı geleneğin bir uzantısıdır. Bu zihniyet dünyasında, özellikle emek hareketlerine karşı içgüdüsel bir tepki vardır. Bu o kadar içselleştirilmiş bir tepkidir ki, kendi görüşlerine yakın sendikalara bile bu çevreler göreli şüpheyle yaklaşırlar. Üstelik işçiler, mukaddesatçı zihniyetin Allah'ın bahşettiği rızk anlayışını reddedip, kendilerine biçilen kötü kader karşısında tevekkülle boyun eğmeyip sınıf dayanışması içinde mücadele ederlerse, mukaddesatçı bakış ifrit görmüşe döner" (Ahmet İnsel, "Milliyetçi-Mukaddesatçı Başlar", Radikal İki, 27 Nisan 2008, s.3).

rına uyarlayarak gelişmektedir. Said-i Nursi'nin fikirlerinin takipçisi olduğunu iddia eden Gülen, Nursi'nin görüşlerini kendisine özgü bir tarzda yorumlayarak, hatta esasen onun dışına çıkarak bugünkü politik güce ulaştı.[23]

A. Özgürel'in ifadesiyle "Bediüzzaman Said-i Nursi geçen asrın önemli, hakkında en fazla tartışma yapılan din âlimlerinden biri ve bir müctehid. Burada onun hayatı, yazdığı risaleler, kendisine yöneltilen tenkitler üzerine uzun uzadıya ya da özetlemeye çalışarak bir şeyler söylemek yersiz. Zira uzatmak bir gazete yazısının hacmini aşar, kısa kesmek de yanlış anlamalara yol açabilir. Ayrıca bu makalenin kaleme alınma sebebi Said-i Nursi değil, takipçilerinin oluşturduğu Risale-i Nur şakirtleri topluluğu şemsiyesi altında filizlenen ama zamanla FG'nin adıyla özdeşleşen 'hareket'tir..."[24]

Bu hareketin işlevine ilişkin olarak Cüneyt Arcayürek'in, "Gülen'in Kenan Evren Sevgisi" konusunda dediklerine göz atalım:

"Kenan Evren dönemi: Ayrıntılara girmeden 1982'yi anımsayalım. Yeni bir anayasa yapılıyor. Son karar, 5 orgeneralden kurulu Milli Güvenlik Konseyi'nin. Orada Kenan Evren aldığı mektuplarda halkın, çocuklarının din konusunda bilgi sahibi olmadıklarından şikâyet ettiğini söyledi ve anayasaya din derslerinin zorunlu olduğu hükmünün girmesini sağladı. Bu hareketini FG nasıl karşıladı biliyor musunuz? "*Kenan Evren bu hareketiyle cennetliktir*" dedi. Üstelik halka yaptığı konuşmalarda, yeri var ya da yok düşünmeden Kur'an'dan ayet okumayı da âdet edindi..."[25]

Yine FG (hareketi)'nin konumu[26] hakkında Utah Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü öğretim üyesi Hakan Yavuz'un 'The Translation of İslâmic Political Identity in Turkey' başlıklı kitabında şunların altı çiziliyor:

---

[23] Mustafa Peköz, "Küreselleşen Türk-İslâmcı Gülen Cemaati", sendika.org, 4 Mart 2009.

[24] Avni Özgürel, "Fethullah Hoca Meselesi", Radikal, 28 Ocak 2009, s.11.

[25] Cüneyt Arcayürek, "Gülen'in Kenan Evren Sevgisi", Cumhuriyet, 25 Şubat 2008, s.6.

[26] Bkz: Gamze Akdemir, "Cosmicus Vaize Yakın Plan", Cumhuriyet, 3 Kasım 2010, s.7; Bülent Korucu, "Fethullah Gülen'in Hukuk Serüveni", Zaman, 6 Nisan 2012, s.24; Namık Kemal Zeybek, "Gülen'le Birlikte 'Kamp'ta...", Radikal, 3 Şubat 2010, s.8; Namık Kemal Zeybek, "Bilim Adamları Gülen'i Anlatıyor", Radikal, 2 Şubat 2010, s.8; Özdemir İnce, "Ergenekon Belgelerinde Fethullah Gülen ve Cemaat", Hürriyet, 23 Ağustos 2009, s.20; Zihni Erdem, "Güneydoğulu AKP'liler Gülen Cemaatinden", Radikal, 7 Aralık 2007, s.9; Aslı Aydıntaşbaş, "Gülen'in Şifreleri", Milliyet, 18 Haziran 2012, s.17; Baki

"1983 yılından sonra, en önemli değişim, eğitim alanında gerçekleşti. Eğitim sisteminin özelleştirilmesi, bu sistemi rekabete açtı ve hareket daha iyi bir eğitim sistemi kurma gereksinimine ve arzusuna yatırım yaptı".

"Gülen hareketi, nasıl yaşamalıyız ve nasıl yaşamamız gerektiği mevzuunda nasıl düşünmeliyiz gibi konulara, kamuoyu oluşturulması sürecinin içine 'dini' taşıma çabası gösterdi".

"Hareket yükselen yeni Anadolu-Müslüman burjuvazisiyle sembiyotik bir ilişki kurmayı başarmış ve bu burjuvazinin kaynaklarını Kemalist-laik düzende siyasal ve kültürel üstünlük iddiasında bulunanların varsayımlarına meydan okumak için kullanmıştır".

"Dünyayı İslâm ahlâkı bağlamında şekillendirme amacını taşıyan 'aktivist dindarlığın' oluşumu, yeni-Nur hareketinin özüdür... Gülen öncülüğündeki harekette, hizmet, himmet ve ihlas gibi Türk-İslâm kültürünün içsel itici güçleri toplumu İslâm ahlâkı ideallerine göre şekillendirmek için kullanılmaktadır... Cemaatin misyonu, verili bir toplumda sosyal ve kültürel eylem matrisi oluşturmak için İslâm'ın mesajını anlamak, tartışmak ve taşımaktır".[27]

Yine Hakan Yavuz, Yeni-Nur (Fethullahçılık) hareketinin üç aşamasını şöyle sıralıyor: i) Dinsel cemaat inşa etme dönemi (1966-1983)... ii)

Gül, "Fethullah Gülen'in Darbe Hizmetleri!", Gündem, 19 Nisan 2012, s.7; "Haluk Kırcı'ya Fethullah Gülen Yardımı", Sol, 1 Mart 2013, s.4; "Gülen'in Avukatlarından MİT Açıklaması", Cumhuriyet, 6 Mart 2013, s.4; Güneri Cıvaoğlu, "Başka Pencereden Gülen...", Milliyet, 19 Haziran 2012, s.17; Dilek Hayırlı, "Fethullah Gülen'in Sevilmesinin Sebebi Bildiklerini Dikte Etmemesi", Zaman, 2 Aralık 2010, s.23; Ali Koca, "Houston Üniversitesi Sosyoloji bölümünden Profesör Helen Rose Ebaugh: Gülen Hareketi'ne Kuşatıcı Bir Bakış", Zaman, 13 Kasım 2010, s.25; "ABD'li Yetkili: Gülen'den Tedirginiz", Birgün, 26 Nisan 2012, s.8; "Gülen Tedirginliği", Cumhuriyet, 26 Nisan 2012, s.5; "İşte Wikileaks Belgelerindeki Fethullah Gülen", Radikal, 18 Mart 2011, s.20; "Gülen Parti Kursun", Cumhuriyet, 19 Haziran 2012, s.5; "Gülen Davalık Sözleri Tekrarladı: Orduya Girmek Sızma Değil Hak", Radikal, 15 Haziran 2009, s.10; "Fethullah Gülen: Türkiye'ye Kısa Bir Süre Gelebilirim!", Milliyet, 19 Ekim 2008, s.14; "Kapitalizmin Başkenti Davos'ta Gülen'e Övgü", Cumhuriyet, 23 Ocak 2008, s.1-8; Özdemir İnce, "Bir Fethullah Gülen Yaratmak: Evrensel Önder!", Hürriyet, 7 Kasım 2008, s.18; Özdemir İnce, "Fethullah Gülen İskandinavya'da", Hürriyet, 29 Şubat 2008, s.18.

[27] Hakan Yavuz, The Translation of İslâmic Political Identity in Turkey, Oxford University Press, 2003... Türkçe çevirisi: Modernleşen Müslümanlar-Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AKP, çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, 2. baskı, 2008, s.248-249-250-253.

Kamusal alanın genişlediği ve dinsel cemaatin sınırlarının gevşetildiği dönem (1983-1997)... iii) Baskı ve zorunlu liberalleşme paradoksu dönemi (1997-2002)...[28] 2002 sonrasıysa (Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş,[29] Fethullahçılar ile) AKP evresidir...

Nihayet 'Demokrat Yargı Derneği' Eşbaşkanı Orhan Gazi Ertekin'in, "Cemaat ordu gibi" vurgusuyla betimleyip, "Siyasal pozisyonunu aşan bir iktidar istemesi nedeniyle orduya benzettiği cemaatin yargıyı ele geçirdiğini" vurguladığı örgütlülüğe gelince o da dört yanı sarıp, sarmalamıştır![30]

II. AYIRIM: KENDİ KALEMİNDEN GÜLEN

"En iyi ayna,
eski bir dosttur."[31]

FG (hareketi) konusunda en sağlam kaynak, yine kendi dedikleri/yazdıklarıdır.

"Kimiz?" sorusunun yanıtı; "*Bir yönüyle, devlete mensup her ferdin devletin fahri zabıtası olması iktiza eder, nizama intizama yardımcı olması gerekir. Devleti zarara uğratmak, onu zayıf düşürmek, devletin zaafını ganimet bilerek ondan bir şeyler çıkarmak, bir şeyler koparmak isteyen bir kısım anarşist ruhlara katiyen fırsat vermemek lazım...* Biz, millet için kalbi sevgiyle çarpan, sinesi pır pır atan bir avuç insanız. Millete hizmetten başka bir şey düşünmüyoruz".[32]

"Bizler Türkiye sevdalısıyız. Ülkemizi, vatanımızı, milletimizi, devletimizi, dinimizi seviyoruz. El âlemin bizi anlamaması, muarız olması, bizi

---

[28] Hakan Yavuz, The Translation of İslâmic Political Identity in Turkey, *A.g.e.*, s. 245-278.

[29] "MSP teşkilâtı FG cemaatinin gelişmesinde hayli etkindi. MSP'liler her yerde Gülen'in propagandasını yapıyorlardı. MSP'lilere göre FG, diğer Nurcular gibi değildi, aslında MSP'liydi ama açıkça siyaset yapmıyordu" (Hikmet Çetinkaya, "Sessiz ve Derinden İlerleyiş", Cumhuriyet, 4 Mart 2004, s.9).

[30] Türey Köse, "Demokrat Yargı Derneği Eşbaşkanı Orhan Gazi Ertekin: Cemaat Ordu Gibi", Cumhuriyet, 24 Şubat 2013, s.15.

[31] George Herbert.

[32] F. Gülen, Kırık Testi 4- Ümit Burcu, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., 2005, s.57-58.

doğru bildiğimiz yolda yürümekten engellememeli. Kaç defa dedim, bir kez daha diyeyim: Eğer ben ülkeme, vatanıma, milletime, din ve diyanetime, kültürüme hizmet edemeyeceksem yaşamayı abes sayıyorum"[33] diye veren FG (hareketi) ideolojik gıdası Türk İslâm sentezi ile "komünizm ve teröre karşı devletin NATO politikasına" açıkça destek sunarken; ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirdiği "yeşil kuşak" politikasının Türkiye'deki "anti-komünist" öncülerindendir.

Bu konuda FG, "Büyük çoğunluğu itibarıyla bu nesil (kuşak) kozmopolitleşti, ateizme yelken açtı ve komünizm, sosyalizm erozyonlarıyla her bir vadiye sürüklenip gitti"[34] derken; stratejisinin sosyalist hareketin gelişmesini engellemek olduğunu da ortaya koyar.

Gülen, komünizme karşı mücadeleyi öncelikli görevleri arasında görür ve bunun için de; 'Komünizme Karşı Mücadele Dernekleri'nin kuruluş süreci içerisinde yer alır: "*Ve yine bu devreye ait bir teşebbüs de Erzurum'da Komünizmle Mücadele Derneği'ni açma teşebbüsümüz oldu. O güne kadar sadece İzmir'de vardı. İkincisi de Erzurum'da bizim gayretlerimizle açılacaktı, komünizme karşı örgütlenecekti. Dernek ve camii işlerinden anlayan bir akrabam vardı. O gelip bize yardım etti, bize yol gösterdi...*"[35]

Komünizme karşı mücadeleyi CIA ve Rabıta denetiminde kurulan derneklerde örgütlü mücadeleye dönüştüren FG (hareketi), milliyetçi-muhafazakâr olduğunu da sık vurgulamaktadır. 6 Mayıs 1972'de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamından sonra cenazelerinin camiye götürülmesine karşı çıkar: "Deniz Gezmişler, ömürleri boyunca dine, Allah'a, mukaddesata küfrediyor, sonra da devlete başkaldırınca öldürülüyor. Ama sonra da dini merasimle gömülüyor. Bu ne perhiz, ne lahana turşusu?"[36] diye haykırır...

Özetle FG (hareketi), kitlesel faaliyetini, Türk-İslâm sentezi etrafında çevreler. Bu aynı zamanda "Müslümanların kimlik arayışında ortaya çıkan farklılaşmada, 'Türk-İslâm' kimliğinde 'Türklüğü' ön plana çıkartmaktır".

---

[33] F. Gülen, Kırık Testi 3 -Gurbet Ufukları, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., 2007, s.68-69.

[34] Fethullah Gülen, Fasıldan Fasıla-1, Nil Yay., 1996, s.15.

[35] Latif Erdoğan, Fethullah Hocaefendi; Küçük Dünyam, CAD Yay., 1995, s.78-79.

[36] Latif Erdoğan, Fethullah Hocaefendi; Küçük Dünyam, CAD Yay., 1995, s.236.

FG milliyetçiliği şu sözlerle açıklamaktadır: "Türkiye'de yaşayan, Osmanlı geçmişini kendi geçmişleri olarak gören herkes Türk olarak görülmelidir" ve "Türk olmak için Osmanlı deneyimine sahip olmak ve kendisini Türk olarak görmek gerekir".

O, Arap ve İran İslâm anlayışına çok sıcak bakmaz ve Türk Müslümanlığı deyimini bunlardan ayırmak için sürekli kullanırken; kendisine Osmanlı padişahlarını örnek alır. Taht kavgası için bütün kardeşlerini öldürecek kadar acımasız biri olan Fatih Sultan Mehmet için söyledikleri şunlardır: "Fatih tek boyutlu bir insan değildir. Bir diğer ifadeyle o, madde ve manayı birbirine bütünleştirip bünyesinde barındıran bir alperendi..."

1514 Çaldıran Savaşı öncesi 40 bin Alevi'yi öldüren Yavuz Sultan Selim için söyledikleri de ilginçtir: "Yavuz apayrı bir insandır. Bir pençede dünyanın ödünü koparan, kükrediği zaman ormana velvele veren bu adama bak. İdealini gerçekleştiren adam..."

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 'Alevilerin katli vaciptir' fetvasını çıkartan Şeyh-ül İslâm Ebu Suud Efendi"yi ise "Cin ve insin müftüsü büyük müfessir..." olarak görür![37]

Bunun yanında FG (hareketi)'nin müthiş bir "ordu aşkı" söz konusudur!

1980 yılında, devlet elden gidiyor diye fetvalar veren Gülen, devletin bütün kurumlarını siyasal sürece müdahale etmeye çağırır: "İstihbarat duysun, emniyet duysun, askeriye duysun, başbakan duysun, riyaset-i cumhuriyet duysun. *Polise, askere kurşun sıkan bu hainlere mahkemelerde gereken ceza verilmezse ne devlet kalır, ne millet...*"[38]

İlginçtir, 12 Eylül 1980 Askeri darbesinde sonra, sıkıyönetim mahkemesi tarafından arandığı iddia edilen Gülen, İzmir'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir memuru olarak, camilerde, halkın, darbecileri desteklemesi gerektiğine dair vaazlar vermekteydi.

Politik İslâmcı hareketin en etkin liderlerinden biri olan Gülen'in 26 Aralık 1986'da orduya ilişkin değerlendirmeleri şöyledir: "Yayınladığımız ilmi, edebi ve ahlâki bir dergi olan Sızıntı'da hiçbir zaman siyasi ve ideolojik, mil-

---

[37] Fehtullah Gülen, Fasıldan Fasıla-2, AD Yay., 1996, s.297-102-103-229.

[38] Faik Bulut, Kim Bu Fethullah Gülen, Ozan Yay., 1999, s.167.

li birlik ve bütünlüğü bozucu, milli ve ahlâki değerlere ters, suç teşkil eden herhangi bir yazı yayımlanmamıştır. Bilakis çeşitli zamanlardaki sayıları incelendiğinde *daima ordumuzun ve emniyet güçlerinin yanında olarak, hitap ettiği okuyucularına asayiş ve huzurun telkinini yaptığı görülecektir...*"[39]

Askeri darbeleri ve orduyu hemen her dönem destekleyen Gülen, bir başka yazı da şöyle diyor: "Her milletin tarihinde asker bir tepe varlıktır... Bir de anadan doğma asker-millet vardır. O, asker doğar, askerlik türkülerinden ninniler dinler ve asker olarak ölür. Âşıktır askerliğe, serhat boylarına, akına ve kavgaya... Onun süngüsü, yüz defa iniltimizi dindirdi ve ateşimize su serpti. Yakın tarihimizde dahi kaç defa onda mazinin tebessüm eden çehresini ve yıldırımlaşan celadetini gördük... Eğer, atik davranıp da yıllardan beri hazırlanan karanlık emellerin önüne geçilmeseydi, bütün bir millet olarak inkisar içinde ağlamadan başka çaremiz kalmayacaktı. Tuğa selam, sancağa selam ve ölçülerimiz içinde onu tutan yüce başa binlerce selam..."

Binbir pragmatik (ve takiyeci) görüngüsüyle Ayşe Hür'ün, "Siyasetin 'Leitmotiv'i ('konuyu ve olayları yürüten motifi')" olarak nitelediği "FG Hareketi'nin yıllardır kıyasıya eleştirdiğim Kemalizm'den tek farkı, sivil değil dinsel bir toplumsal mühendislik projesi olması. Doğrusu bu da öyle küçük bir fark değil. Görünüşte ya da kamuya açıklanan yüzünde Gülen düşüncesi çok kültürcü, hoşgörülü, uzlaşmacı görünüyor ama biraz kazıyınca altından cemaatçi, milliyetçi, dışlayıcı, devletçi, askerci bir yapı çıkıyor" notunu düştüğü ilginç dökümüne göz atarsak:[40]

DİN VE AHLÂK	FG için ahlâk dinin özü, din de ahlâkın esasıdır. Din hayatın hemen her alanını kuşatır. Dini sadece inançtan ibaret görenler onu bütün benliğiyle kabul edememiş "kültür Müslümanları" sayılır ki bu kişilerin makbul olmadığı açıktır. Ancak, Gülen'in sözünü ettiği din, herhangi bir din değil, İslâm dinidir. FG için İslâm dini sadece ahlâkın değil aynı zamanda güvenlik, asayiş, kontrol, eğitim, terbiye, disiplin, inanç, güç, vazife, mutluluk gibi kavramların da kaynağıdır ya da onunla ilişkilidir. Gülen'e göre kendisinden önceki dinleri kaldıran ve kıyamete kadar hükmü sürecek olan İslâm dini, zamanı ve mekânı aşan derin anlamları ile gelecekte, dünya çapında bir yenileşmenin gerçekleştiricisi olacak; yeryüzünü bütünüyle fethedecek,

[39] Sızıntı Dergisi, 26 Aralık 1986.

[40] Ayşe Hür, "Siyasetin 'Leitmotiv'i Fethullah Gülen", Taraf, 11 Aralık 2011.

	hatta Müslüman "boş durmayıp" gökyüzünü de fethetmenin yollarını arayacaktır. Dünyayı fethettiğinde de, sadece Türkiye'de değil bütün dünyada yaşayanlar için Peygamberimizin o muzaffer günleri (Asr-ı Saadet) geri gelecektir.
AİLE, CEMAAT	Elbette bu kendiliğinden olmayacaktır. Dünyayı Asr-ı Saadet'e ancak eğitim götürecektir. Ancak sadece çocuk değildir bu eğitimin nesnesi, tüm ailedir, ailenin genişlemiş hâli olan cemaattir, giderek tüm toplumdur. FG, anne ve babalardan "gerçek muallimler"e (yani Işık Evleri'ndeki ağabeylere, ablalara) kadar uzanan bir çizgide ve herkesi bağlayacak biçimde bu vazifenin dağılımını yapar. Gülen için bu terbiyecilerin/mürşitlerin görevi, yuvadan okula, kahveden kışlaya, bütün vatan sathını mektep hâline getirip, bütün yurtta bir kültür seferberliği ilân etmek, ferdi (Gülen düşüncesinde "birey" değil "fert" vardır), "habis ur ve mikroplardan" temizleyip, böylelikle talebeyi aşağıdan çekip yukarılara yükseltmek, en ulvi, en yüce huylarla bezeyip müspet istikamette en verimli tohumları atmaktır. FG'ye göre ailenin genişlemiş hâli ama ondan çok daha uhrevi bir yanı olan cemaat fertlerin maddî menfaat, mal mülk sevdası, makam mansıp hırsını dizginlerken, cemaat dışında yaşamak insanı günaha sokar, şerre ve şeytana yaklaştırır. Ahlâklı ve dayanışmacı bir toplumu inşa etme açısından Gülen'in özel bir önem verdiği millî/içtimaî terbiye kavramı, İttihatçıların ideologu Ziya Gökalp'in Türk milletinin eğitimi üzerine yazdığı makalelerde önemle üzerinde durduğu millî terbiye kavramına çok benzer.
KADIN	FG'ye göre "Kadın ile erkek arasında mukayeselere girmek (yani feminizm) münasebetsizliktir. Kadın-erkek yaradılış ve dünyadaki misyonları açısından birbirinden farksızdırlar ve bir bütünün birbirine muhtaç iki yüzü gibidirler". Ancak "Allah kadını başka değil, erkeğe eş olarak yaratmıştır". "Ahenkli ve dayanıklı bir yuva, istikbal vaat eden bir milletin temel öğesidir". Gülen'e göre "İslâmiyet kadına diğer dinlerden çok farklı ve yüce bir makam vermiştir ve kadının çalışmasında İslâmi açıdan bir engel yoktur; ancak fiziki ve ruhi özellikleri düşünülünce onun için de insanlık için de en uygun işlev anneliktir ve evin çekip çevrilmesidir". Buna rağmen Gülen kadının asker de, hekim de olabileceğini kabul eder, "yeter ki işi dinini yaşamasına engel olmasın". Ancak nedense cemaatin kadın müritlerini ya da erkek müritlerin eşlerini kamusal alanda görmek pek mümkün olmaz ve kadınlar cemaat hiyerarşide en altta yer alır.
DİSİPLİN, OTORİTE VE DEVLET	FG eğitimde disipline çok önem verir, disiplini anlatmak için askerî terimler kullanır. Yavuz Sultan Selim, II. Abdülhamid gibi padişahları, Japonya ve Güney Kore gibi ülkeleri disiplin örneği olarak takdir eder. FG düşüncesinde otoriteye (babadan başlayarak devlete uzanan bir dizgede) saygı, toplumun "nizam" ve "asayişi" açısından gereklidir. Gülen'in devlet yorumlarında açık bir Gazali etkisi görülür. Gülen'e göre devletsizlik kargaşadır, istikrarsızlıktır. O otorite, adaletsiz ve zulmeden bir iktidar olsa bile (hatta sosyalist bir iktidar bile olsa), hiçbir durum asayiş ve nizamın bozulmasından kötü değildir. Gülen'e göre her "fert", "devletin ayrılmaz bir parçasıdır" ve onun yaptığı, yapacağı her şey devlet adınadır. Üstelik hangi konu olursa olsun devlete sorulmadan hareket etmek yanlıştır ve devletten mutlaka tasdik alınmalıdır!

ORDU, DARBELER VE 28 ŞUBAT	Otorite ve devlet sevgisi yüzünden FG kişisel yükselişinin miladı olan 12 Eylül 1980 sonrası dönemde, diğer İslâmî hareketlerin tersine, devlet yanında yer almış ve darbeyi destekleyici açıklamalar yapmıştır. Elbette FG kendisine atfedilen "darbe yanlısı" suçlamasını kabul etmez. Ona göre askerî darbeler "kötüdür" fakat "çok daha kötüye göre o kadar kötü değildir". Bu yüzden Gülen, darbeler arasında da bir ayrıma gider. 27 Mayıs 1960 "sol güdümlü bir harekettir", bu yanıyla kabul edilemez. 12 Mart 1971 müdahalesi de aynı şekle sokulacakken "ihtilale beş kala hadiseye el konulmuş", "tam bir komünist ülke hâline gelinecekken" birilerinin ülkeyi maceraya götürmesine engel olunmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi için de "Türkiye bir yerlere çekilmek istenmişti" der ve "askerî müdahaleleri bütün bütün yadırgamak, isabetsizdir demek doğru değildir ama acaba demokrasi içinde askerî güç o dönemde anarşiyi aşamaz, kargaşanın önüne geçemez miydi" diye sorar. Gülen'e göre 12 Eylül öncesindeki en büyük tehlike Türkiye'nin komünist bir ihtilale doğru gitmesidir. *Ona göre Türkiye o günlerde "dünyadaki en dinsiz ülkedir". Silahlı Kuvvetler bu tehlikeyi önlemiştir.* "12 Eylül hareketini gerçekleştiren insanlar da din realitesi karşısında duyarlı davrandılar. Müfredatlara ahlâk-din dersi koydular... İmam-hatip liseleri açtılar. Çok önemli de bir iş yaptılar. Din realitesi karşısında duyarlı davrandılar" diyerek 12 Eylül'ün aslında doğru bir analizini yapar. Nitekim Turgut Özal'ın kendisinden Kenan Evren'e bahsetmesiyle FG'nin yıldızı parlamaya başlar. Gülen okullarından mezun öğrencilerin 1995'te dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı tarafından kabulü, hareketin 1997'de Karadayı'ya ödül vermek istemesine neden olur, ancak Karadayı'nın reddetmesi üzerine ödül Süleyman Demirel'e verilir. Yine de, orduya ve devlete verilen bu yumuşak mesajlar Gülen Hareketi'ni 28 Şubat 1997 müdahalesinden kurtarmaz. FG, 1999'da izleyicilerine devleti ele geçirmelerini tavsiye eden kasetleri çıktığında ülkeyi terk etmek zorunda kalır ve ABD'ye göç eder. O günden beri de Pennsylvania'da yaşamaktadır. Fakat bu sürgün bile onun ordu, asker konusundaki düşüncesini değiştirmez ve 2000'li yıllarda verdiği bir video konferansta şöyle der mesela: "*Ülkemiz [Batı'ya karşı] son karakoldur. Askeriye, askerin şahs-ı manevisine hiç laf etmemek, askerin şahs-ı manevisine karşı uygunsuz lafta bulunmamak çok önemlidir.* Bizim için önemli olan da şahs-ı manevidir. Şahıslar gelip geçicidir. Bugün onlar olur, arkadan başkaları gelir. Bu askerlerin bulunduğu yerde bir zaman Kanuni Sultan Süleyman vardı, Yavuz Cennetmekân vardı. Serdar-ı Âzam Merzifonlu vardı. Fazıl Ahmet Paşa vardı. Şimdi de başkaları var yani bunların yerinde. Bu bakımdan asker şahs-ı manevi olarak son karakoldur..."
MİLLET VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ	Osmanlı İmparatorluğu'nu, İslâm tarihi içindeki en parlak bölümlerden biri kabul eden FG, ilginç biçimde 19. yüzyılda ortaya çıkan modern "millet" kavramını devletten sonraki en önemli kavram olarak görür. "Fatih bir millet olan Türkler, idareleri altındaki çeşitli milletleri Türkleştirmeye çalışmamış, onların din ve âdetlerine saygı göstermiştir" derken İttihatçı-Kemalist Türk milliyetçiliğinin tek tipleştirme politikalarından habersiz görünen Gülen için 'millet', aynen Kemalist

	ideolojide olduğu gibi "sınıfsız", "zümresiz", "kaynaşmış" bir toplumdur. Kapitalist toplumun en önemli özelliği olan sınıflar ayrımı, işçi-patron ilişkileri ya da bürokrasideki statü farklılıkları Gülen için önemli olmayan konulardır. Gülen bu alanlardaki çatışmaları, uyuşmazlıkları veya hak gasplarını "kişisel hırslar", "azla yetinmeme" gibi insanî zaaflara bağlar. FG "millet" kelimesinin önüne "Türk" kelimesini koymaktan çoğu kez kaçınır ama Türk kültürünün köklerinin bulunduğu Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri (onun deyimiyle) "Türkî dünyalar" veya Balkanlar söz konusu olduğunda perhizi bozar. Kana ve ırka dayalı gruplaşmaların millet için tehlikeli ve dış kaynaklı olduğunu söyleyen, ırk meselesinin gelecekte önemsiz olacağına inanan Gülen, yeri geldiğinde "saf kan 10 milyon Türk", "öz be öz saf Türk" demekten kaçınmaz.
TÜRK MÜSLÜMANLIĞI	Aynı şey Müslümanlık için de geçerlidir. Gülen'e göre Türklerin Müslümanlığı benimsemesinden sonra zaten "nezih" olan kültürlerini İslâm'ın evrensel ilke ve değerleriyle bir üst düzeye çıkarmalarının sonucu ortaya "Türkiye Müslümanlığı" çıkmıştır. En parlak dönemi Osmanlı İmparatorluğu olan Türkiye Müslümanlığı da zenginliğini ve özgünlüğünü Orta Asya'ya borçludur. Türklüğe verdiği özel önem, "Türkçeyi bir dünya dili hâline getirmek" amacıyla başlattığı Türkçe Olimpiyatları'ndan ve dünyanın dört bir yanındaki "Türk okulları"ndan sonra iyice belirgin hâle gelmiştir.
KÜRT MESELESİ	FG'nin ağzından Türk kelimesini duyarsınız ama Kürt kelimesini duyamazsınız. Kürt yerine "falan", "falanlar" veya "bölge insanı", "oradaki insanlar" der. Gülen Hareketi'ne yakın yayınevlerinin Said-i Nursi'nin kitaplarındaki Kürt, Kürdistan ifadelerini "Bedevi", "Doğulu", "Şark", "Vilayet-i Şarkiye" terimleriyle yer değiştirmesi de pek tanıdıktır. Kürt Meselesi ile PKK'yı kesin çizgilerle birbirinden ayırdığı anlaşılan FG, bir yandan "Meselenin üzerine bağırıp çağırarak, yakıp yıkarak ve öldürerek değil, akıl, feraset ve şefkatle gidilmelidir" der, Kürt sorununun çözümünü kilitleyenin "dil meselesi" olduğunu söylerken bir video konferansta da şunları söylemiştir: "O Güneydoğu'daki vatandaşı baştan çıkarmak için [Batılılar, Haçlılar] Ermeni'yi kullanıyor, Süryani'yi kullanıyor, ateisti kullanıyor. Bir zaman komünizm perdesi altında yapıyorlardı. O yıkılınca işleri biraz zorlaştı. Artık Kürt istiklali, hürriyeti, vatanı falan diyorlar şimdi".
CUMHURİYET -DEMOKRASİ	FG, kendisini cumhuriyet karşıtı diye suçlayanlardan daha fazla cumhuriyetçi olduğunu söyler. Hatta İslâmiyet'in ilk yıllarını adı konmamış bir cumhuriyet olarak kabul eder. Gülen'e göre kâinatı yaratan "külli irade" kula seçim yapma hakkını tanımıştır. Dolayısıyla "İslâm'ın demokrasi, demokrasinin ise İslâm olmadığını" ancak dinle demokrasinin pekâlâ bağdaşabileceğini düşünür. Ama, "Kim olursa olsun insanları oldukları gibi kabullenmek demek, müminle kafiri aynı kefeye koymak demek değildir". Mümin ve kâfir derken acaba Müslümanları ve gayrimüslimleri mi yoksa ilahi dinlere inananlarla diğer inanç sistemlerine bağlı olanları mı yoksa bir yaratıcıya inananla inanmayanları mı kastettiğini açıkça söylemez. Ama kesin olan bir şey vardır ki, komünistler ve anarşistler Gülen demokrasisinden nasiplenemeyecektir (*Hatta Gülen'e göre "anarşist çocuğa miras verilmemelidir"*).

LAİKLİK	FG, Kemalistlerin Fransız tipi laikliğini eleştirmekle birlikte takipçisi olduğu Said-i Nursi'nin mevcut otoriteyle çatışma yaşamadan makul davranmayı öneren, fakat buna mukabil fertte bir dönüşüm yaratarak, kamusal düzende en alttan başlayacak bir değişimi amaçlayan düşüncesinin izinden gider (kendi ifadesiyle "Risaleler taşkınlıklarını zapt-u rapt altına almıştır") ve rejime sert eleştiriler yöneltmekten kaçınır. Örneğin 1982 Anayasası'nın değişmez maddelerini (devletin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olması ve diğerlerini) veri olarak kabul ederek laikliği kaldırmaktan değil, mevcut laikçilik anlayışını "iyileştirmekten" söz eder. Örneğin "Başörtüsü bir iman meselesi değildir" der, "Başörtüsü teferruattır, insanların vicdanına bırakılmalıdır" der, "Tesettür emrinin hicretin yedi veya sekizinci yılında, yani Peygamberliğinin yirminci yılında farz olduğunu görürüz" der. Veya Diyanet İşleri'nin Müslümanlığın şeklini belirlediği görüşüne katılmaz.
ALEVİLİK	FG röportajlarında, kitaplarında ısrarla Türkiye'de Alevi-Sünni kavgası olmadığını söyler ama bir video konferansında şu sözleri de sarf etmekten kaçınmaz: "Arkadan Türkiye'de Kızılbaş meselesi geliyor (...) Anadolu'daki Aleviler, Yörükler bizim Tahtacılar, onlar her zaman bizim kendileriyle anlaşacağımız insanlardır. Fakat esas aslen Nuseyri olan, Ermenilerden, Süryanilerden meydana gelmiş, aslen Nuseyri olan, Tunceli civarındaki Aleviler bu işin arkasında. Bunlar Türkiye'de gaileler açtığı zaman devletinizle ordunuzla bu işin karşısına çıkamazsınız. Ve bunların dinleri yoktur. Nuseyri akidesi vardır. 'Allah insandır, insan Allah'tır', 'Allah insanın içine girmiştir', 'Allah insanla itaat etmiştir'. Bu anlayış hâkimdir. Bu itibarla biz şimdi Güneydoğu'yu verelim dediği zaman bile Sivas'a kadar talepler gelecektir arkadan..."
İSLÂM DÜNYASI – BATI DÜNYASI	"İslâm Dünyası" diye bir oluşuma inanmayan FG'ye göre Müslümanlar arasında cahillik ve seviyesizlik söz konusudur. Bu yüzden Müslümanlar "dünyanın problemlerini henüz" çözemezler. Ama Gülen'e göre Haçlı Seferleri'nden (11. yüzyıl) beri bizimle uğraşan Batı Dünyası'nın planlarına karşı uyanık olmak gerekir. Çünkü ona göre "Çanakkale de bir Haçlı Seferi'dir ve Körfez'e gelme de bir Haçlı Seferi'dir. Bunların Kıbrıs karşısındaki tutumu da bir Haçlı düşüncesidir. Ve bundan hiç vazgeçmemişlerdir. İçimizde iftiraklar (bölünmeler) meydana getirme de tabii ayrı bir meseledir..." Ancak Gülen'e göre, Batı'daki pek çok kurumun, kavramın, anlayışın temeli Doğu'da atıldığı için de körü körüne bir Batı düşmanlığı bizi çağın dışına iter. İçinde bulunduğu koşulların da etkisiyle olsa gerek ABD düşmanlığı, Büyük Ortadoğu Projesi veya Medeniyetler Çatışması gibi konularda ılımlı mesajlar vermesine rağmen Gülen için, oruç, namaz, düzenli okuma seansları ve nefsi kontrol çalışmalarının yapıldığı Işık Evleri, okullar, dershaneler hep bu Batılı yaşam şekline direnme yerleridir.
TERÖR	FG'ye göre hakiki Müslüman'ın terörist; teröre bulaşmış birinin Müslüman kalması mümkün değildir. "Bir buçuk milyarlık Müslüman dünyasının içinden böyle üç beş tane sergerdenin çıkmış olmasını, İslâmi bünyenin ifrazatı saymak mümkündür..." Bu bağlamda Gülen'in "en çok nefret ettiği insanların başında" El Kaide lideri Bin Ladin gelir. Ona göre Ladin "hissini, hevesini İslâmi mantık yerine koymuş, canavarlık" yapmaktadır.

	Ancak FG (Lübnan'daki değil Türkiye'deki) Hizbullah'ın işlediği korkunç cinayetleri diğer İslâmi kesimler gibi görmezden gelmese de bu konuda çok keskin laflar etmekten kaçınır. Gülen için Hizbullah devletin PKK'ya karşı kullanmak üzere kurduğu bir örgüttür ve "Şayet şakiyi şakiye karşı kullanırsanız, ona karşı da başka bir şaki bulmak zorunda kalırsınız". "Hizbullah'ı Mizbullah, onu da Tizbullah takip eder ve bu mesele sürer gider". "Bunlar güçlü bir hukuk devleti için ayıptır. Onları çıkaranlar, alet olarak kullananlar ve hem devlet bünyesinde hem de kendi başlarına gaile yapanlar tarih mahkemesinde sorgulanacak ve tarihe birer kara leke olarak geçeceklerdir ve tabii Allah'ın huzurunda bu cürümlerinin hesabını vereceklerdir". Ancak konu PKK'ya gelince, FG meseleyi Allah'a havale etmez, TSK'ya havale eder. Örneğin hâlen yayında olan bir video konferans kasetinde şöyle dediğini duyarız: "30 senedir, ayıptır yani ardır bu. Dağdaki bir avuç mevcudiyetleri ne kadar onların? Diyorlar ki dağda her zaman 500-600 tane insan var. Haydi, o kadar olmasın, beş bin tane olsun, hayır 50 bin tane olsun. Canım, bir milyona yakın şeyiniz var sizin. Bu kadar da Emniyet teşkilâtınız var yani. İstihbaratınız var. Ayrı ayrı birbirinden farklı üç dört tane İstihbarat var Türkiye'de. İsimlerini söylemeyeceğim ben onların. Sonra dünya istihbaratı ile müşterek şeyleriniz oluyor sizin, projeleriniz oluyor. Bunları yerli yerinde tesbit edin, o projeleri. O bir avuç eşkıyanın hakkından gelin. Kuşatın onları, lokalize edin... Allah'ım birliğimizi sağla. Lütfeyle, aramızı telif buyur, bizi ittifaka muvaffak kıl. *O hakkı kötektir olan bunlar. Allah'ım onların da altlarını üstlerine getir, birliklerini boz (Amin!), evlerine ateş sal (Amin!), feryatlarını figan sar (Amin!), köklerini kes (Amin!), kurut ve işlerini bitir (Amin!)*".

Devam ediyorum:

"Mutlak ve genel anlamda askeriyeyi, temsil ettiği hakikat itibarıyla mâzî ruhu ve şuuru ya da millet ruhu veya millet şuuru diye adlandırabiliriz. Nasıl bir dönemler tekke İslâm'ın ruh ve gönül hayatını temsil ve tedris etmiş ve medrese, pozitif ve dinî ilimleri sırtlanmışsa; kışla da, iç dünyada disiplin, dış dünyada da açılım ve her türlü tehlikeye karşı devleti, milleti, millî ruhu ve düşünceyi muhafaza etme vazifesini üstlenmiştir...

Bu millet, tarihte çeşitli devletler kurarken onu âdeta bir orta direk yapmış, devletini, devlet düşüncesini, devlet sistemini onun etrafında kurmuştur. Kışla, kendisini temsil edenlerin adil olduğu dönemlerde sadece iç dünyaya değil, dış dünyaya da hatta o günün şartları hesaba alınarak ifade edilecek olursa bütün dünyaya adalet dağıtmış, devletler muvazenesinde adaletin yegâne temsilcisi olmuştur. İşte bu durum millî kabulün zeminini oluşturmuş ve kışla-millet bütünleşmesi gerçekleşmiştir. Bugün

birileri şu ya da bu sebeple kışladan, kışla düşüncesinden kaçıyorsa söz konusu millî kabulün ve millî şuurun farkında değiller. Veya şöyle de diyebiliriz; genlerinin, yani militarist bir geçmişten geldiklerinin farkında değiller. Bugün yüzümüzü ak, alnımızı açık eden şanlı tarihimizin, askerlerin omuzlarında bayraklaştığını unutmuşlar... 'Her şey güllük gülistanlık mı, hiç menfiler ve menfilikler yok mu?'... Parçalardaki yanlışların bütüne ve genele mal edilmesini doğru bulmuyorum... Demiştim 'Şimdi askere çağrılsam seve seve giderim' diye. Yine de diyorum: Altmışaltı yaşıma basıyorum (2004), bugün çağırsalar koşa koşa giderim asker ocağına...

Bedelli askerlik peşinde olmayı –halk tabiriyle– askerlikten kaytarmak olarak yorumluyorum. Askerlikten kaçmak ruhta dalâlete işaret eder. *Askerlik yüksek bir payedir, Hakk'ın katında da, halkın katında da... Ona denk yüce bîr topluluk ve gördüğü vazifeye denk yüksek bir vazife yoktur şu fâni âlemde*",[41] satırlarıyla devletçi işlevin altını özenle çizerken; "İslâm demokrasi, demokrasi İslâm değildir" der Gülen, demokrasinin bir teferruat olduğunu vurgusuyla...[42]

FG (hareketi)'nin stratejisinde demokrasi yoktur, devleti İslâmlaştırmak vardır. Toplumsal özgürlüklere hiçbir vurgu yapmaz, ama söylemlerinde İslâmi kurallara dayanan bir hükümetin var olması gerektiğini vurgular.

Örneğin "Demokratik sistemin nimetlerinden istifade ederek, üzerimize düşen, üzerimize düştüğü hâlde yıllarca ihmal edilmiş bulunan bu vazifeleri yerine getirmek mecburiyetindeyiz. Amaçlarımız için kullanmasını bilmeliyiz... Eğer demokrasi denilen sistem, bazılarının kabul ettiği gibi, yeryüzünde en zirve sistem ise, biz, İslâm'ın demokratik bir sistem olduğu düşüncesine karşıyız"[43] diyen FG (hareketi)'nin İslâmcı düşüncelerinin temeli Kur'an'ı Kerimi esas alır.

"*Demokrasi ile uğraşmaya gelince, bırakın böyle şeyleri: bunlar bize ait meseleler değildir*" derken sistemin İslâmlaştırılması gerektiğini belirtir.

Bu bağlamda FG (hareketi) için "Cihat" sözcüğü; gün olur, mal-mülk her şey feda edilerek bu vazife yerine getirilir, zaman gelir, yıllar gider bir

---

[41] F. Gülen, Kırık Testi 3 -Gurbet Ufukları, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., s. 68-69.

[42] Nuriye Akman, "Fethullah Gülen'le Röportaj", Sabah, 25-30 Ocak 1995.

[43] F. Gülen, aktç Lütfi Kaleli, İrtica ve ABD Kıskacında Türkiye, Alev Yay., 2003, s.77-78.

can pazarına ulaşılır ve can alınır verilir. "Cihat bir mümin'in uğruna canını feda edebileceği en tatlı mefkûre ve en yüksek bir idealdir. Zira mümin, kendi teri içinde boğulmaya ve kendi kanıyla abdest alma gibi bir payeyi ancak cihatla elde edebilir..."[44]

Cihat için politik örgütlenmeye ve mücadele biçimlerinin önemine dikkat çeken Gülen şöyle devam ediyor: "Hz. Muhammed Mustafa'nın askerleri, Cindullah; Allahın ordusu... Hizbullah; Allahın cemaati, tabiri caizse Allah Partisi... Siyasi boğuşmalar, siyasi partiler karşısında Allah'ın Partisi... Rüyalarınıza girer. Hayal âlemlerine girdiğimiz zaman sizi yakalarlar... Ve ben bunu size anlatmaya çalışıyorum. Allah'ın askerleri olduktan sonra kutsiler ordusu olduktan sonra, Allah'ın kulu olduktan sonra, Hz. Muhammed'in erleri olduktan sonra zaman ve mekân onları ayıramaz..."[45]

Evet, evet "Cihada her an hazır olmalıyız" diyen FG (hareketi) ekler:

"İnanan insanlar, gelecek adına ve endişe verici ciddi tehlikeler karşısında daima hazırlıklı olmalı, ihtiyat akçası gibi sıhhatlerinin, gençliklerinin bir miktarını mutlaka bu işe ayırmalı ve hayat düzenlerini ona göre dizayn edip ayarlamalıdırlar ki, her türlü gaile karşısında paniğe kapılmasın ve şaşırıp kalmasınlar.

Kur'an-ı Kerim'in bu mevzuata tergib ve teşviki vardır. '(Ey insanlar!) Onlara karşı, Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi yıldırmak üzere, gücünüzün yettiğince kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda sarfettiğiniz her şey size haksızlık yapılmadan, tamamen ödenecektir' (Enfâl, 8/60)"[46]

II.1) "Gülen Düşüncesi"nden Kareler

"Kendini tanı!"[47]

"Otoriteye başkaldırı faydalı sonuçlar doğurmaz"[48] cümlesinde özetlenilen FG "düşüncesi"nden kimi kareleri[49] hızla sıralarsak:

---

[44] Fehtullah Gülen, Asrın Getirdiği Tereddütler-4, Nil Yay., 1998, s.186-188.

[45] Fehtullah Gülen, akt. E. Poyraz, Fehtullah'ın Gerçek Yüzü, Otopsi Yay., 2000, s.81-82.

[46] Fethullah Gülen, İ-lâ-yi Kelimetullah ve Cihad, Nil Yayınevi., 1996.

[47] Delphi tapınağında yazılı idi.

i) FG (hareketi) "düşüncesi", "hakikat rejimi"yle doğrudan ilintilidir!

Örneğin "Fethullah Bey, siyasal İslâm'ın, rivayete göre ılımlı(!), 'uygarlıklar diyaloguna' en yatkın liderlerinden, 'realitenin' de önemli unsurlarından biri. Diyor ki: 'Tesettür Kur'an'ın emridir. Birileri yiğitçe çıkıp deseler ki, 'Bu Kur'an'ın emri bile olsa, Peygamber bile uygulasa, ben inançsız olduğumdan dolayı bunu kabul etmiyorum!..' Bunlar yiğitçe cehenneme mi giderler, Allah'ın affına mı mazhar olurlar bilemeyiz...' Bu, tehdit edici ifadeler çok açık: Eğer, başınızı örtmeyecekseniz, Müslüman olmadığınızı ilan edeceksiniz. Artık, Allah sizi nasıl yargılar bilinmez. Ama, ya bu dünyada kendini Allah'ın kılıcı sanan Müslümanlardan biri, yargılanmanız için sizi acilen öbür tarafa göndermeye kalkarsa? Ya da kimi güvenlik görevlileri sizi toplumsal ahlâka aykırı bulursa...

---

[48] "Gülen: İsrail'den İzin Alınmalıydı", Cumhuriyet, 5 Haziran 2010, s.11.

[49] Bkz: Birikim, No:282, Ekim 2012; Ömer Laçiner, "Cemaat Siyaset", s.19-25; Yüksel Taşkın, "Gülenciler: Dinsel Milliyetçilik ve Ulus-Aşırı Dinamiz Arasında Sıkışan Bir Hareket", s.26-32; Tanıl Bora, "Bir Hizmet Yapılıyor, Görelim Bunu", s.33-39; Ahmet Çiğdem, "Cemaat", s.40-42; Kerem Ünüvar, "Fethullah Gülen Hareketi: Yeni Muhafazakârlığın Tabana Yayılması", s.43-47; Kıvanç Koçak, "Gülen Mutlakiyetçiliği: Otoritarizm, Askerî Nizam ve Kışla Disiplini", s.48-51; Bayram Balcı, "Orta Asya, ABD ve Avrupa'da Fethullah Gülen Cemaati'nin Gelişimi", s.52-66; Martin Van Bruinessen, "Hollanda ve Gülen Hareketi", s.67-76; Yavuz Çobanoğlu, "Asena'sı Eksik Bir Hareket: Gülen Cemaati", s.77-86; Polat S. Alpman, "Rüya, Büyü, Mit: İslâmcılığın Sosyo-Politik Tahayyülü Gülen Cemaati", s.92-97; M. Fethullah Gülen, "İftiralara Hukukla Cevap Veririz Yumruk Sallayana Yumruk Sallamayız", Zaman, 10 Mayıs 2011, s.22; Gülen, "'Evet'i Desteklememiz, Kişileri Değil Yapılan İşi Takdir Meselesidir", Zaman, 24 Ağustos 2010, s.15; "Fethullah Gülen Hocaefendi: Neden Okullarda Kürtçe'nin Öğretilmesine Fırsat Verilmedi", Zaman, 25 Ekim 2011, s.18; "Fethullah Gülen Hocaefendi'den Önemli Mesajlar: Yakışıksız İddiaların Mumu Yatsıya Kadar", Zaman, 12 Ekim 2010, s.18; B. Doğan-A. Kotan, "Fethullah Gülen Geçmişi Yok Saymayıp Modernliği de Dışlamıyor", Zaman, 8 Ekim 2010, s.2; Osman Ünalan, "Hint Kanaat Önderi Mevlânâ Han: Gülen, Hz. Peygamber'in (sas) Yolunda Mühim Bir Alim", Zaman, 29 Nisan 2012, s.21; M. Öztunç, "Kürt Asimilasyonu ve Gülen Cemaati", Zaman, 9 Nisan 2011, s.22; "Gülen, Cemevlerine Sahip Çıktı", Zaman, 10 Nisan 2011, s.3; Erdem Gül, "Erbakan-Gülen Kırgınlığı", Cumhuriyet, 27 Mart 2011, s.4; Nazlı Ilıcak, "Gülen ve 28 Şubat", Sabah, 3 Mart 2012, s.21; Akif Beki, "Hocaefendi ve Otoriteye Başkaldırmak", Radikal, 6 Haziran 2010, s.6; Eyüp Can, "Müslüman Sağduyusu Yahudi Zekâsı", Hürriyet, 5 Haziran 2010, s.13; M.Y. Yılmaz, "Fethullah Hoca da mı 'İsrail Yandaşı'?", Hürriyet, 5 Haziran 2010, s.21; H. Çetinkaya, "Fethullahçı Etiği...", Cumhuriyet, 7 Ocak 2010, s.5; Yasin Ceylan, "İslâm, Nurculuk ve Fethullah Gülen Hareketi", Radikal İki, 19 Nisan 2009, s.1-4; Halil Nalçaoğlu, "Gülmeyen 'Sivil' Hareket", Radikal İki, 11 Ocak 2009, s.7.

Fethullah Bey, 'Herkes istediği gibi düşünebilir, istediği gibi yaşayabilir' diyor ve ekliyor: 'Sen profesör olabilirsin. Ama Kur'an mevzuunda, din mevzuunda ihtisasın yoksa, senin adın o mevzuda cahildir. Senin sahanda, fiziğinde, kimyanda, matematiğinde, astrofiziğinde, jeolojinde, antropolojinde ben kalkıp bir şey iddia ettiğim zaman, bana 'Sen sus be cahil!' der misin, demez misin?.. Allah aşkına, peygamber aşkına bilmiyorsan konuşma o mevzuda a be cahil!..'

Evet, 'Herkes istediği gibi düşünebilir' ama fikrini söyleyebilmek için önce, ilgili kurumdan yetki belgesi almak gerekiyor. Siz, hem sıradan bir Müslüman hem de bir fizikçi, biyolog olabilirsiniz. Eğer Kur'an'ı okurken evren, uzay veya 'yaradılış' ile ilgili bir konuda bilginizle inancınız arasında bir çelişki oluşursa, ne yazık ki, Fethullah Bey, kendi başınıza, aklınıza güvenerek karar vermenize izin vermiyor. Çünkü bu konuda yetkili değilsiniz. Hele eğer, matematikçi ya da felsefeciyseniz, salt felsefi açıdan 'varlık 'bir'dir' varsayımını kabul edemiyorsanız, küme teorisi bağlamında 'negatif sonsuzdan' söz etmek istiyorsanız, hiç şansınız yok! Dini kozmolojiyle uyuşmayan konularda susmanız gerekiyor!

Dini 'hakikat rejiminin' de Aydınlanma geleneğinden farkı burada yatıyor. Aydınlanmanın sloganı, 'Spare aude' (Kendi aklını kullanmaya cüret et) idi, 'Her şey aklın eleştirisine tabi tutulacaktır' diyerek insana her şeyi tartışma özgürlüğü tanıyordu. Liberal entelijansiyanın dayanılmaz şaşkınlığının zirve yaptığı yer de işte burası: Özne-birey, özgürlükler, nihayet demokrasi, düşüncelerinin kaynağı, Aydınlanma geleneğinin karşısında, totaliter bir hakikat rejiminin yanında yer aldılar, hem de özgürlük adına..."[50]

ii) FG (hareketi) "düşüncesi, "kutsal devlet telakkisi"yle betimlenir...

Deniz Coşan'ın, "Devletin yanında, devlete itaat içinde"[51] vurgusuyla betimlediği FG (hareketi)'nin Osmanlıcılık'tan türeyen önemli kavramlardan biri Türkiye merkezliliktir. Devlet merkezli olan bu vurgu aynı zamanda devletin bekasını her şeyin üzerinde bir değer olarak öne çıkarır.

---

[50] Ergin Yıldızoğlu, "Liberal Entelijansiyanın Dayanılmaz Şaşkınlığı", Cumhuriyet, 13 Şubat 2008, s.4.

[51] Deniz Coşan, "Tarikatlar, Cemaatler, Her Daim Politikler", Birgün Pazar, 19 Haziran 2011, s.8.

FG'nin düşünce dünyasının oluştuğu yıllarda öne çıkan siyasal kavramlardan biri olan Büyük Türkiye kavramı bu bakımdan önemlidir. Gülen'in toplum tasarımında öne çıkan kutsal devlet anlayışı onu Said-i Nursi takipçilerinden hem de diğer İslâmi oluşumlardan kısmen farklılaştırır. FG'nin kişisel olarak öne çıkmasının miladı olan 12 Eylül 1980 askeri darbesini desteklemesi ile Yeni Asya'nın bu darbeyi desteklememesi arasında esaslı bir farklılık yoktur.

Çünkü iki yapı arasında 12 Eylül noktasında ortaya çıkan farklılık birinin her ne olursa olsun AP'yi dolayısıyla Süleyman Demirel'i desteklemesinden kaynaklanmaktadır. Değişen koşullar devlete itaat ideolojisinin yeniden yorumlanmasını da beraberinde getirir. Sözgelimi iki binli yıllarda devleti kutsamaktan değil devlete saygılı olmaktan söz eder FG...[52]

iii) Tam da bunun için 1980 darbesini destekler FG (hareketi); onursal başkanlığını FG'nin yaptığı 'Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı', Gülen'in darbelere destek verdiği iddiasının gerçek dışı olduğunu söylese de![53]

"Nasıl" mı? Gayret basit; 'Son Karakol' başlıklı yazısındaki üzere![54]

iv) Ya da FG (hareketi)'nin 28 Şubat'taki marifetleri üzere!

"'FG 28 Şubat'ta ne yaptı?' mı... Şunları yaptı:

- Ordunun dönemin hükümetinden daha demokrat olduğunu söyledi.
- Refah Partisi'nden ayrışmaya çalıştı.
- 'Ben Erbakan gibi değilim, daha hoşgörülüyüm' mesajı verdi.
- En kritik günlerde Erbakan'a 'istifa et' çağrısı yaptı.
- 28 Şubat'ın egemenleriyle diyalog yollarını aradı.
- Bu arada Refahyol hükümeti devrilip yerine yeni hükümet kurulduğunda Zaman gazetesi 9 sütuna 'Hayırlı olsun. İşte kardeş kavgasına son verecek hükümet' manşetini attı.

Yani? FG direnmedi. Direnmediği gibi işbirliğine de açık durdu.

Yeni Türkiye'de...

---

[52] A. Öz, "'Altın Nesil'in Eleştirel Çözümlemesi", Radikal Kitap, no:571, 24 Şubat 2012, s.18.

[53] "Fethullah Gülen Üç Darbenin de Asıl Mağduru", Zaman, 25 Nisan 2012, s.14.

[54] Bkz: Fethullah Gülen, "Son Karakol", Sızıntı, Ekim 1980, Cilt 2, Sayı 21... http://tr.fgulen.com/content/view/10747/3.

- Ortalık 28 Şubat diye inlerken...
- Zalimler deşifre edilirken...
- Mazlumlar anılarını anlatırken...
- Herkeslere 'sen 28 Şubat'ta neredeydin' sorusu sorulurken...
- Sincan'da tankların geçtiği caddede eylemler yapılırken...
- 28 Şubat belgeselleri ekranları kuşatırken...

FG'nin 28 Şubat'ta nerede durduğu sorusu hiç sorulmuyor. 28 Şubat'a dair her şeyi açıkça konuşuyoruz, tartışıyoruz, hiçbir eksik bırakmıyoruz, her türlü anımsatmayı yapıyoruz ama nedense sözü bir türlü FG'nin duruşuna getirmiyoruz"[55] der Ahmet Hakan...

Kim bunlara itiraz edebilir? Ya da kim Gülen Cemaati'nin önde gelen ismi Hüseyin Gülerce'nin, 3 Mart 1997'de yani 28 Şubat postmodern darbesinden 3 gün sonra kaleme aldığı yazısına "Yeni durum, hayırlara kapı açabilir" başlığını koyduğunu unutup/unutturabilir?[56]

v) Burada bir parantez açıp, Doğan Özlük'ün "Özel Dosyası"nda[57] FG (hareketi) "düşüncesi"ni deşifre eden "hikmetler"i(!) aktaralım...

HİKMETLER(!)	
GÜLEN VE HAREKETİNİN 28 ŞUBAT DURUŞU İLE İLGİLİ OLARAK	- 12 Eylül darbesinden 15 ay önce Sızıntı dergisinin 5. sayısında "Asker" isimli makalesinde FG, hem askere övgüler yağdırıyor hem darbeye davetiye çıkarıyor hem de askere selam çakarak şu sözlerle bitiriyor yazısını: "Tuğa selam, sancağa selam ve onu tutan yüce başa binlerce selam..." (Yüce başın, darbenin komutanı Kenan Evren olduğunu hatırlatmak isteriz!) - Darbenin bir ay sonrasında ise yine Sızıntı dergisinin Ekim sayısında "Son Karakol" adlı makalesinde darbeye alkış tutuyor ve darbecileri imdada yetişmiş Hızır'a benzeterek "Ümidimizin tükendiği yerde, Hızır gibi imdadımıza yetişen Mehmetçiğe bir kere daha selam duruyoruz" diyerek darbeye biatını ilan ediyor. - Zaman Gazetesi, 28 Şubat darbe konseyinin seçti(rdi)ği darbe hükümetini "Hayırlı Olsun" manşetiyle karşılıyor ve daha birinci günden hayra(!) yoruyor:

[55] Ahmet Hakan, "Fethullah Gülen 28 Şubat'ta Ne Yaptı?", Hürriyet, 1 Mart 2012, s.5.

[56] Hüseyin Gülerce, "Yeni Durum, Hayırlara Kapı Açabilir", Zaman, 3 Mart 1997... http://arsiv.zaman.com.tr/1997/03/03/kose/zamandan/index.html.

[57] Platform Haber'den Doğan Özlük'ün Özel Dosyası, "Fethullah Gülen Hareketi ve Darbeler", Demokrat Haber, 17 Mart 2012...

	- Hüseyin Gülerce, 29 Şubat 2000'de köşesinde 28 Şubat'ın her anlamda hayırlı olduğunu utanmadan ve çekinmeden deklare ediyor: "Şimdi biraz şaşırtıcı gelecek; ama böyle bir hengâmede 28 Şubat her iki bakımdan da yararlı oldu. Hem içte ve dışta rahatlama sağlayacak olumlu değişimi hızlandırdı, hem de samimi, mazbut büyük İslâmi çoğunluk ile İslâm adını lekeleyen, kullanan, yüce dinimizi vahşete alet etmek isteyen zavallıları ayırdı. Hem 'Siyasal İslâm' diyenlerin gözü açıldı, hem milletimizin gözü açıldı... 28 Şubat'ın bir faydası daha oldu. 'İslâmi kesim'in mantalitesi ve ufukları değişti... 'İslâmi kesim' artık şunu anladı. Din, siyasete alet edilmemeli... Hoşgörü olmadan bir yere varılamaz. Fürüatlara takılarak tebliğde imrendirici olunamaz. 28 Şubat sürecine bir de bu açıdan bakılmalı".[58]
28 ŞUBAT DARBESİ VE FG	FG, 28 Şubat sonrası kendisiyle yapılan röportajlarda 28 Şubat kararlarına değil darbe, muhtıra dahi denemeyeceğini açık ve net bir şekilde ifade ediyor. 28 Şubat'ın en fazla bir tavsiyename olduğunu söyledikten sonra bunun 'Milli Güvenlik Kurulu Sosyal Mutabakat Metni' şeklinde algılanması gerektiğinin ısrarla altını çizip 28 Şubat'a muhtıra demenin askeri suçlamak olacağını vurguluyor: "...Dış yapısı itibariyle kararlara bakılınca bir muhtıra şeklinde de yorumlayabilir bazıları. Ben şahsen öyle yorumlamak istemiyorum. Öyle yorumlamamak için de bazı sebepler var. Bunun kitaplardaki yerini aramaktan ziyade 12 Mart muhtırasına muhatap olan insanlardan biri olarak yaşadım, gördüm. Muhtıra muhtıraydı. Doğrudan doğruya devletin dışında, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın dışında, Bakanlar kurulunun dışında, devlete tavsiye şeklinde değil, doğrudan doğruya bazı şeyler gönderdiler ki, devlet tecrübesi olan Cumhurbaşkanı devleti devretti. Bu millet, avam halk bile muhtıranın ne olduğunu gördü. Oysa burada belli ölçüde MGK'yla, Dâhiliye Vekili ve Hariciyeden insanlar var. Devletin başındaki insan başbakan var. Oturuyorlar bunlar aralarında konuşuyorlar, Türkiye'nin bir krize doğru kaydığını müzakere ediyorlar. Bazı aşılmaz problemler ve ileriye matuf endişe verici bazı şeylerin söz konusu olduğu kararına varılıyor ve sonrasında ortaya bir tavsiyename çıkıyor. Bir tavsiyename diyoruz. Bu tavsiyenameye orda herkes imza atıyor, bir ikisi de sonra atıyor. İmzayı geciktirmede kendi açılarından bir mülahazalan olabilir... Burada tavır koymadan daha ziyade, Jean Jacques Rousseau mülahazasıyla yaklaşacak olursak Güvenlik Kurulu İçtimai Mukavelesi denebilirdi. Yakışıksız bir şey oldu ama karşılıklı oturup bazı şeyleri görüşmüşler ve mukaveleye imza atılmış. Bu mukavelede ele alınan tavsiye kararlarını bu açıdan ben şahsen muhtıra şekliyle algılanmasını telif edemiyorum. Niçin bu işin üzerinde bu yorumlarla duruluyor, askeriye muhtıra verdi diye suçlanıyor? Ben bunu yanlış buluyorum".[59]

[58] http://arsiv.zaman.com.tr/2000/02/29/yazarlar/11.html.

[59] Samanyolu TV, Osman Özsoy ve Mim Kemal Öke ile, 29 Mart 1997.

"28 ŞUBAT KARARLARI İÇTİHATTIR VE İÇTİHAT EDENLER DE DÜŞÜNCELERİNDE MASUMDURLAR"!	Yine aynı dönemde MGK kararlarını dayatanların sorumluluk bilinciyle hareket ettiklerini, bu nedenle yaptıklarından dolayı masum olduklarını, hatta bu kararlara içtihat mantığıyla da yaklaşılabileceğini, isabet ettilerse iki sevap etmedilerse bir sevap alacaklarını ifade ediyor Gülen: "Soru: MGK kararlarının siyasetteki yeri nedir sizce? Cevap: ...Mesela şimdi onlar da şöyle düşünüyorlarsa, biz burada milli güvenlik, milletimizin güvenliğini şayet koruma mevkiinde bulunuyorsak ister gerçekten öyle olsun ister bizim içtihatlarımıza, algılamalarımıza göre şu gelişmelerde rejim için şayet bir tehlike ise bizim sorumluluğumuz altındadır bunlara müdahale etmek. Müdahale etmediğimiz zaman tarih önünde suçlu oluruz mülahazasıyla hareket ediliyorsa meseleyi böyle algılıyorsa bana göre onlar masumdurlar. Eğer işin içinde bir hata varsa bu içtihat hatasıdır. Hatta fakihlerin mülahazasıyla da yaklaşılabilir, içtihattaki hatalar bir sevap kazandırır, isabet olursa iki sevap kazandırır mülahazası".[60]
"28 ŞUBAT İLE UÇURUMDAN GERİYE DÖNÜLMÜŞTÜR"	"Fakat tıpkı bir kangren olmuştu... Buna neşter vurma manasında bir şey yapıldı. Birdenbire böyle kaoslu bir durumdan, nizama, intizama, ahenge geçilmesi elbette pek mümkün değil. Fakat şu anda bir uçurumdan geriye dönülmüştür. Dilerim inşallah, birileri çıkıp içinden zor sıyrıldığımız o fasit dairenin içine milleti bir daha çekmez".[61]
"ASKER ANAYASANIN GEREĞİNİ YAPIYOR ÜSTELİK SİVİLLERDEN DE DAHA DEMOKRATTIR"	FG, askerlerin anti demokrat olmadıklarını, anayasanın gereğini yaptıklarını, çok mantıklı davrandıklarını, hatta sivillerden daha demokrat olduklarını sözü hiç dolandırmadan apaçık ifade ediyor: "Askerlerimiz bir yönüyle yaptıkları bazı şeylerden ötürü bazı çevrelerce, belki antidemokratik davranıyor sayılabilirler... anayasanın kendilerine verdiği şeyleri yerine getiriyorlar. Hatta dahası, ben zannediyorum, onlar, bazı sivil kesimlerden daha demokrat. Biraz evvel arz ettiğim mülahazalar açısından herhâlde onların temsil ettikleri kuvvet şu partiler arasında birbirini istemeyen insanların elinde olsa bir gece hızlı bir baskınla gelirler hasımlarını bertaraf ederler onun yerine otururlar. Kuvvet ellerinde olduğu hâlde. Fakat çok mantıki davranıyorlar. Çok muhakemeli davranıyorlar... His öne çıkmıyor burada ve kuvvet, güç gösterisi şeklinde öne çıkmıyor. Bana demokraside daha dengeli geliyorlar, o açıdan..."[62]
"ASKER MGK'DA İNSAFLI VE DEMOKRATİK BİR TAVIR TAKINDI"	Aşağıdaki mülakatında görüldüğü gibi FG 28 Şubat kararlarından sadece bir ay sonra askerin tavrını şiddetle savunuyor. 'Eğer kötü niyetli olsalardı oturup da meseleyi altı saat boyunca konuşmazlardı, yumruğu masaya vurup bu iş böyle olacak der, çıkarlardı' diyor. Bu nedenle askerin çok yumuşak ve insaflı davrandığını, anti demokratik yollara başvurmadığını ısrarla vurguluyor FG. "Askeriye gerçi gücü temsil ediyor. Gücün temsil edildiği yerde mantık, muhakeme tam kıvamına da ulaşmayabilir. İsteselerdi orada bu böyle olacak diyebi-

[60] Kanal D, Yalçın Doğan'a Verdiği Mülâkat, 16 Nisan 1997.

[61] Yasemin Çongar'la Röportaj, Milliyet, 31 Ağustos 1997.

[62] Kanal D, Yalçın Doğan'a Verdiği Mülâkat, 16 Nisan 1997.

[63] Samanyolu TV, Osman Özsoy ve Mim Kemal Öke ile, 29 Mart 1997.

	lirlerdi. Oturup orada meseleyi altı saat müzakere etmezlerdi. Demek ki, devlet başkanının huzurunda meseleye çok yumuşak ve insaflıca yaklaştılar. Orada bir kısım tavsiye kararlarını ortaya koydular. Bu süre içinde tatbikini devlete bıraktılar. Yani demokratik yollardan problemler çözülsün istediler. Antidemokratik mücadelelere başvurmayı düşünmediler. Ben bunu böyle algılıyorum".[63]
"MGK ANAYASAL BİR KURUMDUR VE ANAYASANIN GEREĞİNİ YAPIYOR"	Gülen; MGK'nın gökten zembille inmediğini, anayasal bir kurum olduğunu, kanun dışı bir iş yapmadığını ve yaptıklarının anayasanın bir gereği olduğunu çok net söylüyor: "Fakat şurası da bir gerçek ki milli güvenliğin hâli hazırdaki konumu anayasal bazı esaslara dayandırılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu her şeyi aşarak, kanunları aşarak, parlamentoyu aşarak, anayasayı aşarak kendi kendine o konuma yükselmemiş, oraya gelip oturmamış ve millete karar yağdırmıyor yani, anayasal bir müessesedir. Anayasal bir müessese, anayasanın gerektirdiği yerde kendi konumunun gerektirdiği şeyleri yerine getirmeyi düşünür".[64] Burada daha ilginç olan bir başka nokta ise 1998'de FG'nin onursal başkanı olduğu Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı tarafından kendisine "hoşgörü ödülü" verilmek istenen ancak bunu reddeden dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, FG'nin bu demecinden sadece 22 gün önce (25 Mart 1997) MGK kararlarıyla ilgili olarak ilk kez konuştuğunda neredeyse aynı ifadeleri kullanıyordu: "MGK anayasal bir kuruluştur. Burada alınan kararlar, herkesin riayet etmesi gereken kararlardır". Bu bir tesadüf müdür yoksa ağız birliği midir?
"ASKERİ DARBELER KİMİ ZAMAN GEREKLİDİR"	FG, Ali Ünal'ın veya diğerlerinin iddia ettiği gibi darbelere karşı olmadığını, darbeleri büsbütün reddetmemek gerektiğini, darbelerin çok da isabetsiz olmadığını yoruma mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Üstelik ülke olarak mevcut iyi hâlimizi(!) bile 12 Eylül darbesine borçlu olduğumuzu söylemekten çekinmemektedir: "Ama bazı durumlar olmuştur ki askeri müdahalelerin neşter vurması söz konusu olmayınca belki o kangren bertaraf edilememiş, o kanser aşılamamıştır. Türkiye'yi 12 Mart muhtırasına götüren dönemleri biliyorum. O dönemde gadre uğrayanlardan birisiyim. 12 Eylül dönemini de çok iyi biliyorum. Devlet memuruydum, vazu nasihat ediyordum. Herkes belli bir hevesin zebunu Türkiye'yi bir yerlere çekmek istiyorlardı. Ve çekilmişte olabilirdi 12 Eylül'de. Türkiye bir ejderin ağzına atılmış olabilirdi. Ve şimdi biz Asya'daki o devletler gibi perişan, derbeder, yıkık-dökük Rusya'nın vesayetinde bir hâle gelebilirdik. Bu açıdan askerî müdahaleleri bütün bütün yadırgamak, bütün bütün isabetsizdir demek doğru değildir ama acaba demokrasi içinde askeri güç o dönemde anarşiyi aşamaz, kargaşanın önüne geçemez miydi? Terörü bertaraf edemez miydi? Bunları geleceğin sosyologları, felsefî tarihçileri değerlendirecek, hükümlerini verecek, yanlış iş yapanları efkar-ı ammede mahkûm edecekler. Tarih de mahkûm edecek onları. O bakımdan o hususlara girmek istemiyorum".[65]

[64] Kanal D, Yalçın Doğan'a Verdiği Mülâkat, 16 Nisan 1997.

[65] İnter Star TV, 6 Temmuz 1995.

'ASKER MUHTIRA VERDİ' DEYİP ASKERİN GÜNAHINA GİRMEYİN"	FG 28 Şubat'ta askerin muhtıra verdiğini söylemenin askerin günahına girmek olacağını, görünürde böyle bir şey olmadığını, ihtimaller üzerinden ise konuşmamak gerektiğini söylemektedir: "Fakat insanların müzmeratına (günahına) girerek onları bir şeye mahkûm etmek doğru değildir. Muhtemellere hüküm bina etmek suizan kapısını açar. Ve muhtemellerle mahkûm edilmedik insan kalmaz. Bu açıdan buna muhtıra denmez. Muhtıra bir gücün başka bir tarafta iş yaptırması, birine karşı açıktan açığa bu yapılsın şeklinde tavır koymasıdır".[66]
"DARBELER HEP KÖTÜ NİYETLİ OLMAMIŞTIR FAKAT DARBECİLİK BİR UZMANLIK ALANIDIR"	FG darbelerin her zaman kötü niyetle yapılmadığını, darbenin kimi zaman bir gereklilik olduğunu, fakat herkesin darbe yapma becerisi olmadığını, bunun bir uzmanlık alanı olduğunu, ancak zamanının ve zemininin iyi hesaplanması gerektiğini şu sözlerle ifade ediyor: "*Darbeciler hep su-i niyetli (art niyetli) olmamışlardır. Güzel şeyler olmuştur.* Fakat darbede çok önemli kayıplar da olmuştur. Bunların başında demokrasi inkıtaa uğramıştır. Bir sürü tecrübe, birikim heba olmuştur. O ölçüde tecrübe ve birikime sahip olmayan insanlar başkalarından beslenmek, sistemi çürütmek hevesine sahip olmuşlar. *Oysaki bu da bir uzmanlık sahasıdır.* O açıdan darbe tam bir çözüm değildir. Darbe, çaresizlikte hekimin neşteri gibi, komplikasyonları da nazar-ı itibara alınarak yapılan bir mualecedir (tedavidir), Arap atasözü vardır. 'Dağlama en son çaredir'. Bütün mualeceler kullanılır, en son demir kızdırılır, basarlar. Bu bir yönüyle kader-denk noktasında bir değerlendirmedir. Bu götürebilir de, yerinde bırakabilir de".[67]
"ASKERDEN YANA HİÇ ENDİŞENİZ OLMASIN"	28 Şubat kararlarından bir ay sonra Gülen, Türk milletinin asker millet olduğunu, asker ve askerliğin bütün benliğimizi kuşattığını, bu nedenle askeri bağrınıza basmanız gerektiğini ve askerden yana hiçbir endişeye kapılmamak gerektiğini şu sözlerle açıklıyor: "Türk milleti asker bir millettir. O kadar askerle bütünleşmiştir ki yeri geldiğince Malazgirt'ten Çanakkale'ye, Çanakkale'den Kıbrıs'a uzanan çizgide askerlik vakası bütün şuuraltınızı etkilemiştir. Bugün de Güneydoğu'da seve seve canlarını vererek şehid düşen askerlerimiz vardır. Bunlar milletimizin askere olan manevi bağlarının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Kim ne derse desin asker millet, askerini sever, bağrına basar ve o asker ocağına peygamber ocağı nazarıyla bakar. Kimsenin hiç endişesi olmasın".[68]
"ASKER HİÇBİR ZAMAN DİNDARLARA KARŞI OLMAMIŞTIR"	Gülen; askerin hiçbir zaman dine ve dindarlara karşı olmadığını, bu konuda askeri oyuna getirmek isteyenlere karşı askerin çok uyanık ve bilinçli olduğunu, kendisinin askere inancının ve güveninin tam olduğunu ve hayatı boyunca askerin dine karşı olmadığını göstermek için çabaladığını açık açık söylemektedir: "Soru: Orduya sızmaya çalıştığınız iddialarına cevabınız ne olacak? Cevap: Hayatımda hiçbir zaman orduya ters, ordu aleyhinde ve ordunun kabûllerine aykırı bir faaliyetim olmamış ki, orduyu faaliyetlerime engel görerek,

[66] Samanyolu TV, Osman Özsoy ve Mim Kemal Öke ile, 29 Mart 1997.
[67] Samanyolu TV, Osman Özsoy ve Mim Kemal Öke ile, 29 Mart 1997.
[68] Samanyolu TV, Osman Özsoy ve Mim Kemal Öke ile, 29 Mart 1997.

	ona sızmaya çalışayım. Asıl, Din'in her türlü tezahürüne karşı çıkıp, lâikliği ve Atatürkçülüğü dinsizlik şeklinde takdim edip, kendi emelleri istikametinde kullanmak isteyenler, ordunun lâiklik ve Atatürkçülük konusundaki hassasiyetini istismarla, onu bu ülkenin dindar ve vatansever evlâdlarına karşı kışkırtmaya çalışıyorlar. Ordu, ilki bizzat ordunun komutanını, genelkurmay başkanını müebbed hapse mahkûm edecek bir cunta hareketi olarak, Cumhuriyet tarihinde üç defa idareye müdahalede bulunmuş, fakat her müdahale sonrasında hiçbir zaman Din ve dindarlar aleyhinde, kendisini Din aleyhinde kışkırtanların istekleri istikametinde bir uygulamada bulunmamıştır. Asıl tehlike, ordu ile bağrından çıktığı milletimizi ve onun mukaddeslerini karşı karşıya getirme çalışmalarındadır. Ordunun bunun şuurunda olduğuna inancım tamdır".[69] "Ordumuzu bu milletin varlık ve bekasının her zaman en birinci şartı saymış benim gibi bir insan için, bu tür müessif hadiselerden daha kahredici bir şey olamaz. Ordu, bu milletin dinine, inancına, asli değerlerine karşı gibi gösterilmek istenmektedir. Bu tür çalışmalara karşı zaman zaman düşüncelerimi ifade etmişimdir. Bu müessesenin dinin karşısında olmadığını göstermek ona karşı saygısızlıksa ne diyeceğimi bilemiyorum".[70]
"BEN KİM OLUYORUM Kİ ORDUYA KARŞI GELEYİM"	FG ordu ile arasında bir gerginliğin olmadığını, kendisinin askeri çok sevdiğini, hatta asker olmak istediğini; eğer askerin bir rahatsızlığı söz konusu ise bunun askerden değil kendisinden kaynaklandığını, askerin laiklik ve cumhuriyet noktasında çok hassas olduğunu ve bu nokta da haksız sayılmadığını ifade ediyor: "Bir kere orduyla aramızda bir gerginlik olduğunu kabul etmiyorum. Ben kim oluyorum ki böyle gaziler evladı şehitler namzedi bir orduyla arasında gerginliğe hak versin. Burada orduya karşı saygı duyuyorum derken de bazıları acaba mülahazası ne diye aklına gelebilir. Ama benim atalarım asker. Edirne'de Bulgara karşı savaşan Şükrü Paşa özbeöz benim dedem. Ailemde hep asker kahramanlıkları duydum. O kahramanlık yanının etkisiyle okuyup asker olayım diye düşünmüşümdür. Askere karşı bir sevgim var. Bir rahatsızlık varsa o benim bazı tavırlarımdan kaynaklanmış olabilir. Ordu bazı konularda hassastır, duyarlıdır. Onlar da zamanın ve kendi bildiklerinin tesirlerinde bazı yorumlar yapıyorlardır. Onlar laiklik ve cumhuriyet gibi hassas konularda vazifeleri ve sorumlulukları gereği daha fazla hassas olma durumundadır. Bazı manipülasyonlar bu hassasiyete çarpınca böyle şeyler olabiliyor".[71]
"CUMHURBAŞKANI DEMİREL DE SORUMLULUĞUNUN BİLİNCİNDEDİR"	Görüldüğü gibi FG MGK'nın üç sacayağından birini oluşturan askerin 28 Şubat'ta hiçbir kabahatinin olmadığını ifade etmekte ve her yaptığını onaylamaktadır. Diğer sacayağını oluşturan ve MGK'ya da başkanlık eden dönemin cumhurbaşkanının da sorumluluğunun bilincinde olduğunu ve ona güvendiğini ifade ederek bütün suçu, günahı ve kabahati diğer sacayağını oluşturan REFAHYOL hükümetine yıkmaktadır:

[69] Aksiyon, No:183, 6 Haziran 1998.

[70] Show TV, Reha Muhtar'la Ana Haber Bülteni, 22 Haziran 1999.

[71] Milliyet, Özcan Ercan'la Röportaj, 5 Nisan 1998.

	"...Ben Türk toplumuna tavsiyede bulunma durumunda, konumunda değilim, ama düz bir vatandaş olarak hislerimi ifade etmede de bir beis görmüyorum. Sayın Cumhurbaşkanımız bu mevzuda kendi sorumluluklarının şuurundadır. Zannediyorum dengeye çok hizmetleri olacaktır".[72]
"DARBENİN GENELKURMAY BAŞKANI KARADAYI'YA HOŞGÖRÜ ÖDÜLÜ"	FG hareketi, kendisini kurtarmak için ne yapacağını şaşırmış vaziyettedir o dönemde. Darbecilerin gözüne gireceğim, onların hışmından kurtulacağım diye; darbe yapmış silahlı bir yapının başındaki isme hoşgörü(!) ödülü vermeye kalkıyor. Fakat Gülen hareketin onurunu(!), yine darbeci generalin kendisi hoşgörü ödülü teklifini reddederek kurtarıyor: "Kaya, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'ya, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfi'nın Yılın Hoşgörü Ödülü'nü vermek istediğini de Çevik Bir'e söyledi. Bu talep de reddedildi".[73]
"DARBENİN KOMUTANI ALMADI ÖDÜLÜ, O ZAMAN BAŞKOMUTANA VERELİM"	Darbenin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfi'nın hoşgörü ödülü teklifini reddetse de Gülen hareketinin o müthiş azmini (!) kırmaya muvaffak olamaz. Madem darbenin komutanı ödülümüzü kabul etmedi, biz de bu ödülü Başkomutana vermezsek namerdiz, derler ve başarılı da olurlar. Başkomutan Demirel, toplantıya katılmakla ve ödülü almakla marjinal(!) düşüncelere bir mesaj vermiş oluyormuş, engin tecrübeleriyle birlik mesajı veriyormuş ve burada sarf ettiği sözler özel anlam taşıyormuş: "Sayın Cumhurbaşkanı da teşrifleriyle bunun altını çizdi. Kamu vicdanına mutabık davrandı ve milletin sesine tercümanlık yaparak cumhurun reisi olduğunu bir kere daha fiilen gösterdi. 'Ülkemde yaşayan kim olursa olsun, kuzeylisi, doğulusu, batılısı hangi etnik köken, inanç ve mezhepten olursa olsun hepinizi kucaklıyorum' sözü marjinal düşüncelere bir cevap niteliği taşıyordu. Engin tecrübeleriyle huzursuzlukları aşmasını bilen Cumhurbaşkanımız uzlaşmaya devletin de taraf olduğunun altını tekrar tekrar çizmiş oldular. Cumhurbaşkanımız, 'İbret dolu, ders dolu bir geceydi. Bu plaketi ülkenin bölünmez bütünlüğüne, Türk milletinin mutluluğuna verilmiş sayıyorum. Çünkü ben Türk devletini, milletin birliğini, bütünlüğünü temsil ediyorum' sözleri özel bir anlam taşıyordu".[74]
"DEVLETÇİLİK VE ASKERE OLAN GÜVEN SARSILMAMALI"	FG 28 Şubat darbesinin bir ay sonrasında Samanyolu'ndaki mülakatında Susurluk olayına da değiniyor. Gülen devletin bir hatası söz konusuysa üzerine gidilmeli ancak devleti, devletçiliği delmemeli diyor ve askere, güvenlik güçlerine ve meclise olan güveni sarsmamalı, diye ekliyor: "Susurluk meselesi bir ayıptır. Bunun üzerine gidilmeliydi. Fakat üzerine gidilirken aynı zamanda düşünülmeliydi. Devletin de içtihat hataları içinde bulunan bir hadiseyse, o hadise teşhir masasına yatırıldığında devleti, devletçiliği, devlet mülahazasını da delme söz konusu olabilirdi. Bu meselenin açıktan açı-

[72] Kanal D, Yalçın Doğan'a Verdiği Mülâkat, 16 Nisan 1997.

[73] Nazlı Ilıcak, Her Taşın Altında "The Cemaat" mi Var?, Doğan Kitap, 2012, s154.

[74] Zaman Gazetesi, 27 Aralık 1997, http://tr.fgulen.com/content/view/2599/11/.

	ğa yürütülmesi iyi bir devletçilik anlayışıyla telif edilebilir miydi? Bunun temelinde bizim milli birliğimize, milli bütünlüğümüze devlet telakkimize eğer dokunacak bazı şeyler varsa, bu kapı aralanmamalıydı. O kapıdan girilince şayet askere olan güvenimiz sarsılacaksa, güvenlik kuvvetlerine olan güven sarsılacaksa, meclise olan güven sarsılacaksa, insanlara olan güven sarsılacaksa bunun üzerine biraz daha farklı bir yöntemle gidilmeli ve mesele çözülmeliydi".[75]
MEDYA HEM SAVCI HEM HÂKİM GİBİ DAVRANMAMALI	Bugün kendisinden olmayan her kişiyi, her davayı, daha işin başında savcıdan, hâkimden ve en önemlisi halktan ve haktan önce mahkûm edip idam sehpasına yerleştiren Gülen hareketi mensupları ve medyası; Susurluk olayında medyanın haddini bilmesi gerektiğini, bir savcı ve hâkim gibi olayların üzerine gidip devletin kurumlarını zedelememesi gerektiğini söylüyordu. Askerin çok vatanperver olduğunu ve onun böyle devleti sarsabilecek bir işe girişebileceğini sanmadığını, bu iddiayı çok basit gördüğünü de eklemeyi ihmal etmiyordu: "Ta başından itibaren medyanın her şeyi apaçık en ince noktasına kadar deşeleyip, iddianamesine yerleştiren bir savcı gibi bu işin üzerine gitmesine hakkı var mıydı? İyi bir devletçilik mülahazası içinde bu tasvip edilen bir şey midir? Suçlular ortaya çıkarılmalı ve ceza verilmeliydi. Medya savcı olmamalıydı, hâkim olmamalıydı. Vatanperver insanların böyle önemsiz basit mülahazalardan dolayı devletin temelini sarsabilecek, devlet mülahazamızı delebilecek teşebbüslere gireceğine ihtimal vermek istemiyorum".[76]

vi) Takiyyeci FG (hareketi) düşüncesi pragmatiktir; "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın" çıkarcılığından malûldür; buraya kadar işaret ettiklerimizde görüldüğü üzere...

Örneğin FG, türbanın dinin ön koşulları arasında olmadığını vurgusuyla, "Türban dinin önkoşulları arasında değil. Her konu konsensüs ile yapılmalı" der...[77] Daha önce "Başörtüsü teferruattır" diyen ve türbanın dinin olmazsa olmazlarından olmadığını söyleyen FG, "Vuslat Muştusu" başlıklı yapıtında[78] da, "Hiçbir Müslüman başörtüsünü Kelime-i Şahadet'le bir saymamalıdır" deyip, başörtüsünün dinin açık emri olmakla birlikte muamelat kısmına ait bir farz olduğunu belirtir![79]

---

[75] Samanyolu TV, 29 Mart 1997.

[76] Samanyolu TV, 29 Mart 1997.

[77] "Gülen: Konsensüs Yapılmalı", Milliyet, 24 Temmuz 2008, s.19.

[78] Fethullah Gülen, Vuslat Mustuşu, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., 2008.

[79] "Başörtüsü, Kelime-i Şahadet'le Bir Değildir", Milliyet, 8 Haziran 2008.

vii) *Nihayet FG (hareketi) ABD yalakasıdır...*

Örneğin FG, 'The Wall Street Journal'a demecinde, İHH'nin İsrail ile anlaşmaya varmadan böyle bir işe kalkışmasını, "Otoriteye karşı gelmenin işareti ve bunlar yararlı şeyler değil. Gördüklerim çirkin şeylerdi" sözleriyle değerlendirir![80]

Toparlarsak: Mehmet Ali Gökaçtı'nın, "80 sonrasının liberalleşen Türkiye'sinde, birey odaklı olmaları ve toplumsal kurtuluşu bireyin kurtuluşu üzerinden sağlayacaklarına inanmaları dolayısıyla, Nakşibendîliğin ve Nur Cemaati'nin ama özellikle FG cemaatinin büyük bir hamle yaptığı söylenebilir. Bu gruplar, öncelikli olarak iddia edildiği gibi devleti ele geçirmekten ziyade, Sufi geleneğiyle bütünleşen medya grupları vasıtasıyla, kişisel kimliği ve bilinci dönüştürmek suretiyle gündelik hayatı yeniden inşa etmeyi amaçladılar. Bir başka şekilde söylemek gerekirse, siyasal kimliğin oluşumunda mikro düzeydeki girişimler yoluyla makro yapıların uzun vadeli olarak etkilenmesi amaçlanıyordu"[81] diye betimlediği FG (hareketi) düşüncesini ihya eden gerçeğin ardında Ahmet İnsel'e göre şunlar yatıyor:

"Askerler, 80 sonrasının kurumlaşmasını komünizmin en büyük tehlike olduğu inancıyla yaptılar. Türk İslâm sentezi kadrolarıyla, Aydınlar Ocağı'yla ittifak kurdular. Eğitim ve içişleri bakanlıkları, Türk İslâm sentezi çevrelerinin denetlediği kadrolara verildi. Çiçek ve Aksu bu kadrolardandır. Önce eğitimde oldu bu. Üniversitelerde aykırı unsurları temizlemek için YÖK kuruldu. YÖK başkanları değişti ama YÖK'ün fonksiyonu hiç değişmedi. YÖK başkanları YÖK'ün kuruluş fonksiyonunu en son başkana kadar istisnasız tıkır tıkır yerine getirdiler.

Devlet kadroları milliyetçilerle doldurulmuştu zaten. Şimdi Türk İslâm sentezcisi kadrolar devlette yönetici ve seçiciler. Nitekim Milli Eğitim'de Alevilerin Sünni İslâm içinde nasıl misyonerce eritilmeye çalışıldığını görüyoruz. İçişleri Bakanlığı'nda da aynı kadrolaşma var. Poliste FG çevresinin kadrolaşması var. Adalet Bakanlığı'na da kısmen girdiler. Ve askerler, denetim elimizden gidiyor endişesiyle bunları 28 Şubat'ta biraz temizlemeye kalktılar. Çünkü kendi yarattıkları ucubeden korktular.

---

[80] "İsrail'den İzin Almalıydılar", Hürriyet, 5 Haziran 2010, s.22.

[81] M. Ali Gökaçtı, "XXI. Yüzyılda Tarikat ve Cemaatler", Radikal İki, 6 Nisan 2008, s.7.

Fethullahçılar derin devletin yarattığı ucubedir. Evet. Çok açık bir biçimde 1970'lerde desteklenen ve 1980'lerde güçlenmesi için adımlar atılan bir mekanizma bu. Desteklenenler arasında sadece Fethullahçılar yok. Türk İslâm sentezinin başka unsurları ve başka tarikatlar da var. Bu çevreler kendileri için çalışır hâle geldikleri için şimdi askerlerle çatışıyorlar. Bunların hepsi milliyetçidir. FG milliyetçidir. Komünizmle mücadele derneklerinde yetişmiş ve siyasallaşmış bir kişidir. 1960'ların komünizmle mücadele derneklerinin ürünüdür Gülen. Bakın... Derin devlet, kendi denetimi altında oldukça her şeyi makbul görür. Bir şey onun denetimi dışına çıktığı anda tehdit unsuru hâline gelir. Gülen'in 'Altın nesil yetiştireceğiz' diye bir iddiası var. Burada bir Müslüman Türk elitizmi söz konusu. Aynı Cizvit papazları gibi... 'Biz okullarda altın nesil yetiştireceğiz. Sonra bu elit nesille dünyaya hâkim olacağız, dünyayı yöneteceğiz' düşüncesi bu".[82]

III. AYIRIM: FG (BİR SERMAYE) HAREKETİ

"Ger tu demdirêjî bi rûçik bî,
tê kesayetîya xwe jî,
ya di binê wê de ji bîr bikî."[83]

FG (hareketi)'nin en önemli (ve çoğunlukla da gözden kaçırılan!) özelliği bir sermaye hareketi olmasıdır.

"İslâmcı sermaye"nin, özelde de onun en güçlü parçası Fethullahçıların ulaşmış olduğu düzey, küresel sermaye merkezinde FG (hareketi)'ye özel bir konum kazandırmaktadır.

İslâm ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de 'İslâmi sermaye' kendisini kapitalist sistemin bütün kurallarına uyarlıyor. Örneğin, borsa sistemine girmek, bankacılığın faiz sitemine uyum sağlamak, serbest piyasa ekonomisinin kurallarına göre çalışmak ve özelleştirmeyi çok açık olarak desteklemektedirler. Bu bahiste başlıca örgütlenmeler olarak MÜSİAD (Müsta-

[82] Neşe Düzel, Ahmet İnsel ile Söyleşi, "Fethullahçıları Derin Devlet Yarattı", Taraf, 14 Ocak 2008, s.11.

[83] "Uzunca süre maske takarsan altındaki kişiliği de unutursun" (V For Vendetta).

kil Sanayici ve İşadamları Derneği) ve Dünya Ticaret Köprüsü organizasyonunu gerçekleştiren TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu) FG (hareketi)'nin önemli koçbaşlarıdır.

İrili ufaklı binlerce kapitalisti kapsayan bu örgütlenmelerin belirgin ve ortak yanı İslâmi-muhafazakâr dünya görüşüyle FG (hareketi)'ye bağlılıklarıdır.

1990'da kurulan MÜSİAD 2008 yılı itibarıyla 3000 civarında üyeye sahip ve bu patronların kontrolündeki şirketler 28 ile yayılmış 10 binden fazla işyerinde toplam olarak GSMH'nin %6 ila 8'lik bir kısmını üretiyor ve ihracatın da %11,5'ini gerçekleştiriyordu.

Fethullahçı cemaatin işadamı örgütlenmesi olarak bilinen TUSKON ise 2005 yılında kurulmuştu ve 80 ilde faaliyet gösteren 12 bin üyeye sahipti. TUSKON'un GSMH ve ihracat payına ilişkin bir veri bulunmuyorsa da, Dünya Ticaret Köprüsü'nde bu işadamlarının kurduğu ticari bağlantıların toplam hacminin 7 milyar doları aştığı söyleniyordu.

MÜSİAD ve TUSKON'un yanı sıra benzer profile sahip bir başka işadamı örgütlenmesi de 1998'de kurulan ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği). ASKON kendi iddiasına göre toplam 2,5 milyar dolarlık sermayeyi kontrol ediyor ve 125 bin işçi çalıştırıyordu.[84]

Söz konusu verilerin bugünkü konumunu varın siz tahayyül edin...

Ayrıca bir dönem FG'nin en yakınındaki isimlerden olan Nurettin Veren'in, hareketin parasal gücünün 25 milyar dolar olduğu iddiasını komik bulup, "Bu rakam söyleyenlerin kafasında büyük bir rakam. Oysa 25 milyar dolar ne ki. Gücü Vatikan'dan en az iki kat güçlüdür"[85] demesini de anımsatmadan geçmeyelim...

The New Republic'de yayınlanan 'Global İmam' başlıklı, Suzy Hansen imzalı bir makale için cemaatle ilgili 'Amerikan medyasında çıkan en kapsamlı yazı' diyebiliriz. Hansen, FG'nin dünyanın çeşitli yerlerindeki taraftarlarının sayısını 5 milyon olarak verirken; "harekete finansal bir profil çizmekte zorlandığı" vurgusuyla ekliyor:

---

[84] Levent Toprak, "'İslâmcı' Sermaye ve Fethullah Gülen Cemaati /1", Marksist Tutum, No: 52, Temmuz 2009.

[85] İlhan Taşcı, "Dünya İçin Tehlike", Cumhuriyet, 29 Haziran 2008, s.6.

"Doğrudan harekete organik olarak bağlı kurum ve kuruluşlarla ilgili çok şey öğrendim. 1983 yılında kurulan Kaynak Holding, 15 ülkede teknolojiden inşaata kadar birçok sektördeymiş. Gülen'in kasetleri, geçmişte NT isimli zincirde satılırmış; bugün (2010 yılında) Türkiye genelinde 110 NT varmış. Doktorasını cemaat üzerine yapmış sosyolog Joshua Hendrick, hareketin ana fikri ekseninin Akademi olduğunu söylüyor.

'Zaman', 'Aksiyon' ve 'Samanyolu', 'Feza Medya Grubu'ndaymış. Bank Asya ve TUSKON ise 'Gülen'den alınan ilhamla' kurulmuş. University of Houston'dan sosyolog Helen Ebaugh, Gülenist'lerin maaşlarından %5-20 arasında bir miktarı hareketin hayır projelerine harcadığını anlatıyor. Yılda 3,5 milyon dolar veren de, çok cüzi katkılarda bulunanlar da varmış. Cemaatin 100 ülkede 1.000 okulu var deniyor ancak yazar bir türlü gittiği okulları kimin yaptırdığını öğrenemiyor. Aldığı cevap her zaman 'Bir hayırsever' ya da 'Bir Türk işadamı' oluyor..."[86]

FG (hareketi) hakkında Şahin Alpay, "Gülen hareketine artık cemaat değil, dinsel akım demeliyiz... Cemaat sayesinde Türkiye tanınır oldu. Gülen hareketi eğitim ve ticaret hareketidir. 'Para Kazanın' Gülen'in çok önemli bir telkinidir"[87] derken; ABD'deki düşünce kuruluşlarından 'Uluslararası ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde (CSIS) FG hareketinin amaçları ve işleyişine yönelik toplantıya konuşmacı olarak katılan ABD-deki Houston Üniversitesi'ne bağlı 'Gülen Enstitüsü' Yönetim Kurulu Üyesi Alp Aslandoğan hareketin milyonlarca üyesi olduğunu ve ileride Türk halkının azımsanmayacak bir bölümüne yayılabileceğini belirtti.

Hareketin 80'li yıllardan sonra "transnasyonal" bir boyut kazandığını söyleyen Aslandoğan, bir merkezden yönetilmediğini ve hiyerarşik bir yapısı olmadığını ileri sürdü. Gülen hareketinin eğitim, medya, sağlık sektörü, meslek ve iş dernekleri gibi faaliyet alanları bulunduğunu ifade eden Aslandoğan, harekete bağışlar yoluyla mali kaynak yaratıldığını belirtti. Aslandoğan tüm üyelerden mali ya da farklı katkılar beklediklerini, bazı işadamlarının yıllık gelirlerinin %5, 10 ya da 15'ini bağış olarak verdiğini anlattı.[88]

---

[86] Aslı Aydıntaşbaş, "Amerikan Gözüyle 'GLOBAL İMAM'", Milliyet, 15 Kasım 2010, s.15.

[87] E. Başaran, "'Para Kazanın' Gülen'in Çok Önemli Bir Telkinidir", Radikal, 20 Şubat 2012, s.8-9.

[88] E. Poyrazlar, "Aslandoğan: Gülen Hareketi Yok Edilemez", Cumhuriyet, 19 Haziran 2009, s.4.

Burada sözü Hikmet Çetinkaya'ya bırakmakta yarar var:

"FG ve marifetlerinin 40 yıldır yaptıkları mücadelenin adı neydi anımsıyor musunuz? 'Altın Nesil'in Türkiye'de siyasal, ekonomik, kültürel, sosyal ve spor alanında güçlenmesi, siyasal erki istediği gibi yönlendirebilmesi... İnsanlara yaklaşmaları, onlarla ilişki kurmaları, televizyon kanallarında her düşünceye açıkmış gibi yaklaşmaları, Toktamış Ateş, Mahir Kaynak, Hasan Köni, Oltan Evren gibi isimleri ağırlamaları çok önemliydi. Bu adlara program yaptırmaları da somut örneklerden sadece birisidir...

Zaman gazetesinde de aynı yöntem uygulanır... Şahin Alpay, Etyen Mahçupyan, Hilmi Yavuz ve Selim İleri Zaman'da yazarlar...

Soros'un çocukları, neo-liberaller, müritler, 'liberal İslâm' kavramında birleşip küreselleşme, AB, ABD ekseninde hedef şaşırtması yaparlar... Para da siyasi güç de artık Fethullahçıların eline geçmiştir..."[89]

"Hoşgörü ve ılımlı İslâm felsefesi Fethullahçıların simgesidir, ama işleri güçleri parayladır. Gazeteleri, televizyonları, radyoları, dergileri ve bankası vardır. Elbette okulları, yurtları, hastaneleri de...

Kamuoyunun 'Atatürkçü', 'demokrat', 'liberal' olarak tanıdıkları pek çok bilim insanı, gazeteci, sinemacı, işadamı FG'nin desteğiyle köşeyi dönmüştür..."[90]

Şimdi soralım: Tüm bunlar, FG'nin cemaatinin, bir sermaye hareketi olduğu hakkında yeterince fikir vermiyor mu?

III.1) FG('nin) Cemaati

"Bipirse tu nizanibî,
bipirse ku tu bizanibî."[91]

FG('nin) cemaatine[92] geçmeden önce "cemaat" konusunda birkaç saptamayı sıralayalım:

---

[89] Hikmet Çetinkaya, "Altın Nesil İktidarda...", Cumhuriyet, 19 Şubat 2008, s.5.

[90] Hikmet Çetinkaya, "Fethullah'ın Medya Gücü...", Cumhuriyet, 20 Şubat 2008, s.5.

[91] "Bilmiyorsan sor, sor ki bilesin" (Laz [Megrel] Atasözü).

[92] Bkz. Orhan Gazi Ertekin, "'The Cemaat' Paranoya mı, Tabu mu?", Radikal İki, 19 Şubat 2012, s.1-5; Ali Bayramoğlu, "Cemaat Şeffaflaşmalı, Tartışılmalı", Taraf, 4 Ekim 2010, s.11;

"Kentin toplumsal farklılaşma yaratan özellikleri, dini ve kültürel olarak kodlanmış cemaatin, kendi özel iç çelişkilerini kuracağı ve kısmen de olsa kapalı bir topluluk yaşantısı oluşturacağı alanlar inşa etmeye yöneliktir. 'Getto' olarak tanımlanan bu kapalı mekânlar hem bir yeri, hem de kültürel ilişki biçimini ifade eder".[93]

Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi, İslâm Felsefecisi Doç. Dr. Şahin Filiz'in işaret ettiği üzere, "İslâm dini gerçekten siyasallaştıysa yeri dinsel oligarşidir. Bu oligarşi de tarikattan tarikata, cemaatten cemaate devredilen bir otorite olarak karşımıza çıkar. Bir yerde cemaatler ve tarikatların oligarşisi hâline gelir"ken;[94] Türkiye cemaat kültürüne daha yakındır.

En küçük sosyal kurum olan "aile" de bunun göstergesidir. Değerler ölçeğinde 'aile değeri', 'birey değeri'nden çok daha üstte yer almaktadır. Aile, grup, camia, taraftar topluluğu, kurumsal kimlik, nerede ve ne yolla olursa olsun "birey"in her zaman üstündedir, daha değerlidir, daha çok güven ve-

---

Yalçın Yusufoğlu, "12 Eylül ve Nur Cemaati (3)", Sesonline.net, 26 Eylül 2010; Hikmet Çetinkaya, "Fethullahçılara Dokunan Yanıyor...", Cumhuriyet, 30 Eylül 2010, s.5; Orhan Bursalı, "Gülen Siyasi Partisi -2", Cumhuriyet, 12 Nisan 2012, s.6; Yavuz Donat, "Fethullah Gülen", Sabah, 20 Şubat 2012, s.21; H. Cemal, "Fethullah Gülen'le Tayyip Erdoğan...", Milliyet, 16 Ekim 2012, s.17; O. Büyüktaş Olca, "Cemaat Sendikalarına Tüm Kapılar Açılıyor", Cumhuriyet, 30 Eylül 2010, s.7; E. Kongar, "İlkelliğin Saldırısı, İlkelliğin Egemenliği, AKP ve Gülen Cemaati", Cumhuriyet, 24 Nisan 2012, s.3; Akif Beki, "Cemaatin Başı ve Sonu", Radikal, 1 Ekim 2009, s.8; Ahmet İnsel, "Cemaat Gözüyle Ergenekon", Radikal İki, 19 Nisan 2009, s.1-4; K. Gürsel, "'Gülen Partisi' Kurulsun Artık...", Milliyet, 27 Nisan 2009, s.15; R. Çakır, "Fethullah Gülen Neden Kendini Riske Atıyor?", Vatan, 6 Ağustos 2010, s.17; N. Alçı, "Fethullah Gülen'in Mesajındaki Ağır Eleştiri Kime?", Akşam, 3 Ağustos 2010, s.13; O. Çalışlar, "'Fethullahçılık Tehlikesi' ve Hukuk", Radikal, 29 Ağustos 2010, s.11; M. Yetkin, "Fethullah Gülen Hareketi Cephesinde Yeni Gelişmeler", Radikal, 7 Haziran 2009, s.10; C. Ülsever, "Gülen Cemaati ve AKP", Hürriyet, 28 Temmuz 2010, s.22; U. Çakırözer, "AKP ve Cemaat Ayrı mı Düştü?", Cumhuriyet, 12 Mayıs 2010, s.6; E. Aysever, "Fethullah Gülen Cemaatine Sorular", Birgün, 28 Mayıs 2009, s.7; B. Cemiloğlu-C. Önal, "Gülen Hareketi Hem Batı'da Hem Doğu'da İtibar Görüyor", Zaman, 22 Ocak 2010, s.20; Emre Oğuz, "Amerikalı Profesör Ebaugh: Gülen'i Eleştirenlerin Belgesi Yok", Zaman, 16 Ağustos 2010, s.2; "Cemaat ve Gülen Arasında Çatlak mı Var?", Cumhuriyet, 6 Haziran 2010, s.4; "F. Gülen'in Ağzından AKP'nin Kürt Stratejisi", DBH_Tartışma, 26 Ekim 2011; Cem Küçük, "Cemaatin Bir Kanadı İktidar Ortağı mı?", Yeni Şafak, 21 Haziran 2012, s.12.

[93] Erkan Karabay, "'Yeni' Bir Modern Kent ve Mekân Kavram(lar)ına Doğru"; Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, No:2, Mart 2012, s.73.

[94] Şahin Filiz, "Türkiye'de Tarikatlar Oligarşisi", Cumhuriyet, 27 Ocak 2008, s.12.

ricidir. Dinsel cemaatler kapalı topluluklardır. Dışa yönelik tartışmaları yoktur. Eleştiri kendi içlerinde ve ancak yetkililer arasında yapılır.[95]

Söz konusu özellikleriyle "Cemaat'in toplumsal yapıya nüfuz etme süreci ve toplumsal rızayı inşa etme tarzının dinamikleri... Bu sürecin temel değişkeni sanılanın aksine din temelli değildir; aslî belirleyici eğitim, iş ve aş olanaklarını sağlama gücüdür.

Kır, varoş ve alt sınıfların önce eğitim ardından da aş ve iş olanaklarına ulaşmasında bir kestirme yol oluşturma gücü Cemaat'in zaten onları beklemeyen ve reddeden kentlere göç etmek zorunda kalan yığınları cezb etmesini sağladı. Hemen herkes Cemaat'in öğrenci evleri ve yurtlarıyla başladığında hem fikir...

Bu süreçte Cemaat'in elini kolaylaştıran yetmişli yıllarda doruk noktasına çıkan göç dalgası karşısında devletin toplumun refahına, eğitim ve iş olanaklarına karşı ilgisiz, daha çok da yetersiz kalmasıydı galiba...

Bugün Cemaat'in altın kadrosu ya da kendilerinin 'altın nesil' dedikleri, devleti idare eden, yargı, polis ve eğitimde köşe başlarını tutanların soy geçmişleri incelense kırdan kente göç eden, alt ve alt orta sınıfa mensup oldukları görülebilecektir".[96]

Bu çerçevede 'Star' tarafından ANDY-AR'a yaptırılan ve Prof. Ömer Çaha, Prof. Yasin Aktay, Doç. Ferhat Kentel ile Doç. Ramazan Yelken'in hazırladığı 'Türk Toplumunda Cemaat Algısı' araştırmasına göre, "Cemaatlere biraz yakınlığım var" ya da "Herhangi bir cemaate mensubum" diyenlerin toplam oranı %16. Araştırmacılar bu durumu şöyle yorumluyor: "Bu da 75 milyonluk bir nüfus üzerinden yaklaşık olarak 12 milyona tekabül eder. Bu sayı ağırlıklı olarak Nur cemaatinde yoğunlaşmaktadır. Cemaat mensuplarının %25'i FG, %20'si de Nur cemaatine bağlıdır".[97]

"Gülen cemaati konusunda iddialı laflar edecek kadar bilgi sahibi olduğumu söyleyemem; ama FG Hocaefendi'yi, ne yapacağı konusunda değilse bile ne yapmayacağı üzerine söz söyleyecek kadar tanıdığımı sanıyorum...

---

[95] Erdal Atabek, "Türkiye'de Cemaatleşme...", Cumhuriyet, 25 Şubat 2013, s.4.

[96] S. Candansayar, 'Cemaat'in Politik Kökeni ve Günümüzdeki Hâli', Birgün, 4 Haziran 2012 s.8.

[97] K. Gümüş, 'Çoğunluk Baskı Yok Diyor Toplum Cemaatlerle Barışık', Star, 6 Nisan 2011, s.18.

Bu kayıtla 'Hareket'ten bahsedeyim önce...

Gülen Hareketi, bana göre lokomotifinde FG'nin yer aldığı trene benzetilebilir... Hocaefendi lokomotifti idare eden makinist konumundadır ve elbette bu özel tren esas olarak onun tercihine uygun makasta, çektiği yönde gider"[98] diyen Avni Özgürel ekler:

"Gülen Hareketi, Türkiye tarihindeki en yaygın, en etkin, dolayısıyla en güçlü yapı...

'Cemaat' kelimesi bir zamir. Yani isim olmadığı hâlde isim yerine geçen, belirli bir grubu/çevreyi tanımlamak amacıyla kullanılan bir sözcük. Özel olarak inanç dünyalarını FG Hocaefendi'nin işaret ettiği doğrultuda şekillendiren; merkezinde onun yer aldığı halkada toplanan kişiler manasına geliyor".[99]

Evet, "FG, 'hocaefendi' diye anılıp; tarikat şeyhleri, tekkeler, tekke cemaatleri ülkenin her yanında siyasete egemen, ticareti ele geçiriyor, eğitim kurumları kuruyorlar"ken;[100] "Gülen Cemaati, uluslararası arenada da kendisini resmi olarak 'hareket' (movement) olarak tanımlar (Gulen Movement). 'Hareket' tanımı aslında siyasi bir terminolojidir. 'Partileşmeden önceki aşama' anlamına da gelir...

Gülen Cemaati 'din' eksenli siyasi bir harekettir; bu tanımı yapmak için bütün siyasal (bilimsel) kriterler vardır".[101]

"Cemaat aslında illegal-yarı illegal bir siyasi harekettir. İktidar odaklıdır! Güç odaklıdır! Topluma egemen olma odaklıdır ve bütün bunların sonucu da Türkiye'yi yönetmek odaklıdır!

Hemen her şey, bütün davranışları, politikaları, toplumsal güç ilişkileri, toplumda ve devlette yöneldikleri odaklar, insan yetiştirme politikaları, ama her şey, Gülen hareketinin bir siyasal parti olduğunun göstergesidir...

Cemaatler ülkemizde bir ayaklarıyla neredeyse her zaman siyasetin içinde olagelmişlerdir, bir siyasal dayanakları vardır. Siyaset-din-cemaat

---

[98] Avni Özgürel, "Cemaat Meselesi", Radikal, 13 Ekim 2010, s.13.

[99] Avni Özgürel, "Gülen Cemaati Meselesi", Radikal, 18 Şubat 2012, s.22.

[100] Erdal Atabek, "03 Mart 1924 - 03 Mart 2008...", Cumhuriyet, 3 Mart 2008, s.4.

[101] Orhan Bursalı, "'Gülen' Siyasi Partisi", Cumhuriyet, 10 Nisan 2012, s.6.

ilişkileri tezgâhında, al-gülüm ver gülüm dayanışmasını biliyoruz. Cemaatlerden bakanlar olmuştur... Özal'ı düşünürsek, başbakanlar ve cumhurbaşkanları da! Ama bugüne kadar hiçbir cemaat, FG hareketi kadar siyasete kilitlenmemiştir ve çalışmalarının odağına siyaseti almamıştır. Belki diğerleri de bunu istemiştir, ama başaramamıştır.

Fethullah cemaati, çok geniş alana yaydığı faaliyetlerini, siyaset odağında yoğunlaştırıyor. 'Türk okulları'nı yaymak bile, siyaset odaklıdır!"[102]

Nihayet FG('nin) cemaati inceleyen 'The Time' dergisindeki 'Türk İmam ve Global Eğitim Misyonu' başlıklı makalede, "Gülen teokratik bir devlete karşı olduğunu belirtse de, müritleri kamu alanında daha çok İslâm etkisi görmek istediklerini söylüyor"[103] noktasına dikkat çekilirken KCK Yürütme Konseyi üyesi Cemil Bayık da ekliyor:

"Gülen cemaatinin zaten ayrı bir istihbarat örgütü vardır. Diğer alanlarda olduğu gibi istihbarat alanında da alternatif bir devlet gibi çalışmaktadır".[104]

III.2) FG Okulları

"Başkalarının gözleri,
bizim zindanlarımız;
başkalarının düşünceleri,
bizim kafeslerimiz."[105]

"Türkiye'nin 10 bin kilometre uzağında, ABD'nin Houston şehrinde... Türkçe şiir okuyan, şarkı söyleyen çocuklar... Siyah, beyaz, Hispanik, Asyalı tüm Amerikalılar oradaydı... FG Hareketi içinde yeralan vakıfların Teksas'ın dört büyük şehrinde kurdukları okullar gerçeği... O okullarda yaklaşık 8 bin öğrenci eğitim görüyor"[106] diyor Mahmut Övür FG okulları hakkında...[107]

---

[102] Orhan Bursalı, "Cemaat Bir Partidir!", Cumhuriyet, 20 Eylül 2010, s.6.

[103] "Gülen'in '6 Milyon Müridi Olabilir'", Cumhuriyet, 23 Nisan 2010, s.6.

[104] "Gülen'in İstihbarat Örgütü Var", Birgün, 4 Mayıs 2012, s.9.

[105] Virginia Woolf.

[106] Mahmut Övür, "Teksas'ta Fethullah Gülen'in Ne İşi Var?", Sabah, 3 Mart 2009, s.12.

[107] Kemer Okulları'nı yıkan İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Gülen cemaatine arazi tahsisini sağlayan imar planını onayladı... FG cemaatine ait Manolya Eğitim Hizmetleri'ne Maliye Bakanlığı'ndan özel izinle 30 bin metrekarelik okul alanı tahsis edildi (Deniz Tatarer, "Gü-

Sonra da ekliyor Oral Çalışlar ile Reşat Çalışlar: "'Gülen Cemaati' giderek küresel bir gerçekliğe dönüşüyor. Senegal'de cemaate ait altı okul var. Bu okulların 1.200 öğrencisi arasında ülkenin cumhurbaşkanının, genelkurmay başkanının çocukları da bulunuyor"![108]

Yine 'Türk Okulları Pakistan'a Ilımlı Bir İslâm Sunuyor' başlıklı makalede 'The New York Times', FG cemaatinin Pakistan'daki okullarından övgü dolu bir yorumla, "radikal İslâm'ın olumsuz etkisini yumuşatmaya yardım edebileceği" ve bunun "ABD dış politikası açısından da olumlu" olduğu vurgusuyla söz etti...[109]

Evet, FG'nin... okulları, ABD'nin ılımlı İslâm politikasının uzantısı...[110]

Bu doğrultuda ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir ayağında olan FG'nin... 90 ülkede 500 okulu var... Irak'ın kuzeyinde okullar, bir hastane ve üniversite...[111] FG cemaatine yakınlığı ile bilinen Fezalar Eğitim Kurumları'nın Irak'ın kuzeyinde açılışını yaptığı Işık Üniversitesi'nin kurulduğu Erbil'in değerli bölgesindeki 100 dönümlük arsayı Mesud Barzani'nin talimatı ile bölgesel Kürt yönetimi hibe etti...[112]

Ve Irak (Güney) Kürdistan'daki cemaat okullarında 23 Nisan ve 19 Mayıs gibi bayramlar kutlanmakta, İstiklal marşı ezberletilmektedir. Kutlamalar, okulların bahçesinde yapılmakta, öğrenci velileri de davet edilerek katılımları sağlanmaktadır. Fakat Kürt Ulusal marşı 'Ey Reqîb' okutulmamakta, yine Federe Kürdistan'daki resmi bayramlar kutlanmamaktadır...[113]

---

len Okullarına Kıyak", Cumhuriyet, 2 Eylül 2009, s.7). Ayrıca bkz: C. Özdemir, "Cemaat Okulları Türkiye'nin Dünyadaki 'Yumuşak Gücü' mü?", Radikal, 23 Kasım 2012, s.8; F. Aslan, "Hollanda, Gülen'i Tartışıyor", Milliyet, 7 Şubat 2009, s.15; E. Poyrazlar, "Gülen Okullarına Soruşturma", Cumhuriyet, 22 Mart 2011, s.9; E. Poyrazlar, "Gülen ABD'de Mercek Altında", Cumhuriyet, 8 Haziran 2011, s.11; "Cemaat Okullarında Yolsuzluk", Gündem, 7 Haziran 2012, s.4; B.S. Dilek, "Rusya'da Gülen Sıkıntısı", Cumhuriyet, 8 Temmuz 2008, s.4; F. Kozok, "Devlet Gülen'i Sahiplendi", Cumhuriyet, 24 Şubat 2009, s.4.

[108] "'Fethullah Gülen Cemaati'yle Senegal'de Sohbet...", Radikal, 23 Şubat 2010, s.18.

[109] "Dış Basında Gündem Türkiye", Radikal, 5 Mayıs 2008, s.7.

[110] Bahadır Selim Dilek, "Küresel Ilımlı İslâm Taşeronu", Cumhuriyet, 6 Mayıs 2008, s.6.

[111] Hikmet Çetinkaya, "Fethullah Her Yerde...", Cumhuriyet, 12 Mart 2008, s.5.

[112] Bahadır Selim Dilek, "Barzani'den Gülen'e Kıyak", Cumhuriyet, 23 Ekim 2008, s.6.

[113] Goran Akreyi, "Cemaat Ağının Sardığı Federe Kürdistan Bölgesi", Günlük, 21 Temmuz 2009, s.11.

Kuşku yok ki, CIA'nin ve Türk(iye) Devleti'nin uluslararası örgütlenmesinde Gülen okullarının önemli bir rolü vardır. 28 Şubat sürecinde gündeme gelen cemaatin okulları için FG, "Türk devletine devretmek istiyorum" demişti. Bu okulların maliyetini Türk(iye) devleti karşılayacak durumda değil. Peki, bu kadar okulu finanse etmek için kaynakları nereden ve nasıl temin ediliyor?

Gülen'in Güney Afrika'da okul açmasındaki amacı nedir? Avustralya'da okul açma sevdası nereden gelebilir? Afganistan'da Afgan devletinden daha çok liseye sahip olmasının nedeni ne olabilir? İnançlarını uluslararası alana yayma amacı taşıyabilir. Kendisini İslâm âleminin 'ruhani lideri' olarak görebilir. Bu amaçla yaygın bir İslâm faaliyeti örgütleyebilir. Ancak, bugün uluslararası bir boyut kazanan okulların arka plandaki politik hedeflerini analiz etmek önem kazanmaktadır.

Gülen cemaati dört kıtada yaklaşık 60 ülkede çok kapsamlı bir eğitim faaliyeti örgütlemiş durumda. Bu ülkelerden bazıları şunlar; Afganistan, Azerbaycan, Nahcıvan, Kazakistan, Özbekistan,[114] Rusya, Doğu Sibirya, Dağıstan, Çavuşistan, Başkurdistan, Gürcistan, Tataristan, Moğolistan, Pakistan, Bangladeş, Irak, Irak Kürdistan'ı, Suriye, Makedonya, Bulgaristan, Moldova, Romanya, Arnavutluk, Macaristan, Almanya, Fas, Güney Afrika, Sudan, Avustralya, Endonezya, Bosna-Hersek, Filipinler, Tayland, Kamboçya, Vietnam, Burma, Hindistan, Çin, İngiltere, Danimarka, Tanzanya. Bu ülkelerde 170 lise, 36 kolej, 10 ilkokul, 6 ilköğretim okulu, 5 fakülte, 3 üniversite, 3 enstitü, 6 yüksek okul, 6 dil merkezi, 3 ana okul, 12 genel kurs merkezi, 6 vakıf okulu olmak üzere 270 okul faaliyet hâlindedir. Bu okulların ağırlıklı olarak dünyanın stratejik merkezi durumunda olan Avrasya, Ortadoğu ve Balkanlar'da açılmış olması da okulların hangi politikalara hizmet ettiğini de ortaya koymaktadır.[115]

---

[114] Özbekistan'da Fethullah Gülen hareketi üyelerinin "Pantürkizm" suçlamasıyla hapse mahkûm edildikleri bildirildi. Harezm ve Buhara gibi Gülen yandaşlarının etkin olduğu bölgelerde yapılan operasyonlarda tutuklanan kişiler 6 aydan 6,5 yıla kadar değişen cezalara çarptırıldı. Sayıları tam olarak belli olmayan kişilerin, 1990'lı yıllarda Gülen okullarında okuyan kişiler olduğu kaydedildi. Gülen cemaatinin Özbekistan'daki okulları 1999 ve 2000 yıllarında Özbekistan Devlet Başkanı İslâm Kerimov'un emriyle kapatılmıştı ("Özbekistan'da Gülen Operasyonu", Cumhuriyet, 22 Şubat 2009, s.6).

[115] Faik Bulut, Kim Bu Fethullah Gülen, İstanbul, Ozan Yay., 1999, ss.209-210.

Türkiye'nin Avrasya ve Ortadoğu'daki stratejik çıkarlarını geliştirmeye hizmet eden bu eğitim faaliyeti, aynı zamanda, İslâmcılığın geliştirilmesi amacına dayanan bir misyonerlik hareketidir. Özellikle, Asya bölgesinde açılan okulların, sömürgecilik ve asimilasyon politikası bakımından önemli bir işleve sahip olacağını Gülen şu cümlelerle açıklıyor: "*Eğer Türk yatırımcısı, müteşebbisi, eğitimcisi gidip Asya'ya sahip çıkmazsa, başkaları oraya dökecekleri menfaatlerle Asya'yı ele geçirebilirler. İnsanımız, devlet olmasa bile, vakıf, dernek ve şirketler yoluyla oraya girerek, elbette o ülkeleri ifsad edecek akımlara karşı da bir sed teşkil edecektir...*"[116]

Ömer Laçiner, Gülen okulları üzerine yaptığı bir araştırmada şu değerlendirmeyi yapıyor: "Fethullah Hoca ve çevresi için devletin ve toplumun sinir merkezlerini, hayati faaliyetlerini, kısaca en genel anlamıyla yönetim ve yönlendirme ağını oluşturacak gayet seçkin bir kadroyu yetiştirmek, onların nezdinde iktidarı elde etmenin öncesinde kesinlikle tamamlanmış olması gereken bir etap, iktidar olmanın önkoşuludur. Hatta bu koşul henüz gerçekleşmemişken iktidarı elde etmenin vahim bir yanılgı olduğunu düşündüklerini dahi söyleyebiliriz..."[117]

Bu değerlendirme, Gülen grubunun, stratejisini uygulamak için eğitim alanındaki faaliyetleri ne kadar önemsediğini ortaya koyuyorken; CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal, Fas'taki FG okulunu ziyaret edip, "Türk kültürünü, güzel Türkçemizi ve değerlerimizi buralara getirerek ülkemizi Fas'ta temsil eden Türk öğretmenlerimize şükranlarımı sunuyorum" diye kutladı[118] kutlamasına da; Rusya Federasyonu, FG destekli eğitim kurumlarına izin vermeyeceğini bir kez daha ortaya koydu. Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Gülen destekli okullarda çalışan 44 öğretmeni "Rus eğitim sistemine aykırı faaliyet gösterdikleri" gerekçesiyle sınır dışı etti![119]

Rusya Federasyonu, bir süreden bu yana yakın takip altında tuttuğu okul ve vakıfların ardından FG'nin ülke içindeki tüm faaliyetlerini "aşırı

---

[116] Ş. Alpay-E. Can, "Fethullan Gülen Hoca Efendi ile Ufuk Turu", Milliyet, 1 Ekim 1996.

[117] Ömer Laçiner, "Postmodern Bir Din Hareketi: Fethullah Gülen Cemaati", Birikim, No:76, Ağustos 1995, s.3-11.

[118] "Baykal'dan Gülen Okuluna Ziyaret", Cumhuriyet, 15 Mart 2013, s.5.

[119] B. Selim Dilek, "Gülen'e Rusya'dan Vize Yok", Cumhuriyet, 29 Haziran 2008, s.6.

radikal" ve "terör gruplarıyla ilişkisi olduğu" gerekçeleriyle yasakladı.[120] FG cemaati tarafından Rusya'nın değişik yerlerinde 1990'lı yılların başlarında açılmaya başlanan "Türk okulları", ilk olarak, 1990'lı yılların sonunda, fakat asıl olarak, Vladimir Putin'in Devlet Başkanı olduğu 2000'li yılların başlarında yoğun incelemelere maruz kaldı.

FSB'nin 2002 yılı Aralık ayında açıkladığı yıllık raporunda, Başkurdistan, Çuvasistan, Buryatiya, Hakasya ve Kuzey Kafkasya (Dağıstan, Çeçenistan ve Stavropol) bölgelerinde "Toros", "Eflak", "Serhat" ve "Ufuk" adlı vakıf ve firmaların Nurcuların elinde bulunduğu ve bu kuruluşlar ülke güvenliğini tehdit eden faaliyetler ve yabancı istihbarat örgütleri lehine istihbarat faaliyetlerinde bulundukları için kapatıldıkları, buralarda bulunan Türk uyrukluların sınır dışı edildikleri belirtiliyordu. Rusya'da Nur cemaatine yönelik ikinci büyük operasyon, 2005 yılında Tataristan'da gerçekleştirildi. Tataristan'da radikal İslâmi eğilimlerin artması karşısında alarma geçen FSB, Tataristan'da Nur cemaatine yönelik düzenlediği operasyonlarda, kayıtsız olarak faaliyet gösteren ve Nur cemaati ile bağlantılı olduğu anlaşılan yerlere baskınlar düzenledi.

Cemaate üçüncü büyük darbe, 2007 yılının mayıs ayında Koptevskaya Bölge Mahkemesi'nin Tataristan savcılığının talebi doğrultusunda Said-i Nursi'nin kitaplarını yasaklaması oldu. Eylül ayında kesinleşen kararın gerekçesinde, Said-i Nursi'nin kitaplarının radikal İslâmı aşıladığı, okuyucu kitlesini çevresinden yabancılaştırdığı ve onları kendilerinden olmayanlara karşı eyleme geçmeye teşvik ettiği belirtiliyordu.[121]

IV. AYIRIM: ABD'NİN FG'Sİ...

"Gözü yüksekte olanın
başı alçaklara çarpar."[122]

ABD mamulâtı FG hakkında, Ankara Büyükelçisi Ross Wilson, "ABD, Gülen hareketini ya da kendisinin inançlarını ne desteklemektedir

---

[120] "Gülen'e Rusya'dan Yasak", Cumhuriyet, 11 Nisan 2008, s.4.

[121] Deniz Berktay, "İslâmcı Akımlara Darbe", Cumhuriyet, 12 Nisan 2008, s.7.

[122] Süryani Atasözü.

ne de karşı çıkmaktadır"[123] derken; *ABD FG'ye Amerika'da sürekli oturma izni sağlayan Yeşil Kartı verdi.*

Pennsylvania Eyalet Bölge Savcılığı'nın verdiği bilgiye göre 'ABD Vatandaşlık ve Göçmenlik Bürosu' (USCIS) Gülen'in, "olağanüstü yetenekleri olan yabancı eğitimci" statüsü (I-140) kapsamındaki yeşil kart başvurusunu 10 Ekim 2008'de kabul edildi. Özel Hukuk Mahkemesi savcısı FG cemaatinin 25 milyar dolarlık bir malvarlığını yönettiğini açıkladı.[124]

Savcılık belgelerinde ayrıca Gülen hareketinin "eğitimi, toplumu İslâmlaştırmak için kullandığı" ve "CIA'nın da Gülen projelerine finansal ortak olduğu" yönünde araştırmacı görüşlerine de yer verilirken; Gülen'in belli bir süre sonunda ABD vatandaşlığına da hak kazanacağına dikkat çekti.[125]

Gülen, ABD'de oturma izni almak için 7 yıldır başvuru üstüne başvuru yaptı. Kimi zaman dini, kimi zaman eğitimci kimliğini öne çıkardı. Pennsylvania Doğu Bölgesi Mahkemesi'ne 25 Mayıs 2007'de başvurarak, aralarında İç Güvenlik Bakanı Michael Chertoff ve FBI Başkanı Robert Mueller'in de bulunduğu bazı yöneticileri, "yasal süreci işletmedikleri" iddiasıyla şikâyet eden Gülen'in avukatları, yedi yıllık süreci özetle şöyle anlattılar:[126]

30 Nisan 2001'de	Altın Nesil İbadet Merkezi (eski adıyla Altın Nesil Öğrenci Derneği), Gülen'in "özel göçmen ve dini görevli" vizesi alması için başvuru yaptı. I-360 adıyla bilinen bu dilekçe kabul edildi.
18 Ekim 2002'te	Gülen bu kez Vermont eyaletinde "daimi oturma vizesi" almak için I-485 adıyla bilinen bir başvuru daha yaptı.
17 Ekim 2004'de	Gülen'in avukatları, "daimi oturma vizesi" süreci devam eden müvekkilleri için I-131 adı verilen "seyahat belgesi" düzenlenmesini istedi. Ama, bu "seyahat belgesi" bir türlü verilmedi, hâlâ da verilmiş değil.
14 Ağustos 2006'da	Bu kez Vermont eyaletinde "çalışma izni" için I-765 adı verilen bir başka vize tipine başvuru yapıldı. Bu dilekçeye de yanıt verilmedi.
13 Eylül 2006'da	Vermont Göçmen Hizmetleri Direktörü Paul Novak, Gülen'in "dini görevli vizesini iptal edebileceğine" dair bir ihtarname gönderdi. Altın Nesil Merkezi buna karşılık olarak gerekli belgeleri sağladı, ama vizenin iptaline engel olamadı. 14 Kasım 2006'da Gülen'in "özel göçmen dini görevli" vize başvurusu reddedildi.

[123] F. Bila, Wilson: ABD, Gülen'in Ne Yanında Ne Karşısında", Milliyet, 10 Mayıs 2008, s.20.

[124] R. Canikligil, "Gülen Cemaati 25 Milyar Doları Yönetiyor", Hürriyet, 27 Haziran 2008, s.24.

[125] Elçin Poyrazlar, "ABD Gülen'e Yeşil Kart Verdi", Cumhuriyet, 15 Ekim 2008, s.10.

[126] Ahu Özyurt, "Gülen'in 7 Yıllık Vize Alma Süreci", Milliyet, 21 Temmuz 2008, s.13.

	Altın Nesil Merkezi bu sürece hemen itiraz etti ve 20 Kasım 2006'da da bu kez Teksas eyaletinde Gülen için I-140 adıyla bilinen dilekçeyle, "olağanüstü yetenekli kişi" için oturma ve çalışma izni veren Greencard başvurusu yaptı.
25 Nisan 2007'de	Gülen'in I-360 vizesinin iptali, temyiz ofisinden gelen bir yazıyla bozuldu ve "din adamı" vizesi süreci yeniden başladı.
25 Mayıs 2007'de	Davacı Gülen'in "geri döndürülemez şekilde mağdur olduğunu, seyahat edemediğini ve çalışamadığını" belirten avukatları, aralarında İç Güvenlik Bakanı Michael Chertoff, FBI Başkanı Robert Mueller ve Vatandaşlık ve Göçmen Servisi'nden dört yöneticiyi yasal süreci işletmedikleri iddiasıyla dava etti. 19 Kasım 2007'de ABD Vatandaşlık ve Göçmen İşleri Dairesi, Gülen'in I-140 Greencard başvurusunu reddettiğini açıkladı. Buna yapılan temyiz başvurusu da 7 Mart 2008'de reddedildi.
29 Nisan 2008'de	Gülen'in avukatları davadaki şikâyetlerini değiştirerek yetkilileri, "görevlerini yapmamak, keyfi hareket etmek ve yasayı işletmemekle" suçladı. Davanın bundan sonraki sürecinde, Yargıç Stewart Dalzell, tarafları 2008 Haziran ayı başında hukuki argümanlarını belgeler hâlinde sunmaya çağırdı. Avukatları, ilk dilekçelerinde Gülen'i "Türkiye'de ve dünyada pek çok okulun kurulmasını sağlayan Gülen hareketinin kurucusu" olarak tanımladı. ABD makamları da Gülen'in "eğitimci" kategorisinde vize değerlendirmesine konulmasını istedi. Ama, Gülen'in Türkiye'de devam eden Yargıtay süreci nedeniyle okullarla direkt ilgisini uzun süre açıkça belirtmemesi "ilham vermek, desteklemek" şeklinde ifadeler kullanması, ABD makamlarınca yetersiz bulundu.
4 Haziran 2008'de	Yeniden sunulan referans listesindeki eski CIA yöneticileri ve din adamları "eğitimci" tezini desteklemeye yetmedi. İlk kez 18 Haziran 2008 tarihli yazışmada Gülen'in avukatları, "Dini yaz kamplarından, yurtlara, dershanelere, özel üniversitelere" uzanan süreci anlatarak Gülen'in "eğitimci" kimliğini "din adamı" kimliğiyle birlikte öne sürdü ve okullarla organik bağını kabul etti. Savcılık, aynı tarihte verdiği yanıtta, "Gülen'in çalışmalarının bir müfredata ya da bir dersin kendisine konu olduğuna dair kanıt yok. Kitaplarının hiçbiri eğitim alanında değil. Kendisi dini ve siyasi alanda etkili bir isim, ama eğitimci değil" dedi. Bütün bu süreçte belgelerde dikkati çeken en önemli nokta, ABD makamlarının Gülen'in dilekçelerini reddederek, vizesini zaman zaman iptal ederek, oturma izni almasını sürekli ertelemiş olması. Yine aynı şekilde, oturma izni başvurusu süreci başlayamayan Gülen'in ülkeyi 5 yıl boyunca terk etmesi de mümkün olmadığı için Türkiye'ye gelmesi de dolaylı yoldan engellenmiş oldu. ABD, Gülen'e vatandaşlık vermediği gibi bir nevi de "seyahat kısıtlaması" getirdi. Mahkeme kayıtlarında Gülen'in adresi de belli oldu: Altın Nesil İbadet Merkezi'nin de bulunduğu Monroe ilçesinde Saylorsburg, Pennsylvania.
25 Haziran 2008'de	Mahkemeye sunulan son belgelerde Gülen'in avukatları, artık "siyasi kimliği" reddetmedi. Avukatlar, müvekkillerinin "siyaset ve dini çalışmalar alanında olağanüstü yetenek" vizesine hak kazandığını, çalışmalarının ABD'nin terörle mücadelesine faydalı olduğunu belirtti. Savcılık, buna, "Gülen'in Türkiye'deki laiklik tartışmalarının içinde olduğu, 25 milyar dolarlık bir ekonomik gücü yönettiği ve amacının belirsiz olduğu" iddiasıyla yanıt verdi. Hâkim Stewart Dalzell, 16 Temmuz 2008'de açıkladığı kararında, "ABD makamları, Gülen'in dini ve eğitim konularındaki çalışmalarını geniş anlamda yorumlamalı" dedi. Hâkim, Gülen'in, "Dinler arası gerilim yaşandığı şu dönemde, kendisinin diyalog çalışmaları ABD'ye faydalıdır" kanısına vardı.

Dikkat: Hâkim Stewart Dalzell, 16 Temmuz 2008'de açıkladığı kararında, "ABD makamları, Gülen'in dini ve eğitim konularındaki çalışmalarını geniş anlamda yorumlamalı" diyerek, Gülen'in, "Dinler arası gerilim yaşandığı şu dönemde, kendisinin diyalog çalışmaları ABD'ye faydalıdır" kanısını ifade etti...

Burada bir şeyi daha eklemek gerek: Amerika'nın Fethullah Hoca'ya yeşil kart vermesi için kefil olanlar arasında Türkler olduğu gibi, eski CİA ajanları, Amerikan üniversitelerinden çok sayıda teoloji öğretim üyesi, papazlar ve bazı kiliseler var. Dinler arası diyalog adına, Fethullah Hoca Hıristiyanlardan destek görüyor. CİA'dan gördüğü destek ise, tam devlet desteği. State Department antetli...[127]

Ayrıca ABD'deki düşünce kuruluşlarından 'Doğu-Batı Enstitüsü/ EastWest Institute' (EWI) FG'ye "Barış Ödülü" verirken; EWI Başkanı ve CEO'su John Edwin Mroz, törendeki konuşmasında, "Ödülü Gülen'e vermekten onur duyduklarını" belirterek, kuruluş olarak saygı, sorumluluk, tutku, disiplin gibi temel değerlere önem verdiklerini, Gülen'in de inandığı değerleri hayata geçiren bir kişi olduğunun altını çizdi.[128]

Bu arada Amerikan Yahudi kuruluşları da, FG ile görüşmeyi önemserlerken; FG, Vatikan'da Papa ile bir araya gelmiş, Müslüman dünya ile "Tevhidi" dinlerle, bu arada Hıristiyanların yanı sıra Yahudilerle de "dinsel hoşgörü ve diyalog" kavramı çerçevesinde ilişkilerin başını çeken bir din adamı olarak uluslararası ün kazanmıştı.[129]

Burada bir parantez açıp ekleyelim: FG, 'The Wall Street Journal'a röportajında, İnsani Yardım Vakfı'nı (İHH) İsrail'in rızası olmadan yardım dağıtmaya çalıştığı için eleştirip,[130] İHH önderliğindeki filonun "İsrail'in iznini almadan abluka altındaki Gazze'ye yardım götürmeye çalışmasına" da itiraz etmişti.[131]

---

[127] Yalçın Doğan, "El Kaide'ye Karşı Fethullah", Hürriyet, 27 Haziran 2008, s.19.

[128] "Bu Kanlı Ödülün Sahibi Gülen", Birgün, 13 Mayıs 2011, s.8.

[129] Cengiz Çandar, "28 Şubat'tan Günümüze, 'Devlet'te 'Fethullahçılık Tehlikesi'", Radikal, 28 Ağustos 2010, s.9.

[130] "İsrail'den İzin Alınmalıydı", Akşam, 5 Haziran 2010, s.16.

[131] "Gülen, İHH'yi Eleştirdi: Yola Çıkmadan İsrail'le Anlaşmalıydı", Radikal, 5 Haziran 2010, s.13.

Bir şey daha: ABD Başkanı Barack Obama yönetimine yakınlığıyla bilinen düşünce kuruluşu Brookings Enstitüsü'ne para bağışı yapanlar arasında FG cemaatinin işadamı örgütlenmesi olarak bilinen 'Türkiye Sanayici ve İşadamları Konfederasyonu' da yer alıyordu...[132]

ABD Kongresi'nin bazı üyelerine bireysel bağışlar yapan cemaat, milletvekilleri için çalışan kongre görevlilerini kendi propagandasını yapmak üzere ücretsiz olarak Türkiye'ye getiriyor.[133]

'Türkiye Amerikan Federasyonları Asamblesi'nde toplanan Fethullahçılarla bağlantılı kuruluşlar, ABD'de 48 eyalette faaliyet gösteren 180 dernek ve kuruluşu bir araya getirdi. Asamblenin kuruluşu dolayısıyla düzenlenen geceye 7 Amerikalı senatör ve 60 Temsilciler Meclisi üyesi katıldı.[134]

Ayrıca 14 Kasım 2008'de ABD'de Georgetown Üniversitesi'nin ev sahipliği üstlendiği 'Küresel Zorluklar Çağında İslâm: Gülen Hareketinin Alternatif Perspektifleri' başlıklı konferansta FG, Alexis de Tocqueville, Francis Fukuyama ve siyaset bilimci Robert Putnam gibi isimlerle karşılaştırıldı. "Gülen'in uluslararası bir entelektüel olduğu" temasının işlendiği konferansta, Gülen hareketinin barışçıl, kültürel, eğitimsel ve inanca dayalı sosyal bir hareket olduğu tezi ileri sürüldü.[135]

IV.1) Emperyalizm ve Cemaat

"Ay doğunca her şey
ortaya çıkar."[136]

Tüm bu veriler ışığında "ABD'siz AKP-Cemaat analizi, yumurtasız omlet gibi bir şey"[137] diyen Mustafa Sönmez'e katılmamak mümkün değil...

Bu konuda birkaç noktaya değinmek yeter de artar.[138]

---

[132] Elçin Poyrazlar, "Brookings'e Gülen Kancası", Cumhuriyet, 25 Mart 2010, s.13.

[133] Elçin Poyrazlar, "Gülen'in Gözü Kongre'de", Cumhuriyet, 29 Haziran 2009, s.8.

[134] Elçin Poyrazlar, "ABD'de Gülen Federasyonu", Cumhuriyet, 14 Mayıs 2010, s.10.

[135] Elçin Poyrazlar, "Washington'da Gülen Şov", Cumhuriyet, 16 Kasım 2008, s.11.

[136] Süryani Atasözü.

[137] Mustafa Sönmez, "AKP-Cemaat ve ABD Üçgeni", Cumhuriyet, 28 Nisan 2012, s.10.

Örneğin Eren Erdem'in, 'Şeytan Evliyaları'[139] başlıklı yapıtında Said-i Nursi'den FG'ye kadar birçok ismin, dinen ve siyaseten "şirk" bataklığına saplanmış bir "şeytan evliyası" olduğu örneklerle açıklanırken; şeytan evliyalarından olmak için illa dine karşı olmak gerekmiyor yazara göre. İnsanlığı tarihinden ve gerçeğinden uzak tutmak için, medyayı kullanarak insan zihnini avucuna alıp istediği şekilde yoğurmaya çalışan zihniyet de şeytan evliyalarına aittir.

Erdem, zamanımızın şeytan evliyalarına verdiği örnekleri; Soros, Clinton, Obama, Huntington, Brzezinski gibi isimler ve bu ismin yerli, yabancı işbirlikçisi olan siyasiler, kalemşorlar diye sıralıyorken;[140] emperyalizm ile işbirlikçilik olgusunun altını çiziyor...

İkincisi de Vatikan'ın, "dinler arasında diyalog" için Diyanet İşleri Başkanlığı yerine, kendisine "Rabb'in (yaratıcının) aciz kulu" diyen FG'yi seçmesi...

"Nurculuğun piri 'Said-i Nursi'nin de Hıristiyan dünyası ile ilişkilerinin güçlü olduğu' söylencesini öne süren hoca efendi hazretleri, kullandığı bu kalkan ile Vatikan'ın istediği 'diyalogu' Papa II. Jean Paul'e yazdığı bir mektupla başlattı. Hoca efendi 9 Şubat 1998'de Vatikan'da Papa'nın huzuruna çıkarak 'Hıristiyan dünyası ile diyaloga' girdi. Bu girişimini gerçekleştirmek için de sabırla Türkiye'deki Hıristiyan ve Yahudi liderler, hatta bazı aydınlarla kol kola girerek 'diyalog' ortamının takıyyesini yarattı. Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığının gerektirdiği düşünce ve din özgürlüğü kuramları, ABD'nin BOP'u, hoca efendinin ekmeğine yağ sürdü. Sırtını ABD ve AB'ye dayayan hoca efendi, Vatikan'dan da 'icazet' alınca, uluslararası alanda maddi ve manevi yapılanmasını hızla yoğunlaştırdı.

---

[138] Bkz: Orhan Bursalı, "Cemaat ve ABD Yükseliş ve Düşüş", Cumhuriyet, 26 Nisan 2012, s.6; Ahmet Hakan, "Fethullah Gülen ve Yalancı Tanıklık", Hürriyet, 26 Aralık 2010, s.4; Mahmut Övür, "Pensilvanya'da 'Gülen' Bir Sürgün", Sabah, 5 Mart 2009, s.18; "Gülen'den İlanlı 'Hasret' Mesajı", Radikal, 18 Nisan 2008, s.5; Bahadır Selim Dilek, "Cemaatte 'Erken Yol Ayrımı' Korkusu", Cumhuriyet, 29 Haziran 2008, s.6.

[139] Eren Erdem, Şeytan Evliyaları, Destek Yay., 2011.

[140] Sevim Kahraman, "Hem Liberal Hem Müslüman Olunmaz!", Cumhuriyet Kitap, No:1131, 20 Ekim 2011, s.11.

'Diyalog' ve 'misyonerlik' Vatikan'ın özünde var, demiştik. Hoca efendinin hızla yayılmasında 'misyonerlik' olgusunun rolü inkâr edilemez. Hoca efendinin Papa ile görüşmesinden sonra, 'Müslüman misyonerleri' de 'Vatikan Misyonerlik Okulu'nda' öğrenim görmeye başladılar. Vatikan'ın 'rahleyi tedrisinden' geçtiler..."[141]

Nihayet MİT İstanbul Bölge eski Başkanı ve Başbakanlık İstihbarat Başdanışmanı Osman Nuri Gündeş'in, 'İhtilallerin ve Anarşinin Yakın Tanığı' başlığıyla kaleme aldığı anılarında, "Gülen cemaatine ait Türkiye dışındaki okullarda[142] Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü (CIA) ajanlarının 'İngilizce öğretmeni maskesi' altında çalıştığı"nı ifade ettiği;[143] "Gülen hareketinin finansmanına CIA'nin katıldığı"[144] iddiaları eşliğinde Hocaefendi'nin ABD'de çok iyi korunduğu[145] bir "sır" değilken Yalçın Doğan ekliyor:

"Amerika'nın Fethullah desteğinin kaynağı El Kaide ve o terör örgütünün inandığı Selefilik felsefesi.

Selefilik, El Kaide'nin inandığı İslâmi düşünce biçimi. Ne demek?

Selefiler ve aynı zamanda El Kaide sadece Kur'an'a bağlı. Hadislere bağlı değil. Onlara göre, esas olan vahiy. O da Kur'an'da yer alıyor.

---

[141] Özgen Acar, "Bir Danışman! Ama Kimin?", Cumhuriyet, 11 Şubat 2011, s.10.

[142] "FG çevresi tarafından dünyanın dört yanına yayılmış 'Türk kolejleri' hikâyesi nedir? 'Türkçeyi yayıyoruz, fena mı yapıyoruz?' cevap değil. Hadi kalkıp herhangi biri Türkçeyi, Türk kültürünü yaymak için bu ülkelerden birine gitsin bakalım, değil, okul, kurs açabiliyor mu? Dünya bir gül bahçesi mi de, aklına eden hayırsever, Türk kültürüsever, istediği yerde faaliyet gösteriyor? Hem bakın yanı başımızda kültür bağlarımız onca güçlü, üstelik Türkçenin çok yaygın olduğu İran, bu işler için biçilmiş kaftan, neden orada böylesi bir 'Türk koleji' yok? Ne tesadüf ki, ABD'nin kapsama alanı dışında kalan yerlerde bu kültür-hayır işleri tutunamıyor.
Hiçbir şey ima etmeye çalışmıyorum, açıkça söylüyorum. Bu kimsenin ABD'nin dış politika 'alet'i olması olmayabilir, ama aradaki sıkı bağ çok aşikâr. Dahası bu bağ yeni değil, işin başında, Sovyetler'in dağılış sürecinde, mesela ABD'nin Orta Asya Türki Cumhuriyetlerine nüfuz girişiminde, ona eşlik etmek Türkiye'de devlet politikasıydı. O zaman, FG çevresinin 'devlet'le ilişkisi son derece iyiydi. İslâmcı Refah Partisi'ne mesafe konuluyordu, dahası Fethullah Hoca 1989'da, İzmir'de yaptığı bir konuşmada, üniversiteye girmek için eylem yapan başörtülü kızlara 'anarşist' diyordu" (Nuray Mert, "'Gata-Kulli' veya 'Feto-Kulli'", Radikal, 10 Mart 2009, s.10).

[143] "CIA Ajanları Gülen Okullarında", Birgün, 22 Aralık 2010, s.8.

[144] Ahu Özyurt, "Gülen'e Ret Gerekçesinde CIA ile İlişki Kuşkusu", Milliyet, 27 Haziran 2008, s.14.

[145] H. Çetinkaya, "Fethullah'a Suikast Girişimi Oldu mu?", Cumhuriyet, 16 Ocak 2008, s.5.

Amerika devreye burada giriyor. Selefiler köktendincidir, denklemiyle.

Fethullah Hoca'yı ise, makul Müslüman olarak görüyor. ABD'ye göre:

1) Fethullah Hoca katı değil. İslâmi tarz yaşamın modern yanı...

2) Fethullah Hoca güçlü olmayı öne çıkartıyor. Bunu da, iş dünyasıyla birlikte yapıyor...

Amerika'ya göre, İslâmiyet ile kapitalizmi barıştırıyor.

Hem El Kaide tipi terör örgütüne sübap hem kapitalizme dini şemsiye...

AKP ile Fethullahçılar arasında bir sorun yok. Tersine, bazı AKP'liler Fethullah takımına yakın duruyor. Bu bilinmeyen değil..."[146]

Evet "Gülen Hareketi ABD'deki bazı etkili çevreler tarafından, 11 Eylül saldırıları ve sonrasında İslâmi aşırıcılığa karşı barışçı panzehir işlevi görebilecek bir cevap olarak algılanıyor. Bu anlayış, cemaatin dünyaya yayılmışlığı nispetinde küresel bir boyut kazanıyor"ken;[147] ABD'nin Teksas Eyaleti Senatosu, global barış ve anlayışa katkılarından dolayı Türk-İslâm alimi FG'yi takdir eden bir karar tasarısını kabul etti...[148]

V. AYIRIM: CEMAATİN GÜCÜ

"Övgü, eleştirinin
ilk cümlesidir."[149]

Buraya kadar değindiklerimiz kapsamında Türkiye'de cemaatin gücüne gelince,[150] işte çarpıcı birkaç kanıt...

---

[146] Yalçın Doğan, "El Kaide'ye Karşı Fethullah", Hürriyet, 27 Haziran 2008, s.17.

[147] Kadri Gürsel, "Cemaatin İkilemleri", Milliyet, 2 Aralık 2010, s.18.

[148] "Teksas Senatosundan Gülene Takdir Kararı", Zaman, 28 Ocak 2011, s.36.

[149] Japon Atasözü.

[150] Bkz. Kaan Turhan, Ergenekon ve Fethullah, Asya Şafak Yay., 2010; Onur Caymaz, "Tefekkürler Sinan Çetin...", Birgün Pazar, 10 Temmuz 2011, s.4; Serdar Turgut, "Emin Çölaşan ve Fethullah Gülen", Haber Türk, 25 Ekim 2011, s.4; Nuray Sancar, "Hocam Sizi Kırmaz", Evrensel Hayat, 19 Eylül 2010, s.8; Barkın Şık, "Cemaat Üyeleri ÖSYM'de", Cumhuriyet, 23 Eylül 2010, s.7; Barkın Şık, "Tuğamiral Türker Ertürk: TSK İçinde İmamlar Var", Cumhuriyet, 21 Eylül 2010, s.6; S. Çevikcan, "Cemil Çiçek: Hocaefendi Gelmiyorsa Kendi Takdiri", Milliyet, 13 Mayıs 2011, s.21; H. Keleş, "CHP Genel Başkan Yardımcısı Erdoğan Toprak: Gülen'in, Kaset Olaylarına Alet Edilmesini Çok Yanlış Buluyorum", Zaman, 14 Mayıs 2011,

i) ABD'de yaşayan FG'nin kardeşi Kudbettin Gülen'in çalıştığı Çağlayan Yayım Dağıtım Basım Ambalaj Sanayi ve Ticaret AŞ adlı firma, silahtan şaraba, tütünden prezervatif ve cinsel amaçlı aletlere, yılbaşı ağacı süsünden oyun kartlarına ve ağır askeri silahlara kadar sayısız mal ve hizmete, FG adıyla marka tescili yaptırdı...[151]

ii) Kaset görüntülerinin internette yayımlanmasının ardından ABD-nin Pennsylvania eyaletinden telefonla eski CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ı arayan FG,[152] "Bizim bununla hiçbir ilgimiz yok. Böyle bir şey

---

s.16; İlhan Taşcı, "Gülen Dosyası da 'Kapatıldı'", Cumhuriyet, 12 Mayıs 2010, s.7; İlhan Taşcı, "MİT, Gülen'i Tanımıyor", Cumhuriyet, 5 Mayıs 2010, s.7; Oral Çalışlar, "Fethullah Gülen-Deniz Baykal İlişkisi", Radikal, 14 Mayıs 2010, s.11; Alınet Hakan, "Hükümet/Cemaat: Bir İlişkinin Anatomisi", Hürriyet, 16 Haziran 2012, s.4; G. Candemir, "Fetullah Gülen Artık Okullarda", Birgün, 1 Mayıs 2012, s.3; N. Kaya, "Gülen'in Eserleri Kürtçe de", Zaman, 3 Mayıs 2012, s.23; Ayça Örer, "Erdoğan'dan Gülen'e: Bitsin Bu Gurbet", Radikal, 15 Haziran 2012, s.6; Yalçın Doğan, "Cemaat-AKP: Buzlar Bir Davetle Erimez", Hürriyet, 16 Haziran 2012, s.17; Metin Münir, "Fethullah Gülen Sürgünde Ölmeli mi?", Milliyet, 20 Haziran 2012, s.11; E. Aköz, "Erdoğan ve Gülen: 'Dönüş Oyunları'", Sabah, 16 Haziran 2012, s.6; S. Tuna, "Hocaefendi Türkiye'ye Neden Gelmez?", Yeni Şafak, 17 Haziran 2012, s.2; Taha Akyol, "Fethullah Gülen Kısa Sürede Dönmez!", Hürriyet, 16 Haziran 2012, s.20; Mehmet Barlas, "Erdoğan'ın Gülen'e Çağrısı Aklın Gereğidir...", Sabah, 16 Haziran 2012, s.19; Özdemir İnce, "Tarikat ve Siyaset", Hürriyet, 25 Şubat 2011, s.18; "Hollanda'da Gülen Soruşturması", Cumhuriyet, 8 Temmuz 2008, s.4; "Başsavcılık Gülen'in Peşini Bırakmadı", Radikal, 8 Nisan 2008, s.6; "Cemaat Oy Yağdırdı, Gülen En Büyük Düşünür Oldu!", Vatan, 23 Haziran 2008; "TRT'den Gülen'li Dizi", Cumhuriyet, 1 Nisan 2009, s.3; Can Uğur, "Her Zaman Olduğu Gibi Yine Gülen'ler Mağdur!", Birgün, 26 Nisan 2012, s.7; Ali Açar, "Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu Genel Başkanı Turgut Öker: Gülen'in Dostu İyi Analiz Edilmeli", Cumhuriyet, 21 Kasım 2008, s.5; Ahmet Hakan, "Fethullah Gülen'e Apaçık Bir Mektup", Hürriyet, 23 Ocak 2009, s.4; E. Özkök, "Fethullah Hoca'ya İletilmesi Ricasıyla", Hürriyet, 25 Ağustos 2010; Sezai Kırlangıç, "Bir Zamane Yüzsüzü: Hüseyin Gülerce", Baran, No:303, 1 Kasım 2012-42, s.6-7; E. Aköz, "İlker Başbuğ Gülen Cemaati'ni Niye Hedef Aldı?", Sabah, 15 Nisan 2009, s.6; M.İ. Atılgan, "Gülen Hakkında Yazmanın Dayanılmaz Hafifliği", Zaman, 14 Eylül 2009, s.15; U. Çakırözer, "Kılıçdaroğlu'ndan Gülen'e Şeffaflık Çağrısı", Cumhuriyet, 2 Nisan 2011, s.4; Emre Kongar, "Huntington, Silivri ve Gülen", Cumhuriyet, 2 Nisan 2011, s.3; Şükrü Küçükşahin, "Bahçeli ve Gülen Nereye Kadar", Hürriyet, 4 Nisan 2011, s.19; Bozkurt Güvenç, "Gülen Cemaatinin 'Gizli Ajandası'", Cumhuriyet, 24 Mayıs 2012, s.2.

[151] Gürsu Kunt, "Fethullah Gülen Marka Oldu", Cumhuriyet, 14 Haziran 2008, s.6.

[152] MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin, partili yöneticilerle ilgili çıkan kasetler hakkında "Okyanus ötesini hedef göstermesine" FG'den yanıt geldi. Hakkındaki açıklamaları "herkul.org" adlı kendi internet sitesinden yanıtlayan Gülen, isim vermeden Bahçeli'nin iddialarını değerlendirerek "İnsafsızca iftira ve saldırı" iddiasında bulundu. Gülen sitedeki

nasıl olabilir, fevkalâde üzgünüm" dedi. Bu nedenle Baykal da istifasını açıkladığı basın toplantısında "Sorumlu arayışına çıkacaklara yardımcı olmak üzere, ABD'den aldığım üzüntü mesajlarının samimiyetine inandığımı da belirtmek isterim" dedi...[153]

iii) 'Die Welt'te yayımlanan 'Gülen: İslâm Hareketi Almanya'da Yayılıyor' başlıklı haberde 3 milyona yakın Türk'ün yaşadığı ülkede İslâmcılığın "Gülen hareketi" üzerinden yayıldığına dikkat çekilip, Almanya'da 12 okulu bulunan Gülen hareketinin medya imparatorluğu, banka ve üniversitelerinin bulunduğu belirtildi...[154]

iv) 'The Foreign Policy' ve 'Prospect' dergilerinin ortak anketi sonucunda FG, '100 düşünür Listesi'nde bir numara çıktı...[155]

v) 'Der Spiegel'in 'Türkiye'de Gülen Hareketi: İmamın Korkunç Gücü' başlıklı haberinde, "Gülen, Türkiye'nin en güçlü adamlarından biri sayılıyor. Yandaşları ülkedeki düzen gücünün geniş kesimlerinin altını oymuş görünüyor, eleştirenler tasfiye ediliyor" denildi...[156]

vi) Hanefi Avcı, FG cemaatinin devletin emniyet, TSK ve yargı kurumlarının üst düzeyine kadar sızdığını söyledi.[157] Avcı, FG'nin, emniyet, adalet ve siyaset içinde faaliyet gösteren "imam"larının listesini, Ankara Özel Yetkili Başsavcı Vekili Hamza Keleş'e verdi...[158]

vii) Taşradan büyük kentlere okumaya gelen yoksul gençlere, kalacak imkân sağlayarak ve burs vererek yanına çekmeye çalışan FG cemaatinin

---

cevabında "İnsafsızca karalamalar, isnat, iftira ve saldırılar karşısında biz ancak meşru müdafaaya başvurabilir; tashih, tavzih ve tekziplerde bulunabilir; şayet kötülükte ısrar edenler olursa, haklarında tazminat davaları açarız. Bunlar meşru haklarımızdır; fakat asla onların yaptıkları gibi saldırganlığa girmeyiz. Yumruk sallamalarına karşı yumruk sallamayız. Onlar 'Bir tokat da oradakine (okyanus ötesindekine) vuralım!' deseler de biz onlara tokatla mukabelede bulunmayız" ifadelerini kullandı. Kendisine yönelik isnatların kin ve nefrete dayandığını savunan Gülen, "Biz onlara sadece acırız ama onların üslubu ile cevap vermeyiz" dedi ("Tokat Atmaz, Dava Açarız", Cumhuriyet, 11 Mayıs 2011, s.4).

[153] "Gülen, Baykal'ı Aradı", Cumhuriyet, 11 Mayıs 2010, s.6.

[154] Osman Çutsay, "Fethullahçı Hareket Yayılıyor", Cumhuriyet, 23 Mayıs 2011, s.8.

[155] "The Guardian da Şaştı Bu İşe...", Radikal, 24 Haziran 2008, s.8.

[156] O. Çutsay-U. Hüküm "Gülen'i Eleştiren Tasfiye Ediliyor", Cumhuriyet, 7 Nisan 2011, s.6.

[157] Hanefi Avcı, "Gülen Her Şeyi Biliyor", Cumhuriyet, 27 Ağustos 2010, s.7.

[158] "İmamların Listesi Keleş'te", Cumhuriyet, 23 Eylül 2010, s.7.

İstanbul'daki Işık evlerinin birinde 5 ay kalan M.B. yaşadıklarını anlatırken, "İsmimi vermek istemiyorum yoksa her iş konusunda önümü keserler, geleceğimle oynarlar" diyerek cemaatin baskı gücünün de nereye vardığını gözler önüne sererken, M.B., evlerde Kürtçe konuşmanın, hatta Kürtçe müzik bile dinlemenin kesinlikle yasak olduğunu anlattı...[159]

viii) Şivan Perwer, FG Hocaefendi'nin barış mesajını önemli bulduğunu açıkladı. Türkiye'nin, Gülen'in sözlerini dinlediğini vurguladı. Irak'ın kuzeyinde yayımlanan Rudaw gazetesine konuşan Perwer, "Hocaefendinin fikirleri çok iyidir" dedi...[160]

ix) İmralı'da görüştüğü Abdullah Öcalan'ın mesajını Türkçe olarak Diyarbakır'daki Newruz kutlamalarında okuyan BDP Milletvekili Sırrı Süreyya Önder, Öcalan'ın FG'ye "selam" gönderdiği vurgusuyla ekledi: "Öcalan, FG'ye selamlarını gönderdi. FG'nin 'Sulhta hayır vardır' yaklaşımı benim de yaklaşımımdır. Bütün Ortadoğu'daki demokratik bir siyaset ve barış için birlikte çalışabiliriz. Muhterem FG'nin selamlarımı söyleyin. Onu en iyi anlayan benim" dediğini söyledi...[161]

x) Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Nur cemaati lideri FG hakkında açılan davayı karara bağladı. Kurul, Ankara XI. Ağır Ceza Mahkemesi'nin beraat kararını onaylayan Yargıtay IX. Ceza Dairesi'nin kararını yerinde buldu. Kurul, Daire'nin kararına itiraz eden Yargıtay Başsavcılığı'nın itirazını ise reddetti...[162]

xi) 12 Eylül referandumundan "evet" çıkması üzerine yaptığı konuşmada ABD'de bulunan FG'ye teşekkür eden Başbakan Erdoğan'a, bu kez Pennsylvania'dan geçmiş olsun mesajı geldi. Gülen, 'Zaman' gazetesinde yayımlanan "Geçmiş olsun" ilanında Erdoğan'a övgüler düzüp, "Sayın Başbakanımızın koruma konvoyuna hain bir pusu kurulduğunu teessürle öğrendim. Fevkalâde mahzun olduğum hadise açıkça gösteriyor ki bu mil-

---

[159] Zeynep Kuray, "Fethullah'tan Kürtçeye Yasak!", Birgün, 15 Ağustos 2010, s.5.

[160] "Şivan Perwer: FG'nin Desteği Çok Önemli ve Gerekli", Avrupa Postası, 24 Ocak 2013, http://www.avrupa-postasi.com/dunya/sivan-perwer-fethullah-gulenin-destegi-cok-onemli-ve-gerekli-h88242.html.

[161] "Öcalan'dan Gülen'e 'Selam'", Cumhuriyet, 24 Mart 2013, s.5.

[162] Mesut Hasan Benli, "Yargıtay'dan Gülen'e 'Dönüş Bileti'", Radikal, 25 Haziran 2008, s.6.

letin huzur ve istikrarını çekemeyenler yine o menfur planlarını devreye sokmuş durumdalar. Milletçe kenetlenmemize vesile olmasını dilediğim bu menfur saldırıdan dolayı Cenab-ı Allah'tan Başbakanımız Erdoğan'ı bu millete bağışlamasını, ülkemizi her türlü kötülükten muhafaza buyurmasını temenni eder, geçmiş olsun dileklerimi arz ederim"[163] dedi...

xii) 'Türkiye Emekliler Derneği'nin eski yöneticilerin Mehmet Höcü, Başbakan Erdoğan'ın rafa kaldırdığı İntibak Yasa Tasarısı'nın Meclis'ten geçirilmesi için FG'den yardım istedi...[164]

xiii) "Türkçedeki bozulma ve yabancılaşma"yı araştıran TBMM Araştırma Komisyonu raporunda, FG cemaatinin desteğiyle yapılan "Türkçe Olimpiyatları"nın Cumhurbaşkanlığı himayesine alınması istenirken "Türk coğrafyasında Türkçe eğitim yapan okullar desteklenmelidir" denildi...[165]

xiv) Başbakan Erdoğan, 'Uluslararası Türkçe Derneği' tarafından düzenlenen "X. Uluslararası Türkçe Olimpiyatları"nın 14 Haziran 2012'deki kapanış töreninde yaptığı konuşmada ABD'de bulunan Gülen cemaati lideri FG'nin isim vermeden Türkiye'ye dönmesi mesajını verip, "Biz, gurbette olup şu vatan topraklarının hasreti içerisinde olanları aramızda görmek istiyoruz" dedi...[166]

xv) CHP eski Genel Başkanı, Antalya Milletvekili Deniz Baykal, Türkçe Olimpiyatları X. yıl etkinlikleriyle ilgili mesajında "Yüksek fedakârlıklarla ortaya konulan gayret ve hizmete ilham, emek ve destek verenleri şükranla" anarken, "Bir iç yolculukla manevi hicret yaparak başka insanlarımızın gönlüne ulaşıp, onları kucaklamanın tam zamanıdır" mesajı da verdi...[167]

xvi) X. Türkçe Olimpiyatları'ndaki konuşmasında katılan Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, FG'ye selam yollayıp, "Teşekkür edecek çok insan var. Ancak vefakârlık içinde bir kişiyi unutmamak lazım... (...) Elbette hayatını iman ve Kur'an'a hizmet etmeye adamış, eğitim hizmetlerine gönül vermiş, fedakârlık ve feragati öğretmiş güzel bir insana, büyük mü-

---

[163] "Fethullah Gülen, Erdoğan İçin Gazeteye İlan Verdi", Cumhuriyet, 7 Mayıs 2011, s.4.

[164] "Emeklinin Umudu da 'Okyanus Ötesi'", Radikal, 17 Eylül 2010, s.11.

[165] Ayşe Sayın, "Gülen'e 'Gül' Himayesi", Cumhuriyet, 29 Haziran 2008, s.6.

[166] "Gülen'e 'Dön' Çağrısı", Cumhuriyet, 15 Haziran 2012, s.7.

[167] "Baykal'dan Gülen'e Mesaj", Cumhuriyet, 11 Haziran 2012, s.6.

tefekkire, büyük dava adamına şükran borcumuz var. O muhterem insana, hüzünlü gurbetten, şimdi Bursa'yı seyreden bu güzel insana, muhterem FG Hoca Efendi'ye şükranlarımızı sunuyorum, Rabbim hayırlı ve uzun ömürler versin. Bu hizmet bütün dünyayı kaplıyor. Türkiye'de ve dünyada bu okullar sayesinde gönülleri sevgi dolan milyonlarca insan, seni hatırlıyor ve hatırlatıyor" dedi...[168]

Ayrıca Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Gülen cemaatini çok iyi tanıdığını belirterek, "Ben o camiayla geçmişten bu yana çok yakın ilişkideyim. FG Hoca Efendi'yi de çok severim. En zor zamanlarda onu ne kadar sevdiğimi, beğendiğimi onun Türkiye için çok önemli bir şahsiyet olduğunu, onun Türkiye için çok güzel şeyler hayal ettiğini, eğitimden başlayarak bütün sosyal faaliyetlerde, insanlığı pozitif yönlendirdiğini, Türkiye'ye ondan zarar gelmediğini, zarar gelmeyeceğini çok açık ifade eden bir insanım. Hem de ta 97-98-99'larda yurtdışına gitmek zorunda kaldığı zamanlarda, ağır cezada yargılandığı zamanlarda. O Türkiye'nin yüz akıdır, tertemiz bir insandır, diyen birisiyim"[169] diye konuştu... FG'nin "Gazze'ye yardım filosu için İsrail'den izin alınmalıydı" sözleri sorulan Arınç, "Hocaefendi her zaman olduğu gibi doğru söylüyor"[170] yanıtını verdi...

xvii) AKP Genel Başkan Yardımcısı Çelik, "AKP kendi tabanına cephe almaz, onlarla kavga etmez. Cemaatler bizim rakibimiz değildir" dedi...[171]

xviii) Gülen'e yakınlığıyla bilinen Pacifica Institute, 2-5 Nisan 2009'da Los Angeles'te 'Anadolu Kültürleri ve Yemekleri Festivali' gerçekleştirdi. Festivale, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Fonu da mali destek sağladı...[172]

xix) Amasya merkez ve ilçelerindeki ilk ve orta dereceli okullarda yaklaşık 4.100 öğrenciye valilik izniyle FG'nin kitaplarından yapılan sınavın Konya'da da yapıldığı ortaya çıktı. Cemaatine yakın olduğu belirtilen Gaye Eğitim Gönüllüleri Derneği, Karatay Türk Telekom Erol Güngör Sosyal Bilimler

---

[168] Levent Gencelli, "Fethullah Gülen Muhteşem İnsan", Cumhuriyet, 6 Haziran 2012, s.6.

[169] "Bülent Arınç: Fethullah Gülen'i Çok Severim", Cumhuriyet, 7 Nisan 2012, s.4.

[170] "Arınç'tan Gülen Yorumu: Hocaefendi Ne Derse Doğru Söyler", Radikal, 6 Haziran 2010, s.11.

[171] Ömer Şahin, "Gülen Grubuna Cephe Almayız", Radikal, 17 Şubat 2012, s.12-13.

[172] "Bakanlık Destekli Gülen Festivali", Cumhuriyet, 6 Nisan 2009, s.6.

Lisesi, Hatip Mahide Bahadır Türk İlköğretim Okulu işbirliğiyle "Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili kitap okuma yarışması" düzenledi. FG'in "Sonsuz Nur" kitabından yapılacak yarışmaya Konya Valiliği de onay verdi...[173]

xx) Mezitli ilçesindeki Davultepe Atatürk İlköğretim Okulu'nda müdür yardımcı Ü.Ç. hakkında Gülen cemaatine yakın bir dershaneyi kötülediği, öğrencileri o dershaneye gitmemeleri için tehdit ettiği iddiasıyla soruşturma açıldı. Soruşturmayı yürüten müfettiş, Ü.Ç. hakkındaki iddialarla ilgili "maddi delil" bulamadı ama "suçu manen işlediğine" kanaat getirerek okulunun değiştirilmesini önerdi...[174]

xxi) Adıyaman'ın Gerger ilçesinde yayınlanan 'Fırat' gazetesinin sahibi Hacı Boğatekin hakkında, 'Feto ile Apo' başlıklı yazısı nedeniyle soruşturma başlatıldı. "Basın yayın yoluyla terör örgütü propagandası yaptığı", "suçu ve suçluyu övdüğü" iddia edilen Boğatekin, savcıya ifade vermek için gittiği adliyede, polislerce tartaklandığını belirtti. Gazeteciyi cumhuriyet savcısı da tehdit etmiş, "Özür dile yoksa yakarım" demişti...[175]

V.1) "Sonuç Yerine": Türk(iye) İslâmı ve FG

"Cehalet her zaman
fanatizme eşlik eder
ve fanatizme yol açar."[176]

Hamza Türkmen'in, "FG bir düşünce, hareket ve dava adamıdır. Ama sahip olduğu bakış açısı ve sosyal çözümlemeleri ne kadar Kur'an'ın amacı, bütünlüğü ve ölçüleri ile bağdaşmaktadır?"[177] Yasin Ceylan'ın, "Bir İslâm idealistinin birinci görevi, çağımızın vebası olan milliyetçilikle mücadele etmektir. Ancak görünen o ki, FG'nin şakirtleri, bu hastalıkla mücadele yerine, onu benimsemişler"[178] türünden itirazlarının muhatabı olsa da FG, Türk(iye) İslâmı açısından önemli bir politik örnektir.

---

[173] Mehmet Menekşe, "Gülen Sınavları Yayılıyor", Cumhuriyet, 6 Haziran 2012, s.6.

[174] Abidin Yağmur, "'Manen' Sürgün", Cumhuriyet, 13 Şubat 2011, s.3.

[175] "Özür Dile Yoksa Yakarım", Cumhuriyet, 13 Ocak 2008, s.8.

[176] Constantin Zuraiq.

[177] Hamza Türkmen, "'Sivil İslâm' ve Kentli Cemaat Alternatif Bir Model Üretebilir mi?", Haksöz Dergisi, No:204, Mart 2008, s.14.

[178] Yasin Ceylan, "Kürtler ve İslâmiyet", Radikal İki, 6 Mart 2011, s.3.

Örneğin FG'nin Türkiye'deki sözcülerinden 'Zaman' yazarı Hüseyin Gülerce, 'Habertürk'ün 'Söz Sende' programında Balçiçek İlter'e, gençliğinde üzerinde "Allah için vur" yazılı sopalarla solcuları dövdüğünü anlatarak ekledi: "Bana göre solcu herkes komünistti. Ve komünist dövmeyi vatanseverlik zannediyorduk, şeklinde konuştu. Zaman Yazarı sözlerine şöyle devam etti: O kavgalarda bizim hazır sopalarımız vardı. Bir de bu dövmeyi Allah rızası için yapıyorduk. (...) 'Allah için vur' yazarak kendimizi uyarıyorduk. Kendimizi öyle rahatlatıyorduk..."[179]

TÜRKİYE'DEKİ EN BÜYÜK CEMAATLER	
GÜLEN CEMAATİ	Cemaatin lideri FG 1999 yılından beri ABD'de yaşıyor...
SÜLEYMANCILAR	Kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan. Siyasette etkili cemaatlerden...
MENZİL	Nakşîbendiliğin kolu. Adını Adıyaman'ın Menzil Köyü'nden alıyor...
İSMAİLAĞA	Kurucusu Ebuishak İsmail Efendi. Cemaat İstanbul Fatih'te, en dikkat çeken İslâmi gettoyu oluşturdu...
AZİZ MAHMUT HÜDAİ	Osmanlı devri velilerinden. Asıl adı Mahmut. Peygamber soyundan...
YAHYALI	Kayseri'de en güçlü dini gruplardan; adını Yahyalı Hacı Hasan Efendiden alıyor...
ALVARLI EFE CEMAATİ	Asıl adı Muhammed Lütfi. Erzurum'da "Alvarlı Efe" diye bilinir...
İSKENDERPAŞA	Mehmet Zahit Kotku şeyh olduktan sonra, görev yaptığı İskenderpaşa Camii cemaate de isim oldu...
KIRKINCI HOCA	Said-i Nursi'nin ölümüyle Nurcular 10'u aşkın gruba bölündü. Biri de Kırkıncı Hoca olarak tanınan Mehmet Kırkıncı...
IŞIKÇILAR	Seyit Abdülhalim Arvasi'ye bağlı Hüseyin Hilmi Işık'ın cemaati; lideri Enver Ören'di...
CERRAHİ	Halveti tarikatına dayanıyor. Dergâhı, Karagümrük'te...
TEBLİĞ	Kurucusu Hindistan'da dünyaya gelen Şeyh Muhammed İlyas Kandehlevi...
HAYDAR BAŞ	Cemaatin lideri Haydar Baş, Kadiri Tarikatı'nın İcmal Kolu'ndan...
KIBRISİ	Cemaat lideri Mehmet Nazım Adil KKTC'de yaşıyor...
YENİ ASYACILAR	Nurcuların ikinci büyük kolu. Lideri Mehmet Kutlular. Yeni Asya Gazetesi cemaatin yayın kuruluşu...
HAKİKATÇİLER	Tüm cemaatlere karşı yürüttüğü mücadeleyle tanınan Hakikâtçiler'in şeyhi Ömer Öngüt. Sakarya, Düzce, Bursa ve Ankara'da güçlü...
ERENKÖY	Kökleri Kelami Dergâhı'na ve şeyhi Erbilli Mehmet Esat'a dayanıyor...

[179] "Allah İçin Vur", http://www.gazeteciler.com/tv-haber/gulerce-gencligini-anlatti-seyirci-sasti-kaldi-59298h.html.

Böylesine bir geçmişten bugüne uzanan FG hareketini irdelerken John Berger'in, "Geçmiş hiçbir zaman olduğu yerde durup yeniden keşfedilmeyi, aynıyla olduğu gibi tanınmayı beklemez. Tarih her zaman belli bir şimdi'yle onun geçmişi arasındaki ilişkiyi kurar. Demek ki şimdi'den korkmak eskiyi bulandırmaya yol açıyor"[180] uyarısını "es" geçmemek gerek...

*O hâlde ABD mamulâtı FG'nin anti-komünist ve neo-liberal bir mu*hafazakârlık olduğunu bir an dahi unutmadan; David Frost'un, "Muhafazakâr, zenginlere iyi davranılmasını isteyen tiptir"; Mark Twain'in, "Radikaller yeni fikirler ortaya atarlar. Bu fikirler eskiyince muhafazakârlar tarafından benimsenir"; Georges Bernanos'un, "Muhafazakâr denince akla ilk, kendini muhafaza gelir"; Alphonse Karr'ın, "Asıl muhafazakâr, kendindekileri muhafaza ederken bir yandan da başkalarından, yeterince muhafaza edemediklerini almaya çalışır"; Elbert Hubbard'ın, "Muhafazakâr mücadele edemeyecek kadar korkak, koşamayacak kadar da yağlı bir tiptir" uyarılarının altı özenle çizilmelidir...

"Türk(iye) İslâmı"[181] konusunda dindar kesimin bakış açısıyla inceleyen İsmail Kara, modernist söylemle uyumlu İslâm'ın Diyanet İşleri tarafından,

---

[180] John Berger, Görme Biçimleri, çev. Yurdanur Salman, Metis Yay., 2006.

[181] Bkz. Deniz Adalı, "Sınıf Savaşı ve Ülkemizdeki İslâmî Hareket", Kaldıraç, No:137, Kasım 2012, s.33-40; Hilmi Yavuz, İslâm'ın Zihin Tarihi-Bir Müslüman Aydının İslâm Üzerine Düşünceleri, Timaş Yay., 2009; Kenan Çayır, Türkiye'de İslâmcılık ve İslâmi Edebiyat - Toplu Hidayet Söyleminden Yeni Bireysel Müslümanlıklara, Bilgi Üniversitesi Yay., 2008; Mümtazer Türköne, "İslâmcılığın Mirası", Zaman, 26 Temmuz 2012, s.25; Ayça Örer, "HAS Partili Bekâroğlu: Bir Sonraki Hesaplaşma Müslüman Kesimde Olacak", Radikal, 7 Aralık 2011, s.16; Ali Bulaç, "Seyyid Kutup ve Türkiye İslâm'ı", Zaman, 26 Mayıs 2012, s.23; H. Kahraman, "Osmanlı'da Selefi Damar", Yeni Şafak, 17 Şubat 2013, s.2; Hayrettin Karaman, "Selefiler", Yeni Şafak, 14 Şubat 2013, s.2; ve "Selefiler (2)", Yeni Şafak, 15 Şubat 2013, s.2; Ataol Behramoğlu, "Ne Kadar Dindarmışız", Cumhuriyet, 16 Şubat 2013, s.6; Ö. Mumcu, "Ancak Müminler Kardeştir?, Radikal, 7 Mart 2013, s.10; N. Çiçek, "Cemaatlerin Seçim Serüveni", Birgün Pazar, 19 Haziran 2011, s.7; Ş. Soner, "Sindire Sindire Siyasal İslâm", Cumhuriyet, 13 Aralık 2011, s.11; F. Kozok, "Cemaat Savaşları Başladı", Cumhuriyet, 13 Aralık 2011, s.6; Özdemir İnce, "İslâm İmparatorluğu", Hürriyet, 14 Kasım 2010, s.18; H. Köse, "Faik Bulut: Hizbullah Örgütleniyor", Cumhuriyet, 20 Ocak 2011, s.9; "Hizbullah Vahşeti", Cumhuriyet, 6 Ocak 2011, s.6; Ş. Soner, "İslâmcılıkta Ayrışma", Cumhuriyet, 6 Temmuz 2010, s.15; B. Akşit-R. Şentürk vd., Türkiye'de Dindarlık, İletişim Yay., 2012; Ali Bulaç, "Üçüncü Nesil İslâmcılar", Zaman, 26 Temmuz 2012 s.25; S. Uludağ, "İslâmi Hareketin En Güçlü Dinamiği", Radikal Kitap, no:394, 3 Ekim 2008, s.12;

"halk İslâmı" denilebilecek bir anlayışınsa tarikatlar ve cemaatler tarafından sürdürüldüğünü anlatsa da[182] bunun gerçekle bir ilintisi yoktur.

Bu konuda söz Ahmet Hakan'a bırakmakta büyük yarar var; bakın ne diyor:

"İslâmi kesimin bilinen bütün radikalleri bir araya gelip korsan eylem koymuşlar.

Özgür-Der, Mazlum-Der, Memur-Sen, Hak-İş, Vakit falan... Hepsi orada...

Yağmur altında... Ellerinde pankartlarla...

Koymuşlar eylemi...

Koskocaman bir de afiş hazırlamışlar...

Bağıran harflerle şöyle yazıyor afişte: 'CUNTAYA HAYIR'

Altında da bir talep cümlesi yer alıyor: 'DARBECİLER YARGILANSIN'

Ne güzel değil mi?

Aklıma 12 Eylül geliyor...

O günlerde istisnai dik duruşları bir tarafa bırakırsak...

İslâmcı delikanlılar, 'Cuntaya hayır - Darbeciler yargılansın' konulu korsan eylemler attırmıyorlardı...

Bunun yerine İslâmi kesimin önemli isimleri, cuntanın ideolojisi olan 'Türk-İslâm Sentezi'nin 'İslâm' bölümüne sığınıp, 'daha fazla imam-hatip/daha fazla Kur'an kursu' açılmasını sağlamakla meşguldüler...

Mamak zindanlarında solcular ve sağcılar işkenceden geçiriliyormuş, anaları ağlatılıyormuş...

Ne gam!

Önemli olan geleceğe yatırım yapmaktı...

'Cunta'yla papaz olup maceraya atılmak yerine

'Cunta'nın sağlayabileceği imkânlardan azami ölçüde faydalanmak, o zamanlar çok daha 'rasyonel' bulunuyordu...

Selçuk Küpçük, "Hilmi Yavuz'un İslâm'a Bakışı", Radikal Kitap, no:434, 10 Temmuz 2009, s.16; C. Bayraktar, "Ümmet-i Muhammed, Minare mi İstemiştiniz?", Küyerel, 2 Kasım 2009; Meriç Velidedeoğlu, "'Minare'den İslâm'a Bakış", Cumhuriyet, 11 Aralık 2009, s.15.

[182] İsmail Kara, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm, Dergâh Yay., 2008.

Hadi 12 Eylül, direkt olarak İslâmcıları değil de sokakta kavgaya tutuşmuş solcu ve sağcıları hedef alıyordu...

Bizim memlekette de 'Bir yumruk seni hedef almıyorsa salla gitsin' diye bir adet vardı... Ve İslâmcılar da o dönem bu geleneğe uyuyorlardı...

Ortada en ufak bir risk yokken...

'CUNTAYA HAYIR - DARBECİLER YARGILANSIN' diye pankart taşıyıp eylem koymak çok kolay ve çok ucuz bir tavır gibi geliyor bana...

Sıkıysa sonucunda işkence altında inletilmenin garanti olduğu günlerde bu pankartı taşıyacaksın...

Hayatının karartılmasını göze alarak taşıyacaksın o pankartları...

Sen 12 Eylül'de Mamak zindanının önünde en gür seda ile haykırdın mı?

Sen 28 Şubat'ta Çevik Bir'e posta koydun mu?

'Kazıklı Voyvoda'ya yakışır tehditler ortada dolaşırken direnişe geçmeyi başardın mı?"[183]

Elbette "Hayır"...

"Neden"e ilişkin; bakın Fikret Başkaya ne der:

"Türkiye'de politik İslâm'ın ortaya çıkışı ve evrimi diğer Müslüman ülkelerden farklı bir rota izledi. Türkiye'de merkezi otorite her zaman dini yakın takibe aldı. Dinin göreli özerklik alanını hep daralttı. Dolayısıyla, din bir devlet dini olarak varoldu. Sadece Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla dini denetim altına alıp manipüle etmedi. Tarikatları, dini cemaatleri de yakın takibe aldı.

Zaten cemaatler farklı bir şey önerecek, farklı bir şey yapabilecek kabiliyetten yoksundular. Dinde bir yenilenme akıllarının ucundan bile geçmedi. Her zaman devleti ve yapılanları kutsamakla meşguldüler. İtirazları 'yapılanlara değil, yapanlaraydı'... Hiçbir toplumsal soruna dair özgün görüş ve öneri ortaya koymadılar, zira öyle şeyler yapmaktan acizdirler.

Dolayısıyla devletin destekçisi olarak kaldılar. İçlerinden Müslüman dünya'da isim yapmış, ilgi görmüş tek bir şahsiyet bile çıkmadı. Devleti kutsayan, devlete eklemlenmiş bu cemaatlerin çapı ortada. Nurculuk ve

---

[183] Ahmet Hakan, "Ben İslâmcının Yiğidini Severim", Hürriyet, 2 Kasım 2009, s.4.

ondan türeyen diğerlerini yakından incelersen, devleti ve emperyalist statükoyu kutsamak dışında bir şey yaptıklarını göremezsin. Aslında bizde de politik İslâm başka yerlerde olduğu gibi, yükselen demokratik-ilerici-sosyalist hareketin önünü kesmek üzere sahneye sürüldü. Arkasında devlet, ABD, Suudi Vahabiliği ve parası vardı. Bilindiği gibi, Suudi Arabistan'ın çağdışı, gerici, karanlıkçı rejimi, yaklaşık 60 yıldır 'resmi şeriat sponsorluğu' yapıyor. İslâm ülkelerine ve Batı Avrupa, ABD vb. milyar dolarlarla eğitim kurumları, gazeteler, televizyonlar, yayın evleri 'düşünce kuruluşları' vb., ya oluşturuluyor ya da mevcut olanlar destekleniyor...

Nasır'ın ölümünden sonra [1970] Suudiler, Mısır'a her yıl 2,5 milyar dolar para akıttılar ve meyveleri ortada... Suudilerin sadece Avrupa'da cami yapımı için 45 milyar dolar harcadığını kaç kişi biliyor? S. Arabistan Avrupa'da 1.500 camii ve 'İslâm Merkezi', çeşitli adlar altında 2.000 adet kurum oluşturdu... Bizdeki politik İslâm da diğerleri gibi tam bir gericiliktir ama devletin yakın takibi altında bir gericilik. AKP o gericiliğin neo-liberal versiyonudur sadece..."[184]

Ya radikal İslâm mı?

Ona ilişkin olarak da eski "radikal İslâmcı" ve şimdilerin AKP'lisi Mehmet Metiner'in değerlendirmesi şudur:

"Türkiye'deki devrimci ve radikal İslâmcı hareket, dünyadaki İslâmcı hareketlerin kötü bir kopyası veya kör bir taklitçisi niteliğindedir. Bu yüzden kökü Türkiye'de olan bir hareket değildir. Kesinlikle yerli olmadığı gibi yerel koşulları dikkate alarak kendini geliştiren bir hareket de değildir.

Beslenme ve esin kaynakları itibarıyla bu böyle olduğu gibi yöntemleri ve araçları bakımından da dışa bağlı ve oradan güdümlüdür. O yüzden asla üretken ve verimli değildir. Dünyadaki diğer İslâmcı hareketlerin hiçbirine ne teorik düzeyde, ne de pratik alanda sunabildiği hiçbir katkı yoktur. Hep alıcı konumundadır. Merkez değil, şube veya acente konumundadır. Taşıyıcılığında bile kendine ait bir farklılık taşımamaktadır. Kendine ait bir rengi, kokusu, tınısı yoktur.

---

[184] http://www.toplumsaldevrim.com/guncel/politik-İslâm-İslâmi-soslu-bir-teokrasidir-fikret-baskaya.

Türkiye'deki İslâmcı hareketin tartıştığı konular, ithal konulardır. Tartışma ağırlıklı olarak da tercüme eserler üzerinden sürdürülür. Bu yüzden merkez üslerin orijinal ideolojik sunumlarının kötü bir çevirisiyle varlığını sürdürdüğü için taklitçiliğinde bile özgün değildir. (...)

Özetlemek gerekirse, "Türkiye'deki radikal İslâmcı hareket(ler) nev-i şahsına münhasır bir model hareket değildir. Taklitçi ve kopyacıdır. O yüzden dünyadaki diğer İslâmcı hareketlerle şu veya bu farklı özelliği dolayısıyla mukayese edilebilecek kendine ait bir modele sahip değildir".[185]

Hemen vurgulayalım: Doğru söze ne denir?

Ve ardından da ekleyelim: Metiner, Türk(iye) İslâmı'nın "radikal"/"ılımlı"/"liberal" vs. kategorilerine ayırmanın olanaksız olduğunu unutmuş gözüküyor. Bugünün Türkiye'sinde boy gösteren İslâmcı varyantlar aynı döl yatağından, aynı toplumsal tabandan seslenmiyor mu?

Ve büyük bir seneklikle birbirlerine dönüşmüyorlar mı?

Nurcu Hareketin içinden çıkıp da ABD muhipliğine dönüşen FG ile isyanı[186] ve insan iradesini[187] reddeden İslâm korelasyonu bunun en çarpıcı örneklerinden birisidir.

---

[185] Mehmet Metiner, "Türkiye'deki Radikal İslâmcı Hareketin Düşünce Kaynakları", Foreign Policy-Türkiye Baskısı, No:27, Mart-Nisan 2004, s.40-45.

[186] Onlar için "emre itaatsizlik etmek, inat edip emre muhalefet etmek, itaatten çıkmak, inatla imtina etmek, çekinmek ve azmak" anlamlarında olan itaatin zıddıdır isyan...
Araplar, köle, efendisinin emrine muhalefet ettiği, itaatten çıktığı zaman "asâ" (isyân etti, söz dinlemedi) fiilini kullanmışlardır (İsyân kelimesinin; "zelle", "hatîe", "ma'siyet", "seyyie", "fısk", "cürm" ve "zenb" kelimeleriyle eş anlam ilişkisi vardır).
Dinî anlamda isyân; allah ve rasûlünün emirlerine uymamak, itaat etmemek demektir.
"Cin" sûresinin 23. âyetinde, "...kim allah'a ve rasûlüne isyân ederse ona, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır" denir.
"Ahzab" sûresinin 36. âyetinde, "isyân edenin, haktan saptığı" söylenir.
İsyân kelimesi "Kur'ân"da:
i) Küfür, inkâr etme (nisa, 4/42); ii) Cühûd, bile bile hakkı kabul etmeme (hud, 11/59); iii) Ğavâ, azma (tâ-hâ, 20/121); iv) Fısk, itaatsizlik etme (hucûrât, 49/7); v) Kizb, allah'ın âyetlerini yalanlama (nâzi'ât, 79/21); vi) İsm ve udvan, günah işleme ve düşmanlık yapma (mücâdele, 58/8-9); vii) İ'tidâa, haddi aşma (âl-i imrân, 3/112) ve cebbâr, zorba (meryem, 19/14) kavramları ile birlikte kullanılmıştır.
Özetle İslâm'da isyân, Allah ve peygamberin emir ve yasaklarını, helâl ve haramlarını kabul etmemek şeklinde olursa küfür; bunları kabul ettiği ve îmân ettiği halde emir ve yasaklara

uymamak, itaatsizlik etmekten ibaret olursa, fisk olur. İster küfür, ister fisk anlamında olsun isyân, zulümdür. (Kaynak: Dini Kavramlar Sözlüğü, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/diyanetyeni/Diyanet-Isleri-Baskanligi-AnaMenu-dini-kavramlar-sozlugu-92.aspx).

[187] Kur'ân-ı Kerim'de "irade" kavramı toplam 138 yerde geçmektedir. Bu hem allahın iradesini hem de kulun iradesini kapsamaktadır. İrade cenab-ı hak için olunca küllî, kul için olunca cüz'î olur. İnsandaki irade akıl ve düşünce kabiliyetine göre şekillenir.

Kelâm ekolleri ve bilginleri arasında iradenin kaynağı ve fiile dönüşmesi ya da eyleme yansıması hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun iki uç noktasını cebriye ve kaderiye ekolleri oluşturmaktadır. Cebriye, insanın iradesinin tamamen allahın iradesine bağlı olduğunu, ancak o'nun dediğini yaptığını, kaderiye ise, insan iradesinde tamamen müstakil olduğunu, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu iddia etmişlerdir. Buna karşılık ehl-i sünnet kelam bilginleri, insanda cüz'î irade bulunduğunu, insanın kâsip, allah'ın ise halik olduğunu söylemişlerdir. İnsan diler, allah da onun isteği doğrultusunda yaratır. Bunun sonucu olarak da, herkesin yaptığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Allah kullarına haksızlık etmez. Yapmadıkları veya iradeleri dışında geçen işlerden dolayı onları cezalandırmak suretiyle onlara zulmetmez.

Allah'ın sübutî sıfatlarından biri de irade sıfatıdır. Allah, dilediğini, dilediği zaman, dilediği şekilde yapar. O, bir şeyi murad ettiğinde, ona mani olacak hiçbir güç yoktur. Bir şeyin olmasını dilediği zaman, ona "ol" de, o da hemen olur (Yâsin, 36/82). Kur'an'da Allah'ın iradesiyle ilgili olarak "Allah dilediğini yaratır" (âl-i imrân, 3/47) denilmiştir. Hz. Peygamber de, "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz," demiştir (ebû dâvûd, edeb, 110).

Gerek insanların bir şeyi yapıp yapamamaları gerekse kâinatta olup bitecek her şey allahın izni ve iradesine bağlıdır. Kâinatta var olan ve var olacak her şey allahın izni, dilemesi, istemesi, takdiri ve yaratması ile olur. Allah, izin vermeden hiçbir şey vuku bulamaz. (Nisâ, 44; Enfâl, 86) Allah'ın izni olmadan bitkiler bitemez, (A'râf, 7/58) ağaçlar meyve veremez, (İbrâhim, 145) kâinatın düzeni devam edemez. (Hac, 225) Kimse imân edemez (Yûnus, 10/100), şefaat edemez (Bakara, 255), zafer kazanamaz (Bakara, 249-250). Kimse ölemez (Âl-i İmrân, 3/145), peygamber mucize gösteremez (Ra'd, 138), hiçbir şey mü'mine zarar veremez (Mücâdele, 58/10), kimseye sihir-büyü dokunamaz. (Bakara, 2/102),

Göklerin, yerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların varlığı allah'ın izni ve dilemesi ile var olduğu gibi mü'min veya kâfir herhangi bir insanın malına, canına, evladına, maddî veya manevî, sözlü veya fiili hoşuna gidecek veya gitmeyecek, iyi kötü her şey; acı bir hadise, belâ, felâket ve musîbet dokunması... hep allahın izniyle olur (Âl-i imrân, 3/145, 166, 167). Allah insanlara, güç, kuvvet ve irâde vermiştir. İnsan iradesinde hürdür, dilediği gibi hareket eder, îmân veya inkâr eder, iyi veya kötü fiil işleyebilir. Bunları yapmak istediği zaman allah kuluna izin verir. Eğer izin vermezse insan hiçbir şey yapamaz. Kâinat ve insan allahın tasarrufu ve iradesi dahilinde cereyan eder (kaynak: Dini Kavramlar Sözlüğü).

TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK HAREKETİ VE SAİD NURSİ'NİN ÜÇ DÖNEMİ

POLAT S. ALPMAN

Türkiye'de İslamcılık hareketi, Osmanlının bekası sorunundan İslam ümmetinin akıbeti sorununa uzanan bir silsile üzerinde kurularak, kendini *necat* [kurtuluş] ve *intibah* [uyanış] eksenli bir hareket ve düşünce olarak inşa etme iradesi ve niyeti ile oluşmaya başladı. Genel nitelikleri bakımından üç döneme ayırabileceğimiz İslamcılığın birinci dönemi olarak kabul edilebilecek olan 1870-1925 arası hem en uzun hem de İslamcılığın kendi problemlerini kurmaya çalıştığı, teorik ve politik tartışmalarını oluşturduğu dönemdi. İslam coğrafyasının modernizmle karşılaştığı bu dönem aynı zamanda bir konumlanma dönemini ve arayışını da içermektedir. Bu dönem bir yandan emperyalist Batıyla karşılaşmayı ve onunla ilişki kurmayı diğer yandan siyasal bir proje üretmeyi hedefler. Bu nedenle İslamcılık içerisindeki ciddi tartışmaların hemen hepsi bu dönemin ürünüdür. Bu dönem sadece geleneksel İslami anlayışın tartışıldığı değil, aynı zamanda İslam tarihinin, kültürünün ve geleneklerinin, İslam toplumları üzerindeki etkilerinin de tartışıldığı bir dönemdir ki bu yönüyle ihya hareketlerine oldukça yakın bir konumda durur. İslamcılığın ikinci dönemi kabul edilebilecek olan 1925-1960 arasındaki dönem, her ne kadar tarihsel olarak bir yer işgal etse de, İslamcılığın hesabına yazılabilecek ciddi bir siyasal ve entelektüel çaba içermez. Bu gayretsizliğin yeni rejimin kuruluşuyla yakından ilgisi olduğunu ifade edebiliriz. İslamcılığın toplumsal muhalefetin en güçlü temsilcisi olması onun üzerindeki baskının artmasına neden oldu. Her ne kadar İslamcılık önemli ölçüde cumhuriyetçi görüşleri benimsemişse de yeni kurulan rejim açısından bunun sosyopolitik bir temel üretmediği anlaşılmaktadır. İslamcılığın üçüncü dönemi 1960-2000'li yıllara kadar devam eden ve ağırlıklı olarak tercüme eserlerden beslenen bir İslamcılıktır. Özellikle

1960'larda ihvan-ı Müslimin ve Cemaat-i İslamiyye gibi İslamcı hareketlerin çevirilerinin yayınlanması, Türkiye'deki İslamcılığın siyasal ve toplumsal olanı kavrayışını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yeni İslamcılık hareketinin kendisinden önceki dönemlerle ilişkisi neredeyse yoktur. Her şeyden önce Osmanlı ve sonrasındaki İslamcılık birikiminin aktarılamadığı bir sosyopolitik hat olarak kurulur. Dolayısıyla Türkiye özelinde, 1960 sonrası İslamcılık bir siyasal hat olarak kurulan ve tarihsel-toplumsal süreklilik içerisinde şekillenen bir İslamcılık olmaktan ziyade "ithal" bir İslamcılıktır.

Nurculuk hareketi, Osmanlıdan yeni Cumhuriyet'e geçişin tüm sancılarını içinde barındıran bir hareket olarak, İslamcılığın geleneksel referansları ile uyum içerisinde ve büyük ölçüde cumhuriyetçi ideallerle şekillenmiş bir hareketti. Başlangıçta Said Nursi'nin şahsında temsil edilen hareketin tarihsel gelişimi Türkiye'deki İslamcılık hareketiyle doğrudan ilişkili olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda Said Nursi'nin kendi hayatını dönemselleştirmesinin Türkiye'deki İslamcılığın seyriyle örtüşmesi anlamlıdır. Gerçekten de "Eski Said" dönemini kapsayan İslami eğilimi, İslamcı aydınların geneli gibi, daha çok aktüel ve politik konular üzerine odaklanmıştı. "Devleti (dolayısıyla dönemin ruhu açısından dini) kurtarmak" misyonunun temsilcisi olarak hareket ettiği bu dönem İstanbul'daki Kürd hamallara hitaben konuşma yapmaktan Şam'da hutbe irad etmeye kadar uzanan bir süreçti. "Yeni Said", Cumhuriyet devriminin neden olduğu sosyopolitik buhran döneminde ortaya çıktı. Cumhuriyet devriminin kendi ideolojik konumunu mutlaklaştırmaya yönelik hamleleri ve kendisi dışındaki bütün ideolojik konumlara karşı sert tutumundan dolayı Said Nursi yeni bir yaşam biçimi oluşturmak amacıyla, münzevi bir hayat sürdürmeye ve aktüel siyasetten olabildiğince uzak durmaya karar verdi. Bu dönem hem Risale-i Nur kitaplarının yazılacağı hem de cemaatin oluşturulacağı dönemdi. Ayrıca bu dönem, Said Nursi açısından mahkemeler, savunmalar, tutuklanmalar, kovuşturmalar ve zorunlu ikametgâhlarla geçen bir dönem oldu. Yeni Said dönemindeki tercihin Said Nursi'nin kişisel tercihinden daha çok, o dönemdeki İslamcılık hareketinin genel bir tercihi olduğu söylenebilir. Bu süreç içerisindeki devlet şiddeti, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ürettiği konjonktür sonrasında azalacak ve Demokrat Parti'nin iktidarıyla birlikte İslamcılık yeni bir aşamaya geçecekti. Bunu ilk fark edenlerden biri olarak Said Nursi'nin üçüncü dönemi de böyle başlayacaktı.

Türkiye'de düşünmenin ve bunu ifade etmenin bedeli açısından düşünüldüğünde 3 yıl 4 ay gibi bir süre tutuklu ve hükümlü kalan, fakat ömrünün neredeyse otuz beş yılını devletin ve hükümetin gözetiminde geçiren Said Nursi'nin yeniden gündeme gelmesi ve popülerleşmesi Said Nursi'nin kendisinden ve eserlerinden daha çok, Gülen hareketiyle ilişkili olarak düşünülebilir. Günümüzde Gülen hareketi kadar etkili olmayan birçok Nurculuk hareketi bulunmaktadır. Bu hareketlerin birbirleriyle ilişkileri ve Gülen cemaatine mesafeleri bir başka araştırmanın konusu olmakla birlikte, günümüzde Nurculuk hareketinin temsilcisi olarak Gülen hareketinin ifade edilmesi, oldukça anlamlıdır.

Batıyı Tersinden Okumak

> "Şunu bilmeli ki milletlerin hayatında tavakkuf [duraklama] yoktur. Bir millet ne kadar ileri giderse gitsin, ne kadar yükseğe çıkarsa çıksın olduğu yerde durdu mu mahvolur. Çünkü bütün insaniyet alabildiğine pek uzaklardaki bir noktaya, bir gayeye doğru koşup gidiyor. Beşeriyet coşkun bir sel gibi umman-ı terakkiye [ilerleme denizine] atılmak için alabildiğine akıyor. Bu selin önünde durulamaz. İşte biz de ya boğulacağız, ya o sel ile beraber gideceğiz. Görüyorsunuz ki bütün akvam-ı insaniye [kavimler] ileriye gidiyor, yalnız biz duruyoruz."
>
> Mehmet Akif (Ersoy)

Osmanlı modernleşmesinin politik sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan İslamcılık, birçok farklı talebe sahip olmakla birlikte, uzun süre siyasal talepleriyle gündemde yer aldı. Bu siyasal talepler İslam'ın epistemolojik kurulumundan daha çok sosyopolitik basıncın etkisiyle gelişti. Modernizm ve Osmanlıdan Cumhuriyet'e modernizmin tecrübesine dair entelektüel ilginin İslamcılıkla modernizm arasında bir bağ kurmasında ve her ikisini ilişkilendirilmesinde bu basıncın etkisi büyüktür. Bu nedenle Türkiye'deki İslamcılık hareketinin zihinsel haritasını çıkartmaya çalışırken karşılaşacağımız ilk zihinsel uğrak, modernizmdir. Osmanlı modernizmi, İslamcılığın bir siyasal yönelim ve toplumsal muhalefet olarak kurulmasında başat rol oynayan en etkili akımlardan bir olmakla kalmadı, aynı zamanda geleneksel dinsel yorumlamaların aşılmasını ve dinsel olanın yeniden üretilmesini sağ-

ladı. Bu süreç hâlihazırda İslam'la ontolojik ilişki kuran Osmanlı tebaası için verili olanın politikleşmesi anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla başta Said Nursi olmak üzere, Osmanlı'daki İslamcı eğilimlerin modernizmle kurdukları ilişki ve modernizmi dinsel alana taşıyarak yeniden yorumlama gayretleri, söz konusu dönemi oluşturan siyasal, ekonomik ve toplumsal atmosfer içerisinde kendi sosyopolitik tabanını oluşturmakta zorlanmadı.

Kapitalist üretim modeli içerisinde hızla sanayileşmiş Batının sahip olduğu tarihsel özgüllükler, Batı modernitesini başlı başına özel bir tarihsel konuma taşıyordu. Sömürgecilik olarak ifade edilen yeni kaynak yaratımının nesnesi olarak Osmanlı, çöküşün hızla devam ettiği bu dönemde, kendi kurtuluş reçetesini aramaktaydı. Batılılaşmak ya da Batılı anlamda modernleşmek, sömürgeci kapitalist ülkelerle arası açılmış olan Osmanlının, aradaki mesafeyi kapatmak niyetini ifade etmekle birlikte yüzyıllara yayılan çaresizliğin de bir sonucuydu. Dolayısıyla 19. yüzyılda, Osmanlının siyasal akıl haritası, bir yanda tarihsel, toplumsal ve ideolojik-politik olanaklarını kaybetmiş bir megalo-Osmanlı idealizmi olarak Osmanlıcılık, diğer yanda Batılı anlamda ulusçu reform ve devrimlerden etkilenmiş, özünde Batıcılığın ya da Batılı mefkûrenin "millilik" nüvesini barındıran Türkçülük arasında bölünmüştü. Bu bölünmeye eşlik eden bir diğer sosyopolitik hat, Batının tekniğinden bir hayli etkilenen ve metafiziğinden aynı ölçüde ürken İslamcılıktı.

Özal ve Erdoğan dönemlerinde yeniden gündeme gelen ve neo-Osmanlıcılık olarak ifade edilen ideolojik çizgi, 19. yüzyılda pek rağbet edilen bir siyasal eğilim değildi. Bunun nedenlerinden biri Osmanlıcılığın ürettiği politik ideallerin bir kısmının, hem Batıcı ve milliyetçi kanat hem de İslamcılar tarafından farklı düzeylerde benimsenmesiydi. Osmanlıcığın itibar görmemesinin bir diğer nedeni, bir devlet politikası olarak uygulanmasına rağmen birçok idealin devleti çöküşe götürdüğüne ilişkin yaygın bir kanaatin Osmanlı münevverlerinde yaygın olmasıydı. Bu nedenle Osmanlıcığın politik sermayesinin, hem pratik bir karşılığı yoktu hem de günün sorunlarına gerçekçi ya da ikna edici bir cevap üretmekte zorlanıyordu.

Bir Batılı ideoloji olarak Türkçülük ise hem dönemin ruhuna uygun bir retoriğe sahipti hem de Osmanlı münevverleri açısından, muasır medeniyetlerin gösterdiği bir ideal olarak, Batılılaşmanın gereği olarak yo-

rumlanıyordu. Türkçülüğün, Osmanlı münevverleri içerisinde benimsenmesi ve başta payitahtı kurtarmak, Osmanlı modernleşmesini tamamlamak ve "Etrâk-ı bî idrâk" milletten "milli idrak" sahibi bir ulus yaratmak için elzem bir düşünce olarak sunulması oldukça ikna edici olmalı ki, başta ordu olmak üzere, Osmanlı bürokrasisi içerisinde kendine güçlü bir taban oluşturabildi. Ancak İslamcılık, Türkçülüğün politik ideallerini kısmen paylaşmakla birlikte herhangi bir taban yaratma ihtiyacı duymaksızın, hâlihazırda bulunan sosyopolitik tabanın siyasal eğilimlerini, Osmanlıcılığın ve Türkçülüğün söylemlerini es geçerek, kendi politik diline tercüme etme imtiyazına sahipti.

Osmanlı toplumunda Batının karşılık geldiği politik ve toplumsal imgenin tarihsel gelişimi başlı başına bir araştırma konusu olmakla birlikte, bu karşılığın Osmanlının son dönemlerinde doğrudan doğruya modernlikle eşanlamlı bir içeriğe kavuştuğunu ifade edebiliriz. Bir başka ifadeyle Batılı ya da Batıdan olmak, zamanın ruhunu yakalamak ve asrın gerektirdiği yerde durmakla ve hatta kimi zaman onu aşmakla eşanlamlıdır. Batı sömürgeciliğinin ve aynı zamanda tarihsel olarak aklın, Batıdaki gelişiminin Batılı olmayan toplumlarla eş zamanlı sürdürülmemiş olması, zaten yoksul olan İslam toplumlarını daha da yoksullaştırmış ve böylelikle "müstemleke halet-i ruhiyesi" Doğu/İslam toplumlarının ortak halet-i ruhiyesi haline gelmişti. İslamcılık bu ruh halini içselleştirmiş ve fakat buna razı olmayı kabullenmemiş bir yarı-muhalefet olarak ortaya çıktı.

İslamcılık bir yarı-muhalefet olarak ortaya çıktı, çünkü tekniği ve gelişmişliği karşısında meftun olduğu Batının, kültüründen ve metafiziğinden bir o kadar ürkmekteydi. Bir yanıyla onunla hemhal olmak isterken diğer yanıyla ondan tiksiniyor, bir yanıyla ona büyük bir hayranlık beslerken diğer yanıyla ondan nefret ediyordu. Dönemin İslamcı metinlerinin hemen hepsinde bu karmaşık ruh halinin izlerini görmek mümkündür. Bu nedenle çağın içerisinde yer alma gayretiyle aşırı bir terkipçilik söz konusudur. Hem Batılı ilimler massedilmeye çalışılır hem de bu ilimlerin asıllarının ve daha iyi formlarının İslam'da bulunduğu ve dahi bunların Allah'ın emri olduğu anlatılır. Daryush Shayegan'ın (2002: 7) *Yaralı Bilinç* isimli kitabına alt başlık olarak "Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni" seçmesi, tam da bu bilinç yarılmasından kaynaklanmakta-

dır: "Birbirlerini iten ve karşılıklı olarak biçimsizleştiren bağdaşmaz dünyalar arasındaki çatlağa" düştüğü duygusundan arınamayan Doğu/İslam toplumlarının ihtiyaç duyduğu duygusal restorasyon, geleneksel metotlarla gerçekleştirilemedi. Bu durum İslamcılığın en önemli motivasyon kaynaklarından biri oldu ve böylelikle, sadece siyasal olarak değil bizatihi İslam'ın kaynakları, tarihi, geleneği ve benzeri her türden varoluş hali tartışmaya açıldı. Bu motivasyon, bir yandan Shayegan'ın söz ettiği çatlağı derinleştirirken diğer yandan yeni bir zihinsel angajman ve devamında kültürel sinizm üretti. Türkiye'deki İslamcılık hareketi ve düşüncesi açısından bu sürecin en önemli aktörlerinden biri, kuşkusuz Said Nursi'ydi.

İlerlemenin Şiddeti ve Kürd Said

> "İslam terakkiye mani imiş!.. Ne büyük bir iftira, ne azim bir bühtan! Zira İslam dini terakkiye mani değil, aksine terakkiyi emreden, yükselmeye sevkeden, sebep olandır. Çünkü bu din milletin terakki etmesi ve medenileşmesi için gereken usul ve esasların bütününü ihtiva eder..."
>
> Şeyhülislam Musa Kazım Efendi

Osmanlı modernleşmesi açısından, başta İslamcılık olmak üzere bütün siyasal odakların vazgeçemediği "terakki" kelimesinin İslamcılık açısından anlamı Batının tekniğiyle sınırlıydı. Bu sınırlamanın politik imaları, İslami jargon içerisinde yeniden üretilen bir politik dil aracılığıyla kitlelere aktarılabildiği için, (örneğin Türkçülüğün ihtiyaç duyduğu) yeni bir politik dile, jargona ya da terminolojiye İslamcılık hemen hiçbir zaman ihtiyaç duymadı. Bu durum sadece dil ile ilgili değildi. Aynı zamanda tarih ve (geleneksel anlamda) din için de geçerliydi. Dolayısıyla terakki kelimesi İslam'ın doğal bir meyvesi, uzantısı ya da sonucu olarak yorumlanabilmekteydi. Osmanlı modernleşmenin, zihinsel krizinin temsili ifadesi olan terakkinin, hemen her türden siyasal yönelim için büyülü bir içerik kazanması İslamcılığın bu kavramla kurduğu zihinsel ilişkiyi açıklamaya yardımcı olabilir.[1] İslam toplumlarındaki terakki arayışının arkasında sa-

[1] Benzer bir eğilimin bugün demokrasi kavramıyla kurulduğunu öne sürülebiliriz. Örneğin her siyasal eğilim kendi siyasal jargonuna mahsus bir demokrasi kavramıyla konuşmayı si-

dece modernleşmenin yıkıcı etkileri ve Batılılaşmanın ideolojik hegemonyası yoktu. Aynı zamanda toplumu oluşturan kesimlerin farklı taleplerine cevap arayan siyasal ve sosyal kriz, bu değişimi hızlandırmaktaydı.

Said Nursi Osmanlı toplumunun uzun bir süredir devam eden değişim krizinin içerisinde, Bitlis'in Nurs köyünde doğdu.[2] Doğduğu yıl konusunda ihtilaflar olmasına rağmen 1873-78 arasında doğduğu kabul edilebilir. Kürd medreselerindeki (tamamlanmamış) eğitimi ve Kürd sofiliği etkisi içerinde geçen çocukluk yıllarının ardından sıra dışı kişilik özellikleriyle önce Mardin, Bitlis ve Van'da kendine lokal bir ün yarattı. Otuzlu yaşlarında, yaklaşık 1907'de, İstanbul'a geldiği anlatılır. Van valisi Tahir Paşa'nın himayesinde Van'da ikamet eden Said Nursi, Paşa'nın Bitlis'e tayin olmasıyla birlikte kendisinden bir referans mektubu alarak İstanbul'a gelir. Her ne kadar İstanbul'a geliş nedeniyle ilgili Tahir Paşa'nın yazdığı referans mektubunda "müzmin kulunç" hastalığından söz edilmişse de (Badıllı; 1998: 167-168) Said Nursi, İstanbul'a geliş amacını Kürd coğrafyasında Medreset-üz-Zehra adında bir darülfünun kurmak için payitahtı ikna etmek ve maddi kaynak sağlamak olduğunu ifade eder.

Sarayın doğrudan müdahalesiyle önce akıl hastanesine,[3] daha sonra cezaevine ve nihayetinde İstanbul dışına gönderilen Said Nursi'nin politik kariyerinin önemli bir aşaması başlamış olur. Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen'in belirttiği gibi Said Nursi'nin İstanbul macerasının bir anda akıl hastanesi, cezaevi ve "iyi niyet temennileriyle" Van'a geri gönderilmesi Said Nursi'nin politik eğilimlerinden, şaibeli bir kişi olarak algılanmasından kaynaklanmış olabilir. Siyasal otoritede oluşan "[B]u kuşkunun dini düşüncelerden öte, belirginleşen siyasal tutumlardan kaynaklan-

---

yasetin raconu haline getirerek kavramın bir boş gösterene dönüşmesine neden olmaktadır. Böylelikle demokrasi kelimesi, kullananın arzusuna karşılık gelen bir içerikle sürekli yeniden doldurulmaktadır.

[2] İlerleyen zamanda doğduğu bu köyün adı bile polemik konusu olacak ve aslının Nors olduğu, Risaleyi Nur kitaplarını anıştırsın diye Nurs denildiği yazılıp, çizilecektir.

[3] Akıl hastanesine düşmek Said Nursi'yi oldukça üzer ve akıl hastanesine gönderilmesini Kürd olmasıyla ilişkilendirir. Politik olarak Kürdlükle ilgilenmediğini ifade ettikten sonra şunları ifade eder: "Nasıl ki, zaman-ı istibdatta bu tabii Kürdlük için tımarhaneye düştüm. ...Ey Kürdler! Tımarhaneyi kabul ettim. Ve Kürdlüğü lekedar etmemek için irade-i padişahı ve maaş ve ihsan-ı şahaneyi kabul etmedim" (Nursi, 2004: 34-35).

dığı açıktır. Nitekim Said-i Kürdi yaşadıklarının Kürd olmasıyla çok yakın ilgisi bulunduğunu pek çok kez beyan etmiştir... [Böylelikle] Said-i Kürdi üzerinde yoğunlaşan kuşkunun dönemin genel politik atmosferi de dikkate alındığında boşa olmadığı anlaşılmaktadır" (Canlı ve Beysülen; 2010: 115).

Konumuzla doğrudan ilgili olmamakla birlikte, ara bir tartışmayı hatırlatmak gerekebilir: Bu çalışmada yer verilmeyen ancak kısaca ifade edilmesi gereken husus, Said Nursi ve onun Kürdlüğüne ilişkin meselesinin günümüzde yeniden tartışılıyor olmasıdır. Prof. Dr. Ahmet Akgündüz'ün öncülüğündeki bir grup Nurcunun, Said Nursi'nin nesebini merak etmesiyle başlayan ve 35 yıl süren araştırmaların tamamlanmasıyla Said Nursi'nin aslında Arap olduğu ve hatta hem baba hem de anne tarafından Hazreti Muhammed'in soyuna dayandığı, yani hem seyyid hem de şerif olduğu, bulgulandı. Bu 35 yıllık nesep araştırmasının sonucunda elde edilen bilginin Said Nursi'nin bizatihi kendisi tarafından reddedilmesi[4] bir tarafa, burada asıl önemli olan böyle bir çabanın ima ettiği sosyo-politik değerdir. Bu konuda Müfid Yüksel'in Aralık 2012'de Yeni Şafak gazetesinde yayınlanan "Bir sülâle-i mârufeye nisbetim yoktur" başlıklı yazısı kayda değerdir. Yüksel, Said Nursi'ye Araplık üzerinden seyyidlik ve şeriflik payesi biçmeye çalışmanın ona bir statü kazandırmaya çalışmaktan daha çok, Said Nursi'yi Kürdlükten çıkartma çabasının bir sonucu olduğu vurguluyor. Daha fazla detaya inmeden, bu tür merakların Türkiye'de yakın zamana kadar devam eden Kürd politikasıyla ve Gülen hareketinin Kürd meselesine ilişkin tutumuyla birlikte okunması, Said Nursi'nin nesebine ilişkin merakların nedenlerini anlamayı kolaylaştırır.

Van'dan sonra, önce Selanik'e giderek İttihat ve Terakki içerisinde yer alan Said Nursi, Selanik'teki Hürriyet Meydanı'nda ünlü "Hürriyete Hitap" nutkunu söyledi. II. Meşrutiyet'in Sultan II. Abdülhamid döneminde zirveye ulaşan istibdat/despot rejimi tasfiye ettiğini düşünüyordu. II.

---

[4] "Güya bende tefahür [kendini övme] ve hodfüruşluk [kendini beğendirme] var ve kendimi müceddid biliyorum. Ben bütün kuvvetimle bunu reddederim. Hem Mehdilik isnadını hiç kabul etmediğime bütün kardeşlerim şahadet ederler. Hattâ Denizli'deki ehl-i vukuf, "Eğer Said mehdiliğini ortaya atsa bütün şakirdleri kabul edecek" dediklerine mukabil, Said itiraznamesinde demiş ki: Ben seyyid değilim. Mehdi seyyid olacak" (Nursi; 1995: 383).

Meşrutiyet'i "inkılab-i azim" olarak değerlendiren Said Nursi, İslam ile istibdat/despotizm olarak yorumladığı II. Abdülhamit yönetimi arasında bir mesafe olduğunu vurgulayarak, istibdat yönetiminin "dinde laubalilik" olduğunu öne sürüyordu. Aynı yıl İstanbul'a geri dönen Said Nursi, İttihat ve Terakki ile ilişkilerini sürdürdü. Aynı dönemde kurulan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti [Kürd Yardımlaşma ve İlerleme Derneği] ile organik bir ilişkisi olduğu bilinmemekle birlikte Cemiyetin gazetesinde Kürdçe yazılar neşretti. 5 Nisan 1909 İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın [Muhammedi Birlik Partisi] kurucuları arasında yer alan Said Nursi, Derviş Vahdeti'nin gazetesi olan ve Fırkanın politik görüşleri doğrultusunda yayın yapan *Volkan* gazetesinde yazmaya başladı. *Volkan* gazetesinin yayın çizgisi genellikle Meclis ve İttihat ve Terakki aleyhine yayın yapmaktı. İttihat ve Terakki ise bu eleştirilere *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* gazeteleri ile cevap veriyordu. 13 Nisan 1909'da ortaya çıkan ve siyasi tarihe "31 Mart Vakası" olarak geçen olaylar sonucunda Said Nursi'nin de aralarında bulunduğu İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın ileri gelenleri ve *Volkan* gazetesinin kurucusu Derviş Vahdeti yargılandı. Yargılama sonucu yirmiye yakın kişi idam edildi, Said Nursi ise bu yargılamalarda beraat eden tek kişiydi.

Beraatından sonra önce Van'a sonra Şam'a giden Said Nursi'nin bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa'ya katıldığı yönünde söylentiler bulunmasına rağmen bunları belgeleyebilecek ya da ciddiye alınmasını sağlayabilecek herhangi bir bilgi ya da veri şu ana kadar bulunamadı. 1915-17 başlayan Osmanlı-Rus Savaşındaki bir yıllık esaretinden sonra İstanbul'a geri dönerek Dar-ül Hikmet-ül İslamiye (Fetva kurulu) üyeliğinde (1917) bulundu ve Teali-i İslam Cemiyeti [İslam'ı Yüceltme Derneği] ve Kürd Neşr-i Maarif Cemiyetinin [Kürd Eğitimi Yaygınlaştırma Derneği] kurucuları arasında yer aldı. Osmanlı Şeyhülislamlığının Kuvvayı Milliye'ye karşı çıkarttığı fetvaya karşı çıkmasından sonra, 1922'de Mustafa Kemal ve Van Valisi Tahsin Bey'in isteği üzerine Ankara'ya gitti. Burada, Mecliste yaptığı bir konuşmada memleketin şekillenmesinde mânevî dinamiklerin ihmal edilmemesi gerektiği hususunda bir söylev vererek dikkatleri üzerine çekti. Mustafa Kemal'in Said Nursi'den talebi Libya'daki Sunusi liderlerin yaptığı gibi, Kürd coğrafyasının Kuvvayı Milliye etrafında top-

lanmasına yardımcı olmasıydı.[5] Ancak Said Nursi Van'a dönerek inziva içerisinde bir dönem geçirdi.

"Yeni" Bir Said

1923-25 yılına kadar Van'da ikamet eden Said Nursi'nin "yeni" dönemi bu süreçte şekillenir. Şeyh Said isyanıyla başlayan süreç bir biçimde Said Nursi'yi de kapsayan bir "olağan şüpheliler" operasyonuna dönüşür. Olaylardan uzak durmaya özel bir önem gösteren Said Nursi,[6] yargılandıktan sonra önce Burdur'da mecburi ikamette tutulur, sonra 1926'da Barla'ya sürülür –ki bu süreç, genellikle Said Nursi'nin kendini "Yeni Said" olarak adlandırdığı dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Yeni Said, Eski Said dönemindeki özgürlükçü mücadele içerisindeki politik rolünü terk etmiş, bunun yerine "iman davası" olarak kodladığı yeni bir davanın temsilciliğini üstlenmiştir. "Devir, iman kurtarma devridir", çünkü imansızlık tüm kudreti ve maharetiyle insanlığa topyekûn hücum etmektedir. Öyleyse bundan sonra yapılması gereken, iman hakikatlerini insanlara ulaştırmak, bilimin hakikatleriyle ondan daha da hakiki olan iman hakikatlerini avama ve gerektiğinde havasa anlatmaktır. Bu dönem siyasal bir proje üretmeyen İslamcılığın, bir politik ve toplumsal devrim gerçekleştirmiş Batıcı-Türkçülük karşısında kültürel alana sıkışmasıyla şekillenir. Said Nursi açısından bu dönem, sıradan insanların politikleşmeden dindarlaşmasının yollarını inşa etmek anlamına geliyordu –ki Risale-i Nur kitapları, bu türden bir çabanın temsilcisi olarak sunulmaktaydı.

---

[5] Konuyla ilgili Said Nursi şunları ifade eder: "Büyük memurlardan birkaç zât benden sordular ki: "Mustafa Kemal sana üçyüz lira maaş verip, Kürdistan'a ve vilayat-ı şarkiyeye, Şeyh Sünusî yerine vaiz-i umumî yapmak teklifini neden kabul etmedin? Eğer kabul etseydin ihtilâl yüzünden kesilen yüzbin adamın hayatlarını kurtarmaya sebeb olurdun!" dediler.
Ben de onlara cevaben dedim ki: Yirmişer-otuzar senelik hayat-ı dünyeviyeyi o adamlar için kurtarmadığıma bedel, yüzbinler vatandaşa, herbirisine milyonlar sene uhrevî hayatı kazandırmaya vesile olan Risale-i Nur, o zayiatın yerine binler derece is görmüş" (Nursi, 1995a: 289).

[6] "Şefkat Tokatları" bahsine örnek olarak verdiği olaylardan biri olarak bahsedilen bu olay Said Nursi için meselenin nasıl yorumlandığını anlatmaktadır: "...Şeyh Said hâdisâtı zamanında vesveseli hükümet, hiçbir cihette bana ilişmedi ve ilişemedi. Vakta ki neme lâzım dedim, kendi nefsimi düşündüm, âhiretimi kurtarmak için Erek Dağında harabe mağara gibi bir yere çekildim. O vakit sebepsiz beni aldılar, nefyettiler; Burdur'a getirildim" (Nursi, 1995b: 47). Konuyla ilgili ayrıntılı bir yorum için bkz. (Canlı ve Beysülen; 2010: 296-310).

Bu dönem ve sonrası, Said Nursi'nin, Cumhuriyet tarihinin karşı devrimci bir figürü olarak oluşmasını sağlayan özel bir öneme sahiptir. Çünkü 1950'ye kadar "şeytandan ve siyasetten Allah'a sığınan"[7] Yeni Said figürünün oluşmasını sağlayan sosyo-politik koşullar, İstiklal mahkemeleriyle cisimleşen uygulamalarda görüldüğü üzere, Cumhuriyet devriminin jakoben ruhuyla şekilleniyordu. Dolayısıyla toplumsal muhalefetin kendini ifade edebileceği bir toplumsal alan, her geçen gün daha fazla daralmaktaydı. 1934 yılında Isparta'ya sürülen Said Nursi, yeni rejimin temel düzenini yıkmak için gizli örgüt kurmak iddiasıyla Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandı ve "Tesettür Risalesi" nedeniyle 11 ay hapse mahkûm edildi. 1936'da cezaevinden çıktı ve Kastamonu'ya sürüldü. Yaklaşık yedi yıl Kastamonu'da kalan Said Nursi, 1943 yılında rejimin temel düzenini yıkmaya teşebbüs iddiasıyla yeniden yargılandı ve dokuz ay tutuklu kaldı. Ancak bu kez beraat etti ve Emirdağ'da mecburi ikametgâha tutuldu. 1947 yılında aynı suçlamalarla tutuklanan Said Nursi, bu kez yirmi ay tutuklu kaldı ve devamında Emirdağ'a döndü.

1926-49 yılları arasındaki bu dönem Said Nursi'nin politik alandan geri çekildiği bir dönemdir. Ancak politik alandan geri çekilmek apolitikleşmek ya da politik mücadelenin dışına çıkmak yerine taktik bir geri çekilmeyi hissettirir. Kaldı ki, metinlerin kimi yerlerinde küçük değinilerle siyasal bir konum korunmaya devam etmektedir. Ancak bu konum koruma, bir yorumlayıcı ile birlikte çözümlenmesi gereken kodlar içerdiği

---

[7] Hutbe-i Şamiye [Şam Hutbesi] içerisinde geçen bir *haşiye*'de Yeni Said, Eski Said'in siyasetle ilişkisini şöyle açıklar: "...sakın zannetmeyiniz ki, o [Eski Said], dini siyasete âlet veya vesile yapmak mesleğinde gitmiş. Hâşâ, belki o bütün kuvvetiyle siyaseti dine âlet ediyormuş. ... kırk-elli sene evvel hissetmiş ki, bazı münafık zındıkların siyaseti dinsizliğe âlet etmeye teşebbüs niyetlerine ve fikirlerine mukabil, o da bütün kuvvetiyle siyaseti İslâmiyet'in hakaikine bir hizmetkâr, bir âlet yapmaya çalışmış. Fakat o zamandan yirmi sene sonra gördü ki: O gizli münafık zındıkların garplılaşmak bahanesiyle siyaseti dinsizliğe âlet yapmalarına mukabil, bir kısım dindar ehl-i siyaset, dini siyaset-i İslâmiyeye âlet etmeye çalışmışlardı... Hatta Eski Said o çeşit siyaset tarafgirliğinden gördü ki: Bir sâlih âlim, kendi fikr-i siyasisine muvafik bir münâfıkı harareetle senâ etti ve siyasetine muhalif bir salih hocayı tenkit ve tefsik etti. Eski Said ona dedi: "Bir şeytan senin fikrine yardım etse rahmet okutacaksın. Senin fikr-i siyasiyene muhalif bir melek olsa lânet edeceksin". Bunun için, Eski Said "Eûzü billâhi mineşşeytani ve's-siyaseti" dedi. Ve otuz beş seneden beri siyaseti terk etti" (Nursi, 2004: 54).

için sıradan okuyucu için politik bir içerik olarak yorumlanmayabilir. Bu yönüyle Said Nursi'nin "siyasetten Allah'a sığınmak" olarak kodladığı bu İslami jargon ve usul, aslında bir çeşit kripto işlevi görür. Metnin kriptolarla inşa edilmesini kolaylaştıran en önemli husus, yazım sürecinin Hz. Ali ve Abdülkadir Geylani gibi Said Nursi ile karşılaşmaları mümkün olmayan kişilerin metnin yazımında rol oynadığına ilişkin inançtır. Bu ve benzeri birçok husus, metni sıradan bir İslam aliminin İslamiyet ve onun kaynakları (Kur'an ve Sünnet/Hadis) üzerine düşüncelerini yazdığı bir metin olmaktan çıkartıp herhangi birinin yazamayacağı metinler haline getirir. Dolayısıyla Yeni Said döneminde oluşturulan Risale-i Nur metinlerinin içerisine yerleştirilen kimi öğeler, okuyucuların metni metaforik bir biçimde yorumlamasını beraberinde getirir.

Böylelikle yazıldığı dönem itibariyle Risaleler, hem modernizmin ürettiği sekülerleşmeyle mücadele etmenin, ona direnmenin ve kimi zaman ona uyarlanmanın ya da onunla uzlaşmanın meşruiyetini sağlayan bir entelektüel aygıt işlevini görüyor hem de yeni müstebitlerin iktidarına karşı farklı bir iktidar odağının imkanını ve hayalini diri tutmayı sağlıyordu. Bu nedenle Risaleler, kurulan yeni rejimi İslami anlatıların içerisinden eleştirmenin de imkanını sunan[8] ve geleneksel dinsel anlatının dışında bir paradigmayı oluşturmayı tasarlayan metinlerdi. Bu türden bir misyonun gerçekleştirilebilmesinin en kolay ve toplumsal havsalaya en uygun yolu,

---

[8] *Şualar* (1995) kitabındaki *Beşinci Şua*'da yer alan deccal meselesi bu durumu oldukça iyi özetleyen örneklerden biridir. Said Nursi, İslami kaynaklarda yer alan deccal anlatısını içeren kompozisyon, okuyucu açısından Mustafa Kemal'e uyarlanabilecek bir portre çizer. Bir medeniyetin tarihsel temsilcisi olan İslam, tıpkı onun haber verdiği gibi bir insan eliyle tarumar edilmekte ve ona karşı Risale-i Nur, tüm kudretiyle o deccali yenme azmindedir. *Şualar* kitabına dair mahkeme savunmalarında deccalin Mustafa Kemal olduğunu öne sürenlerin, yani deccal gibi "küllî manayı böyle cüz'î bir şahsa tatbik edip mahkemede teşhir eden kimse"nin bundan "mes'ul ve suçlu" olacağını ifade etmesine rağmen Nur talebelerinin okumaları genellikle bu yönde olmuştur. Bu okuma pratiği dönemin kendine özgülükleri göz önüne alındığında, yeni gerçekleştirilen Türk devrimine yönelik toplumsal muhalefetin, kendi dilini üretmek için İslamcılığı yeniden kurgulamanın pratiklerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Çünkü burada deccal olarak resmedilen şeyin kapsamı Mustafa Kemal gibi tarihsel bir figürle sınırlı kalmayıp modern dünyanın İslam'a ve onun şahsında tek tanrıcılığa yönelik saldırısına direnmenin çabasını da içermektedir.

metni herkesin okuduğu ama birilerinin yorumlamasına muhtaç kriptolar içeren bir metin olarak kurmaktı.

Türk devrimi, toplumsal muhalefet söz konusu olduğunda oldukça sert ve tahammülsüz bir tutum takındı. Bu tutum, toplumsal muhalefetin siyasal temsilcilerinden biri olan İslamcılığın çeşitli biçimler altında organize olmasına neden oldu. Tarikat türü yapıların önemli ölçüde yeraltına çekildiği, şehirli dindarlığın biçimsel değişime uğradığı ve din ulemasının bürokratik açıdan statü kaybına uğradığı bu dönemde dinsel dilin ve eylemin yeniden organize edilmesinde ve dindarlığın örgütlenmesinde bu tarz metinler oldukça işlevsel rol oynadı. Dolayısıyla yeni rejimin, hem toplumsal muhalefetle mücadele etme yöntemindeki sertlik ve tahammülsüzlük hem de Türkçe ezan ya da din diline müdahalesiyle örnek gösterilebilecek olan "milli din" yaratma çabası, İslamcılığın kripto metinler ve bu metinlerin yorumcularını üretmesini kolaylaştırdı.

Said Nursi'nin, özellikle ikinci dönemi olan Yeni Said döneminde, ısrarlı bir münzeviliği benimsemesi ancak diğer taraftan Risaleler yazarak yumuşak direnişe devam etmesinin motivasyonunu sağlayan unsur, tabandan siyasetin olanaklarını oluşturma gayretiyle açıklanabilir. Bu yönüyle genel olarak Nurculuk ve özel olarak Said Nursi hiçbir zaman siyaset dışı bir konumda olmadı. Bunun yerine, siyaset yapmanın az risk içerdiği durumlarla çok risk içerdiği durumlar arasında bir tefrik yapmak zorunluluğundan söz edilebilir. Çünkü yeni rejimin tahakküm içeren ve bunu mutlak bir siyaset tarzı haline getiren kurulumunu deşifre etmek için özel bir stratejiye gerek olmaması, toplumsal hafızada hâlâ diri olan ve geçmişle güçlü bir ilişki içerisindeki İslamcı taleplerin dile getirilmeden, sadece anımsatılarak anlaşılmasını mümkün kılıyordu.

Bu nedenle İslamcılığın siyasal olarak işgal ettiği konum, bir politik stratejiden çok bir kültürel bulunuş halini sürdürmeye devam etti. İslamcılık bahsindeki bütün tartışmaların nihayetinde modernizm tartışmasına dayanmasının arkasında, bir siyaset iddiası taşıyan ancak bir türlü siyaset üretemeyen, dolayısıyla bağımsız bir siyasal program içermeyen ve milliyetçilik, mukaddesatçılık gibi sıklıkla sağ jargona yaslanıp orada neşvünema bulan, dolayısıyla kültürel kodlara indirgenen bir harekete dönüşmesi İslamcılığa, muhafazakâr bir konumdan fazlasını kazandırmıyordu.

Ancak bu konumun kendisi bile yeni kurulan rejimle çatışma yaşamanın nedeni haline gelebilirdi, çünkü İslamcılık, bir iddia üretemese bile hâlâ mevcudiyetini sürdüren bir toplumsal varoluş olarak hayatiyeti sürdürmeye devam etmekteydi. Bu nedenle sıklıkla inzivaya çekildiğini, yani herhangi bir biçimde siyasetle ilgilenmeyeceği ifade eden Said Nursi'nin, rejim tarafından bir tehdit olarak değerlendirilmesi ya da taraftarlarınca öyle değerlendirildiğinin altının çizilmesi, Said Nursi'nin yazdıklarından daha çok yazmadıklarıyla ilgiliydi.

Eski Bir Başlangıç, Yeni Bir Son

Üçüncü Said dönemi, İkinci (Yeni) Said döneminin temel karakterini içeren münzevilik, dervişanelik, çilecilik, yani dünyevi olanla irtibatı kesmeyi içeren benzeri hallerin tümünü, yeniden dünyevileştirmenin siyasal olanaklarını sunmayı amaçlayan bir dönem olarak yorumlanabilir. Çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle birlikte Nurculuğun kitleselleşmesinin önündeki devlet engeli kısmen kalkar ve Said Nursi, bir süre siyasetçilerin dikkatle davrandığı isimlerden biri olarak kıymet görür. Ancak ölmesine yakın bir zamanda yeniden baskılar başlar ve 27 Mayıs darbesinden sonra cuntacılar Said Nursi'nin (12 Temmuz 1960) mezarını yıktırıp mevtasını başka bir yere götürürler. Mevtanın akıbeti hâlâ bilinmemekte...

Çok partili hayata geçişin biraz öncesinden 2000'lere kadar temposu günün koşullarına göre farklılık gösteren bir ilericilik-gericilik retoriğinin kurulmasında Said Nursi güçlü bir remz olarak yer aldı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve günümüze kadar bir hat olarak devam eden modernleşme yanlıları "ilericiler" ile onun karşıtı bir "gericiler" stereotipi Atatürkçülük üzerinden üretilen hegemonyanın işlevsel jargonunu oluşturuyordu. Bu durum, aynı zamanda İslamcılığı bir bilgi ya da medeniyet sorununa indirgeyen oryantalist aklın, kentli-orta sınıf izdüşümünü içermekteydi. Özellikle 1940'lı yıllarda gericiliğin odağı olarak Nurculuğun (ve kişi düzeyinde de Said Nursi'nin) gösterilmesi, kendisini geçmişle din üzerinden irtibat halinde gören kişiler için Nurculuğu kıymetlendiren bir toplumsal muhalefet odağı haline getirdi. Geleneksel İslami kurgunun dı-

şında bir dil geliştiren Nurculuk hareketinin aktüel siyasetle kurduğu "dikkatli" ilişki, onu, hem "tedbirli" hem etkili kıldı. Her ne kadar çok partili hayatla birlikte başlasa da, özellikle 1980 sonrası, bu ilericiler-gericiler çatışması, İslamcı cumhuriyetçiler ve Batıcı cumhuriyetçiler arasındaki gerçekleşen sosyopolitik taban mücadelesine dönüştü.

Üçüncü Said dönemi bu kutuplaşmanın netleşmeye başladığı ve yeni rejimin kuruluş geriliminin azalmaya başlamasıyla birlikte iç dengelerin yeniden oluştuğu sürece denk gelmektedir. CHP'nin beklenen yenilgisi ve DP'nin önlenemez yükselişiyle birlikte Menderes'in "İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber, din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz" açıklaması ve ezanın yeniden Arapça okunmaya başlaması gibi gelişmeler Nurculuk hareketinin gelişmesini sağladı. Üçüncü Said döneminde Said Nursi'nin hedefi "hizmet-i Nuriyye başka safhalarda tezahür" ettirerek "külli bir inkişaf" gerçekleşmesini sağlamaktı. Bu nedenle Üçüncü Said döneminin politik bir içerikle okunmasına neden olan asıl vurgu, inziva döneminin sonlanması ve tedbirli bir kamusallığın başlamasıdır.[9] Canlı ve Beysülen (2010: 492-501), Said Nursi'nin, Eski Said döneminde olduğu gibi doğrudan politik bir aktör olarak ortaya çıkmak istememekle birlikte cemaat içerisindeki çatışma ikliminden dolayı yeniden Isparta'ya döndüğünü ve "genç ekiple süreci bizzat idare etmeye" başladığını ifade ederler. Belki de hareketi daha iyi idare edebilmek amacıyla DP'yle oldukça dengeli bir ilişki sürdürmek isteyen[10] Said Nursi, Nurculuğu daha ileri

---

[9] Said Nursi, 1952 yılında, Gençlik Risalesi isimli bir kitapçığın İstanbul'da basılmasından sonra yeniden yargılanır. Bu yargılanma süreci küçük bir gövde gösterisine dönüşür ve gençler mahkeme salonunu doldurur. Namaz kılmak için mahkemenin ara vermesi talep edilir ve devamında Sultanahmet Camii'ne gidilir. Orada cemaat halinde namaz kılınır. Tüm bunlar "asayiş" içerisinde gerçekleştirilir. Ancak dönemin atmosferinin değiştiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Said Nursi mahkemedeki son ifadesini şöyle bitirir: "İşte muhterem hâkimler, yirmi sekiz sene bana ve talebelerime böyle eza ve cefada bulundular. Ve mahkemelerde savcılar bize hakaretlerde bulunmaktan çekinmediler. Biz, bunların hepsine tahammül ettik. İman ve Kur'ân'a hizmet yolunda devam ettik. Ve Devr-i Sâbık ricalinin bütün o zulüm ve cefalarını affettik. Çünkü onlar müstahak oldukları âkıbete uğradılar. Biz de, hak ve hürriyetimize kavuştuk. Sizler gibi âdil ve imanlı hâkimler huzurunda söz söylemek fırsatını Allah bize bahsettiğinden dolayı şükrederiz" (Nursi; 1995c: 653).

[10] Said Nursi'nin Celal Bayar'a yazdığı ve "Biz Nur talebeleri, yirmi senedir emsalsiz bir tâzip ve işkencelere hedef olmuşuz. Sabrettik. Tâ Cenâb-ı Hak sizi imdadımıza gönderdi" şek-

bir noktaya taşımak için Eski Said'in siyasal şevkinden daha dingin ama siyasal açıdan daha etkili bir hareketin zeminini kurmak istedi.

Üçüncü Said, Türkiye'deki siyasal değişimlere tanık olan ancak müdahil olmak istemeyen, buna rağmen cemaatin çıkarları için müdahil olma zorunluluğu hisseden bir hareket liderinin dönemi olarak yorumlanabilir. Demokrat Parti iktidarının İslamcılara sağladığı hareket imkanını elinden geldiğince kullanmaya çalışan Nurculuk hareketi için bu dönem aynı zamanda kitleselleşmenin başladığı dönemdir. Yine de Said Nursi'nin, rejimi temsil eden küçük burjuva bürokratları tarafından rahat bırakıldığı bir dönem değildir. Menderes, muhalefet tarafından sıkıştırıldıkça devletin Said Nursi'ye yönelik tutumu da değişip yeniden sertleşmeye başladı. Türkiye'deki siyasal yapının kırılganlığı, Adnan Menderes'in yürüttüğü politikaların popülist karakteri ve İnönü'nün Menderes'e buradan yüklenmesiyle Said Nursi'nin yeniden hedef haline gelmesi, seksenli yaşlarında olan Said Nursi için artık tahammül edilmesi zor meseleler haline geldi. Nihayetinde Nurculuk hareketi, ister İnönü ister Menderes olsun devletin kendini konumlandırdığı yerden bakıldığında denetlenmesi zor ve güvenilir olmayan bir hareketti. Said Nursi'nin Demokrat Parti iktidara geldiğinde yaşadığı mutluluğun kısa süre sonra hayal kırıklığına dönüşmesinin nedeni de Menderes'in hareketlerine yönelik bu tutumuydu.[11]

---

linde başlayan mektubu DP ile yakın bir ilişki kurmak istendiğini göstermektedir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte bir güvenlik ve tedbir kastı da taşıdığı söylenebilir. Hatta bu konuda Said Nursi'nin doğrudan ifadeleri de bulunmakta: "Üstad Hazretleri Reis-i Cumhur Celal Bayar'a ve Hey'et-i vekileye gönderdiği bu telgraf ve mektup hikayesi hakkında, hizmetkan Zübeyir Gündüzalp'tan bizzat dinlemiş olduğum bir hatırayı burada dercediyorum. Üstad'ımız C. Bayar'a tebrik telgrafını gönderdikten sonra, aynı gün beni çağırdı. "Buyrun efendim" dedim. "Alınak, ben bu telgrafı o koca masona niçin gönderdim?" diye sordu. Ben de boyun bükerek "Bilmiyorum Üstad'ım" dedim.
Buyurdular ki: "Eğer ben bu alakayı göstermesem derler ki: "Ha!... Demek Said bizi de beğenmiyor. Onun başka maksatları var" diyecekler ve CHP ile birleşecek bizi daha çok ezmeye çalışacaklar" (Badıllı'dan akt. Canlı ve Beysülen; 2010: 505).

[11] "Bizim son ziyaretimizde Üstad hazretlerine, Emirdağ'a gittiğimde, dedi, "kardeşim" dedi, "Menderes" dedi, "Bizim bağlarımızı, ona olan himmetimizi bilmedi" dedi "ve bizi gücendirdi". Hatta bir ara, "Bizi İnönü'ye rüşvet verdi" dedi. "Darılmasın, fakat şey etmesin diye rüşvet verdi. Benim gözümde elmastan cam parçasına düşmüştür" dedi" (Said Özdemir'den akt. Canlı ve Beysülen, 2010: 571).

Said Nursi'nin ölümüyle Üçüncü Said dönemi sona erdiğinde, Türkiye'deki İslamcılık yeni bir döneme giriyordu.

Bir ara tartışma olarak şunu eklemek gerekebilir: 27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye'deki sınıf mücadelesinin 1960'lı yıllarla birlikte çetinleşmesinin ve burjuva sınıfına ilişkin fraksiyonların sınıf-içi çatışmalarla mücadeleyi çeşitlendirmesinin bir sonucuydu. Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana sanayi burjuvazisinin desteklenmesi amacıyla yapılan planlamalar kısmi sonuçlar vermiş ve bir sanayi burjuvazisi oluşmaya başlamıştı. Diğer taraftan DP'nin tarım ve ticaret burjuvazisini desteklemesi ve buna yönelik bir politikayı eksene alması, diğer taraftan sanayi burjuvazisini (teşvik kredilerinden faydalandırmama ve liberasyon yoluyla) baskı altına almaya çalışması ve nihayetinde 1958 yılındaki istikrar tedbirleriyle birleştirildiğinde sanayiye dayalı sermaye için DP'nin varlığı ciddi bir sorun oluşturuyordu. Her ne kadar sanayi burjuvazisi tarım ve ticaret burjuvazisinden daha geç oluşmuş olsa da diğer sınıf fraksiyonlarından daha hızlı örgütlenme becerisine sahip olması DP tarafından temsil edilen sınıf ittifakının çatlamasına neden oldu. Nihayetinde kendi ideolojik koalisyonunu üreten bu çelişki, bir yandan 1950 sonrasında dışlanan bürokrasi, ideolojik olarak devletçilikten nemalanan askeriye ve İttihat ve Terakki'den bu yana ve 1960 koşullarında da Kemalizm'le bir biçimde ittifak halinde olan aydınların katkısıyla hükümet zor kullanılarak devrildi. Adnan Menderes idam edildi. Dolayısıyla bu darbe, İslamcılık hareketi açısından bir dönemin kapanması anlamına geliyordu.

Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan sağcılığın ve dolayısıyla İslamcılığın, Cumhuriyet'in batıcı ve elitist karakterini temsil eden kitleler karşısında aldığı bu yeni mağlubiyet, hem egemen sınıfın aydınları hem de geniş halk yığınları tarafından farklı ideolojik kutupların çatışması olarak tasvir edildi. Bir başka ifadeyle, sağın sosyopolitik tabanını oluşturan geniş halk kesimleri bu darbenin, Menderes'in şahsında kendilerine yapıldığını hissetti. Böylelikle burjuvazinin laik-batıcı-elitist dünya görüşünün karşısına, kendini bir geleneğin içerisinde tanımlamak isteyen, modernlik tarafından dışlandığını hisseden ve İslam'dan somut beklentileri olan bir talepkârlık, özellikle 1980 sonrasında, yükselerek devam etti. Sıklıkla "irtica" olarak tanımlanmaya devam eden ve içeriği günün ihtiyaçlarına göre

yeniden doldurulan bu kalıp, 2000'lerde başlayan AKP dönemine kadar işlevsel bir baskı aygıtı olarak kullanıldı. Bu süreç içerisinde Nurculuk, devlete sızmaya çalışan şaibeli bir oluşum rolünü sürdürmeye devam etti. 1980 sonrası, Kemalist bürokratik statükonun bir devlet ideolojisi olarak benimsediği Türk-İslam sentezciliği, Gülen hareketi üzerinden, Nurculuğun bürokrasi içerisinde temsil edilebilmesine olanak sağladı. İlerleyen süreçle birlikte Nurculuk siyasal ve ekonomik hayatın önemli aktörlerinden biri oldu.

İslamcı bir aktivistlikten Mesiyanik bir dinsel figüre dönüşen ve devamında geniş kitleler için bir mitolojik gösteren haline gelen Said Nursi, mistisizm ve metaformizm ile biçimlendirdiği bir dinsel dilin ve retoriğin imzasını kendi çağına atmayı başaran sayılı İslamcı figürlerden biri oldu. Kronolojik olarak, Türkiye'deki İslamcılığın siyasal reflekslerine benzer biçimde, Said Nursi'de kendini üç dönemde yorumladı. Bu üç dönemin temel karakterini belirleyen ana temanın siyaset ya da siyasal süreçler olması tesadüf değildi. Dolayısıyla çağdaşı olduğu İslamcı hareketler gibi Nurculuk hareketi de siyasetle kesintili bir ilişki kurmuş, ancak hiçbir zaman siyasetin dışında konumlanmamıştı.[12]

[12] "Biz Nur Talebeleri, kat'iyyen siyasetle iştigal etmeyiz" şeklinde ısrarla ifade edilen parolanın bir siyasetsizlik ya da apolitiklik olmadığını, aksine bir siyaset tarzı olduğunu ifade etmek gerekir. Said Nursi hayattayken, Nurcular açısından siyasetten uzak durmanın pratik anlamı gündelik siyasetten uzak durmakla eşdeğerdi. Kaldı ki Said Nursi'nin "dini siyasete alet etmekle" suçlandığı birçok yerde, siyasetle iştigal etmediğini, eğer etmek zorunda kalırsa "siyaseti dinsizliğe alet edenlere karşı siyaseti dine alet edeceğini" ifade etmesi, geleneksel Nurculuğun bu konudaki tutumunun anlaşılması için oldukça açıklayıcıdır.

TÜRK-İSLAM SENTEZİ ÜZERİNE NOTLAR

ŞABAN İBA

Konu geniş ve tarihsel referansları oldukça eskiye dayanıyor. Bu nedenle fazla gerilere gitmeden sorunu 1960'lı yıllardan itibaren ele alıp, hızla günümüze getirmeye çalışacağım.

Türk Sağının İki Ana Damarı

1960'lı yıllar, burjuva demokratik hak ve özgürlüklerin sınırlı da olsa kullanılabildiği, her sınıf ve tabakanın kendi ideolojisini geliştirebildiği, kapitalizmin hızlı gelişimi nedeniyle sınıfsal ayrışmaların ve siyasal saflaşmaların yoğunlaştığı bir dönemdi. Bu nedenle 1960'lı yıllar boyunca sağda ve solda yeni ideolojik arayışlar ve örgütsel oluşumlar, solda TİP ve YÖN hareketi sosyalist canlanmanın iki kulvarını oluştururken, sağda da milliyetçi ve mukaddesatçı kulvarlar ortaya çıktı.

Bu dönemde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirdiği "Yeşil Kuşak" projesinin önemli bir ayağını Türkiye oluşturmuştu. Komünizmle Mücadele Dernekleri yurt çapında örgütlendi ve komünizmin panzehiri olarak kabul edilen "din ve milliyetçilik" propagandası yoğun bir şekilde işlendi. Özel Harp Dairesi (ÖHD), bu iki temel kavram üzerinden psikolojik savaş taktiklerini kullanarak "dini ve milliyetçi öğeleri" ön planda tutan örgütlerin kurulmasını destekledi veya bizzat kuruluşunda bulundu. Milliyetçi/ülkücü hareketin oluşumu ve siyasal bir harekete dönüşümü ile İslami hareketin yükselişi ve siyasallaşması bu süreçte gelişti. ÖHD'nin iki temel eksende sürdürdüğü faaliyetinden birini Alpaslan Türkeş'in başlattığı milliyetçi/ülkücü hareket, ikincisini de Necmettin Erbakan'ın önderliğini yaptığı Milli Görüş hareketi oluşturdu.

Türkeş'in 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nin başına geçmesi ile başlayan milliyetçi ve ülkücü hareket, devlet güçlerine

yardımcı güç olarak varlığını sürdürdü. Paramiliter bu gücün ilk oluşumu Özel Harp Dairesi tarafından kurulan ve desteklenen Komando Kampları'yla başladı. Ülkücü komandolar olarak bilinen faşist kadrolar, 1971 yılına kadar gelişmekte olan devrimci ve demokrat muhalefete karşı yoğun saldırılar yaparak 12 Mart askeri müdahalesine yol açan siyasal ve toplumsal süreçte önemli bir işlev gördüler.

CKMP'nin 8-9 Şubat 1969'da Adana'da toplanan Olağanüstü Büyük Kongresi'nde Türkeş, partinin adını "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirdi. Partinin amblemi Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrağı olan "Üç Hilal", MHP Gençlik Kolları'nın amblemi de "Hilâl içinde Kurt" oldu. Bu kongrede Türkçüleri, yani Nihal Atsız taraftarlarını tasfiye ederek Necip Fazıl Kısakürek'e yaklaşan Türkeş, faşist harekette din motifinin güçlenmesini sağladı. 1969 genel seçimlerinde parlamentoya da giren Türkeş, Türk milliyetçiliğinden Türk-İslam sentezine evrimleşme sürecinin merkezindeki politik önder konumunda oldu. O güne kadar soyut bir teori şeklinde yer alan "din ve milliyetçilik sentezi", MHP ile birlikte dillendirilmeye başlandı. Parti söyleminde "Bozkurtlar" yerine Ülkücüler, "Türkçüler" yerine Milletçiler kullanıldı. "Türkçüler Derneği" yerine de Milliyetçiler Derneği kuruldu. "Tanrı Türkü korusun" sloganı da, "Tanrı dağı kadar Türk, Hıra dağı kadar Müslüman" olarak telaffuz edildi.

Bu süreçte Kâbe'ye giderek "Hacı" olan, İslami cemaatler, şeyhler ve tarikatlarla görüşmelere başlayan Türkeş'in asıl hedefi, Anadolu'nun dindar ve muhafazakâr gençlerini örgütlemek ve Sünni Müslümanların oylarını almaktı. Bu amaçla Türk-İslam Ülküsü ile Sünni-Alevi ayrışmasını körükleyerek ÖHD'nin desteğinde "Altın Hilal" denilen Orta Anadolu kentlerini ele geçirme planını uyguladı.

1967'de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Genel Sekreterliği'ne seçildikten sonra büyük sanayici ve ticaret erbabına karşı Anadolu tüccar ve küçük sanayicileri savunmasıyla dikkat çeken Erbakan, 25 Mayıs 1969'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Genel Başkanlığı'na seçildi. Ancak Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi (AP) hükümetinin seçimleri iptal etmesiyle 8 Ağustos 1969'da başkanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. 1969'da Adalet Partisi'nden milletvekili aday adaylığı Süleyman Demirel tarafından veto edilince, Konya'dan bağımsız aday

oldu ve iki milletvekili seçtirecek kadar yüksek bir oy alarak meclise girdi. Böylelikle Necmettin Erbakan'ın önderliğinde siyasal İslam'ın serüveni başlamış oldu. Erbakan bir süre sonra 17 Ocak 1970'de 17 arkadaşıyla Milli Selamet Partisi (MNP)'ni kurarak "Milli Görüş" ideolojisi şeklinde formüle ettiği yeni bir siyasal kulvar yarattı.

MNP'nin Kuruluş Beyannamesi'nde şöyle denilmişti: "Bugün, daima Hak'ka bağlılıkta, Hak'kı tutmakta, iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahreki üzerinde yürüyen Büyük Milletimizin çeşitli tesirlerle kendi yolundan saptırılması gayretlerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür. Milli Nizam Partisi, Milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürecek, onu parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir". MNP 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi'nden sonra, "Laikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü" iddiasıyla açılan dava sonunda 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı, fakat yöneticileri hakkında ceza davası açılmadı. MNP'nin kapatılmasından sonra İsviçre'ye giden ve bir süre orada kalan Erbakan Türkiye'ye dönerek 11 Ekim 1972'de MNP kadrolarıyla Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurdu (Erbakan'ın Türkiye'ye dönüşüyle ilgili olarak, Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi'nin oylarını bölmek amacıyla 12 Mart'ın komutanlarından Muhsin Batur ile Turgut Sunalp tarafından ikna edilerek Türkiye'ye döndüğü iddia edildi. Bu iddiaya kanıt olarak da Erbakan'ın Muhsin Batur'un cumhurbaşkanlığı adaylığına oy vermesi gösterilmişti). 14 Ekim 1973 seçimlerinde Milli Selamet Partisi %12 oy oranıyla 48 milletvekilliği kazandı. Seçimlerden hemen sonra Bülent Ecevit'in liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) ile MSP arasında kurulan koalisyon hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu.

MHP ve MNP'nin bu dönemdeki konumları, sağdaki siyasal ayrışmayı ve uzun yıllar sürecek olan, kimi zaman uzlaşan kimi zaman zıtlaşan iki siyasal akımın tarihsel serüveninin başlangıcını ifade ediyordu. Bu iki siyasal hareketin geri plandaki ideologlarının veya akil adamlarının yer aldığı, yeni kadrolarının eğitildikleri sağın ideolojik ve kültürel üretim merkezi konumundaki Türk Aydınlar Ocağı'nı irdelememiz gerekiyor.

Aydınlar Kulübü'nden Türk Aydınlar Ocağı'na

1962 yılında Beyazıt'ta bir iş hanında adını Necip Fazıl Kısakürek'in koyduğu Aydınlar Kulübü kuruldu. Kurucuları arasında Süleyman Yalçın, Ayhan Songar, Kemalettin Erbakan, M. Şevket Eygi, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç, Tarık Buğra, Ahmet Kabaklı, Erol Güngör, Sabahattin Zaim, Turgut Özal ve Nevzat Yalçıntaş gibi isimler vardı. Kurucu başkan Süleyman Yalçın'a göre kulübün amacı, "Üniversite muhitine yakın, gençlerin rahat gelebileceği, aynı zamanda memleket meselelerini, milli kültür ve ilim bazında konuşup tartışabileceği bir mekân ve imkân oluşturmaktı". Kulüpte Nurettin Topçu, Nihat Sami Banarlı, Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti gibi sağın ideologları tarafından seminerler veriliyordu. 1965 yılına kadar faaliyetini etkin bir şekilde sürdüren kulüpte çok sayıda üniversite öğrencisi eğitildi.

1965-69 yıllarında solda olduğu gibi sağda da yeni ayrışma ve saflaşmalar dönemi başlamıştı. Solda, Fikir Kulüpleri Federasyonu devrimci gençliğin kitlesel örgütü olarak gelişip güçlenirken, sağda da Milli Türk Talebe Birliği, Yeniden Milli Mücadele Derneği, Milliyetçiler Derneği, Kültür Ocakları gibi farklı frekanslarda gençlik örgütlenmeleri boy gösterdi. Aydınlar Kulübü'ndeki gençlik seminerlerine aralıksız devam eden ve o yıllarda üniversite öğrencisi olan Rasim Cinisli ve İsmail Kahraman gibi isimler, buradan aldıkları ilhamla çeşitli dernek ve vakıflarda etkin olmaya başladılar. 1965 yılına gelindiğinde Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), sol görüşlü öğrencilerin elinden çıkıp Rasim Cinisli'nin başkanlığındaki milliyetçi ve muhafazakâr kesimin eline geçti.

Sol'un yükselme kaydettiği bu dönemde MTTB çeşitli görüşlerdeki milliyetçileri bir araya getirmek ve iş birliği sağlamak amacıyla 1967 yılında I. Milliyetçiler Kurultayı'nı topladı. MTTB'nin düzenlediği I. Milliyetçiler Kurultayı çoğu İstanbul'dan olmak üzere yurdun çeşitli bölgelerinden gelen tanınmış milliyetçiler ve kurum temsilcileri katıldı. Kurultaya başkanlık eden Prof. Kafesoğlu, Türkçüler Derneği'nin yerine kurulan Kültür Ocağı'nın başkanlığını yapıyordu. Kurultay'ın hemen ardından Altan Deliorman'ın yönetiminde sağda milliyetçi ve muhafazakârların ortak bir platformunu kurmayı amaçlayan Millî Işık Dergisi çıkarıldı. Bu dergide, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Doç. Dr. Necmettin

Hacıeminoğlu, Doç. Dr. Mehmet Eröz, Nihad Sâmi Banarlı, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Nejdet Sançar, İlhan Darendelioğlu, Doç. Dr. Hikmet Tanyu, Cemal Kutay, Dr. Fethi Tevetoğlu, Tahsin Demiray, Arif Nihat Asya, Doç. Dr. Recep Doksat, Doç. Muharrem Ergin, Doç. Aydan Songar, Prof. Faruk K. Timurtaş gibi pek çok sağcı aydın yazmaya başladı.

Birinci Kurultay'da, ikinci kurultayı toplamakla görevli bir heyet seçilmişti. Ancak bu heyet toplanıp bir çalışma yapamadığı için, sağdaki ayrışma ve saflaşmaların yarattığı olumsuzlukları aşma çabasıyla Prof. Kafesoğlu'nun başkanlığındaki Kültür Ocağı II. Kurultay'ın yerine geçecek "ilmî ve fikrî ağırlıklı" bir toplantı düzenledi. 1969 yılında "Milliyetçiler İlmî Semineri" adıyla yapılan bu toplantı, sonraki yıllarda II. Milliyetçiler Kurultay'ı olarak anıldı. Bu Seminer'e Ankara ve İstanbul'dan 70'i aşkın ilim ve fikir adamı, yazar ve sanatçı katıldı. Çeşitli tebliğlerin sunulduğu bu seminerin sonunda "Türk milletine hitaben" başlıklı bir sonuç bildirisi yayınlandı. Seminere sunulan tebliğler de, aynı yıl içinde "Milliyetçi Türkiye'ye Doğru" adlı bir kitapta toplandı.

II. Milliyetçiler Kurultayı'nda milliyetçilerin bir çatı altında toplanması gereğinden söz edilmiş ve toplantıya katılanların ortak fikri olarak deklare edilmişti. Yaklaşık bir yıl süren çeşitli toplantılardan sonra, sağın her kesiminden aydınların bir araya gelebileceği bir dernek kurulmasına karar verildi. Üniversite öğretim üyelerinin, gazetecilerin, yazarların, doktorların, avukatların ve işadamlarının bulunduğu 55 kişilik kurucular heyeti* ile 14 Ma-

* Ekrem Hakkı Ayverdi (İstanbul 1318, Yük. Müh.), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (Erzurum, 1901, Prof. Dr.), Nihat Sami Banarlı (İstanbul 1907, Yazar), İbrahim Kafesoğlu, (Tefenni 1329, Prof. Dr.), Ekrem Kadri Unat (Ankara 1914, Prof. Dr.), Oktay Aslanapa (Kütahya 1915, Prof. Dr.), Sait Bilgiç (Şarkikaraağaç 1920, Avukat), Yusuf Keçecioğlu (Ödemiş 1920, Prof. Dr.), M. Fazlı Akkaya (Kemaliye 1337, Avukat), Ahmet İman (Balıkesir 1337, İşadamı) Hakkı Cengiz Alpay (Gürün 1338, Ticaret), Fethi Gemuhluoğlu (İstanbul, 1338, İdareci), Muharrem Miraboğlu (Kayseri, 1922, Prof. Dr.), Suat Vural (Vize 1338, Prof. Dr.), Muharrem Ergin (Muş/Bulanık 1339, Prof. Dr.), A. Selçuk Özçelik (Balıkesir 1923, Prof. Dr.), Nahit Rıfkı Dinçer (Kemalpaşa 1340, Öğretmen), Ahmet Kabaklı (Elazığ 1924, Yazar), S. Necmettin İşli (İstanbul 1340, Doktor), Nuri Mugan (Ardahan 1924, Prof. Dr.), Cevat Babuna (Köprülü 1923, Prof. Dr.), İsmail Ekim (Pendik 1341, Serbest Ticaret), Faruk Kadri Timurtaş (Kilis 1925, Prof. Dr.), İsmail Hakkı Uğur (Balıkesir 1925, Prof. Dr.), Mustafa Köseoğlu (Alanya 1928, Prof. Dr.), Sabri Ülker (Kınım 1926, İşadamı), Süleyman Yalçın (Çanakkale 1926, Prof. Dr.), Sabahattin Zaim (İştip 1928, Prof. Dr.), Ayhan Songar (Gönen 1927, Prof.

yıs 1970'te (sağda "Beyaz ihtilal" olarak nitelenen Demokrat Parti"nin iktidara geldiği tarihin 20. yılında) Türk Aydınlar Ocağı kuruldu. Aydınlar Ocağı ismi, eski Aydınlar Kulübü'nü hatırlatması ve devamı olması amacıyla konulmuştu. Hilton Oteli'nde yapılan kurucular kurulu toplantısında başkanlığa İbrahim Kafesoğlu, ikinci başkanlığa da Süleyman Yalçın seçildi. Aydınlar Kulübü gibi Türk Aydınlar Ocağı da üniversite çevresinden uzaklaşmadan Cağaloğlu'ndaki Yeşilay Cemiyeti'nin binasında faaliyete başladı.

Türk Aydınlar Ocağı'nda sağın ideologları kendi görüş ve inançlarını muhafaza ederek asgarî müşterekler üzerinde mutabakatla ortak bir kulvarda yürüyüş gerçekleştireceklerdi. Ocağın temel hedefi, solun gelişmesini önlemek, sağın ilerlemesi için yeni ekonomik, sosyal ve siyasal projeler üreterek bunları kamuoyuna, devlet ve hükümet makamlarına iletmekti. Tüzük üzerinde yapılan uzun tartışmalardan sonra ana fikrin "Türk Milliyetçiliği" olduğu belirlenmiş ve tüzüğe bu şekilde yansıtılmıştı. Kurucu önderlerden Süleyman Yalçın yıllar sonra Aydınlar Ocağını "Solun azgınlaştığı, aklıselimin kaybolduğu bir ortamda Türk Milleti'nin tarihi misyonunu ve bunun manevi mirasını sahiplenen aydınlar" olarak kendilerine "vazife düştüğünün" bilinciyle kurduklarını söylemişti.

12 Mart 1971 Döneminde Aydınlar Ocağı

Türk Aydınlar Ocağı, kuruluşundan itibaren sağda ideoloji ve siyaset üretim merkezi gibi çalışarak devlet, hükümet ve sermaye kesimleriyle çok yönlü lobi faaliyeti sürdürdü. Bu bağlamda 12 Mart'a ön gelen günlerde kurulmuş olmasının da etkisiyle ilk çalışmalarını 12 Mart döneminde baş-

---

Dr.), Nazım Nihat Bozkurt (Arpaçay 1927, Ticaret), Alaeddin Ertüzün (Malatya 1927, İdareci), Nihat Keklik (Ayvalık 1927, Prof. Dr.), Refik Özdek (Köstence 1928, Gazeteci), Fevzi Sevgili (İstanbul 1928, Ticaret), A. Mahzar Özman (İstanbul 1929, Doktor), Sabahattin Topbaş (İstanbul 1929, İşadamı), Kemal Eraslan (Diyarbakır 1920, Prof.Dr.), Salih Tuğ (İstanbul 1930, Prof. Dr.), Necati N. Bozkurt (Arpaçay 1931, İşadamı), Asaf Ataseven (Antep 1932, Doktor), Necmettin Hacıeminoğlu (Maraş 1932, Prof. Dr.), Faik Tan (Devrekani 1932, Muhasebeci), Yusuf Dönmez (Henege 1933, Prof. Dr.), Özcan Bolcan (İstanbul 1934, Öğr. Üyesi), Mustafa Kafalı (Konya 1934, Prof. Dr.), Erk Yurtsever (Erenköy 1934, İdareci), Erol Tunalı (Tekirdağ 1935, Avukat), Altan Deliorman (İstanbul 1938, Gazeteci), Metin Eriş (Gaziantep 1936, İdareci), Aykut Fevzi Şireli (Konya 1938, Prof. Dr.), İ. Alev Arık (Kozan 1940, Prof. Dr.), Abdurrahman Çelik (Tefenni 1941, Mühendis), Arif Özkök (Dörtyol 1941, İdareci), Türkay Tüdeş (Biga 1943, Asistan), Osman Fikri Sertkaya (Adana 1946, Prof. Dr.).

lattı. Türk Aydınlar Ocağı'nı temsilen 15 kişilik profesörler heyeti ('Temas Grubu' denilen ve elitlerden seçilen bu heyetler, üyeleri her dönemde yeniden belirlenerek kalıcı bir kurul haline getirildi) Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ı, İstanbul Sıkıyönetim Kumandanı Org. Faik Türün'ü ziyaret ederek 12 Mart darbesini desteklerini bildirdiler. 12 Mart döneminde hiçbir soruşturmaya uğramaksızın faaliyetine devam eden Ocak, 12 Martçılara anayasa ve diğer yasal değişiklikler konusunda yardımcı oldu. Özellikle de "Üniversite Reformu", "Tarım ve Toprak Reformu", "Millî Basın Meselesi", "Türkiye'nin Milli Meseleleri" adıyla yayınlar çıkararak 12 Mart düzenlemelerine katkıda bulundu.

12 Mart'tan sonra Dernekler Kanunu'nun değiştirilerek derneklerin adından "Türk" kelimesinin çıkarılması ile "Türk Aydınları Ocağı"nın adı "Aydınlar Ocağı" oldu. Aydınlar Ocağı, 1974 seçimlerinden sonra oluşan Ecevit-Erbakan koalisyonu sırasında CHP kanadının hazırladığı siyasi af için MSP'nin meclis grubunu etkileyerek TCK'nin 141. ve 142. maddelerinin af kapsamı dışında kalmasını sağladı. MSP grubunun bu tavrı Koalisyonun geleceğini de etkiledi. Kuzey Kıbrıs'ın işgali sırasında Erbakan'ın Kıbrıs'ın tamamının işgal edilmesini istemesiyle Ecevit'le iplerin kopmasına neden oldu. Aydınlar Ocağı'nın da çabalarıyla CHP-MSP koalisyonu 17 Kasım 1974'te dağıldı.

Bu koalisyonun yerine yeni bir hükümetin kurulamadığı 1975 ilkbaharında, Aydınlar Ocağı harekete geçerek sağ partiler arasında beşli bir koalisyon kurulması için 14 sağcı profesörün imzasıyla bir çağrı yayınladı; daha sonra bu beş partinin lideri birer hafta arayla Aydınlar Ocağı'nda konferans vermeye davet edildi. Demokrat Parti lideri Ferruh Bozbeyli dışındaki parti liderleri, Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel, Milli Selamet Parti lideri Necmettin Erbakan, Milliyetçi Hareket Partisi lideri Alpaslan Türkeş, Milliyetçi Güven Partisi lideri Turhan Fevzioğlu İstanbul'a gelerek Ocak merkezinde görüşlerini açıkladılar. Aynı günlerde Orta Doğu gazetesi ile işbirliği yapan Aydınlar Ocağı, kamuoyu oluşturma çalışmalarına başladı. Böylelikle ocağın çabalarıyla 31 Mart 1975'ten itibaren 4 sağ partinin (AP, MSP, MHP, MGP) oluşturduğu I. Milliyetçi Cephe Hükümeti kuruldu.

Ürettiği fikirlerle sağın temel politikalarına yön veren bir odak/merkez gibi çalışan Aydınlar Ocağı, aynı zamanda masonik bir örgütlenme olarak

varlığını sürdürdü. Hükümetler ve partilerüstü konumda görünmesine karşın, her zaman siyasetin içinde ve hatta "derin siyasetin" merkezinde yer aldı. Süleyman Yalçın'ın vurguladığı gibi Aydınlar Ocağı, "Kuruluşundan itibaren yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği Türkiye'nin fikir hayatına fikirler üreterek katkıda bulunma fonksiyonu" üslenmişti. Ocağa üyelik, Yönetim Kurulu'nun önerisi ve İlim İstişare Heyeti'nin oybirliği ile onayını gerektirdiği için, yeni üyeler titizlikle ve elitlerden seçilerek yapıldı. Bu nedenle 1988 yılına kadar, yani 18 yılda üye sayısı 100 kişiyi geçmedi.

12 Eylül 1980 Döneminde Aydınlar Ocağı

Milliyetçiler kurultaylarını düzenleme işini Aydınlar Ocağı üstlendi. Ocağın girişimleri ile III. Milliyetçiler Kurultayı 1978'da İstanbul'da Tarabya Oteli'nde toplandı. Bu kurultaya, eskiden bir araya gelmeleri zor sanılan Celâl Bayar, Alparslan Türkeş, Süleyman Demirel, Sadettin Bilgiç gibi şahsiyetler yan yana oturarak birlik gösterisi sergilediler. Türk-İslam Sentezi'nin çeşitli biçimlerde tanımlarının yapıldığı bu Kurultay'dan sonra, İslam'ı, Türk kültürünün sadece bir unsuru olarak gören klasik milliyetçi görüş yerine millet tanımını "dilde ve dinde birlik" olarak özetleyen, örf, adet ve sanatı bunun alt unsurları olarak değerlendiren bir anlayış egemen olmaya başladı. 1973 yılından itibaren Ocak içinde yaşanan İslamcı ve Türkçü kişi ve çevreler arasında "Önce Müslüman mıyız, yoksa Türk müyüz" türünden sorulara yanıt aranıyordu. Süleyman Yalçın'ın "*Türk, Türkçe konuşan Müslüman'dır*" tanımı üzerinde geçici bir uzlaşma sağlanarak yola devam edilerek İslam'la Türkçülüğü uzlaştırma ve sentez yapma çalışmaları devam etmişti.

Aydınlar Ocağı'nın 28-29 Nisan 1979'da "Türkiye'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Meseleleri" adıyla düzenlediği seminer önemliydi. Bu seminer, yaklaşık 8 ay sonra 24 Ocak 1980 uygulayıcısı olan Turgut Özal'ın yıldızının parladığı ve ekonomide yeni bir dönemin başlayacağının sinyallerinin verildiği bir toplantı olmuştu. 1980 ilkbaharında, Ocak üyelerinden Adnan Başer Kafaoğlu ile Coşkun Kırca'nın hazırladığı ve 12 Eylül Anayasasına temel teşkil edecek olan "Anayasa taslağı önerisi" Ortadoğu gazetesinde tefrika halinde yayınlayan Aydınlar Ocağı askeri müdahaleye hazırlık çalışmalarının tam içinde yer almaya başladı. Bu dö-

nemde yoğun bir şekilde yapılan çeşitli toplantı ve gazete köşe yazılarında açık bir şekilde hem askeri müdahale ve hem de müdahale sonrası yapılacak olan anayasal ve yasal düzenlemeler dillendirildi.

12 Eylül 1980 askeri müdahale döneminde bütün siyasî parti ve derneklerin büyük çoğunluğu kapatılırken, Aydınlar Ocağı'na dokunulmadı. Çünkü Aydınlar Ocağı'nın bir kısmını kamuoyuyla paylaştığı bir kısmını gizli lobi faaliyetlerinde dillendirdiği ideolojik, siyasal ve kültürel argümanların, devletin ve toplumun yeniden düzenlenmesi veya yeniden yapılanması şeklinde özetlenebilecek olan 12 Eylülcülerin hedefleriyle uyuşuyordu. Türkiye'nin ABD emperyalizminin bölgesel çıkarları için Ortadoğu'da üstlendiği yeni role göre toplumun "birliğinin ve bütünlüğünün" sağlanması için yeni bir politizasyon süreci başlatan 12 Eylülcüler, devlet ve toplum hayatında milli, manevi ve dinsel öğelere ağırlık verilmesini birinci hedefleri olarak belirlemişlerdi. Aydınlar Ocağı'nın geliştirdiği Türk-İslam Sentezi, bir bütün olarak 12 Eylülcülerin bu hedefleriyle örtüştüğü için 12 Eylülcüler Aydınlar Ocağı'nın tezlerini büyük bir istekle sahiplendiler.

Turgut Özal"ın Başbakanlık Müsteşarı olarak Demirel'le yeniden yolunun kesişmesinde ve 24 Ocak ekonomik kararlarının alınmasında ve 12 Eylül müdahalesinin arka planlarının hazırlanmasında da Aydınlar Ocağı'nın katkıları oldu. Turgut Özal'ın 12 Eylül'den sonra Başbakan Yardımcılığı görevinden ayrılıp parti kurma çalışmalarına Ocak destek verdi. Ocağın üyelerinden bazıları partinin kurucuları arasında yer aldı. ANAP iktidarı döneminde ise Ocağın desteği artarak Özal'la çok yönlü bir işbirliğine dönüştü. Böylelikle ANAP döneminde Aydınlar Ocağı en parlak günlerini yaşadı. Bu nedenle Özal'dan, daha doğrusu onun yıldızının parlamasından söz etmemiz gerekiyor.

Turgut Özal'ın Parlayan Yıldızı

1965 seçimlerinden sonra Başbakan olan Demirel'in danışmanı olarak görev yapan Turgut Özal, 1967'de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarı oldu. DPT'de "Takunyacılar" olarak anılan milliyetçi ve muhafazakâr bir kadrolaşma yaratan Özal, 12 Mart darbesi ile Demirel hükümetinin düşürülmesinden sonra kendisi de DPT müsteşarlığından istifa etti. 1973'e kadar Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde danışman olarak çalıştıktan sonra

Türkiye'ye dönerek başta Sabancı Holding olmak üzere sanayi sektöründe yönetici olarak çalıştı. Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) üyesi olan Özal, bir süre sonra aynı sendikanın Genel Başkanlığına getirildi.

Özal, 1977 Genel Seçimleri'nde MSP'den İzmir milletvekili adayı oldu, fakat seçilemedi. Milli Kültür Vakfı'nın sürükleyici isimlerinden biri olan Özal'ın Aydınlar Ocağı ile yakın teması vardı. 28-29 Nisan 1979'da Ankara'da düzenlediği "Türkiye'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Meseleleri" seminerinin sunuşunu Özal yapmıştı. Seminerde "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı bir sunum yapan Özal, özetle şunları söylemişti: "Ekonomik kalkınmanın muharrik gücünün manevi kalkınma ile artacaktır. İslam ahlakı ve bunu veren İslam terbiyesi insanoğlunu yücelten bir ahlak ve terbiye sistemidir. Son 150 senede bu terbiye sisteminden uzaklaşarak ne hale geldiğimiz kendi tecrübelerimizle açık bir surette ortadadır... Devletin kuruluşu ve işleyişinde, iktisadi hayatın düzgün çalışmasında bizden ileri olan milletlerin tecrübe ve bilgilerinden istifade etmek zorundayız... Bununla beraber, kendi tarihi tecrübelerimiz, örf ve adetlerimiz, sosyal bünyemiz, iktisadi yapımız dikkatle gözden geçirilerek, basit bir kopyacılıktan ve taklitçilikten muhakkak uzak kalarak, bu aktarma iyi bir adaptasyon şeklinde yapılmalıdır".

14 Ekim 1979'da yapılan seçimlerden sonra Bülent Ecevit Hükümeti'nin istifa etmesi üzerine MHP, MSP'nin hükümete alınmasına karşı çıktığı için Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulamadı. Onun yerine, 12 Kasım 1979'da bu iki partinin dışarıdan Süleyman Demirel başkanlığında azınlık hükümeti kuruldu. "Yüz Gün Planı" ile "Anarşi ve enflasyon olmak üzere iki temel sorunu 100 günde çözeceğini" iddia eden Demirel, ilk planda Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekilliği'ne getirdi. Dünya Bankası ve IMF ile temaslarını sürdürerek 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirleri paketini hazırlayan Özal, birlikte çalışacağı kadroyu da kendisi oluşturdu. 24 Kararları'nın alınmasında Aydınlar Ocağı etkili olmuştu. Süleyman Yalçın, "24 Ocak Kararları'nın hazırlanışı Aydınlar Ocağı'nın mahsulüdür. Türkiye'nin sosyoekonomik çıkmazları ve çözümleri başlıklı ekonomik programı Turgut Özal hazırlamıştır. İçimizde beş ayrı oturum yaptık. Sonunda bir model çıktı ve hakikaten o model fikri tatbik edildi" diyerek bu durumu gururla teyit etmişti.

8 Ocak 1980'de Demirel'in isteğiyle Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanlarına bir brifing veren Özal, Türkiye'deki ekonomik gelişmelerin bir özetini yaptıktan sonra 24 Ocak kararlarıyla ekonomik istikrarın yeniden sağlanmasının yanı sıra, temel ekonomik tercihlerde de büyük değişiklik yapılması gerektiğini anlattı. 24 Ocak kararlarının temel hedefleri olarak, enflasyonun düşürülmesi, dış ticaret ve kamu açıklarının giderilmesi, devlet müdahaleleri azaltılarak fiyatların arz ve talebe göre oluşması, ekonominin liberalleştirilmesi ve fiyatların serbest bırakılmasından söz ederek komutanların güvenini kazandı. Askeri darbeden sonra, 17 Eylül'de 24 Ocak ekonomik istikrar politikalarını devam ettirmek amacıyla Ulusu Hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığı görevine getirildi. Özal'ın ısrarlı isteğiyle Maliye Bakanlığı'na da Kaya Erdem atandı.

Özal, hükümetteki görevinden istifa ederek 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisi'ni kurdu. Kuruluş dilekçesini verdikten sonra bir basın toplantısı düzenleyen Özal, partisini şöyle tanımlamıştı: "Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz. Bundan önceki eğilimleri ne olursa olsun, programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz. Burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, Yüce Allah'tan gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz". 12 Eylül öncesi dönemde siyasal ve ideolojik ayrılıklar nedeniyle yaşanan sorunlardan ilham alan Özal, "Denge unsuru" olarak nitelendirdiği Anavatan Partisi ile siyasette "Dört eğilimi" bir araya getirmeyi amaçladı. Bu bağlamda askeri darbe koşullarında kapatılan, lider ve yöneticilerine siyaset yasağı getirilen darmadağınık haldeki Adalet Partilileri, Cumhuriyet Halk Partilileri, Milliyetçi Hareket Partilileri ve Milli Selamet Partilileri ANAP çatısı altında toplamaya çalıştı. Bu politikasında, eski siyasi liderlerin ve partilerin yasağı kalkana kadar iki dönem rahat bir şekilde iktidar oldu. Üçüncü döneminde ise hem kendi ve hem de partisinin geleceğine ilişkin ciddi sorunlar yaşamaya başladı.

Milli Kültür Raporu ve Yeni Eğitim Politikası

Aydınlar Ocağı, 12 Eylül müdahalesinden 4 ay önce 14-17 Mayıs 1980'de "Milli Kültür ve San'at Şenliği" yaparak Milli Kültür Raporu'nun ön çalışmalarını başlattı. Bir süre sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından

DPT çatısı altında Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Hayri Bolay ve Prof. Dr. Osman Turan'dan oluşan Aydınlar Ocağı'nın etkili üyelerine "Milli Kültür Raporu" hazırlatıldı. 1983'te yürürlüğe konulan 800 sayfalık Milli Kültür Raporu'nun temel amacı, Türk-İslam Sentezi'ne devlet politikası niteliği kazandırmaktı. Milli Kültür Raporu, askeri cuntanın uygulama erkini yansıtan ve devlet kurumlarına görev veren yönerge niteliğindeydi.

Raporda "Türklerin Müslüman olmaları neticesinde sosyal ve manevi hayatın bütün cephelerinde Türk-İslam Terkibi (Sentezi) gerçekleşmiştir" tespitiyle Türk-İslam Sentezi, Türklerin Orta Asya'da İslamiyet'i kabul etmelerine kadar götürülüyordu. "Milli tarih görüşümüzde, ilmi tarih metodu esas alınmalı, meselelerin tahlili milli görüşle yapılmalı" tespitini yapan Rapor, "İnsanı ve onun manevi ihtiyaçlarını merkez alan bir kültür meydana getirmeyi" amaçlamıştı. Sentezin topluma sindirmenin aracı olarak kullanılacak bir kültür planlamasını içeren Raporda, kültür planlamasını "din ve ahlak planlaması" olarak öngörüyor ve "Türkiye'nin din haritasının çıkarılması için devlete düşen her türlü tedbir alınmalıdır" deniliyordu. İnsanın "manevi ihtiyacını" bir tür "Manevi cihazlanma" olarak ele alan Rapor, yeni bir "model insan tipi" yetiştirme amacını şöyle anlatıyordu: "Maneviyat eğitimi, dini ve ahlaki terbiye, milli ve tarihi şuur. Bunlarla önce insanımızı teşvik edeceğiz. Kalkınmayı gerçekleştirecek olan model insan tipini çoğaltma imkanına erişeceğiz. Çünkü insana ve onun ruhuna önem vermedikçe, maddi kalkınma yeterli olmayacaktır. Model insanın yetişmesi, kalkınmayı önleyici zararlı felsefe ve ideolojilerin önlenmesiyle mümkündür".

Milli Kültür Raporu'na göre hazırlanan okul kitaplarından fizik, kimya, biyoloji gibi pozitif bilim dalları bile, din temeline dayandırılmıştı. "Milli tarih görüşümüzde, ilmi tarih metodu esas alınmalı, meselelerin tahlili milli görüşle yapılmadır" diyen Rapor, Aydınlar Ocağı Genel Başkanı Süleyman Yalçın'ın "Türk-İslam Sentezi eskiye dönüş, 1000 yıllık tarihin yoluna girmek demektir" tespitiyle uyum gösteriyordu.

Aydınlar Ocağı'nın ikinci önemli çalışması 9-10 Mayıs 1981'de "Milli Eğitim ve Din Eğitimi" adıyla yaptığı seminerdi. Bu seminer de yine DPT çatısı altında hazırlanacak olan "Din Raporu"nun ön çalışmaları gibiydi. Milli Güvenlik Konseyi tarafından aydınlar Ocağı üyelerine hazırlatılan "Din Raporu" devletin yeni din politikasının temelin oluşturdu. Din Ra-

poru'nda "Halkımızın dini inançlarına olan geleneksel bağlılığı da göz önüne alınarak, din eğitimi ve din hizmetleri devletçe yeniden düzenlenecek" denilmişti. Milli Eğitim Politikası bu raporlara göre tümüyle yeniden düzenlendi. Okullara din eğitimi dersi konuldu. Milli Coğrafya'dan Milli Tarih'e kadar tüm ders müfredatı ve kitaplar bu raporlara göre yeniden yazıldı. Neredeyse her şeyin başına "milli ve manevi değerler" kavramları getirilerek eğitim ve kültür politikalarında yeni bir dönem başlatıldı.

Bu aşamada Türk-İslam Sentezi'nin temel ilkeleri denilebilecek olan Milli Mutabakatlar'dan söz etmemiz gerekiyor.

Milli Mutabakat İlkeleri

Aydınlar Ocağı'nın 14-15 Eylül 1984'te İstanbul'da düzenlediği "Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar" seminerinde sunulan tebliğler ve sonuç bildirgesinde Türk-İslam-Batı Sentezi'nin kapsamlı bir tanımı yapıldı. Bu toplantıdan sonra Ocağın 2. Başkanı olan Türkoloji Profesörü Muharrem Ergin'in "Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri" başlığıyla kitaplaştırdığı düşüncelerinin temel teşkil ettiği Milli Mutabakatlar'ın bir dökümü yapıldı. Aydınlar Ocağı'nın yayını olarak kamuoyuna açıklanan 40 ana başlık halindeki Milli Mutabakat ilkeleri şöyleydi:

1. "Bugün Türkiye'nin bir numaralı meselesi, en büyük davası, beka davasıdır.
2. "Türkiye'nin ikinci ana davası siyasi huzurdur. Milli Kültüre dayalı olması söz götüremeyecek bu demokrasinin yolunu Türk milleti nihayet 1982 Anayasası'nda bulmuştur. Şimdi yapılacak şey, bu anayasanın gösterdiği istikametteki tabii gelişmeyi takip etmektir.
3. "Türkiye'nin üçüncü ana meselesi iktisadi kalkınma davasıdır. 24 Ocak istikrar tedbirleri kararıyla başlayan ve bugün daha ısrarlı bir hız kazanmış bulunan bu yeni devrenin ilmi esası iktisadı kendi kanunları içinde yürütmektir.
4. "Türkiye'nin dördüncü büyük meselesi, aklın ve ilmin hâkimiyetini kurmak davasıdır.
5. "Türkiye'nin beşinci ve bütün ana meselelerinin düğümünü teşkil eden davası, milli eğitim davasıdır.
6. "İktisat, fert ve cemiyet hayatında çok mühim, vazgeçilmez bir yer işgal eder.
7. "Türkiye daima milliyetçi olacaktır.
8. "Kültür değerleri, milli kültürün sosyal akrabalık bağları altı unsur etrafında toplanır.

9. "Türk kültürü, Türk-İslam-Batı sentezine dayanan üçüzlü bir terkiptir. Bu sacayağına dayanan yapının birinci sütununu Türklük, ikinci sütununu İslam, üçüncü sütunu Batı unsurları oluşturur. Bu milli kültürün içinde 2500 yıllık Türklük, 1000 senelik İslam, 150-200 senelik Batı değerleri vardır. Türk-İslam sentezi bu kültürün değişmez özü, Batı kolu ise değişen ve gelişen unsurudur.

10. "Türkiye'de neticeleri zaman zaman bir kriz halinde ortaya çıkan ve sürekli sürtüşmelerin sebebi olan asıl buhran kültür buhranıdır.

11. "Türkiye'de zararlı akımların başında komünizm gelmektedir.

12. "Türkiye insanlık idealine bağlıdır. Bu sebeple hümanizmin kelime manasıyla beraberdir.

13. "Materyalizm, maddecilik olarak maddeyi esas alır ve fikrin önünde tutar.

14. "Bölücülük Türkiye'nin büyük baş ağrılarından biridir. Bölücülüğün son zamanlarda parlamasında komünizmin tahrik ve işbirliğinin büyük rolü vardır.

15. "Din milleti oluşturan en mühim kültür unsurlarından biridir.

16. "Türkiye'nin felsefesi milli devletler düşüncesi üzerine oturacak, çıkan telakkisi de milli devletler politikasına istinat edecektir.

17. "Türkiye milli devlet olarak içeride cemiyeti milli kültür içinde yaşatmak hedefinden şaşmayacak, fertleri ise iman, hürriyet, mülkiyet, emniyet ve çalışkanlık nimetleriyle besleyecektir.

18. "Çalışmak, çalışmak, çalışmak!..

19. "Atatürk Türkiye'den tecrit edilemez ve Türkiye üzerinde daima en müessir isim olacaktır.

20. "Türkiye hem muhafazakârlık, hem ilericilik dengesini iyi koruyacaktır.

21. "Türkiye ırkçılığı hiç düşünmeyecektir. Milliyetçiliğimiz sadece kültür milliyetçiliği; tabii, canlı, ilmi, toplayıcı ve bütünleştirici olan milli kültürcülüktür.

22. "Türkiye'de sosyal adaletin yolunu, tarihi, Türk-İslam dayanışma ve yardımlaşma ruhu aydınlatacaktır.

23. "Temizlik, Türkiye'nin fert ve cemiyet olarak titizlikle gözeteceği bir konu olarak karşımızdadır.

24. "Tarih, kültür unsuru olarak milleti ayakta tutan başlıca kuvvetlerden biridir.

25. "Dil, kültür unsurlarının en başta gelenidir.

26. "Türkiye'de bugün Türk ve Batı musikisi olmak üzere iki musiki vardır.

27. "Türk edebiyatı asırlardan beri büyük yürüyüşüne devam etmektedir. Bundan sonra edebiyatta da kendimize dönüş sağlanmalı ve milli edebiyatın bıraktığı noktadan yola devam olunmalıdır.

28. "Diğer sanatlar konusunda; mimari, resim, heykel, süsleme ve sinema bahsinde de milli ve orijinal ruhu en azından muhteva, imkân dâhilinde ise, muhteva ve şekil olarak ortaya koymak zorundayız.

29. "Titizlikle korunması lazım gelen bir kültür değeri de ahlaktır. Şahsi ahlaktan vatani ahlaka kadar vicdani hükümlerde ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırmada Türk-İslam ahlakı yol gösterici temel görüşü teşkil etmelidir ve edecek kudrettir.

30. "Aile, Türk cemiyetinin temelidir. Ahlak, namus, akrabalık, hak, vazife mes'uliyet telakkileri ile sağlam Türk aile tipi ehemmiyetle korunmalıdır.

31. "Devlet, Türk dünya görüşünde mukaddestir ayrıca devlet fazilet üzerine oturur. Bu iki ana vasfıyla ebed-müddet devlet anlayışında Türkiye ısrarlı olacaktır.

32. "Ordu, Türk devletinin temel direğidir. Türk milletinin her sahada örnek alınacak, en sağlam müessesesidir. Esasen Türk milleti, ordu millettir. Türk halkı ordu ile bütünleşir.

33. "Hukuk anlayışımızın temeli tarihi ve üstün Türk nizam fikridir. 1982 Anayasası merkez olmak üzere bütün kanunlar ahenkli bir bütün halinde Türk hukuk sistemi içindeki ideal yerini almalıdır.

34. "İktisat, hem kültür ve hem de medeniyet unsurudur. Ancak iktisatta medeniyet, medeni kalkınma, tarafı ağır basar.

35. "Dış Türkler konusunda Türkiye hassas olacak, fakat maceracı olmayacaktır.

36. "Türkiye'nin nüfusunun uzak olmayan bir gelecekte 100 milyona ulaşacağı anlaşılmaktadır. Şimdi bu büyümenin ve çoğalmanın sıhhatli olmasını düşünmek zamanı gelmiştir.

37. "Türkiye'nin İslam âlemiyle son zamanlarda başlatmış olduğu yaklaşma ve dayanışma politikası gittikçe kuvvetlendirilmelidir. Türkiye'nin doğu ile batı arasında köprü olmak vazifesinin icabı ciddiyetle takip edilmelidir.

38. "Dış politikada daima şahsiyetli, tedbirli, uzak ve yakın vadeli planlara sahip bir tutum içinde bulunmalıyız. Komünist tehdit var oldukça Türkiye hür dünya ve NATO ittifakına sımsıkı bağlı kalmalıdır. NATO ile beraber bilhassa Amerika ittifakı Türkiye dış politikasının esas mihveri olmalıdır.

39. "Türk milletinin tarihi misyonunun Türk kültürünü korumak, yaşatmak, geliştirmek ve yaymak olduğuna inanıyoruz.

40. "Bütün meselelerin son düğümü milli eğitimdir".

Bu ilkeler, 1984'ten bugüne kadar ki devlet ve hükümet politikalarında kesintisiz bir şekilde uygulandı. Türk-İslam Sentezi'nin formüle edilmesi, bu mutabakat ilkelerinin belirlenmesinin hemen ardından gerçekleştirildi.

Türk-İslam-Batı Sentezi Formülasyonu

Türk-İslam Sentezi'nin kökeni Osmanlı'daki İslamcılık ve Türkçülük tartışmasına kadar uzanıyor. Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engelleme çabasıyla 19. yüzyılın ikinci yarısı ve

20. yüzyılın başlarında Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi düşünce akımları ortaya çıkmıştı. Bu ideolojik ve siyasal akımlardan konumuzu ilgilendiren iki akımdan biri İslamcılık, ikincisi de Türkçülüktür.

İslamcılık akımının ideologlarından olan Said Halim Paşa, "İslamlaşmak demek, İslam'ın itikad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir etmektir" demişti. İslamcılar, Osmanlı Devleti'nden ileride olduğunu kabul ederek Batı'nın teknik ilericiliğinin örnek alınmasını, buna karşılık İslam'ın ahlak ve maneviyatının sürdürülmesi gerektiğini vurgulamışlar, ancak Batı taklitçiliğine de karşı çıkmışlardı. İslamcılık akımının önderlerinden Mehmet Akif de, taklitçiliğin her türünün reddedilmesini savunarak şunları söylemişti: "Dini taklit, adetleri taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit hülasa her şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil değil gerçek bir sosyal topluluk vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz". İslamcılık akımı Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bütün İslam dünyasının kurtuluşu için İslamcı rönesans formülünü geliştirmeye çalışmıştı. Bu bağlamda II. Abdülhamid, İslamcılık politikasıyla hem Balkanlardaki "Panislavizm"i etkisiz hale getirmek ve hem de siyasal rakiplerini halktan tecrit etmek için Panislamizm'e sarılmıştı.

Türkçülük akımının amacı, Osmanlı bayrağı altında yaşayan Türkleri milli bir duygu ile bilinçlendirmek, Türk milliyetçiliğini geliştirerek Türk milletini İslam dünyasının kuvvetli bir unsuru haline getirmekti. Türkçülük, sosyolojik bir metotla bir sistem haline getirilmesi II. Meşrutiyet döneminde başlamıştı. 1908'de Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen bazı Türkçülerin kurdukları "Türk Derneği" bu akımın beşiği oldu. Ancak Türkçülüğün asıl örgütlenmesi bu derneğin de kendisini feshederek Askeri Tıbbiyelerin öncülüğünde 1911'de kurulan "Türk Ocağı" ile gerçekleşti.

Millî bir iktisadi politikanın izlenmesini ve özellikle kapitülasyonlardan kurtulmayı savunan Türkçüler, siyasal bağımsızlığın sağlanması için, kültürel bağımsızlığın sağlanması gerektiğini de ifade ederek dilde sadeleşmeye ve yeni bir tarih bilincini topluma aşılamaya çalıştılar. Türkçülüğün nihai amacı, Asya'da birbirine bitişik olarak yayılmış olan Türk illerini Osmanlı bayrağının gölgesinde toplayarak büyük ve kuvvetli bir "İlhanlık" teşkil etmekti. Ziya Gökalp, Türkçülük akımının bu amacını "Tu-

ran" adlı şiirinde açıklamıştı. Türkçülük akımı Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Cumhuriyet'e geçiş sürecinde önemli bir rol oynadı.

İttihat ve Terakki dönemi ile Cumhuriyet dönemi boyunca sürüp gelen bu iki politik akımdan İslamcılık Sünni İslam'ı, Türkçülük de Türk milliyetçiliğini ifade ediyordu. Ziya Gökalp'ten Nihal Atsız'a, Mehmet Akif'ten Said-i Nursi'ye, Necip Fazal Kısakürek'ten Seyit Ahmet Arvasi'ye kadar sağın ideolojik önderleri ve ardılları tarafından savunulan bu iki ideolojinin bütünleştirilmesi/birleştirilmesi çabaları Türk-İslam-Batı Sentezi'ni doğurdu. Bu üçlü sentez Gökalp'ın Türkçülük tezlerini çağrıştırdığı için sonradan "Batı" sözcüğü kaldırılarak Türk-İslam Sentezi adıyla telaffuz edildi.

Türk-İslam-Batı Sentezi gerçekte Ziya Gökalp'ın "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülüne dayanıyordu. Türk-İslâm Sentezi'ni tarihsel referanslarını Gökalp'ın *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabında bulmak mümkün. Gökalp, bu kitabında "Her birinin nüfuz dairelerini tayin ederek bu üç düşünce akımının üçünü de kabul etmeliyiz. Daha doğrusu, bunların bir ihtiyacın, üç muhtelif noktadan görülmüş safhaları olduğunu anlayarak 'Muasır bir İslam Türklüğü' yaratmalıyız" diyordu. Gökalp, ayrıca "Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür. Türkçülerin millet mefkûresi Türklükse, ümmet mefkûresi de İslamlıktır" diye yazmıştı. Bu bakımdan Gökalp'ın "Muasır bir İslam Türklüğü" kavramı ile Türk-İslâm Sentezi arasındaki benzerlik tesadüfî bir durum değildi. Ancak "Türklüğü ve Türkçülüğü İslâm içinde eritme çabaları" Aydınlar Ocağı içinde tartışılan en önemli konu olarak fikir ayrılıklarının temelini oluşturdu. Ocağın iç gündeminde süreklilik kazanan tartışmalar, sonraki süreçte Ocağın bölünmesine ve eski misyonunu yitirmesine neden oldu.

1984'te Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun hazırladığı *Türk-İslam Sentezi* adlı kitabın Aydınlar Ocağı tarafından yayınlanmasından sonra Ocağın sentez fikri somut olarak belgelenmiş oldu. Bundan sonra Ocak yöneticileri sentez fikrini kurumsal olarak savunmaya ve yayınladıkları kitap ve broşürlerin kapağına Türk-İslam Sentezi adını koymaya başladılar. Türk-İslam Sentezi'ni savunanlara göre bu formülasyon üç ana eksende özetleniyor:

1) Batının kültürü ve moral değerlerini değil, sadece bilim ve tekniğini almak gerekir. Ancak İslam'ın ahlak ve manevi değerleri korunmalıdır.

2) Türklük bilinci, İslamiyet içinde eritilmelidir. Türkler tarih boyunca, İslamiyet içinde eriyerek ümmet bilincine sahip olmuştur. Türk ve İslam bütünleşmiştir.

3) Toplum ve bireyler, milli kültür planlaması içinde İslam'ın kabul ettiği esaslara göre dindar olarak eğitilmeli, böylelikle muhafazakâr toplum ve muhafazakâr insan tipi yetiştirilmelidir.

Türk-İslam Sentezi'ni formüle edenlerden biri olan Süleyman Yalçın, son derece basit, anlaşılır şekilde sentezi şöyle tanımlamıştı: "Bizi bu anavatanda birleştiren iki ana unsur vardır: biri din, diğeri dil. Bunun zemininde vatan var, geçmişinde tarih var. Tarih içinden gelen bir istikamet var. O istikamet Müslüman Türk'ün gidiş istikametidir". Türk-İslam Sentezi'nin ana çerçevesi, Türklerin öncülüğünde "İslam birliğini kurmak, geliştirmek ve Osmanlı'dan miras olarak bu işlevi devir ve teslim almak, ahlak ve kültür öğelerini, uzun vadeli bir plan içinde din temeline dayalı olarak biçimlendirmektir". Yalçın'ın "Türk-İslam Sentezi eskiye dönüş, bin yıllık tarihin yoluna girmektir" demesi, bu amacı somut olarak açıklamaktaydı. 12 Eylülcüler milli, manevi ve dini değerlere bağlı bir kuşağın devlet ve toplum hayatında etkili olmasını sağladılar. Bu durumu Yalçın, çok daha önceden görerek şöyle demişti: "İmam Hatip Okulları Türkiye'de on binlerce insan yetiştiriyor. Bir süre sonra bunlar daha gür bir sesle çıkacaklar ortaya".

Türk-İslam Sentezi'nin ana çerçevesi, Türklerin öncülüğünde "İslam birliğini kurmak, geliştirmek ve Osmanlı'dan miras olarak bu işlevi devir ve teslim almak tasarımına" dönüştürmekti. Bu amaçla da "ahlak ve kültür öğelerini, uzun vadeli plan içinde din temeline dayalı olarak biçimlendirmek" gerekiyordu. Bunun için de 12 Eylül koşulları en uygun ortamı hazırlamıştı. Türk-İslam Sentezi'nin siyasal dokusu, "Türkiye'de sağ-sol kavgasına" göre oluşturuldu. Tezin savunucularının da belirttikleri gibi, komünizmin panzehiri olarak düşünülen bu tez, "milliyetçilik, milli şuur, milli mefkûre gibi eski klişeleri" kullandı.

Türk-İslam sentezi, sadece Türkiye Türklüğüne hitap eden, içeriği tam olarak netleşmeyen, farklı yorumlara neden olan pragmatik bir tez olarak formüle edildi. Soruna diyalektik açıdan bakıldığında tez-antitez ve sentez yöntemine uygun bir çözümleme olmadığı belli. Böyle bir sentezcilik anlayışı, bilimsel ve sosyal gerçeklere uymuyor. Bu bakımdan Türk-İslam

Sentezi'nin daha çok eklektik bir sentez olduğu söylenebilir. Bu ideolojik perspektife "sentez" adının verilmesi yaratıcıları tarafından konuya bilimsel hava vermekten kaynaklandı.

Aydınlar Ocağı ile yakın teması olan Turgut Özal'ın iktidarda olması, Ocağın tezlerinin bir devlet ve hükümet politikası olarak uygulanmasını kolaylaştırdı ve kamuoyunda destek bulmasını sağladı. Bu nedenle Özal dönemi uygulamalardan söz etmemiz gerekiyor.

Özal Dönemi Uygulamaları

ABD'nin Ortadoğu politikalarını ve ılımlı İslam stratejisini benimseyen 12 Eylülcüler, Türk-İslam Sentezini devletin resmi ideolojisi haline getirerek bu yönde anayasal ve yasal düzenlemeler yaptılar. Ancak bu ideolojiyi siyasal pratikte daha geniş boyutuyla uygulayan 1983 genel seçimlerinde iktidara gelen ANAP oldu. Kuruluş sürecinde ANAP'ın siyasal kimliğini "milliyetçi, muhafazakâr ve sosyal adaletçi" olarak tanımlayan Özal, neoliberalizmin dünya ölçeğinde ekonomik ve siyasal olarak yeniden şekillenmesine ve ABD'nin yeni Ortadoğu politikalarına uygun bir pozisyon aldı.

24 Ocak 1980 Kararları'nın uygulayıcısı olan Özal'ın bütün çabası, Türkiye'nin ithal ikameci kalkınma modelinden ihracata dayalı yeni liberal ekonomi modeline geçişi sağlamak ve dünya ölçeğinde hız kazanan neo-liberal ekonomi politikalarına eklemlenmekti. Bu nedenle "liberal ekonomi" anlayışını savunurken, toplumu muhafazakârlaştırmayı bir siyaset tarzı haline getirdi. Özal'ın ekonomik ve siyasal anlayışıyla örtüşen Türk-İslam Sentezi ideolojisi, milli eğitimden milli kültüre, milliyetçilikten İslamcılığa kadar çok yönlü bir şekilde uygulandı.

"Devletimiz laiktir. Ama milletimizi bir arada tutan ve milli birliğimizde esas rolü olan İslam'dır. Ne diyor kutsal kitabımız bir yerinde, 'Bölünmeyin, parçalanmayın. Allah'ın ipine sımsıkı sarılın'" diyen Özal, ANAP'lı milletvekillerine "Vasiyetim" diyerek şu tavsiyede bulunmuştu: "1. Birlik ve beraberliğinizi koruyunuz; 2. Kuran-ı Kerim'de de söylendiği gibi Allah'ın ipine sımsıkı sarılın; din, vicdan, düşünce ve serbest teşebbüs hürriyetine önem verin". ANAP hükümetlerinin Milli Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel bir dergiye verdiği demeçte, "Bize nasip olursa, biz... İnşallah, 21. yüzyılın, elinde Mushaf (Kur'an) taşıyan uzay elbiseli

neslini yetiştireceğiz" demişti. Bir sonraki bakan Avni Akyol'da, "Batı tipi insan modeli yerine, Türk tipi vatandaş yetiştirmeyi amaçladıklarını" söylemişti. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler ise yeni insan tipini, "Yaptığı her hareketin İlahi bir güç tarafından kontrol edildiğine inanan insan tipi" olarak tanımlamıştı.

Özal iktidarı döneminde, geçmişte Demirel'in ordu ile örtüşen politikalarına benzer bir tutum alarak milliyetçi-muhafazakâr çizgisini pragmatik bir tarzda sürdürdü. ANAP'ın öncülüğünde oluşan Türk-İslam Sentezi koalisyonu (Milliyetçi-İslamcı-Batıcı) 1991 seçimlerinden itibaren ayrışma sürecine girdi. Bu seçimlerde rasyonel bir ittifak yapan RP ile MHP, Türk-İslam Sentezi'nden kopuş yaşadılar. Bu ayrışma ile sentezin İslam ayağı ileri fırlamış, Türkçü ayağı topallamaya başlamıştı.

Aydınlar Ocağı'nın Özal döneminde iki önemli çalışması oldu. Bunlardan biri 9 Şubat 1985'te "Demokrasi ve Türk Devletleri Üzerinde Oynanan Oyunlar" semineriydi. Bu seminerde oluşan görüşler Özal'ın Türki Cumhuriyetler ile ilişkilerinin boyutlarını belirledi. İkincisi de, 18 Mayıs 1985'te düzenlediği "Türk Gençliği ve Meseleleri" semineriydi. Bu seminerin amacı, 1984'te başlayan PKK isyanının yarattığı etki ile yeniden yükselmekte devrimci gençlik hareketinin nasıl kontrol altına alınabileceği tartışmalarıydı. 1987'de Aydınlar Ocağı tarafından yapılan IV. Milliyetçiler Büyük Kurultayı'nda okunan tebliğler kitap hâline getirilirken her kitabın başına "Türk-İslam Sentezi" ibaresi konularak yayınlandı. Bu sırada Türkçü ve milliyetçi kesimden itirazlar yükseldi. Bu kesimin itirazları, Türkçülükle İslamcılığın kaynaştırılarak bir senteze sokulmasına karşı bir çıkıştı. Türkçülüğün millî bir ülkü olduğunu, İslamcılığın ise ümmete dayanan milletler arası bir yapıya sahip olduğunu dile getiren bu kesimin başlattığı tartışmalar Ocağın 1988 genel kuruluna kadar devam etti. Böylelikle Aydınlar Ocağı eski "birlik ve bütünlüğünü" yitirmeye başladı. 1988 Genel Kurul'unda "Sentezci kesim" Yönetim Kurulu'nda azınlıkta kaldı. Giderek Ocaktan uzaklaşan bu kesimin yerini milliyetçiler doldurunca, Ocak yönetimi Türkçü ve milliyetçi kesimin eline geçti.

Özal'ın ölümü/veya öldürülmesi Türkiye'de yeni bir süreç başlattı: Demirel'in Cumhurbaşkanı olması, DYP-SHP koalisyonunun kurulmasının ardından Özal'ın stabilize ettiği kulvarda yürüyen Refah Partisi 1995

seçimlerinde birinci parti oldu. Erbakan başkanlığında kurulan Refahyol Koalisyonu 28 Şubat Müdahalesi ile düşürülerek yerine Bülent Ecevit'in başkanlığında askeri vesayetçi güdümlü hükümetler kuruldu. 3 Kasım 2002 seçimlerinde ise hem ANAP'ın ve hem de RP'nin devamı niteliğindeki AKP iktidarı dönemi başladı. 12 Eylülcülerin Türk-İslam Sentezi doğrultusunda devleti ve toplumu yeniden düzenleme çabaları siyasal alanda artık meyvesini vermişti. Bu durumu Süleyman Yalçın çok daha önceden görmüş ve "İmam Hatip Okulları Türkiye'de on binlerce insan yetiştiriyor. Bir süre sonra bunlar daha gür bir sesle çıkacaklar ortaya" demişti. Yalçın'ın öngörüsü onun müneccimliğinden değil, 12 Eylül'den sonra devlet ve toplum hayatına Türk-İslam Sentezi'nin egemen olmasını sağlayan eğitim ve kültür programlarını hazırlayan Aydınlar Ocağı'nın kurucu önderlerinden olmasındandı.

Bu aşamada AKP dönemine geçmeden önce, Aydınlar Ocağı'ndaki ideolojik ve örgütsel gelişmelere ilişkin bazı açıklamalar yapmamız gerekiyor.

Aydınlar Ocağı'nda Ayrışma ve Saflaşma

Aydınlar Ocağı kurulduğu günden itibaren konferans, seminer, toplantılar yaparak ve buralarda oluşturduğu görüşleri kitap, broşür ve gazetelerde yayınlayarak* sağda ideoloji ve politika üretimi yaptı. Ülkenin siyasal ve toplumsal sürecine yönlendirmeye çalışarak önemli bir misyon üstlendi.

---

* Bu yayınların bir kısmı Aydınlar Ocağı'nın internet sitesinde (www.aydinlarocagi.org) şu ana başlıklar la yayınlanmıştır: 1) 9 Soru ve 9 Cevapta Ermeni Sorunu, 2) İstanbul'dan Trabzon'a (25. Şura Kararları), 3) Milli Şehit Kaymakam Kemal Bey, 4) İstanbul'dan Adıyaman'a (24. Şura kararları), 5) Suriye'nin Etnik Yapısı ve Türkiye-Suriye İlişkileri, 6) Yunanistan'ın Etnik Yapısı ve Türk-Yunan İlişkileri, 7) Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Hoşgörü ve Bazı Örnekler, 8) Milli Mutabakatlar, 9) 21. Asra Girerken Çağdaşlaşma, Demokrasi ve İnsan Hakları, 10) GAP, Ortadoğu ve Su Meselesi, 11) İslamiyet, Millet Gerçeği ve Laiklik, 12) Sosyo-ekonomik Açıdan Ortadoğu Bölgesinde Gıda Güvenliği, 13) Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar, 14) Türk Dili ve Milli Bütünlüğümüz, 15) Mehmet Akif'i Anlatıyorlar, 16) Din ve Vicdan Hürriyeti, 17) Yabancı Diller Eğitim ve Öğretim Meselesi, 18) AT'nun Cevabı ve Yeni Alternatifler, 19) Türk-Yunan Münasebetleri ve Ayasofya Meselesi, 20) 150. Yılında Tanzimat ve Doğurduğu Sonuçlar, 21) İslamiyet ve Millet Gerçeği, 22) Dış Borç ve Türk Ekonomisinde Özelleştirme, 23) Muhafazakârlık Nedir? Ne Değildir?, 24) Nüfus Planlaması ve Türkiye'nin Gerçekleri, 25) GAP ve

12 Eylül dönemine kadar sadece İstanbul'da faaliyet sürdüren Ocak, Özal döneminde şubeler açarak Türkiye geneline yayılmaya başladı. Yeni şubelerin açılması da üye alma kadar zor şartlara bağlandı. Merkezden bir heyet yeni şube açılacak şehre giderek orada kurucu olacak kişilerle görüştükten sonra onay verirse şube açılabiliyordu. 1988'e gelindiğinde Türkiye genelindeki Ocak sayısı 12'yi bulmuştu.* Ancak bu genişleme Ocak içinde farklılıkların da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden oldu. O yıllara kadar kongrelerin hiçbirinde olağanüstü bir gelişme olmamış, İlim İstişare Heyeti'nin onayını alan Yönetim Kurulu listesi delegelerce kabul edilmişti. Bu yıl ise ilk kez seçimlerde ikinci bir liste çıkarılarak Ocak bölünme sürecine girdi. Süleyman Yalçın ve ekibine karşı milliyetçi cenahtan başlayan muhalefet, 1988 kongresinde Nevzat Yalçıntaş'ı başkan yaparak önemli bir adım attı. Ayrışmanın farkında olarak toparlayıcı bir rol oynamaya çalışan Yalçıntaş, Türk-İslam Sentezi fikrini devam ettirmeye çalışarak yaklaşık 10 yıl boyunca eskilerle yeniler arasında (yeniler daha çok MHP'li milliyetçi kesimden oluşuyordu) bir köprü görevi sürdürdü. Ancak 1998 seçimlerinde Yalçıntaş'ın AKP'den milletvekili olmasından sonra Ocağın başkanlığına milliyetçi kesimden Prof. Dr. Mustafa Erkal geldi.**

GAP'ın Doğuracağı Sonuçlar, 26) Ermeni Meselesi, 27) Milliyetçiler III. Büyük İlmi Kurultayı Kararları, 28) Üniversiteler Yasa Tasarısı Hakkında Görüşler, 29) Türkiye'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Meseleleri, 30) Türkiye'de Sanayileşme Meselesi, 31) Türkiye'de Hukuk Çıkmazı, 32) Siyasi İstikrar ve Topyekun Kalkınma, 33) Türkiye'nin Bugünkü Meselesi, 34) Türkiye'nin İç ve Dış Güvenliği, 35) Güçlü Hükümet İhtiyacı, 36) Üniversite Reformu, 37) Toprak ve Tarım Reformu, 38) Milli Basın Meselesi, 39) Türk-İslam Sentezi, 40) Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslam Sentezi Görüşünde Meselelerimiz.

* Sonraki yıllarda yeni şubeler açılarak Ocağın İstanbul'daki genel merkezin dışında Adana, Afyon, Alanya, Amasya, Anadolu Yakası-İstanbul, Ankara, Aydın, Avrupa Yakası-İstanbul, Balıkesir, Bandırma, Bursa, Çanakkale, Çorum, Darıca, Erzurum, Harput, Hatay, Iğdır, Isparta, İnegöl, K.Maraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kosova, Kütahya, Maltepe-Kartal, Manisa, Mimar Sinan-Adıyaman, M. Kemal Paşa, Niğde, Giresun, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Trabzon olmak üzere 41 yerde şubeye ulaştı.

** Aydınlar Ocağı'nın Genel Başkanları ve görevde bulundukları tarihler şöyledir: Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu (9 Mayıs 1970-30 Ocak 1974), Prof. Dr. Süleyman Yalçın (30 Ocak 1974-31 Mayıs 1979), Prof. Dr. Salih Tuğ (31 Mayıs 1979-24 Aralık 1982) Prof. Dr. Ayhan Songar (Vekaleten: 24 Aralık 1982-4 Nisan 1984), Prof. Dr. Süleyman Yalçın (4 Nisan 1984-29 Haziran 1988), Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş (29 Haziran 1988-27 Haziran 1998), Prof. Dr. Mustafa E. Erkal (27 Haziran 1998-23 Haziran 2012).

Bu kongreyi kaybeden ekip, yeni gelenleri Ocağın kuruluş ilkelerine ve amacına ters davranmakla suçlayarak yavaş yavaş ocaktan uzaklaşmaya başladı. Bu kesimin eleştirdiği bir konu da, üye ve şube sayısının artırılarak ocağın sıradanlaştırılmasıydı. Ocağın toplam üye sayısının yüzlerle ifade edilmeye başlandığı (sadece İstanbul şubesinin üye sayısı 400'ü geçmişti) Prof. Dr. Mustafa Erkal'ın başkanlığı döneminde Türkçü-milliyetçi kesim İslamcılardan uzaklaşarak ulusalcı kesimlere yöneldi. Bu bağlamda 2003 yılında AKP'ye karşı İşçi Partisi ile Ülkücüleri ve Ergenekoncuları bir araya getiren "Kızıl Elma" koalisyonunu desteledi. Bu durum Ocağın artık misyonunu tamamladığı iddialarına yol açtı. Ocak'taki bu değişime ve dönüşüme ilişkin olarak Prof. Dr. Mustafa Erkal şöyle demişti: "Aydınlar Ocağı"nın toplumdaki yerinde en ufak değişiklik olmadı. Klasik sağ sol tanımı kalktı, yerler belirsizleşti, netlik kalmadı. Kuvayi Milliye çizgisi ister istemez bir farklılaşma yarattı. Yetmişlerde ABD çıkarıyla bizim çıkarımız uyuşuyordu. NATO"nun gündemi değişince Türkiye'nin gündemi de değişti".

MHP'deki bölünmede bu süreçte gerçekleşti. Türkeş'in "Laiklikten hiçbir zaman sapmadık" ve "Müslümanlık bizim ideolojimiz değil, dinimizdir" açıklamalarına tepki gösteren Muhsin Yazıcıoğlu'nun önderliğindeki bu grup MHP'den ayrılarak İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr bir siyasi parti olarak Büyük Birlik Partisi'ni kurdu. Böylelikle MHP'de, "Türk-İslam Sentezi"ni savunan, ülkücü, devletçi ve "Türk milliyetçisi" vasıfları devam etmekle beraber, sentez içindeki İslam vurgusunun altını çizen kesim partiden ayrılmıştı. Siyaseten bu ayrılık süreci Türkeş'in baskısıyla Demirel başkanlığındaki SHP-DYP koalisyon hükümetine MHP'nin güvenoyu vermesi ile başlamıştı. Buna karşı çıkan milletvekilleri Muhsin Yazıcıoğlu, Ökkeş Şendiller, İsmet Gür, Saffet Topaktas, Ahmet Özdemir ve Esat Bütün 7 Temmuz 1992'de bir bildiri ile MHP'den istifa ederek, 29 Ocak 1993 tarihinde "Büyük Birlik Partisi"ni kurdular. BBP'nin kuruluşunda ve örgütlenmesinde Fethullah Gülen cemaatinin maddi ve manevi katkıları olduğu iddia edildi. Nitekim 24 Aralık 1995'te yapılan Milletvekilliği Genel Seçimleri'nde ANAP'la yapılan ittifak sonucu yedi milletvekili kazanan BBP, TBMM'ye girdi. ANAP'ın Yozgat Milletvekili İsmail Durak Ünlü'nün de katılımıyla BBP'nin TBMM'deki milletvekili sayısı 8'e yükseldi. Refahyol Hükümeti'ni dışarıdan destekleyen BBP, 18 Nisan 1999-

da yapılan Mahalli İdareler ve Milletvekilliği Genel Seçimleri'nde %10'luk seçim barajını aşamadığı için TBMM'ye giremedi.

Türk-İslam Sentezi ve AKP Dönemi

Türk-İslam Sentezi'nin bir ayağını askeri irade oluşturuyordu. 1983'de askerlerin deyimiyle "normal döneme geçiş süreci" başladığında iktidarın paylaşımı ve toplumun yönlendirilmesi konusunda askeri otorite ile siyasal irade arasında sorunlar çıkmaya başladı. 12 Eylülcü generallerin sürelerini doldurması ve Evren'in Çankaya'dan inmesinden sonra Özal'ın Cumhurbaşkanı olması, sivilleşme bağlamında da yeni bir dönem e tekabül ediyordu. Ancak Özal'ın 17 Nisan 1993'te ölümünden ve yerine Demirel'in geçmesinden sonra Ordu yeniden geleneksel tavrını alarak iktidara ve siyasete müdahalelere başladı. 24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra 28 Haziran 1996'da kurulan Refahyol Hükümeti'ne karşı tavır alan Genelkurmay ve kuvvet komutanları yükselen siyasal İslam'ı düzen sınırları içine çekmek için 28 Şubat darbesini yaptı. 3 Kasım 2002'de AKP'nin iktidara gelişine kadar geçen süreçte ordu, Türkiye tarihinin en uzun ve en kapsamlı toplum mühendisliği projesini hayata geçirdi. Böylelikle 28 Şubat sürecinin sonunda ve onun bir ürünü olarak AKP iktidara geldi. Türk-İslam Sentezi aynı zamanda devletin ve toplumun muhafazakârlaştırma projesiydi. Sağın diğer partileri sahneden çekilince, siyaset meydanı tümüyle AKP'ye kalmış ve muhafazakârlaşma yolunda kendinden önce atılan her adıma sahiplenmeye başlayınca yıldızı parlamıştı.

Erdoğan'ın liderliğindeki AKP, Özal'ın yaptığına benzer bir biçimde "Liberal muhafazakâr-Milliyetçi sentez" yaratmaya çalışarak sağın büyük bir kesimini çatısı altında topladı. Üçüncü iktidar döneminde, Avrupa'nın Hıristiyan Demokrat partilerinden esinlenerek kendisini "Muhafazakâr demokrat" olarak adlandırdı. AKP 10 yıllık iktidarı sürecince Türk-İslam Sentezi ideolojisi doğrultusunda Özal'ın attığı her adımı daha da ileriye götürerek süreci tamamlaya başladı. Bu süreçte Kürt Özgürlük Hareketi'nin yükselen seyri ve kararlı duruşu, Türk-İslam Sentezi'nin Kürdistan ayağını sekteye uğrattı. Daha doğrusu Türk-İslam Sentezi'nin ideolojik ve siyasal argümanları Kürdistan'da başarılı olamadı. Ancak Kürt halkının güçlü dini ve manevi duygularını istismar ederek dinin dönüştürücü etkisini kullanan

AKP, Kürt illerinde BDP'den sonra ikinci parti konumuna ulaştı. Bunu da İslami cemaatlerin, Gülen hareketinin ve tarikatların desteğiyle başardı.

Türk-İslam Sentezi bugün hâlâ devletin resmi ideolojisi olarak devam ederken AKP giderek İslam vurgusunu (din ve ümmetçilik) daha da ön plana çıkararak yoluna devam ediyor. Kürt sorununun çözümü için AKP'nin geliştirdiği "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" ise, bir devlet politikası olarak Türk-İslam Sentezi'nin yeni bir versiyonunu oluşturuyor.

Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi

AKP'nin 2009'da başlattığı "Kürt açılımı" politikası bir süre sonra "Demokratik açılıma", daha sonra da "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi"ne dönüştü. "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" ise aynı zamanda bir devlet politikası olarak hazırlandı. Ocak 2010'da kamuoyuna "30 soruya verilen 30 cevap" şeklinde hazırlanan ve milyonlarcası halka dağıtılan broşürdeki belirlemeler de bu durum açıkça vurgulandı. Erbakan tarafından 1969'da başlatılan "Milli Görüş" hareketinin doğrudan devamı olan AKP, geçmiş referanslarından kopmadı. "Milli birlik ve kardeşlik projesi" milliyetçiliğin, mukaddesatçılığın ve dindarlığın bir sentezi olarak geliştirilen "Milli Görüş" söylemiyle ve aynı zamanda 12 Eylül anayasasının özünü oluşturan "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" ilkesiyle örtüştürüldü. Sünni ve Nakşî temelde şekillenen Milli Görüş'ün milli din anlayışı, AKP tarafından Türk-İslam Sentezi çerçevesinde yorumlanarak devam ettirildi. Erdoğan'ın dilinden düşürmediği ve aynı zamanda devletin milli güvenlik siyasetinin temel şiarı olan "Tek millet, tek vatan ve tek din" söylemi "din kardeşliği" ön plana çıkarılarak AKP'nin politikalarına yön verdi.

Bu söylemde, tek milletten kasıt "Türk milleti", tek vatan Misak-ı Milli, tek din ise devlet dinidir. AKP'nin telaffuz ettiği kardeşlik anlayışı ise, İslam kardeşliğidir. Yani Muhammed ümmetinden olanların kardeşliğidir. Ulusal, sınıfsal, etnik ve kültürel farklılıklara karşı siyasal İslam tarafından geliştirilen "İslam kardeşliği" esas olarak ümmetçiliğe tekabül ediyor. Söz konusu broşürde, "Türkiye Cumhuriyeti, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütündür ve böyle kalacaktır. Üniter yapımız etrafında bir tartışma ya da 'tek devlet, tek millet, tek vatan' prensibinden taviz verilmesi asla söz konusu değildir" vurgusu gerçekte AKP'nin bu ümmetçi anlayışını yansıtıyor.

Ancak gelinen aşamada, Kürtleri imha, inkar ve asimile etmeye yönelik tekçi politikaların başarısızlığı kanıtlandığı ve artık buna dönüşün de mümkün olmadığı anlaşıldığı için siyasal bir manevra ile "çözüm gücü" gibi davranmaya başladı. PKK ve Kürt sorununun askeri yöntemlerle son bulamayacağı kamuoyu ve devlet tarafından da genel bir kabul görmesi, bölgede değişen jeopolitik koşulların her zamankinden daha fazla barışa olanak sunması, AKP'yi, "barış ve demokratik çözüm sürecini" başlatmaya zorladı.

Sonuç Yerine

Türk-İslam Sentezi'nin devletin ve hükümetlerin temel politikalarına yön vermeye başlamasından günümüze kadar yaklaşık 30 yıl geçti. Kısa bir değerlendirme yaptığımızda uygulamaların devlet ve toplum hayatında önemli biri değişime ve dönüşüme yol açtığını görüyoruz. AKP'nin şimdiki konumu ve uygulamaları düşünüldüğünde Türk-İslam Sentezi'nin temel ilkelerini oluşturan Milli Mutabakatlar'ın büyük ölçüde gerçekleştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuç, aynı zamanda Milli Mutabakat tezlerinin ilan edilmesinden sonraki iktidar değişikliklerine rağmen kesintisiz bir şekilde uygulandığını gösteriyor. Türk-İslam Sentezi ise artık eski önemini kaybetmiş bulunuyor. Şimdiki Aydınlar Ocağı, MHP'nin ve Türk Milliyetçilerinin bir yan örgütü gibi faaliyet sürdürüyor.

Yararlanılan Kaynaklar

Ali Nejat Ölçen, "AKP'nin Kaynağı Türk-İslam Sentezi", Erişim: 2 Şubat 2013, www.olcen.net.

Ali Nejat Ölçen, *İslam'da Karanlığın Başlangıcı ve Türk-İslam Sentezi*, Ekim Yayınları, Ankara, 1991.

Alper Yağcı Salı, Kemalist Söylemde Türban: Bir Milli Kimlik Meselesi, 26 Ekim 2010 www.halkevleri.org.tr, Erişim: Mart 2013.

Altan Deliorman, "Aydınlar Ocağı, Opus Dei Tarikatı Vesaire", Orkun İnternet Dergisi, Sayı: 168, 2012, Erişim: 2 Nisan 2013.

"Aydınlar Ocağı Ateş Hattında", *Orkun*, sayı 73, www.Orkun.Com.Tr, Erişim: 09.02.2013.

Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk-İslam Sentezi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991.

Çiler Dursun, "Türk-İslam Sentezi İdeolojisinin Failini Tanımak", *Radikal 2*, 28 Mayıs 2006, Erişim: 8 Mart 2013.

Erhan Akarçay, "Bir muhafazakârlaştırma projesi olarak Türk-İslam Sentezi", Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyoloji ABD, Ocak 2008, Erişim: 20 Mart 2013.

Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezi'nden Türk-İslam Sentezi'ne-Tarih Ders Kitaplarında 1931-1993*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Hıdır Göktaş-Ruşen Çakır, *Vatan Millet Pragmatizm* (*Türk Sağındaki İdeoloji ve Politika*), Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını, 1985.

Kenan Erzurumlu, Türk-İslam Sentezi üzerine, Orkun İnternet Dergisi, Sayı 174, Erişim: 2 Nisan 20013.

Muharrem Ergin - A. Aydın Bolak - Prof. Dr. Süleyman Yalçın, *Türk Kültürü*, Sayı 279, Temmuz 1986, Erişim: 28 Şubat 2013.

Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 4*, Büyük Doğu Yayınları.

Oğuz Çetinoğlu, "Abdülkadir Donuk ile Türkçülük ve İslamiyet, Türk-İslam Sentezi üzerine ufuk turu", 08.04.2012, www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr.

Osman İridağ, "Aydınlar Ocağı'na kızıl ateş düştü", *Aksiyon*, 19 Ocak 2004, Erişim: 8 Mart 2013.

Reşat Kaynar, "Atatürk ve Millî Birlik", 21-23 Eylül 1987 tarihli "Uluslararası Atatürk Sempozyumu" sunumu, Erişim: 3 Nisan 2013.

Seyid Ahmed Arvasi, "Neden Türk-İslam Ülküsü", Ülkücü Dünya internet sitesi: www.ulkucudunya.com, Erişim: 15 Mart 2013.

Sibel Özbudun, "Türk(iye) Muhafazakârlığı Üzerine", *İnsancıl*, No: 240, Temmuz 2010.

Suat Parlar, *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politiği*, Bibliotek Yay., İstanbul, 1997.

Suat Parlar, 12 Eylül Dosyası, www.halksahnesi.org, Erişim: 20 Mart 2013.

Süleyman Yalçın, www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr, Erişim: 20 Şubat 2013.

Süleyman Yalçın'la Söyleşi: www.sdplatform.com, Erişim: 8 Mart 2013.

Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998.

Türk-İslam Sentezi'nin Kökeni, *Devrimci Yolda Özgürlük Dergisi*, 13 Şubat 2008, www.ozgurluk-dergisi.org, Erişim: 10 Mart 2013.

Ziya Gökalp, *Bütün Eserleri-1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

"GELDİĞİMİZ YERE GİDECEĞİMİZ YERDEN DAHA FAZLA AİDİZ!" ALEVİLİK VE SOL

SERPİL KÖKSAL

En çok unutulanlar her zaman temel yasa ve gerçeklerdir. Bu, toplumsal mücadelenin hatta yaşamın her alanı için geçerlidir. Eğer içinde muhalefet barındıran bir tartışma başlatıyorsak, doğru düzlemden uzaklaşmamak için hep şu cümleyle söze girilmelidir: "Sınıflı toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir!" Din, bir üstyapı kurumudur. Sınıflı toplumlarla birlikte ideolojik bir araç olarak tarih sahnesine çıkmış kültürel bir birikimdir. Tarihsel olarak bu önemli araç, ezenler tarafından ezilenleri güdümlemek, sömürmek için kullanılmıştır, bu nedenle sınıfsaldır, bu nedenle sınıf savaşımında önemli bir araçtır.

İlk çıkışı itibariyle yaşamdan, üretimden ve doğadan kopuk değildir, hatta tam aksine, bu üç etkenin belirlediği bir şekillenmedir. Bu nedenle toplumların günlük yaşamlarında kendini ifade edebilecek özellikleri taşır. Ancak doğa ile mücadele ve üretim süreçleri içinde gelişen bu olgu, sınıflı toplumla birlikte değişime uğramış, emek ve insanın da bir parçası olduğu doğadan kopmuş, daha soyut bir hale gelmiş ve toplumlara yabancılaşmıştır. "*Nesnelerin üretimiyle bilgi edinme başlangıçta bir aradaydı. Üretim ve bilgi, birbirinin parçası olarak gelişti. Ancak giderek nesnelerin üretimi ile bilginin gelişimi birbirinden kopmaya başladı*" (Lenin, *Diyalektik Sorunu Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 344) Bu noktada bilgi, mistik ve doğaüstü bir güç olarak egemenlerin elinde bir araç olarak ezilenlere karşı önemli bir güç haline geldi. Din, bu bilginin mistisize edilmesi, toplumun buna göre şekillendirilmesi ile ortaya çıktı.

Böyle olmasına rağmen, din dünyaya karşı belli bir tutum içeren duyusal bir unsurdur. İçinde barındırdığı ümit, hayal, beklentiler ve hatta

direnç gibi öğeler nedeniyle kalıcı ve sürekli bir nitelik taşır. Bu noktada dinin dünya görüşü ve duyusal düzeyini ayırt etmek gerekir. Dünya görüşü olarak nitelediğimiz noktası, insan bilincinin ters anlam verilmiş, yani tepe üstü dikilmiş, çarpıtılmış düzeyini temsil etmesindendir. Bununla beraber din, kimisi bilinç, kimisi pratikle ilgili olan birkaç düzeyi içeren son derece karmaşık bir görüngüdür ve bir toplumsal bilinç biçimidir. Bu noktada, kuşkusuz bizlerin, "kimlik sorunu sınıf savaşımının içindedir" belirlemesinin önemli bir parçasıdır.

Kızılbaşlığı tartışmak için de, dini tartışmak için de her zaman sınıf savaşımlarını ön plana almak gerekir. Zira bizler için sınıf savaşımlarının odağında olmadığı bir tartışma aslında boş ve sonuçsuzdur! Bugün din tartışmalarının, artık neredeyse sona ermiş olan laiklik tartışmalarının ve toplumsal dinamizmini yitirmek üzere olan Aleviliğin tam orta noktasına sınıf savaşımlarını koymadığımız sürece, ne dönemi ne gerçekliği ve ne de "nasıl yapmalı" sorusunu cevapsız ve sonuçsuz bırakmış oluruz.

Önce tarihsel bir bakış atalım ve bir soru soralım: "eğer aralıksız 500 yıl süren bir Kızılbaş isyanları tarihi olmasa, eğer Kızılbaşlık her dönemde muhalif hareketlerle buluşacak bir kanal bulmasa bugüne kadar yaşar mıydı?" Eğer Kızılbaşlık kendini Anadolu yoksul köylüsü ile Babai isyanlarında, Şeyh Bedreddin hareketinde, Şah Kulu ayaklanmalarında, Pir Sultan Abdal'ın, Karacaoğlan'ın, Nesimi'nin dizelerinde yaşatmasa, eğer Kızılbaşlık 100 yıllık Anadolu komünist hareket geleneğinin tabanını beslemese ve Kürt Özgürlük Hareketi'nin içinde bu denli kökleşmese yaşar mıydı?

Kuşkusuz hayır, onu diri tutan isyanıdır, her dönem her muhalif hareketin özüne katılması, içinde yaşaması ve onu beslemesidir. Anadolu'nun belki çok daha renkli binlerce kültürünün ise erimesinin, yozlaşmasının nedeni bir yerde sınıflı toplumla uzlaşmasıdır. Bu topraklarda 500 yıl Anadolu Aleviliğinin en sağlam ocağı olan Dersim bölgesi devlete vergi bile ödememiştir. Ve kulaktan kulağa da olsa, içinde bir parça takkiye de bulundursa insanı ve toplumsal ortaklığı içinde barındıran bu anlayış, işte tüm gücünü sınıflı toplumun zorba devletlerine olan uzaklığından almıştır. O, tahakküm merkezine ne kadar yakın olursanız (ister fiziki olarak ister zihnen) varoluşunuz o kadar tehlikeye girer.

Diyebiliriz ki bir halkın bir topluluğun süregiden ezilmişlik yazgısının değişmesini, onu merkezden kaçıran isyanları belirler. Kızılbaşlığın-Aleviliğin tarihi de isyanlar tarihidir. Bu tarih onun diri kalmasını, günümüze kadar varlığını korumasını sağlamıştır.

Onu yüzlerce yıl toplumsal muhalefetin temel unsuru yapan şey ise tam da Aleviliğin felsefesinde yatar. Bu felsefe temel olarak;

> Doğa felsefesi olarak köklerini çok eskilerden alır. Felsefenin temel sorusu olan madde mi, ruh mu sorusuna verdiği yanıt maddedir.
> El-dil-bilinç ve üretim birleşikliğini temel alır.
> Doğayı ve yaşamı yorumlar, kavramsal ve soyut değil pratik ve somuttur.
> Ortak üretim ve dağıtımı anlatır.
> Yaradılış felsefesini reddeder, doğumu esas alır...

İşte bu felsefi anlayış nedeniyle, hep sistem dışı, hep muhalif olmuş, bu nedenle sistemin aracı olan devletlerin şiddetine ve zulmüne maruz kalmıştır. Ve yine bu nedenle doğrudan doğruya ve her zaman egemene karşı, gerçeğin, ezilenin, mazlumun yanında olmuştur. Bu felsefi anlayışı ve doğası gereğidir. Gerek Osmanlı için gerekse onun devamı TC devleti için Kızılbaş-Alevilik öylesine büyük bir tehlikedir ki, Kızılbaşların katli için fetvalar verilmiş, yasalar çıkarılmıştır. Ünlü Ebusuud Efendi'nin verdiği fetvalar bunların en önemlilerindendir.

> Ebusuud Efendi;
> "Kızılbaşların öldürülmeleri diğer kâfirlerin yok edilmelerinden daha önemlidir. Örneğin Medine çevresinde kâfir çokken ve Şam henüz ele geçirilmemişken Ebu Bekir kâfirlere saldırmayı değil, yalancı Müseyleme'ye bağlı bu döneklere saldırmayı yeğlemiştir. Hazreti Ali zamanında Haricilerin kırılması da böyle olmuştur. Bu kesimin kötülükleri çok büyüktür. Bunların kötülüklerini yeryüzünden silmek için çok çaba harcamak, ne gerekirse yapmak lazımdır"
> "Kızılbaşların topluca öldürülmeleri elbette dinimize göre helaldir. Bu, en büyük, en kutsal görevdir. Bu yolda ölmek de şehitliğin en ulusudur".
> "Bunlar hem sultana isyan ederler hem de dinsizdirler" (Baki Öz, *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 118-119).

19. yüzyıl tarihçisi, hukukçu ve devlet adamı Cevdet Paşa, Aleviliği batının nihilizm, sosyalizm ve komünizmi ile bir tutuyor. "İster komünist ve

sosyalist, ister nihilist olsun, bütün bu doktrinler tek bir temele dayanmaktadır. O temelde mülkiyet, evlilik ve ailenin kaldırılmasıdır ki, Mazdekçilerin doktrininden başka bir şey değildir... Kızılbaşlar Mazdekçilerin kalıntılarıdır... Kızılbaşlar... Herkes her şeye ortaktır, derler" (*A.g.e.*, s. 300)

Cumhuriyetin ilk yıllarında Alevilik sistem için o kadar büyük bir tehlikedir ki; T.C. devleti, Aleviliği baskı altına almak için bir burjuva devletin en iyi kullandığı ideolojik aracı, yani dini bile kullanmaktan vazgeçmiştir. Tekke, ocak ve zaviyelerin kapatılması bu yüzdendir, yoksa herhalde Anadolu'daki İslamcı tehdit nedeniyle değil! Kuzeydoğu'da yeni kurulan sosyalist toplumun en kolay etkileyeceği Kızılbaş toplulukları dağıtmak için. Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirilen katliamların esas nedeni, Kızılbaş-Alevi felsefesinin sosyalizme çok yakın oluşu, ilerici ve devrimci insanları bünyesinde barındırması idi. Komünizmi her kış bekleyen bu devletin, sosyalizm korkusu açıkça bilinmektedir. İç savaş korkusu ve muhalif ne varsa yok etmeye yönelik her harekâtın –Dersim başta olmak üzere– darbelerin, Alevileri de nasıl ve neden hedef aldığı açıktır. Nitekim 1990 sonrası, yani SSCB'nin çözülüşü sonrasında, sosyalizm tehlikesinin ortadan kalktığı inancı ve rahatlığıyla, Aleviliğe yaklaşım farklılaşmış, teslim almaya yönelik ideolojik adımlar atılmıştır. En önemli argüman ise "Aleviliğin laikliğin bekçisi olduğu" söylemidir. Böylece Alevilik sistem karşıtlığından sistem içine çekilmiş, sistemin bir uzantısı olarak, yine devletin farklı bir ideolojik açılımına karşı konumlandırılmıştır.

1960'lardan sonra geliştirilen ve 30 yıllık sürede uygulamaya konulabilen yeşil kuşak'ın Anadolu'da ancak tohumlarının atılabilmesi ve gelişmesi için on yıllar geçmesinin nedeni de hareketli muhalif yapımızdır. 1960'lardan itibaren Alevilik yine sol hareket içindeki en dinamik öğe olmuştur. O kadar ki; 1980 darbesini hazırlayan süreçte devlet, bir dönmüş işçi sınıfına vurmuş, bir dönmüş Alevilere darbe indirmiştir. Bir ona bir ona. Hiç sektirmeden, önce 1 Mayıs meydanlarında sonra Maraş'ta, Çorum'da... Sadece işçi sınıfına korku salmak için doğrudan ona saldırmamış, işçi sınıfının sosyalizme en yakın kesimleri olan Alevilere de her fırsatta aynı saldırganlığı göstermiştir. Peki, yakın tarihimizde 2 Temmuz farklı mıdır? Ya da Gazi Direnişi? Tesadüfen seçilen yerler midir? Tesadüfen seçilen topluluklar mıdır?

Ve bugün tekrar tekke-zaviyelerin açılması gündemde ise Anadolu'da sosyalist tehdidin geçmişe göre çok daha gerilemesi, rejimin sınıf savaşımlarını daha kolay yönetebileceğini düşünmesi nedeniyledir. Ama kaparken üç öğeyi de kapamış açarken ocakları zayıflatmış ve açılmasını engelleme gücüne sahip olmuştur.

İlk tespitimizi ve sunuşumuzun konusunu şöyle noktalayabiliriz; Alevilik ve sol ilişkisi mi? İkisi de birbirinden menkuldür. Tarihleri birliktelikleri kadar eskidir. Kaderleri birbirleri ile her şeyden fazla bağlıdır.

Peki, Alevilik soldan kopabilir mi? Kopabilir, bu bir tercih meselesidir ve bugün aslında Alevi kitleleri bu tercihi yapmışlardır. Aleviliğin devlet dışı, muhalif kimliğini, felsefesini reddederek, onun bir inanış biçimi, Müslümanlığın bir türevi olduğunu kabul ederek bunu yapmışlardır. Bu, Aleviliği CHP'liliğin içine hapseden bakıştır; aynı bakış neden Aleviliği AKP'ye taşıyıp daha hızlı tükenmesini sağlamasın ki? Ortada mücadele yoksa, muhalefet yoksa, isyan yoksa Alevilikle Mevlevilik arasında ne fark kalır ki? Döne döne tüm sivri uçlar törpülenebilir. Ve aslında 10 yıldır yalan yanlış biçimde Mevlana'nın bu kadar popüler hale getirilmesi bir model sunmaktan öte nedir ki?

Aleviliğin, muhalif yanını alın geriye ne kalır ki? Tüm o değerler ve kültürel zenginlik, sınıf savaşımlarının zayıfladığı koşullarda bir "an"da unutulur gider!

Alevilik ile sol arasındaki bağı güçlendiren toplumsal mücadeledir, Alevilik ile bugün AKP ile cisimleşen yozlaşmayı güçlendiren ise "olmayan mücadeledir". Tehlike vardır ve büyüktür. Anadolu'da Kürt Hareketi dışında toplumsal mücadelede hem bir ideolojik hem de fiziksel zayıflama söz konusudur. Bu zayıflık Aleviliği "inanç" perdesi altında sistemin ibadethanelerine hapsetme zaafını taşımaktadır.

Anadolu'da bugün Alevilik ya Kürt hareketine yanaşarak güçlenmekte ya da ondan uzaklaşarak zayıflamaktadır. Sivri bir ifade oldu ama doğrusu budur. Toplumsal mücadele dinamiklerinin zayıf olduğu bizim tarafta Alevi muhalefeti ancak birkaç dernek içinde kendine yer bulmaktadır –ki bu derneklerin önemli bir kısmı devletin kontrol amacı ile kurduğu Cem Vakfı'nın yönlendirmesidir. Öte yandan her alanda verilen bir mücadele vardır.

Kürt Özgürlük Hareketinin içindeki mücadelede ağırlıkla Alevi kadrolar yer almaktadır ve bu mücadele Alevi kültür ve inancını temizleyerek korumaktadır. Bu cephede ise gündeme ancak, "cem evleri ibadethane mi?", "din dersleri zorunlu mu olsun?", "Alevilik okullarda mı okutulsun?", "Diyanet'te Aleviler temsil mi edilsin?" kadar müdahil olunabilinmektedir.

Gündem sürekli bu sorular, bu doğrultu bozan sorular tarafından şekillenmektedir. Hiçbirisine yanıt bile verilmemesi gerekir, soruyu sorana bakmak, tartışmaya dahil olmamak için bir nedendir. Sol hareketle Aleviliğin birlikteliği işte tam bu noktalardan çözülmektedir. Kirli bir tartışmadır!

Bir diğer kirli tartışma ise, sözde solun Aleviliği kullandığını ima eden "sol Alevileri taban bulmak için kullanıyor" telaffuzudur. Ne garip; Aleviliğin temeli muhalif olmaktır ve aslında Anadolu'da herhangi bir sol hareket, Aleviliği taban olarak görmese yadırganmalıdır. Tabii ki sol Aleviliği kendi tabanı olarak görmelidir, o taban kendinden uzaklaştıkça hatalarını da görmelidir Bu bir kullanma-kullanılma ilişkisi değildir ki. Bu, birlikte var olma, varlığını birbirine dayandırma meselesidir. Sol olmasa Alevilik kısa bir sürede mevcut burjuva bakışın içinde erir gider ve güçlenmek isteyen bir sol hareket, bir halkın en temiz düşüncelerini ifade eden Aleviler içinde tabii ki örgütlenmelidir.

Kısaca söylediklerimizi özetleyelim.:

Birincisi; sınıf savaşlarını göz ardı edilerek bir inanç tartışması yapılamaz, bugün yapılmaya çalışılmaktadır. Bugün Anadolu'da tek bir ciddi muhalif İslami kesim bile kalmamıştır,

İkincisi; Alevilik, hayatta kalmasını 1.000 yıldır süren ve 500 yıldır aralıksız devam eden isyanlara borçludur, onu öldürmeyen asi kimliğidir,

Üçüncüsü; devletten ne kadar uzak olursanız, insani yanınızı ve kültürel varlığınızı o kadar uzun süre korursunuz,

Dördüncüsü; T.C. devletinin korkusu azalmaktadır. Ocak, tekke ve zaviyeleri 90 yıl önce kapamıştır, bugün tekke ve zaviyeleri yeniden açabilecek kadar güçlenmiştir,

Beşincisi; T.C. devleti muhalefeti bastırmayı, Alevi isyanlarını bastırmak ile eşdeğer görmüştür. Bu yüzden bir işçi sınıfına bir Alevilere vur-

muştur. Daha öncesinde Osmanlı, aynı sırayla bir yoksul köylülüğe bir Kızılbaşlara vurmuştur,

Altıncısı; Alevilik ve solculuk birbirinden menkuldür. Biri olmadan diğeri asla yeterince güçlü olamaz. Ancak derinde gizli kalır ve varlık mücadelesi verir,

Yedincisi; Aleviliğin muhalif yanı ortadan kalkarsa Pir Sultan, Nesimi bir kültürel imgeden öteye geçemezse modern Mevlevilikten bir farkı da kalmaz,

Sekizincisi; Alevilik ile sol arasındaki bağ, toplumsal mücadele kadar güçlüdür. Bu mücadele de iki tarafta yaşamak için birbirine tutunmalıdır, Alevilik kendini sosyalizmde görmeli ve sosyalist hareket Aleviler ile buluşmaya çalışmalıdır,

Dokuzuncusu; Aleviliğin bu sistem içinde temsili onun sonu olur,

Onuncusu; tek gerçek, çok daha radikal ve çok daha geniş bir mücadele alanı yaratmaktır.

ZOR DÖNEMİN, TATSIZ BİR KONUSU

ERGİN YILDIZOĞLU

Eliaçık, tüm İslam dinini yeniden tanımlamayı, bir Reformasyon başlatmayı düşünüyorsa, bana buna itiraz etmek değil, kendisine şans, hatta başarı dilemek düşer. Ama bu konuyu konuşması gereken yer solun mekanı değil Müslüman cemaatin içidir.

Kapitalizm küresel çapta derin bir mali kriz yaşıyor. Bir "Büyük Bunalım" bu. Beş yıl oldu hâlâ çıkışa ilişkin ufukta hiçbir işaret yok. Kapitalizmin yapısal krizi içinde başlayan teknolojik gelişmeler, "neo-liberal" küreselleşme süreçlerinin etkileri yeni sınıf şekillenmelerine yol açtı. Mali krizin yıkıcı etkileri toplumları sarsarken, bu yeni sınıf şekillenmeleri de, kendilerine özgün toplumsal hareket ve muhalefet biçimleriyle birlikte suyüzüne çıkmaya başladılar.

Yönetici sınıflar bu yeni biçimlere uyum sağlamakta zorlandıkça, ekonomik kriz, siyasi, ideolojik boyutlarıyla, kapitalist toplumun her alanını kapsayan organik bir özellik kazanıyor.

Mao'nun deyimiyle "gök kubbenin altında kaos var. Koşullar mükemmel". Koşullar, kapitalizmin, ufkunun ötesine geçen yeni bir toplum projesini başlatmak için mükemmel!

Bu koşullarda, kapitalizmin yapıları, toplumsal mutabakatlar, sınıflar arası dengeler sarsılır, hızla değişme, mutasyona uğrama özellikleri sergilerken; sosyalist hareketin de bu toplum projesi bağlamında, bu kargaşaya uyum sağlayabilmek, müdahale edebilmek, insanlığın önünü açarak, "barbarlık olasılığını" ortadan kaldırmak için en geniş güçler yelpazesini bir araya getirmek için, en büyük taktik esnekliği göstermesi gerekiyor.

Ancak en büyük taktik esneklik, eğer bir stratejik kararlılık ve teorik berraklık varsa başarılı olma şansı elde edebiliyor.

Tam bu sırada, "Gezi Olayı" patlak verdi. Her tarihsel "olay" gibi, kendi hakikatini, insanını, hatta ahlakını yaratmaya başladı. Gezi'deki yaşam biçimi, tüm ülkeye yayılan forumlar "yeni bir şeyle" karşı karşıya olduğumuzu söylüyor. Sosyalistlere de bu "yeni"yi anlamak, anlamlandırmak, teorik berraklığa dönüştürmek düşüyor.

Ancak bu "yeni" anlamını kolaylıkla ele vereceğe benzemiyor. Bu "yeni"nin daha önce görülmeyen, ama şimdi anlamlandırılması gereken bileşenlerinden biri de siyasal İslam içinden çıkan ve kendini "devrimci/antikapitalist Müslümanlar" olarak tanımlayan "yapılanma".

Bu yapılanma, şimdilik küçük, hatta önemsiz sayılabilecek bir gruplaşma oluşturuyor. Ancak bu yapılanma, Gezi Olayı sırasında siyasal İslam'a, bugüne kadar kendisine kapalı olan bir siyasi coğrafyaya girme, orada siyasi çalışma (ajitasyon, propaganda ve örgütlenme) yapma, "sokak iftarı" düzenlemeleriyle, liberal İslamcı yazarların artan ilgileriyle genel olarak toplumda profilini yükseltme, adını duyurma olanağı elde etti.

Bu gelişmede "Gezi Olayı'nın" birleştirici, katılanları birbirine yakınlaştırıcı etkisi kadar, "devrimci/anti-kapitalist Müslümanların" solun kendi dışındaki çevrelerde duymayı çok arzu ettiği ifadeleri rahatlıkla kullanmayı başarıyor olması da büyük rol oynadı. Sol, bu bağlamda, bu İslamcı yapılanmanın rahatlıkla, bolca kullandığı "devrimci", "antikapitalist" gibi kavramları hemen hiç sorgulamadan büyük bir iyi niyetle bağrına bastı.

Ben bu akımla yakınlaşma ve diyalog sürecinde, "azami taktik esneklik" bağlamında olumlu bir yan görmekle birlikte, bu sürecin stratejik kararlılık ve teorik berraklık bağlamında üzerinde durmaya değer ciddiyette sorunları ve soruları da beraberinde getirdiğini düşünüyorum.

Bu alanın uzun soluklu bir tartışma ve diyalog sürecine gebe olduğunun farkındayım. Yine de "devrimci/antikapitalist Müslüman" gruplaşmanın "söylemleri" üzerinde düşünür bunları anlamaya çalışırken, şimdilik kaydıyla, çok temel birkaç noktada karşılaştığım sorunları okuyucularla paylaşmak istiyorum.

"Mülk Allah'ın – Sermaye Defol"

İlk önce "Gezi Olayı" sırasında ortaya çıkan, ilk bakışta sola çok yakın, ama dikkatle baktıkça da hızla uzaklaştığını düşündüğüm bir pankartla başlamak istiyorum. Bu pankartın üzerinde "Mülk Allah'ın – Sermaye Defol" yazıyordu.

Gelin adım adım ilerleyerek bu pankartın, bunları söylerken aslında ne dediğini anlamaya çalışalım.

A = Mülk Allah'ındır.

B = Fabrika, otomobil, ev, elbise, toprak vb. tüm metalar ve ürünler mülkiyet konusudur

C = Öyleyse, tüm metalar ve ürünler Allah'ındır (mülküdür).

1) Bu önermeler, "bireysel ya da kolektif özel mülkiyeti ortadan kaldırmak gerekir" diyor mu? Benim bildiğim kadarıyla, (Peygamberin ve eşinin ticaretle uğraştığını da düşünerek) Müslüman teolojisinin bireysel mülkiyeti kabul ettiğini, bireysel özel mülkiyete karşı olmadığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu bilgi doğruysa karşımıza ne yazık ki mantıksal olarak aşılması olanaksız bir paradoks çıkıyor.

Bir de şu var. "Mülk Allah'ındır" önermesi. "Allah'ın olmalıdır" mı diyor? Yoksa "Allah'ındır" mı diyor? Birincisini cevaplamaya kalkmayacağım. Eğer ikincisini diyorsa (bence demesi gerekir: 3:73).[1]

Biri çıkıp da "Mülk Allah'ındır ve gereken dağıtımı yapmıştır, yapmaktadır; düzenlemeyi de her an her yerde yapmaya devam etmektedir. Aklı tanrının işine ermesi mümkün olmayan bireyin bu alana burnunu sokmasına gerek yoktur. Hatta sokması günahtır" (örneğin, 4:32'ye atıfla) derse tartışma tamamen çıkmaza girecektir.

2) Bu soruları bir kenara koyarak ilerlemeye çalışınca karşımıza yeni bir soru çıkıyor. Kapitalist toplumda bu mülkü, özel mülkiyet sistemi, piyasa mekanizması ve sermayenin birikim süreci dağıtıyor. Emperyalist

---

[1] Kaynak olarak şu iki metni birlikte kullanıyorum. Sayyid Abdul A 'la Mawdudi, *Towards Understanding the Qur'an, Abridged version of Tafhim al Qur'an*; Zafar Ishaq Ansari transl. 2006, The Islamic Foundation Yay.; Mohammed Marmaduke Pickthall, *The meaning of Glorious Qur'an*, Dar-al Shoura Yay., 1930, London. http://www.kuranmeali.com portalından da yararlandım.

talan ve mülksüzleştirme yoluyla işleyen birikim modellerini burada göz önüne almıyorum. Allah'ın olan bu mülk dünyada nasıl hangi temelde dağıtılacak ve yönetilecek? Allah birileriyle doğrudan konuşarak talimat vermediğine göre, daha önce "gönderdiği" talimatları, yani kutsal kitabı temel almaktan başka bir çare kalmıyor.

Bu noktada kutsal kitabın hangi konuda nasıl yol göstereceğini herkes (herkesin okuyabildiğini ve anlayabildiğini varsaysak bile) kendine göre yorumlamaya kalkarsa toplumda düzen değil kaos olacağından, karşımıza ister istemez bir ortak yorumlama makamı çıkıyor. Sonuç "Mülk Allah'ındır", saptaması, "kimsenin değildir herkes eşittir" diyor gibi bir izlenim yaratıyorsa da bu akıl yürütme bizi kaçınılmaz olarak, Müslüman entelijansiyanın, Kuran'ı yorumlayarak mülkü dağıttığı ve yönettiği bir düzene getiriyor; hatta zümre mülkiyetine (kolektif özel mülkiyete) de kapı açıyor. Kuran'daki yönetim ve dağıtım biçimleriyle aynı yönde düşünmeyenler için de çok ciddi bir seri sorun getiriyor. Bu da bana, bir Ruhban sınıfının egemenliği altına işleyen bir Şeriat düzeni, totaliter bir rejim gibi görünüyor.

Bu bağlamda, Müslüman yapılanmanın "Devrimcilik" kavramının, Şeriat düzeni arzulayan bir devrimci siyaset anlamına geldiği sonucuna ulaşmak olanaklıdır diye düşünüyorum.

Şimdi sloganın ikinci "Sermaye Defol" kısmına bakalım. Burada da karşımıza hemen iki sorun çıkıyor. Biri metoda, diğeri tanıma ilişkin.

"Sermaye Defol" sloganı sermayeyi antropomorfize ediyor, insanmış, ya da insanlar topluluğuymuş gibi "kovulabileceği"ni tasavvur ediyor. Dahası defolup gitmesi halinde, "gidecek olan şey nedir ve nereye gidecektir?" sorusuna bağlıyor. Bu da bizi tanıma ilişkin ikinci soruna getiriyor. Neyin sermaye olduğunu nasıl bileceğiz ve onu kovacağız?

Peygamber ve eşinin ticaretle uğraştığını düşünerek ticaret sermayesini dışlamamız; mal alıp sattıklarına göre üretici sermayeyi de kabul etmemiz mi gerekiyor? Sakın burada sözü edilen sermaye yalnızca mali sermaye, faiz getiren sermaye olmasın?

Diğer taraftan Marks'ın özellikle dikkat çektiği gibi "sermaye" bir "şey" değil de bir sosyal ilişkiyse, "defol git" saptaması anlamsızlaşıyor ya

da yalnızca tefecileri, bankaları, yabancı sermayeyi, hatta büyük tekelleri kast eder bir duruma doğru ilerlemeye başlıyor.[2]

Marksizm'in bu konulara verdiği cevap, kapitalizmin bir devrimci materyalist diyalektik analizinden ve eleştirisinden kaynaklanır; açık ve berraktır. Bu analiz ve eleştiri, sermayenin defolup gitmesi değil ortadan kaldırılması gerektiğini söyler. Bu ortadan kalkma işi mülkiyet konusuyla yakından ilişkilidir. Marksizm'in kapitalizm eleştirisi, öncelikle, genel olarak özel mülkiyetle değil, özel olarak üretim araçlarının bireysel ve kolektif özel mülkiyetiyle ilgilenir. Kapitalizmin Marksçı eleştirisi, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyet ortadan kaldırılmadan sermayenin ortadan kalkmayacağını söyler. Bunun için de üretim araçlarının mülkiyeti toplumsallaşmalı, bunun için de doğrudan üreticilerin ortak yönetimine verilmelidir. Bu toplumsal mülkiyetin düzenlenmesinde bu üreticilerin bilgileri ve arzuları, kendi çıkarlarını tanımlama ve yaşama geçirme çabaları belirleyici olacaktır. Bu süreç, aynı zamanda, devletin bir baskı aracı olarak ortadan kalmaya başlayacağı bir tarihsel aşamaya da işaret eder.

Salt bir temel sloganın irdelenmesi bile "devrimci" ve "anti-kapitalist" olma iddialarının üzerine karanlık bir gölge düşürüyor. Bu bile aslında gereğinden fazla iyimser bir yorumdur.

Marx ve Din

Benim dikkatimi ve ilgimi çeken bir diğer konu da bu akımın saygın düşünürlerinin, sol dinleyici ya da okuyucu karşısında, tam da solun duymak istediği şeyleri düşünerek, "gerektiğinde" Marks'a olumlu bir biçimde gönderme yapmayı ihmal etmeden konuşmaya çalışıyor olmalarıdır.

Örneğin, geçenlerde şöyle bir şey okudum,[3] bu akımın saygın düşünürü İhsan Eliaçık, "din hakkında en iyi tanımı Marks yapmıştır" diyor, "kalpsiz dünyanın kalbi" saptamasını aktarıyor. Ne yazık ki hemen ardın-

---

[2] Sermaye devresi içinde yalnızca faiz getiren sermayeyi seçerek hedef almak 20. yüzyılın kapitalist kültürünün karanlık yüzüne ait bir anıyı çağrıştırır ister istemez. Çünkü bu tür 'mali sermaye' düşmanlıkları çoğu zaman kolaylıkla anti-semitizme, "Yahudi diasporası" paranoyasına açılır.

[3] İlahiyatçı-yazar Eliaçık'ın, *Yurt Gazetesi*'den 10 Temmuz'da başlayan dizideki saptamalarını kullanıyorum.

dan gelen "halkın afyonudur" saptamasını yanlış anlayarak, yeniden yorumlamaya tabi tutarak, "devlet dinlerine has bir durum" olarak sunuyor. Buna karşılık dinin halkın elinde isyan bayrağı olabileceğine işaret ediyor.

Birincisi, Marks'ın söz konusu metinde "afyon"u keyif verici madde olarak değil, ağrı kesici olarak kullandığı kolaylıkla ileri sürülebilir. Bu bağlamda, "afyon olma" özelliği de yalnızca devlet dinleri için değil tüm dinler için geçerlidir. "İsyan çığlığı" olan dinin, isyanın doğasını belirlerkenki etkisini, isyandan sonra kurulacak toplumdaki rolünü de kapsar.

İkincisi, Marks bu alıntının yapıldığı ünlü metne[4] "dinin eleştirisi, tüm eleştirinin önkoşuludur" saptamasıyla başlar. Dinin "insan yapısı" olduğunu söyleyerek devam eder... "Gerçek mutluluğa ulaşabilmesi için insanın dini ortadan kaldırması gerektiğini" savunan bu metin, Müslüman bir entelektüel tarafından kullanılması değil yerle bir edilmesi, eleştirilerinin cevaplanması gereken bir metindir. Bu nedenle ortadaki durum gerçekten "gariptir".

Din ve Tanrı

Eliaçık'ın açıklık getirmekten daha çok sorun yaratan bir iki saptamasına daha değinmek istiyorum. Bunlardan biri, "ahiret" kavramına ilişkindir.

Eliaçık "ahiret" yarın demektir diyor. Bu ifadeyle modernitenin ve komünizmin "gelecek" kavramını (hatta zorlarsak, "Evrim" teorisini bile) benimsediği izlenimi veriyor. Ancak, "Ahirete inanmak, Yarınlarda rahat edeceğiz" demek. "Bu eziyet, anlayışsızlık, kin, nefret, çatışma, kavga bir gün bitecek. Bu alt-üst, hiyerarşi, zengin, yoksul, yöneten, yönetilen, sınır, bayrak; bunların hepsi bir gün bitecek. İnsanlar bunun için kavga ediyor. Bunların hepsinin biteceği yere, biz cennet diyoruz" ifadesi durumu ne yazık ki kurtarmıyor. Yalnızca öldükten sonra rahat edeceğiz anlamına gelmeye devam ediyor.

İslam dini ve diğer semavi dinler, bu dünyaya ilişkin, "gelecek" ve "ilerleme" kavramlarını içermezler. Bir türlü bitmeyen Evrim tartışmalarının altında yatan sorunlardan biri de budur. Dünya ve evren tanrının tasarımıdır

---

[4] "A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right-Introduction", Aralık 1843-Ocak 1844.

ve onun zamanına tabidir. Tanrı da, bir değişmez, değiştirici, ilk hareket ettirici, ezeli ve ebedi olduğundan mantıken içermemeleri de gerekir.

Bu paradigma içinde, "bugün", hayatta olduğumuz zamandır, bir sınav zamanıdır, "Yarın", ölünce öbür dünyada, sınava çekileceğiz yargılanacağız. "Bugün" yaşamakta olduğumuz için, ahiret "yarın" anlamına gelir, ama bu dünyadaki bir yarın değildir. Kuran'ın çeşitli, örneğin, Bakara süresinden başlamak üzere, Al-i İmran, Nisa, Maide, A'raf (hepsini saymaya gerek yok sanırım) surelerinde, sürekli dünya-ahiret ikilemi ile karşılaşıyoruz. Açık ki, Kuran "ahiret"i, dünya dışında, tanrı katında bir yer ve zaman olarak tanımlıyor.

Zaten Eliaçık'ın kendisi de birkaç paragraf yukarıda "Biz, inançlarımızdan, itikatlarımızdan veya ritüellerimizden hesaba çekilmeyeceğiz. Allah, bize bunların değil, davranışlarımızın hesabını soracak. Benim inancım budur. İnsana, çevreye, doğaya, tüm canlılara karşı davranışlarımızdan hesaba çekileceğiz. İyi davranmışsak kazanacağız, kötü davranmışsak kaybedeceğiz. Bu kadar basit" diyerek, "kurtulma zamanı" olan "yarını", "sınav" sonrası yarın olarak tanımlıyor.

Davranışlarla, inanç, itikat, ritüel arasında bir ayrım yapmak ise anlaşılabilir bir şey değildir.

İnsanların eylemlerini, inançları, itikatları ve ritüelleri belirler ve yönlendirir.

Eliaçık, tüm İslam dinini yeniden tanımlamayı, bir Reformasyon başlatmayı düşünüyorsa, bana buna itiraz etmek değil, kendisine şans, hatta başarı dilemek düşer. Ama bu konuyu konuşması gereken yer solun mekanı değil Müslüman cemaatin içidir. Bu konuya aşağıda döneceğim.

Yok, Eliaçık tarihten bugüne kadar gelmiş haliyle Müslümanlıkta, "ahiret kavramı, aslında (!) dünyadaki bir geleceğe işaret ediyor" diyorsa ne yazık ki karşımıza, "bir ilahiyatçı bunu neden demek gereksinimi hissediyor?" sorusunu koyar.

Tanrı ve Tarih

Eliaçık diyor ki, "Allah ve Peygamber, insanlığın temel değerlerine uymalıdır. Bunun karşılığında, biz de Allah'ın ve Peygamberin sözlerine

uyarız. Bu iş karşılıklıdır. İnsanlığın temel değerlerini nereden bileceğiz? İnsanlık tarihinin başından beri gelen, temel, değişmez değerler var".

Öncelikle, tanrıyla insan arasında bir karşılıklılık ilişkisi olduğunu savunmak, insana tanrının sözlerine uymamak seçeneği tanımak, bu hakkı da insanlığın temel değerleri gibi bir kıstasa bağlamak, en hafif deyişle "çok sorunludur". En azından bir "düalizme" işaret eder ya da, insanın kendini tanrıyla aynı kata koymaya, ona itiraz etme hakkını saklı tutmaya kadar gider.

Tanrı insana, "sen bunları yapmadın cezalısın" diyebilir; ama insan, "ama canım senin söylediklerin de insanlık tarihinin temel değerlerine uymuyor" diyemez. Birincisi mantıken söyleyemez: Dini paradigma içinde, Tanrının iradesi, yansıması dışında insanlık tarihi yoktur. İkincisi, kişi tanrıya "senin dediğini yapmadım çünkü insanlığın temel değerlerine uymuyor" dediğinde oluşacak uyumsuzluğu çözecek üçüncü bir merci olmadığından, insanın itirazı "cehennemin" dehlizlerinde yankılanmaya devam eder gider.

"Ama adalet kavramı var" diyorsanız, bu kavramın ne bela bir şey olduğunu, Platon'un *Devlet* kitabının ilk dört cildini okuyarak görebilirsiniz. Burada Platon bu kavramın tüm özel durumlara ilişkin içeriklerini, evrensel bir tanım bulmak amacıyla eleştirerek elimine etmeye çalışıyor. Sonra, Platon tartışmayı, Site'nin (toplumun) adaletine, oradan "iyi devlet" arayışına getiriyor, oradan da koruyucular arasında, kadın erkek farkını, özel mülkiyeti, aileyi ortadan kaldırmaya yönelik bir komünizm fikrine ulaşarak başını belaya sokuyor. Kısacası Platon çok önemli saptamalar yapmış olmakla birlikte aslında sorunu çözemez. Aristoteles de Platon'un bu "toplumcu komünist" yaklaşımını eleştirmekte hiç zorluk çekmez. Böylece, bugüne kadar gelecek büyük bölünme başlamış olur. Bu karikatür özet bile adalet kavramının aslında içinin boş olduğunu, farklı toplumlarda yaşanan siyasi mücadeleler tarafından doldurulacağını gösterir. İnsanlığın, değişmez değerleri yoktur, sürekli değişen değerleri ifade etmek üzere zaman içinde insanın dünya ile ilişkisi, toplumsal pratiği içinde ortaya çıkmış ortak kategoriler vardır.

Eliaçık'ın saptamalarına dönersem, birincisi, bu saptamalardan, bir tarafta solun, "gelecek" gelişme, evrim gibi kavramları içerdiği için özellikle önem verdiği, maddi bir süreç olarak tarihi anımsatan bir yaklaşım, diğer

tarafta, bunun karşısına konan Allah'ın ve peygamberin sözlerinden oluşan bir düalizmden söz etmek olanaklıdır diye düşünüyorum. Benim bildiğim semavi dinlerde "varlık" birdir, iki (çok) değil. Bu "bir", yansıyarak çoğalır. Materyalizmde ise çokluk vardır ve onun çeşitli bir araya geliş, örgütlenme biçimleri bize varoluş biçimlerini verir.

Eliaçık'ın bu farkı bildiğini varsaymak, "buna rağmen bu düalizmi yaratmasının anlamı, arkasındaki niyet acaba nedir" diye sormak durumundayız.

Bu konuyu daha fazla uzatmaya niyetim yok. Bu noktaya gelene kadar izlediğim düşünce süreci beni şu sonuçları çıkarmaya zorluyor.

Birincisi, solun azami taktik esneklik için azami stratejik kesinlik, teorik berraklık gereksinimi duyduğu bir dönemde, "devrimci/antikapitalist" Müslümanlar hareketi, kendi kafa karışıklığını solun içine taşıyor, sol ile ilişkiye geçtiği noktada, yeni kafa karışıklıkları üretmeye başlıyor. Bu arada, solun yaşam alanı içinde örgütlenmeye büyümeye çalışıyor/başlıyor.

Bu akımın yazdığı ve söylediklerinden, esas mücadelenin inananlar arasında olduğuna ilişkin kendi saptamalarından hareketle şu soruyu sorabiliriz sanırım: Neden "özgürlükçü Müslümanlar" gibi bir tanımı seçerek kendinize Müslüman cemaati hedef almak yerine, bu cemaat tarafından hemen reddedilecek, "devrimci", "anti-kapitalist" gibi tanımlarla, yorumlarla sola yönelik bir söylem ve çalışma pratiği geliştirmeye çalışıyorsunuz?" Bu sorunun cevabını anlamaya çalışmamız gerekiyor diye düşünüyorum

Eğer bu kesimin insanları, kendilerini, Müslüman cemaati hedef alan, örneğin "özgürlükçü Müslümanlar" gibi bir tanımla ve oraya yönelik bir söylem, pratik geliştirmiş olsalardı zaten sol ile bir noktada buluşmaya başlamayacaklar mıydı? Sakın esas amaç, Müslümanları solculaştırmak, özgürlük fikrine getirmek değil de solu Müslümanlaştırmak olmasın?

Meydanlara gelenleri, saflara katılanları dışlamak solun geleneği değildir. Ancak, bu geleneği izlerken birlikteliklerin anlamını ve sınırlarını da daha baştan kavramaya çalışmak kimi zaman, gelecekteki olası gelişmeler açısından yaşamsal (sözcüğün tam anlamıyla) bir öneme sahip olabilir.

19 Temmuz 2013

"RELIGION: ITS THEORY / ITS PRACTICE, ITS PAST, ITS PRESENT" SYMPOSIUM PAPERS

(April 6th and 13th, 2013, Ankara, İstanbul)

ABSTRACT

This is a compilation of papers presented to the Symposium "Religion: Its Theory/ Its Practice, Its Past, Its Present" organized consecutively in Ankara and in İstanbul on April 6th and 13th, 2013 by the Foundation of Turkey Middle East Forum/Free University.

The symposium was an attempt against the current, as most of the activities of the foundation/university are. It was an attempt to call things by their names, without yielding to any pragmatical or tactical concern.

Religion (and especially the Sunnite Islam) is on the agenda of the socialist/revolutionary movement of Turkey. In a field once overlooked by them, socialister are indulged in the quest of potential allies. It is no secret that this urge is promoted by the theorizations of the liberal left writers on the possibilities of a Sunnite "Liberation Theology" or at least a "historical compromise" of Italian type.

But there's more than that. A non-negligible section of Turkish socialists are thinking that, in order to win the masses under the hegemony of the Islamic ideology promoted by the Islamic party in power, the AKP, the left should lean less critically towards Islam. This tendency is further supported by the prescence of divergent voices within the islamic body (such as "anticapitalist muslims", muslim individuals more sensitive towards Kurdish question and human rights in general etc.)

But maybe the most important among those motives is the initiative of the Kurdish movement towards reconciliation with its own Islamic fractions. This was taken as a pattern by the Turkish left.

In a climate where the emphasis is more on idenntities than on class, the "sunnite identity" is now seen as more legitimate than it was before by the Turkish left.

The papers comprsing this book in general adopt a Marxist stance that refuses to yield to such a climate. They, of course, are aware of the importance of the ideological part of religion within the discourse of class struggles; and they are quite aware of the intricacy of religion and politics as not to fall into the mistake of monolithism of vulgaire marxist critiques.

They also neatly distance themselves from the laicite of Kemalist ideology. They are written in the consciousness that the road to the utopia of equality and freedom passes through a (class) struggle against the political and economic power, the system of exploitation and oppression and not through "a war against religious beliefs and fanaticism" as the Kemalists claim. The writers of these papers are concerned with religion to the extent of its functions to perpetuate the exploitation and oppression. They are very sensitive in placing the faiths and religious practices of individuals within the domain of liberties.

But it should be stressed that the participants to the symposium are not concerned to generate a liberation theology from the Sunnite Islam. Neither are they in search of a "revolutionary Islam". They prefer to defend the possibility, the necessity and the legitimacy of a "irreligious" and/or "anti-religious" existence against a political power that is attempting to "Islamify" the political domain and increasingly the social life. They consider to stand against the domination of religious ideology in public life not only an intellectual responsibility, but also the guarantee of a secular existence. Because they are well aware of the disastrous consequences of consolidating political power through religious commandments. They know that the socialist conception of freedom begins first and foremost from an unlimited and earthly "freedom of critique". And they are very decided to use this "right to critique" to its very end...

CONTENTS

1. Foreword – Sibel Özbudun – Mahmut Konuk
2. Programme of the Symposium
3. Introductory speech – Mahmut Konuk

Opening speeceh – Fikret Başkaya

PART I – To Understand Religion – Critically

4. Some notes on religion – Mustafa Bayram Mısır

6. Religious culture, religious ideology: To what purpoes they serve? – Alâeddin Şenel

7. "*Cujus Regio, Ejus Religio*" – Sibel Özbudun

8. Marxism and religion – Sungur Savran

9. The freedom of not to beleive and the International Humanist League as an alternative organizational form – Sait Çetinoğlu

10. A brief note on secularism – Kadir Cangızbay

11. Religion (and Islam) in the postmodern era – Temel Demirer

12. Religions and heterodoxies – Çakır Ceyhan Suvari

13. Class significations and Religion – Yasin Durak

14. A look at Islamic philosophy – Cengiz Gündoğdu

PART II – Islam in Turkey – Its part and its present

15. The development of religious communities in Turkey – From 1960s to the present – Osman Tiftikçi

16. Laicite in historical and theoretical context – Hakan Mertcan

17. From National View to the Party of Justice and Development – Yücel Demirer

18. To be a woman in Turkish Islam – Sibel Özbudun

19. On Fethullah Gülen Movement – Temel Demirer

20. Islamic movement in Turkey and three phases of Said Nursi – Polat S. Alpman

21. Notes on Turkish-Islamic Synthesis – Şaban İba

22. "We belong more to where we came than to where we are heading!" Alavism and the left – Serpil Köksal

23. Afterword: A dreary subject in difficult days – Ergin Yıldızoğlu

Bu kitabı oluşturan tebliğler, genelde Marksist bir duruşu benimsiyor. Dinin ideolojik boyutunun sınıf mücadeleleri açısından öneminin bilincindeler, kuşkusuz; dahası, Marksist din tahlillerine yöneltilen eleştirilerin dile getirdiği kaba monolitizm içerisine düşmeyecek kadar, din-politika içiçeliğinin farkındalar. Dinin hem madunların kendini ifade (ve bir bakıma özsavunu) aracı, hem de bir iktidar aygıtı olarak maduniyetlerinin sürdürücüsü olduğunu görmezden gelmiyorlar…

Ancak, vurgulamalı: sempozyum katılımcılarının Sünnî İslâm'dan bir "Kurtuluş Teolojisi" üretmek gibi bir dertleri yok… Onlar, iktidarıyla muhalefetiyle tüm bir siyasal alanı ve giderek toplumsal yaşamı çeşitli varyantlarıyla İslâmîleştirme girişimi içerisindeki mevcut iktidar karşısında, "din-dışı", "din-karşıtı" bir varoluşun olanaklılığı, zorunluluğu ve meşruiyetini savunmayı hedefliyorlar. İktidar(lar)ın konumlarını dinsel buyrultularla takviye etmelerinin, dinsel söylemlerin meşrulaştırıcılığına sığınmalarının yol açtığı felaketli sonuçları, uzak ve yakın tarihten tanıyorlar çünkü… Sosyalizmin özgürlük kavrayışının, ilkin ve öncelikle, herhangi bir "ilahiyat"la uzlaşması mümkün olmayan, sınırsız ve dünyevî bir "eleştiri özgürlüğü"nden başladığı hususunda son derece netler… Bu "eleştirellik hakkı"nı sonuna dek kullanma konusunda da son derece kararlı…

ISBN 978-605-5580-53-7

ÜTOPYA
Siyasal Kültür